

VERSEGHY FERENCZ ÉLETE ÉS MŰVEI

IRTA

DR. CSÁSZÁR ELEMÉR



BUDAPEST

A MAGY. TUD. AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI
BIZOTTSÁGÁNAK KIADÁSA

1903.

Budapest. Az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

I.

Verseghy ifjúsága és szerzetes élete (1757—1786).

(Verseghy családja, gyermek- és ifjúkora, tanulmányai. A pályaválasztás nehézségei. Belép a Pálos szerzetes-rendbe. A Pálos-rend eltörlése)	Lap 1
---	----------

II.

Verseghy élete a szerzetesen kívül; írói föllépte (1786—1792).

(Összeütközése a fölöttes hatósággal. Első versei és prédikációi; a <i>Keresztény Ajtatósságok</i> . Tábori káplán lesz; sokáig betegeskedik. Küzd elme a mindennapi kenyérért (<i>Patikai Lukács</i>). A Kassai Magyar Museum dolgozótársai közé lép)	23
--	----

III.

Verseghy mint aesthetikus.

(Az aesthetika állása hazánkban Verseghy föllépésekor. Verseghy viszonya Baumgartenhez, Sulzerhez és Horatiushoz. Értekezései a Kassai Magyar Museumban, a <i>Mi a' Poézis</i> és Horatius Pisói levelének fordítása)	43
---	----

IV.

Verseghy színművei.

(Az első izgatások a XVIII. század végén a dramairodalom és színészet érdekében. Verseghy <i>Kotzebue</i> két darabját és <i>Aeschylus Prometheusét</i> fordítja. Eredeti színműve: <i>Szétsi Mária</i> , két későbbi drámája: <i>Eduárd Skóciában</i> , <i>Kotzebue után</i> és <i>A' magyaroknak hűsége és nemzeti lelke</i> , Sorz oberster operaszövegének fordítása)	57
---	----

V.

Verseghy költészete a Martinovics-féle összeesküvés előtt.

(Tudományos és politikai versei: <i>A' Teremtésről</i> , <i>Anyai szózat</i> , <i>Emlékeztető oszlop</i> . Verseghy elméleti nézetei a versről. Németből dolgozott dalai: <i>Rövid értekezések a' Musikárról</i> , <i>VI Énekek</i> . <i>Mi a' Poézis</i> költői enyelgései. Eredeti szatirái: <i>Egy jó szívből költ szatirai</i>)	69
--	----

IV

VI.

Versegby és az egyházi rend (1792—1793.)

(Az egyházi rend megtámadja Versegby szabadelvű fölfogásáért. Versegby folyamodik a censoredi hivatalért. A <i>Millot</i> -fordítás és a nyomában megindított pör. Versegby vallásos nézetei. A vizsgálat Versegby ellen, az ítélet. A büntetés és a nagyszombati fogság)	Lap 85
--	-----------

VII.

Versegby élete 1794-ben.

(Versegby visszatér Pestre. Pest mint irodalmi középont. Versegby barátai. A francia és a magyar fölvilágosodás. Versegby mint filozofus és politikus)	111
---	-----

VIII.

Versegby részvétele a Martinovics-féle összeesküvésben (1794 – 1795).

(A titkos társulatok. Versegbyt megnyerik a forradalmi eszméknek. Szerepe az összeesküvésben. Elfogják és börtönbe vetik. A vizsgálat és ítélet)	130
---	-----

IX.

A fogság (1795—1803).

(Versegby útja Pesttől Kufsteinig. Raboskodása Kufsteinban, Grácban. Brünmben. Irodalmi működése a börtönben. A kegyelem)	154
--	-----

X.

Versegby Budán (1803—1805).

(Küzdelme az étellel. Fáradozásai, hogy föloldozzák az irregularitás alól. Szerepe a pesti tudományos és társadalmi életben. Nevelőskodik a nádor udvarmesterénél. A <i>Proludium</i> , az újabb nyelvkönyvek — <i>A' tiszta Magyarság, Ungarische Sprachlehre</i> — és a nagy nyelvész-háboru Révaival meg »tanítványai«-val	168
--	-----

XI.

Versegby mint nyelvtudós.

(Az ütközöponctok Révai és Versegby fölfogása között. A nyelvhelyesség kritériuma. Az <i>ikes igék</i> és a <i>j</i> kérdése. A harc eredménye s a kortársak állásfoglalása. A két ellenfél érdemei és tévedései. Versegby Révától megvilágítva)	189
---	-----

XII.

Versegby epikája.

(<i>Rikóti Máttyás</i> ; kettős czélzata: a szatirikus és aesthetikai; irodalomtörténeti és korfestő érdeme. Elbeszélő költemények a <i>Magyar Aglájában, Kolomposi Szarvas Gergelyben</i> és az akadémia kézírataiban)	213
---	-----

XIII.

Versegby lírája.

(Lirai költemények a <i>Magyar Aglájában</i> és a <i>Magyar Hárfásban</i> . Horatius és a német dalköltészet hatása Versegbyre, odái és dalai. Elmélkedő, filozofikus versei)	Lap 231
---	------------

XIV.

Versegby mint zeneszerző.

(Elméleti nézetei a rhythmusról. A költészet és zene rhythmusának kapcsolata. A <i>Magyar Aglája</i> és <i>Magyar Hárfás</i> melodiái. Mozart és Versegby. Versegby és Horváth Ádám. Versegbynek mint zene- szerzőnek érdeme)	255
--	-----

XV.

Versegby a főuri világban (1806—1812).

(Versegby a nádor oldalán — <i>Spanyol történetek</i> — és Marczibányék mellott — <i>Az emberi nemzetnek története</i> . Apró, kenyérkereső mun- káit. Révai halála és az egyetemi katedra. Versegby második kísér- lete a cenzori hivatal elnyeréséért)	264
---	-----

XVI.

Versegby regényei.

(A széppróza a XVIII. század végén. Versegby első kísérletei a szép- próza terén. <i>Kolomposi Szarvas Gergely</i> . Társadalmi regényei: <i>Gróf Külneki Gilméta</i> és <i>A' természetes ember</i> . Történelmi regénye, <i>Vak Béla</i>)	287
---	-----

XVII.

Versegby a helytartó-tanács szolgálatában (1813—1818).

(Versegby anyagi gondjai. Az egyetemi nyomda correcturákkal és átdol- gozásokkal bízza meg. A helytartó-tanács rendeletéből iskolakönyve- ket készít: <i>Epitome, Exercitationes, Ungarische Sprachlehre, Magyar Nyelvtudomány, Analytica</i>)	307
---	-----

XVIII.

Versegby és a nyelvújítási harc.

(Versegby elkeseredve az írói világ mellőzésén, visszavonul a nyilvános élettől. A nyelvújítási mozgalom. Kazinczy és Versegby viszonya. Neologusok és orthologusok. Versegby kibékül a klérussal. Felekezeti elfogultsága. <i>A Felelet</i> keletkezése)	320
--	-----

XIX.

Versegby mint nyelvfilozofus.

Lap

(A <i>Felclet</i> mint a nyelvmlvelés theoriája. Filozofiai alapvetés: az ember végső célja a tökéletesedés, és ennek elengedhetetlen feltétele a nemzeti nyelv. Praktikus következtetés: a nyelvújítás veszedelmes, mert a tájszók, az elavult és rosszul alkotott új szók megromtják a nyelv értelmességét, a helytelen szófüzések és kifejezések meg épen a nyelv szellemét támadják meg)	341
--	-----

XX.

Versegby együtt működik a klérussal (1818—1822).

(Versegby Oszitzkyék és Ságbyék körében. Viszonya a veszprémi káptalanhoz s a főpapokhoz. Az Egyházi Értekezések dolgozótársa lesz. A <i>Lexicon terminorum technicorum</i> és a bibliafordítás megjavításának terve. Zsoltárfordításai)	357
--	-----

XXI.

Versegby halála	376
Igazítások	378
Névmutató	379

I.

Verseghy ifjúsága és szerzetes élete (1757—1786).

(Verseghy családja, gyermek- és ifjúkora, tanulmányai. A pályaválasztás nehézségei. Belép a Pálos szerzetes-rendbe. A Pálos-rend eltörlése.)

Verseghy Ferencz¹ született az 1757. évben április 3-án Szolnokon. Atyja Verseghy János, anyja Schaibl Erzsébet volt. Szülei, buzgó vallásos emberek, az újszülöttet még aznap megkereszteltették.² Az atya, alacsony rangú hivatalnok, a szolnoki sóháznál működött, mint sótiszt. Családjáról sem ő maga, sem a történet nem jegyzett föl semmit,³ a XVIII. századi nemesi összeírásokban nevük nem fordul elő, de a köztudat ekkor általában elismerte nemesi származásukat. A Verseghy-család egyik ága még ma is él a Jászságban,⁴ a másik Nógrádban,⁵ és bár azóta elszegényedett, tagjai, jobbára tisztos földműves gazdák, most is büszkéek nemesi voltukra, sőt az öregebbek még családjuk díszére, a mi Ferenczünkre is emlékeznek, de csak hallomásból.⁶ A családi hagyomány szerint a Verseghyek, a meddig történetük visszavezethető a multba, mindég jász-család volt, s Jász-Nagykún-Szolnok megyében virágzott. Nemességüknek általános tudata, másrészt a Verseghy névre szóló okiratok és bizonyságok teljes

¹ Így írjuk nevét, *h*-val és *y*-nal, mert a Martinovics-féle összeesküvésért kiállott fogsága után könyveiben és írásaiban egyaránt ezt a helyesírást követte. Addig mindég egyszerűen Verseginnek nevezte magát.

² Keresztelő levele a szolnoki keresztelték anyakönyvében III. K. 145. lapon van. »Baptisans: Fr. Hyacinthus Rózsa; Infans: Franciscus; Parentes Joannes Verseghy, Elisabetha Sajbli (a keresztelő káplán a maga népies kiejtése nyomán írta a nevet); Levantes D. Franciscus Böz, D. Julianna Némethi. Annus 1757., mensis: aprilis, dies: 3.« Nógrádi László tanár szíves közlése.

³ Nagy Iván (Magyarország Családai) nem ismer Verseghy nevű családot.

⁴ Verseghy Károly úr közlése.

⁵ Szőke Adolf tanár szíves értesítése.

⁶ Verseghy Károly úr közlése.

hiánya¹ arra a föltevésre készítet, hogy a Verseghy név eredetileg nem a *család* neve volt, hanem nemesi *előnév*, a család pedig valószínűleg valamilyen közönséges, sűrűn használt nevet viselt, pd. Nagy-ot, Kis-t stb. A pestmegyei Verseg község, ma is igen sok nemes család székhelye,² lehetett otthonuk, s erről nyerhette, akár adományozás vagy birtokvétel útján, akár csak megkülönböztetésül a versegi előnevet, mely mellől utóbb a tulajdonképeni név elmaradt, s a praedicatumukat használták családnév gyanánt. Lehet, hogy éppen abból a nógrádi Nagy családból származott, mely később, de csak a XIX. század elején, lakóhelyéről szintén Verseghy nevet vett föl.³

Verseghy János családja, úgy látszik a XVIII. század elején, elszakadt Versegről és átköltözött a szomszéd Jászságba, Szolnokra. de nemes Verseghy Jánosnak nem maradt a hajdani fényből egyebe, mint nemességének tudata, még czímere sem volt. mert nemesi levele elveszett. Nemességéhez azért szívósan ragaszkodott. és családjába is beoltotta ezt a tudatot. Az asszony, egyszerű, igénytelen nő, annál könnyebben engedett a férj befolyásának, mert maga, a mint fia leveleiből kitűnik, alacsony sorsból származott, és mindenesetre jól esett neki a tudat, hogy a sorsát nemes emberével köthette össze. Egyszerű asszony volt, járatlan azokban az ismeretekben, melyeket a középosztály asszonyaitól meg szoktunk kívánni, még a betűvetés mesteriségéhez sem értett.⁴ A világ dolgaiban nem volt otthonos, szemhatára nem terjedt túl azon a kis körön, melyben élt, de hű feleség és jó anyja volt.

Már nem volt egészen fiatal leány, mikor nőül ment Verseghy Jánoshoz, mert az 1724. év körül született⁵, s Ferencz

¹ Az Országos Levéltárban is mindössze egy adat van a Verseghy család nemesi voltáról, ez is nagyon kétséges. Verseghy (Nagy) Vendel szelőczei (nyitra-megyei) lakos, bár nemesi levele nem volt, több ízben kapott a vármegyétől nemesi útlevelet, sőt a vármegye 1844 márcz. 23-iki közgyűlésén kimondta, hogy »őt a nemesi jogok gyakorlatában megtartandónak véli«. Orsz. Levéltár. Helyt. Tan. 1845:16597. Időközben azonban Verseghy Vendel a hiányzó nemesi levelét egy nemesi bizonyáglevéllel akarta pótolni, e czélból aláírásokat hamisított és erőszakosan rányomta a hivatalos pecsétet; u. o. és 1844:38357. Ezért a vármegye fölterjesztésére a tanács hozzájárulásával a király elrendelte, hogy nemesi levél hiányában mondják ki rá az adózás kötelességét, és így foszszák meg a nemesi jogok gyakorlatától; u. o. M. udv. kancz. 1845:9741.

² Krämer János esperes-plébános szíves értesítése.

³ L. Nagy Iván, i. m. VIII: 62—63. l. Ha Verseghy Ferenczet ezzel a családdal hozzuk kapcsolatba, akkor természetesen föl kell tennünk, hogy a Nagy-családnak ez a XVIII. században (1773) Versegre bevándorló ága második település volt, s egy másik ág már jóval régebben telepedett meg Versegen. Így is merész, de nem lehetetlen a föltevés.

⁴ Verseghy Ferencz levele Trstyánszky Sámuel ügyvédhez, 1808 szept. 29. Orsz. Levéltár, Tábl. oszt. Ügyv. ir. fasc. 63. Nr. 323.

⁵ Verseghy mondja 1808-ban, a helytartó-tanáchshoz benyújtott folyamodványában, hogy anyja 84 éves. A folyamodvány elveszett, csak a kanczelláriában készített kivonatból értesülünk róla. Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1808:8208.

— úgy látszik — első és egyetlen gyermeke volt. Annál nagyobb szeretettel ragaszkodott urához és gyermekéhez, annál nagyobb buzgalommal vezette a kis háztartás ügyeit: ezek voltak azok a dolgok, a mikhez értett. Azt kell gyanítanunk, hogy a családi életbe a szeretetén kívül némi hozományt is vitt. Nemsokára ugyanis bekövetkezett az idő, mikor támasz nélkül, magára hagyva kellett küzdenie az élettel: az apa nem sokkal a fiú születése után meghalt, s a gyámolatlan özvegy magára maradt a neveletlen árvával. Ha nem lett volna kis vagyonkája, s az emberek nem lettek volna a mezővároskában szívesek, barátságosak a két tehetetlen árvához, az élet nyomorúsága korán rákényszerítette volna a kis Ferenczet a testi munkára. Így azonban az özvegy kenyérkereset helyett tanulásra foghatta fiát.

Anyja és fia ott éltek a tiszaparti városkában, a hagyomány szerint az ú. n. várban, közel a sóházhoz és a vártemplomhoz, abban a házban, melyben Ferencz állítólag született is.¹ Az özvegy férje halála után csak fiának élt.

A nagy szeretetnek, mely Verseghyt férfikorában anyjához kapcsolta, ekkor vetette meg alapját a gondos anyja, kinek egyszerű külseje mélyen érző szívet rejtett. Gondja kiterjedt a gyermeknek testére-lelkére. Nem kényeztette fiát, szabadon járkálhatott mindenfelé, bebarangolta a várost és környékét, és szinte bámulatos, milyen élénken vésődött emlékébe mindaz, a mit látott! Alig kilenczéves korában elkerül hazulról, azóta Szolnokot soha többé nem látja, és mégis, mikor negyvenévi távollét után fölújítja lelkében szülővárosának képét, teljesen épen, plastikusan emelkednek ki az emlékezet kódéből a nyájas vidékek, a hol gyermekkorát töltötte, a szőke habjaival hömpölygő Tisza, a kis Zagyva, s egyesülésük alatt a hatalmas híd, a két folyó között a város és kimagasló épületei, a templom, a sóház, a földvár, körülötte a fűzfásortól szegélyezett buja rétek, gazdag vetések, viruló szőlők.² Ez a rajz világot vet a gyermek lelkére is, a kinek megfigyelésén alapulnak a férfi emlékei. A szabad természet neveltje, a kinek van érzéke az őt környező valóság szépségei iránt. A nyílt róna vonzza, hol nem köti semmi a szemét, a gondolatát, a hol bátran csaponghat képzelete a közeli tárgyakról a távolabbiakra, innen megint tovább, míg el nem vész az utólérhetetlen messzeségbe... Íme a gyermek, a ki szabadságra, korlátlan pillantásra vágyik — nem ismerünk-e

¹ Elek Salamon úr volt szíves velem ezt az adatot közölni. Szerinte a hagyomány még a század legelejéről való, s maga is ismerte még a házat. A hagyományt valószínűvé teszi Verseghynek alább idézendő verse. A kis ház azóta sok viszontagságon ment keresztül, katonaság is lakott benne, míg pár évvel ezelőtt lebontották, s ezzel az utolsó emlék is elpusztult a föld színéről, mely Verseghyt Szolnokkal összekötötte.

² *Külső Szolnok* című verse, *Ungarische Sprachlehre* 432. l. A Magyar Aglájában is hivatkozik Szolnokra meg a Tiszára (163. l.).

ezekben a tulajdonságokban a későbbi függetlenségre törekvő, semmi féket meg nem tűrő férfira, a kinek ideálja a teljes szabadság, a mentesség minden korlátozó elfogultságtól?

De a fiú élesen is lát. Meglátja, a mi jellemző a természetben, és a mit meglátott, megtanult, azt meg is jegyzi, mert éles megfigyelő képességéhez erős emlékező tehetség is járul, mely megtartja a benyomásokat — még negyven esztendeig is, zavar-talanul, frissen.

Mennyit tanult Szolnokon, nem tudjuk. Az bizonyos, hogy a tudománynak első elemeit még Szolnokon szerezte meg, ott végezte a négy elemet, sőt a gimnázium előkészítő osztályait is. Verseghyné férjéhez hasonló embert akart fiából nevelni, a ki méltóan illeszkedjék bele tanultságával a családba, s nem a maga körébe kívánta levonni. Igen korán kellett kezdenie a tanulást, valószínűleg hét éves korában, az 1763—1764. iskolai esztendőben, és nagy szorgalommal kellett, hogy végezze tanulmányait, mert az 1765—1766. év végéig Szolnokon kijárta az első hat osztályt, még pedig átlag kettőt végzett egy év alatt. Milyen eredmény-nel, arról nincs bizonyosságunk, csak hozzávetéssel tudunk vála-szolni, de ezt a hozzávetést kétségtelenné teszik a most emlí-tett körülmények: nem csalódunk, ha fölteszszük, hogy az élénk szemű, fürgé fiú betöltötte édes anyja reménységét, s a szeretetet, melylyel elhalmozta, szorgalmas tanulással há-lálta meg.

A szolnoki gyermekkori esztendőkhöz sok kedves emléke fűződik Verseghynek. Nem volt az az élettelen fiú, a ki könyveit bujja, s a tanuláson kívül más földadatot nem ismer; fölhasználta a szabadságát, a mint láttuk, bejárta a vidéket, és kivette részét az apró, gyermeki örömekből. Ha látványosság kínálkozott az utcán, ha mulatságról volt szó, ott termett hirtelen. Szolnokon egyáltalán nagyon szerették a jókedvű, víg életet, a társas összejöveleteket, és igen divatoztak az ünnepi népszokások; a vásár, a búcsu, a szüret mindenféle tréfás és hangos mulatozással gyönyörködtette a lakosságot, járta a Szent János-napi tűzugrás is, mikor az ünnep előestéjén legények és leányok átszökdeltek a lobogó lángon,¹ minden márczius 12-én, Szent Gergely névünnepén, meg a magyar iskola rendezett a tanító vezetése alatt játékokat. Nagy ünnep volt ez a városban. A fiúk birkóztak, versenyt futottak, majd magas póznákra erősített koszorukon nyilakkal lőttek keresztül, és az egész város odacsődült, hogy küzdelmüket lássa.² A gyermek Verseghy mindenütt ott volt, eleinte csak mint néző, később valószínűleg maga is a küzdők sorába állott. E benyomások emléke sohasem mosódott el lelkében. A mint a környékre, akként gyermekkori mulatságaira is szívesen és híven emlékezett vissza,

¹ Verseghy említi az *Analyticájában*, III: 909. l.

² U. o.

és 1817-ben ezekre a felszázad előtt történt dolgokra visszagondolva, az ilyen játékokban kereste a dráma magját.

Még egy tekintetben fontos a szolnoki tartózkodása. A fogékony gyermeki lélek már itt hallott magyar népdalokat, már ebben a korban kifejlesztette érzékét az éneklés, a vers rhythmusa és a zene iránt.

Az anyai ház nem sokáig látta falai között a fiút, az 1766. év őszén fölküldte anyja Pestre, a kegyesrendiek gimnáziumába, melynek akkor Rátay Egyed volt az igazgatója. A principisták közé vették föl, s a 63 principista között a keresztnévek betűsora szerint a 12-ik volt, mint az egykorú anyakönyv mondja: »Franciscus Verseggy, Hung. Nob. (nemes) Szolnokiensis, Hevessiensis.«¹ Keller Zsigmond piarista keze alá került, a ki a maior parvistákat és a principistákat, 99 gyermeket, együtt oktatta a tudományokra. Abban az időben még nem volt meg az első magyar állami tanterv, a Ratio educationis, s a különböző felekezeti gimnáziumokban teljesen a rend tetszése szerint tanítottak, sőt még az egyes intézeteknek is megvolt a maguk saját tanterve. A piaristák a XVIII. század 60-as éveiben azon Norma Studiorum szerint tanítottak, melyet a rend 1766-ban, mint hivatalos tantervet mutatott be a helytartó-tanácsnak.² Mint minden gimnáziumi tanítás, az övéké is, a jezsuitákét követte, és első sorban classicus, illetőleg latin műveltséget akart adni a tanuló ifjúságnak, de nagyobb gondot fordítottak a reális tárgyak tanítására és magyarosabb irányban nevelték az ifjúságot — ebben térnek el iskoláik a jezsuiták vezetése alatt állóktól. Tanítottak magyar nyelvet és önállóan magyar históriát, sőt egy-egy hazafiasabb érzésű rendtag egyenesen azt hangoztatta, »a magyar nyelvet ép oly szorgalommal és módszerrel kell tanítani, mint a latint. Azonban rajta kell lennünk, hogy a nyelvünk geniusa és sajátos természet csorbát ne szenvedjen.«³ Ha az eredmény nem felelt is meg mindenütt a várakozásnak, s a nemzet nyelvét és történelmét csak nagyon kis mértékben tanították is, annyi kétségtelen, hogy a szellem, a melyben a kegyesrendiek neveltek, hazafias volt.

A tanítás *anyagán* kívül a *módja* is igen kiváló volt. Nem a jezsuiták kedvelt módszerével, az aemulatioval, versenyzéssel buzdították az ifjúságot tanulásra, hanem dicséretekkel; nem a korbács és a vessző volt a legfontosabb büntető eszköz, hanem a korholás. Így a gyermekben nem a föltűnés vágyát és a makacsságot, hanem a komoly munka iránti érzéket fejlesztették ki.

¹ A pesti tanuló éveiről fölvilágosítást nyújt a pesti kegyesrendi gimnázium levéltárában őrzött anyakönyv, Liber Juventutis ab anno 1766. usque ad annum 1779.

² Fináczy Ernő, A magyarországi közoktatás története I: 150. l.

³ Cörver János báró rendfőnök mondja Methodus iuventutis instituentiae stb. című kéziratában. Idézi Takáts, A budapesti piarista koll. tört. 166—167. l.

Itt kapta meg Verseghy az alapot ahhoz a széleskörű tudományos működéshez, mely később a XVIII. század egyik legképzettebb, legáltalánosabb műveltségű tudósává avatta.

Pesten tanult meg Verseghy németül is, valószínűleg oly módon, hogy anyja valamilyen városi polgárhoz adta szállásra, s a német nyelvű polgárság körében elsajátította azt a nyelvet, melyet sem Szolnokon, sem később Egerben nem volt módjában megtanulni.

1766-tól 1769-ig maradt Pesten, elvégezte a három grammatikai osztályt. Milyen eredménynyel járt a tanulása, itt sem tudjuk, a gimnázium anyakönyve nem számol be a tanulók előmeneteléről, a többi íratok pedig nagyrészt elvesztek.¹ Baja azonban nem volt a tanulással, mert a principiát, grammatikát és syntaxist egy-egy év alatt végezte el. Hogy ez a három esztendő nemcsak tanulásban tölt el, hanem maradt idő a szórakozásra is, azt bizonyítja a Takáts Sándortól festett kép,² mely élénk színekkel vázolja az ifjúság életét a mult század második felében. Megértjük belőle, hogy szigorú iskolai törvényekben nem volt hiány, de a fiatalság értette a módját, mint kell rajtuk kifogni. Hangos mulatozások, pajkos verekedések, különösen a polgárokkal, nem voltak ritkák, de olyan ügyesen követték el a nagyobb tanulók ezeket a csínyeket, annyi lélekjelenléttel vágták ki magukat, ha bajba kerültek, hogy még a vizsgáló biztosok is szívesen megkegyelmeztek nekik. A víg élet nem maradt hatástalan a kisebb ifjúságra sem, s elgondolhatjuk, hogy Verseghy élete is szabadabb volt, mint egy mai kis gimnazistáé.

1769-ben azonban megint visszakerült a szülői házhoz. Anyja időközben nőül ment Vigh Ignácához, Eszterházy Károly gróf egri püspök számtartójához,³ és a férje kedvéért Szolnokról Egerbe költözött. Egerben akkoriban még virágzott a jezsuita gimnázium, melynek nemcsak mind a hat osztálya megvolt, hanem még külön tanára is volt mindegyikre. Verseghyné és férje tehát fölhozatták a fiút Egerbe, hogy az ő fölügyeletük alatt folytassa tovább tanulmányait. Mostoha atyja megszerette, és pótolni akarta az elveszett atyát, úgy bánt vele, mintha saját gyermeke lett volna. A szíves, jó viszony, mely őket összefűzte, zavartalanul megmaradt mindaddig, míg Vigh Ignác élt, s Verseghy sok évvel később is tisztelettel említette nevét.⁴ Boldog idők következtek

¹ Lásd Takáts i. m. 15. l.

² I. m. 172—173. l. és 266—269. l.

³ Sághy Sándor írja a Verseghy Ferencz' maradványai és élete című műhöz fűzött életrajzban a 143. lapon. Az esemény idejét Sághy nem közli. Mivel Eszterházy gróf csak 1762-ben lett egri püspökké, ennél korábban nem történhetett, és mivel anyja 1769-ben már biztosan Egerben lakott, e két kelet között kellett történnie. Valószínűleg csak 1766 után, különben nem adták volna Ferenczet Pestre.

⁴ I. levele Trstyánszky Sámuelhez.

Verseghyre: a szülői ház kedves, kényelmes otthont nyújtott neki, s ott volt megint a szabad természetben. Meglett férfi korában sem tudja felejtetni a vidéket, s fölhangzik ajkán a Mátra bércei között töltött órák emléke.

Ferenczet beadták a gimnáziumba, és két év alatt, 1769-től 1771-ig elvégezte a két humanus osztályt, a poesist és rhetorikát.¹ Kelcz Imre volt akkoriban az egri gimnázium rektora, s az ő vezetése alatt a tanári kar teljesen azon elvek szerint nevelte a fiatalságot, melyek a jezsuita kollégiumokban divatosak voltak. A fiatal Verseghy más környezetbe került, olyan világba, a hol a tanárok nem annyira a lélek és szív nevelésével törődtek, hanem az volt a céljuk, hogy tanítványaik csillogjanak, a nagy közönség előtt föltünjenek, s ebből a fényből a nagyobb rész visszaverődjék magukra a vezetőkre és az egész rendre. A legcélszerűbb eszköznek az iskolai színjátékot tartották. Már a piaristák körében is lehetett alkalmá Verseghynek iskolai színi előadást látni, itt Egerben meg éppen nagyban járták a színjátékok.² Maga az igazgató is nagy barátjuk volt, minden évben rendeztetett előadásokat, a hol a grammatikai osztályok tanulóinak bő alkalmuk nyílt ügyességüket kimutatni. Meg is becsülte azokat, a kik díszére váltak a színpadnak: ha eltávoztak az intézetből, külön kiemelte a bizonyító levélben, hogy ügyesen játszottak az ifjúsági darabokban.³

Ebben a környezetben élte napjait a fiú. Két éven keresztül csak a latin nyelvvel vesződött. Olvasta a három iskolai költőt, Ovidiust, Vergiliust és Horatiust, s a prózaírók közül Cicerót és Liviust, tanulta könyv nélkül a Candidatus Rhetoricae-t és Soarius (Suarez) poeticáját, a jezsuita iskolákban használatos iskolai könyveket, nem a classicusok műveiben található tartalmi és formai szépség kedvéért, hanem hogy a latin nyelvtant és stilisztikát begyakorolván technikai készsége tegyen szert, »hogy a latinul beszélést és írást mint eszközt használhassa akár az életben, akár a felső tudományok fokozatán.«⁴

A mi kevéssel Verseghy látóköre bővült ezen két esztendő alatt, azt nem is a tulajdonképeni tanítás órái alatt szerezte, hanem a jezsuita iskolák divatja szerint tartani szokott vitatkozásokon, versenyeken és még inkább otthon, a saját szorgalmából.

Az 1771. év tavaszán elvégezte a rhetorikai osztályt, ezzel a gimnáziumi folyamat. Azon a ponton állott, a hol döntenie kellett jövő életsorsa fölött. Nem volt sok választása, hiszen a mult század közepén élt, mikor még az életpályák nem különültek el olyan határozottan mint ma, s valójában csak két egymással

¹ Sággy i. h.

² Acta Collegii Agriensis irregestata, Orsz. Levéltár, Kincst. oszt.

³ Egy ilyen bizonyító levele van u. o. 1768-ból.

⁴ Finácsy i. m. 97. l.

ellentétes irányban oszólhatott meg a figyelme, a jog és a theologia között, annál inkább, mert e két tudományszaknak Egerben magában is volt iskolája.¹ Verseghy az utóbbira szánta el magát.

Mi vitte rá e lépésre, csak következtethetjük élete viszonyaiból. Maga a család is buzgó katolikus volt, most, hogy mostoha atya révén az egri püspök környezetébe került, ez a vallásos szellem még nagyobb erőre kapott. Már ez a körülmény megvetette szándékának alapját. Nagy része volt kétségtelenül ebben a tettében az anyjának, az egyszerű falusi asszonynak, a ki nem ismert méltóbb hivatást, mint az isten szolgáját, a ki a jó eszű gyermeket a buzgó asszonyok szokásaként már régen erre a hivatásra szánta. Vajjon élt-e már akkor a fiatal emberben a tudomány szerete, és közrejátszott-e ebben az elhatározásban, vagy az a gondolat vezette-e, hogy, ha nemességét nem tudja bebizonyítani, a jogi pályán legföllebb mint ügyvéd boldogul: nem tudjuk eldönteni; csak az bizonyos, hogy 1771-ben folyamodott az egri püspökhöz fölvetélért a semináriumba. Kérelmét meghallgatták, s még abban az esztendőben, december 8-án, fölveték a növendék papok sorába.²

Ez a lépés kijelölte azt az utat, melyen Verseghynek egy fél-századnál tovább haladnia kellett. A vallás szolgálói közé állott, az a pálya nyílt meg előtte, mely a szegény ember fiát abban az időben a legnagyobb dicsőséggel kecsegtethette. A közpálya az egyszerű közember előtt el volt zárva, még a köznemes sem boldogul, ha vagyoniilag nem független, az egyház, bár a születés előkelőségét nagyra becsüli, mégis demokratikus szellemű, az iparos fiát püspöki székbe ülteti, s köznemest is emel az ország legfőbb egyházi méltóságára. De a fiatal Verseghy nem vetett pontos számot lelkiismeretével. Nem gondolta meg, hogy a papi hivatás nemcsak tudományt és szorgalmat kíván attól, a ki magát az Isten szolgálatára szánja, hanem lelkesedést is, mert a kibén a hivatottság hiányzik, a ki nem érez rajongó szeretetet a pálya iránt, abból jó pap sohasem lesz. Ő pedig nem papnak született. Az alázatos megadás, a szenvedélyek fölött uralkodó erős akarat, a lemondás a földi jókról: mindezek idegenek voltak előtte. Ezt azonban gyerek-fővel nem tudta, nem érezte, s ezért a könnyelműségéért súlyosan lakolt.

Egyelőre azonban nem érezte a pályaválasztás következményeit. Két év alatt elvégezte világi papok vezetése alatt a gimnáziumi oktatást betetőző két filozófiai osztályt, a logikát és fizikát, megtanulta könyv nélkül Máté evangéliomát, a mit minden papi pályára készülő theologusnak könyvbetéve kellett

¹ Állott fönn ugyan, épen ezen időben (1769-től 1772-ig), orvosi iskola is Egerben, de ez nagyon alsórendű szakiskola volt. Fináczy i. m. 335. l.

² Sággy i. m. 144. l.

tudnia,¹ és 1773 november 8-án beíratkozott az első évi theológiára. A theologia abban az időben öt évre terjedő tanulmány volt, egy előkészítő osztály és négy évi theologiai tanfolyam. Az előkészítő osztályt, a mint a hivatalos följegyzés bizonyítja, kiváló sikerrel végezte el, minden tárgyból kitűnő volt. Az akkori osztályozás szerint

Ex Eloquentia sacra: 1-ae classis, 5-o loco

Ex Historia sacra: 1-ae classis, 3-o loco

Ex lingua Hebraea: 1-ae classis, 3-o loco

Ex lingua Graeca: 1-ae classis, 1-o loco

Ex lingua Rustica (magyar nyelv!): 1-ae classis, 7-o loco.

Ez az érdemsor is bizonyítja, hogy Verseghy komolyan készült hivatására. Nemcsak a tiszta kitűnő osztályzat, hanem még inkább az a jelenség, hogy azokban a tárgyakban fejtett ki nagyobb szorgalmat, melyekre tehetsége gyöngébb volt, a mit tanulnia kellett, s aránylag, de csak aránylag, kevesebb sikert mutatott a szónoklásban és a magyar nyelvben, abban a két tanulmányban, melyek közül előbb az első, majd a második ismertté, híressé tették nevét.

Mint »candidatus theologiae« fényesen megfelelt a várakozásnak, így 1774-ben fölvették a tulajdonképeni theologia első évfolyamába, az egyetemre, mint akkor az egri főiskola magát nevezte. Ezzel kezdetüket vették a tulajdonképeni theologiai tanulmányok, első sorban az ágazatos hittan (Theologia Scholastico-Dogmatica), a papi nevelés legfontosabb tárgya, és a szentírás-magyarázat. Az első két évet nagy megelégedésre elvégezte, s beíratkozott a harmadikra is, de mielőtt az első fontosabb theologiai vizsgálatra került volna a sor, mikor a szokásos disputatiót, a parvus actus-t kellett volna megtartania, 1777 május 25-én, kilépett a seminariumból.² Tette lehangolta tanárait, mert bíztak benne, remélték, hogy hű katonája lesz az egyháznak, s ezért, mikor neve mellé odaírták a hivatalos bejegyzést: »Exivit ad saeculum«, hozzátette a bejegyző tanár: »Dolendum«. Csak egy év múlva nyugodtak meg, mikor ismét visszatért a papi pályára. Más kéz ekkor örömmel írta a dolendum fölé: »jam est Paulinus.«³

Verseghy ott hagyta az egyházi rendet, mert most már belátta, hogy nem született erre a hivatásra. A gyermekből érett ifjú lett ezen hat esztendő alatt, a ki megismerte hajlamait, lelki világát, meggyőződött, hogy lelki nyugalmat ezen a pályán nem talál. Nem a pálya nehézsége riasztotta vissza, hiszen a legnehezebbjén túl volt, és becsülettel állta meg eddig is a

¹ Fináczy i. m. 186. l.

² A pontos dátumot nem az anyakönyv, hanem Sághy tartotta fenn, i. m. 144. l.

³ Az egri theologiai évekre vonatkozó adatok az egri theologiai iskola egykorú naplóiban. Dr. Werner Adolf és Nyizsnyay Iván tanár uraknak, kik az adatokhoz hozzájuttattak, hálás köszönetet mondok e helyen is.

helyét, nem a vizsgálat elől szökött meg, hanem attól a gondolatától, hogyha megállja a disputatiót, ezt követi majd a fölszentelés.¹ Még idejekorán, de épen az utolsó pillanatban menekült tehát a ballépés elől.

Újra pályát kellett választania. Melyikre esett a választása, nem tudjuk,² valószínűleg a jogira, csak annyi kétségtelen, hogy 1777-ben Budára költözött, és az épen abban az esztendőben Nagyszombatból Budára, a királyi várpalotába áthelyezett egyetemre beiratkozott. Csak egy félévet töltött Budán, de ez a félév nem hozta meg számára a kívánt megnyugvást. Megszabadult a szabadságát lenyügöző köteléktől, de a függetlenségben nem talált boldogságot. A mint az első perczek szabadságán érzett mámore eloszlott, a mikor arra került a sor, hogy szabadságát élvezze, föltámadt a kétség lelkében, helyesen járt-e el, vajjon a szabadság, a világi élet-e az, melyre rendelve van. Akkor csalódott-e, midőn a papi hivatást nem tartotta egyéniségéhez illőnek, vagy most, mikor az új életmóddal volt elégedetlen? Gyötörte az önvád is, mert megsemmisítette szüleinek reményét, egy csapással tönkretette azt a szép ábrándot, mely anyja szívében élt. Ilyen lelki aggodalmak között telt el az első félév, tele küzködéssel, meg-megújuló, el-elhalványuló reménynyel és kétségbeeséssel. A lelki furdalásoktól kínozott szív lassanként egészen beleélte magát ebbe az önvádba, a kétség annyira elhatalmasodott rajta, hogy megfeledkezett arról a nehéz csatáról, melyet önmagával vívott, mielőtt az egyházi rendből kilépett. Egy törekvés fogta el egész valóját: menekülni mindenáron a jelen fullasztó levegőjéből. Nem gondolva tehát a multtal, nem gondolva meg, hogy mint az egyház növendéke épen egy éve milyen elégedetlen volt sorsával, ott keresett vigasztalást, a hol egyszer már csalódott, visszatért az egyházi férfiak közé.

Nem fiatalos meggondolatlanság, nem könnyelmű játék volt ez a kétszeri pályaváltoztatás, hanem egy szerencsétlen ember tragédiája. Szabadságra tört a lelke, lerázta a korlátokat, de mikor végrehajtott munkáját, nem tudott magával kibékülni, töprengett, s mindjobban belefúrta magát a kinemeléگیűtség érzetébe.

Fölvételét kérte a pálos rendbe, és 1778 márczius 13-án beavatták a szerzetbe Eugenius, vagy a mint maga magyarosan nevezte magát, Jenő néven.³

Most már végleg eldőlt sorsa, ezután nem volt többé visszalépés. A huszonegyéves ember megismételte, a mit tizennégyéves fővel tett: tíz év sem telt bele, fejére zúdult érte az első csapás.

¹ Az utolsó esztendőt az egri főiskolán a theologusok jobbára mint fölszentelt papok végezték.

² Az egyetlen forrásunk erre nézve Sággy, i. m. 144. l., de ő is csak annyit mond, hogy mint *világi* Budán is tanult az egyetemen.

³ Sággy i. h. Később az Eugeniuszt Egyenesre magyarosította, de általában ritkán nevezte magát rendi néven.

Verseghyt a sorsa a pálosok közé vezette. Ennek az egyetlen magyar eredetű szerzetnek abban az időben, a jezsuiták eltörlése után, igen nagy tekintélye volt,¹ és szabadelvű nézetei, a kor fölfogásához alkalmazkodó életmódja miatt a nem túlbuzgó emberek szemében a legkiválóbb szerzet. Kitüntetésekben gyakran volt része, rendtagjai közül többen emelkedtek püspöki méltóságra, s maga a királyné, Mária Terézia, több ízben adta jelét szeretetének a pálosok iránt. A rendnek nagy szerep jutott hazánk történetében, sok kiváló emberrel ajándékozta meg az országot, és mindég erős vára volt a magyarságnak, a melyhez buzgón ragaszkodott. Bőven is voltak érte kiváltságai. Generalisuk, már száz éve rendesen magyar, tagja az országgyűlésnek és feje nemcsak a magyar, hanem az osztrák örökös tartományokban lakó pálosoknak is. Vagyonuk a jezsuitáké után a legnagyobb, ötödfél millió forint, jövedelmük szintén tekintélyes,² és csak Magyarországon 24 kolostoruk van. Őt helyen tanítanak, számos plébániájuk van, és a főúri családok szívesen kérnek tőlük nevelőket vagy udvari papot, de a pálosok csak nagy ritkán teljesítik e kívánságot, ha az illető család nagy érdemet szerzett rendjük érdekében. Annyira érezték rendjük kiválóságát, hogy azt tartották kitüntetésnek, ha teljesítik a kérelmet, s nem a megtisztelő kérelmet tekintették annak.³ Szigorú a rend a kolostorokban, de lassanként enyhítettek a szabályokon, és az életük nemcsak egyházi tisztségük végzésében telt el, hanem maradt idejük komoly szórakozásra is. Külsőleg is kíválnak a többi pap közül: szép fehér kelméből készül a ruhájuk, csak a köpönyegük fekete, de az előkelő hajlamú szerzetesek még ezt is fehérrel cserélik föl.⁴ Fő ékességük a szakálluk és bajuszuk, ehhez a kiváltsághoz annyira ragaszkodnak, hogy még a pápát is rá tudták venni, vonja vissza a szakáll-viselés ellen kiadott rendeletét. (1756.)⁵

Ez a rend fogadta kebelébe a megnyugodni nem tudó Verseghyt. A magyar provincia akkori fejének, Gindl Gáspárnak, megnyerő egyénisége bizalmat öntött bele, s így távozott a Vác melletti Mária-Nosztrára, hogy az egy évi novitiatust elvégezze. A novitiusi esztendőben, mely a pálos rendben nem volt túlságosan szigorú, megtanulta a rendi szabályokat és teendőket, de sokkal fontosabb volt Verseghyre nézve, hogy rendszeresen kellett magát az éneken gyakorolnia. A rendi szabályok értelmében mindennap legalább egy órát kellett énekelniük, mert a rend megkívánta papjaitól, hogy a misében művészi énekkel gyönyörködtessek az áhitatos hallgatóságot, és inkább lemondtak egy-egy novitiusról,

¹ L. a rend történetére vonatkozólag Bakonyvári Ildefonz munkáját. A pápai kath. gymn. története.

² L. szerző értekezését, A pálos-rend föloszlatása. Századok, 1901 : 422. l.

³ Bakonyvári i. m. 36. l.

⁴ U. o.

⁵ U. o. 35. l.

mintsem rossz hangú vagy hallású papot szenteljenek föl.¹ Mária-Nosztrán, a novitiatusban, igen szigorúan ragaszkodtak a parancshoz, még a megkívántnál is nagyobb gondot fordítottak a növendékek hangjának fejlesztésére és művelésére, úgy hogy azt lehet mondani, valóságos rendszeres énekiskolát tartottak fönn.

Milyen lelkiismeretes buzgalommal jártak el a tanítók, az is mutatja, hogy még az iskolákba is bevitték az ének tanítását. Az egész népet annyira hozzászoktatták az egyházi énekekhez, hogy egész népcsoportokban lehetett szép énekekben gyönyörködni, hanem még künn a mezőn és szántóföldön is akárhányszor megcsendült a szántók és aratók ajkán egy-egy egyházi dallam.² Verseghyt a természet kitűnő hallással és szép hanggal áldotta meg. Már fiatal korában kedvvel énekelgetett, most az énekleckék tökéletes elméleti alapot adtak neki, és teljesen kifejlesztették tehetségét. A naturalista dalolóból így képzett, kiművelt hallású és hangú énekes lett, s itt szerezte meg azokat a képességeket, melyek őt később zeneművészé, zenei elméletíróvá és komponistává emelték. Így tért vissza Pestre (1779 ápr. 6.),³ hogy alávesse magát a hármass vizsgálatnak, melyet minden jelöltnek ki kellett állnia, mielőtt a rendbe formálisan beeskették.

A vizsgálat kedvezően ütött ki, sőt úgy látszik nagyon meg voltak vele elégedve, mert nemcsak a már egyszer hallgatott filozófiai tanulmányok alól mentették föl, hanem a rend feje a legmagasabb theologiai tanulmányok elvégzésére utasította. Nem ment tehát sem valamelyik gimnáziumba tanárnak, sem a csak két évig tartó, a gyöngébb növendékek számára rendelt theologia moralisra, hanem Nagyszombatba az ú. n. theologia speculativára. A pálos főiskolából azonban nemsokára visszahívták a budai egyetemre.⁴ Az előkészítő osztályt és az első két évfolyamot elengedték tekintettel az egri tanulmányaira, és így mindjárt a harmadik év tárgyait kezdte tanulni. A szorgalmas tanuláson kívül, a mire a hivatalosan megállapított s a bécsi egyetemen is használt latin nyelvű könyvek szolgáltak, Verseghynek tanítania is kellett, mert a rend kormányza úgy intézkedett, hogy a pesti pálos ház theologus candidatusait a héber és görög nyelvekben oktassa.⁵ A választás a többi pálos theologus közül azért esett rá, mert

¹ U. o. 39. l.

² L. Verseghy *Analytica* című munkáját III : 103. l.

³ A pontos dátumot megint Sággy jegyezte föl, i. h.

⁴ Sággy szerint (i. m. 144. l.) az egész két esztendei theológiát Nagyszombatban végezte Verseghy. Volt csakugyan a pálosoknak Nagyszombatban theologiai főiskolájuk, melyet 1673-ban alapítottak, s II. József csak 1783-ban törölt el, de hogy Verseghy *az egyetemen*, Budán tanult, azt az egyházi jog tanárának, Lakics Györgynek, neve bizonyítja, ki kétségtelenül egyetemi tanár volt. L. Pauler Tivadar, *A budapesti egyet. emtörténete.* (I : 122. l.). Sággy úgy látszik összezavarta Verseghy rövid nagyszombati tartózkodását budai egyetemi éveivel.

⁵ Sággy i. h.

e két bibliai nyelvben még Egerben igen szép eredményt ért el, görögül meg egyáltalán az összes iskolatársai közül legjobban tudott, a mint az idézett bizonyítvány tanúsítja. Nagy buzgalommal fogott a tanításhoz, és hogy megfeleljen a várakozásnak, de a saját jó szántából, neki fogott az egész szentírás olvasásához eredetiben. Az első, nagyobbik felét, az ó-szövetséget, el is olvasta héber nyelven, valószínűleg még Nagyszombatban.¹

A tanulás és tanítás kettős munkája nem kedvetlenítette el, mind a két kötelességét híven teljesítette. 1780-ban, a tanév végén megtartotta a harmadik évi theológiát befejező disputatiót, a parvus actust, az ágazatos hittan első feléből és a casuistikából, a mi elől három éve meghátrált, az 1780—81. iskolai évben pedig befejezte a theologiai tanulmányait. Letette sorban a vizsgálatokat, még márcziusban, előbb az egyházjogból, azután az ágazatos hittan másik feléből² és így már nem állotta a fölszentelésnek semmi más az útját, mint hogy nem töltötte be még a huszonnegyedik évet.

Április 3-án ez a föltétel is teljesedett, tehát a következő napon, 4-én kezdetét vette az ünnepi szertartás. Hivatalosan megkérte a rendet, hogy vegye most már, mint nagykorú, theológiát végzett növendéket, tagjai sorába, mire az érsek 8-án subdiaconusnak, 17-én diaconusnak és 22-én áldozó papnak szentelte föl Esztergomban.³ Május első vasárnapján megtartotta az első ünnepi miséjét.

Annai küzdelem után tehát elérte célját, huszonnégy éves korában, mint kész ember, nyugodtan nézhetett sorsa elé. A hosszú munka, súlyos fáradalom, ha nem törték is meg, lecsöndesítették; belenyugodott sorsába, a kínzó aggodalmakat elhallgattatta. A fölszentelés magasztos cselekvénye, mikor a fiatal pap úgy érzi, hogy ő az egész folyamatnak a középpontja, az első mise, a mely felejtethetetlen emléket vés minden fölszentelt lélekbe, elfelejtették vele a zavaró mozzanatok, szabadságra törő hajlamát, világias szellemű gondolkodását. Ezekre nem gondolt, és lelke egyensúlyát egyidőre visszanyerve megadással várta a parancsot, mely őt jövőndő működésének terére szólítja. A nyár elején a fölsőgyőri kolostorba küldték. Az egész szünidőt itt töltötte, nem szórazásképen, mint életírói gondolják vagy sejtetik, hanem a rendi parancsnak engedve.⁴ A Diósgyőr mellett fekvő kies kolostor a Bükk

¹ L. III. folyamadványát a helytartó-tanácshoz a censoredi hivatalért. Orsz. Levéltár. H. T. 1792: 28821.

² Sággy i. h.

³ Így adja elő Sággy i. h.; Horvát István április 24-ét említi, i. h., de Sággyval szemben nem adhatunk hitelt állításának. Hogy a fölszentelés Esztergomban történt, azt egyikük sem említi, csak a pálos rend eltörlésekor fölvetett jegyzőkönyvben maradt nyoma. Orsz. Levéltár, H. T.; E: 5; 13. mell.

⁴ Sággy nem is Fölsőgyőrt, hanem Diósgyőrt említ, i. h., valószínűleg fölcserelte a két egymás mellett fekvő városka nevét.

hegység végső nyúlványain épült, merészen a Szinva patak fölött, alig 60 km-re Miskolcztól. A prioron és orgonáson kívül csak két-három szerzetes szokott a kolostorban tartózkodni, a kiknek egyéb foglalkozásuk nem volt, mint a vasárnapi és ünnepi prédikációkat a saját templomukban megtartani.¹ A prior, Rimanóczy József, jókedvű, tréfálni szerető ember volt, a ki azonban nemcsak papjaival, hanem még a világi hatalmasokkal szemben is eltalálta azt a hangot, mely mulattat, a nélkül hogy sértene.² Értett a ház vezetéséhez is, értékes ezüst- és porcellán-készletek, kényelmes butorok, puha szőnyegek tették kellemessé a kolostorban a tartózkodást. Kétségtelenül Verseggy is jól érezte magát Fölsőgyőrről, bent a rendházban, a hol valószínűleg mint egyházi szónok működött, és kint a szabad természetben, a Bükk árnyékos völgyeiben, a romba dőlt diósgyőri vár oldalában. Kellemessé tette tartózkodását Eger közelsége is, csak nyolcz mérföldnyire volt szüleitől, és így a szülői házat is meglátogathatta, szívére ölelhette anyját, a ki fiában most teljesedni látta régi reményeit.

A fölsőgyőri kolostor nem sokáig látta falai között a fiatal papot. A mint a szünidő letelt, búcsut kellett vennie a lombos erdőtől, hős pataktól, a nyugalomtól és békétől, mert a sors és föllebbvalói úgy határozták, hogy folytassa tovább mozgalmas életét. Visszaküldték az új iskolai évben, 1781 őszén, Nagyszombatba, nem tanulni, hanem két fiatal ember, Bertalanfy és a Majthényi családdal rokonságban lévő Horeczky báró mellé praefectusnak.³ Nagyszombatban akkor két convictus állott fönn, a királyi (tulajdonképen Regio-Archiepiscopalis Convictus nobilium) és az Adalbertinum, melyekben világi nemes ifjak végezték gimnáziumi és filozófiai tanulmányaikat, míg a régibb, egyháziak részére alapított convictusokat Barkóczy primás egy »Generale Seminarium«-má vonta össze.⁴ Verseggy életrajz-írói nem említik, hogy a két nemes egyházi volt-e vagy világi. Az utóbbi már magából a küldetésből is valószínű, de kétségtelenné teszi a convictusi névkönyveknek ide vonatkozó helye, a hol az 1781–82-ik iskolaévről szóló Numerus Personarum Convictus Regio-Archiepiscopalis et S. Adalberti a regens és helyettese, meg a növendékek lelki pásztora után kilencz praefectust sorol fel, köztük utolsónak Verseggyt.⁵ A két világi convictus akkor már közös vezetés alatt állott, s a praefectusok mind pálosok voltak, a kiknek

¹ A pálos rend föloszlatására vonatkozó jegyzőkönyvek. Orsz. Levéltár, H. T.; E: 12.

² L. a szerző i. értekezését a Századokban, 1901 : 325. l.

³ Sággy i. h.

⁴ Fináczy, i. m. 174. l.

⁵ Közli Halmy Gyula, Versegi Ferencz élete és munkái 6–7. l. A névkönyvet magát nem volt alkalmam látni, mert Békési Concília Emil, nagyszombati kanonok úr nagy szívességgel kerestette ugyan számomra, de már nem volt módja ráakadni.

ugyancsak meggyült a bajuk a sok, száznál több, ifjúval. A convictusok vezetősége gondoskodott, hogy a rendes tárgyakon kívül mindenféle rendkívüli tanulmánynyal foglalja el a növendékek idejét, de ők jobbnak látták pajkos csínyekkel szórakozni és mestereiket gyötörni. Garázda életmódjukról színes képet fest Fináczy Ernő, e kor iskolázásának történetírója,¹ úgy hogy Verseghynek valószínűleg volt elég vesződsége a két úrfival, ha ugyan nem kellett kettőjükön kívül még egynéhányat gondjába fogadnia, fölügyelni rájuk s a leczkéket velük átismételni.

Szerencsére a tanév végével fölmentette a rend vezetősége ettől a terhes foglalkozástól; tudták róla, hogy tehetsége, szorgalma magasabb állásra tesz hivatottá: lerendelték Budára és megengedték, hogy az egyetemen a filozófiát hallgassa. Az 1782—83-ik évet, mikor a később politikai szereplése miatt ismeretes Gyurkovits Ferencz volt a rektor, mint filozofus töltötte, és különös buzgalommal tanulta a felsőbb matematikát Makó Páltól, a természetrajzot Mitterpacher Lajostól. Mindketten kiváló tanárok voltak, a kiknek még hivatalos helyről is megengedték, hogy magyarázataikban ne ragaszkodjanak a megszabott iskolakönyvhöz, hanem szabadon, saját belátásuk szerint válaszszák meg előadásuk anyagát. Valódi tudósok voltak, hírük messze külföldön is ismeretessé lett.

Egy esztendő elég volt arra, hogy Verseghy a filozófiai tanulmányokat bevégezve, megszerezze az egyetemen kívánt ismereteket. Az év befejeztével kiállotta a próbatétet, megtartotta a vitatkozását, és Katona István, az egyetem filozófiai fakultásának dékánja, a vizsgálatok elnöke, 1783 július 29-én ünnepélyesen doktorrá avatta.²

A következő esztendőben szintén Budán maradt, mert a rend azt találta, eleget tanult már Verseghy arra, hogy a rendi növendékeket tanítsa. Követte a szerzetes-rendek régi szokását, hogy a ki mit elvégzett, azt kezdje mindjárt tanítani: rábízta tehát a filozófiát hallgató fiatal rendtagoknak gyakorlását. De másrészt azt kívánták Verseghytől, hogy szerezze meg a legnagyobb theologiai fokozatot, a mit abban az időben az egyetem hallgatóinak adhatott, a filozófiai doktorsághoz csatolja a theologiai baccalaureatust. Beiratkozott tehát még egy esztendőre a theologiai fakultásra, s az 1783—84-ik esztendőben átismételte a hittudomány egész anyagát, főképen liturgikát és vitályos hittant hallgatott Tompa Lászlótól, azonkívül lelkipásztorkodást, ez utóbbit már a császár legújabb rendelete értelmében (1782 november 25.) németül. Még az iskolai év letelte előtt jelentkezett vizsgálatra, és a próbatétet, melyen az akkori dékán, Krammer Ferencz, későbbi ellenfele, elnökölt, meg is állotta, úgy hogy megkapta az egyház-

¹ I. m. 182. l.

² A teljes doktori diplomát közli Sággy i. m. 145. l.

tudomány borostyánosa címet.¹ Most már végleg búcsút vett az egyetemtől és tanulástól, több mint húsz évi szakadatlan munka után.

Pihenni azonban most sem maradt ideje. Pár nappal a vizsgálat után Pozsonyba kellett kísérnie a növendék papokat, a kik a Budáról az ország másik volt fővárosába áthelyezett theologiai kart követték. Április havában telepítették át a theologiai fakultást,² s ő június 11-én indult új tartózkodási helyére.³ Mint praefectus ment velük, s a mit Nagyszombatban a világi ifjak között megszokott, a fölügyelést, azt most saját rendjének ifjai közt gyakorolta. Mindenesetre jobban érezte magát közöttük, mint Nagyszombatban: a szelídlelkű, sok latin tudomány alatt görnyedő kispapok nem okoztak annyi bajt és kellemetlenséget. De azért vesződése, fáradsága nem volt kevesebb. Fölnőtt emberek voltak a tanítványai, a kik egészen új világba léptek, s a megváltozott viszonyok hatása alatt mindjobban érezték a lemondás nehézségét; ezt a szelídsége, engedelmissége ellenére is izgatott, érzékeny csoportot fegyelmezni, lelküket durva kézzel meg nem tépni, de azért szigorúan ügyelni, hogy kötelességüket meg ne szegjék, olyan föladat, mely a legtapasztaltabb, legfinomabb lelkű »magister«-t is megpróbálja.

Ez a föladat hárult Verseghyre. Ha megkérdezte lelkiismeretét, meg van-e elégedve, ez a hivatás-e az, melyért annyit küzdött, tagadólág kellett felelnie. De csak magának tehetett érte szemrehányást: szabadságra vágyódott gyermekkorától fogva, és azt a pályát választotta, a mely az egyént alárendeli nem is a köznek, hanem a fölsőbbiségnek; függetlenül akart élni, és esküt tett, hogy előjárói minden rendeletének engedelmeskedni fog. Az ellentmondás lelkülete és tettei között kezdett megnyilatkozni.

Sok külső körülmény még jobban kiélesítette ezt az ellentmondást. Működésének köre igen szűk és az ő szemében igen kicsinyes volt, tulajdonképen csak fölügyeletre és correpetitióra szorítkozott, ő pedig fiatalos lelkesültséggel tenni akart, olyan teret kívánt, a hol egyéniségét kifejtheti, tanulmányait fölhasználhatja. A rend körében is nyílhatott volna számára kör, Fölsőgyőrött volt alkalmá nagyobb föladatokon megpróbálni erejét: a praefectura valóban nem volt számára teremtvé.

Ezt a nyugtalanságot, elégtelenséget fokozták a politikai állapotok is, melyeknek hatását az egész rend érezte és megszenvedte. Még a 70-es esztendőkbén, a királyné életében, érezhető volt a trón örökösének, II. József császárnak szelleme, mely az egyház szolgálaira épen nem volt kedvező. Mikor a császár, anyja halála után, Magyarországon is átvette az uralkodást, mind jobban

¹ Sággy u. o.

² Pauler, i. m. I : 197.

³ Sággy i. h.

nyilvánvaló lett, hogy ő ha nem is a hitnek, de az egyháznak határozott ellensége, nem személyes okokból, hanem mert az uralkodói elveivel összeütközésbe kerül. Aggódás fogta el mindenfelé a papokat, különösen a szerzeteseket, hogy az összeütközésből a császár fog diadalmasan kikerülni, és csakugyan már uralkodásának első éveiben még nagyobb buzgalommal bocsátotta ki a szerzetesek hatalmát lenyügöző rendeleteit, mint anyja életében. Az egyháziak érezték, hogy valaminek jönnie kell, és féltek tőle.

Ez a bizonytalanság megkapta Verseghyt is. A császár fölvilágosodott nézeteitől nem félt nagyon, mert ebben az időben, mikor férfiúvá fejlett és gondolkozni kezdett, az ő szelleme is a fölvilágosodás irányába terelődött. Az eszmék a kor levegőjében voltak, de hogy mikép telt meg velük Verseghy lelke: arról semmi adatunk sincs. Talán még Egerben ismerkedett meg egy pár hasonló gondolkozású fiatal ember révén az új áramlattal, talán csak Pesten, az egyetemi ifjúság körében, nem tudjuk; lehet, hogy nem is a társaság, hanem a fölvilágosodás irodalma hatott rá, annyi tény, hogy már első fölléptekor egész szellemével az új gondolatok felé fordult. Őt tehát nem ezért rémítette meg a császár politikája, hanem aggódott, mi lesz vele, ha újra akadályokat gördít a sors útjába.

Ezért szerette volna, ha olyan mező nyílik meg szeme előtt, melyen tehetségeit kifejti. Érezte magában az erőt, hogy nemzetének hasznos szolgálatot tehet, érezte, hogy meg volna a szorgalma is hozzá, s már ekkor megfogamzott lelkében a gondolat, hogy minden tehetségét, buzgalmát a köznek szenteli. A papi pálya csak forma lesz, a melyben működése megnyilatkozik, de milyen lesz a formát kitöltő tartalom, arról még ebben az időben sejtelme sem volt.

A bizonytalan, ködös tervezgetésnek hivatalos úton vetettek véget. A rend kormánya, mely ismerte minden tagjának tehetségét, maga is belátta, hogy Verseghy méltóbb föladatra van hivatva, mint a kispapok között magisterkedni, ezért még mielőtt a tanév megkezdődött, Pestre rendelte magyar prédikátornak.

1784 szeptember 8-án érkezett Verseghy Pestre.¹ Bálintffy Károly, a prior, kijelölte czelláját, a melyet Verseghy igyekezett otthonosan berendezni. A pálos kolostorok helyiségei különben sem voltak rideg asketák számára alkotva, már a fölsőgyőri kolostornál megemlékeztünk arról, hogy a rend kormánya tudta, mivel tartozik tagjainak, mint embereknek, de Verseghy még kedvesebb akarta tenni kis szobáját, melyről remélte, hogy hosszú ideig otthona marad. Képeket akasztott föl szobája falára, könyvszekrényeket állított föl — a melyek egyelőre még üresen állottak,

¹ Sághy Ferencz, Verseghy Ferencz' maradványai és élete 146. l.

mindössze 45 könyve volt — sőt a tükör sem hiányzott,¹ szóval állandó, nyugodt életre készült.

Nem is volt az élet egyhangú a pesti kolostorban, mely a mai papnövelő intézet helyén állott: a polgárság igen jó viszonyban élt a pálosokkal; sokszor fogadtak és tettek látogatást; a provincialisnak s a konventnek külön kocsija volt, a melyet a rendtagok is használhattak; a promontori szőlejük kellemes kiránduló helyül kínálkozott,² úgy hogy az a tizenöt pálos, a ki akkor Pesten együtt élt, jól eltölthette szabad idejét.

Közülük Verseghy a provincialison kívül, a kit az egész rend atyjaként tisztelt, csak Pap Ferenczcel volt bizalmas viszonyban. A nála majd tíz évvel idősebb rendtársa későn, csak 33 éves korában, lépett a szerzetbe,³ s a világi életben forgott, már megkomolyodott férfi barátságába fogadta a világias gondolkodásmódú fiatal papot. Maga is mint hitszónok működött Pesten, nagy kedvvel olvasgatta az újabb és régibb filozofusokat, a kiknek több műve a saját könyvtárában is megvolt,⁴ úgy hogy nagy befolyással volt Verseghy szellemének fejlődésére.

Verseghy nagy buzgalommal készült a földatára. Végre van tere, a hol tehetségét nem egy-két ember nevelésére, hanem az egész község javára fordíthatja, a hol igazán taníthatja, művelheti a gondjára bízott nyáját. Szorgalmasan forgatta a legnagyobb magyar hitszónok műveit, Pázmány Prédikációit és Kalauzát, mind a kettő ott állott könyves szekrényében,⁵ de csak formát és nyelvet tanult belőle, a gondolatokat nem onnan vette. Más idők jártak a XVIII. század végén. A modern gondolatokkal való foglalkozás, majd barátjának hatása, egészen a francia fölvilágosodás irodalmához vezette, megkapta lelkét az a nagyszerű tanítás, mely az emberiséget fölszabadítva évszázados bilincseiből, függetlenné tette a gondolkozást a megrögzött balítéletektől. Szívvel-lélekkel a szabadon gondolkodók felé fordult, a kik bátran hirdették, hogy az emberiségnek a tudomány vívmányait fölhasználva, szabad szellemben kell haladnia. Le kell omlania annak a szilárd választó falnak, mely az embereket egymástól elválasztja, ki kell irtani azt a gőgös, elbizakodott vélekedést, mely az emberek között olyan nagy megkülönböztetést tett: mindannyian emberek vagyunk, mindannyian egyenlők s egyforma joga van mindenkinek a boldogulásra. A mint Massillon a Petit-Carême-ben, a XV. Lajos előtt tartott böjti prédikációkban, szabadságot követel a népnek, ép oly határozottan követeli Verseghy, hogy szűnjék már meg az a középkorból megmaradt méltatlan, emberietlen fölfogás, mely a

¹ A pálos rend föloszl. von. jegyzőkönyvek i. h. E : 5, 15. mell.

² U. o. Orczy László br. jelentése 1786. jún. 23.

³ U. o. 15. mell.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

szegény népet, a jobbágyot megfosztotta minden jogtól,¹ barbar voltunknak ez a kétségtelen bizonyítéka, győzzön egyszer már a krisztusi ige, a szeretet szava, hogy mindannyian egyenlők vagyunk.

Íme a férfi, a kit három évvel ezelőtt szenteltek pappá, a ki alig nőtt ki a theologiai tanulmányokból, egyszerre milyen merészen száll síkra az eszme érdekében.

Most végre fölléphet a szószékre, és az egész haza legnépesebb gyülekezete előtt fejtheti ki eszméit. Itt az idő, hogy fölvilágosítsa a népet, a mely talán maga sem érzi, milyen szomorú sorsban senyved, annyira hozzászokott már a teherhez, hogy jajszó nélkül viseli vállán. Honnan is sejtené az a szegény nép, hogy neki ép olyan joga van a boldogsághoz, mint a gazdagnak, hiszen könyvet nem olvas, s ha olvasna is, a magyar írók gondolkodását még nem termékenyítették meg az Angliából Franciaországba átplántált nagy eszmék.

Az ő föladata ezeket az eszméket terjesztetni arról a helyről, a melynél jobbat, alkalmasabbat keresve sem talált volna. A szentegyház ajtaja mindenki előtt tárva, szegénynek, gazdagnak egyaránt, s a szószéken mondott ige mindannyiunk közös java. A mi ott hallszik, az ezerek szívébe vésődik; a ki azt akarja, hogy eszméi az emberiség minden rétegét áthassák és megihlessék, oda lépjen föl. Ha a prédikátor meg tudja találni azt a formát, a melyben ezek a gondolatok hozzáférnek a nép szívéhez, ha gondolatait bele tudja illeszteni abba a körbe, a melyben az egyszerű, majdnem műveletlen nép gondolatvilága mozog, övé a győzelem.

Az egyszerű pálos szerzetes pedig nemcsak ékesen szóló pap volt, hanem, mint a nép fia, a ki közöttük született, közöttük töltötte ifjúságát, ismerte a nép fölfogását, szellemi színvonalát, le tudott szállani hozzá, hogy magához emelje.

Eleinte a saját szerzetük templomában prédikálta a szeretet ígét,² majd később, mivel 1785 ápr. 13-án a pálosok templomát az egyetem kapta meg, s ők a dominikánusok klostromába költöztek át, ott öntötte ki lelkét a mindenünnen összesereglett hallgatóság előtt.³ Minden második vasárnapon került reá a sor, mert egy rendtársával, Alexovics Vazullal, kellett megosztania a föladatot.⁴ De micsoda különbség volt a két szónok között, Alexovics — alább jobban megismerkedünk vele — a hideg dogmatikus, a moralizáló, elfogult szerzetes és Verseghy között. Ha Verseghy lépett a szószékre, a templom zsufolásig megtelt,

¹ Mint később (1787) írja (*A Magyar Henriásról*):

Böles Isten! illy Burbont támaszsz a' Hazának,
Ki nem iszsza vérét saját Jobbágyának.

² Pest város német közönsége a primáshoz 1786 máj. 16. Primási Levéltár, Nov. Arch. 191. PE. P. II. Nr. 1.

³ Pest város magyar polgársága a primáshoz u. o.

⁴ U. o.

nemcsak pestiekkal és budaiakkal, hanem vidékiekkel is, sőt még külföldről is jöttek, hogy meghallgassák a szónokot.¹ A műveltebb közönséget már beszédeinek formája is meglepte, az ékes magyar nyelv, a melybe gondolatait öltöztette,² de még az egyszerű iparos, a veritékes munkában kifáradt napszámos, a kiknek nem volt ez iránt érzékük, azok is megértették, hogy olyan tanítást hallanak, a milyen még nem hangzott el a templomban, úgy beszélnek hozzájuk, és úgy emlékeznek meg róluk, a mint eddig nem is álmodták.

Beszédei ma már nincsenek meg, pedig összeírta őket, hogy nyomtatásban is megjelenjenek, csak egykorú ítéletekre és Verseghy kijelentéseire vagyunk utalva, ha fogalmat akarunk magunknak alkotni róluk. Mindamellett ezekből a gyér forrásokból is elég tiszta képet festhetünk Verseghyről a prédikátorról. Említettük már prédikációinak uralkodó vonását, szeretetét a nép iránt, az egyenlőségért folytatott küzdelmeit. Ez a szeretet áthatotta egész valóját, megtermékenyítette minden gondolatát. Nem merül el a felekezetiességbe, nem az elfogult katolikus pap beszél a szószekekről, a ki felekezeti buzgalmában azt hirdeti, hogy csak az ő vallása üdvözít, hanem az emberszeretet papja szónokol, fölmutatja, magyarázza, mélyíti azokat az érzéseket, melyek minden jó keresztyén, sőt minden vallásos ember szívében élnek; nem a küzdő egyház katonája, a ki diadalmaskodni akar az ellenségén, hanem a szerető egyházé, a mely mindenkit magához ölel, mindenkinek építi a lelki boldogságát, nem tekintve nemzetiségre, vallásra. Mélyen érző szíve képessé tette, hogy szeretete áterjedjen az egész községre, ez szerezte meg neki a nép szeretetét. Büszkén hirdették is hívei, hogy »nincs egy értelmes jó keresztyén sem, a ki megindulás nélkül hallgathatná prédikációit, akár katolikus, akár nem katolikus«.³

A mint nőtt iránta a nép szeretete, akként fordultak el tőle azon körök, melyek felekezeti elfogultságukban szerettek volna visszaidézni a vallásos üldözések korát. Szemére vetették, hogy forradalmi eszméket, az uralkodó egyház elleni tendenciákat hangoztat beszédeiben, s Verseghy ugyancsak rászorult ebben a tekintetben hívei védelmére. Sietnek is kijelenteni a pesti német polgárok, hogy a szentbeszédeiben ezeknek nyoma sincs.⁴

Igy telt el másfél esztendő. Verseghy a mi szabad ideje maradt, a zenére fordította. Említettük, hogy novitiusi éve alatt

¹ U. o. Pestváros magyar polgársága a primáshoz u. o. »diversi diversorumque honorum viri ex diversis Regni partibus horsum confluerant . . . exteri quoque«.

² »regnans in concionibus supernum linguae donum.« Verseghy flyamodványa a primáshoz u. o. Arch. Nov. 94. PÉ; P. III. Nr. 2.

³ A pesti német és magyar polgárság i. fölterjesztései.

⁴ I. fölterjesztés: Können die etwaigen Beschwerden . . . als trügen diese Männer (a német pálos prédikátort, Frenreisz Ernőt is ezzel a váddal illeték) neuerungssüchtige Lehren vor . . . kein Gewicht haben. U. o.

megtanult énekelni, most kedvet kapott, hogy a tanulást folytassa, a természettől nyert adományát méltóan értékesítse. Majd a hangszerekre fordult a figyelme, először a hárfázásra. Rövid idő alatt elsajátította a játék művészetét¹, és az énekléssel együtt olyan tökéletességre vitte, hogy később Kazinczy nem győzte bámulni.² A hárfa után a zongora következett, mint akkor nevezték, a fortepiano, úgy hogy pesti tartózkodása alatt teljesen kiképezte magát a zenében.

Nemsokára rá is szorult, hogy az édesen csengő húrokban keressen vigasztalást, menedéket a sors csapásai ellen. Már pesti élete sem volt gondtalan. Irigyei a szerzetben sok keserűséget okoztak neki, s magának a szerzetnek jövője mind borúsabb színben tűnt föl. A császár már hatodik éve uralkodott, s mindjobban eltért anyja politikájától, a ki a katholicizmusra támaszkodva biztosítani akarta a vallásosságot. József szabadelvű fölfogásának nem felelt meg ez a törekvés, méltatlannak tartotta, hogy felekezeti kiváltságok oszszák két vagy több különböző jogú osztályra, részre a lakosságot. De volt egy más rúgója is a katolikus vallás uralma ellen intézett támadásnak. A katolikus papok, jól tudta, Rómától függenek. A meddig a papságot nem tudja a pápa főnnhatósága alól fölszabadítani, addig ők, s így közvetve az egész katolikus egyház, papok és hívek egyaránt, nem lesznek egyedül a császár alattvalói. Ez a kettős ok hozta őt még anyjával összeütközésbe, ezek vezették, mikor mindjárt uralkodása kezdetén hozzáfogott a katolikus egyház átalakításához. A szerzetes rendeket elszakította Rómától, megtiltotta két pápai bulla kihirdetését, kiadja a türelmi rendeletet: említettük, mennyire megrémítette a szerzetes rendeket.

1785 végén új rendeleteket bocsát ki a szerzetesek ellen, beleavatkozik a rend belső ügyeibe, s megkívánja, hogy minden negyedévben beletekinthessen a rendtagok viszonyaiba, róluk »relatiókat« mutassanak be neki.

Közeledett a vég. 1786 márczius 20-án reggel nyolcz órakor megjelent a pesti rendházban Orczy László báró, a pesti kerületi administrator, Schmidt Ignác sóhivatali ellenőrrel és Gager pénztártisztal. A provincialis után kérdezősködött, és a mikor szobájába vezették, megkérte, rendelje az összes Pesten tartózkodó rendtagokat a refectoriumba. Maguk is odamentek. Ekkor Orczy erős hangon a következő rendeletet olvasta föl: ³ »Mivel az összes pálos kolostorokban, a mint a generális maga bevallja, a szerzetesi fegyelem teljesen fölbomlott, és mivel a szerzetet többé fönn tartani egyáltalán sem nem szükséges, sem nem tanácsos, tehát a még fönnálló szabályok szerint minden haladék nélkül föl kell oszlatni,

¹ Sággy i. m. 146. 1.

² Levele anyjához, 1795 jún. 5. Kaz. Lev. II. 422.

³ A pálos rend eltörlésére vonatkozó jegyzőkönyvek, i. h. E. 5.

vagyonát a vallásalaphoz kell csatolni, a rend tanult, tehetséges tagjait lelkészi és tanítói hivatalokra kell alkalmazni, a többi penzióba küldendő. Különösen arra kell ügyelni, hogy azokat a parochiákat, a hol a lelki pásztorkodás eddig is a pálosok kezében volt, ezután is lelkészi hivatalra alkalmas rendtagokkal töltsék be, hogy a hívek lelki épülése addig se szenvedjen fönnakadást, míg a papi hivatal rendezése megtörténik. Adjanak tehát azon pálosok mellé, a kik eddig plébánia élén állottak, megfelelő számú segítő lelkészt, még pedig a volt rendtagok sorából, hogy ez által még időközben se legyenek megfosztva attól a segítségtől, a mi eddig a fönnálló kolostortól került ki.«¹

A szerzetesek megrendülve, némán fogadták a hírt. Hang nem emelkedett, siralmas panaszukat magukba fojtották, s úgy írták alá az eltörlésről fölvett jegyzőkönyvet. Tudomásul vették, hogy még öt hónapig együtt maradhatnak eddigi főnökeik vezetése alatt, és naponkénti 30 kr. díjból fönn tarthatják magukat, a hogyan tudják. A mi az övök, könyv, bútor, elvihetik, a mit a kolostor vagyonából használnak, adják át az állam megbizottjának.

A pálosok engedelmeskedtek, s a kolostorban kezdetét vette a hivatalos lefoglalás hosszu, a szerzetesekre nézve igen szomorú munkája.

¹ Az eredeti latin nyelvű eltörlő rendelet a császári resolúcióval az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1786. 1388.

II.

Verseghy élete a szerzetten kívül; írói föllépte (1786—1792).

(Összeütközése a fölöttes hatósággal. Első versei és prédikációi; a *Keresztény Ajtatósságok*. Tábori káplán lesz; sokáig betegeskedik. Küzdelme a mindennapi kenyérért (*Patikai Lukács*). A Kassai Magyar Museum dolgozó társai közé lép).

A császár rendelete mélyen lesújtotta Verseghyt is. Hiába volt annyi lelki küzdés, hiába az áldozat, a mit hozott, mikor másodszor vette magára az egyházi ruhát, ez a rendelet céljától ismét elvetette. A biztos, nyugodt pálya, a melyet mint szerzetes megfuthatott volna, elveszett számára, s ezzel eltűnt a reménye is, hogy tehetségét, tudományát, munkakedvét a magyar nemzetnek, a magyar tudománynak szentelje. Mihez kezdjen, hova forduljon? Mint alázatos könyörgő keresse föl valamelyik főpapi udvart, s a többi állását vesztett szerzetessel együtt, sőt talán ellenük küzdve, kérjen valami káplánságot, a hol független, szókimondó természetéért örökké ki legyen téve plébánosa zaklatásának? S nem utasítják-e majd el kemény szóval, nem hivatkoznak-e szabadelvű szentbeszédeire, melyekkel megnyerte ugyan a közönség szeretetét, de elvesztette a hatalmasok pártfogását?

Akármint fordul is a sorsa, az a kép, melyet munkában töltendő, csöndes életről ideálként festett maga elé, csak kép maradt, ideál, mely soha sem fog többé megvalósulni.

A csüggedésből azonban csakhamar föleszmélt, és az ellenkező végletbe csapott át. Ismerte jól tetteiből a császárt, bámulta benne a francia fölvilágosodás eszméit megértő fejedelmet, a ki szakítva a hagyományos, önző politikával, a népre fordította figyelmét, a ki lelkesedésében semmi akadálytól vissza nem riadva, diadalra akarta vinni a szabadelvű eszméket. Verseghy, ha származására nézve csakugyan nemes volt is, nem érezett velük. S így nem a kiváltságaikat féltő nemesek szemével nézte a császárt, hanem a gondolkodó, egyenlőségért lelkesedő, tanult emberével,

nem a nemesség ellenségét, hanem a haladás, a szabadelvűség barátját látta benne. Az ősi alkotmány pusztulását meg nem bánta, mit is féltett volna belőle! Annál jobban érezte gyöngeségét és hiányait, fájt neki az az igazságtalanság, mely egyesek javára kizsákmányol milliókat. Lassanként ezt a rendeletét is megértette, sőt többet magyarázott ki belőle, mint a mennyi benne volt. Azt hitte, hogy ez csak kezdete egy egész sor hasonló irányúnak, és hogy II. József nem áll meg a szerzetes rendek eltörlésén, hanem mélyebbre ható reformokkal lép föl.¹

Ezen változás reményében szabadabbnak érezte magát. Most, hogy a szűk kolostorból az emberek közé került, azt hitte, hogy a lelkét lenyűgöző bilincsek lehullottak, s ha anyagi függetlenségét elvesztette is, ha a küzdésre, a kenyérért való harczra van is utalva, legalább szellemileg, lelkileg független, s őt, a ki megszűnt szerzetes lenni, nem kötik sem a fogadalmak, sem a szerzet szabályai. Ez a gondolat, a szabadságnak ez az érzete vigasztalta, ez adott neki erőt a további küzdésre.

Ebben a hangulatban találkozott egy előkelő leánynyal, a Majthényi-családdal közeli rokonságban álló Herpi Krisztinával, a kit ugyanaz a sors ért, mint őt, a kinek pályáját hasonlóképen kettévágta József császárnak a szerzetes-rendeket eltörlő parancsolata. Apácza lett hajlama ellenére a Klarisszák pesti² zárdájában, és mikor az ő szerzetét is eltörlték, őt is megkapta a szabadság, függetlenség mámore, vonzotta a világi élet, a melyről már-már lemondott. Melancholiára hajló kedélyére,³ melyet a zárda szigorú szabályai, rideg, egyhangú élete még szomorubbá tett, kétszeresen hatott a császár rendelete, s fölszabadítva a kénytelen-kelletlen viselt lánczok alól, ez a melancholia egy időre helyet adott az elragadtatásnak. Megismerkedett Verseghyvel, megkedvelte benne a nemes kedélyű, tréfálni szerető víg embert. Csakhamar barátsággá fokozódott ismeretségük, és mint századokkal azelőtt, a reformáció idejében annyszor: a rokon lelkek egymásra találtak, a két forró szív nem tudta megtagadni érzelmeit.⁴

A ki most, egy század után, rideg szívvel, az emberi *törvényeket* hangoztatva, olvassa Verseghynek Krisztinához írt levelét, az talán elítéli őket, de a ki megérti az akkori viszonyokat, a ki

¹ Ez olvasható ki Herpi Krisztinához írt leveléből, Prim. Levéltár. Nov. Arch. 191. PE. P. II. Nr. 2. Eredetije elveszett, az esztergoni példány hiteles másolat. A levél nincs keltezve, s a hely sincs megadva, hogy hol írta Verseghy, de a hivatalos jelzésből kitűnik, hogy Egerben 1786 májusában kelt.

² A hivatalos iratok ugyan a budai Klarissza-kolostor lakójának tudják Herpi Krisztinát, de a kolostor már 1725-ben átkerült Pestre a régi központi zálogház helyére.

³ I. levél.

⁴ U. o.

az emberi *természetből* igyekszik megfejteni az eseményeket, az nem dob reájuk követ. Egyfelől a váratlan csapás, mely egy-egy életreményt zúz össze, rögtön rá a pillanatnyi fölindulás a nem várt szabadságon, mikor az évek óta leküzdött vágyak egyszerre törnek ki: ha hibáztak is, hibájuk menthető.¹

Nem így gondolkodtak azonban irígyei és rosszakarói, a kik, mint előbb említettük, népszerűsége és szabadelvűsége miatt nagy számmal voltak. A leghevesebb és legkíméletlenebb Alexovics Vazul volt, saját rendtársa, a kívül fölvaltva tartotta a magyar prédikációkat templomukban. A mellőzés, melyben akkor Verseghyvel szemben része volt, a nép kitüntető szeretete, mely Verseghy felé fordult, fölizgatták a szenvedélyes szerzetest, ádáz ellensége lett Verseghynek. Fanatismusa nem ismert határt, kortársai egyenesen örülnek tartották érte,² s most, hogy gyűlöletének indokolására ürügyül Verseghy szabadelvű eszméire hivatkozhatott, csak alkalomra várt, hogy fölléphessen.

Az alkalom nem késett. Híre járt, hogy a pesti plébánia-templom hitszónokává sokan Verseghyt szeretnék kineveztetni. Irígyei, a kik mind egyházi körökből, leginkább volt rendtársai köréből kerültek ki, most Alexovicscsal az élükön minden eszközt fölhasználtak, hogy Verseghyt elüldözzék Pestről. Minden lépését figyelemmel kísérték, s nem haboztak megfigyeléseiket, túlozva, szájról szájra terjeszteni, rágalmazták, gyalázták úton-útfélen. Különösen Krisztinát zaklatták. Nem találkozhattott Verseghyvel, hogy másnap az egész város ne beszélt volna róluk.³ Természetesen siettek az értesüléseiket Verseghy föllebbvalóival közölni, úgy hogy Verseghy, csakhogy megszabaduljon a kellemetlenségektől, futott előlük »tamquam hostes contra se coniuratos«,⁴ elhagyta a kolostort, és egyetlen jó barátjával, Pap Ferenczcel április 24-én Egerbe utazott, öreg édes anyja látogatására.

Egri pihenőjét irodalmi munkásságra fordította. A ki eddig csak előszóval terjesztette az igazságot, tollhoz nyúl, hogy munkásságának azok is hasznát láthassák, a kik eddig ki voltak belőle zárva. Mint egyházi szónok tett hírnévre szert, ezen a téren akar föllépni az irodalomban is. Sajtó alá rendezi tehát szentbeszé-

¹ Hogy abban az időben milyen könnyen vették a női szerzetesek hasonló lépéseit, arra érdekes példát idézhetek. A Magyar Musa 1787. 497. lapján, versben, azt a kérdést vetik fel, illő-e, ha apáca viszonyt folytat. A vers ugyan tagadólag felel, de jellemző már maga a körülmény, hogy a kérdést (talán mert alkalmoszerű volt) fölvetik.

² Kazinczy mondja, Abafi, Hazánk, XI : 97.

³ U. o. »In übrigen ahnde ich es, ich weiss nicht wie, dass Du in Pest Verfolgungen und Neckereyen haben wirst, welche Dir . . . die Pesterische Wohnung unerträglich und unmöglich machen werden . . . ich versichere Dich, Dein jeder Schritt, Dein jedes Thun und Lassen wird übel von ihnen ausgelegt und sie werden Verleumdungen finden . . .«

⁴ Folyamodványa a primáshoz, 1792 nov. 3. u. o. 94. PE. P. III. Nr. 2.

deit. E beszédekkel kapcsolatban a szószéken imádkoznia is kellett. Mikor szavát az Úrhoz emelte, nem nyomtatott igéket tanult be, hanem lelkének gazdag kincsházából merített, s szavai nem mint betanult szólások, hanem mint a szív hangjai emelkedtek az éghez. Ezen imádságaiból fölvetett egyet-kettőt egy másik könyvébe, melynek *Keresztény Ajtatosságok minden napra* lett volna a címe. Mint prédikációinak, ezeknek is az igazi, felekezeti vonásoktól ment vallásosság a jellemző tulajdonságuk. Emelkedett, erővel teli nyelven szólal meg bennük egy vallásos szív, igazi lélekből fakadó imák ezek, különösen a *Reggeli imádság*: »Végzetetlen, örök egy Isten, Atya, Fiú, és Szent Lélek, ki az Eget és a Földet teremtetted, 's nekem-is életet, 's léleketet adtál, a' te kegyelmed által fel-ébredtem álmomból, a' te kegyes-séged által meg-maradtam életben.«

Egyszerű szavak, nincs bennük semmi sallang, de épen azért közvetlenek. Elmondhatja bárki, mert nem az emberek egy részének érzelmeit tolmácsolja, hanem minden hívő lélekét, nincs benne egy zavaró hang sem, egy oda nem illő mondat. Az imádságokon kívül még az egész szent mise és a litánia van meg a könyvben magyarra fordítva. Úgy látszik, Versegly előtt a magyar liturgia lebegett, mikor ezt a fordítását végezte, hatalmas nemzeti érzése legyőzte az úgy sem erős ragaszkodást az egyház dogmáihoz, kíváncsún tartotta, hogy valamint a prédikációkban, akként az istentisztelet legfontosabb részében, a misében is magyar szót halljon a közönség.

A mise egyes részeihez énekeket készített magyarul, de ez az első próbálkozása a költészet terén nem sikerült. Nem egyebek ezen énekek versbe szedett prózájánál, hozzá még rossz versbe. A magyaros rhythmus lüktetését is csak bajjal érezzük, a metszettel nem törődik, úgy hogy tulajdonképen csak az összecsengő ragrímek teszik verssé. Van azonban egy másik költeménye is, a Miatyánknak verses paraphrasisa, mely már fejlettebb technikával, több költői folyamatossággal és ügyességgel zengi az Úr imáját. A tulajdonképeni érdeme azonban e költeménynek, ép úgy mint az előbbi énekeknek, a forma. Ugyanabban a mértékben vannak írva, mint Kisfaludy Sándor regéi, kétütemű hetes (4 + 3) és hatos (3 + 3 vagy 4 + 2), meg nyolczas (4 + 4) és hetes sorokból alakulnak a nyolczsoros versszakok. Versegly előtt már Faludi s vele körülbelül egy időben Révai is írtak ilyen szerkezetű versszakokat, de Versegly nem tőlük, hanem valószínűleg a népköltészetből merített ösztönzést; mint jó zenész, ismerte a magyar népdalokat, öntudatlanul követte a magyar nép verselését, elfogadta a használatban levő sorokat, az ősi nyolczast és hatost, meg a hetest és zenei érzéke vezette, hogy a hosszabb sorok után egy-egy rövidet vetve megalkossa ezt a strófaszerkezetet. Kár, hogy csak itt alkalmazza, később, mikor költeményei nyomtatásban is megjelennek, egészen átpártol a modern nyugateurópai

és a classicus verseléshez. Hogy csakugyan volt érzéke Verseghegynek a magyar rhythmus iránt, annak igazolására álljon itt a *Vasárnapi Ének*-nek harmadik versszaka:

A' mint készek az Angyalok
tellyesít'ni szavadat,
úgy a' földi alkotmányok
töltsék akaratodat.

Adgy olly Kenyért, melly lelkünket
jamborságra juttattya,
Adgy olyant-is, melly testünket
naprul napra táplálja.

E vers azonban sohasem jelent meg nyomtatásban, s a könyv, melyben helyet foglalt, a *Keresztény Ájtatosságok*, kéziratban maradt.¹ Pedig a helytartó-tanácshoz is benyújtotta, s megkapta az imprimaturt.² Már a kiadóval, Trattnerrel is, érintkezett, réz-

¹ A Nemzeti Múzeum kéziratárában, 292. Quart. Hung. Sajátkezű másolata megvan az Egyetemi Könyvtár kéziratárában, A. 89. sz. alatt.

² 1786 aug. 28-án Haller József gróf aláírásával. Alig töröltek valamit belőle. Az egyetlen nagyobb törlés a *Gyónás előtti és utáni imádság*. Bogisich Mihályt félrevezette az a körülmény, hogy a példány teljesen el volt készítve a sajtó alá, s Magyar egyházi népének című akadémiai székfoglalójában (Ért. a ny. és szépt. köréből IX : 11 sz. 40. lap) azt állítja, hogy nyomtatásban is megjelent. Tudtom szerint az állítás téves. Nemcsak közkönyvtárainkban nem található, de sem Petrik, sem a teljesen megbízható Sággy sem említi. E körülménnyel kapcsolatban még egy nagy tévedést kell tárgyalnom. Bogisich u. o. közli Verseghegynek öt vallásos (ájtatos) költeményét, négyet dallamával. A versek közül három, még a fölületes olvasó is láthatja, nem vallásos, de a többivel együtt nem is valók Verseghegytől, sőt nem is költemények, csak versek. Egy versszakot ide iktatok A világ álhatatlansága című versből:

Hova lettek ama Croesusok, széptermetű Absolonok?
Eldültek, elhervadtak a szép liliumok:
Herkulesek, nagy vitézek, csodatevő híres hőcsek
Elmultak, elenyésztek sok országló fejek.
Alig kezdődött vigasságuk már eljőve szomorúságuk:
Hány virágok hyacinthok, rengő ágak narcissok,
Kik gyengén fénylettek, kibimbózáván elhervadtak,
Virágoznak, elfonyadtak szomorú sirba dültek.

Kétségtelen, hogy e vers nem a XVIII. század végéről, hanem, mint az utolsó rím is mutatja, valószínűleg a XVI. századból való, a többi sem sokkal fiatalabb, legfőlegb XXVII. századi. Bogisich ezen énekeket egy »A Parnassus hegyn zengedező magyar musának szóziati stb.« című kéziratból vette, melyet *egybeszedett* egy Hazafi tulajdon multságára 1781. esztendőben. Annak bizonyítása alól, hogy e gyűjtemény, melyet Bogisichen kívül csak Mátyr Ernő látott, nem lehet a 24 éves és csak akkor pappá szentelt Verseghegy műve, az »egybeszedté«-n és sok más körülményen kívül fölment még az is, hogy Bogisich kijelenti: »En egybe hasonlítottam e kéziratot a Nemzeti Múzeumban levő (292. sz.) Keresztény Ájtatosságok című Verseghegy-féle kézirrattal s azt teljesen azonosnak találtam,« pár sorral föllebb meg azt mondja, hogy az énekek kettő kivételével a múzeumi kéziratban is el vannak látva dallammal. A nagy érdemű tudóst valami végzetes tévedés ejtette meg, mert a Keresztény Ájtatosságok a Múzeumban valóban 292. szám alatt (Quart. Hung.) őrzött s a vele teljesen egyező egyetemi könyvtári példányában *dallamok egyáltalán nincsenek*, s a Verseghegynek tulajdonított énekek mind *hiányzanak*.

metszeteket választott, de a zavaros viszonyok miatt a kinyomatás abbamaradt. Még rosszabbul járt a prédikációs gyűjteménye. Beterjesztette ugyan a censurához, meg is jött az engedelem,¹ de nemcsak, hogy ki nem adhatta, hanem a kézírata is elveszett, valószínűleg 1794-ben, mikor a Martinovics-féle összeesküvés fölfödözésekor minden írományát elégette.

Hogy akkor meg nem jelenhettek a munkák, annak oka az a veszedelmes helyzet volt, melybe Verseghy ellenségeinek áskálódása és a maga vigyázatlansága folytán jutott. Mikor eltávozott Pestről, azzal a szándékkal tette, hogy magát is, Krisztinát is megkímélje a zaklatástól. Azonban nem volt eléggé óvatos. Erzelmeit nem rejtette szívébe, hanem, hogy bátorítsa az elhagyott leányt, levelezett vele, s leveleiben kiöntötte szívének vágyait. Egyik fönmaradt levele, május elejéről, tele van aggódó gonddal, szerető szavakkal; félti Krisztinát közös ellenségeiktől, mindenáron rá akarja venni, hogy hagyja ő is ott a veszedelmes pesti környezetet, és költözzék át legalább Budára, ha már messzebbre, szerető rokonaihoz, a Majthényiakhoz, nem akar menni. Mindenhol nyugodtabban élhet, mint Pesten, hol annyi kellemetlenség érte őket.

E levél azonban nem jutott el Krisztinához. *Tévedésből* egyik férfitrokonának, Herpi Istvánnak, szolgáltatták át, s az *tévedésből* fölbontotta.² A mint elolvasta, sietett közölni a pesti vicariatussal.

Súlyos csapások zúdultak Verseghy fejére. A primási udvar már azelőtt is rossz szemmel nézte Verseghy viselkedését, úgy hogy csöndben vizsgálatot is indítottak ellene, most ezen kétségtelen bizonyíték alapján, úgy látszott, nyíltan is föllépnek ellene. Verseghy sejtette már előbb is, hogy bevádolták a primás előtt,³ ezért még májusban elhatározta, hogy fölmegy Bécsbe a császárhoz. Védeni akarta magát előtte, könyörögni akart, hogy oltalmazza meg üldözőitől, és talán azt is remélte, hogy a császár, ha fölismeri benne a szabadelvű gondolkodót, eszméinek merész pártolóját, kegyelmébe fogadja, és juttat neki egyéniségéhez illő állást. Június 8-án csakugyan fölment Bécsbe.⁴ Mit végzett, biztosan nem tudjuk, de következtethetjük, hogy útja eredménytelen volt, mert a primás addig már értesítette a császárt,⁵ úgy hogy József, bár azt hisszük, tetszett neki a bátor föllépésű, ékesen szóló pap, nem sok reményt nyújthatott.

¹ »Concionum suarum Caes. Reg. Censuram subscriptione Spect. Domini Secretarii Hoffinger ac A. Reverendi Domini Revisoris Szekeres de ddo 23. Octobris 1786. habet.« I. folyamodványa a primáshoz.

² I. levél. A levél hátírat: Dieser Brief von Erlau an mich gestellt (P. Versegi) habe aus Muthmassung eigenhändig eröffnet. Pest den 21. Maii. Stephanus Herpi.

³ I. levelében.

⁴ Sággy i. m. 146. l.

⁵ A primás szept. 4-i fölterjesztésében a királyhoz (Prim. Levéltár, Nov. Arch. 191. PE. P. II. Nr. 3.) hivatkozik erre az értesítésre.

Ez a levele azonban egy másik reményétől is megfosztotta. Mialatt Egerben tartózkodott, a pesti polgárság, megemlékezve azokról a szép prédikációkról, melyeket Verseghytől hallott, mozgalmat indított, hogy a pestvárosi plébániánál üresedésben levő prédikátori állásra őt válasszák meg. Először a német ajkú polgárok nyujtottak be a városi tanácshoz folyamodó írást, melyet L. A. Hoffmann tanár szerkesztett, és százhárom polgár írt alá,¹ majd a németek példáján fölbuzdulva a magyarok is, még pedig az aláírás szerint: *Tota localis communitas Hungarica.*² Hivatkoznak Verseghy nagy érdemeire, a melyeket a pálosok, majd a dominikánusok templomában tartott szentbeszédeivel szerzett, arra a sok bizonyosságra, melyet Verseghy tudományáról, rátermettségéről, tehetségéről szolgáltatott, úgy hogy megbocsáthatatlan vétek volna őt erre az állásra ki nem nevezni.

A polgárság kitüntető jó indulata kárba veszett. A város tanácsa ugyan pártolólág terjesztette a primás elé polgárainak kérését, és a maga részéről is hozzátette »certo persuasum habeanus Eminentiam Vestram tales pro concionatoribus publicis denominandis, qui toti Pestano publico ad amussim satisfacere praeprovocaturum...«³ de a primást sem ez a rossz latinsággal megfogalmazott fölirat, sem a pesti polgároknak nagyszerűen megnyilatkozó szeretete és pártfogása meg nem indította. Bár megígérte válaszában, hogy nemsokára lemegy Pestre és dönt majd ebben az ügyben, a melyben a magyar és német polgárok oly nagyon buzgózkodtak,⁴ mégis Verseghy ellenségeire hallgatott, s a szerzetes korában tartott beszédek egyházellenes szellemére hivatkozva, megtagadta Verseghy kinevezését.

Ez az alaptalan vád — legalább annak bizonyítja a sok pesti polgár föllépte, a kik rajongtak Verseghy beszédeiért — és az a szerencsétlen levél: íme ezek voltak a primás alapos okai, mikor ezt a kiváló szónokot nem nevezte ki pesti prédikátornak.

A vádaskodók, Alexovics és társai, elérték céljukat, bár nem annyira az igazság szeretete vezette őket, mint inkább — Verseghy hangoztatja nagy keserűséggel, de azt hiszem, méltán — ők maguk is vágytak a prédikátori állásra, és így tönkre kellett tenniük Verseghyt, hogy megszabadulhassanak tőle.

Hiába akarta Verseghy a primást meggyőzni legalább arról, hogy prédikációival nem követett el semmi törvényellenest, hogy szentbeszédei nem szolgálnak a katolikus egyház romlására: nem engedték az egyház fejedelme elé,⁵ és így a méltán szenvedett csapásokhoz hozzájárult még ez az érdemtelenül szerzett is,

¹ Kelt 1786 máj. 16-án. u. o. Nov. Arch. 191. PE. P. II. Nr. 1.

² U. o. jún. 10-ről.

³ U. o. jún. 22-ről.

⁴ Hivatkozik a júl. 12-én kelt válaszra Pest város fölterjesztése a primáshoz szept. 30-ról. U. o. Nr. 7.

⁵ U. o. az i. folyamodványban. (L. a 25. l. 4. jegyz.)

a fölsőbbség, a nélkül hogy törvényesen kihallgatta volna, ebben az ügyben is kimondta rá a bűnöst.

Verseghy tehát visszaérkezvén Bécsből Egerbe, sietett elejét venni a komolyabb veszedelemnek. Augusztus 20-án hivatalosan is letévén a pálos szerzet ruháját,¹ bár eredetileg Egerben szándékozott letelepedni, Budára költözött. Innen lépett érintkezésbe a primási udvarral, iparkodott biztosítékot nyújtani a fölsőbbségnek, hogy elhagyja Pestet, meg akarta nyugtatni, hogy nem ad okot a jövőben erősebb rendszabályokra. Hallgatagon meg egyeztek, hogy elhagyja végleg Pestet (okt. 3-án), a primási udvar pedig nem üldözi és megbocsátja, a mit vétkéül fölrottak. Pest város tanácsa már október 13-án jelenthette a primásnak,² hogy Verseghy Pestről eltávozott. Állást természetesen nem kapott, Esztergomban nem sorolták őt azok közé, a kiket a császár rendelete értelmében iskolai vagy egyházi hivatalra alkalmazni lehet. Mint magánember élt tovább Budán abból a 100 forintból, melyet, mint a többi rendtag, ő is megkapott az átöltözésre, és a szept. 20-án utalványozott évi 192 frtnyi nyugdíjából.

Herpi Krisztina további sorsáról egy ideig nincs adatunk. A pesti vicariusnak eleinte az volt a szándéka, hogy a kilépett apáczáat valamilyen megmaradt kolostorba zárja,³ de a primás jó szíve megkönyörült a szerencsétlen, sokat szenvedett leányon, és mint Verseghynél, nála is megelégedett azzal, hogy eltávozzék örökre Pestről.⁴ Valószínűleg Majthényiekhez ment, és iparkodott elfelejteni az édesszájú papot.

Verseghy maga állás után nézett. Nagy nehézséggel járt, míg olyan állást találhatott, mely követeléseinek megfelelt. Érezte, hogy a primás egyházi hivatalt nem juttathat neki, de iskolában sem alkalmazhatják független gondolkozásmódja miatt, arról pedig, hogy megtagadva elveit ő is a reactio szolgálatába álljon, s az ifjúság agyában világosság helyett sötétséget terjeszsen, nem lehetett szó. Rövid bécsi útja alatt arról is meggyőződhetett, hogy József császártól sem remélhet semmit. A milyen határozott, sőt kérlelhetetlen volt a császár, mikor elvekről, népe boldogításáról és saját hatalmának növeléséről volt szó, annyira óvatos és udvarias volt apró, személyes ügyekben. A császár úgy is magára haragította az egész magyar papságot, most egy elcsapott expaulinus miatt újra ellenkezésbe kerüljön a primással?

Verseghy figyelme ekkor a tábori lelkészség felé fordult, melyet pár év előtt, VI. Piusnak 1778 okt. 12-én kelt brevéje alapján újjászerveztek. Közel Budához, mindjárt Óbuda mellett táborozott

¹ Sággy i. m. 146. I. aug. 12-ét említi. A rend eltörléséről szóló jegyzőkönyvek szerint azonban kétségtelenül 20-a volt. I. h.

² Prim. Levéltár, Nov. Arch. 94. PE. P. II. Nr. 7.

³ U. o. 191. PE. P. II. Nr. 2.

⁴ A primás fölterjesztése a királyhoz. U. o. Nr. 3.

egy ezred, a melynek tábori lelkészre, vagy mint akkor nevezték ezred-káplánra lett volna szüksége. Verseghy rögtön eltávozása után jelentkezett a tábori főpapnál, és miután bebizonyította jártasságát a nyelvekben, beszámolt tanulmányairól, a tábori főpap alkalmazta ebben a kisczellinek nevezett táborban,¹ és nem igen vizsgálgatta, a mint a szabályzat megkívánta volna, Verseghy erkölceit, attól félván, hogy akkor majd le kell mondania alkalmazásáról, pedig a tábori lelkészeknek úgy is hijával voltak, mert, a mint egy-egy régiebb följegyzés bizonyítja,² ez az állás nem volt valami kívánatos. Nagy örömmel fogadta tehát Verseghyt, a kihez hasonló intelligens, művelt pap úgysis ritkán került a seregbe. Verseghy rögtön meg is kezdte szolgálatát, mint helyőrségi lelkész (Garnisons Caplan).

Alkalmasabb, egyéniségének megfelelőbb állást az adott körülmények között keresve sem találhatott volna. Fizetés ugyan nem sok járt érte, csak annyi, a mennyivel az ezredkápláni fizetés meghaladta a penzióját,³ stólára is alig volt kilátása (a köz-katonák úgysis föl voltak mentve alóla),⁴ de szerette a szabad természetet, az egészséges levegőt, a miben itt a budai hegyek szomszédságában bőven volt része, másrészt közel volt Pesthez, és ha eleinte nem is, később majd csak kínálkozik alkalma néha-néha bejárni a városba. A foglalkozása sem terhes. A katonákat a gyakorlatok, a kivonulások egész héten elfoglalva tartják, csak az egy vasárnap szolgál lelki épülésre, mert a régi jó szokás, a melyet még száz évvel előtte nagyon megtartottak, hogy minden nap háromszor imádkoztak közösen,⁵ feledtségbe ment. Azután, a mit legtöbbre becsült, teljesen független, nincs tulajdonképen senkinek alárendelve, nem kéri számon minden lépését. Mint ezredének plébánosa csak a tábori főpapoknak volt alárendelve, a kiknek kötelességük volt ugyan az alájuk rendelt ezredkáplánokat időnkint meglátogatni, de a takarékos hadügyi kormány, hogy a kincstárt a fölösleges kiadásoktól megkímélje, rendeletileg kimondta, hogy ilyen látogatásokat csak fölsőbb utasításokra tehetnek.⁶ Így Verseghy nem igen volt ellenőrzésnek, beavatkozásnak kitéve, teljesíthette kötelességét, a nélkül hogy minduntalan zavarták volna.

¹ Folyamodványa a királyhoz 1793 márcz. 4. Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1793 : 2714.

² Zrinyi Miklós a költő mondja a Hadi Vázlatokban (megjelent Széchy Károly Zrinyi Miklós-ában függelékül. A hely, melyre hivatkozom, II : 260—261.)

³ Körülbelül 270 frt lett volna az évi fizetése, (lásd Melichár Kálmán, A katonai lelkészet 263. l.) így nem egészen 80 frtot kapott a szolgálatáért.

⁴ U. o. 273. l.

⁵ U. o. 157. l.

⁶ U. o. 38 és 39. l.

Buzgalommal kezdi meg az új életet. A katonai élet őt is hozzászoktatja majd a testi munkához, eddig úgy sem fordított rá sok gondot, a testi fáradtság, az új kör elfeledtetik vele azt a sok rázkódást, mely lelkét érte.

Egészen paraszt életet él. Korán, majdnem hajnal-hasadtakor kel, s a friss reggeli órákat szellemi munkával tölti.¹ Majd megtartja a mindennapi csendes miséjét, néha-néha vasárnaponként prédikációkat is mond a katonáknak, meglátogatja, bátorítja a betegeket, dolgoztat a kis virágos kertjében egészen délig. A délután a szórakozásoknak van szánva.

Megbarátkozott a táborban levő fiatalabb katonákkal, a kik szívesen jártak el a tréfát szerető, szépen hárfázó és énekelő paphoz, a mit a katonai hatóságok igen jó szemmel néztek; hiszen még hivatalos helyről is hangoztatták, mennyire kívánatos, hogy a katonák között jó kedélyű, humoros ember legyen a pap.² Délután egész kis társaság verődött össze kertjében, elmulattak tréfával, énekkel, míg nem a kötelességük máshova szólította őket. Estefelé vékony spanyol nádpálczáját, tiszti rangjának ezen kötelező bizonyítékát, kezébe vette, és sétára indult. Végig haladt azon a tágas síkságon, a mely az óbudai dombokat a Dunától elválasztja, elkerült az óbudai szigetig, és a Duna partján a nyárfák árnyékában leheveredett, nézte az eget és a csillagó vizet, hallgatta a lombzugást és a Duna moráját. Elmélkedett. A mélységes nyugalom, a mely a természetten előmlött, az ő szívébe is megnyugvást hozott, a természet pompája feledtette az elszenvedett csapásokat. Majd hazatér, és korán lefekszik, mert nem akar a nappalból éjjelt csinálni, nem akar ellenkezni teremője szándékával. A nyugalomban eltöltött napot nyugalmas éj váltja föl, s midőn a következő nap fölébred, ott kezdi, a hol az előtte való reggelen.³

Mindjobban megbékült sorsával, s már a következő év tavaszán azt hirdeti, hogy nem a pénz boldogítja az embert, hanem a sorsával való meelégedés.⁴

A pihenés óráit meg lelke művelésére fordítja. A francia fölvilágosodást eddig inkább csak praktikus oldaláról ismerte, ha olvasott is róla, nem annyira az eredeti munkákat, mint inkább német utánczóinak műveit forgatta. Valószínűleg ekkor olvasta már Vierthaler művét, Philosophische Geschichte der Menschen und Völker-t,⁵ s rögtön megkapta lelkét az a szabad, tudományos szellem, mely nem törődve százados balítéletekkel

¹ Életmódjáról tudósít *Tele Pap* 'Sák című versében. (Magyar Músa 1787. évf. 628—630. l.)

² Kollmann Ulrik, császári százados. Idézi Melichár i. művében 84. l.

³ I. verse a Magyar Musában.

⁴ U. o. »Sétálok. Hogy valaki sétálhasson nem kell arra száz arany a' 'sebbe, hanem csak a' maga sorsával való meelégedés.«

⁵ A Millotjához készült értekezésekben főforrása volt. L. alább.

az igazság kutatásában nem ismer más törvényt, mint a mit az emberi tudás megszab. Majd megismerkedik egy fiatal jogászszaal, a ki ugyan hat esztendővel fiatalabb volt nála, de tudománya, műveltsége jóval meghaladta az övét. Még deák korában, mint a pesti piarista gimnázium legkiválóbb tanítványa, kiérdemelte tanárainak szeretetét, mint jogász tehetségével az egész tudományos világ tiszteletét. A huszonötéves Batsányi volt ez, a ki már akkor rajongó szeretettel csüngött a magyar irodalmon és kultúrán. Nem lehetetlen, hogy barátját, a kiben fölismerete a tehetséget és a tudomány iránti vonzódást, ő látta el könyvekkel, de az bizonyos, hogy munkakedvét élesztette, gondolatait vezette. Nemsokára munkát is juttatott neki. Trattner, mivel a Bárótzai fordította Dusch-féle erkölcsi levelek nagy sikert arattak, le akarta fordíttatni a Levelek második részét is, és erre a föladata Batsányi ajánlása folytán Verseghyt kérte föl. Verseghy nagy örömmel és mohó szorgalommal fogott a munkához, még abban az esztendőben, 1786-ban, befejezte s bemutatta a censurának. Bár a fordítás megkapta az imprimaturt, Trattner nem adta ki, mert Bárótzai időközben értesítette Batsányit, hogy ő is lefordította az Erkölcsi Levelek második részét.¹ A fordítás szerencsétlen sorsa azonban nem vette el Verseghy kedvét. Folytatta a modern irodalom tanulmányozását, és az új gondolatok, szemhatárának ez az új tágulása még jobban fokozta ambícióját. Egyidejűleg figyelme az akkori idő legnépszerűbb tudósa, Voltaire, felé fordult.

Akkor, 1786-ban, jelent meg Voltaire eposza, l'Henriade, magyarul, Pétzeli József komáromi református lelkész fordításában. Verseghy olvasta a fordítást, és rajta is erőt vett az általános lelkesedés, a melylyel a Henriást Európa-szerzte fogadták. Bámulja IV. Henriket, a nemeslelkű Bourbon fejedelmet, és olvasva tetteit, hol könnyzápor mossa arczát, hol »titkos tűz' lángja lobog a' szívébe«.² Csodálja a költőt, a ki ilyen nagyszerű költeményt tudott alkotni, különösen, és ez jellemző Verseghyre, az ész bámulja Voltaire-ben. Nem törődik azzal, hogy ez a Voltaire eretnek, az ő elfogulatlan ítélkezése előtt ez a pont nem számít, de okos, nagyeszű ember, bárcsak minél több hozzá hasonlót szülne a természet. De a magyar fordító számára is van elismerő szava: Pétzeli érdemes munkát végzett, szép, költői a nyelve, a miért a magyar múzsa örökre hálás lesz iránta.³

¹ Verseghy eredeti kézírata, Dusch 14 Erkölcsi Levelének fordítása, a censurái engedéllyel az egyetemi könyvtárban. (Az Erkölcsi Leveleknek Második Része, Pesten Trattner Betűivel 1786. Kézírtár H: 33.) A czímlapon nincs a fordító megnevezve, de egy pár levél alján ott van: Verseghy Egyenes magyarázta. Batsányi Bárótzához írt levelében tesz említést e fordításról (közölve Toldy, Bacsányi János költeményei 1865. 232—233. l.) és bár Verseghy nevét nem említi, a körülmények és az időpont találkozása bizonyítja, hogy Verseghy ezen fordításáról volt szó.

² L. A' Magyar Henriásról című versét, Magyar Musa 1787: 422 lap.

³ U. o.

Van ideje ezeket a gondolatokat rendbeszedni. A dunamenti magános séták alatt megérlelődik benne az a gondolat, hogy verset készít Voltaire és Pétzeli dicsőítésére. Megírja *A' Magyar Henriásról* címmel, és a Magyar Musa 1787 júl. 4-én közre is adja V. F. jellel.

Ezen verse révén kedvet kap a verseléshez, folytatja a még pálos korában megkezdett működését. A Henriáson kívül három verset ír, két elégiát¹ és a *Tele pap 'Sák* című költeményt,² melyben mindennapi életének folyását írja meg. Költői értékük nagyon csekély, valójában csak a pattogó versforma teszi őket versekké. Bátran mondhatjuk, hogy alexandrinusai kiállják a versenyt Csokonaiéival is, és zengzetesebbek még Gyöngyössiénél is. Öntudatlanul vigyáz nem csak a metszetre, hanem a szótagok időmértékére is, a hosszú és rövid szótagok váltakozására, néha még középrím is csendül meg, s egyáltalán nem ritkák az ilyen sorok:

Étel, ital, álm, szükséges e' három,
Ezek nélkül terhes az iga 's a járom.

Kényerem megéjszi Szamos vize, árja,
Szántsak vessek bővön, tsak azt lesi, várja.

Fontosabbak e versek irodalomtörténeti szempontból: ekkor válik tudatossá szívében a vágy, hogy nemzetének mint író szolgáljon. Egri munkálkodása, a prédikációk összeállítása, az imádságos könyv megszerkesztése az első határozott nyilvánulása volt e váagnak, most a csendes, nyugodt élet, Batsányi barátsága és biztatása kifejlesztette, megerősítette vágyát, s a mi azelőtt homályosan élt lelkében, a szolgálat a köznek, mint életének végső célja, mind világosabb színekben bontakozik ki előtte.

Író lesz. Író, a ki a magyarság fölbuzduló irodalmi törekvéseiben segítségére siet az eddigi munkásoknak, beáll sorukba, és minden erejével szolgálja a nemes ügyet. Még nem tudja, mi módon valósíthatja meg a célját, de a mult század végének férfiai mind így voltak, azt hitték, az erős akarat mindent elér, s az eszközökkel nem törődtek. Verseghy sem. Az a pár vers, a mit a Musa tőle közölt, íróvá avatta, bizalmat öntött lelkébe, hogy ha kitartással tovább halad a megkezdett úton, megvalósulnak írói álmai.

Megtalálta élete hivatását. Nyugalom, jólét ezen a pályán nem kecségette. Jól láthatta, hogy az író élete küzdés és örökös nyugtalanság, nemcsak anyagi jutalommal nem jár, hanem egyenesen kárral; a ki népét tanítani, vezetni kívánja, annak áldozatot kell hoznia, a saját költségén kell kinyomtatnia a tanító szót:

¹ *Edgy Keserves Anyának edgyetlen edgy fiának véletlen halálán esett szomorúságáról*. Magyar Musa 1787: 423 l. és *Edgy Szamos-parti fetske keserves nyögése* u. o. 647 l.

² U. o. 628 l.

és mégis ezt a pályát választotta. Nemzetének akart használni, a maga javával nem törődött. Csak azt szerette volna, ha olyan állást tudna szerezni, mely őt függetlenné tenné a megélhetés gondjaitól. Nem sokat kívánt, csak annyit, a mennyiből szerényen, a legszükségesebbre szorítkozva megélhet, hogy azután minden erejét a munkának szentelhesse. A tábori lelkészség, bár még 1787-ben 300 frtra emelték nyugdíját,¹ ezt a szerény követelését sem elégíthette ki, s magából a penzióból Pesten, a hová vágyódott, nem tudott volna megélni, oly nagy volt abban az időben a fővárosban a drágaság, s a lakáshiány miatt különösen nagy árat követeltek a legegyszerűbb szállásért is.²

Pedig mindenáron a fővárosba akart költözni. Megigérte ugyan, hogy Pestre nem tér vissza, de remélte, hogy legalább Budára megengedi a primás a visszatérést. Talán megfélemlített a régi bűnéről, vagy megbocsátja, a mit tett, és nem gördít akadályokat visszatérése elé. A lefolyt esztendő elég volt a száműzetésből, most már fölkesheti megint a társadalmat, megvezekelt, megszenvedett érte. Csak alkalomra várt, hogy tervét megvalósíthassa. Nem kellett sokáig várnia, az új esztendőben, 1788-ban megüresedett a titkári állás az akkori tábori főpap mellett. A primásban sem csatlódott, minden baj nélkül bejöhett a városba.

1788 elején megkapta a titkári állást, és febr. 3-án el is foglalta Milassin Miklós,³ a budai hadtestparancsnokság tábori főpapja mellett Budán.⁴ Főnöke hamar megszerette, úgy hogy nyugodt jövőre nyílt kilátása, már közeledni látszott az idő, mikor nagy terveit valóra válthatja. Azonban a végzet, mely már eddig is annyiszor megzavarta élete pályáját, újból közbeszólt, és kiragadta csöndes nyugalmból. Alig kezdte magát beleélni nyugodt helyzetébe, mikor a kiütött török háború a vicariust is, őt is táborba szólította. Még február 9-én megizente József a háborút, 26-án pedig Milassin és Versegly útban voltak Zimony felé, a hol a császári hadsereg táborozott, várva az alkalmat, hogy az oroszszal egyesülve megtámadhassa a törököt.

¹ 1787. jún. 26-án. L. szerző értekezését, A pálos-rend feloszlata, Századok 1901: 426. l.

² Orczy László br. írja egyik fölterjesztésében, hogy a lakások száma egyáltalán nincs arányban a szükséglettel. Ennek következtében különösen a hivatalnokok szenvednek sokat. A kik az egyre növekvő drágaság miatt nem tudnak fizetésükből megélni. Azt az ajánlatot tette, hogy a lefoglalt szerzetes kolostorokat alakítsák át az állami tisztviselők részére lakásoknak. Terve azonban nem valósult meg. L. a pálos rend feloszlata, vonatkozó iratok közt fölterjesztését 1786 jún. 23-ról. I. h.

³ Később fehérvári püspökké nevezték ki. Akkori címe Feld-Superior volt, de magát vicarius castrensis-nek nevezte. Ez azonban valószínűleg öntudatlan czinbitorlás volt, mert a vicarius apostolicus castrensis. a ki az egész katonai lelkészség élén állott, a sanct-pölteni püspök volt. (Lásd Melichár Kálmán, A katonai lelkészet 26. és 37. lapon.)

⁴ I. folyamodványa a királyhoz.

Mire Verseghy április közepén oda érkezett,¹ már ott volt a sereg élén maga a császár és a fővezér, Lacy. A dicsőséget nem szerzett háborúnak lefolyása ismeretes. A magyarok, a kik azt sem tudták, miért harcolnak, minden lelkesedés nélkül mentek a puskatúzbe; a tiszteket és a legénységet csak exercizirozni tanították meg, de komoly harcra nem készítettek elő, igazi vezéreik nem voltak, csak a bátor, de a hadviselésben járatlan császár és a papiroson alkotott hadi tervekhez ragaszkodó Lacy generális, az osztrák óvatos, taktikázó vezérek mintaképe: az eredmény, ha látszólag nem is, tényleg kudarcz volt.

Magának Verseghynek mindebben kevés része volt. Mindjárt megérkezésük után kitört a harc. József a török várakozása ellenére Belgrád helyett Szabács vára ellen vezette a seregét, és szerencsésen be is vette. Verseghy részt vett a harcban, nem ugyan fegyverrel — a katonapapnak meg volt tiltva a fegyverviselés — hanem a harc előtt buzdítva, az ütközetben lelkesítve a katonákat, majd a mikor véget ért a küzdelem, vigasztalva a sebesülteket. Helyét megállta tisztességesen,² de ez volt első és utolsó csatája is. A tábori életmód, a nyitott sátorokban való tartózkodás, a nedves, mocsárgőzös levegő, a roppant hőség nappal s rá az éjjeli hideg megrongálták a katonák egészségét. Mindenféle ragadós nyavalyák ütöttek ki a seregben, a kórházakban ezrek hulltak el a katonák soraiból,³ magát Verseghyt is megtámadta a kór; rögtön a szabácsi ütközetet követő napon, április 25-én, kiütött rajta a láz, és heves izületi csúsz lepte meg,⁴ úgy hogy el kellett válnia a seregtől, s míg az Futtakra vonult vissza, Verseghy betegen feküdt Zimonyban. Június elején már fölkelhetett, de a láza nem mult el, és oly gyöngeség fogta el egész testét, hogy az izgatott tábori életet veszedelem nélkül nem bírhatta volna ki.⁵ Elindult tehát hazafelé 5-én,⁶ de csak Mohácsig jutott, ott újra ágyba döntötte a kór, és két napig kínlódott, míg végre folytathatta útját.⁷ Megérkezett június 13-án Budára, de enyhülés helyett még fokozódtak testi szenvedései, mert tulajdonképen itt tört ki valójában betegsége, a köszvény. Testén, különösen lábán és mellén vizenyős daganatok, fisztulás fekélyek támadtak, láza sem hagyta el, hanem mint váltóláz gyötörte tovább. Mégis mivel még mindég tábori lelkésznek tartotta magát,

¹ Sággy i. m. 146.

² »Sacerdotem partibus sui muneris exacte satisfacisse testor.« Milassin Miklós bizonyító levele 1788 jún. 5-ről. Hiteles másolata az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792: 28.821.

³ Horváth Mihály, Magyarország történelme VII: 646.

⁴ Molitor Boldizsár és Kramer József dr.-ok orvosi bizonyítványa az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 7142.

⁵ I. bizonyító levél »ob exinde enascentes infirmitates officio suo valedicere coactus fuerit....«

⁶ U. o.

⁷ I. orvosi bizonyítvány.

megpróbálta, hogy eleget tegyen a lelkében élő kötelességérzetnek. A mint egy kevéssé erősebbnek érezte magát, Ley János tábori káplánnak akart segédkezni a vallásos szertartásoknál,¹ de nem sikerült, nem bírta a munkát.

A csalódás még jobban megtörte. Le kellett feküdnie, bármint vonakodott is, és ezzel megszakadt lelkészi pályája. Érezte maga is, hogy újra, most már végleg, meghíusult minden törekvése, melylyel hivatását folytatni akarta, és keserű váddal támadt magára és sorsára. Nyugalomra lett volna szüksége, hogy beteg teste enyhülést találjon, de ő e helyett gyötörte magát, úgy hogy izgatott, ideges lett, nem talált sehol megnyugvást. Heves vére sem csillapodott le, úgy hogy nem tudott egy helyben maradni, gyűlölte az ágyat és a magányt, azt gondolta, az elhagyatottság még súlyosbítja baját, tehát hirtetlen elutazott édes anyjához, Egerbe, hogy az ő szerető gondoskodása minden orvosságnál gyorsabban kigyógyítsa; majd meg Egerből, mivel látta, hogy szenvedései nem szűnnek, visszavágyódott Pestre, később meg Budára, a hol mégis közelebb van az orvosi segítség. Másfél esztendeig élete folytonos vándorlás Pest és Eger között. Ha egy-egy nap enyhülést hozott számára, mindjárt arra határozta magát, hogy munkához lát, mohó sietséggel keresett-kutatott, mivel foglalkoztathatja elméjét. Anyagi gondok is zaklatták, mert ha mostoha atyja segítette is valamivel, a maga kis nyugdíjából élni is nehéz volt, nem hogy a drága orvosságokra és az orvosi költségekre jutott volna. 1789 elején hírt veszi, hogy a pesti censornak, Hübnernek, nagyon megszorodott a dolga, mindjárt ajánlkozik gyakornoknak vagy segédnek, s azt hiszi, hogy beteg testével meg tudna felelni a terhes föladatnak! Ajánlkozását nem fogadja el a helytartó-tanács.² Jobb is, úgy sem bírt volna megfelelni a vállalkozásnak.

Nemsokára szomorú levelet kap hazulról, atyja veszedelmesen megbetegedett. Újra Egerbe siet, bár őt is gyötéri a kór, és segít anyjának ápolni a beteget. Egy hónapig volt a beteg ágya mellett, az egész áprilist ott töltötte, s mikor atyja kiállotta az első veszedelmet, a sok virrasztás őt gyöngítette el. Visszatért Pestre. De nem sokáig gondolhatott a maga bajára, a hű asszony gondoskodása nem tudta férje számára visszaszerezni az egészséget, a beteg állapota augusztusban aggasztóra vált. Mire fia fölért Egerbe, Vigh Ignác már megszűnt élni. Megtörve állott ravatala fölött Verseghy; nem csak mostoha atyját, nemes barátját gyászolta benne, hanem anyja gyámolát is, a ki csendes, boldog éveket szerzett az öreg asszonynak, megkímélte a világ és az élet gondjaitól. Eltemették a halottat, Verseghy rendbe hozta anyjá-

¹ I. bizonyító levél.

² Az állásért benyújtott folyamodványa elveszett, csak egy későbbi folyamodványából értesülünk róla. Orsz. Levéltár, H. T. 1792: 26185.

nak ügyes-bajos dolgait, azután visszatért a fővárosba, hogy végleg ott telepedjék meg.¹

A két testvérváros közül Budára esett választása. Oda költözött, messze ki a vizivárosba, hogy tiszta levegőt szívhasson, és közel legyen az erdős budai hegyekhez, a melyeket még katonapap korában megszeretett, de közel az irodalmi élet egyik közepontjához is.

A mint végleg megállapodott, hogy Budán telepedik meg, nem gondolva a nehézségekkel, megkérte édes anyját, hogy hagyja ott Egert és jöjjön hozzá lakni.² Szerető szíve vágyódik az anyai kéz ápolása után, törődött testének jól esik, hogy gondos szülője mellette van a betegség óráiban. De maga a gyámoltalan öreg asszony is rászorult a támogatásra, és így mindkettőjük szívevágya teljesült, mikor Budán végre majd húsz évi elszakadás után újra egyesülhettek. Talált egy alkalmas kis lakást közel a Duna partjához a Medve-utczában (ma is megtartotta nevét),³ a hol majdnem egyedül laktak. Nemsokára egészségi állapota is jobbra fordult. Még 1791-ben megszabadult a váltóláztól,⁴ csak a köszvény gyötörte és azok a fisztulás fekélyek, melyek a mellén, mint utókövetkezmények megmaradtak. A következő tavasz erre is meghozta a gyógyulást, márcziusban, a mint az idő megenyhült, behegedt a sebe.⁵ Gyöngélkedett még ezután is, a sok fekvés és szobai tartózkodás megfosztotta erejétől, de legalább nem kötötte az ágyhoz, sőt orvosai egyenesen azt tanácsolták neki, hogy sokat tartózkodjék a szabad levegőn, tegyen nagy sétákat, a mennyire köszvényes, sebes lába engedi. Ebből a szempontból is nagyon jól tett neki a budai lakás, egy pár hónap alatt egészen összeszedte magát, s egészsége majdnem teljesen helyreállott.

Igy élt most már anyjával csöndes nyugalomban. Az öreg Verseghyné vezette a háztartást, fia pedig küzdött, dolgozott, hogy ne lássanak szükségeit. A mi kis jövedelmet édes anyja megtakarított pénzecskéje hozott,⁶ meg a szerzetesi nyugdíja mind nem

¹ Sághy i. m. 147. l.

² Levele Trstyánszky Sámuel ügyvédhez. 1803. szept. 29-én. Orsz. Levéltár. Táblai oszt. Ügyvédi iratok, fasc. 63, Nr. 323.

³ Folyamodása a helytartó-tanácsához. Orsz. Levéltár, H. T. 1792: 26185. Kondé i. jelentéséből (lásd alább) kitéunik, hogy a Haemon-féle házban lakott (480. sz. a.). Prim. Levéltár, 94. PE., P. III. 15.

⁴ I. orvosi bizonyítvány.

⁵ Sághy i. m. 147. l. másképen mondja el a gyógyulás lefolyását »Klein seborvos által már előbb kitisztított szulos oldalsontyát 1791-dikben 5. Novemberben önnön kezével melyébül kivette.« Ennél az egy emberöltővel későbbi följegyzésnél hitelesebbnek kell tartanunk a két hivatalos orvosnak pecséttel erősített nyilatkozatát, annál inkább, mert ha Verseghy baja csakugyan csontszú lett volna, akkor nem gyógyult volna föl, azt pedig, hogy a bordának sajátkezü kiemelése csak mese, említeni is fölösleges.

⁶ Anyjának 4500 forintja volt Pest városánál 5%-ra kiadva. L. föntebb idézett levelét Trstyánszky Sámuelhez.

volt elég, hogy egyszerűen is megélhessenek, bár a kancellária még 1790-ben megtoldotta 300 frtnyi penzióját 50 frttal, tekintettel arra, hogy káplánsága alatt, tehát hivatalos szolgálat folytán betegedett meg és lett hosszú évekre nyomorulttá;¹ hivatalt vállalni, ha kapott volna is, még mindég nem mert gyöngesége miatt: nem maradt más választása, mint tollhoz nyúlni és olyan munkákat vállalni, melyek nem feleltek ugyan meg az ő merészröptü vágyainak, hanem segítettek neki az élet terheit viselni, melyek dicsőséget nem, csak pénzt hoztak. És még sem csüggedt. Betegen is egyre dolgozott, hogy megküzdjön az anyagi gondokkal.

Ekkor szövődtek első irodalmi ismeretségei. Még 1789-ben² megismerkedett Pyrker Lászlóval, a későbbi érsekkel, a ki akkor a helytartó-tanácsnál keresett alkalmazást, majd Weingand Mihály budai könyvkiadóval, a ki maga is ott lakott a vizivárosban, közel hozzá, a Fő-utczában. Weingand fölszólítására lefordította Erdman Hilfreichnek állatorvosi könyvét *Patikai Lukács* címmel.³ Jó magyaros nyelven szólaltat meg egy értelmes, tanult parasztgazdát, a ki fölvilágosítja társait azokról a módokról, a melyekkel a házi állatokat épségben meg lehet tartani, egyszersmind megtanítja arra, mint kell a megbetegedett állatot meggyógyítani. Részletesen és egyenként ismerteti az állatok betegségeit, mindegyiket a maga népies nevén említve (lófene, lócsömör, holt-tetem, csont-fészek, száraz-kórság). Minden önálló rész előtt, mintha csak gúny volna, van egy kis nyolczsoros verseke, a mely a legszíntelenebb prózában beszámol a fejezet tartalmáról.

Szomorú jelenség, csakugyan szatirája az irodalmi viszonyoknak, hogy egy négy nyelven beszélő, európai műveltségű embernek, a kit tudománya és tehetsége egyaránt nagy dolgokra képesített, ambíciója, nemes buzgalma egyenesen arra rendelt, ilyen dolgokkal kellett bibelődnie. Maradt fönn Verseghyről egy egykorú jelentés, melyben hivatalosan beszámolnak lelki képességéről. Nem mondhatnók, hogy elfogult ember írta, mert egyházi férfiúnak tollából került ki, a ki urának, a primásnak, tesz jelentést a megjavítás végett hozzája küldött papról, és mégis milyen bőkezűen osztja a dicsérő jelzőket. Elmondja róla, hogy világos fejű, gyors fölfogású ember, jártas minden irodalomban, ritka nyelvismerete van — Verseghy még Nagyszombatban megtanult tótul és betegségében saját erejéből francziául — a mellett szorgalmas, munkakedvelő. Különösen kiemeli, hogy még azokban a tudomá-

¹ A kancelláriának erre vonatkozó rendelete 1790 júl. 15-i üléséből Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1790: 9582.

² L. Madarász Flóris cikkét, Magyar Szemle, 1901: 2. 1.

³ Patikai Lukácsnak egy meglelt és okos szántó-vető embernek oktatásai A' Lovaknak, Szarvas-Marháknak, Juhoknak és Sertéseknek betegségeiről azoknak gyógyításáról. Pesten és Budán Weingand János Mihály könyvárusnál 1792. A munka névtelenül jelent meg. Hivatkozik rá Verseghy, mint saját munkájára, a már i. III. folyamodványában a helytartó-tanácshoz.

nyokban is, melyekkel nem foglalkozott, roppant könnyen és hamar boldogul, ha alkalom kínálkozik rá, vagy a szükség kényszeríti. Ez az utolsó megfigyelés, a melynek igazságáról eddig is meggyőződhattunk és később is lesz alkalmunk meggyőződni, bizonyítja, hogy Kluch kanonok, a ki a jelentést készítette Verseghyról, nem tévedt ítéletében.¹

És ez a férfiú most marhagyógyító könyvet fordít, s arról versel, hogy mit kell a lófene ellen tenni!

Nagy lelki erejét mutatja, hogy a küzdelemben nem bukott el. Ellenkezőleg. A megpróbáltatás nehéz évei minden rázúduló csapásukkal csak megacélozták ellenálló erejét: mikor a sors azt hitte, hogy végleg porba sujtotta, akkor emelte föl büszkén fejét. A nyughatatlan, izgatott ember komoly, higgadt férfivá ért; a ki 1789-ben még nem találta helyét, két év múlva megállapodottan, szilárd lélekkel határozott sorsáról. Belátta, hogy magára van hagyva, hogy senkire sem számíthat; ballépései miatt egyházi állásra nem tehet szert, a tanításra meg nem elég erős a szervezete:² az lesz már a sorsa, hogy csekély nyugdíjából szerényen, nagy nehezen megéljen. Úgy rendezkedett be, mint a ki élete hátralévő részével számot vetett, tudja, mi vár reá, nagyot, merészet most már nem remélhet, egyedüli célja, hogy fölülemelkedve a világ hiúságán, hasznos munkában töltse életét, iparkodjék megvalósítani hivatását, mint író szolgálni a magyar tudományt. A háboru mozgalmak kiragadták őt ebből a régen szőtt álomképekből, most újra visszatért hozzá, de ekkor már a célravezető eszközök sem voltak előtte ismeretlenek. Olvasnia kell, olvasni sokat és sokfélet, mert a magyar írónak mindenféle irányban tájékozottnak kell lennie. Kevesen vannak még, a munkát nem oszthatják meg, bármilyen a föladat, vállalkozniuk kell rá. Mialatt a német állatorvosi könyvet fordítja, már buzgalommal olvasgatja a franczia és német történeti és társadalomtudományi munkákat.

Híven támogatja őt régi barátja Batsányi, a ki ugyan időközben Kassára költözött, de nem szakította meg vele az érintkezést. Fölkeresi leveleivel, föladatokat tűz eléje, egyáltalán azon van, hogy a Verseghyben föllángolt buzgalmat minél jobban éleszsze. Mint a fölvilágosodás irodalmának alapos ismerője fölkelte figyelmét a fontosabb munkák iránt, s ő szívvel-lélekkel látott tanulmányozásukhoz.³ Megismerkedik Millot abbénak abban az időben

¹ A jelentés a Prim. Levéltárban, N. Arch. 94. PE; P. III. Nr. 31.

² A helytartó-tanácsához 1792 aug. 16-án benyújtott folyamodványában is azt mondja: scholasticis muneribus impar. Orsz. Levéltár, H. T. 1792: 28821.

³ Batsányi és Verseghy levelczése egészen elveszett (mindketten elégették), de Verseghy hivatkozik Batsányi egy levelére és támogatására Millotja I: XXI. l. Hogy Kazinczy vádja, mintha Batsányi és Verseghy nem szenvedhették volna egymást, s csak azért lettek barátok, mert mindketten ypszilonisták voltak (levele Schedelhez, Széphalom. 1826 júl. 31. Kaz. lev. Kisfaludy K.-lyal és körével 50. l.), mennyire nem alapos, ezek az adatok is bizonyítják.

nagyon népszerű történeti munkájával. Batsányi biztatására olvasgatja és hozzákészül fordításához. De előbb ismerni akarja most már rendszeresen az irodalmat. A már említett Vierthaleren kívül olvassa Montfaucon (*L'antiquité expliquée*), Herdert (*Aelteste Urkunden des Menschengeschlechtes*) és Voltaire-t; ez utóbbitól már ekkor olvasta szépirodalmi művein kívül az *Essai sur les Moeurs et l'Esprit des Nations*-t.¹

Ezalatt, 1788-ban, megindult a Kassai Magyar Museum, az első tekintélyes szépirodalmi és aesthetikai folyóirat s egyik szerkesztője éppen Batsányi volt. Nem feledkezett meg barátjáról, odacsatolta őt is a társaságukhoz, eleinte mint correctort. Verseghy szívesen vállalkozott; nem annyira az anyagi haszon csábította, hiszen mit kereshetett volna meg az évnegyedes folyóirat pár ívén, hanem az a remény, hogy a folyóirat javítása majd összekötetésbe hozza az irodalom vezető embereivel. Nem is csalódott. Ráday Gedeon, a kihez Batsányi útján Kazinczy ajánlotta, szívesen fogadta ajánlkozását,² lelkiismeretes munkájával nagyon meg volt elégedve.³ Majd az ősz főúr, a ki nagy pártfogója volt a fiatal, tehetséges írónak, barátságába fogadta a kezdő író s Verseghy későbbi költői pályája mutatja is ennek az ismerettségnek hatását.

A correctorból nemsokára munkatárs lett. Már az első évfolyamban megjelent egy kis verse, *Thyrsi's és Chloe*, még hijánal ugyan az eredetiségnek és költőiségnek, de nótára szedve,⁴ tanúságot téve, hogy Verseghy fölismerte a dal egyik fontos tulajdonságát, az énekelhetőséget. Ugyanakkor küldte be egy fordított cikkét *Az antiparosi barlang*-ot,⁵ mely J. J. Engel *Der Philosoph für die Welt* című művének egy részét alkotta. Úgy látszik, ezt a tanító elbeszélést már régebben olvasta, talán még tábori káplán korában, Óbudán; erre vall, hogy a *Système de la Nature* ellen intézett kemény támadást a fordításban is megtartja, pedig ebben a korban az ő világnézete már sok pontban megegyezett Holbach munkájával. Az eredetihez hűségesen ragaszkodó fordítás nem szűkölködik germanizmusok nélkül, s mutatja, hogy Verseghy még nem szokta meg a fordító munkát.⁶

A nagyhrű Kassai Magyar Museum tehát munkatársai sorába fogadta, sőt a mint abban az időben történni szokott,

¹ Olvasmányairól fölvilágosítást nyújt a helytartó-tanács elé 1792 decz. 15-én benyújtott folyamodványának Synopsis-a. Orsz. Levéltár, H. T. 1792 : 28821.

² Kazinczy Ráday Gedeonnak, 1789 febr. 2. *Kaz. Lev.* I : 261.

³ Ráday levele Kazinczyhoz, 1789 márcz. 1. *Kaz. Lev.* I : 294.

⁴ A Museum kótákkal közölte, I : 188—189. l.

⁵ U. o. II : 395—410.

⁶ Kevéssel azelőtt az Antiparosi barlangnak egy másik fordítása is napvilágot látott, név nélkül a Mindenes Gyűjteményben 1789 : 236. és 241. l.-tól kezdve.

az irodalmi közös működés barátságot szült. Odszámították őt a Museum belső, bizalmas munkásai közé, véleményét kikérték, különösen az öreg Baróti Szabó Dávid, s azokban a prozodiai vitatkozásokban, melyek a Museum szerkesztői között megindultak, neki is nagy szerep jutott.¹ Még egy negyedszázad múlva is nagy örömmel emlékszik vissza erre az időre, mikor Batsányival, Baróti Szabóval és Kazinczyval együtt működhetett a magyar tudomány és irodalom fölvirágoztatásán.

A Museum szerkesztői egyelőre azonban nem ilyen tudományos, történeti és elvont filozófiai tanulmányokat követeltek, hanem olyan konkrétebb értekezéseket, melyek közelebb állanak a nagy közönség színvonalához, mert ennek nem elméleti, hanem inkább gyakorlati tanításra volt szüksége. Az írók érezték hátramaradottságunkat mindazokban a tudományokban, melyek kapcsolatosak a filozófiával, szóval az alkalmazott bölcséletben, s e hiányok közül legjobban fájt az aesthetikáé. Azt tartották, hogy ha meg akarják nyerni a közönséget az irodalomnak, első kötelességük nevelni erre az olvasókat, fölkelteni bennük az aesthetikai érzéket. A folyóiratok fokozott buzgalommal látnak a hiány pótlásához, fordított és eredeti értekezéseket közölnek, úgy hogy Versegly előtt új szemhatár nyílt meg, látta azt a mély árkot, mely a filozófiának a költészettel legszorosabban összefont ágában, az aesthetikában, elválasztotta a magyar tudományt a külfölditől. Tudatára ébredt, talán Batsányi is segítette ebben, hogy az aesthetika az a tér, melyen legtöbbet használhat nemzetének, itt van a legnagyobb szükség munkás kézre. Elmélyed a forrásművekben és a külföldi tudományt át akarja formálni a magyar közönség számára.

Nemsokára ismét új mező tárul szeme elé, a színház révén a színműíráshoz érez hivatást. Ha történeti fordításaihoz, aesthetikai értekezéseihez, színműveihez hozzá veszszük még azt, hogy a 90-es évek legelején fordul figyelme először a nyelv felé, ekkor kezd elmélkedni a magyar nyelv természetéről:² bámulatra ragad az a széleskörű érdeklődése, a melylyel az emberi gondolkodásnak legkülömbözőbb ágait kíséri, az a nem lankadó szorgalom, melylyel mindegyikükbe beleélte magát s az a lelki frissesség, mozgékonyosság, melylyel az irodalomnak annyi ágában dolgozott.

Az 1789—1792. időköz nemcsak vásári munkát hozott Verseglytől, hanem sokkal több komoly, tudományos értékű alkotást, annyit, hogy ezt a három esztendő teltét nevezhetjük élete első felében a legtermékenyebb időszaknak.

¹ Erre vonatkozó levelei elvesztek, de fönttartotta ezen együttes munkálkodás emlékét Versegly a Felelet című munkájában 138. l.

² Az erdélyi nyelvmívelő társasághoz intézett levelében, kelt 1794-ben, »nyelvünk iránt tett négy esztendő nyomozásait« említi. M. Tud. Akad. kéziratára, Irod. Level. 4-rét, 146; 69. levél.

III.

Verseghy mint aesthetikus.

(Az aesthetika állása hazánkban Verseghy föllépésekor. Verseghy viszonya Baumgartenhez, Sulzerhez és Horatiushoz. Értekezései a Kassai Magyar Museumban, a *Mi a' Poézis* és Horatius pisói levelének fordítása.)

A három esztendei szakadatlan munkálkodás gazdag termését aesthetikai értekezések nyitják meg, még a Kassai Magyar Museumban.

Magyar aesthetikai irodalom a följúlás korában eleinte nem volt. Igaz, külföldön is csak pár évtizede vetette meg az aesthetikának, mint önálló elméleti tudománynak, az alapját a német filozofus, Baumgarten, de az ő nyomán pár év alatt élénk tevékenység indult meg nemcsak hazája földjén, hanem Franciaországban és Angliában is. Az aesthetika addig, sőt részben akkor is, tulajdonképen csak alkalmazott tudomány volt, művészetten, első sorban poetika, s az aesthetikusok Aristoteles Poetikájából és Horatius pisói leveléből tanulva, fejtegették a költői műalkotás szabályait, és idézték a renaissance költészettanait, Vida Jeromos és Scaliger poetikáit. Lassanként változtak a viszonyok. Nem tértek ugyan akkor sem el teljesen mestereiktől, de kezdték belátni, hogy az aesthetikának van egyéb föladata is, és hogy — a leghíresebbet említve — Boileau *L'art poétique*-je nem a legkimagaslóbb, betetéző mozzanata a szépről szóló tudománynak. Vizsgálni kezdték azt a hatást is, a mit reánk a szép művek gyakorolnak, kutatták az eszközöket, melyekkel a művészek ilyen hatást tudnak bennünk kelteni, s végül hozzáfogtak a legnagyobb föladathoz, a mit az aesthetika csak kitűzhet maga elé: meg akarták állapítani, miben áll az aesthetikai hatás, és mi a szép művek célja.

A külföldi aesthetikának ezen képviselői közül kettő volt, a ki a mult század magyar aesthetikai irodalmára nagyobb hatást gyakorolt, maga az aesthetikának, mint tudománynak megteremtője, Baumgarten és követője, Sulzer. Majdnem kivétel nélkül az

ő hatásuk alatt állott az egész magyar aesthetika Kölcsyig. 1778-tól, Sófalvi föllépésétől, 1817-ig, Verseghy rendszeres aesthetikájának megjelenéseig, majd minden aesthetikai megjegyzés, értekezés, könyv az ő eszméiket visszhangozza.¹ Hogy kijelölhessük azt a helyet, mely Verseghyt az irodalomtörténetben mint aesthetikust megilleti, meg kell alkotnunk röviden a magyar aesthetikai irodalom képét a mult század végén, azokkal a vonásokkal, melyet Baumgarten és Sulzer adtak neki.

Baumgarten legnagyobb érdeme, hogy fölismerte az aesthetika alapját az érzésben, kifejtette elméleti alapon, hogy a szép és rút érzékeink útján, mint érzékileg megismert ítéletek keletkeznek. Szép az érzékileg megismert tökéletes, rút a tökéletlenség. Nem azon van a főszűly, hogy a szép és rút megkülömböztetését érzékeink teszik lehetővé, hiszen azt már tudták előtte is, hanem hogy önálló elméleti tudománnyá emelte, az érzések elméletévé rendszeresítette azokat a képzeteket, a melyeket eddig csak mint műszabályokat, mint praktikus követelményeket ismertek a poetikák. Megalapítja az aesthetikát, mint önálló tudományt, kijelöli számára a helyet a tudományok rendszerében.

Baumgarten működése csak annyiban érdekel bennünket, hogy az ő latin nyelvű munkája, az *Aesthetica*,² a magyar írók előtt is új utat nyitott, a tudománynak egy egészen ismeretlen mezejét tárta föl. Az a pár aesthetikai gondolat, melyet Bessenyei Voltaire nyomán hírdetett, csak a nyelvre vonatkozik, és megjegyzései legfőllegb csak poetikai és nem aesthetikai fontosságúak. Sem előtte, sem az ő korában aesthetikai ítéleteket, véleményeket nem találunk, még a poetika kapcsán sem pattannak ki, természetesen, mivel az elméletet mindég meg kell előznie a gyakorlatnak, és 1772 előtt még a költői alkotásoknak is szűkében vagyunk!

Ekkor, abban az időpontban, mikor a magyar íróknak még sejtelnük sincsen, hogy a szép cultusának csak egyik felét alkotják azok az áldozatok, melyeket ők költői műveikben bemutatnak, ismerteti meg a külföldi tudós e cultus másik felét, ekkor hívja föl a figyelmet az elméletre, és kimondja, nem szóval, hanem egész működésével, hogy a szépnek *tudománnyal* is kell áldozni, s a tudós, a ki a szép mibenlétét, jelenségeit, megnyilatkozásait kutatja, ép úgy a szép szolgálatában áll, mint a költő, a ki e szépet gyakorlati megvalósulásában élénk állítja.

A kapcsolat a Nyugat tudományos életével akkor sem volt laza, úgy hogy két évtizeddel a német aesthetika megjelenése után, 1778-ban, magyar földön is jelenik meg aesthetika, Szerdahelyié, természetesen nem sok eredetiséggel, hanem átvéve Baum-

¹ Az egész 1772-től 1817-ig terjedő kor aesthetikai törekvéseit bő kivonatokban és a források pontos megjelölésével bemutatja Radnai Rezső monographiája: *Aesthetikai törekvések Magyarországon, 1772—1817.*

² Megjelent az Odera melletti Frankfurtban 1750—58-ban, két részben.

garten fölfogását és rendszerét, fölhasználja a későbbben megjelent német aesthetikákat, hozzáfűzi a maga gondolatait, s ezen elemekből alkotja meg a maga rendszerét. Nagy munkája után még három rövidebbet írt, melyek azonban már inkább a poetika kérdéseinek részletes fejtegetései.

Ezen munkákkal bevonult a magyar tudományos irodalomba az aesthetika, azt hiszem, mint rendszeres tudomány, kissé korán. Sem a közönségnek, sem az íróvilágnak nem volt még meg a kellő filozófiai képzettsége, hogy ezeket az elvont fejtegetéseket megértse, és Szerdahelyi vállalkozása, mikor minden előzmény nélkül egész tudományos rendszert akart meggyökereztetni, nem vezethetett sikerre. Más úton kellett a magyar közönséghez férkőzni, a mint Kármán az Urániában helyesen kifejtette; nem szabad kezdetben mindjárt rendszeres, terjedelmes szakmunkákkal előállani, hanem »apró készítő munkák« révén kell az emberekkel a tudományt megszerettetni.¹ Helyes, finom érzékre vall e rövid megjegyzés. Valóban nem lehet rögtön az ismeretlennel kilépni, mint nemes buzgalmában Szerdahelyi tette, hanem az ismert jelenségekhez, a művészet általánosan érzett és vitatott kérdéseihez kell fűzni a tanítást, nem is a tudósoknak kell az első lépést tenniük, hanem a művelt, tanult íróknak.

A mit 1794-ben Kármán kimondott, azt már a 80-as évek végén érezték a folyóiratok szerkesztői, s a Magyar Hirmondó, Magyar Musa, a Kassai Magyar Museum, a Mindenest Gyűjtemény vetélkedve buzgólkodtak, hogy aesthetikai kérdések megvitatásával fölkeltsék és ébren tartsák az írók és olvasók érdeklődését. Egymásután kerülnek sorra a magyar nyelv kérdése, a műfordítás elmélete, a verselés, a költői műfajok sajátosságai, a dráma; majd mindinkább elvonttá válnak a fejtegetések, már a képzelet szerepéről, a költészet céljáról, a szép, hatásáról, sőt a fönségesről is értekeznek. Pálóczi Horváth Adám, Földi, Batsányi és Pétzeli a vezetői ennek a mozgalomnak, s a hírlapok elterjesztik nézeteiket mindenfelé; magyarul és könnyen írnak, úgy hogy minden művelt ember megértheti; a milyen szűk körre szorította a tudományt Szerdahelyi, olyan általános lesz az ő révükön, úgy hogy a magyar közönség aesthetikai ismereteinek fejlesztésére sokkal hatalmasabbnak bizonyult ez a szerény módszer, mint Szerdahelyinek komoly munkája. Csak bele kell pillantanunk valamelyik folyóiratba, elénk tárul az akkori tudományos élet képe: a szerkesztő kéri a litteraturával és művészettel foglalkozó »jegyzéseket«, az írók lelkesen fordítanak valamilyen idegen szerzőtől, mivel a tudományuk még rendszerint nem elegendő, hogy eredetileg alkossanak, majd a mint egymás nézeteivel megismerkednek, új gondolatokra találhatnak bennük, a mi megint arra indítja, hogy kifejtésük ellenkező véleményüket, vagy kibővítsék a társukét.

¹ III. kötet 303. l.

Minél inkább távoznak e vélemények a poetika kérdéseitől, minél inkább érintik, az aesthetikát, annál inkább fogy az eredetiségük. Horváth Ádám az első véglet, figyelme alig terjed túl a verselésen, azért teljesen hazai alapon áll, fölfogása egészen magyar szellemben gyökerezik; az említettek közül Pétzeli a legelvontabb, s értekezéseiben a Nyugat, első sorban a francziák aesthetikusait szólaltatja meg; a középútnak Batsányi a képviselője, mindannyiuk között a legfinomabb ízlésű, a kinek aesthetikai nézeteire voltak ugyan befolyással a külföldi elméletek, de azokat praktikus czélból átdolgozza lelkében: nem fordítja le, hanem tanulva belőlük, megmarad eredetinek.

A folyóiratokon kívül még egy tér kínálkozik aesthetikai kérdések fejtegetésére: az előszó. Révai kezdi meg ezt a helyet aesthetikai gondolatok megvitatására használni, mikor kiadja Faludi verseit, s ezen a helyen születik meg két évtizeddel később az egész kor legkiválóbb aesthetikai értekezése, Csokonaié.

Mindezekből — Csokonait természetesen nem számítva — nemcsak az eredetiség hiányzik, ha elvont kérdésekről van szó, hanem azt is nélkülözzük, hogy az idegen gondolatokat a magyar szellem termékeihez alkalmazzák. Ez is mutatja, hogy a mult század aesthetikai törekvései nem természetes úton, hanem tudatosan, majdnem azt mondhatnók, erőszakosan indultak meg, filozófiát akarnak nyújtani, de nem érzik még, hogy ennek a filozofiának a nemzet egyéb tudományaival, egész világfölfogásával a legszorosabb kapcsolatban kellene állani.

Itt, a folyóiratokban elszórtan megjelent értekezésekben, érezhető leginkább a másik német aesthetikusnak, Sulzernek hatása. Sulzer nem rendszeres aesthetikát írt, hanem négy hatalmas kötetben¹ alphabetikus sorrendbe állította az aesthetika két részének — a mint a lélek két »tehetsége«, az értelem és akarat szempontjából akkor szokás volt fölosztani — az elméletinek és gyakorlatinak mester-műszavait, és mindegyiket részletesen, de népszerűen megmagyarázza, sőt a fontosabbakról megjegyzéseit egész értekezésekké bővíti ki.

Sulzer tehát módszer tekintetében eltér Baumgartentől, különben is sokkal gyakorlatibb irányú, mint elődje, nem sokat bajlódik a széppel, a maga elvontságában, inkább megnyilatkozásában vizsgálja, a mint a művészetben kifejezésre jut.

A magyar fölfogásnak, mely filozófiai műveltség tekintetében jóval alatta állott az akkori német közönségének, már ezért is jobban megfelelt, mint Baumgarten, nem volt olyan száraz, tudományos, és Verseghy, a ki Sulzert fordítja, jobban választotta meg az irányt, mint Szerdahelyi, a ki Baumgartent követte.

¹ Címe: Allgemeine Theorie der Schönen Künste stb. von Johann George Sulzer, Leipzig. Első kiadása a 70-es évek elején jelent meg, a második, melyet Verseghy is használt 1786-ban, Blankenburgtól bővítve.

Sulzer, mint a korabeli népszerű aestheticusok, nem alkotott önálló rendszert, hanem elfogadta Baumgartenét. Kiindulópontját egészen az ő fölfogásából vette. Baumgarten szerint a szép valami érzékeinkkel fölfogható tökéletes, a rút pedig tökéletlen, de a tökéletesség más szempontból maga a jó. Így tehát a művészet, mely velünk megkedvelteti a szépet, és megűtáltatja a rútat, egyszersmind kívánatosá teszi előttünk a jót, ellenszenvenné a rosszat: a művészet tehát a legszorosabb kapcsolatban áll az erkölccsel.

Baumgartennek ezt a fölfogását Sulzer nemcsak elfogadta, hanem egész rendszere alapjává tette, és a szép művek céljáról értekezvén, nem a múlt gyönyörben találja a művészetek hivatását, hanem, ha közvetlen céljuk az is, hogy szívünket megillessék, közvetett céljuk, hogy megszeretessék velünk a jót, s megűtáltassák a rosszat.

Ezt a gondolatot azután részletesen kifejti. A művészetek a természet utánzásából keletkeztek, s lassanként oda emelkedtek, hogy a mit az életben találnak, azt alkotásaikban megszépítve állítják a műelvezők elé. Eleinte csak gyönyörködtették a szemlélőt, de a mint már a természet maga is szépséggel ruhazza föl a mi kívánatos, a mi jó, és rúttsággal bünteti a rosszat, akképen a művészet, a mint fokról-fokra emelkedett, mindinkább tökéletesítette a természetnek ezt a tulajdonságát: legfőlső fokán már az erkölcsi jót is megszépítés által olyan kellemessé, kívánatosá teszi, az erkölcsi rosszat olyan ellenszenvenné, útálttá, hogy »azoknak kedvellésére ellent-állhatatlanul ragadtassunk,¹ ezeket pedig örökre megűtáljuk.«² Sulzer tehát az aestheticát az etikával hozza kapcsolatba, és ha ez a kapcsolat a maga szigorúságában túlságosan merev is, fontossága, haszna félreismérhetetlen. Az ő fölfogása nyílt hadüzenet a korabeli véleménynek, mely a szép célját a gyönyörködtetésben találván, játékká sülyesztette a művészeteket, megfosztotta komolyságától, erkölcsi tartalmától.³ Sulzer több érzékkel, mint tudománynyal tiltakozik ezen fölfogás ellen, minduntalan hangoztatta, hogy a művészet egész valónkkal lelki kapcsolatban áll; ha szabad a múlt századbeli terminológiát lefordítani a maira, mintha csak azt mondta volna, hogy a művészeteknek nagy szerepük van abban a küzdelemben, a melyet az ember a létért folytat.⁴

¹ Verseggy fordítása. Museum, I : 171.

² U. o. 172.

³ Ugyanezt a küzdelmet újította föl, természetesen sokkal mélyebben járó filozófiával. a modern kor egyik legnagyobb aestheticusa, Guyau, mikor megírta *Les problèmes de l'esthétique* és *L'art au point de vue sociologique* című munkáit, melyben az angol filozófusoknak (Herbert Spencer, Grant Allen) a Kant-Schiller-féle játék elméleten alapuló aestheticájára ellen támad, a kik szerint az aestheticai alkotások a létért való küzdelemben nem szereplő erő-főlségeik termései.

⁴ Lásd : *Theorie III. 76—77.* lapját különösen »So wenig es erkannt wird, so wahr ist es, dass der Mensch das wichtigste seiner innern Bildung dem Einflusse der schönen Künste zu danken hat.«

Ebben van Sulzer jelentősége. Meg akarja győzni a művészt, hogy az egyén, és így a társadalom és állam boldogsága nagy részben a művészettől függ. Ha túlzásba is téved, ez a túlzás a művészeteknek csak használhat; a mi meg egész törekvését illeti, bizonyos, hogy nemes forrásból fakadt, az emberiség java, az igazi humanizmus volt vezérlő gondolata.

Bármilyen szemmel tekintsük ma már Sulzer működését, azt nem lehet tőle elvitatni, hogy ez a fölfogása egész gondolkodását, minden sorát áthatotta és aesthetikai ítélkezésében minden törekvést ezen szempontból tekint. Bizonyos, hogy Sulzer Theorie-je, mint a popularis filozofiának¹ hajtása, az aesthetikát, mint elméleti tudományt, nem sokkal vitte előre, és bármint hivatkozik is minduntalan filozofus voltára, nagyon is népszerű alapon állván, inkább egyes részeinek és fejezeteinek van tudományos értéke, mintsem az egésznek, mégis tagadhatatlanul igen sok találó megfigyelése van, sok olyan ítélete, mely a mai kritika előtt is megállja helyét.

Verseghynek mind a három aesthetikai értekezése, *A' Szép Mesterségekről*, *A' Muzsikáról*, *A' Szép Mesterségeknek rövid története*,² valamint az önállóan megjelent negyedik, *Rövid értekezések a' Musikáról VI énekkel*³ majdnem szószserinti fordítás Sulzer Theorie-jéből.⁴ Kiválogatta Sulzer négy nagy kötetéből azokat a részeket, melyek leginkább számíthattak a magyar közönség érdeklődésére, ezeket jó magyaros nyelven tolmácsolta, s az olvasók könnyebbségére fejezetekre osztotta, címekkel látta el.

Eredeti gondolatokat, önálló fölfogást nem szabad ezen értekezésekben keresnünk, de van két nagy érdemük a többi magyar aesthetikussal, még Pétzelivel szemben is: kiválasztja a források közül a legjobbat, s mindvégig hű marad ennek az egy gondolkozónak elméletéhez. Nem fenyegeti így az a veszedelem, hogy elmarad korától, és nem keveredik ellentmondásba, mint kortársai közül többen, a kik, mint Pétzeli, majd innen, majd onnan merítvén, különböző cikkelyeikben egymásnak ellentmondó véleményeket nyilvánítanak.

Még jelentősebb a másik érdeme: ő ismerteti meg a magyar közönséggel Sulzer aesthetikájának főntebb kifejtett ethikus alap-gondolatát.

¹ Ezen a néven ismerik a XVIII. századbeli filozófiai törekvéseket (Wolff és Kant között), melyek nem teremtettek új rendszereket, nem alkalmaztak új módszereket, hanem a korukbeli filozófiai álláspontot iparkodtak megismertetni, megkedveltetni a nagyközönséggel. Lásd Jánosi Béla, *Az aesthetika története*, III: 32–74.

² Kaszai Magyar Museum II.: 165–187, 202–216 és 321–326, 403–413.

³ Béts, 1791.

⁴ Annyira szószserinti, hogy egy helyen még a német vonatkozást is megtartja. Museum II: 186.

Sulzert nem ő vezeti ugyan be a magyar irodalomba, Sófalvin kívül, a kin először érzik meg Sulzer hatása, Pétzeli is előbb foglalkozott Sulzer elméletével, sőt aesthetikai nézetein is többször megismerszik Sulzer hatása; de ő ismeri föl először mesterében azt, a mi fontos, úgy válogatja meg a lefordítandó részeket, hogy minden töredékességük mellett lehetőleg teljes képet nyujtsanak az elmületről és híven tükrözzék vissza az eredeti fölfogást. Ez a fölfogás akkor érdekesen illett bele a hazai gondolkodáskörbe. Mikor a mult század végén a nemzeti eszme elhanyaglása s a magyar erkölcs eltünthe után egyszerre fölbuzdulnak az írók, a művészet egyik ágának, a költészetnek igen fontos hivatást szántak. Meg voltak arról győződve, s erősen hirdették, hogy a költészet teljesen össze van forrva a nemzeti eszmével, s a magyarság boldogulása nagyrészt a magyar tudomány, a magyar nyelv, a magyar költészet jövőjétől függ. Érezték tehát a költészet fontosságát, érezték azt az ethikai erőt, mely benne rejlik. A költők gyakorlatban iparkodtak a kapcsolatot megteremteni az erkölcs tan és társadalomtudomány, más fölül a költészet között, most Versegby, mint lelkes híve ennek az elméletnek, Sulzer nyomán megveti e kapcsolathoz a tudományos, aesthetikai alapot, mikor kimondja, hogy a költészet fölhivatása az erkölcsi jót kívánatossá, az erkölcsi rosszat útáltttá tenni.

Megint, mint már többször láttuk, nem az eszmék újságában, eredetiségében kell a mult századbeli írók jelentőségét keresnünk, hanem abban, hogy a műveltebb, fejlettebb Nyugat tudósainál megtalálták az új eszméket, és siettek elterjeszteni nálunk is. Közöttük, a mult század aesthetikusai között, kiváló hely illeti meg Versegbyt, annál inkább, mert a tudományos gondolatokat egyszerű, könnyen érthető nyelven iparkodott a magyar közönség elé terjeszteni, hogy már a forma ne rettentse vissza az aggodókat. Méltán mondta értekezéseiről Radnai:¹ »Versegby ez értekezései nagy fontosságúak a hazai aesthetika történetében.«

Egy téren azonban úttörő: a zeneelmélet terén. Ő előtte a magyar irodalomban zenével nem foglalkoztak, csak Horváth hivatkozik egy alkalommal, Földinek válaszulván, a muzsikára.² Versegby, mint zenész, érezte ezt a hiányt, ezért fordította le Sulzerből a megfelelő fejezetet. Ő is mesterével tartott, a ki azt hirdette, hogy minden művészet közül a zene a leghatásosabb. Elfogadhatjuk ma is e véleményyt, úgy a mint Sulzer vagy Schulze, a ki a zenei czikkeket írta a Theorieba,³ megfogalmazta, hogy a zene hatja meg leginkább az emberi lelket, az ébreszt

¹ I. m. 117. l.

² Magyar Musa, 1787: 370—372. l.

³ Lásd a II., javított kiadás III: 1. lapját.

legkönnyebben és legerősebben hangulatokat, érzelmeket, indulatokat. Verseghy buzgón terjeszti a német aesthetikus véleményét a zenéről: eredetét az emberi természetben találja, s célja indulatokat gerjeszteni és táplálni. Megalkotja ő is a kapcsolatot a zene és az ethika között »ezzel a' Mesterséggel a' Politika a' leg-fontosabb foglalatosságoknak végbe-vitetésére igen szerentsésen élhetne«,¹ s fölhasználja, hogy megtámadja azokat, a kik a művészet magasztos föladatait meg nem értvén, mindennapi mulatsággá süllyesztik a legnemesebb foglalkozást. »Melly kimondhatatlan nagy hiba, hogy a' Muzsika tsupán tsak hivalkodó emberek' mulatságának nézetik!«² Részletesen tárgyalja a dalt, a tonust, a metrumot, a rhythmust, a harmoniát, s megtámadja a cigányzenét, a magyar népdalt, a mértékre nem szedett verseket és a csárdást, mivel »taktus nélkül szükölködnek.«

Egy szemrehányás érhetné Verseghyt, miért nem iparkodott fordításait, ha már az eredetit csak fordította és nem átdolgozta, kibővíteni a magyar irodalomból vett példákkal, fejtegetésekkel, a mint p. o. még Szerdahelyi is megtette a »Poesis Narratívá«-ban és ő maga is, mikor az említett oldalvágást intézte a magyar zene ellen. Oka talán az, hogy a kérdést maga Sulzer is teljesen elvontan tárgyalja, s az ő aesthetikai értekezéseinek sincs több köze a németiséghez, mint Verseghy fordításainak a magyarhoz. Nem érezte tehát szükségét Verseghy, hogy pótolja, a mit mestere elmulasztott.

Ebből a szempontból haladás az az aesthetikai munkája, mely egy évvel később önállóan jelent meg, a *Mi a' Poézis és Ki az igaz Poéta?*³, a mely részben konkrétobb aesthetikai kérdésekkel foglalkozván már figyelmet fordít a magyar irodalomra is.

Egyébként is nagyon eltér eddigi aesthetikai műveitől. Nem fordítás, mint az értekezések, hanem átdolgozás, nem is egyedül Sulzer művén alapszik, hanem más írók gondolatait is fölhasználja, más irányú törekvésekből is merít. Az aesthetika tudományának abban a korban divatozó két irányán, az elméletin, és a popularis filozofiain kívül, mely már közeledik a művészettanhoz, volt még egy harmadik is, poetikainak nevezhetnők, mely mintegy folytatván a régebbi törekvéseket a classicus poetika hagyományain költészettant akart nyújtani, nem versben, mint mesterük Horatius, nem is csak egy-két műfajra kiterjeszkedve, mint a

¹ Kassai Magyar Museum II: 326.

² U. o. A zeneelmélet terén szerzett érdemeiről alább lesz szó, ha majd Verseghyt mint zeneszerzőt méltatjuk.

³ Mi a Poézis? És ki az igaz Poéta? Egy rövid elmélkedés, Mellyben a' Költésnek mivolta, eszközei, szélllya, és tárgya, a' Magyar Rhythmisták hangegyeztetésének helytelenségével együtt előállítatnak. Megtoldva: Horáziusnak Pizóhoz és ennek Fiaihoz írt Levelével... és egynehány Költeményes Enyelgésekkel. Budán. Landerer Katalin' betőivel és költéségével, 1793. (Szerző neve nélkül.)

renaissance poetikájának forrása, Aristoteles, hanem prózában, részletesen kiterjeszkedve a költészet minden irányára, azokra is, melyeket az újkori szellem teremtett. Az újabb aesthetikai elméletek csak annyi változást hoztak benne létre, hogy iparkodott valami alapelvet találni a művészetek számára, valamilyen közös forrásból levezetni a szép követelményeit.

A legtöbb ilyen irányú aesthetikai mű, nevezhetjük bátran poetikáknak, bevezetésképen megkeresi ezt az alapelvet, a művészeti alkotások célját, azután rendszeresen sorra veszi azokat a költői műfajokat, melyekben a szép nyilvánul. Így jár el az a két munka is, melyet Verseggy Sulzer Theoriáján kívül jelen munkájához fölhasznált: J. J. Engel, *Anfangsgründe einer Theorie der Dichtungsarten aus deutschen Mustern entwickelt* (1783)¹ és Batteux bevezető könyve a szép művészetekhez, melyet Verseggy Ramler Károly Vilmos német fordításában, illetőleg átdolgozásában használt.² Mindkettő a maga idejében igen népszerű munka volt, különösen Ramleré, a ki a bevezetésben Aristotelesre tér vissza, és az ő nyomán az utánzásban találja föl a szép elvét, erre, az utánzásban talált gyönyörűségre, iparkodik visszavezetni a szépérzék kifejlődését az emberben.

De azon rokonságon kívül, mely fölfogásukban és eljárásukban észlelhető, van még egy közös vonásuk: mind a ketten részben Aristoteles, de még inkább Horatius tanítványai, azon a fokon állanak tehát, a melyen a francia classicus kor poetikája, azaz talán mondhatjuk, a melyen a poetika a renaissance-től német fordítója, kezdve folyton állott. Különösen Batteux hű követője a régieknek. Batteux és német fordítója, Ramler, ki francia mesterének elveit teljesen, az utolsó pontig elfogadta, Horatiusnak nemcsak egyes tanításait teszik magukévá, hanem egész fölfogásaita költészet-ről, s művükből valóságos horatiusi szellem árad, mikor a költészet céljáról beszélnek. Mintha csak Horatiust hallanók, a mikor Ramler szavaiból kiérezzük, hogy az ő véleménye szerint is meg lehet tanulni a költést, mikor egyenesen kijelenti: munkáját a fiatal költőknek szánta, hogy okuljanak belőle. Új életre kel a praktikus célú szolgáló Horatius, a ki elsorolja a költés fáradságos műfogásait, s a modern Horatius szépen kifejti az egyes műfajok jellemző sajátosságait, hogy az ifjú poeta tetszése szerint határozza el magát, melyik irányban kíván működni! Így akartak ők afféle tudatos költészetet teremteni, csinált műszabályok szerint alakult poézist. Ezért törekszik Batteux annyira meghatározásokra. A szépnek alapelvét már Aristoteles után szabadon fölfödözte, most csak az a föladat, hogy deductio segítségével, Horatius elveit szemmel tartva, definiálja az egyes műfajokat. A fiatal költőnek ezeket a defi-

¹ Csak az első fele jelent meg.

² Einleitung in die Schönen Wissenschaften. Nach dem Französischen des Herrn Batteux mit Zusätzen vermehret stb. 1774.

nitiokat meg kell tanulnia, technikában ügyességre kell szert tennie, és kész költővé válik.¹

Ha megállapítjuk, hogy ezeken a műveken kívül még Horatius Pisói levele is hatott Verseghyre, nem csak közvetve Engel és Ramlerék révén, hanem közvetlenül, megtaláltuk azt a négyes forrást, melyből a *Mi a' Poézis* alakult: Sulzer, Engel, Batteux-Ramler és Horatius poetikáit.

Ezt a négy munkát használta, a belőlük vett töredékes gondolatokat a maga gondolataival kiegészítette, és egységes egészbe foglalta.

A cím egészen megfelel Batteux fölfogásának: *Mi a poézis* és ki az igaz poéta, ime a francia aesthetikus hatása, a ki meghatározással kezdi a művét, és ebből következteti ki azokat a tulajdonságokat, a melyek az igazi költőt a versfaragótól megkülönböztetik. Az ő módján kezdi is meg munkáját, elméleti eredményt akar megállapítani, mik a költészet eszközei és célja. A kiinduló pont Engel művéből került, majdnem szóról szóra fordítván a *Theorie der Dichtungsarten*-t, a szónoklat és költészet közti különbségből — melyet magyar példákön mutat be — levonja a következtetést: a költészet jellemző vonása »a' legfőbb garáncsra emelt érzékeny, édesgető avagy aestheticabeli erő«.²

Ennek alapján, de már Engel eszméin kívül Ramler gondolatait is szabadon fölhasználván kimondja, hogy a költészet eszközei a phantasia (Költés), a költői előadás (ragyogó, költeményes Beszéd) és a metrum (lábmérték), ezekkel törekszik célja felé, a mit már Sulzer hatása alatt kettősnek ismer, megkülönbözteti a végső (finis ultimus) és közelebbi (finis proximus) célt, az előbbi az, hogy az igazra és jóra vezessen, az utóbbi, hogy a szíveket hathatósan megillessen. Ezt az utóbbi, Sulzertől vett homályos állítást azután megmagyarázza, azt érti rajta, hogy a költészet illusiót keltsen, vagy a mint ő kifejezi magát »a' beszéd által áltasson«³, és a mit Sulzer a *Täuschung* czímszó alatt közöl,⁴ azt ő rövidebbre vonja, és kissé nehézkesen — hiszen pszichologiai tárgyról szól — elmondja magyarul is: abba a csalódásba kell ringatni az olvasót, hogy igaznak fogadja, a mit a költő előad.

Ez a munka első fele, az elméleti rész; következik, mint a mintául szolgáló poetikákban, az elméleti alapra épített praktikus. Azokból a hosszú aesthetikai fejtegetésekből, melyeket előrebocsátott, azt a praktikus szabályt vonja le, hogy — a rímben, a mint ő nevezi a *hangegyeztetésben*, nincsen sem aesthetikai

¹ Ugyanez a törekvés olvasható ki Ramler azon előszavából, melyet a *Lyrische Blumenlese*-je elé írt. Unos-untalan külsőségekkel bibelődik, s a költeményekben való gyönyörködést csak attól teszi függővé, milyen poetikái jártassága van az olvasónak.

² I. m. 6.

³ U. o. 15.

⁴ I. m. IV: 514—516.

erő, sem aesthetikai szépség, ellenkezik a költészet mivoltával, mert rontja az illusiót, és mint a költészet célját nem szolgáló üres czifraságot el kell vetni. Ez a szigorú ítélet természetesen nem meggyőződésből fakadt, és Verseghy csak az elméletben volt híve, hanem olvasván mesterei műveiben, ő is elfogadta, legalább egy időre. Már Sulzernél megtalálta a rím hibáztatását¹ — a ki azonban nagyon mellékes kérdésnek tartván, nem foglalkozik bőven azzal a vitával, mely ekkor Németországban a rím fontossága ügyében megindult — azután olvasta Ramler elítélő véleményét a rímről² — a ki azonban csak az ú. n. leoninus verselés ellen támad — és tendenciájukat teljesen félreértve kegyetlenül megtámadja a rímes versek szerzőit.

A másik kérdésre, ki az igazi poéta, most már sejthetjük, hogyan hangzik a felelet. Az az igazi poéta, a ki mértékre szedi verseit, de nem használ rímet. Megrontja ugyan az is verseit, a ki a mértéket rímmel párosítja, de ezek a — ma nyugat-európaiaknak nevezett — formák még elszenvedhetők, mert megvan bennük a vers főkelléke, a rhythmus; a tulajdonképeni füzapoéta az, a ki verseit egyenlő szótagszámú, de mértéknélküli rímes sorokban írja. Az ilyen versszerző nem is költő, »mestersége nem a' Musák' oskolájában taníttatik«, sőt mivel megakadályozza a költészet fejlődését: egyenes ellensége a művészetnek.

Véleményére fényt derít a következő idézet: »Messze tévelyödni az igazságtól és Nemzetünk' ditsőségét nagyon lealázná az, a' ki a' magyar hangeggyeztetést *nemzeti poézisnak* tartaná. Természet szerint való enyelgés ez minden pallérozatlan Nemzetnél, de tsak addig, míg anyanyelvének művelésében és a' helyes ízlésben semmi előmenetelt nem tőhet.«³

Ismerve Verseghy finom érzékét, melylyel mindég meg tudta válogatni a helyeset, szinte csodálkozva kérdezzük, mi vezette tévútra ebben az egyszerű kérdésben, melyet még a magyar íróvilág is nagyjából helyesen ítélt meg. Igaz, hogy a magyar irodalomban már előtte is hallatszottak hangok a rímelés ellen. Földi már 1787-ben elítéli, bár nem olyan szigorúsággal, a végső hangzók összecsengését,⁴ s a németek hatása alatt ő is többre becsüli az antik verselést a rímesnél, de még annyira nem megy, mint Verseghy. A pálos költő, a ki eddig szívesen írt rímes verseket, sőt még ehhez a munkához csatolt énekei is kivétel nélkül ilyen formában vannak írva, elveszti józan ítéletét, és lesújtó szavával még a maga költői működésére is kimondja az átkot.

Az a forrás, melyből Verseghy ezt a téves véleményét merítette — Horatius. Ő mondja a Pisókhöz írt levelében: Non

¹ I. m. IV: 80—86.

² I. m. (IV. kiadás) I: 163—180.

³ I. m. 42. l.

⁴ Magyar Musa 1787: 231.

quavis videt immodulata poemata index,¹ azaz, a mint még Verseghy helyesen gondolja, támadja azokat a költőket, a kik nem ügyelnek a szótagok hosszúságára és rövidségére, a kik tehát nem törődnek a rhythmussal. Ez a sor vezette félre teljesen a Ramlertől és Sulzertől úgy is megzavart magyar aesthetikust. Verseghy, mivel nem tudta, hogy a magyaros rhythmus alapja a hangsúly, s ez a szótagok szabályos tagolódásában nyilvánul, azt gondolja, hogy azok a költők, kik nem szedik görög-latin mértékre verseiket, nem tartanak taktust, és csak a szótagok egyenlő számában meg a rímben találják a rhythmust.² Művészi hallásától és aesthetikai fölfogásától támogatva nem lehetett megelégedve azzal a rhythmussal, a mit a 12 szótagú, csak végső szótagjaikkal összecsengő verssorok adnak, kárhoztatta tehát a magyar verselést s az alapját, a rímet. Mivel a rímben rhythmust nem tudott fölfödözni — a mint nem is lehet — megtámadja a rímes verselést, mert elhanyagolják érte a metrumot.³ De a metrumot gyakran elhanyagolták a római költők is, ő ellenük írja Horatius epistolájának 263—268 sorait. A római aesthetikus dicsően visszaverte a rossz metricusok támadásait, Verseghy tehát egyszerűen, idéző jelbe téve, lefordítja mestere szavait értekezésének 47. lapján, sőt nem habozik azokat a saját fölfogásához alakítani s úgy tüntetni föl Horatiust, mintha az is a hangegyeztetés ellen írt volna.

Ezért az akaratlan tévútra vezetésért azonban bőven pótolja Verseghy kárát a római költő. A mint Verseghy a durva, műveletlen füzfa-poétákat ostorozza, a kik pórias kifejezésekkel, illetlen tréfákkal énekelnek köznapi tárgyakról;⁴ a mint figyelmezteti a költőket, hogy iparkodjanak tárgyükhoz illő formát választani, s ha egyszerű tárgyat dolgoznak föl, óvakodjanak a cifra, salangos beszédétől; a mint nagyon szívükre köti, hogy tanulmányozzák a társadalom különböző rangú és korú embereinek jellemét: mindebben a kényes ízlésű Horatius tanítása ismerszik föl. Néha félreérti a tanítvány a mesterét, de máskor a horatiusi gondolat nyomán mélyebben vizsgálódik, mint latin költőtársa. Míg Horatius, s egy másik hű magyar tanítványa, Kazinczy, inkább csak a költői nyelvvel, előadással, külsőségekkel foglalkoznak, addig Verseghy bevilágít a formán keresztül a tartalomba

¹ Epistolarum II: 3, 263. sor.

² A mint például, hogy a legjelentősebbet idézzem, rímes verseiben Berzsenyi sem volt egyébre tekintettel.

³ Később, az Aglája előszavában és az Analyticában (III: 155. §.) sokkal helyesebb nézeteket vall a rímről, és bár a magyaros verseléssel még mindig nem tud megbarátkozni, már elismeri, zenei alapon, hogy a római-görög metrumok nem illenek a modern muzsikához, azért az éneklésre szánt darabokban a mértékes-rímes verseket, a rímes nyugateurópai formákat ajánlja (648. l.).

⁴ Az ú. n. magyaros iskola tagjaira czéloz.

is, megkeresi az aesthetikai tetszésnek mélyebben fekvő gyökereit. De a mód, a melyen lehatolt és bevilágított a mélybe, Horatius költői levelével kapcsolatos.

Egyáltalán az egész munkát, bár szó szerint nem sokat fordított belőle, Horatius szelleme hatja át. Meglátszik rajta, hogy a könnyen folyó hexameterek nem maradtak az ő szemében pusztá szók, hanem mint mély értelmű igazságok áthatották egész lelkét, és a római költő egyes gondolatai termékeny talajra talál-
tak magyar tanítványánál.

Ő volt az első, a ki a Pisói levélnek ezen értekezéshez csatolt prózai fordításával bevezette Horatius *Ars poeticáját* a magyar irodalomba. Maga a fordítás, mint egy elfogulatlan bírálója mondja,¹ igen kiváló. Verseghy filologus és stílusza volt egy személyben, jól tudott latinul, és járatos volt Horatius gondolatvilágában: nemcsak megértette mestere eszméit, hanem szabatosan és erővel tudta tolmácsolni is. Volt bátorsága eltérni az eredeti szavaitól, hogy az értelmet annál magyárosabb fordulattal tükröztesse vissza, és még a nehezebb helyeket is nagy könnyűséggel fordítja.² A hangot is el tudja találni; a mint az *Ars poeticának* változik a hangulata, a fordítás is majd a komoly értekező prózához közeledik, majd ünnepélyes, fönséges, majd pajkos, tréfás.

A fordítás és a bevezető értekezés nyomán most már határozottan és nyíltan megindult a horatiusi aesthetika hatása a magyar aesthetikai gondolkodásra. Ha nem vezetett is teljes sikerre kísérlete, ő iparkodott először nemzeti kincscsé tenni a nagy római költő alkotását, s magyarul szólaltatván meg a latin széptani elveket, el akarta terjeszteni a magyar írók és olvasók között a *classicus* ízlést.

A Mi a' Poézis Verseghynek nemcsak legjelentősebb, hanem legjellemzőbb aesthetikai munkája is, mert éles világot vet az író aesthetikai fölfogására. Meglátjuk belőle, hogy Verseghy az idegen gondolatokat megértette — néha ugyan félre is értette — és magáévá tudta tenni. Eleinte csak fordítja az idegent, de már akkor is nagyobb lelki munkát végez, mint a pusztá fordító, mert a mit elolvas és leír, azt úgy átgondolja,

¹ Gulyás István, A Pisói levél magyar fordításairól. Budapest, 1892.

² Idézzük például a 60—63. sorokat:

Ut silvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt; ita verborum vetus interit aetas,
Et iuvenum ritu floreat modo nata vigentque;
Debemur morti nos nostraque.

Verseghynél: Valamint az erdők elvesztik levelüket, mihelyt az esztendő alkonyodni kezd, s' melyek a' kibimbózásban első voltak, első a' lehullásban; úgy a' régi szavak hasonlóképpen elhalnak, míg azomban az újak ifjúi szépségben tündökölnék. A' halál' hatalma alá vagyunk vetve mi, s minden, a' mi hozzánk tartozik.

annyira meghányja-veti lelkében, hogy ha kölcsönként is, megmarad tulajdonának. Később szélesedik olvasmányainak köre, új meg új gondolatokra akad, ezeket is elfogadja, és összeegyezteti azokkal az aesthetikai elvekkel, melyeket régibb olvasmányai szolgáltattak. Forrásait nem rendszer nélkül válogatta meg, és az átvett gondolatok nem maradtak meg lelkében a maguk különállásukban, hanem egymásra vonatkoztatta őket, igyekezett a több helyről szerzett anyagot összeforrasztani, legalább is egységes rendszerbe foglalni. Ez a könyv bizonyoságul szolgálhat, hogy törekvése nem volt meddő; bár négy szerző nyomán készült, mégis elmondhatjuk, hogy egységes munkát alkotott belőlük, melynek részei egymásnak nem mondanak ellent.

Említettük, hogy ebben a művében már vannak eredeti eszméi, és valóban sajnálhatjuk, hogy ezen a ponton megszakad aesthetikai munkássága. Ha tovább folytatja, eredeti, önálló munkát is kaphattunk volna tőle, tudományos műveltsége, ízlése, jó érzéke egyenesen ráutalták erre az irányra, de ennek is, mint majdnem minden más irányú működésének, véget vetett az a kilenczévi fogság, melyet a Martinovics szervezte összeesküvés hozott reá. Az 1804-ben megjelent *Rikóti Mátyás*-a újra fejteget ugyan aesthetikai kérdéseket, de csak gyakorlati alapon, sőt életének vége felé az elméleti aesthetikához is visszatért: azonban már nem volt meg a szellemi frissesége, hogy eredetit teremtsen, és nagyon megérezte annak a hűs esztendőnek hatását, mialatt e tudománnyal nem foglalkozott.

IV.

Verseghy színművei.

(Az első izgatások a XVIII. század végén a drámai irodalom és színészet érdekében. Verseghy *Kotzebue* két darabját és *Aeschylus Prometheusét* fordítja. Eredeti színműve: *Szétsi Mária*, két későbbi drámája: *Eduárd Skóciában*, *Kotzebue* után és *A' magyaroknak hűsége és nemzeti lelke*, Sorz oberster operaszövegének fordítása.)

Verseghy még be sem fejezte aesthetikai műveit, máris új teret keresett a működésre. Nem kellett sokat válogatnia.

A kilenczvenes évek elején vagyunk.

1789-ben megindult az izgatás a magyar folyóiratokban a színészet és a színműirodalom érdekében. Rövid idő alatt siker koronázta a nemes hazafiak törekvéseit, és még ugyanazon esztendőben megalakul az egyetemi ifjakkól álló első magyar színjátszó társulat. Azt a roppant fordulót, a mit ez a színész-társaság a magyar dráma irodalmában létrehozott, azt a lázas munkásságot, mely e fölbuzdulás nyomán fakadt, ismerjük abból a képből, melyet e korról Bayer József festett.¹

Verseghyt is megkapta a láz. Megszokta eddig is, hogy minden iránt érdeklődjék, a mi az irodalom javára szolgál, és erős érzéke volt arra, hogy fölismerje azokat az eszközöket, melyekkel czélt lehet érni. Mint kortársai közül annyian, ő is egy eszmének szolgálatára szánta magát, szolgálni a közt, a magyar szellemet, szorgalmával, tehetségével egyaránt. Akkora volt mindenfelé az önzetlen lelkesedés és munkakedv, hogy, ha elég lett volna a jó szándék, a XVIII. század vége pótolta volna az elődök minden mulasztását, a magyar irodalom menten a nyugatiak színvonalára emelkedett volna. Nincs az a fontos kérdés, a mi minden »litteratorra« egyaránt ne hatott volna, nincs az az irodalmi föladat, a melytől megrettentek volna. A ki azelőtt aesthetikus volt, költővé lesz, a ki azelőtt fordított, nyelvészkedik, papok történetírókká, tudósok szerkesztőkké lesznek, ha úgy kívánják a

¹ A magyar drámai irodalom története. I. 143. s köv. lapokon.

viszonyok s a magyarság érdeke: mindenki mindenhez érez hivatást, kedvet, erőt.

De leginkább a színműíráshoz, vagy a mi ezzel egyet jelentett a fordításhoz. A 90-es évek eleje, a mi a mennyiséget nézi, a dráma igazi virágzó kora, a ki csak forgatta a tollat, mind fölajánlja szolgálatát a drámaíráshoz. Bessenyei még 1778-ban azt írja,¹ hogy »Nállunk, ha Komédiát, Tragediát ír valaki, némelyek ki nevetik, mert ezt hijábanvalóságnak tartják«, tíz esztendő elég volt, hogy e fölfogás teljesen megváltozzék. Most már ellenkezőleg mindent a drámai irodalomtól várnak, s az első a lelkes hazafiak között megint Verseghy. Belátja azt az égető szükségét, mely a drámai irodalom terén érezhető, és azt a hatalmas erőt, melyet a drámaíró a magyar nemzeti érzés emelésére kifejthet. A példaképe, a ki után indult, mint annyi társának neki is a XVIII. század legnépszerűbb német színműírója, Kotzebue volt. Az ő művei bátorították munkára.

De nagy hatással volt rá a említett erős irodalmi izgatás is. Azokat az eredményeket, melyeket a 90-es évek drámai irodalma elért, nem pusztán az iskolai drámák megedzett szerzetes színműíróknak, sem a színpad deszkáin otthonos színészeknek kell érdemül betudnunk, hanem nagy része volt bennük a sokat olvasott, művelt, a külföldi színműveken megerősödött litterátoroknak, a kik fölismerték a szoros kapcsolatot a színi irodalom és színpad között, mindenekelőtt három férfúnak, Pétzelinek, Kazinczynak és Rádaynak.

Bár Ráth Mátyás már 1781-ben kimondotta, hogy a színi irodalom mindaddig föl nem lendülhet, míg a színművek könyvdrámák sorsára vannak kárhoztatva, és soha elő nem adatnak² mégis Pétzeli, Kazinczy és Ráday voltak az elsők, a kik fölismerték a kor követelményeit, a kik először buzgólkodtak a magyar színpad megteremtésén. Mind a hárman a külföld példáján lelkesedtek, és a nyugati népek irodalmából merítettek ösztönzést, hogy a magyar drámai irodalom és színpad megteremtéséért iggassanak. Először Pétzeli lépett föl. Olvasta mindenesetre, hogy Kotzebue legelső színdarabját fiatal úri emberek számára írta, a kik színi társulatát alakulva nagy sikerrel elő is adták, majd meghallotta, hogy nálunk Magyarországon is van egy-két ilyen nemes fiatal úrból álló társulat, többek között Szepes vármegyében: miért ne lehetne ezt a példát általánossá tenni? Még 1789-ben megírja lelkes cikkét a magyar színműirodalom érdekében.³ Nagy gondolat lebeg szeme előtt, azt szeretné, ha a nagyobb városokban színházak épülnének, s bennük magyar nyelven játszanának. Ugyis sok külföldi, »holmi tsapongó olaszok«, jön be Magyar-

¹ Magyarság, 9. l.

² Magyar Hirmondó 1781. 139. l. (18. szám.)

³ Minden Gyűjtemény II: 68—70.

országba, elfoglalják a magyar mûzsa helyét, állítsunk hát magyar színpadot. Jól tudja azonban, hogy ennek az ábrándnak ideje még nem jött el, de legalább kövessék a szepesi ifjak nyújtotta példát. Előadandó darabokban sem lesz hiány, ő már lefordított három francia színművet, nemsokára a negyedik is készen lesz, tudja, hogy mások is fordítgatnak, sőt állítólag eredeti szomorú- és vígjátékokról is van tudomása. Egy félév múlva még bátrabban száll síkra kedvelt eszméje mellett, szegyenletes dolognak tartja, hogy az 1790-i országgyűlés alatt nem tudott az ország szívében színjátszó társulat alakulni.¹

Utána Kazinczy lép föl ugyanazzal a lelkesedéssel, de még merészebben. Megtalálta megint az egyéniségének megfelelő föladatot. Ideális lelke, mely minden nagy eszméért hirtelen és hevesen föllángolt, expansív természete egyenesen kijelölték az irodalmi izgató lelkesítő szerepére, modora, műveltsége, olvasottsága képessé tették, hogy mindenkit megnyerjen terveinek. Most is föltámadt benne a tervező, teremtő szellem. Orpheusában cikkével,² s már korábban, nemcsak érdeklődést, lelkesedést kelt, hanem »ki is jelöli az új drámairodalom irányait«.³ Görög és Kerekese is fölbuzdulnak,⁴ vérmes reményekkel áltatják magukat: nemcsak színmű akad elég, hanem színészek is, a kik fényesen bizonyítják majd be, hogy »Mindenre alkalmas a Magyar, a' mire reá adja magát«. Ez a kettős munkásság, az elméleti izgatás és a műfordítás, bőven termi gyümölcseit.

A nemes törekvés végre elérte célját, Ráday és Kazinczy, majd Kelemen László, az országbíró és Pestmegye támogatásával elérték, hogy a hirtelen megalakult színjátszó társulat 1790 okt. 25-én megtarthatta az első magyar előadást. De még ekkor is több mint másfél esztendeig kellett várni a színészeknek és a közönségnek, míg a rendszeres előadások megkezdődtek; a német bérlő lelketlensége és a város közömbössége folytán csak 1792 máj. 5-én nyíltak meg újra, most már hosszabb időre, a színház kapui a magyar művészek előtt.

Ez a lelkes küzdelem Verseghy figyelmét sem kerülte ki. A mióta megalakult a társaság, nagy érdeklődéssel kísérte fejlődését, szorgalmasan eljár az előadásokra,⁵ később mint a magyarság törhetetlen híve, ő is odaáll, mint színműíró, a bátor csapatba, lefordítja Kotzebue egyik divatos színművét, *A' szerelem' gyermeke*.⁶ Nem az iskolára gondolt mikor lefordította, első sorban még

¹ U. o. 1790 ápr. 10.

² 1790. febr. I. szám (a borítékon).

³ Bayer i. m. I: 144.

⁴ Hadi's más nevezetes történetek 1790. II. 65—66; 838—839.

⁵ Kondé esztergomi vicarius jelentése a primáshoz. Prim. Levéltár, Nov. Arch. 94. PE: P. III. Nr. 15.

⁶ Megjelent mint a Budai Magyar Theatrum első füzeté. *A' szerelem' gyermeke*. Egy nézőjáték öt felvonásban, Kotzebue Augustus után, Landerer Katalin özvegy' betűivel 1792. (a fordító neve nélkül). A fordítás már 1791 közepén készen volt.

arra sem, hogy hivatalos színészek előadják; ha élt is szívében a remény, hogy majd eljátszsa Kelemen társulata, mely épen akkor küzdött a megalakulás nehézségeivel, inkább Kotzebue példája vonzotta, és műkedvelőknek szánta darabját. A mint előszavában a magyar nemes ifjúsághoz fordul, abban pedig közvetlen tanítványa Pétzelinek. »Ha a' Magyar Nemesség a' mi kisebb városainkban efféle thetrumokat tartana: a' mellett, hogy a' téli napokat kellemetesen múltná és a' helyes erköltsi tanításokkal bővelkedő Játékdarabok által sok jót tanulna, 's tanítana; az ilyen városok' környékébe, kivált télen, sokat szenvedő szegényeken is sokat segítene.«

Ugyanazok a gondolatok, megtoldva a Kotzebuetől alkalmazott jótékony czéllal; a Mindenest Gyűjtemény vetésének kétségtelen termése.

Ezután, a mint mindinkább valószínűvé vált, hogy a színész csapat törekvése sikerre vezet, gyors egymásutánban jelentek meg fordításai. Aeschylustól *A' le-bilincsezett Prometheus*¹ és Kotzebuetől *A' formentérai Remete*.² A két Kotzebue-darab közül a második, ennek a rövid népszerűségű írónak egyik legellenszenvesebb, legmesterkéltabb darabja, mint fordítás igen sikerült. Tulajdonképpen nem is egyszerű fordítás, inkább átdolgozás. Nemcsak azokban a külsőségekben jelentkezik az átdolgozó egyénisége, hogy az eredetileg két felvonásból álló darabot három felvonásra osztotta, hogy itt-ott rövidít a szövegen, majd meg egy-egy hiányzó gondolatot betold, azzal sem elégszik meg, hogy Kotzebue köznap, durva, néha majdnem az aljast megközelítő kifejezéseinek enyhít, hanem mélyreható változtatásokat is tesz. A legnagyobb fontosságú, hogy a darabot egészen megfosztja tendenciájától. Kotzebue előtt Lessing Nathan der Weise-je lebegett, mikor drámáját írta, ő is olyan fajta eszme hordozójává akarta tenni, hogy a vallások mind egyenlő értékűek. Ez a tendencia azonban nem hatja át az egész színművet, nem lényeges alkotó része, hanem mesterkéltén, minden szükségszerűség nélkül illeszkedik az eseményekhez. Sőt túlzásba is csap, a keresztyén vallást nem a szép oldaláról mutatja be, hanem minden alkalmat megragad, hogy a papokat, különösen a szerzeteseket gúnyolva, az egyházi szertartásokat nevetségessé téve, eltérítse tőle az olvasó szeretetét. Verseghy jó érzékkel megfosztotta a színművet ettől a tendenciától, elhagyja mindenütt, a mi a keresztyén vallásos érzületet sérthetné, és olyan drámává alakítja, a melynek csak aeshetikai a célja. Legszembeötlőbb a változtatás az utolsó jelentekben.

¹ A' le-bilincsezett Prometheus Aeschylustól, Landerer Katalin özvegy betűivel 1792. (A Budai Magyar Theatrum II. része. A fordító neve nélkül).

² Mint a Magyar Játék-Szín Pesten 1792. IV : 2. darabja. A' formentérai Remete. Egy néző egyszersmind Énekes Játék, három felvonásban. Kotzebue Augustus úr után szabadon fordította és némely keményebb kifejezésekre nézve megenyhítette N. N.

Kotzebuenek nincs egyéb célja, mint hogy a török vallás képviselőjének, Hasszán Mahmutnak szabadelvűségét a türelmetlen keresztyén fölfogással szemben kiemelje, ezért szerepelteti a kart is, melyről nem tudni, hogyan került oda, és kik alkotják. A magyar fordításban a kar Hasszán foglyaiból áll, föllépésük s valamint az egész utolsó jelenet kissé színpadiasan ugyan, külső hatásra számítva, de sokkal harmonikusabban végzi be a darabot.

A másik nem kevésbé sikerült változtatás a jellemzésre vonatkozik. Egy-két szóval, egy rövid mondattal élesebbé teszi a jellemet vagy megfosztja a zavaró, ellentmondó vonásoktól. Csak egy példát említek. Az eredeti színdarab Hasszán Mahmutot, a rendíthetetlen hőst, lesülyesztí a komikum színvonaláig, mikor tettetett haragjában szép illedelmesen beszél, és teljesen modern gondolatokkal játszik, meg élcelődik, mint valami nevető bölcs. Versegly ellenben érezteti, hogy hőssel van dolgunk, s igyekszik megővni fenségét.

Magán a darabon természetesen az ügyes átdolgozás sem segíthetett, melyről Bayer azt jegyzi meg,¹ hogy ízlés tekintetében például szolgálhatott volna a későbbi fordítóknak. Jóval fölötte áll a színész írók Kotzebue-fordításainak, ma is el lehet olvasni, és a figyelmes szem sem veszi észre rajta, hogy németből van fordítva, olyan magyaros a nyelve.² A színdarab egyszersmind énekes is volt, énekeit, melyekhez Wolf weimari zeneszerző írt dallamokat, Versegly szintén lefordította. Versei sok helyütt jól csengenek, de tulajdonképen még sem egyebek rímes (még pedig rendszeren félrímű) prózájánál.

A színpad természetesen nagy örömmel fogadta a népszerű drámaíró munkáját, s a megjelenését követő évben, 1793 okt. 28-án színre hozta.³ Ugyanabban az évben még egyszer előadták, s innen kezdve hosszú ideig műsoron maradt, első előadása óta 1834-ig összesen kilencszer került színre. (1793-ban és 1794-ben kétszer, 1795-ben egyszer, 1808-ban kétszer, 1810-ben egyszer 1834-ben egyszer.)

Fontosabb a másik két fordítása. Bayer mind a kettőről azt állítja, hogy »koruk legjobb magyarosításai«⁴, és azonkívül mind a kettőnek megvan az a nagy érdeme, hogy új irányt jelölnek a magyar irodalomban.

A másik Kotzebue-darab, *A' szerelem' gyermeke* — németül *Das Kind der Liebe* — első híradója az idegenből magyarrá vált vígjátékoknak, az ú. n. magyarosításoknak. Már előtte meg-

¹ A magyar nemzeti játékszín története, I. 238.

² Csak egy pár példát: *Der Finger Gottes* = Az Isten' karja, *Geh zum Teuffel* = Menj a' pokolba.

³ Az előadásra vonatkozó adatokat közli Bayer, A nemzeti játékszín története, Függelék II: 374—377, 394—395. 428—429 l.

⁴ A magyar drámairodalom története, I: 155.

kezdte Simai az idegen színművek magyarosítását az Igazházival,¹ de még csak szerényen a szereplők neveit változtatta magyarra. Verseghy már merészebb, az egész cselekvényt áthozza magyar földre, magyar emberek közé. Nem öntudatlanul tette, egyéniségéből következett, hogy nemzeti vonásokkal ékesítette az idegen színművet. Bármit írt, akármilyen külföldi hatást vett, lelkében átalakította, hozzátette mindazt, a mire erős magyar érzése, magyar lelki világa és tanulmánya képesítette. Ugyanazt a módot követi, a mit verseinél, nem fordít, hanem átdolgoz.

Ez volt a leghelyesebb út a magyar drámairodalom megteremtésére, mert így az írókat rákényszerítették, hogy a magyar életet, magyar társadalmat megfigyeljék, tanulmányozzák, s onnan gyűjtsék azokat a vonásokat, melyekből egyelőre a fordított, majd az eredeti színmű meríthet. A 90-es évek »magyarosítóit« ennek a szempontnak a világánál kell megítélni, ekkor tűnik ki az a hatalmas lépés, a melylyel a magyar drámairodalmat előbbre vitték. A modern drámának főkélléke a társadalom életének ismerete, a tárgy, a mese tulajdonképen csak másodrangú, meríthet a drámaíró akármilyen ismert forrásból, ha tárgyát nemzetivé tudja tenni, ha a mesét a nemzeti társadalom viszonyaiból, a magyar élet mozzanataiból tudja fejleszteni, műve eredeti lesz.

A kezdők, a föllendülő irodalom első munkásai erre a magaslatra nem tudtak emelkedni, nem a magyar társadalomból, életből fejlesztették a cselekvényt, hanem az idegen történetet egyszerűen beleillesztették magyar viszonyokba, de a mint mondtuk, már ezzel is megtették az első lépést, ehhez is kívántatott a magyar élet ismerete.

Verseghy, mint az első elseje, még mindég óvatos. A német eredeti cselekvényét nem merte bántani, úgy hogy fordításában nemcsak a szórványosan előkerülő germanizmusok (p. o. templom napja = búcsu), nemcsak a német kifejezések körülírása által keletkezett nehézségek (Vertrauter = titkos barátságával meghitt), nemcsak az egyes apróbb vonások (a szegény parasztgazda egy pohár sörrel kínálja a papját) utalnak az eredetire, hanem legtöbbször a jellemek is, a helyzetek, a személyek. Egy fiatal katonáról szól a színmű, Bodnár Ferenczről, a ki törvénytelen gyermeke Vadligeti bárónak és egy paraszt leánynak. A családi körülmények elszakítják a fiatal bárót az egyszerű leánytól, a kit boldogtalanná tett, és rákényszerítik, hogy gazon nősüljön. Mindez a cselekmény megkezdése előtt történik, a színmű kezdetén Vadligeti már évek óta özvegy s egyetlen leányának hű gondviselője. Megtalálja elveszettnek hitt kedvesét és fiát, ezt fiává fogadja, az anyát pedig büne kiengeszte-

¹ A Mesterséges Ravaszság és a Váratlan Vendég, Simainak ez a másik két darabja, korábban készült ugyan, de színre nem kerültek.

léseül nőül veszi. Sőt nemeslelkűsége olyan erős, hogy leányát, a bárókisasszonyt, nőül adja az egyszerű református prédikátorhoz.

A tárgya teljesen idegen a magyar gondolkozástól. Rozália, a bárókisasszony, a ki a prédikátorba szerelmes, ép oly kevésbé gondolkozott magyarul, mint a közkatona, a ki sokszor filozófiai magaslatra emelkedik. És mégis több A' szerelem' gyermeke egyszerű fordításnál. Nem azért első sorban, hogy egy-kétszer apró változtatással megjavítja az eredetit, hogy enyhíti a katolikus papságot gáncsoló céltalan kifakadásait, hanem mivel mellékalakjaiban megcsillan a *magyar* író fölfogása. A mint Muldai grófot, a ki az eredetiben keveri ugyan a francziával a német szót, de különben hibátlanul beszél németül, Verseggy pelengérre állítja, mivel francziával tarkítja magyar nyelvét, és iparkodik — legalább eleinte — csakugyan szemléletesé tenni, hogy rosszul beszél magyarul; a mint léhaságát még kiáltóbbá teszi az által, hogy édeskésebben, udvariaskodóbban beszélteti: az már a magyar drámaíró fölfogása és hangja, Muldai gróf pedig első példaképe a Kisfaludy kezében annyira népszerűvé lett külföldieskedő mágnásnak. Mennyire jogos volt a gúny, s mennyire meg volt maga Verseggy is győződve a francziáskodó divat káros hatásáról, látjuk majd alább, regényeinél.

Íme a »magyarosító író« érdeme. Megteremt a magyar irodalomban egy típust, egy igazi magyar alakot, és ezzel motívumot szolgáltat a későbbi eredeti drámai irodalomnak. Tolla itt már a magyar társadalom betegségét érinti, a külföldieskedésben a vagyoni és szellemi elmaradottságnak egyik okára mutat rá. Természetesen nem volt élő mintája ehhez az alakhoz, különben is készen találta Kotzebuenél, de nem is egy emberre vonatkozott a dorgálás, hanem a léha, külföldit hajhászó mágnásban az egész osztályt akarta büntetni és jobb útra téríteni. Viszont nem átalotta Kotzebue nyomán az elnyomott zsidóság iránti türelmének kifejezést adni, egy nemeslelkű, adakozó zsidót hozván színre. Megtartotta, azonban a prédikátort az eredetiből; ő, a katolikus pap, nem habozott a református lelkész erényeit dicsőíteni. Minden felekezetiségtől ment gondolkozásmódja fölülemelte őt a kicsinykedő elfogultságon.

Az igazi ereje, érdeme azonban a fordításnak mégis a dialogus, mely a magyar fordításban sokkal jellemzőbb, mint Kotzebue darabjában, úgy hogy ez által még a jellemzésen is tudott javítani, s magyarrá tudta tenni legalább külsőleg a személyeket. A *Kind der Liebe* személyeinek egyénisége nem nyilatkozik meg beszédükben, mindegyik egyformán, válogatott nyelven beszél, sem azt nem látjuk, ki beszél, sem kihez. A paraszt ép oly választékosan fejezi ki magát, mint a bárókisasszony, a közkatona szavait bátran lehetne az ezredes ajkára adni (den Pflug regieren, nerrigte Arme), a lelki pásztor is egyformán fejezi ki gondolatát, akár az ezredessel, akár a parasztasszonynyal

beszél. Néha-néha, mintha érezné a szükségét az egyénítésnek, megpróbálja Kotzebue utánozni a német paraszt kedélyességét, csakhogy ilyenkor durvaságba téved. Verseggy eljárása sokkal művészből. Az ő emberei, ha nem kivétel nélkül és nem is mindég következetesen, legtöbbször jellemüknek, műveltségüknek megfelelőleg szólnak, a szerint választják meg szavukat, a kihez beszélnek, első sorban a prédikátor és a báró elhagyott kedvese, s így egy pár alakot megszabadított a Kotzebue-féle színtelenségtől. Átalakítja a leány jellemét is, a kiben a német darab szerint sok léhaság van, s még a komoly kérdésekkel is ok nélkül tréfál, atyjával majdnem tiszteletlenül beszél. A 'szerelem' gyermekében Rozália ebben a tekintetben átalakul magyar leánynnyá, a ki atyját nemcsak mindég ura-atyjának szólítja, hanem meg is adja neki a köteles tiszteletet, még tréfa közben sem feledkezik meg a komoly tisztességtudásról.

Legjobban sikerült a paraszt házaspár magyarosítása. Kotzebue csinált parasztjait, kik a szalón hangján társalognak, a magyar költő kiforgatja ebből a mesterkelt valójukból, igazi parasztokká teszi őket, a kik parasztosan, de nem dialektusban, beszélnek, magyarul éreznek.¹ Ha egyéb érdeme nem volna e fordításnak, ezért is megérdemelné a figyelmet, hiszen itt van a későbbi népszínmű első csirája.

A magyar színpadnak csakhamar kedvelt darabja lett, még előbb színre került, mint A' formentérai Remete. A Magyar Hirmondó tanúsága szerint alighogy megalakult a színjátszó társaság, mindjárt felvette A' szerelem' gyermekét műsorába, s mint nyolczadik darabját 1792 jún. 14-én² adták először. A színház ugyan nem telt meg az előadások alkalmával, s a szeptemberi előadásának jövedelme mindössze 18 frt és 2 kr. volt, de a hónapban színre került kilencz darab közül négynek még ennél is kisebb volt az anyagi sikere (Merész Károly mindössze másfél forintot jövedelmezett)³; ezen két előadáson kívül még 16-ot ért meg (1793-ban kettőt, 94-ben kettőt, 95-ben egyet, 1807-ben egyet, 9-ben egyet, 10-ben kettőt, 12-ben egyet, 13-ban kettőt, 14-ben egyet a fővárosban; egyet 1811-ben Debreczenben, 1814-ben, 16-ban egyet-egyet Székesfehérvárott), összesen tehát 18-szor játszották el,⁴ a mi az akkori viszonyokhoz képest magában is tekin-

¹ A következő mutatóvány (V. föl. 2 jel.) szolgáljon például arra, mint változott meg az eredeti hangja a fordításban.

	<i>Kotzebue</i>	<i>Verseggy</i>
Pfarrer :	Gott grüss' Euch, Kinder !	Jó napot atyám fiai.
Bauer }	Schönen Dank.	Fogadj Isten az Úrnak.
Bäuerin }		
Bauer :	Sein Sie uns schönstens willkommen.	Örvendünk, hogy egészségben látjuk Tiszteletes urat.
Bäuerin :	Setzen Sie sich doch nieder.	Tessék leülni nálunk.

² Bayer, A nemz. játékszín tört. II. 380—381.

³ Bayer u. o. I : 130.

⁴ L. u. o. az i. Függelékét és Irod. VIII : 235.

télyes szám, annál is inkább, mert a két első pesti társulat fönnállása alatt folytonosan adták, csak egy évben, 1811-ben, szorult le a műsorról.

Az érdem ezért első sorban Kotzebuet illeti, de nagy része van benne a sikerült átdolgozásnak is. A jó példa azután vonzott. Nyomon követte őt, részben meg is előzte, Simai a már igazán magyaros, zamatos átdolgozásaival, Dugonics a maga kevés költoiséggel és még kevesebb ízléssel megalkotott fordításával, kívülük még sokan a színészek és a fiatal írók közül, hogy a tőle jelölt úton a következő században megalakuljon Kisfaludy Károlynál az eredeti magyar vígjáték. Nagy a különbség p. o. A Kérők és A' szerelem gyermeke között, sok szeme van a kettejüket összekötő láncznak, de ezt a kapcsolatot nem lehet tagadni, valamint a hírneves utódok kedvéért nem szabad megfeledkezni arról a szegényes alapról, a mit az egyszerű munkások a 90-es években vetettek.

Harmadik színműve, Aeschylus Prometheusa, már nem átdolgozás, hanem fordítás, de nem kevésbé jellemző Verseghy egyéniségére. Bizonyosságot tesz arról, hogy a classicismus igazi szellemét megértette, s műveltsége nem lett kortársai példájára egyoldalú. Nálunk a classicismust első sorban a latin költészetben találták, és a szerzetesek, a kik ennek az iránynak zászlóvivői voltak, nem tudták lerázni magukról az iskola jármát, később is a római költők műveit fordították, utánozták, hogy valódi antik szellemet honosítsanak meg. Annyira elfogódtak Vergiliusban, Horatiusban és Plautusban, hogy nem tudtak Homérhez, a görög lírikusokhoz és drámaírókhoz emelkedni. Verseghy mélyebben látott az igazi művészet lényegébe, s jól tudván görögül, eredetiben olvasta az ókor igazi remekeit, nem a római utánzatokat, hanem a görög eredetit csodálta. Költeményei is szolgáltatnak adatot arra nézve, hogy a görög irodalmat többre becsülte a rómainál,¹ de legjellemzőbb adat mégis Aeschylus-fordítása. Itt szólal meg először magyar nyelven görög tragikus,² még pedig mindjárt első alkalommal hármuk közül a leghatalmasabb szellem. Becsületére válik Verseghynek, hogy a korában leginkább méltányolt Euripides-szel és a legművészbibb Sophokles-szel szemben a legmerészebb képzeletű Aeschylushoz fordul. Nem tévesztette meg ízlését a korábbi francia fölfogás, mely Aeschylus tragédiáiban a merészségtől

¹ Rikóti Mátyás. IX. rész.

² Bayer szerint (A magyar drámairodalom története I : 105. l.) Zechenter Antal Fedra és Hyppolitusát Euripidesből fordította, s így ez lett volna az első görögből fordított tragédia. Zechenter azonban nem Euripides, hanem Racine Fedráját fordította (l. Mérey kéziratoss följegyzését Bayer munkájában II : 421. l.) s így csak sajtóhibából kerülhetett Bayer szövegébe Euripides neve Racineé helyett. Kilencz évvel Verseghy fordítása előtt már Molnár János adott velős mondásokat A lelánczott Prometheusból, de prózában és összefüggés nélkül.

nem látta meg a fönséget, s a Voltaire-féle sima, csiszolt tragédiák kedvéért megtagadta az erőt. Verseghy a görög tragikus rideg, majdnem zord költészetében, egyszerű technikájú tragédiáiban fölismerte az eszme erejét, s a *Προμηθεὺς δεσμώτης*-t, ezt a fönséges darabot, Aeschylus legmélyebb, legfilozofikusabb alkotását fordítja magyarra, és megtoldja a benne előforduló mythologiai adatok magyarázatával.

Az eredeti iambusi trimeter sorait nagyjából — a dialogusokat mind — prózában fordítja, a nehezebb helyeket, hol csak úgy torlódnak egymásra a nagy gondolatok, a magyarban kiszélesíti, hogy ne ártson a világosságnak. Nem szabad ezt a fordító rovására írni. Nyelvünk akkor még nem volt oly fejlett, fordítóink még nem voltak olyan stiliszták, hogy az eredeti nagyszerű gondolatait, hatalmas érzéseit a maguk tömörségében tudták volna kifejezni. Ideje sem volt sok, nagy volt a szükség, és gyorsan kellett dolgoznia, meg kellett tehetségét osztani száz feladat között; mindamellett meglátszik a fordításon, hogy Verseghy jól áttanulmányozta az eredetit, hogy Aeschylus szelleméből vett lelkesedést. Nem hideg szavakat fordít, hanem élénk, erős érzelmeket tolmácsol, így az eredeti költőiségéből és erejéből is sokat megőrzött, különösen a hol versben szólal meg. Verseghy, bár a prózai fordítás híve volt, érezte, hogy az egész tragédiát nem szabad prózában fordítani; a kar strófáit és antistrófáit, Prometheus és Io heves érzelmeit a fordításban is föl kell szabadítani a kötetlen beszéd pongyolasága alól. Ezért a szenvedélyes monologokat, a fájdalmas, szívet megrendítő kitöréseket ő is versben tolmácsolja, nem ugyan az eredeti mértékben, hanem vagy adonisi vagy más görög mértékű sorokban. Kötött beszédben adja a kar részvétét és Prometheus fönséges hajthatatlanságát, melylyel Zeus-szal szembe száll és »halhatatlan kínját« elszenvedi. Legtöbbször nem tudja elkerülni a terjengősséget, körülírásaival megfosztja az eredetit nagyszerűségétől, de legalább a szépségét megőrzi, p. o.

Óh soha engem
Fel ne repítsen
Zevsnek ölébe.
Óh soha engem
Meg ne szeressen.
Soha ne kérje

Kezemet Isten.
Iszonyodással
Nézem e' szűzet,
A' ki halandó
Férfit kezével
Meg nem elégült...

¹ 53 lap. Összehasonlításként közlöm Zilahy Károly fordításában is e sorokat. (Tóth Rezső kiadása 37 lap.)

Végzet ne hagyj soh sem, hogy én
Zevs karja közt menyasszonyul
Feküdjem és akárciknek
Karján az istenek közül.
Mert borzadok látván Iót,
A nász elől futó leányt . . .

Van lélek ebben a fordításban, antik szellem a gördülő sorokban,¹ és megvan az a dicsősége, hogy a 90-es évek összes fordításai között, még Kazinczy Hamletjét sem véve ki A' le-bilincsezett Prometheus fogant leginkább az irodalom szeretetében. Verseghyt nem vezette az a remény, hogy műve színre kerül: azzal, hogy a classicus kor egyik legkiválóbb tragédiáját magyarra fordította, csak a magyar irodalom figyelmét akarta a görög classicusokra irányítani s a közönség ízlését fejleszteni.

A fordítás természetesen nem került a színpadra, de sajnos, irodalmi hatása sem lehetett valami nagy, követői nem akadtak. A magyar közönség akkor még nem érett meg annyira, hogy ezt a tőle tárgyban, fölfogásban, technikában egyaránt olyan messze eső tragédiát megértse.

Irt ezeken kívül Verseghy még egy eredeti drámát is, *Szétsi Mária* címmel. Nyomtatásban nem jelent meg, kézírata pedig elveszett, s csak a Mérey-féle »Magyar Játékszíni darabok' lajstroma«² tartotta fenn róla, hogy eredeti vitézi játék volt őt fölvonásban, prózában, s a tárgyat a Murányi Vénus szolgáltatta. Csak kétszer került színre, először 1794 jún. 11-én, azután 1808 decz. 7-én.³ Mit tudott alkotni Verseghy Gyöngyösinek romantikus történetéből, mennyi benne az eredetiség, s mennyire sikerült az átdolgozás, arról természetesen nem szólhatunk, Mérey jelentése reánk csak annyiban fontos, hogy adalékot szolgáltat Verseghy írói fejlődéséhez. Megállapíthatjuk, hogy ő is végighaladt azon az úton, mely a fordítással kezdődik, s innen a magyarosításokon keresztül az eredeti alkotásig vezet. Nagyon valószínűnek tartom, hogy ez a befejezés, az eredeti történeti színmű, nem tartozott legkiválóbb alkotásai közé. Bizonyítja, hogy a bemutató előadáson kívül még csak egyet ért meg, bár szerzőjének nevét a közönség és a színészek előtt akkor már két kedvelt darab tette ismertté. De maga Verseghy sem engedte volna elkallódní, ha sokra becsülte volna ezt az egyetlen eredeti színművét, a milyen jó viszonyban volt a pesti és még inkább a budai könyvkiadókkal, talált volna alkalmat kinyomtatására. Kora divatja szerint ő is megírta a maga történeti drámáját; mint a többiek, ő is a nemzeti szellem erősödését akarta munkálni a nemzet dicsőséges multjából merítvén tárgyat, de a kész színművet úgy látszik nem tartotta érdemesnek, hogy kinyomtassa.

Hosszu idő múlva, az új század első tizedében, újra visszatért Verseghy a színműíráshoz. Megint Kotzebuehoz fordult, egyik érzékeny drámáját ültette át magyarba, *Eduárd Skócziában* címmel, jó magyaros prózában. A mesterkelt, unalmas történeti színjáté-

¹ Elismerőleg nyilatkozik róla Csengery János is, a ki legújabban adta a Prometheus fordítását. V. ö. Egyetemes Philologiai Közlöny XXV: 604 l.

² Bayer: A magy. drámairol. tört. II: 425.

³ Bayer: A nemzeti játékszín története, II: 382—383. és 410. l.

kon azonban a fordítás sem javított.¹ Miként tudta magát ez az üres, francziából németre, németből 1805-ben magyarra fordított darab Pesten hat évig színen tartani, s hogyan tudott első előadásától kezdve, 1808 szept. 8-tól 1813-ig, négy ízben közönséget gyűjteni a játszóházba,² előttiünk érthetetlen.

1809-ben meg Sorz ezredes két fölvonásos, *A magyaroknak hűsége és nemzeti lelke* című énekes játékát fordította le magyarra.³ Az émelygős, ízléstelen szöveggel, mely az ókori mythologia élettelen isteneit és allegóriáit szólaltatja meg a színpadon, hogy Ferencz király és Lujza királyasszony dicsőségét zengjék, a magyar fordító teljesen önkényesen bánt el. Sem az eredeti versmértéket, sem a gondolatokat nem tartotta meg mindenütt, és bár dagályosságán, az uralkodópárra szórt mértéktelen dicséreteken enyhített is, a magyarja ép oly élvezhetetlen, mint az eredeti.⁴ A pergő iambusok és csengő rímek egyetlen érdemei a kis operának. A fordítás tanúsága szerint előadták Pesten is, Budán is, de mikor, azt a címlap nem említi, egyébként sem maradt róla hír.

¹ Eduárd Skóczyában, avagy egy szökevénynek az éjtszakája. Valóságos Történetből csináltt Nézőjáték három felvonásban. melyet franczia nyelven írt Duvál Ur, németre fordított szabadon Kotzebue Augustus Ur, németből pedig magyarra V. F. Pesten, Eggenberger Jó'sef Könyvárosnál 1805.

² Bayer: A nemzeti játékszín története. II: 392. l. A darabot Láng Ádám János is lefordította, de hogy melyikük fordításában adták, az az idézett helyből nem tűnik ki.

³ Megjelent magyar és német szöveggel: A' magyaroknak hűsége és nemzeti lelke. Énekes játék két felvonásban, mely a' Budai és Pesti Theátromban elő-adatott. Vitéz Sorz Oberster Urnak verseiből szabadon fordította Verseghy Ferencz. Musikába tette Pacha Gáspár, a' Magyar Theátrumnak Musikaszerzője. Pestenn. 1809. Nyomtat. Trattner Mátyásnál.

⁴ Bayer (A magy. drámairol. tört. I: 226.) azt mondja róla, hogy »egyike — az énekes játékok között — a legsikerültebb dolgozatoknak.« Ha Bayer, kinek aesthetikai ítéllete megbízható, itt sem téved, akkor a többi énekes játék ugyancsak silány munka volt!

V.

Verseghy költészete a Martinovics-féle összeesküvés előtt.

(Tudományos és politikai versei: *A' Teremtésről, Anyai szózat, Emlékeztető oszlop.* Verseghy elméleti nézetei a versről. Németből dolgozott dalai: *Rövid értekezések a Musikáruul, VI Énekekkel. Mi a Poézis* költői enyergései. Eredeti szatirái: *Egy jó szívből költ szatira*).

Az a széleskörű tudományos és szépirodalmi munkásság, melynek kettős irányú jelentkezése most vonult el szemünk előtt, még nem meríti ki Verseghy tevékenységét ebben a három esztendőben. A ki folytonosan olvas és dolgozik, a ki lázas sietéssel veti magát a tudomány legkülömbözőbb ágaiba, még mindig talál magának időt, hogy annak a lelki hajlamnak is szolgáljon, mely 1786-tól haláláig majdnem minden megszakítás nélkül élt szívében, a költői ihletnek. Azok a kis versek, melyeket imádáságos könyvébe írt, első fölvilanásai költői hajlamának, harminczhat esztendő múlva, halála évében is verses munkákkal foglalkoztatja lelkét: ez a hosszú időköz, mely, a csüggedés szomorú éveit nem számítva, minden esztendőben hozott legalább egy pár költői virágot, kétségtelenül bizonyítja, hogy Verseghy költő volt, költő, a kit szíve-lelke készlet versírásra. A tudomány ma már nagyobb büszkeséggel tekint Verseghyre, a nyelvtudósra, mint a költőre, pajkos és komoly költeményeit ellepi a feledés moha, de az emberre, az egyéniségére mégis jellemző ez a nem lankadó vonzódás. Az is, a ki az ő szellemi világába akar hatolni, a ki azzal a belső élettel akar megismerkedni, a mely csöndesen, föltűnés nélkül folyt le Verseghy lelkében, itt keresse a jellemző vonásokat.

Első nagyszabású versében ugyan még hiába keresünk személyes mozzanatot, tulajdonképen még költészetet is, mert nem egyéb versebe szedett tudománynál. *A' Teremtésről* szóló tanító költeménye ez. Hat énekre tervezte, de csak az első készült el, és jelent meg a Kassai Magyar Museumban.¹ Összefoglalja benne

természettudományi ismereteit és közli embertársaival, hogy helyesebb, fölvilágosodottabb képzeitek legyenek a világról, a mindenségről. Nem szükséges külön kiemelnünk, hogy magyarázataiban nincs eredetiség. A mult század végén nálunk még a szaktudósoknak sem igen voltak eredeti gondolataik,¹ annál kevésbé várható ez a humanista tudományoknak élő Verseghytől, hanem megilleti az érdem elismerése, hogy az akkori elfogult világban a tudomány legújabb vívmányait megértette, és mert vállalkozni terjesztésükre. Első része fizika, illetőleg astronomia: a naprendszer, az állócsillagok és a vonzás vizsgálódásának a tárgya. Az akkori tudomány színvonalán állva magyarázza a csillagok nagyságát, egymástól való távolságát, mozgását, és a vonzást, mint összetartó erőt. A végtelenség és erő révén a második részre, a metafizikára tér át. Mi ez az erő, milyen viszonyban áll az anyaggal? Ezek a kérdések foglalkoztatják.

Mindez természetesen nem költészet, akármilyen jól peregnék is a hexameterai, s az a pár költői körülírás, mely a napokat »öntüziükkel fénylő csillagok«-nak, a bolygókat »fénytelen, úszó gömbölyegek«-nek nevezi, még nem teszi költeménynyé. Száraz tudomány ez mindvégig, a mely, mint Vojtina mondja, képzelmi szószszal bé nem önthető.

Második verse azonban, melylyel 1790-ben föllépett, *A magyar Hazának anyai szózatja az Ország napjára készülő magyarokhoz*,² nemcsak a költőt, hanem az embert is megmutatja. II. József halála után ismét országgyűlésre készülnek a magyar rendek. Az egész ország el van telve várakozással, aggódo figyelemmel csüng szemük az országgyűlésen, mely olyan nagy dolgokra van hivatva: orvosolni a sérelmeket és egy új fejlődésnek megvetni az alapját. Verseghy, a hazafi, maga is lelkesedéssel várja a tanácskozást, de nem elégszik meg a nyugodt várakozással, hanem meg akarja könnyíteni a törvényhozók munkáját, programot ad nekik, tanulmányait, buvárkodásait fölhasználva kijelöli azokat a pontokat, melyeket az országgyűlésnek meg kell vitatnia. Megszólaltatja a megszemélyesített magyar hazát, a ki gyermekeihez, a gyülekező rendekhez panaszos szózatot intéz, sírva kéri, javítsanak szomorú sorsán, mert a hosszú, évszázados küzdelmek s az áldatlan felekezeti villongás egészen tönkretették. Javítsák meg az alkotmánynak azon hibáit, melyek régiségéből fakadnak, szüntessék meg a polgárok között a különbséget, töröljék el a nemesség és papság kiváltságait biztosító törvényeket.

¹ Martinovicsról mondja szakférfiak véleménye alapján Fraknoi (Martinovics és társainak összeesküvése 46—47. l.). Az egyetem is ugyanabban az évben a fizikai tanszékre olyan fizikust ajánl, a ki értekezést írt arról, milyen befolyást gyakorol a harangozás az égháboru eltávolítására. L. Pulszky: Martinovics és társai, 32. l.

² Megjelent önállóan.

Az Anyai Szózat rövid idő alatt bejárta a hazát. Olvasták mindenfelé,¹ nagy volt a hatása, de csak abban a szűk körben, mely a fölvilágosodás szolgálatában állott. Ha olvassuk Martino-vicsnak híres Oratio ad Proceres-ét, melyet Laczkovics rögtön átdolgozott magyarra, meglep a sok közös gondolatuk. Lehet, hogy egy részük közös forrásra vezethető vissza, de a mint az Oratio kiemeli, hogy van jogunk a nemzet boldogulását megakadályozó törvényeket megváltoztatni, a mint a »manufacturák«-at, »fabrikák«-at és tudományokat a nemesek figyelmébe ajánlja: abban kétségtelenül van hatása a pálos szerzetes eszméinek. A mi azonban Verseghynél jámbor óhaj, az Martinovicséknál szenvedélyes követelés: ott az elméleti filozofus, itt a gyakorlati politikus szólal meg.

Azok azonban, a kiknek Verseghy a szózatát szánta, a nemesek, tudomást sem vettek róla, az országgyűlés sérelmi politikával és a maga jogainak biztosításával foglalkozott, a jogrend megváltoztatására nem is gondolt. A király barátja volt ugyan a reformoknak, de óvatosságból hallgatott, nem akarta a nemeséget mindjárt az első országgyűlésen heves ellenkezésre kényszeríteni, így a 90—91. országgyűléshez fűzött remények ebben a tekintetben füstbe mentek. Mindamellett Verseghy az országgyűlésen egybegyűlt nemesekkel, legalább részben, meg volt elégedve. Ha az egyenlőségért, a polgárok szabadságáért még csak meg sem kísérelték a küzdelmet, egy pontban tettek valamit: a magyar nyelv ügyében. Az 1790 91 : XVI. törvénycikk nem meríti ki távolról sem a rendek jogos kívánságait, hiszen a király csak azt ígérte meg, hogy »nem hoz be külföldi nyelvet«, s az iskolákban tanszékeket állít a magyar nyelvnek, hanem mégis nagy haladás II. József germanizáló rendeleteihez képest.

Verseghyt, mint igazi magyar érzésű férfiút, megindította a nemes buzgalom, melylyel az országgyűlési követek síkra szállottak a nemzeti nyelv érdekében, dicsőítésükre tehát egy verset ír még 1790-ben, az *Emlékeztető Oszlop*-ot.²

Folytatása e vers az Anyai Szózatnak, még az allegorikus forma is ugyanaz: a haza a költővel fölírhatja egy oszlopra azok nevét, »a' kik szívre vevék a' hazanyelvnek ügyét.« Költői ereje azonban nem volt méltó a lelkesedéshez, és így bágyadtan, egy helyen bántó realismussal zengi a magyar nyelv ügyében szónoklók nevét.

Íme a három vers, bár az első valójában nem egyéb tudománynál, mégis mennyire bevezetnek Verseghy lelki világába!

¹ Kazinczy is hallván róla, 1790 aug. 15-én kéri Kovachichot, küldje meg neki a verset. Kaz. Lev. II : 94.

² Emlékeztető Oszlop azoknak a' hazafiaknak tiszteletére, a' kik az ország előtt jún. 11. és 12. 1790 a' hazanyelvnek bevétele mellett szótoltanak. Hely nélkül. 1790. (Megjelent az Orpheusban is II : 219.)

Nemcsak tanulmányai szólnak felénk, a francia fölvilágosodás eszméin megerősödött gondolkodása, hanem az érző ember is, a ki nem mint hideg okoskodást terjeszti elénk a gondolatait, hanem úgy, a mint azok hazafiságának tüzeiben megedződtek. A ki életét a haza javának kívánta szentelni, most szóval is bizonyosságot tesz lángoló hazaszeretetről, módot akar nyújtani a haza boldogítására, és érző szívvel, hangzatos szóval buzdítja azokat, a kiktől a haza sorsa függ. A Szózat és az Oszlop két sugár, mely bevilágít Verseghy lelkébe, a magyarságért buzgó, hazáját lelkesen szerető költő lelkébe.

E két mű tulajdonképen politikai röpirat, s mégis, mint a Teremtésről szóló tanítása, verses alakban jelennek meg, ez utóbbi hexameterekben, a röpiratok distichonokban. E sajátságos jelenség magyarázatát a kor fölfogásában találni meg.

Az országnak azzal a céltudatos németesítő iránynyal szemben, mely Mária Terézia és József alatt fenyegette, csak egy fegyvere volt: a nemzetisége, a melynek pedig leghatásosabb nyilvánulása épen a nyelv. Ezt kellett tehát a mult század magyarjának minden erejével emelni, hogy megküzdhesen a fenyegető elnyomással. Érezték ezt mindannyian, hazafias törekvéseik középpontjává tették a nyelvet, s ott is maradt mindaddig, míg nemzeti voltunk diadalra nem jutott. Innen van, hogy maga a nyelvújítás sem egyszerűen nyelvészeti jelenség, hogy összeforrott közéletünk egész reorganisatiójával.

A nyelv fejlesztésére a legjótékonyabb hatással — legalább az akkori fölfogás szerint — a verselés van. Horváth Ádám buzgón hirdeti,¹ hogy ha mindenki csak a saját gyakorlására versel is, lassanként olyan tökéletességre viszszük a poézist s ezzel együtt a nyelvet, hogy megirígyel érte a Nyugat. De ugyanezt a nézetet vallotta majd minden költő: Bessenyei, Báróti csakúgy, mint Révai vagy Baróti Szabó. Verseghy maga is, aesthetikai munkáiban, elméleti úton iparkodott a költészet és politika között megteremteni a kapcsolatot, most a gyakorlatban is hű marad elméletéhez. A verselés technikai része iránt különben is nagy érzéke volt, régebbi verseiben a magyaros rhythmus, ezekben pedig a görög-római egyforma könnyen ömlik. Nem tesz erőszakot a nyelven a mérték kedvéért, nem forgatja össze mesterségesen a szórendet, mint a többi classicus versformát művelő költő; nyelvérzéke és finom hallása következtében átlátja, hogy magyar versben nem szabad egyszerűen a latin verstechnika szabályait követni, az *elisio*, a *h* mint gyöngye hehezet maradjon a latinnak, a magyar nyelv szelleme egyiket sem tűri. Az egyetlen poetica licentia, a mit használ, hogy a

¹ Magyar Musa 1787, 398. lap. Lelkes buzdítását Verseghy is olvasta.

különböző vidékeken divatozó kiejtést alkalmazza, ha szükség van rá: olyan újítás, melyet a későbbi kor teljesen elfogadott és szentesített. Nem vitatkozik azon, mint a classicus iskola hívei, Rájnis és Szabó, hosszan ejti-e az *i*-t, *u*-t, *ü*-t a magyar, hanem használja hol hosszan, hol röviden, a mint épen kell.¹

Maga a nyelv, a melyen szól, sokszor nehézkes, egyszerű másszor idegenszerű fordulat is akad benne,² gyakran nem elég óvatos a kifejezések megválasztásában, és ilyenkor kissé durva,³ de általában van ereje, tömörsége, ezért keltett föltűnést abban a korban, mikor az áradozó, körülírásoktól hemzsegő nyelv divatozott. Ennek a nyelvnek bilincseit csak akkor érzi, mikor tudományos dologról ír: meg-megzavarja eszméi kifejtésében, hogy sok fogalomra hiányzik a megfelelő szavunk; ilyenkor átveszi az akkori nyelvjutók szóalkotásait (*lábbagni* = lebegni, *gomoly*, *gomolyag*, *gomolyít*, *négyzet*, *növötény* stb.), vagy leginkább Dugonicsot, Molnár Jánost és Baróti Szabót követve, maga is alkot újat, a kénesőt elnevezi *kénes ezüstnek*, s a materiát minden megokolás nélkül a régi *szerrel* fejezi ki.

Ezeket a — hogy úgy mondjuk — tudományos verseit olvasta mindenfelé az irodalmi és tudományos műveltségű közönség, első sorban tehát maguk a tollforgató emberek, s nagy lelkesedéssel fogadták. Előljárt az a kör, mely Verseghyt 1788 óta magához számította, a kassai magyar társaság és vezetői, Batsányi meg az öreg Baróti Szabó. Szabót, a ki még 1788-ban, Verseghy betegeskedése idején, egy rövid költői levéllel vigasztalta a szenvedő költőt,⁴ most föllelkesíti A' Teremtésről szóló ének, bámulja azt a nagyszerű rendet, melyet Versegly a mindenségbe hozott. Bámulatának költeményben ad kifejezést, s hogy az egész haza láthassa, milyen kiváló tehetség van az ő barátai sorában, kiadja a verset a Museumban.⁵ Dicsőíti benne Verseghyt, a ki magasabban szárnyal, mint Deadalus vagy akár a szárnyas Pegasus, biztatja, csak röpjön még magasabbra:

Néked addig a' borostyánt
Meg-kötendik Híveid;
És, ha majd le-szállsz közükbe
Homlokodra fel-teszik.

Révai meg, tizenöt év múlva halálos ellensége, az egyik verset (A' Teremtésről) »facilis et felicis laboris clarum specimen«-nek tartja, és kiszemeli Verseghyt a föllállítandó akadémia egyik

¹ Mint tiszavidéki ember a hosszú ejtés felé hajlik.

² Ország napja (Reichstag).

³ Ajkairól látám egyedül . . . hámlani szája' varát. (Emlékeztető oszlop.)

⁴ Megjelent Szabó Költeményes munkáji 1789. kiadásában, II : 87. l.

⁵ Verseghy társunkhoz, Kassai Magyar Museum II : 264.

tagjául, még 1790-ben¹; a nyelvészeti vita megindulása előtt békében megfér nevük egy lapon, Révaié, mint a társaság alapítójáé, és Verseghyé, mint az ajánlott 48 tag egyikéé.

Megnyerte e munkáival a Hadi és más nevezetes Történetek szerzőit, Görögöt és Kerekest is, a kik szerették benne az embert, megbecsülték a tudóst és költőt. Nem bizonyos ugyan, hogy ezen munkái révén kerültek barátságba, de azt tudjuk, hogy ekkor kezdődött a szíves viszony, melynek Verseghy később sokszor látta hasznát, s azt hiszem, nem alaptalanul következtetjük, hogy éppen ezek a költemények fűzték őket össze.

E barátságnak eredménye volt, hogy kevéssel ezután, a következő esztendőben, 1791-ben Verseghy fölléphetett az első verses gyűjteményével. Címe: *Rövid Értekezések a' Musikärről. VI Énekkel. Bécsben.* A kiadás költségeit Görög és Kerekes viselték,² ez magyarázza meg, miért jelent meg a munka Bécsben. Nem az énekek elé írt értekezések a fontosak,³ nem is a hat rövid ének, melyeket Verseghy német költőkből fordított, hanem az énekei mellé adott kóták. Az a körülmény, hogy énekeit hangjegyekkel látja el, mutatja, milyen élénken érezte a szöveg és dallam összetartozását. Nem mondhatjuk, hogy újtó volt, a XVI. század kótára szedett énekeitől kezdve, Balassin keresztül Amadéig mindig megkövetelték a magyar írók a verstől az énekelhetőséget. Horváth Adám meg, a ki csak három éve lépett föl daloskönyvével, a Holmival, egyre sürgette, hogy a dalköltő a numerust a zenei taktusokkal összhangzásba hozza, és hogy jó példával járjon elől, verseit közönségesen ismert dallamokra írta: de Verseghy volt az első, a ki, hogy a dal két elemének szoros kapcsolatát kimutassa és hirdesse, együtt közli a szöveget és zenét. Ebben van korszakalkotó jelentősége.

Még gyermekkorában, midőn Szolnokon énekelni hallott, hozzászokott a magyar nótához, finom hallását a sok játék még jobban kifejlesztette, művészi érzékéhez hozzájárult elméleti tanulmánya, majd nagy hatással voltak reá a 80-as évek vége felé mindinkább tisztuló aesthetikai nézetek. Ráday nyomán megindult a mérték és rím egybekapcsolása, a Musában Földi és Horváth nem egy talpraesett útmutatást nyújtottak. Az először hangoztatta,⁴ hogy a dalok egyeredetűek a muzsikával, ez nemcsak elfogadta Földi nézetét, hanem egyenesen megkívánja, hogy a vers alkalmazkodjék a zene »gördületéhez«. Verseghy végre, a kit a mérték és rím összekapcsolására Rádaynak a Musában megjelent versei buzdítottak,⁵ megvaló-

¹ Révai, *Planum erigendae Societatis* 89—90. l.

² Maga Verseghy hivatkozik rájuk *Mi a' Poézis* című művében. 41. l.

³ I. főntebb a 48—50. lapon.

⁴ *A Magyar Músa*, 1787 : 225—248.

⁵ Kazinczy mondja az Erdélyi Múzeumban II : 127.

sítja gyakorlatban, a mit ők ketten elméletben követeltek, bátrabban náluk, és tisztult ízléssel. Nagy hévvel követeli az énekelhetőséget, kiköti föltételül, hogy a vers hosszú szótagjai feleljenek meg az ének hosszú hangjegyeinek. Ez a követelés vezette arra, hogy a versmértékre nagy gondot fordítson. Ha rímes verseket írunk is, az énekelhetőség megkívánja, hogy a hosszú és rövid szótagok szabályszerűen váltakozzanak: íme, a mit Ráday a német költészet nyomán követelt, azt Verseghy, mondhatni tudományos alapon, a vers zeneiségére támaszkodva követeli.¹ Legyen tehát a versben mérték, ha azt kívánjuk, hogy gyönyörködtesse a hallgatót.²

A fontosságuk ezeknek az énekeknek³ tehát első sorban a verselésben van. Míg fentebb említett három komoly költeménye minden ízében eredeti, addig ez a hat kis verse, mely költészetének másik irányát jelzi, tárgyuk szerint teljesen jelentéktelen, nincs bennük eredetiség, egyiken-másikon nagyon is meglátszik a mestertelenség. Annál jelentősebb a formájuk, a rímes trochaeusaik, iambusaik és anapaestusaik. A nemzeti versforma és a classicus versmérték után most a harmadik verselő módot kíséri meg, még pedig sikerrel. Az anapaestusos sorain ugyan — ő volt az első, a ki magyarul komoly célú rímes anapaestusokat írt⁴ — érezni egy-egy zökkenőt, de iambusai, trochaeusai megállnák ma is helyüket, pedig abban az időben írta őket, mikor Kazinczy azon panaszkodott, milyen nehéz rímes iambusokat írni. Dallamosság, rhythmus tekintetében nagyon fölülmúlják az akkori költők műveit: olyan kiválóság, mely abban az időben, a versformák küzdelmének korában, nagy dicsőségére szolgál a költőnek.

Igy alkalmazta Verseghy a gyakorlatban azokat az eredményeket, melyekre őt az elméleti vizsgálódás juttatta. Példákat, még pedig csinos, könnyed, tetszetős példákat mutatott a nyugati verselésre,⁵ bebizonyította, hogy van hajlékonyság a magyar nyelvben. Azon három író közül, a kik az ősz Ráday Gedeon példaadására, buzdítására zászlóvivői lettek az új iránynak, ebben a korban az ő munkássága a legfontosabb. Kazinczyt megelőzte, Földit, a kivel egyidőben verselt, meghaladta nemcsak mennyiség,

¹ Érdekes, mennyire félreértette Verseghy elméletét és költészetét Aranka György. Édes Gergelyhez 1798 aug. 19-én írt levelében épen Verseghy költeményeiből kiindulva azt fejtegeti, hogy a költemények lehetnek énekelhetők, a nélkül hogy versmértékük helyes volna. (Közölve a levél Abafi Figyelőjében I: 241.)

² Verseghy azonban elméletét nem a magyar zenéből vonta el, hanem a németből. L. alább a XIV. fejezetben.

³ Egy részük megjelent a Magyar Museum II. évfolyam 4. negyedében.

⁴ Az első rímes anapaestusok illetőleg dactylusok Földitől valók, még 1781-ből. olvashatók a Magyar Muszában, 1787: 242—243., de ezeket inkább csak formagyakorlatnak tartjuk.

⁵ Egyszerűen nyugati verselést írok, mert van Verseghy költeményei között — a németek mintájára — rímtelen is.

hanem minőség tekintetében is, úgy hogy a nyugati formák hódító hadjáratában az ő neve jelzi az első győzelmet.

Első verses gyűjteményét nemsokára, 1793-ban, követte a második, melynek költeményeit két évvel a megjelenésük előtt, még 1791-ben írta,¹ úgy hogy szellemüket és technikájukat tekintve szorosan csatlakoznak előbbi verseihez.

A kötet, melynek címe *Mi a' Poézis? és ki az igaz Poéta?* a mint láttuk, tulajdonképen aesthetikai kérdéseket tárgyal², és csak függelékképen közöl huszonhárom, a bevezető verssel együtt huszonnégy költeményt, melyeket szerzőjük *költeményes enyelgéseknek* nevez. Megtaláljuk ezekben is azt a kettős irányt, a melyet Verseghy eddigi költői működésében megismertünk, nagyobb felük könnyed dal, a melyekre ráillik a költeményes enyelgés elnevezés, kettő pedig komolyabb irányú és célú költemény. Abban is megegyeznek a régiekkel, hogy az előbbi csoportba tartozó dalok fordítások és átdolgozások, az utóbbiak eredetiek.

A dalok forrása egy német költői anthologia, a Ramler szerkesztette *Lyrische Blumenlese*.³ A mult század német költőinek (többek között Gellert, Kleist, Uz, Hagedorn, Lessing) műveiből vett szemelvények ezek, s összeállításuknál a szerzőt első sorban az a gondolat vezette, hogy énekelhető, a megzenésítésre alkalmas költeményeket gyűjtsön össze. Lükettő rhythmus, csengő rímek jellemzik e verseket, s abban a körben mozognak, melyben az anakreontikumok, a bort és szerelmet énekelik meg, több-kevesebb sikerrel. Az akkori német költői fölfogás következtében sok bennük a — nem a szó legrosszabb értelmében vett — léha vers, mintha csak az embereknek egyéb dolguk sem volna, mint szeretkezni és inni, a komolyabb gondolatok egészen hiányoznak belőlük. Annál több bennük a pásztori költemény, azok a versek, a hol az emberek ókori pásztorok és pásztorleányok álarczában modern gondolatokkal és érzelmekkel eltelve enyelegnek. A mult század végén ezt a formát külön műfajnak tekintették s azt hitték, hogy eltanulva Theokritostól a formát, szereplőikül pásztorokat alkalmazva, fölújítják a költészetben a régi naiv világot. Sok sentimentális elem van e versekben, sok édeskés kedveskedés a legmesterkéltbb módon kifejezve: a legtöbbször meglátszik, hogy csinált érzelmekről énekel. Mint Horatius a rómaiaknál és tanítványa, Kazinczy nálunk, e költők is megvetéssel fordulnak el a néptől, nemcsak nem tartják képesnek, hogy verseiket megértse, de arra sem találják méltónak, hogy tőle gondolatokat, formát tanuljanak, s mivel nem tudják

¹ Egy részük meg is jelent a Kassai Magyar Museumban.

² Részletesen tárgyaltuk, a hol Verseghyről, mint aesthetikusról beszéltünk.

³ Kilencz könyv két kötetben. Carlsruhe, 1780.

az aljast és közönségest megkülönböztetni a népiestől, irtóznak mindattól, a mi az irodalom nyelvében és gondolatvilágában nem fordul elő. Különös szeretettel fordulnak helyette a classicus költők megénekelte tárgyakhoz, Horatius és Anakreon költészetéhez, neveket, helyzeteket vesznek át tőlük, Thirzistről, Dámonról, Kloéről, Fillistről énekelnek, de ezek az ókori pásztorok választékos nyelven, előkelő, udvariaskodó hangon beszélgetnek egymással.

Nálunk magyaroknál is nagyon elterjedtek az ilyen pásztori költemények és ókori utánzatok, bár nem lehet határozottan megállapítani, mennyi befolyása volt erre közvetlenül Vergilius eclogáinak és ezeknek a német költői törekvéseknek. Faludi, Szabó Dávid és a latinos iskola a maga pásztor-játékaival, azt hisszük, inkább a latin költészet hatása alatt állott, Kazinczy pedig (A gyermek poétával meg az Orpheus 1790 : 136. lapon megjelent bordalával) és a németes iskola a német befolyást érezte meg inkább.

Verseghynek ebből az időből való költeményein is, a mint mondtuk, ez a német hatás érezhető, még a classicus vonatkozások is mind a németek közvetítésével, a *Lyrische Blumenlese* útján kerültek verseibe. Legnagyobb részük pásztori költemény, tehát szerelmes vers, szerelmi sóhajok, pajkos tréfák jól zengő formában.

Eljáró módjáról maga ad fölvilágosítást.¹ »A' Költeményes Enyelgésekről feljegyzem, hogy azokra nékem a' helyelközzel olvasott idegen nyelvű költemények vagy gondolatok adtak ugyan alkalmatosságot: de hogy én azokat nem akartam szorosan *fordítani*. Eszemben lévén *Horátzius'* mondása: *imitatorum servum pecus*, úgy bántam akármelly idegen gondolattal, mintha a' sajátom lett volna, és képzelésemnek vezető kezét követvén, sokszor azt oly szabadon megváltoztattam, hogy az enyémmek az idegennel való hasonlatosságát talán még a' fürkésző Kritikus sem sajdíthatná meg.«²

E megjegyzéseket elfogadhatjuk. Versei csakugyan nem egyszerű fordítások, inkább szabad utánzatok, egynémelyikében ragaszkodik ugyan az eredetihez, de a legtöbbön megérzik »képzeléstől vezetett kezének« nyoma. Hol összevonja az eredetit, elhagyván belőle a körülírásokat vagy a hosszadalmas refrain, hol a gondolatok sorrendjét változtatja meg, s egy-két szóval kiélesíti az alapgondolatot, de leggyakrabban kibővíti, képekkel, hasonlatokkal kiszínezi a halvány eredetit. Nem minden átdolgozása sikerült,

¹ Mi a' Poézis? stb. 6. lap.

² Az utolsó pontra vonatkozólag megjegyzem, hogy Verseghy, eltérőleg a kor divatjától, nagyjából megnevezi a forrást, a melyből merített. Igaza van abban is, hogy egy pár verséről nem lehet megállapítani, honnan vette, háromnak azonban, a hol ő elhallgatja, megtaláltam az eredetijét. Ezek a XX., XXI. és XXIII. enyelgések, forrásaik *Blumenlese* II : 36., I : 50. és II : 19.

egyszer-másszor rosszul választja meg a költeményt vagy a sok toldással ellaposítja.

Sikerültebb átdolgozásainak legnagyobb érdeme az, hogy a túlságosan elvont eredetét közvetlenebbé, élénkebbé tudja tenni. Majd a harmadik verses gyűjteménye is igazolja, mennyire hozzátartozott ez a tulajdonság költői egyéniségéhez. Nagy érzéke volt az élet jelenségeit szemléltetni — ma azt mondanók: a realismus iránt — így a mikor a német költő csak elvont érzelmeket énekel meg, ő iparkodik reális alapot adni ennek az érzelemnek. Egy-egy vonással plasticus képet állít szemünk elé, talán kissé nyersebb is, mintsem a német finomságnak megfelelni, de ez által közelebb hozza a magyar fölfogáshoz, melyben maradt még valami a XVIII. században is a régebbi századok durvaságából. Az erőtlenség, lágy pásztori költeményekbe, melyeknek a való élethez úgyszólván semmi közük sem volt, így éppen azt hozott bele, a mire legnagyobb szükségük volt: erőt és életet.

Ez a változtatás azonban nemcsak reális életfölfogásának eredménye, része van benne élete viszonyainak is. Szerelemről énekel ezen verseiben, olyan érzelemről, melyet tapasztalásból ismert. A miért mint pap megszenvedett, most mint költőnek meghozta a gyümölcsét: nem könyvekből, hanem az életből tanulta meg a szerető szív hangjait, s a színtelen, mesterkelt verseket fordítva, lelkének gazdag kincsesházából keresett hozzá élnéki vonásokat. Egy-egy szerencsés javítás, egy-egy sikerült sora azokban az emlékekben találja magyarázatát, a melyek szívében Herpi Krisztináról maradtak. Az epedő, tréfálkozó, majd az elhagyottságon búsuló szerelemnek változatos hangú megnyilatkozásain fölismerszik Verseyhy rövid boldogságának és a válást követő lehangeltségnek hatása.

Hogy átdolgozó módját példákon is bemutassam és fogalmat nyújtsak az átdolgozás érdeméről, bemutatom két költeményét az eredetiekkel együtt.

Der schwörende Liebhaber.

Ich schwör' es dir, o Laura, dich zu
[hassen.
Gerechten Hass schwör' ich dir zu.
Ich schwör' es allen Schönen, sie zu
[hassen,
Weil alle treulos sind, wie du.
Ich schwör' es dir, vor Amors Ohren,
Dass ich . . . ach! dass ich falsch
geschworen.

Lessing.

Az Esküvő Szerelmes.

Esküszöm tenéked, Laura!
Esküszöm, hogy nem szeretlek.
Esküszöm, hogy véled együtt
A' Leányi tsalfa Nemnek
Szépeit mind gyűlölöm.
Gyűlölöm, mert mind hitetlen,
Véled együtt állhatatlan,
Mint a' lepke, mely az egyik
Szögfüről a' másikára
Hízlekedve szálldogál.
Esküszöm tenéked, Laura!
A' szerelmek' Asszonyára,
Kis fiának hő tegzére,
Szép szemedre, szép ortzádra.
Hogy . . . hamissan esküszöm.

Die Schamröthe.

Meine Mutter fand im Hain
 Mich mit Lindorn ganz allein:
 Und ich ward wie Blut so roth:
 Darum schmäht sie sich fast todt.
 War es denn so wunderbar,
 Dass ich roth geworden war?
 Fünd' ich sie mit ihm allein.
 O! sie sollt' es auch wohl seyn!

A' Szemérmes Leány.

Tegnap engem kedvesemmel
 Ketteskén a' zöld ligetben
 Andalogni lelt Anyám.

Elpirultam, hogy megláttam
 'S a' köténnyel eltakartam
 Lángba lobbant képeimet.

Ezt Anyám, hogy észrevette,
 Véghetetlen sok szitkokkal
 Majd haláláig üldöztött.

Jó Anyám! ha Kedveseddel
 Így lelnék, megpirúlva
 A' te meglett képed is.

Íme a két költemény, azt hiszem, nem árt nekik az eredetivel való összevetés. A' Szemérmes Leány utolsó gondolata ugyan durva és össze sem hasonlítható az eredetivel, de más-külömben plasticitás tekintetében messze meghaladja a németet. Az Esküvő Szerelmes pedig dallamosságával, trochausainak zengzetességével nemcsak a mult században, hanem még ma is megállaná a helyét. Verseghynek már az első gyűjteménye is nyújtott ebből a szempontból érdemeset, itt azonban alig van kivétel, mindegyik verse tisztán, élénken cseng, de a mellett maga a nyelv is dalamos, behizelgő, nincs meg az a nehézkesség a kifejezésekben, küzdelem a gondolatokkal, a mi a mult század költészetének egyik jellemvonása. Bár legtöbbször bővebb mint az eredeti, még sem hosszadalmas, úgy hogy szívesen olvassuk könnyen gördülő sorait.

Mivel e verseknek érdeme épen a nyelv és a verselés, azért a legnagyobb dicséret, a mivel illethetjük, hogy egy pár dalát ma sem lehetne jobban megírni, s az ortografiai különösségeit nem számítva, modern műfordítás számba mehetne, pedig ma már a verstechnika nagyon kifejlődött, s költői nyelvünk megjárva a nyelvújítás iskoláját, Petőfi és Arany nyomán hajlékonyná, fordulatossá vált.

Hogy eredetiség a tárgyukban nincs, vagy csak kevés van, azon — ismerve a korabeli fölfogást — nincs jogunk megütközni. A mult század végén általános volt a költészetben csak úgy, mint az irodalom más ágaiban, az utáznás divata, és nemcsak Kazinczy kérdezte minden versnél, »kitől utánozta a költő,« hanem általában majdnem mindenki, sőt a nálunk sokkal tisztultabb műízlésű németek is természetesnek tartották, hogy a költők külföldi írók műveiből kérnek kölcsön gondolatokat, tárgyat, sőt egész verseket is. Jellemző erre magának Ramlernek vélekedése, a ki a *Lyrische Blumenlese*-t összeállította: »Auch hat man nicht angezeigt, welche Stücke aus neueren Poeten nachgeahmt worden sind. Warum sollte man seinen Landesleuten die Ehre

entziehen, selbst Schöpfer eines witzigen Einfalls gewesen zu seyn? Eine Ehre, die mancher desto mehr verdiente, weil er die entlehnten Gedanken weit glücklicher eingekleidet hatte, als sein Vorgänger, der überdem oft der Nachahmer eines ältern Dichters gewesen war, dessen Namen er gleichfalls verschwiegen hatte.«¹

E könnyed enyelgések nem maradtak hatástalanul. Epen azon a költőn érzik meg az ő dallamos sorainak befolyása, a kit a németektől vett modern szellem főképviselőjének tartunk: Kazinczyn. Négyesy László mutat rá arra a körülményre, hogy Kazinczy, mikor még nem ismerte Földi és Verseghy mértékes-rímes verseit, nem tudott ebben a formában dallamos költeményeket írni, darabos, erőszakos volt addig nyelve, verselése.² Csak később, mikor már Földi és még inkább Verseghy útát törtek, mikor megismertették a magyar közönséggel az új, nyugati formát, akkor perdülnek simábban Kazinczy trochausai és iambusai. Ráday adta a gondolatot, Földi és Verseghy szolgáltatták a bizonyítékot, hogy könnyen, fordulatosan lehet használni az új mértéket, Kazinczy és iskolája szerezték meg aztán a teljes diadalt.

Van azonban két eredeti költeménye is e gyűjteményben, s ide számíthatunk egy harmadikat, mely 1791-ben önállóan jelent meg, *Egy jó szívből költ szatíra avvagy feddő költemény a magyar litteraturáról*. Tréfás hangulatú mind a három eredeti vers, de alapjuk komoly, úgy hogy ebből a szempontból inkább a politikai verseihez lehet őket fűzni, mintsem az enyelgésekhez: ha Verseghy eredeti költeményt ír, komoly célból teszi. Az enyelgéseket idegen írók műveiből fordítja, a mikor azonban nem a szívnek múltó hangulatait énekli meg, hanem azokat az érzelmeket és gondolatokat, melyek állandóbbak, komolyabbak, akkor már saját lelkéből merít. Nem volt olyan mozgalmas, könnyen hangolható kedély, hogy minden kis benyomás dalt fakasztott volna szívében, ezért szorul idegen támaszra, ha könnyed verseket ír, de mély érzésű lelke a nagy benyomások iránt nem volt érzéketlen. Nem azokat a változatos, pillanatnyi benyomásokat énekelte meg a maga igazi hangján, eredeti versben, a mit lépten-nyomon érezhetett, hanem lelkének az az állapota nyilatkozik meg ilyenkor, a melybe a fontos események hozták. Láttuk, milyen hatással voltak reá korának politikai viszonyai, ugyanilyen erős érzés kerítette hatalmába lelkét, ha a közélet egyéb viszonyait figyelte meg. De nemcsak átérezte, a mit tapasztalt, hanem elmélkedett is fölöttük, kutatta az okokat, a jelenségek természetét, s ez az elmélkedés, kapcsolódva mély érzésével, teremtette meg az ezen csoportba tartozó költeményeit. Így értjük

¹ I. m. I. Bevezetés: 10—11. lap.

² Verseghy Ferencz mint versűjítő, Szolnoki főgymnasium értesítője 1888—89-ről, 16. lap.

meg a lírai verseknek kettős, érzelmi és elméledő, jellemét: azt írta meg Verseghy, a mit érzett, de nem azon nyersen, hanem a mint gondolatai átjárták, tudatosabbá tették érzelmeit.

Közös alapjuk e verseknek az elégedetlenség: azok az állapotok, melyek benne az érzelmeket keltették, nem felelnek meg annak az ideálnak, melyet róluk a költő alkotott, mert a való világ a maga rendetlenségével, törekvéseinek hiábavalóságával lépten-nyomon ellenkezésbe kerül az ideállal. Ez az elégedetlenség szüli szatirikus hangulatát, mely mind a három költeményében gyöngébben vagy erősebben érezhető.

Az első még tisztára subiectiv. Láttuk, mennyi baja volt az emberekkel, a rendben társai, később az egyházi hatóság folyton üldözték — igaz, hogy az egyháznak a maga szempontjából igaza volt — élete céljától messze űzték, elszakították attól, a kit szeretett, nem csoda, hogy kifakadt ellenük. Megírja a *Kutyám' Ditsiretét*-t, a melyet ő maga »az Emberek barátságára írt Szatirának« nevez, ezt a látszólag tréfás hangű, de szomorú költeményt, melyben, mint Toldi Miklós a farkaskaland után, ő is fájdalommal látja, hogy az állatok nemesebbek az embereknél!

Míg az emberektől, bár melly böltsen élek,
Mást gyalázatoknál semmit nem reménylek;
Míg ezek rossz hangot ártatlan szavamnak,
'S legjobb tetteimnek rossz palástot adnak:
Addig hív ebetském egygyűgyű szemekkel
Nézi, a' mit végzek művelő kezekkel,
Minden szót csak úgy vesz, a' miként van mondvá . . .¹

Érdeklődése azonban csakhamar kiragadja a saját szomorú sorsának szemléléséből, és a másik két verse már általános érdekű. Minél tevékenyebb részt vett Verseghy az irodalom életében, annál több aggodalommal tekintett az irodalmi viszonyokra. Láttá azt a nagy forrongást, a mely a magyar költészetben 1772 után megindult, azt a hármás irányt, a melyben az első munkások buzgólkodtak, de szomorú lélekkel kellett látnia azt a nagy visszavonást is, a mi az irodalom munkásait egymástól elválasztja. A különböző irányok képviselői, a classicusok, modernek és magyarosak nem tudnak egymás mellett békében megférni, hanem a toll fegyverével támadnak egymásra, sőt saját felekezetiükre is. A múlt század végén egymást érték a szenvedélyes vitatkozások, melyek tudományos kérdésből indulva ki személyes gyűlölködéssé fajultak. Alig egy pár éve, 1781-ben, volt Rájnis csatája Ráth Mátyással, pár évre rá, kevéssel a Jó szívből költ szatira előtt, mérgesedett el újra a Baróti Szabó

¹ A vers páros rímű, hatlábú trochaeusi sorokban van írva, de mivel a metszetre mindenütt vigyáz, hasonlít a Sándor-vershez, akárcsak Arany Toldijának az eleje.

Dávid és Rájnis József között dúló tollharcz Batsányi beleavatkozása folytán, s e fiatal szenvedélyes férfiú újra feltámasztotta a régi gyűlölséget. Minden irodalmi embert elfogott a fájdalom, ha visszaemlékezett Szabónak Ki nyertesére, Rájnis Mentőírására, mikor ezek a nagy tudományú, komoly férfiak, mindkettő pap, sőt szerzetes, a legkíméletlenebb támadásokkal illették egymásnak nemcsak elveit, hanem személyét is. Mivé lesz a magyar litteratura, ha az irodalomba is beférkőzik az a rút egyenlenség, a mely a politikai élet egységét megbontotta, így sóhajtanak föl a legjobbak.¹ Az új támadás² megint fölhívta a litterátorok figyelmét erre az áldatlan küzdelemre, s Verseghyt ez a látvány ép úgy elszomorítja, mint állami életünk nyomorúsága: tollat fog, hogy intő szavát fölemelje a magyar irodalom érdekében, még pedig igen szellemesen. A Jó szívből költ szatirában elmondja, hogy álmodik, de a mint nagyon helyesen megjegyzi, mivel éjjeli látás nappali kép nélkül soha nem támadhat eszünkben,

Álomigazságnak tán legjobb volna nevezni.

Fönt jár a Parnassuson Apollo temploma mellett³ a magyar litteratura birodalmában. Nem valami épületes látvány tárul szeme elé: egy helyt a földühödött írósereg három grammatikust ver el kegyetlenül, mert »Grammatikus minek a' született és tiszta magyarnak,« másutt két görög fegyverzetű harczos, egy tenyeres-talpas és egy élemedett (Verseghy az előbbiben Rájnist, az utóbbiban Baróti Szabót akarta festeni, erre mutat a tenyeres-talpasnak jelzője is: *ἐξηβόλος*, melyen akkoriban általában Rájnist értették)⁴ fitymál mindenkit, a ki nem görög-római módon szedi mértékre a verseket. De egymással sem férnek meg, s durván összekapnak. Majd közéjük elegyedik egy harmadik, egy szenvedélyes hevű ifjú (Batsányi), a ki az élemedett költő javára dönti a pört.⁵ A többi, a mit lát, már nem olyan veszedelmes. Egy francia köntösbe bujtatott szittyá bábu (a francziások) és egy rongyolt kaczagányba bujtatott olasz (Gvadányi)⁵ minden nagyobb baj nélkül megférnek egymás mellett, majd egy vad spanyol vágtat barna lován a tudósok közé, és furkós botjával kényszeríti a magyarokat, hogy istennőjének, Isisnek, áldozzanak.

¹ Batsányi Orczy Lőrinczhez Kassán 1788 ápr. 15. (Figyelő VII : 317.)

² Kassai Magyar Museum 1789, III. negyed. Toldalék.

³ L. Kazinczy, Magyarországi utak (Olesó könyvtár) 16. l.

⁴ Batsányi, a Museum munkatársa, tudvalevőleg Szabó mellett nyilatkozott. Abban azonban tévedett Verseghy, hogy Rájnis visszavonult a harczterőről, belátván, hogy nincs igaza. Tévedése azonban érthető, mert Rájnis szenvedélyes válasza (Apuleius tükre stb.) kéziratban maradt.

⁵ Ezeknek a fél-magyar, fél-idegen öltözetű embereknek mintáját, valamint az álomnak az elbeszélés keretétől való szerepeltetését Verseghy valószínűleg Rájnis Józsefnek a Kalaúzhhoz írt Megszerzéséből vette (1781), a ki támadását Ráth Mátyás ellen ilyen keretű előszóval vezeti be.

Ekkor megjelenik maga Apollo, elküldi közéjük a szeretetet, a kinek békítő szavára elcsöndesednek a vitázó felek, de csak azért, hogy közös erővel rontsanak Apollo templomára, a magyar irodalmára. Magukkal ragadják a költőt is, de mikor meghallják, hogy nem hajlandó velük együtt dűlni a templomot, hanem feddő költeményt ír róluk, rárohannak:

... Nossza tiporjuk
E' szatírás fene lelket agyon!

Erre már fölébred.

Kár, hogy a szatira középső részét ma már nem értjük, és így az akkori irodalmi állapotoknak kölömben találó rajza némileg elmosódik. Jó ízlése azonban megóvta attól a hibától, melybe a kor polemikusai rendszerint beletévedtek, nem személyeskedett, nem egyes írókat, nem egyéni gyöngeségeket akart benne neveltség tárgyává tenni, hanem feddeni, javítani igyekezett. Első sorban azokat a parlagi hazafiakat ostromozza, a kik azt gondolják, hogy ők minden tanulmány nélkül helyesen és szépen tudnak beszélni, mert már az anyatejjel szívták magukba a magyar nyelvet; ebben a szűk látókörükben elbizakodottak, megvetik, üldözik a tudósokat, a kik a nyelv grammatikájával foglalkoznak. Megfeddi azután a költőket, a kik azért támadnak egymás ellen, mivel más-más úton keresik a szépet.

Az irodalmi élet azonban egyébként is elég alkalmat nyújtott az elmélkedésre. Mennyi akadályt látott még Verseghy az említetteken kívül! Hányan fognak minden tehetség nélkül a daloláshoz, és még a versmértékre sem tudnak ügyelni, mindenféle megengedhetetlen költői szabadsággal élnek,¹ hányan vannak, a kiknek nincs ízlésük, a mely megóvjá őket az alacsonyságtól. Szomoruan kell tapasztalnia, hogy ellepik az irodalmat a döcögős versű, közönséges, pórias, sőt aljas kifejezésekkel megrakott költemények.

E füzefapoeták ellen írja meg harmadik szatirikus költeményét, a *Mi a' Poézis?* *Ajánló Level-ét Q. Horátziusnak az eliziumi mezőkön mulató Lelkéhez.*² Megszólítja Horatiust:

... az elmefogyott és bénna beszédű
Verskoholók' nyáját, az üres kordékkal enyelgő
Majmokot, a' trágár Szatírust, lyukaikba rivasztád.
'S mig az igaz költést, miglen felséges arányát,
Szent hivataljának súlyosb akadályival eggyütt
Fejtegetéd: azokat, kik nem dalolásra születtek,
A' Helikon hegytől Mársnak mezejére, az Ország'
Gondviseléséhez, s a földművelésre vezetted.

¹ Gondoljunk csak a korabeli prozódiai harcokra!

² A költői Elysium-járatás abban az időben kedvelt mozzanat volt. Ballagi Géza A magyar politikai irodalom történetében több hasonló tárgyú munkát idéz (409—411. l.).

Hozzá fohászkodik most Verseghy, hogy a mint a római irodalmat megtisztította a kontároktól, nyissa meg az észt a magyar költőkben is,

... hogy lássák isteni tisztét,
Tsendes Apollónak; hogy lábas hanggal az elmét
Édesen érdeklő lanttyánn *mértéktelen ujjal*
Öszve ne szaggassák a' húrokat és hogy esztelen
Szószaporítás közt *ötsetét büdös írba ne mártssák.*

Ezekkel a versekkel be is fejeződik Verseghy költői pályájának első fele. Láttuk, határozottan elkülönítettük azt a két irányt, a melyben költői szelleme működött, az egyik, az idegenből fordított könnyű dalok, formájával hatott, a másik, mely nem keresett más szerzők műveiben gondolatot, a tartalmával.

Ha Verseghy költészetének ezt a kétféle irányát összehasonlítjuk, olyan tanulságot vonhatunk le, a mely nemcsak ő reá, hanem az egész kor költészeti törekvéseire jellemző. Láttuk, hogy classicus versformában írt költeményei magyaros voltak ellenére is milyen nehézkesek, mondhatni ósdiak, míg a rímes-mértékes, német mintára írt versei könnyedek, egészen közel állanak a mai költői nyelvhez. A különbség oka majdnem kizárólag a forma különbsége. A régi hagyományokon épült classicus verselés a maga merevségével megkötötte a költő kezét, a kimért forma rákényszerítette az írókat, hogy a nyelvük is hasonlóan kimért, merev legyen, s csak később Berzsenyi, majd Vörösmarty költői nyelve diadalmaskodott a nehézségeken. A teljesen modern forma sok szabadságot nyújtott, s dallamosságával egyenesen fölhívta a költőt az élénkebb előadásra, a röpké érzelmek könnyed festésére.

Íme ezért volt szükség a múlt század végén a Ráday-versre, a hosszadalmasságra csábító Sándor-versen és a merev classicus versformákon kívül erre a lírai formára, mely legjobban megfelelt a változatos hangulatokat, csapongó érzéseket kifejező lírának. Kazinczyék, mikor az egyre erősülő német befolyás alatt, az erős német társadalmi és irodalmi hatás nyomására elterjesztették ezt a hirtelen népszerűvé vált versformát, Verseghy, mikor németből fordított dalaival hasznavehetőségét bebizonyította, pótolták legalább némileg azt a kárt, a mely a verstechnikára háramlott az által, hogy a régi magyar zenei formák, az Amade és Faludi használtá sorok és versszakok veszendőbe mentek. Nem szakadt meg ugyan a folytonosságuk, még Révai, Rájni, sőt maga Verseghy is művelte, de mondhatni öntudatlanul, és mindaddig, a míg nagysokára Petőfi, majd Arany költészetében a magyar nemzeti versforma teljes diadalát ülte, a nyugateurópai verselés maradt az uralkodó. A hála egy része méltán illeti meg érte Verseghyt.

VI.

Verseghy és az egyházi rend (1792—1793).

(Az egyházi rend megtámadja Verseghyt szabadelvű fölfogásáért. Verseghy folyamodik a censori hivatalért. A *Millot*-fordítás és a nyomában megindított pör. Verseghy vallásos nézetei. A vizsgálat Verseghy ellen, az ítélet. A büntetés és a nagyszombati fogság.)

Tudományos értekezései és költői enyvelgései révén Verseghy hírneves írója lett az országnak. Azokat megbecsülték megfigyeléseinek igazsága miatt, ezeket szívesen olvasták, dalolták, annyira zengzetesek voltak. Egynéhányról még maga Kazinczy is elismerőleg nyilatkozott,¹ a ki pedig igen szigorú műbíró volt, ha nem a saját köréhez tartozó munkás alkotásairól kellett ítéletet mondani.

Volt azonban még egy ítélőszék és ez szigorúbban ítélkezett Verseghy fölött: a papság, egyházi föllebbvalói. Ezek rossz szemmel nézték a világias életmódú és hajlamú papot, megütözköztek pajkos szerelmes versein. Nem volt ugyan szokatlan, hogy pap tollából kerüljenek ki szerelmes versek, Faludi, Révai, Anyos szintén megszólaltatták a szerelem hangját, de velük enyhébben bántak, mert úgy tudták, hogy nincs semmi reális alapja dalaiknak,² Verseghynek nem bocsátották meg, hogy nála nem hiányzott a való alap.³

A túlságosan buzgó papok ezt nem tudták feledni, s csak alkalomra vártak, hogy megtámadják a költőt. Az alkalmat maga Verseghy nyújtotta, egy olyan munkával, melyért még jobban megnehezített a papság, mint költeményeiért. Ez a munkája *Az emberi nemzet története* volt.

¹ »Gyönyörködve olvastam a Museum utolsó darabját. Gyönyörködve különösen Verséginek Barátságát« írja Ráday Gedeonnak 1792 febr. 13-án (Kaz. Lev. II: 248.). A vers megjelent a *Mi a' Poésis*ben is.

² Anyos Pál, az Anyos családtól kapott értesítesem szerint, szintén nem egészen alap nélkül énekelgetett a szerelemről.

³ Téved tehát Haraszti, mikor Verseghyt is azon papok közé számítja, a kik »csak egy szoknya előtt nem jöttek zavarba: a magoké előtt, s verseik bűnben ugyan kevés részük lehetett« (Figyelő, VIII: 276). Már láttuk és ezután is szolgálatunk bizonyítékot állításunk mellett.

Nem eredeti munka, hanem Millot apát történeti művének¹ fordítása, mely a XVIII. század 80-as éveiben nemcsak a francziák előtt volt jóhírű, hanem nagyon kedvelte a magyar tudományosan művelt közönség is (mutatja, hogy Verseghy-n kívül egy ismeretlen abauji hazafi is hozzáfogott a fordításhoz),² nem annyira eredeti franczia kiadásban, mint inkább a Christiani fölügyelete alatt készült német fordításban. Bessenyei már 1778-ban izgatott a lefordítása mellett,³ Batsányi egyenesen Verseghyhez fordult, buzdítva, hogy tegyen eleget Bessenyei fölszólításának.⁴ Gvadányi is belőle merítette történeti munkájához az anyagot, s Pétzeli József a Mindenest Gyűjteményben azt írja: »Mindnyájunk előtt kedvességet nyerne az az érdemes hazafi, a' ki Abbás Millot régi és új históriáját nyelvünkre által tenné.«⁵ Batsányi sem nyugodott. 1789 okt. 8. levelében⁶ újból biztatja Verseghyt, hogy megkezdett munkáját ne hagyja abba.

Verseghy még zimonyi táborozása alatt foglalkozott a gondolattal, hogy Millot-t lefordítja, most Batsányi fölszólítására, s Weingand pesti könyvkereskedő biztatására nagy buzgalommal hozzáfogott a fordításhoz, s bár meg-megújuló betegsége többször megakadályozta, a következő 1790. év elejére elkészült az első kötettel, mely az általános történeti tájékozáson kívül az ókort foglalja magában egészen a görögökig. Úgy látszik, Verseghy nem bízott abban, hogy a pesti censor, Hübner, megadja az engedelmet a kinyomtatásra, féltette munkáját a hozzáfűzött értekezések miatt, azért inkább fölküldte Bécsbe, a hol Görög és Kerekes, a kikkel baráti viszonyban volt, pártul foghatták, s a censor, Szekeres, is enyhébben szokott ítélni. 1790 áprilisában megkapta Szekerestől a censura engedelmét, Weingand pedig szeptemberre kinyomtatta *A' világnak közönséges Története, A' régi Nemzetek* címmel.⁷ Verseghy folytatta a fordítást, s még abban az évben elkészült a II. kötet, a görögök történetével, mely 1791-ben megjelent nyomtatásban, Teleki Sámuel grófnénak, az erdélyi kancellár nejének, ajánlva.⁸

¹ Francia címe: *Éléments de l'histoire générale ancienne*, 1772. 4 kötet és *Éléments de l'histoire générale*, 1773. 5 kötet.

² Mindenest Gyűjtemény, II. negyed (1789), 288.

³ Magyarság 1778. II. 1.

⁴ Verseghy Millotja I., XXI. 1.

⁵ Mindenest Gyűjtemény, II. negyed (1789), 188. 1.

⁶ Verseghy i. h.

⁷ Irta franczia nyelven Abbás Millot ur, a' Lugdunumi Académiának tagja 1790. A fordító megnevezése nélkül, csupán az utolsó értekezés alá tette ki nevét. A második kötet címlapján sincs a fordító megnevezve, de a nyomtatás helye (Pesten és Budán) s a kiadó (Weingand J. M. könyvkiadónál 1791) már igen, s az előszó és ajánlás alatt olvasható Verseghy neve.

⁸ A fordítás, mint a Hadi és más nevezetes történetek (1790, III: 728. l.) állítja, s a benne előkerülő pár germanizmus bizonyítja, németből történt.

A francia eredeti mindenütt történeti hűségre törekszik, s Millot, bár jezsuita volt, maga mondja, hogy a vallásos íratokat ne zavarjuk össze a történelemmel,¹ sőt ha közvetve is, még a biblia tekintélyével is szembe mer szállani. Van nyoma benne annak a pragmatikus módszernek és filozofiai fölfogásnak, a melyre Voltaire mutatott példát, mikor az *Essai sur les Moeurs et l'Esprit des Nations*-nal (1759) megvetette a modern történetírást alapját. Hírdeíti is, hogy a történelem nem elégedhetik meg az eseményeknek, a háborúknak és királyok tetteinek elmondásával, hanem az emberi szellem küzdelmeit, fejlődését, a művelődés haladását is meg kell világítani. És ha ezt a szempontot nem is juttatja mindvégig következetesen érvényre: az akkori kor színvonalán álló tudományos munka volt.

Verseghy híven követte az eredetit, sem a szövegen, sem Christiani jegyzetein nem változtatott,² még ha az utóbbiak — igaz, hogy minden szenvedély és harag nélkül — a katholicizmust támadták is. Egyénisége csak a jegyzeteiben nyilatkozik meg és azon tíz értekezésben, melyet az I. kötet végére illesztett. Ezekben az értekezésekben egy pár balítélet ellen száll síkra, történelmi mythosokat czáfol meg, hogy a magyar közönség gondolkodását fölszabadítsa azon békák alól, melyekbe az évszázados elfogultság és tudatlanság vetette. Bár nagyobbára Voltaire érveivel harczol, de nem a követőinek szellemében, nem csatlakozott a francia fölvilágosodás azon irányához, mely Diderot-val és az encyclopaedia nyomán La Mettrie-vel és Helvetius-szal az élen isten-tagadássá, következetes materialismussá vált. Verseghy olvasta a fölvilágosodás irodalmát, ismerte és vallotta azokat a vallásos eszméket, melyek Angolországból a deismus révén, a természet-tudományokon és a tapasztalatokon alapuló filozofia eredményeivel átkerültek Franciaországba, s ott megtermékenyítették a gondolkodók képzetét, de nem állott azoknak sorába, a kik a kinyilatkoztatott vallás ellen támadva a vallást egészen fölöslegesnek tartották, a kik a hitet és tudományt ellentétbe állítva elfordultak az előbbtől. Verseghy elkerülte ezt a szembeállítás, nehogy neki is meg kelljen tagadni a hitet, ha már a tudomány igazságain egész szívével-lelkével csüngött: a hit és tudomány egészen különböző két mező, a melyeknek útjai nem keresztezik egymást. Így fölfogása inkább Rousseauénak felelt meg, a ki egyformán küzdött Émile-jében a materialisták és a vakbuzgók ellen, a ki megtagadta ugyan a kinyilatkoztatott vallást, de nem azt, a mely az ember szívében él, a ki gyűlölte a türelmetlen, üldöző vallásosságot, de ragaszkodott a természetes valláshoz, hirdette az erényt és buzdított az igaz életre.

¹ J. 109.

² Alig egyszer-kétszer igazítja helyre Millot tévedését, mint p. o. I: 52. hol Millot Homér *δυσχόσιον*-át (200) 10.000-rel fordítja.

Ez volt Versegthy álláspontja is. Értekezéseiben, mint az akkori magyar tudományos irodalomban általában, nem szabad sok eredetiséget keresni, az anyagot Voltaire,¹ Herder,² Montfaucon³ és más szerzők fölhasználásával legnagyobb részt Viertaler művéből (Philosophische Geschichte der Menschen und Völker) merítette, egyedül az összeállítás és a fölfogás az övé. Érdeme azért nem csekély. Nem az eszmék, gondolatok újsága volt ebben a korban a fontos, hanem az, hogy ezeket az eszméket legyen valakinek bátorsága elterjeszteni, szembeszállni a megcsontosodott fölfogással. A francia írók gondolatai sem voltak eredetiek, ők is csak azt fejezték ki könnyebb, mindenkítől megérthető formában, a mit a nagy angol gondolkozók a tudósok számára írtak. Az ő révükön vált termékenynyé a modern fölfogás az államról és a vallásról, s az a nagy mozgalom, mely a XVIII. század végén megteremtette a szabad gondolkozást, bár alapjában az angoloktól indult ki és Lockera vezethető vissza, a ki a velünk született képzetek lételét tagadva megindította a nagy átalakulást, mégis az általános elterjedését a francziáknak köszöni. Ők tették a tudományos forradalmat társadalmivá, ők vonták bele a nagy tömeget. Nyomon követi őket magyar tolmácsuk. Versegthy fölfogása határozottan kinyilatkoztatás-ellenes, de nem a *vallást* támadja, hanem a katolikus *vallás szertartásait és dogmáit*, nem a *hit*, hanem — a mint ő nevezi — a *babonás hit* ellen küzd. Még ha szembeszáll is a biblia tanításaival, akkor is inkább csak azt bizonyítja, hogy a szentírást nem szabad *történeti* kútforrásnak tekinteni. Mindamellet tendenciája félreismerhetetlen, és ez a tendencia egyenes következménye fölfogásának: az igazi vallásosság nem azt követeli, hogy a felekezetek tanításának vakon engedelmessédjünk, hanem hogy kövessük azt a vallásos meggyőződést, a mely szívünköt eltölti. Íme a kapcsolat Rousseauval.⁴

Megvolt Versegthyben is a vallásos hit, hitte ő is, hogy van Isten, a mindenség ura, a ki teremtette és megtartja a világot, hirdette, hogy a vallás ma már lelki szükség — ebben a pontban tér el mesterétől, Voltaire-től, és csatlakozik Rousseauhoz. A hideg Voltaire az ész szavára hallgatva hitt Istenben, nem a szíve sugallatára, a mint ezt híres, egész fölfogására jellemző mondanása mutatja: »Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer; mais toute la nature nous crie, qu'il existe!«⁵ Rousseau-nak minden hibája, vétke ellenére is meg kell hagyni, hogy hite Isten léte-

¹ Essai sur les Moeurs et l'Esprit des Nations (csak német fordításban ismerte).

² Aelteste Urkunden des Menschengeschlechts.

³ L'antiquité expliquée.

⁴ Érdekes véletlen, hogy Rousseauban meg Faguet szerint (A XVIII. század ford. Haraszti 465. l.) sok papos vonás van.

⁵ Összes művei LIV: 148. l.

léről lelki szükség volt, melytől még hányatott életének végén a nyomor sem tántorította el, mikor testileg-lelkileg megtörve bolyongott városról városra, országról országra.

Verseghyben is élt a hit, és mikor szabad szellemű értekezéseit vagy fordításának ajánlását megírta, nem akarta ő a vallás ellen írt könyveknek és gúnyiratoknak akkoriban úgysis nagy számát¹ szaporítani. Történeti munkát fordított, történeti balvéleményeket akart kiírtani, a magyar tudományosságnak kívánt bajnoka lenni. Innen azok a szabad gondolatok, azok a dogmákkal össze nem férő fejtegetések, melyek az első államok alakulásáról, a papi tisztségek kifejlődéséről, az akarat szabadságáról szólnak, innen az a határozott hangú, ellentmondást nem tűrő, pozitív szellemű állítás, melyet az Ajánlásban a honleányoknak hirdet,² hogy minden tudomány forrása a tapasztalás.

Az igazság szeretete íratta meg vele a könyvet, az igazság ereje terjesztette el csakhamar.³ Szívesen olvasták mindenfelé, különösen Teleky grófné, Bethlen Zsuzsánna, a ki a második rész kinyomtatását nemcsak barátságos szavakkal, hanem anyagilag is iparkodott előmozdítani.⁴ Főképen protestáns körökben kedvelték, a mit rossz néven is vett a primás, és azzal vádolta Verseghyt, hogy nagyon is keresi a protestánsok becsülését és pártfogását.⁵

Még a katolikus alsó papság is lelkesedett a műért, nemcsak a fordításért, hanem a hozzáfűzött értekezésekért is. Révai pd. annyira, hogy a Planumában hét sort szentel a dicsőítésének.⁶

Verseghy eközben lefordította Millot harmadik kötetét is, sőt mint maga mondja,⁷ érintkezésbe lépett egy protestáns íróval (a nevét nem említi), hogy az meg Christianinak a német Millothoz függesztett munkáját, a Protestáns egyház történetét, fordítsa le. Úgy látszik, Verseghynek szándékában voltaz egész Millot-t lefordítani, de úgy a harmadik kötet megjelenésének, mint a további fordításnak útját vágta a katolikus papság.

Ez a forum már a Rövid értekezések énekeit is rossz szemmel nézte, a Millot-fordítás a hozzácsatolt értekezésekkel

¹ Alexovits írja A' könyvek' szabados olvasásáról című művében a 256. lapon: »Ma, valaki egy kis észszel bír, azt a' Religio ellen fordította: valaki nyelvét perdétheti, azt a' religio ellen fordította; nints ma a' religio ellen írott könyveknek száma . . .«

² Millot, I: IV. l.

³ Az első kötetből (nyomtatták 500 példányban) 1790 szept.-től 1793 márcz. 1-ig 240, a másodikból (megjelent 1000 példányban) 1791-től ugyanaddig 200 példány kelt el.

⁴ Millot, II: A. 3.

⁵ Levele Okolicsányi győri püspökhöz 1793 jan. 10. Prim. Levéltár, Nov. Arch. 94. PE; P. III. Nr. 11.

⁶ Planum erigendae Societatis 79–80.

⁷ Egy nyílt levélben a magyar közönséghez. Irodalomtörténeti Közlemények II: 114.

meg egyenesen mérhetetlen haragra lobbantotta. A katolicizmus, mely József császár erőszakos uralma alatt kénytelen volt némán tűrni, vagy legföllebb titokban megbosszulni a dogmái ellen intézett támadásokat, most Lipót alatt bátrabban lépett föl. Bizott a királyban — a ki iparkodott lehetőleg mindenkiel békében élni — és nyíltan felelősségre vonta papjait, a kiknek működésével nem volt megelégedve. Azok közül, a kikre a veszedelem lecsapott, egyike volt az elsőeknek Verseghy.¹

Alig egy évvel azután, hogy Millotjának második kötete megjelent, 1792-ben, egy álnéven piacra került könyvben a szerző, Szeitz Leó jezsuita, mellékesen szigorú bíráló tárgyává teszi az értekezések tendenciáját,² ugyanaz a Szeitz Leó, a ki egy évvel azelőtt, 1791-ben, Dayka Gábor ellen indított hajsztát szabad szellemű szentbeszédei miatt,³ és a kit Kazinczy úgy jellemez, hogy derék, de legnagyobb mértékben fanatikus ember,⁴ nem ellensége a protestánsoknak, hanem annál kérlelhetetlenebb üldözője azoknak a katolikusoknak, a kikben a legkisebb heteronomiát veszi észre.

Ugyanabban az esztendőben, 1792-ben, egy második, sokkal hevesebb támadás is érte Verseghyt a Millot fordításhoz csatolt értekezések miatt. Volt rendtársa, Alexovits, kiről már föntebb megemlékeztünk, könyvet írt ellene, mely ugyan A' könyvek' szabados olvasásáról cízzel⁵ tulajdonképen arról a két kérdéstről szól, van-e elég okunk rossz (azaz a katolikus egyház dogmáival ellenkező) könyveket olvasni, és milyen veszedelem fenyegeti, a ki ilyen műveket olvas, de ezenkívül hevesen, szenvedélylyel támadja Bayle-t, Voltaire-t és Rousseaut, a magyarok közül pedig kizárólag Verseghyt. Hibáztatja a Millot-fordításhoz függesztett tíz értekezést, aljasoknak, hazugoknak nyilvánítja állításait, a könyvet pedig a leggyalázatosabbnak hirdeti mindazok közül, melyek eddig nyomtatásban megjelentek.

Ha azt akarta volna bizonyítani, hogy az értekezések ellentmondanak a bibliának, megtámadják az egyház dogmáit, igaza lett volna, s érte gáncs nem érhetné. De ő előtte ez mellékesebb, a fő ellenfelének tökéletes tönkretétele, jellemét, személyét egyaránt nem kíméli, s minden igyekezete Verseghyt elvetemült embernek föltüntetni. Nem tudományos czélt tűzött maga elé, ezért nem az igazság fegyverével harczol, hanem személyeskedéssel, és

¹ Az első bevádolt tudós Kreil Antal, a bölcészet tanára volt, a ki ellen még 1790-ben megindították a vizsgálatot, de fölmentették. L. Pauler Tivadar. A budapesti egyetem története I: 264—267. l.

² Magyar és Erdélyország' rövid ismerete, 232. s köv. lapokon.

³ Kazinczy után Toldy, Dayka költeményei (1879) 9. l.

⁴ Magyarországi utak (Olasó könyvtár) 26. l. Maga Szeitz mondta Kazinczynak, hogy semmit sem becsül annyira, mint a mátyrómságot.

⁵ A' könyvek' szabados olvasásáról, két fő-tzikkely. Irta A. B. P. A. J. T. N. Pestenn, 1792.

így az elfogulatlan bíráló szemében elveszti a csatát. Hiába hirdeti, hogy Verseghy elvetemült nézeteit más íróból fordította, bár igaza van,¹ még azért nem hiszszük el, a mit ebből következtetni akar, hogy ellenfele gonosz pap, romlott szívű, istentelen, feslett életű ember. Voltaire-hez, Rousseauhoz hasonlítja őt erkölcsi tekintetben, de a francia fölvilágosodásnak ezen bajnokait sem úgy tünteti föl, a milyenek valójában voltak, embereknek, rossz tulajdonságaikkal, erkölcsi fogyatkozásaikkal és kiválóságaikkal együtt, nem, hanem erkölcsi szörnyetegeknek festi őket, azt teljesen elhallgatva, hogy romlott volt a kor, mely őket szülte és nevelte, s így őket teszi azokért a hibákért felelősekké, melyek nagyobb részt a koruké voltak, szándékosan mellőzi, értelmi kiválóságaiukról nem is szólva, hogy Voltaire-nek rágalmazó, gyáva, kapzsi természetén kívül nemes szíve is volt, hogy Rousseau, bár megférhetetlen, háládatlan ember volt, őszintén lelkesedett az ideálért. Összegyűjti nemcsak életükből, hanem főként ellenségeiknek írataiból mindazt, a mit a durva gyűlölség reájuk fogott, ezekből alkot képet róluk, s ehhez a képhez hasonlítja Verseghyt.

Mindezt teljesen névtelenül teszi, sőt hogy az olvasót még jobban félrevezesse, saját egyházi beszédéből idéz, mintha egészen más író volna az az Alexovits.² De Verseghy nevét sem említi meg, egyszerűen mint Horus kilopóját emlegeti, hol meg ravasz rókának, hol álnok hazudozónak nevezi, mert hiszen »ő nem akar személyeket támadni«, mindamellett úgy meghatározza, körülírja Verseghy személyét, hogy bárki ráismerhet. A mit a budai pletyka csak rosszat mondott Verseghyről, ha nem volt igaz is, ha a legszemélyeskedőbb, életemódját gyalázó volt is, azt mind összehordja. Megfeleldeznek arról, hogy neki a *könyvet* kellene hibáztatnia, egyenesen a *személy* ellen fordul, a társadalmi érintkezés legelemibb illemszabályait mellőzi, hogy vakbuzgó haragjában elérje célját.

Külömben is szűk látókörű ember volt, a ki a tudomány és hit között határvonalat nem ismert. A tudományos irodalomtól nem igazságot, alaposságot követelt, hanem első sorban azt, hogy ne mondjon ellent a szentírásnak, mert ő »a' Tudósoknak nagy barátjak ugyan; de tsak az *Oltárig; Amicus usque ad aras.*«³ Annyira elfogult ebben a véleményében, annyira elveszti a józanságát, hogy a legtudománytalanabb állításokat sem restelli leírni. Nincs más tudomány, csak a mi a bibliában van, sőt Aristoteles és Plato is Mózesztől lopták filozófiájukat!⁴

¹ Abban ugyan téved, mikor azt állítja, hogy Horusból, tiltott könyvből, vette. Főntebb kimutattuk forrásait.

² I. m. 143. és 249. lapokon.

³ I. m. 114. l.

⁴ U. o. 27. l. Ez külömben abban az időben általános fölfogás lehetett, Károlyi Ferencz gróf is ugyancz tartja A' szent bibliában levő Históriák stb. című 1757-ben megjelent könyvében 65. lap.

Elég ennyi a jellemzésre, ebből is láthatjuk, hogy ezt a támadást elfogultság és rosszakarat szülte. Verseghy nem akarta a két támadást szó nélkül hagyni, föl akarta világosítani a nemzetet a vádak alaptalanságáról. Írt egy nyílt levelet a magyar közönséghez, *Rövid felelet a' személyi gyalázásokra, mellyekkel engemet a' Magyar és Erdélyország rövid ismeretének és a' Könyvek szabados olvasásának szerzői illettek*, s ebben röviden, de határozottan tiltakozik becsületének alávaló megtámadása ellen, azután részletesen czáfolja azt a vádat, hogy értekezéseit a keresztyénség ellen írta, és művét a Horusból lopta. A mindvégig komoly és higgadt hangú levelet azonban Birkenstock censor fölsőbb helyről érkezett értesítésre nem engedte kinyomtatni.¹

A katholikus papság talán meglegedett volna ezzel, s a kettős veszedelem baj nélkül vonult volna el Verseghy fölött, ha nem jött volna közbe egy szerencsétlen véletlen, Hübner budai censornak halála.

Verseghy, a mióta a tábori káplánságról le kellett mondania, folyton érezte valami állandó, nyugodt foglalkozásnak a hiányát. Beletörődött ugyan a sorsába, mely meghagyta függetlenségét, és így szabadon élhetett litteratori működésének, de bántotta, hogy ez sem kenyeret nem adott neki, sem azzal a mindennapi, csöndes munkával nem látja el, melyet természete megkívánt. Ez a kettős szükségérzet adja magyarázatát annak a buzgólkodásnak, a melyet kifejtett, hogy valami állást kapjon, így fogamzott meg lelkében egymásután a segédlelkészség, correctorság, censori gyakornokság terve. Ekkor, 1792 augusztus 15-én, későn este meghallotta, hogy a budai censor primarius, Hübner Károly meghalt, a ki mellett ő régebben gyakornok akart lenni. Rögtön fölújult a régi terve, s már másnap, augusztus 16-án beadja folyamodványát a censori hivatalért.² Megkívánta ezt az állást, épen az ő egyéniségének való lett volna. Sem a tanársághoz, sem a lelkipásztorkodáshoz nem volt kedve, annál több a könyvvizsgálói hivatalhoz. Szabad-elve gondolkozásának nem felelt ugyan meg az előleges censura, s tudta azt is, hogy a fölvilágosodott szellemű írók szintén nem becsülik a censorokat, a kik rosszakaratukkal nekik is, az irodalomnak is sok kárt okozhatnak, de azt is meggondolta, hogy mint censor könyvek között töltheti egész életét, s még a kötelességének teljesítése közben is a tudományos művelődés szolgálatában áll, ha sok is a munka, de nem jár megerőltetéssel, csöndesen, kényelmesen elvégezheti. Azután eltérőleg a műveletlen, szűk látókörű, a magyarság iránt ellenséges indulatú censoroktól, a fölvilágosodott író sokat használhat, a magyarság és tudomány

¹ A nyílt levél megjárta a M. udv. kancz.-t is, ott tiltották meg az imprimatur megadását. Eredetijét az Eszterházy hg. kismartoni könyvtárának 9553. colligatumából közölte az Irod. tört. Közl. II: 112—114.

² Eredetije nincs meg; sajátkezű (hiteles) másolata az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792: 28821.

ügyének csak nyereség volna, ha a maga szabad szellemét bevehetné a censorságnak a reactio szolgálatában álló intézményébe. Inkább ez a gondolat vezette, s csak másodsorban az anyagi érdek, mert azt a 150 frtot, a mennyivel a censori fizetés nagyobb volt a penziójánál,¹ megkereshette volna más úton is. Ellenségei azzal vádolták, hogy tollát az uralkodó hatalomnak akarta így följánni; ellenkezőleg, ez a tette sem egyéb, mint újabb nyilvánulása a magyarság ügyéért buzgó lelkesedésének. Tapasztalásból tudta, mennyit árthat a szabad gondolkodásnak az elfoglalt censor, s milyen támasza a független, csak nemzetéért és a tudományért rajongó könyvvizsgáló: ezért ha íróra volt szükség, sietett a tollát, ha bírálóra, a tudományos jártasságát följánni a köznek.

A klérus érezte, milyen veszedelmet rejt reá nézve ez az ajánlkozás, ezért sietett Verseghy tervét megakadályozni. Rögtön megindította ellene a hajsztát, és így Verseghy csöndes budai lakását csakhamar zajos hangok verték föl, nyugalmas életét küzdelmek és zaklatások kora váltotta föl, s innen kezdve, egy rövid esztendő nem számítva, a század végéig nem tudott a sors csapásai elől nyugtot találni.²

Támadó fegyvert könnyű volt találni: itt volt a Millot fordítás, melynek egyház-ellenes tendenciáját épen az előbb akarták kimutatni Szeitz és Alexovits. Akadt nemsokára olyan férfi is, a ki hajlandó volt megforgatni a fegyvert: Rietaller Mátyás, esztergommegyei áldozó-pap, a budai censor secundarius, a ki maga is pályázott Hübner helyére.

Rietaller a ki a primásnak kedves embere és pártfogoltja volt, sietett³ jelentést tenni Esztergomban a primásnál. Az egyházfejedelem, a ki még emlékezett Verseghy régebbi tetteire, megbízta Rietallert, hogy Szeitz és Alexovits támadásai alapján jelentse föl Verseghyt a helytartó-tanácsnál, mint a ki vallás-ellenes tanításokat hirdet, egyszersmind részletes jelentést kívánt tőle az ügy minden következő mozzanatáról.

A vádoló írat nemsokára, még az 1792. esztendőben, elkészült, s Rietaller benyújtotta a helytartó-tanácsához. Megtámadja a Millot-fordításhoz csatolt értekezéseket, azt állítja róluk, hogy a Horus című, indexre került könyvből vannak merítve,⁴ a minél

¹ A könyvvizsgáló tulajdonképeni fizetése 500 frt. volt, s az irodai és egyéb általánnyokkal is csak 753 frtra rugott. U. o.

² Verseghynek a censori állásért tett lépéseiről, a klérus támadásáról s a hozzákapcsolódó pör egész lefolyásáról tájékoztat szerző értekezése, mely Verseghy és a censori hivatal címmel a Századok 1900. évfolyamában jelent meg (38—55., 122—140. l.).

³ Később egyenesen a primás buzgókodására nagyváradi kanonok, Bars megye törvényszéki ülnöke, a püsp. lyceum prodirektora.

⁴ Horus, oder Astrogeologische Endurtheil über die Weissagungen auf den Messias, wie auch über Jesu und seine Jünger, név nélkül, 1784. Szerzője Wunsch János Ernő lipcei tanár.

gonoszabb, veszedelmesebb munka szerinte a XVIII. században nem jelent meg, mert azt akarja elhitetni olvasóival, hogy a vallás csak babona és csalás.

Ebből a szennyes forrásból merítette Verseghy, a katolikus pap, értekezéseit, megtoldotta egyéb istentelen írók (Voltaire stb.) műveiből vett részekkel, s hozzá csatolta a tisztességes Millothoz. Még súlyosabbá teszi bűnét, hogy nagy ravaszul minduntalan arra hivatkozik: történetet írván, nem kötelessége a theologia és történelem között fölmerülő vitás kérdéseket eldönteni. Teszi magát, mintha a vétkes nézeteket fölemlítve, de meg nem czáfolva, hanem az olvasót egyszerűen a theológiára utasítva, eleget tett volna kötelességének. Kéri a munka elkobzását és Verseghy megfenyítését.¹

Az esztergomi udvar bizalommal várhatta a kormány döntését. Ferencz király, a ki nemrég foglalta el a trónt, teljes ellentéte volt atyjának, s reactionarius kormányával együtt semmitől sem félt jobban, mint a fölvilágosodástól, a szabadelvűségtől. Igaz, Verseghy értekezései csak vallásos forradalmat hirdettek, de a primás jól tudta, s a vádaskodó írat sejtette a királylyal is, hogy a vélemény szabad nyilvánítása, ha a vallás terén megindul, átesap a politikára is, a ki a vallás dogmáit nem tiszteli, az nem ismer a politikában sem korlátot, a ki most átkos szabadelvűségében a vallás ellen izgat, nemsokára a trón ellen is fog izgatni.

A primás nem számolt azonban a helytartó-tanácsdal. Ez a kormánysszék abban az időben még nem érezte meg a változást, mely a kormány politikájában II. Lipót halála óta beállott. Vagy ha megérezte is, nem hatott reá ez a változás, megmaradt a magyar törekvések buzgó, szabadelvű pártfogójának. Tagjai között sokan voltak, kik a magyarság mellett és részben a rendi alkotmány ellen nyíltan vagy lappangva forrongó indulatokat barátságos figyelemmel kísérték, s a magyarság szellemi mozgalmának vezetőivel jó viszonyban voltak, mint p. o. Majthényi László, a ki igen bizalmas barátja volt Hajnóczynak.² A kormány ármánykodása, az udvari kancellária zaklatásai elől ők védték meg az írókat, mint p. o. Batsányit³ és Laczkovicsot,⁴ ők szelidítették a kancellária ítéleteit az által, hogy azok végrehajtását rábízván a hivatalos testületekre, nem sokat törődtek vele, végrehajtották-e vagy sem.

A leghatalmasabb ember a tanácsban, sőt talán az egész országban, Zichy Károly gróf országbíró volt. II. József alatt, mikor közvetítőnek lépett föl a császár és a nemzet között,

¹ Harmadfél íves eredetije az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792: 24124.

² L. Kazinczy, Fogságom naplója. Vasárnapi Ujság 1869: 103.

³ Batsányi levele Arankához, 1793 márcz. 19. (Batsányi költeményei, 1865. kiadás 252—254. l.)

⁴ Fraknoi, Martinovics és társainak összeesküvése, 159. és 160. l.

nagyrészt elvesztette népszerűségét, de később visszanyerte, mert ha a tanács alelnökével, Haller József gróffal együtt nem tartozott is a tulzó demokraták közé, ha hű királypárti volt is, hazáját nagyon szerette, és a kormány erőszakos, törvénytörő intézkedései ellen mindég tiltakozott. Kiváló szónok letére nagy szerepet játszott a országgyűlésen is; tehetségét itt is, a politikában is, mindég a szabad Magyarország érdekében használta, úgy hogy Haller gróffal együtt a Martinovics-pör folyamán kegyvesztettek is lettek egy időre az udvar előtt. Fialat korában szívesen foglalkozott a fölvilágosodás irodalmával, maga is írt egy ilyen irányú művet.¹ Az ő hatása alatt állott a tanács elnöke is, a nádor, Sándor Lipót királyi herceg, a ki bár öcsce volt a királynak, mégis nemes bátorsággal védelmezte a magyar érdeket.

Természetesen ez a független, szabad gondolkodású testület, melyen még mindég érzett a josephinismus szelleme, nem engedte magát félrevezettetni Rietallerék erős fölháborodásától és éles kifakadásaitól, hanem miután Verseghy személyesen bemutatta műve kéziratán a bécsi censortól kapott »imprimatur«-t, kijelentette, hogy Verseghyt nem lehet felelősségre vonni.²

A primás azonban nem nyugodott bele e határozatba, hanem megbízta Krammer Ferenczet, a ki a theologiai fakultáson a dogmatika tanára volt, hogy Rietallerrel együtt dolgozzon ki egy újabb följelentést, sőt mikor elkészült, ő maga tett rajta változtatásokat. Ez a második följelentés részletezi és kiszélesíti Rietaller régi vádjait, melyeknek alapja az, hogy Verseghy tiltott munkából fordította értekezéseit, hogy nem fogadja el a bibliát történelmi forrásnak, és ha más történetírók ellentmondanak a bibliának, akkor ő a biblia ellen nyilatkozik, végre hogy az értekezéseket, melyek a kéziratban az egyes fejezetek után, tehát szétszórva voltak, a nyomtatásban összefoglalta.³

A helytartó-tanács közvetve értesítette Verseghyt az ellene emelt vád főpontjairól. Verseghy sietett válaszolni.⁴ A kézirat rendjére vonatkozólag egyszerűen kijelenti, nem tudta, hogy nem szabad a kézirat sorrendjén változtatni, de másrészt a censor annyit törölt értekezéseiből, hogy a megmaradt csonka részeket kénytelen volt összevonni. A másik vádra vonatkozólag, hogy eltiltott munkákból merítette értekezései anyagát, kimutatja, hogy nem Horus vagy valamely más indexre került könyv volt a vezetője, hanem csupa jónévű író, köztük első sorban Vierthaler, a ki nagytékintélyű író, ismert hírv jó keresztyén.⁵

¹ Verwandlung Ungarns. Ein prosaisches Gedicht aus dem Lateinischen. Wien, 1768.

² 1792 nov. 16. ülésén, Orsz. Levéltár, H. T. 1792: 25523.

³ Eredetije u. o. 1792: 28304.

⁴ A védekező írat u. o. 1792: 28821.

⁵ Vierthaler íratai ellen még a salzburgi 1787 júl. 19-iki consistorium sem emelt kifogást, sőt engedélyezte is.

Ezen előzmények után a tanács elérkezettnek látta az időt, hogy véleményt mondjon az ügyről. Megbízta egyik tanácsosát, Klobusiczky Józsefet, a ki a helytartó-tanács ülésein az irodalmi ügyeket referálni szokta, hogy tanulmányozza át az ügyet, és terjesztszen be részletes jelentést.¹ Alig fogott hozzá Klobusiczky a munkához, mikor a hercegprimás bizalmas levélben fölkérte, hogy ne tárgyalják az ügyet, a míg ő a tanács ülésein meg nem jelenhet. A sorok közül azt is kiérezhette a tanácsos, hogy a primás még a saját befolyását is latba kívánja vetni, hogy az ügyet az ő kívánsága szerint intézzék el, azaz hogy a fordítás meglévő példányait foglalják le. Azt meg határozottan kimondta, hogy, ha a tanács nem teljesíti kívánságát, előre is különvéleményt jelent be.² Ez azonban Klobusiczkyt nem tántorította meg. Fölvilágosodott ember volt, nem fogadta el a primási udvar álláspontját, nem a vallás szempontjából ítélte meg a munkát, hanem azt vizsgálta, vannak-e a vádolt munkában politikai vagy filozófiai szempontból hibáztatandó állítások, és a mit mond, megfelel-e a törvényi igazságnak?

Klobusiczky, miután áttanulmányozta az értekezéseket és forrásait, felsorolja részletesen, a miben szerinte hibázott Verseghy, hanem nem annyira a *tartalmat*, mint a *formát* hibáztatja. Az a legfőbb hibája az értekezéseknek, hogy a vitás kérdésekben nem mond véleményt, és így mintegy célzatosan nem utasítja a helyes útra az olvasót, de hozzáteszi később, hogy ez »talán csak gondatlanságból« történt; baj az is, hogy a jegyzetek nincsenek elég óvatosan megválogatva, tekintettel arra, hogy a fordítás anyáknak van szánva. De sem a könyv lefoglalását, sem a szerző megbüntetését nem látja megokoltnak.³

A tanács elfogadta a referens tanácsos véleményét, úgy hogy mikor az ügyet az aktákkal együtt a kancelláriához fölterjesztették Bécsbe, a kísérő levél Verseghy fölmentését ajánlotta.

A primás befolyása tehát a helytartó-tanácsnál nem érvényesült, annál inkább a kancelláriánál. Mivel lelke mélyéből meg volt győződve az értekezések káros voltáról, minden erejét felhasználta, hogy a véleményét diadalra juttassa. Sőt arra is el volt szánva, hogy, ha a király fölmentő ítéletet hoz, összevásárolja a saját költségén a Millot-fordítás összes példányait, csak hogy megmentse híveit a veszedelmes tanítások kárától.⁴ Erre az áldozatra azonban nem volt szükség. A mint látták Bécsben, hogy a tanács javaslata alapján nem lehet Verseghyt elítélni, egyszerűbb és célravezetőbb útra tértek, leküldték az ügyet a primáshoz, hogy

¹ Decz. 18-i ülésén.

² A primás nem volt jelen a 18-i ülésen. A levél eredeti fogalmazványa a Prim. Levéltárban, Nov. Arch. 94. PE. P. III. Nr. 5.

³ Négy íves jelentése az Orsz. Levéltárban, H. T. 1793: 5017.

⁴ Levele Okolicsányi püspökhöz, Prim. Levéltár, u. o. Nr. 11.

tegyen róla jelentést. Ily módon a vádlót bízták meg a bíraskodással, s ezzel el volt döntve Verseghy sorsa. A hercegprimás, Batthyány József gróf, a merre megfordult — volt esztergomi kanonok, pozsonyi főprépost, erdélyi püspök, kalocsai érsek — nemeslelkűsége, bőkezűsége által mindenütt megnyerte hívei szeretetét, energikus föllépte, bölcsessége által mindenek becsülését, tiszteletét. Bár a nádor barátságával, a király jóindulatával tüntette ki (halála hírére állítólag azt mondta: wir haben einen grossen Mann verloren), megmaradt alattvalóinak jósa, szerető atyja. Verseghy ügyét, a mint láttuk, kezdettől fogva figyelemmel kísérte, nagy fájdalommal töltötte el ennek a tehetséges papnak eltévelyedése az egyház tanításaitól, a mi annál rosszabbul esett a primásnak, mert, mint Kazinczy mondja, nagyon kedvelte a magyar nyelvet és pártolta, gyámolította az írókat.¹

A primási udvar képzett theologusai (Krammer és Bärnkopf),² a mint a herceg megkapta a kancellária leíratát, menten hozzáláttak a vádirat megszerkesztéséhez. Az egész ügyirat szintén megjárta a hercegprimás íróasztalát, kezének reszketeg vonásait minden oldalon többször is látni. A jelentés Verseghy védekezését czáfolgatva azt ajánlja, sőt térdén állva kéri a királyt, tiltsa el ezt a könyvet, foglaltassa le még a könyvkereskedőknél levő példányokat is³, és büntesse meg szigorúan a szerzőt.

A primás a hivatalos fölterjesztéssel egyidőben magánlevelet írt Csáky grófnak, az alkancellárnak, és még hizelgőbbet Lányinak, a közjogi osztály előadójának a kancellárián, melyekben figyelmezteti őket a mind jobban terjedő sajtószabadság káros voltára, kiemeli milyen fontos, hogy az udvar befolyása érvényesüljön a censuránál, figyelmezteti, milyen veszedelem származnék nemcsak a vallásra, hanem az államra is, ha Verseghy büntetlen maradna.⁴ Még ezzel sem elégedett meg. Jól tudta, hogy az élő szó hatalmasabb minden írásnál, tehát bizalmasát, Rietallert, a kinek szolgálatával annyiszor élt ebben az ügyben, fölküldte Bécsbe, hogy beszéljen az alkancellárral és Lányival, megbízta, hogy belátása szerint informálja őket az ügy állásáról. Sőt a királyhoz is elküldte Rietallert. Ferencz kegyelmesen fogadta a budai censort, és megígérte, hogy pár nap alatt véget fog vetni a régóta húzódó ügynek.⁵

A primás tehát bizalommal várhatta az ügy befejezését, annál inkább, mert a magyar udvari kancellária abban az időben még nem volt olyan független és önálló, mint később, mikor

¹ Levele Prónay László báróhoz. 1790 máj. 22. Kaz. Lev. II : 84.

² Jelentésük a primáshoz, Prim. Levéltár u. o. Nr. 5 és 7.

³ A primás eredeti nyolcz íves fölterjesztése a királyhoz mellékleteivel együtt az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793 : 346.

⁴ A két levél fogalmazványa Prim. Levéltár, u. o. Nr. 10. és 12.

⁵ Rietaller levele a primáshoz Bécsből, 1793 jan. 15. u. o. Nr. 12.

Bécsben azért haragudtak reá, mert a magyaroknak szolgál a királyllyal szemben; ekkor még teljesen beleélte magát az osztrák levegőbe. A kancellár ugyan, Pálffy Károly gróf, a ki 1787 óta állott a kancellária élén, fölvilágosodott ember volt, vonzódott a szabadelvű gondolkodókhoz, lelkesedett Voltaire-ért, a kit l'homme célèbre-nek nevez, magyar fordítóját, Pézelit, szívesen üdvözli, mint a szabad eszmék tolmácsát, a magyar nyelv bajnokát, s még a császárnak (II. Józsefnek) is bemutatja a fordítást,¹ — de mint olyan ember, a ki aulicus családból származott, Bécsben született, egész életét az udvar körében töltötte: meggyőződését alá tudta rendelni a dynastia kívánságainak. Így ha Pálffyra fölfogása miatt nem is számíthatott a primás, dynastikus érzelmei kezeskedtek, hogy Versegghy elítélése, ha megnyeri a király beleegyezését, nem talál nála ellenzésre.

Nem is ő vette kezébe az ügyet, hanem Okolicsányi püspökön kívül az alkancellár, Csáky gróf, ki csak két évvel azelőtt emelkedett fontos állására. Kedves embere volt az udvarnak, nagy reményeket fűztek hozzá Bécsben,² azonkívül is ismeretes volt vallásos buzgóságáról és conservatív hajlamairól, a ki minden alkalmat, különösen Pálffy távollétét sietett fölhasználni, hogy az udvarban a magyarok ellen gyanút és félelmet ébresztszen.³ Most a primás fölszólítására szívesen fordította hatalmát és befolyását Versegghy ellen.

Csáky adta meg az irányt, de a kivitel egészen Lányi József érdeme. Elvei, ha ugyan voltak elvei, nem akadályozták meg abban, hogy Versegghy elítélését ajánlja, hosszú közszolgálatát alatt csak azt az egyet tanulta meg, hogy a hatalmasoknak mindig kedvükben kell járni. Mivel pedig akkor a reactionarius irány emelkedett az udvarnál hatalomra, ő is ennek szolgálatába állott. Most a Versegghy-ügyet bízták reá, két héttel később Hajnóczy íratait tiltotta el, két évvel rá a gyászos emlékezetű Martinovics ügyben szerepelt, mindenütt a fölvilágosodás ellen küzdve. Sőt Martinovics állítása szerint Okolicsányi püspökkel együtt tagjai voltak annak a titkos társaságnak, mely céljául azt tűzte ki, hogy az ország kormányzását és a felségjogokat az országból kiutasított jezsuitáknak és a jezsuiták szolgálatában álló hatalmasoknak szerzi meg.⁴

Lányi a primás leveléből és Rietaller szóbeli utasításaiból megtudta, mit kell tennie. Értesült arról is, hogy a Csákytól

¹ A francia nyelvű levél megjelent az Orpheusban, 1790. I. 11. lap.

² *Hormayr*, Taschenbuch VII: 400.

³ *Horváth Mihály*, Magyarország történelme, 2-ik kiad. VIII. 189. l.

⁴ Martinovics vallomása. Közölve Abafi, Hazánk XI: 381. Fraknoi azt állítja i. m. 242, hogy ez a leleplezés alaptalan, s Martinovics csak bosszút akart állni e két ellenségén, de sem azt nem bizonyítja, miért épen e két férfiún, sem azt, mért lett volna oka Martinovicsnak e két tanácsost különösen gyűlölni.

informált uralkodó elfogadja a kancellária ajánlatát, ha az Verseghyre elítélő lesz. De azt is érezte, hogy az ügyiratokból nem meríthet alapot arra, hogy Verseghyt megbüntettesse, ezért az egész ügyet két részre osztotta: egyik a vallást sértő tartalom, másik a kézirat rendjének megváltoztatása. Az első pontra nézve egészen elfogadja a primás megokolását, és azt ajánlja, vezettesse be a király a Millot fordítást az Index Theresianusba, a tiltott könyvek közé, és foglaltassa le az egész országban található példányait, mivel az értekezések és jegyzetek veszedelmesek az erkölcsre.¹

A kancellária elfogadta, a király jóváhagyta az eltiltást.

Az eltiltás és lefoglalás, ha nem volt is egészen törvényes — hiszen censurázott műről volt szó, melynek még forrásai is engedélyezve voltak — de az előbbieken alapján nem volt váratlan, és a kancellária okait érthetjük. Hogy Verseghynek volt-e igaza, az mellékes. Olyan eszméket hirdetett, melyeket abban a korban hirdetni nem volt szabad, főképen katolikus papnak nem: megtámadja az ó- és újtestamentum tekintélyét, tagadja a vallás isteni eredetét, a lélek halhatatlanságát, a jutalom és büntetés örökkévalóságát, a csodák létezését.

Az eltiltás azonban nemcsak magában véve ártott Verseghynek, hanem a mint a föladó jól sejtette, ezzel elveszett minden reménye a könyvvizsgálói állásra is, a tanács kérvényét ettől kezdve nem vehette figyelembe.²

A függetlenül gondolkodó férfiak között nagy aggodalmat és fölindulást keltett az ítélet. Batsányi³ az egészben a *sötétség apostolainak* munkáját látta, a kik féltik hatalmukat, ha az írók, nemzetük javát lelkükön viselő férfiak, föl akarják világosítani a népet, ha fejleszteni akarják a nép szellemi képességeit. Milyen izgatott volt a hangulat, milyen elkeseredettek a kedélyek, mutatja, hogy Verseghy ellenségeit még a legrosszabbra is képeseknek tartották. Egészen határozottan tartotta magát az a hír, hogy Verseghyt *orozva* meg akarták gyilkolni. Látjuk majd mennyire alaptalan volt a vélekedés, de az adat nagyon jellemző.

Az eltiltással azonban Lányi csak részben felelt meg a primás óhajának, mert a primás ezt a maga részéről csak jogos védekezésnek tartotta, a mivel még nem lakoltatta meg a bűnöst. Ürügyet kellett tehát keresni Lányinak, hogy teljesítse a primás második kívánságát is, meg kellett Verseghyt büntettetnie. Erre volt jó a vád második pontja, a kézirat rendjének megváltoztatása, a mit az előbb Lányi czéltudatosan mellőzött. Most

¹ A fölterjesztés a királyi resolútióval az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793 : 1303.

² A censori állás betöltésére vonatkozólag lásd Századok 1900 : 140. l.

³ I. levele.

megint elővette és leírt a tanácsnak, terjeszsze föl Verseghy kéziratát, hogy a kancellária az önhatalmú változtatásért ítéletet mondhasson Verseghy fejére.

A helytartó-tanács fölterjesztette a kéziratot, és a nélkül, hogy véleményét megkérdezték volna, javaslatot tett a kancelláriának. A bátor és őszinte javaslatot a referens tanácsos, Klobusiczky, fogalmazta, és a helytartó-tanács, mikor elfogadta, megint tanubizonyságot tett független szabadelvűségéről és igazságszeretéről, mert ismerte ugyan a kancellária szándékát, de még sem habozott nyíltan kijelenteni, hogy Verseghy ártatlan a terhére rótt vádban, mivel a kézirat szabályszerűen el van látva az engedélyező szavakkal.¹ Verseghy értesült a kedvező fölterjesztésről, de azért még sem bízott, hogy a kancellária elfogadja, tehát valamint hét évvel azelőtt, most is arra a merész lépésre szánta el magát, hogy fölmegy Bécsbe az uralkodóhoz, őt magát nyeri meg ügyének. Februárius végén fölkészülődött, és egy hetet töltött a bécsi magyar társaság körében Görögékkal, majd márczius 4-én kihallgatásra jelentkezett a királynál, és átadta személyesen folyamodványát.² Mit végzett, arra nincs adatunk, de ismervén a primás közbenjárását, valószínűnek tartjuk, hogy Ferencz a legjobb esetben is csak jóindulatáról biztosíthatta.

Nem is volt eredménye e lépésnek. A kancellária, illetőleg Lányi, a ki az ügyet referálta még a tanács ajánlatával sem törődött, hanem a hivatalos hatóságoknak jelentéseit meghamisítva Verseghyt vétkesnek ítélte. Azt ajánlja, hogy Verseghy eljárását minősítse a király szándékos hamisításnak, mivel Verseghy a jegyzeteket gonosz célból vonta össze, és ezzel nagy erkölcsi veszedelmet okozott.³ A büntetést három hónapi fogságban állapította meg, a mit a papi úristomban kell Verseghynek eltöltenie; ha ott sem javul meg, leszállítják 350 frtnyi, tehát a rendesnél nagyobb penzióját; ha azonban józan gondolkodásra tér és jobb elveket vall, akkor a primás tegyen ajánlatot, mire lehetne használni őt.⁴

A király hozzájárult az előterjesztéshez, s így a helytartó-tanács loyális véleményével szemben győzött a rosszakaratú censor és a szolgálalkú kancellária véleménye. Elismerjük, hogy a Millot-példányok lefoglalására volt elég oka a kancelláriának, de ez a második ítélet igazságtalanul érte Verseghyt. Igaz, hogy elvei veszedelmeseknek tetszettek, de megkapta ezek közlésére az engedelmet; igaz, hogy a kézirat rendjén változtatott, de ez —

¹ Eredetije az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793 : 2417.

² Eredetije a királyi kézjeggyel ellátva u. o. 1793 : 1714.

³ Lányi azonban fölterjesztésében nem azt mutatja ki, hogy az *író célja* volt gonosz, mikor az *értekezéseket összevonta*, hanem, hogy a *munka* célja gonosz, az ítéletet pedig az előbbi, be nem bizonyított tétel alapján mondatta ki.

⁴ A leírat az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793 : 6066.

a mellett, hogy nem volt rá paragrafus — oly csekélység, melyért három hónapi fogság nagy büntetés.¹

Az ítélettel magával ellentétesnek látszik a primás kívánságára hozzátoldott utolsó mondat, mely Verseghynek megjavulása esetére kilátásba helyezi, hogy a primásnál alkalmazást kap. Az ellentét azonban csak látszólagos. A primás egyszerű ígéretnek tekintette, Lányi gondolata azonban mélyebben járt, mikor a primás fölterjesztését magáévá tette. A kancelláriánál azt gondolták, hogy az a katolikus pap, a ki saját vallása ellen lép föl, megtagadván ezzel azt, a minek szentnek kellene lenni, nem lehet valami szilárd jellemű ember, nem igen ragaszkodhatik elveihez. De e mellett világos fő, sokat tanult, ügyesen forgatja a tollat, tud a nép nyelvén beszélni: ilyen emberre szüksége volt a kancelláriának. Ha megjavul, és elveit megváltoztatja, azaz világosan szólva, ha hazája ellen fordítja fegyverét, a helyett hogy a vallás ellen fordítaná, ha szolgálatait kész lesz a reactionarius kormány rendelkezésére bocsátani, akkor majd gondoskodik róla a kormány utasítására a primás.

Lányi nem restellte még a primás gondolatát is kiforgatni értelméből.

A primás értesítette az ítéletről Verseghyt,² a kit nagyon lehangolt az ítélet. Félt a fogságtól, noha tudta, hogy mióta József császár megszüntette a szerzetesek sötét, földalatti börtöneit, a papi javítóház nem is hasonlítható a polgári fogházakhoz. De különösen az bántotta, hogy az ítéletet nyilvánosságra akarták hozni, és aggódott, hogy így szégyenéről az egész világ tudomást vesz. Félt azonkívül a primástól is, hiszen tudta, hogy az ítéletet nagyrészt a primás fölterjesztése alapján mondták ki. Folyamodást nyújtott be tehát a királyhoz, melyben orvosi bizonyítványokat mellékelve, hivatkozott lábbadozó állapotára, a minek megárt a füledt levegő, és kéri, hogy engedje el a király a büntetést, vagy legalább enyhítse.³ Főlemlíti öreg édes anyját is, kit neki kell eltartania; mi lesz belőle, ha egyetlen támaszától megfosztják?

Verseghy azonban jól tudta, hogy a király sem az egyik, sem a másik okot nem fogja elegendőnek találni, sejtette, hogy szorult helyzetében csak az segíthet rajta, a kit tulajdonképen legjobban megbántott: a primás. Folyamodást nyújt be hozzá is, ugyanazon a napon, melyen a királyhoz, tegyen mellette jó szót a királynál, eszközölje ki, hogy kérése teljesedjék. Nem folyamodik a megtért bűnösök szokott fogásához, kik bűnük nagyságát túlozva, bűnbánatukkal kérkednek. Egy szóval sem

¹ A fogság külömben, mint látni fogjuk, igen enye volt.

² A leírat a Prim. Levéltárban. Nov. Arch. 94. PE. P. III. Nr. 18.

³ A folyamodvány (kelt jún. 27-én) a mellékletekkel együtt az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 7142.

említi, hogy bűnét megbánta, de öntudatos hangon megírt folyamodásának minden sora tanubizonyságot tesz arról, hogy kész a jó útra térni. Nem lesz alázatossá, csak megalázza magát, és úgy könyörög a primáshoz, a ki kegyelmével még azokat a tehetéseket is meg akarja nyerni az államnak és egyháznak, a kik tévedtek ugyan, de nem rosszaságból, hanem gyöngeségből.¹

A primás a folyamodványra igen meglehangú, barátságos magánlevélben felelt, a melyből kitűnik lelkének igazi nemessége. Mint »aggódó atya« szól kedves fiához. Levélének nemcsak tartalmával, hanem hangjával is kimutatja, hogy bár Verseghy súlyos bűnt követett el az egyház ellen, azért őt nagyra tartja. Reméli, hogy a bűn ösvényéről letérve megjavul, és hű, hasznos fia lesz az egyháznak.² Azt nem ígérhette ugyan meg, hogy teljesíti kérését, mert ő a fogságot nem büntetésnek, hanem javító eszköznek kívánta, de egyébként mindent megtett, hogy már az ítéletben nyoma legyen ennek a célnak: azt ajánlotta Lányinak, hogy tagadja ugyan meg Verseghy kérését, de vegye figyelembe beteges állapotát, és bízza reá a büntetés végrehajtását. Így a kancellária elutasította Verseghyt, de a primás kívánsága értelmében magát az ítélet szövegét is megváltoztatta, nem parancsolta meg, hogy Verseghyt javítóházba zárják, hanem a büntetés módját a primásra bízta és hozzátette: »womit auf den Fall, wenn es wirklich die Gesundheits-Umstände des Bittwerbers erfordern sollten, die Verfügung getragen werde, dass er durch die drey monatliche Recollection keinen Nachtheil an seiner Gesundheit erleide«. A király is hozzájárult ehhez a Verseghy egészségéről melegen gondoskodó határozathoz.³

Míg az ítéletet a kancellária a helytartó-tanáccsal, az meg a primással közölte, egy egész hónap telt el, és így Verseghy csak augusztus vége felé értesült, hogy kérését nem hallgatta meg a király. Bele kellett már nyugodnia, hogy a kancelláriától reámért büntetést megkezdje. A primással való levélváltás óta különben sem tartotta olyan súlyosnak a fogságot, belátta, hogy a primás atyai jóindulattal kíván róla gondoskodni. Nem is csalódott benne. Meg lévén győződve Verseghy becsületességéről, nem is habozott a legszabadelvűbben magyarázni a leíratot. Bár az energikus egyházfejedelemnek volt már határozott terve, mégis, hogy a legalkalmasabb módot megtalálja, megkérte Rauscher Miklóst, vizsgálja át az ügyet és tegyen javaslatot.

¹ A folyamodvány a Prim. Levéltárban, u. o. Nr. 16.

² Közlöttem a levelet i. értekezésemben. (Századok, 1900 : 128.) Fogalmazványa u. o. Nr. 17. Különösen akkor tűnik ki e levél szíves hangja, ha összevetjük azzal a rövid, hivatalos, hideg hangon írt levéllel, melyet a primás Rietallerhoz intézett, pedig az sok szolgálatot tett neki. U. o. Nr. 14.

³ A kancellária fölterjesztése a királyi resolútióval az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793 : 7998.

Rauseher határozottan ellene volt annak, hogy Verseghyt a többi bűnös pap közé zárják; érezte, hogy a mint más volt Verseghy bűne, másnak kell a büntetésnek is lenni. Azt ajánlotta tehát, hogy az ilyen finoman érző embernél a javítást inkább enyhe, mint szigorú eszközökkel kísértsék meg: az ilyeneket a jószág és szeretet sokkal inkább megjavítja, mint a félelem és szigorúság.¹

Az ajánlat megfelelt a primás óhajlásának. Ő is azt gondolta, hogy az erőszakosság látszólag jó útra térítheti a megtévedetteket, de csak látszólag, mert esetleg még rosszabb következményei lehetnek, megvadíthatja, makacscsá teheti a bűnöst, minthogy »error convictione aptius, quam coactione tollitur«.

Elhatározta tehát, hogy Verseghyt nem a »domus recollectionis« falai közé zárja, hanem elküldi Nagyszombatba, töltsen ott a három hónapot a fiatal papokkal együtt, a kiket hivatásukra, a lelkipásztorkodásra, előkészítenek.² Ott éljen Verseghy közöttük külön szobában, de a kispapok asztalánál legyen étele. Míg a három hónapi *recollectiót* is tulajdonképen kilencz napra szállította le, és erősen kiemelte, hogy ezen kilencz napi *exercitium*-on kívül más büntetés ne érje.³ Lelki atyjául Kluch József kanonokot, a későbbi nyitrai püspököt rendelte, a kinek meghagyta: igyekezzék rávenni Verseghyt első sorban arra, hogy botlásait és nézeteinek veszedelmes voltát belássa; ha majd megtért és bűneit megbánta, foglaltassa vele írásba elvei visszavonását.⁴ Hogy mennyire érdeklődött a primás Verseghy iránt, hogy milyen fontos dolognak tartotta a Millot fordítóját az egyház és vallás számára megnyerni, az is mutatja, hogy a kanonoktól pontos jelentést kívánt arról, milyen lélekkel fogadja Verseghyt a tanításokat.⁵

Verseghy megkapván az értesítést, hogy a magábaszállás helyéül Nagyszombatot szemelte ki számára a primás, szeptember utolsó napjaiban fölkészülődött, és október elsején⁶ jelentkezett Kluch kanonoknál. A kanonok szívesen fogadta, bátorította, hogy reméljen, minden jóra fog fordulni. De figyelmeztette: »cum peccare quidem humanum sit, sed in peccato perseverare diabolicum,« tehát ha valamiben vétkezett, gyónja meg neki. Bevezette a novitiások közé és fölszólította, hogy új lakóhelyén tekintse őt leghívebb barátjának. Hogy sikerrel felelhessen meg annak a föladatnak, melylyel a primás megbízta, sokat társalgott Verseghyvel,

¹ Jelentése a primáshoz 1793 szept.-ből, Prim. Levéltár u. o. Nr. 19.

² Rauseher jelentésére indorsatióképen a primás sajátkezűleg írta rá a határozatot.

³ A primás levele Vilt József érseki vicariushoz. Nagyszombati érsl. levéltár, Archivum novum, 1793. Bibl. Eccl. 22. csomó 1. sz.

⁴ Levele Kluchhoz szept. 19-ről. Prim. Levéltár, u. o. Nr. 21.

⁵ Levele Kluchhoz szept. 21-ről, u. o. Nr. 22.

⁶ Lásd a fentebb idézett primási leíratot Vilthez. (Indorsatio.)

igyekezett meghódítani ezt a tehetséges embert az egyháznak és vallásnak, meg akarta akadályozni, hogy erejét az egyház ellenségeinek szentelje. Értelmes ember volt, megfogadta a primás szavát, hogy szelídséggel és szeretettel bánjék Verseghyvel. Nem is vakbuzgó térítgetéssel vagy erőszakos kényszerítésekkel akart a lelkére hatni, hanem azzal a fegyverrel, melyet a dogma hívei már évszázadok óta sikerrel használtak, a vitatkozással. Be akarta bizonyítani Verseghynek, hogy téves tanításokat hirdetett Millot-jában, meg akarta győzni arról, hogy a boldogsághoz csak a vallásos hit vezet.

A mint megkezdte térítő munkáját, mindjárt tett néhány ellenvetést az értekezésekre. Verseghy védte állításait, Kluch megczáfolgatta, de nem kíméletlenül; ellenkezőleg, egy pár napig, míg a tulajdonképeni büntetés ideje le nem járt, nem is bántotta, hanem fölszólította, hogy gondolkodjék beszélgetésükről, és ha valamit talán meggátolná abban, hogy megtérjen, vallja be nyílt szívvel legközelebbi vitatkozásukon.¹

Nyolcz napig nem hozta szóba a dolgot, de a kilenczedik napon számon kérte Verseghytől, milyen eredményre jutott. Majd Misstery István praebendatus segítségével a büntetés letelte után, október 11-én, folytatta a térítés munkáját. Egyenként sorra vette az értekezéseket és mindegyiknek kimutatta tévedéseit, bebizonyította az erkölcsre káros következményeit. Nem kívánta, hogy Verseghy föltétlenül elismerje czáfolatainak igazságát, biztatta, csak feleljen meg, ha valamiben azt hiszi, hogy neki van igaza, akár szóval, akár írásban, ő szívesen fogadja;² vette össze, a mit tőle hallott, azzal, a mit Millot-jában megírt, és nyugodt lélekkel gondolkozzék, visszavonhatja-e állításait? Ismerje el, hogy a tudomány csak addig igaz, míg a vallással (a kinyilatkoztatott, biblián alapuló vallással) összeütközésbe nem kerül, mert a mi a vallás dogmáinak, a szent atyák fölfogásának ellentmond, az hazugság. Ő nem kételkedik, hogy tévedéseit belátja, meggyónja, és hibáját megjavítja. Verseghyre a kanonok iparkodása valójában semmi hatással sem volt. Ő, kinek szelleme a XVIII-ik század fölvilágosodásának irodalmán erősödött meg, a kit, bár kezdettől fogva szabadelvű és bátran gondolkodó volt, még függetlenebbé tett a tudomány, a ki mindig az igazságot szolgálta, nem tagadhatta meg egész eddigi pályafutását. Szívében megmaradt továbbra is annak, a mi volt, megmaradt a haladás emberének. A ki minden téren gyűlölte a szűk látókörű maradiákat. De számot vetett magával; a kanonok szavaiból megértette, hogy azon az úton, a melyen eddig haladt, tovább nem mehet, nem csak siker nem kecsegteti, hanem mindenféle kellemetlenségnek teszi

¹ Kluch első levele a primáshoz, 1793 okt. 26. Prim. Levéltár. u. o. Nr. 29.

² Kluch második levele a primáshoz, 1793 nov. 12., u. o. Nr. 31.

ki magát, megkeseríti egész életét, míg ha hallgat a szóra, nem csak eleget tesz azoknak a követeléseknek is, melyeket reá egyházi ruhája szab, hanem sokkal inkább szentelheti erejét a munkálkodásnak, a magyar tudományosság terjesztésének. Fülébe csengtek a királyi leírat biztató szavai is, hogy ha megjavul, a primás majd alkalmazza valami egyéniségének megfelelő állásban. Kluch kanonok ugyan nagyon hangoztatta a primáshoz intézett második levelében, hogy semmi anyagi előnnyel nem kecsegtette Verseghyt, de abból a körülményből, hogy még az egyházfejedelem előtt is elhallgatja azokat az okokat, melyekkel Verseghyt meggyőzte,¹ azt hiszszük, volt része Verseghynek ígéreteken is.

Igy teltek a napok. Az órák egy részét vitatkozásra és elmélkedésre kellett fordítania, de a többivel tetszése szerint rendelkezhetett, mert a kanonok, hogy bizalmát teljesen megnyerje, szabadjára engedte, még olyan szigorúan sem fogta mint a kispapokat, nem zárta őt a novitiatus »téglasövényé«-től határolt helyiségeibe, megengedte a sétát, nemcsak a kertben, hanem a városban is, és hogy annál inkább magába szállhasson, nem kísérté el, még ha a város határán túl barangolt is.

Elt is az engedelemmel. Volt a város keleti határán egy kis domb, a melyről messze elláthatott, messze a kopár mezőkön túl abban az irányban, a hol Pest feküdt. Ide szokott kijárni, leült a száraz gyöppel borított földre, és vágyódó pillantásokat vetett kelet felé. Föl-fölsóhajtott, ha visszagondolt arra az életre, a mit ott folytatott, az irodalom és tudomány »mennyei világára,« arra a baráti körre, melyben annyi kedves órát töltött, szegény édes anyjára, a ki most magára hagyva kínosan tengeti életét és Krisztinára, szerencsétlen barátnéjára. A fájdalmas emlékek ellepték lelkét, és mégis ezek az órák voltak legkedvesebbek előtte, mert a lehangoltság nyomán remény fakadt szívében, remény, hogy három hónap múlva visszatérhet ő is Pestre.²

Ez volt egyetlen szórakozása. A nagyszombati lakosokkal nem igen érintkezhetett, legföllebb a sétáin ismerkedett meg egy-két könnyűvérű asszonnyal, ha ugyan Kazinczy állításában megbízhatunk, a ki erre egyedüli tanunk.³ Hogy szívesen szóba állott velük, »orthodoxiát tanulni tőlük«, s azok is elműltek az udvarias, jókedvű pappal, azon, ismerve Verseghy természetét, nem csodálkozhatunk. Kész örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy a körükben elfelejtse nyomorúságát, s a női társágban vidámabb kérdésekről is beszélgesse, mint a szigorú erkölcsű kanonokkal. Azért Krisztináról nem feledkezett meg.

¹ »Quibus ad id momentis usus sim? Supervacaneum puto referre. Illi constat et mihi. Et sufficit.« U. o.

² Levele Koppi Károlyhoz, 1793 okt. 28-ról. Eredetije a kegyes-rendiek váci könyvtárában. Közölte Csaplár Benedek. Figyelő XXIII: 206—207.

³ Kazinczy megjegyzései Szirmai emlékiratára. Abafi, Hazánk XI: 104.

Mint egy későbbi — vagy talán már ekkor megfogalmazott és később csak megjavított — versében írja:

Hogyha személyedtől, szép Laurám, mostoha sorsunk
engemet egy ideig messze ragadni talál,
s más valamely szépség érzékeny lángjai által
szívemet egy múltó gerjedelemre viszi;
meg ne ítélj . . .¹

Munkás, szorgalmas természete azonban komolyabb dologra is ösztönözte. Még mielőtt Nagyszombatba került, nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozott, s kevéssel az ítélet kihirdetése előtt jelent meg első nyelvtudományi munkája, a *Proludium*. Most fogását arra használta föl, hogy munkálkodását folytassa. A *Proludium* csak bevezető volt a magyar nyelv rendszerébe, nem rendszeres mű, hanem egynehány bevezető kérdés tárgyalása. Ekkor elhatározta Verseghy, hogy megírja a magyar nyelvnek analitikus gramatikáját, »melly magában foglalandja nemcsak a' gramaticabéli regulákat, hanem ezeknek okait is, a nyelvnek általában való és különös tulajdonságaival együtt.«² Munkájának, melyhez már a 90-es évek kezdete óta gyűjtött anyagot és készített jegyzeteket, *Analysis Linguae Hungaricae* lett volna a címe,³ de több mint tíz esztendőnek kellett elmúlnia, míg megjelenhetett.

A nyelvtan azonban csak az egyik részét öleli föl a nyelv jelenségeinek, a formait, a másikat, a tartalmat a szótár gyűjti össze. Verseghy a munkának ezt a második felét is el akarta végezni, meg akarta írni a magyar nyelv szótárát. Még *Proludium*-ában⁴ megállapította a követendő módszert, meghatározta pontosan a föladatot: az első lépés egy szófajító szótár készítése, a második a specialis, tudományos szótáraké, végül következik a teljes szótár. Jól tudta, hogy ezzel a munkával egy ember nem bír, azért, mint abban korban annyian, ő is egy tudós társaságra gondolt, de addig is el akarta végezni a maga erejéből az első részt, az etymologikus szótárt. Anyagot már régebben kezdett gyűjteni, most fogságában nagy buzgalommal folytatta.⁵

Mindamellet nem érezte magát jól Nagyszombatban. Sok mindenféle baja volt: első sorban a hűvös ősz bántotta, mely a szokottnál is zordonabban köszöntött be »a tornyos városkába«, a »komor éjszak alatt« fekvő Nagyszombatba. Sétáin meg is hült, s régi baja, a köszvény, újra gyötörni kezdte. Azonkívül a vízzel volt sok baja. Szeszes italt nem ivott, s így kénytelen volt

¹ *Laurához*, Magyar Aglája 111. l.

² Levele az erdélyi magyar nyelvemelő társasághoz. Akad. Levéltár, M. Irod. Levél. 4-rét, 146: 68. levél.

³ U. o.

⁴ 118—122. §. (85—88. l.)

⁵ Kluch második levele. (Actu elaborat Lexicon Hungaricum.)

a nagyszombati kemény vizet inni, a mi hamar megártott neki, mert már egészen hozzászokott a Duna vizéhez.¹

Ebben az ügyis izgatott lelkiállapotban, a mit betegsége még fokozott, sok minden elkeserítette, a mi máskor, szerencsésebb körülmények között talán egészen elkerülte volna figyelmét. Készerűen panaszkodik, mennyi a piszok és szemét ebben a tót faluban, még tiszta vize sincs, a mi van, az mind mocsaras. Még jobban gyötörte őt az a kör, melyben élnie kellett. Osupa kispap, mind beteg lelkű ember, a kiket elzárnak a világtól, hogy frisebb szellő, a szabad szellem levegője ne érje őket. Súlyos jármot viselnek vállukon, meggörnyednek alatta, s a szenvedés komorrá, alázatossá teszi őket. Gondolataikat nem szabad fönnszóval nyilvánítaniuk, egyéniségüket elnyomják, úgy kell látniuk mindent, mint előljáróik parancsolják, mert

. . . Orraikon tündéres sárga üvegből
Metszett pápaszemet hordván, mind finom aranynak
Tartják a mit az örkuvaszok fitogatni akarnak.²

A ki ellent mer mondani, a ki a szeme elé tartott sárga agyagra nem mondja rá, hogy arany, annak kivájják a szemét, vagy elkergetik; a ki nem hiszi el, a mit hinni nem lehet, de kell, azt megátkozzák. Így törik meg a független gondolkodást, így hajtának mindenkit járomba.

Most itt él ő is közöttük. Az ő szemére is ráerőszakolják a sárga üvegből metszett pápaszemet, ellenkezik, de mégis meg kell adnia magát, meghajtja fejét, s egyre csudálja az arany szépségét.³

Mindez a nyomorúság, a mit végig szenvedett, nagy hatással volt reá, úgy hogy látszólag meggyőzette magát, s engedett. Nov. 2-án írásban adja a kanonoknak, hogy a tanítás fogott rajta, belátja tévedéseit, és átadta neki azt a kilencz elmélkedést, *De scandalo*, melyet a kilencz napi magábaszállás alatt írt,⁴ annak bizonyítására, hogy megjavult.

Megtért, de ez a színváltozás nem ment olyan könnyen. Hosszu lelki harczot vívott, míg végre elhatározta magát. Sokat gondolkozott, vajjon megtegye-e azt a lépést, melyet szíve tiltott, de a józan ész parancsolt. Azt tudta, hogy lelkiismerete számon kéri ezt a tettet, de másrészt, nem kényszerítik-e egyenesen rá a viszonyok? Levele Koppihoz élénk világot vet arra a lelkiállapotra, melyben akkor volt. Izgatottan keres mindenhol okot,

¹ Kluch harmadik levele a primáshoz, 1793 nov. 13. Prim. Levéltár, u. o. Nr. 34.

² A Koppihoz írt levele. Eredetijét nem tudtam a váci levéltárban megtalálni, így kénytelen vagyok Csaplár átírásában idézni a költemény sorait.

³ U. o.

⁴ Prim. Levéltár u. o. Nr. 38.

melylyel e lépését, e képmutatást menthetné. Körülnéz a társadalomban, azt látja, hogy

Teljes képmutató alakokkal az emberi nemzet.

mindenki más szerepet játszik, ha figyelő szemmel kísérjük tetteit, mint mikor egyedül van. Ebben keres vigasztalást. És végre nem képmutatók-e maguk a papok is? Csak ő legyen tehát kivétel, csak őt sujtaná büntetéssel a lelkiismeret azért, hogy mást hord szívében, mint ajkán?

Mért ne lehetne tehát nekem is mellembe bezárni
Titkos itéletimet; s az övéket minden üdötlen
Ostromlás nélkül csak azonban megsüvegelni.
Míg nyelvem rólok szabad szólásra fakadhat?

Mennyivel rosszabb a többi pap eljárása, mert

Ők a képmutatást mocskos nyereségnek okáért
Üzik . . .

őt pedig nem az anyagi érdek vezérli, mikor megtagadja elveit, és álorczát ölt föl, hanem:

Az egy szomorú szükség, melly engemet arra
Kénytelenít, csak azért, hogy titkosb tollam ezentúl
Kellemeteseb hasznot hozhasson az árva magyarnak,
Mint mellyet könyvem konokabb védelme szerezne.

Íme ilyen gondolatok, ilyen remények vették rá Verseghyt, hogy rátérjen az állítólagos jobb útra, és megfogadván Kluch kanonok tanácsát, visszavonja eddigi tanításait. Elkövetkezett a vezeklés nehéz munkája. Fölidézte emlékezetében Galilei példáját, a ki jobb meggyőződése ellenére megtagadta a föld mozgását — ő is visszavont mindent, a mit csak a kanonok kívánt. A mint ez az elhatározás tetté érett, iparkodott föladatát úgy végrehajtani, hogy minél kevesebb kellemetlenséget okozzon magának is, másoknak is. Nem elvtelenségből csapott át a szabad gondolkodásból a másik végletbe; szíve mélyén mindég megőrizte elveit; hanem ha már egyszer rászánta magát a kikerülhetetlenre, azt minél csendesebben, minél nagyobb meglegedésre akarta végrehajtani.

Megkérte a kanonokot, és ezzel még jobban megnyerte magának a jószívű embert, hogy segítsen neki retractatioja megszerkesztésében és megírásában. Így készült el a retractatio és ment le Esztergomba.

Levelet is írt melléje,¹ fölemlítván benne az evangéliumi atyát, a ki »a siliquis porcorum« megtért fiát örömmel fogadta

¹ Kelt nov. 10-én. Prim. Levéltár, u. o. Nr. 30.

keblére; kéri ő is a primást, fogadja kegyelmesen a megtért bűnöst, a ki csak hálát tud adni az Istennek, hogy megállította a lejtőn, és jó útra vezette. »Castigasti me et eruditus sum« így végzi levelének első részét. A másodikban fölhatalmazza a primást, hogy retractációjával járjon el tetszése szerint, mert »ad omnia enim, quae Eminentiae Vestrae gravissimo iudicio probabuntur, paratum est cor meum«.

A hat íves retractatióban¹ nyugodtan, bűnbánatával épen nem hivalkodva beismeri, hogy az emberek gyakran tévednek, ő is tévedett szerencsétlen tapasztalatlansága miatt a Millothoz függesztett értekezésekben és jegyzetekben. Meggyőződött, hogy a mit ott mond, azt modern tudósok véleményétől megtévesztve, helytelenül mondotta. Helytelenül, mert a katolikus hit, az egyház dogmái és a keresztény morál ellene szólnak. Ezután részletesen, pontonként sorra veszi állításait, és mindegyikről beismeri, hogy alaptalan, ellentmond a bibliának. De csak beismeri, czáfolásra nem gondol, erre lelkiismerete nem vihette rá.

A retractatiót Verseghy kinyomatásra szánta, de a primás, meghallgatva Rauscher Miklós véleményét,² megelégedett azzal, hogy a retractatiót tudomásul vette. Szándéka volt megbízni Verseghyt, hogy hazaérkezése után részletesen czáfolja meg állításait, még pedig magyarul, de ez abbamaradt.

Igy minden a legjobb irányban haladt. Verseghy nemcsak gondviselőjét, hanem a primást is meg tudta győzni teljes megjavulásáról. Annyira megnyerte Kluch kanonok szeretetét és bizalmát, annyira megbízott benne a primás, hogy mielőtt a három hónap letelt volna, nov. 19-én értesíti Verseghyt, hogy örvendezve hallotta megjavulását: »confirmet Deus, quod operatus est in Reverentia Vestra. Ego de sinceritate confessionis, poenitudinis, retractionis de boni Reverentiae Vestrae pro futuro proposito confisus . . .«, és Kluch kanonok ajánlatára,³ Rauscher meghallgatása után, megengedi, hogy visszatérjen az ő (a primás) költségén Budára: »ut valetudinem et res suas Budae curare possit«.⁴

De más tekintetben is kimutatta a primás jóindulatát Verseghy iránt. Még folyamatban volt az ügye, mikor a primás értesült, hogy Pozsonyban, a hol akkoriban tartózkodott, Hajschoker censornál egy munka van engedélyezés végett, mely hevesen támadja Verseghynek nemcsak működését, hanem személyét is. A jólelkű primást nagyon bántotta, hogy épen akkor készül Verseghy ellen ez az új támadás, mikor megjavulásának kétségtelen jeleit adta, tehát minden áron útját akarta vágni. Rauscher és Kluch aján-

¹ U. o. Nr. 31.

² Dátum nélkül (1793 nov. 15. körül.) Prim. Levéltár, u. o. Nr. 32.

³ I. levele nov. 13-ról.

⁴ A szíves hangú levélnek fogalmazványát a primás sajátkezűleg tette még barátságosabbá. Az aláírást (Benedictus pater) kihúzta, s ezt írta helyébe: Paternam benedictionem ex animo impertiendo, persevero. U. o. Nr. 33.

latára ¹ bizalmasan értesítette a szerzőt, hogy a bűnös megtért, és rávette, hogy vonja vissza a könyvet.

Másfél hónapi *recollectio* után tehát, november 20-a körül, Verseghy elhagyta Nagyszombatot, visszatért Pestre. A primás sietett értesíteni a királyt, hogy a térítés munkája sikerült, és bejelentette, hogy Verseghyt nagy élvezettel és »plena securitate et consolatione« hazabocsátotta.²

¹ Rauscher jelentése a primáshoz. U. o. Nr. 31., Kluché Nr. 34.

² A primási jelentés (1793 decz. 21-ről) fogalmazványa u. o. Nr. 35.

VII.

Verseghy élete 1794-ben.

(Verseghy visszatér Pestre. Pest mint irodalmi középpont. Verseghy barátai. A francia és a magyar fölvilágosodás. Verseghy mint filozofus és politikus.)

November végén visszaérkezett Verseghy Budára. Szívére ölelte szerető édes anyját, a kit boldoggá tett a tudat, hogy fia ott van mellette, s most már nem szakítja el őket egymástól semmi. Verseghynek legelső dolga volt visszavenni a censorságért benyújtott kérvényét. Még Nagyszombatban megértette, hogy őt az előzmények után nem nevezhetik ki Hübner helyére, most tehát rongált egészségi állapotára hivatkozva kijelentette, hogy a pályázatban nem vesz részt.¹

Egyelőre nem is akart hivatalt vállalni; a sok izgalom annyira kimerítette, hogy pihenésre vágyott, és nem emlékeztette a primást a királyi leírat utolsó szavaira. Maga a primás szánt-szándékkal várákozott, mert bármennyire megbízott is Verseghyben, azért rögtön nem merte alkalmazni, vagy talán illendőségből vonakodott a királytól elítélt papnak mindjárt hivatalt adni. E helyett megígérte neki a királyi leírat értelmében, hogy ha gondolkozás-módja nem változik meg, és kitartóan megmarad tetteiben is azon az úton, a melyre rálépett, akkor majd keres neki olyan állást, mely talentumának legjobban megfelel, a nélkül hogy egészségét veszélyeztetné. A primás valószínűleg iskolai igazgatóságra vagy könyvtáraosságra gondolt, mivel Kluch is ezt találta legmegfelelőbbnek Verseghy számára.²

A király tetszéssel fogadta az előterjesztését, és Verseghyt még egyszer a primás figyelmébe ajánlotta.³

Egy teljes esztendő telt el Verseghy Budán anyjával, s ez az év, 1793 deczemberétől 1794 deczemberéig, egyike volt a legboldogabbaknak életében.

¹ Folyamodása a helytartó-tanácsához. Orsz. Levéltár, H. T. 1793 : 28742.

² Jelentése a primáshoz, Prim. Levéltár, 94. PE. P. III. Nr. 31.

³ A kancellária előterjesztése a királyi resolútióval az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1794 : 1321.

Budán lakott, szeretett hegyes-völgyes városában, és most már élvezhette azokat az előnyöket, melyeket budai tartózkodása nyújtott: részt akart venni abban az életben, mely a fővárosban szerényen még, de már megindult. Nem volt ugyan még Pest tulajdonképen semmiféle középpont, sem politikai, sem irodalmi, de a két testvérvárost már nagysága, kulturális intézményeinek száma lassan-lassan a többiek fölé emelte. Itt volt az egyetem, melynek abban az időben egy pár igen kiváló tanára volt, s nagy részük jó barátságban élt egymással, egy gyors fejlődésnek indult könyvtár (az egyetemé), egy pár jóhírű könyvkereskedés és nyomda, s ha az írók nagy része, különösen a tekintélyesebbek, a vidéken éltek is, az olvasó közönség egy része, és mondhatni tekintélyes része, már a pestiekből és budaiakból került ki; a helytartó-tanács magyar érzelmű tanácsosai és fogalmazói, a kamara tisztviselői, a sok orvos, ügyvéd, a szerzetük föloszlatása után nagy számban Pestre sereglett tanult szerzetesek, valamint az egyetemi ifjúság, a mely jobbadán tanulmányai befejeztével is ott maradt még a fővárosban törvénygyakorlatra: mindinkább számottevő részét kezdték alkotni a politikai és irodalmi közéletnek. A társadalom műveltségén még erősen meglátszott az idegen szín; az igazi polgárok között túlnyomó számban voltak a németek, a tisztviselőknek s az ifjúság nagy részének meg épen latin volt a műveltsége, de a hagyományos latin és a hivatalos német nyelv között már a magyar is kezdett tért foglalni. Az 1789. és 90. esztendő erős nemzeti fölbuzdulása, mely a vidék köréből indult ki, a Duna partján is éreztette hatását, az idegenből Budára került korona, ha nem is mindenki szemében, de legalább egy pár ábrándozó előtt, symboluma lett az idegenből magyarra váló műveltségünknek.

Itt, vagy a közelben élt egy pár olyan férfiú, a ki állásánál, műveltségénél fogva a társadalom egy-egy osztályának, a művelődés egyes tényezőinek élén állott. Sokat tartózkodott Pesten az akkori hercegprímás, a ki nemcsak a katolikus szellemű irodalomnak volt a középpontja, hanem még a protestáns írókat is segítette. Péczelen lakott, de be-bejárt Pestre a nagytudományú Ráday Gedeon, a ki a pálosoknak régóta igazi jó barátja és lekötelezettje volt.¹ Magát Verseghyt személyesen ismerte még 1789 óta, mikor együtt dolgoztak a Kassai Museumnál, már ekkor megbecsülte Verseghyben a lelkiismeretes munkást, most a személyes érintkezés folytán még jobban kitüntette barátságával. Ő kedveltette meg Verseghyvel a mértékes-rímes verselést, és egyre buzdította a költői munkára. A prímás és Ráday tartották kezükben az irodalomnak egy-egy szálát, erkölcsi és anyagi

¹ Ráday nemcsak baráti, hanem üzleti viszonyban is állott a pesti pálosokkal. 1783 máj. 23-án 2000 frtot vett tőlük kölcsön 6%-ra. Lásd: a pesti kolostor eltörlésére vonatkozó jegyzőkönyv. (Orsz. Levéltár, H. T.; E. 5. 2. sz. melléklet.)

pártfogásukkal nem egy munkát segítettek megteremteni. Az arisztokratia is mind nagyobb számmal gyűlt föl Pestre, a Telekyek, Podmaniczkyak, Örczyak, Beleznayak nyílt házat vittek, szívesen láttak maguknál társaságot, úgy hogy Pest némileg legelőbb társadalmi középponttá kezdett válni.¹

Az irodalmi munkások száma meg egyre szaporodott, 1777-ben az egyetemmel együtt fölkerült Budára Dugonics András, 1789-ben Kármán József is visszatért Bécsből, majd 94-ben Virág Benedek telepedett le, ismét oly kapcsolatok, melyek az irodalmat a fővároshoz fűzték.

Lassanként tudományos körök alakultak, nem határozott czéllal és paragrafusokba foglalt szabályokkal, hanem a társadalmi érintkezésre, az egyműveltségük barátságára alapítva. Összejöttek valamilyen vendégszerető háznál, s bor mellett, vagy terített asztalnál beszélgettek, vitatkoztak a napi kérdésekről és a tudományok haladásáról. Ilyenféle körről álmodozott Kármán, a ki az előkelő pesti szalonok kedves vendége volt. Szerette volna összegyűjteni azt a szép társaságot, mely különösen Beleznay Miklós gróf vendégszerető házában vagy Schediusnál, az egyetem aesthetika tanáránál találkozott. Álma nem valósult meg, fáradozásának egyetlen eredménye a rövid életű Uránia volt. Híresebb és nagyobb hatású volt az a kör, melyet leginkább egyetemi tanárokból Abaffy Ferencz gyűjtött maga köré,² a ki a 90-es évek elején az irodalom legtöbb ismert nevű munkásával baráti viszonyban állott.³ A házigazda nemcsak általános műveltségű férfiú volt, hanem, mint Kazinczy mondja,⁴ valódi »centum puer artium«, foglalkozott a tudományokkal, értett a zenéhez, festetett, és még előrehaladottabb korában is lelke volt a társaságnak. Szelleme szípkázott, s mindenkit jó kedvre derített. Fölvilágosodott ember volt,⁵ s házában szívesen látta a vallási és politikai reactio ellen küzdő szabad szellemeket, maga pedig az országgyűlésen mint Árva vármegye követe szállt síkra a modern eszmék mellett.

És itt volt végre a színház, az első színház, melyet műkedvelők alapítottak ugyan, de tagjai lassanként átalakultak hivatásos színészekké. 1790—95-ig egy esztendő (1791) kivéve mindig megvolt a fővárosnak a színháza, mint a magyarság terjesztésének egyik leghatalmasabb eszköze. Láttuk föntebb, mennyi reményt fűztek a színjátzó társaság működéséhez, mennyire szorosnak érezték a

¹ Toldy, A magyar költészet története, II : 219.

² Pauler Tivadar, A budapesti egyetem története, I : 396. Eddigi tudomásunk szerint Abaffy köréhez tartoztak Koppi, Kreil Antal, Schedius Lajos, Haliczky András. U. o. 397. l.

³ Fraknoi Martinovics és társainak összeesküvése. 403.

⁴ Kazinczy jegyzetei Szirmay emlékiratára. Abafi, Hazánk XI : 104.

⁵ Szirmay emlékirata, Abafi, Hazánk X : 256.

kapcsolatot közötté és a nemzeti eszme között, pártolását honfiai kötelességnek, a színműírást az írók legmagasztosabb ambíciójának tartották.

Volt tehát szellemi élet Pesten a múlt század végén, ha nem is olyan fejlett, mint a milyen méltó lett volna a magyar nemzethez, de legalább a 90-es évek elején, az országgyűlés hatása alatt is mindjobban neki pezsdülő. Különösen érdekessé tette az a körülmény, hogy sokat vártak tőle, mindenki érezte, hogy változás van készülődben, bíztak benne, hogy ez a változás előnyös lesz a magyarságra. Sejtették sokan, sőt hirdették is, mint maga Kármán, hogy a vidéki és külföldi irodalmi középpontok (Bécs, Komárom, Kassa, Debreczen, Erdély) megindították ugyan a fejlődést, de ezeket a széthúzó erőket egyesíteni kell, és erre az egyesítésre a főváros van hivatva. Az egész szellemi élet minden szálának ide kell összefutnia, hogy a magyar kultúra szétterjedhessen mindenfelé, a merre magyarok vannak. Verseghy maga is el volt telve a reménnyel, hogy a magyar szó, magyar műveltség előbb-utóbb diadalmaskodik, és ezt a diadalt Pesten vívják ki a hazafiak.¹ Abban a kis körben, melyhez a rokonérzés, egyforma gondolkodás kötötte, sokszor szóba kerülhetett ez a gondolat.

Nem voltak nagy számmal, a kiket szorosabban csatolt magához, nem volt közlékeny természet, a ki könnyen köt barátságot, de azért nem élt rideg, visszavonult életet. Barátai közül a legbizalmasabb viszonyban Koppi Károlylyal volt. Ez a nagy tudományú piarista, az egyetemen 1784 óta a világtörténelem tanára, volt az, a ki iránt igazi, mély vonzalommal viseltetett. Csak neki tárta föl lelkét, ha a sors egy-egy csapása rázúdult. Összekötötte őket jellemüknek és sorsuknak hasonlósága. Szerzetesek voltak mind a ketten, és egyformán érezték azt a súlyos bilincset, mit az igazi hivatás nélkül választott pálya rájuk tett. Szenvedtek alatta, s elpanaszolták egymásnak nyomorúságukat. Egyikükből sem ölte ki az embert a rend szigorú szabályzata, nem tudta őket arra a képre formálni, mely a buzgó egyházi férfiaknak ideálját alkotta. Nem fordultak el a világtól, még kevésbé a tudománytól, égett bennük a lelkesedés az igazságot kutatni. Koppi történelmi és államtudományi kutatásait foglalta írásba, Verseghy már ekkor a legkülömbözőbb tudományokban próbálkozott meg, s az igazság kutatásában semmiféle tekintet meg nem tántorította őket. A tudomány mind a kettőjüket szabaddá, függetlenné tette, gondolkodásuk világossá, szemük élessé fejlődött. Érdeklődésük mindenre kiterjedt, s az eseményeket, áramlatokat higgadtan ítélték meg. Járatosak voltak a külföldi irodalmakban, s nem kerülték el figyelmüket az európai politika egymást váltó eseményei, a gondolkodásnak és cselekvésnek föl-szabadulása az évszázados járomból. Örömmel üdvözölték e

¹ Lásd előszavát A' formentériai Remeté-hez.

mozgalmakat, az emberi szellem fokozatos fölszabadulását, a tudomány győzelmét a balítéleteken.

Verseghy azonkívül barátságot kötött egy német színésszel, Schwarz Györggyel, a ki mint komikus bohókás figura lehetett a színpadon, de az életben derék, megbízható barát volt, híven kitartott Verseghy mellett még a nehéz időkben is.¹ Baráti viszonyba lépett még a budai könyvnyomtatóval, Landererrel, a ki szintén a vizivárosban lakott, közel az ő medve-utczai lakásához, azonkívül egyik rendtársával, Makk Domokossal is fönntartotta az összeköttetést. Valamivel később egy volt premonstreivel, Juhász Jánossal, ismerkedett meg, a ki igen jól értett annak a szabadságnak fölhasználásához, melyet a szerzet eltörlése szerzett. Szeretett jól élni és mulatni, különösen asszonyok körében érezte magát jól, s a mult század szép hölgyei sem idegenkedtek a szellemes és csinos paptól.² Koppi valószínűleg bevezette Verseghyt Abaffy házába is,³ a hol megismerkedett a pesti tudományosság képviselőivel. Mindenütt szívesen látták a szép hangú költőt és tudóst, a ki abban az időben már az ország legkitűnőbb írói között emlegettek.⁴ Sokat tartózkodott otthon, budai kis lakásában, különösen télen, hiába szólt rá orvosa: nagyon szerette a könyveket, nem tudott tőlük megválni. De nemcsak elolvasta őket, hanem gyűjtötte is, úgy hogy már ekkor szép számmal voltak.⁵ Az a roppant tevékenység, a mit ebben az időben kifejtett, mutatja, hogy jól fölhasználta könyveit és idejét.

A szép tavaszi napok azután kicsalták a hegyek közé. Vonzotta a fővárost körülövező dombkoszoru, melynek árnyékos ösvényein, meredek erdei útain óraszámra bolyongott, és a nagyszerű kilátás a Dunára, meg a partjain elterülő három városra. Meg-megállt a kiemelkedő hegycsúcsokon, a honnan szeme elkalandozhatott messze Esztergomig, és mélyen be a magyar Alföldre, gyönyörködött a Dunántúl erdős-dombos vidékében, az el-eltűnő, majd meg egy új kanyarulatnál kibukkanó kék folyóban, mely lassu méltósággal hömpölygött mélyen a lábai alatt.

Szerette, a mi költői, a mi elvonja az ember figyelmét a mindennapi világtól, ezért vonzódott annyira a csendes természethez, de meg kell vallanunk, volt erre a poetikus okon kívül más oka is, a melynek pedig a költészethez semmi köze nem volt: a testi állapota. A mint egészsége helyreállott, s testét nem

¹ Kazinczyhoz 1803 nov. 29-én írt (kiadatlan) levelében mint régi barátját említi. A levél eredetije az akadémia kéziratárában, Tört. 4^o. 15. csomó 4—7. sz.

² Kazinczy jegyzetei Szirmai emlékiratára. Abafi, Hazánk XI.: 105. l.

³ Erre vall Verseghy levele Koppihoz (Figyelő XXIII.: 206—207. l.).

⁴ Szirmay emlékirata. Abafi, Hazánk X.: 255.

⁵ Mialatt a Martinovics-féle összeesküvésért fogságot szenvedett, »mázsa számmra« hordták el lakásáról a könyveket. Levele Trstyánszky Sámuelhez, Orsz. Levéltár, Táblai oszt. Ügyv. iratok. Fasc. 63. Nr. 323.

sorvasztotta a láz, lassanként hízásnak indult. Aggódott, hogy ha nem tudja megakadályozni, erőt vesz majd rajta a kényelemszeretet, elveszti testi frissességét, a mit pedig még betegségében is megőrzött. A sétálásra így már kettős ok is biztatta, mint mestere Horatius kívánta, »miscuit utile dulci«. Hogy szabadban mozogjon, levetette ilyenkor katonapap kora óta viselt rövid reverendáját,¹ s polgári ruhában járkált az elhagyott vidéken.

De nem mindég egyedül. Ott lakott a szomszédságában, a vizivárosi Iskola-utczában, régi barátnéja, a hasonló sorsú, rokon gondolkozású Herpi Krisztina. Csöndes boldogságuknak, mint fön-
tebb láttuk, 1786-ban véget vetett a primás; mikor találkoztak újra, nem tudjuk, de még 1792 előtt ott éltek mind a ketten Budán. Valószínűleg akkor költözött át Krisztina is Budára, mikor a kórtól, gondtól zaklatott Verseghy Budát választotta állandó lakóhelyül. A nagyszombati fogság egyidőre szétválasztotta őket, de utána újra egyesültek abban a reményben, hogy többé soha sem szakadnak el. Közel Verseghy lakásához, az Iskola-utczában vett Krisztina szállást, itt élt egészen Verseghynek. Alig mult nap, hogy meg ne látogatta volna hű barátja. Rendesen napnyugtakor jött, mikor bevégezte munkáját, s a homály arra kényszerítette, hogy letegye a tollát. Ilyenkor a szeretett leány körében keresett pihenést, üdülést. Elmondta nagy terveit, beszélt arról a magaszos hivatásról, melyet lelkében érez, s melynek eredményeként büszkén mutogathatta könyveit, a litteratornak legfőbb dicsőségét. A művelt, komoly leány, a ki már túl volt első fiatalságán, és nyílt szemmel nézett a világba, megfontoltan ítélte meg az élet jelenségeit, buzdította barátját, s a már akkor nagy hírű magyar íróban ápolta a lelkesedést.

Verseghy életébe is kellemes változatosságot hozott a társalgás ezzel a nemes leánynyal. Egészen fölfrissítette Krisztina szelleme, s a komoly munka után valódi vigasztalás volt ez a pár óra. Szüksége is volt erre, kellett, a mi kiragadja mindennapi, egyhangú foglalkozásából. Bár édes anyját nagyon szerette, nem elégíthette ki minden tekintetben az öreg, folyton betegeskedő, több mint hetven éves asszony társasága, a ki az ő nagy terveit, litteratori munkálkodását a maga egyszerű eszejárásával meg sem értette volna. Barátai meg mind komoly, meglett emberek voltak, és ha szívesen vették is tréfáit, mégis hiányzott társalgásukból az a könnyedség, közvetlenség, a mit az ember csak nők körében talál föl. Külömben is szerette az asszonyi társaságot, vonzotta a női lélek naiv bája, kedvessége, melynek hatása ellen nem nyújtott neki biztosítékot egyházi ruhája, s mint olyan szerzetes, kinek rendjét eltörölték, s mintegy

¹ Ezért fogta reá nagy ellensége, Alexovits, hogy nem hord egyáltalán papi ruhát (A' könyvek' szabados olvasásáról 12. l.).

kizavarták a békés hajlékából, szabadnak, függetlennek érezte magát.¹

Szerelmüknek egyetlen emléke e korból egy szűkszavú, hivatalos ridegségű jelentés, melyet Verseghyről Kondé Miklós, esztergomi vicarius² terjesztett be a primáshoz. Az adatokat ez a rövid pár sor tartotta fenn, magának a leánynak s az együtt töltött szép napoknak sokkal részletesebb és szebb emléket állított Verseghy költeményeiben. Költői lelke nemcsak mélyen érzett, hanem mikor túláradt az érzelemtől, művészi formában is megnyilatkozott. Az a pár vers, mely ebben az érzelmben született, legkiválóbb terméke szerelmi lírájának. Mindössze nyolcz verséhez merített ihletet Krisztina kedves egyéniségéből, egy része ezeknek is életének következő szakában született,³ de e pár versből is hű, jellemző képet rajzolhatunk Verseghy lelkiállapotáról. Szívébe pillanthatunk, hol forrottak az érzelmek.

Már régóta. Úgy látszik első szerelmük emléket nem törölték el a megpróbáltatások nehéz esztendei, és mikor újra találkoztak, megint kitört a szenvedélye. Küzdött ellene egy ideig, a ruhára gondolt, melyet viselt. A küzdelem azonban nem tartott soká. A ki tollával az emberek egyenlőségéért küzdött, a ki mindig azt hirdette, hogy a jogok és kötelességek egyaránt illetnek meg mindenkit, az önmagát vonja ki a törvény alól? Ő is csak ember, s ha a vér, a szenvedély mindenkit szerelemre hí, ha a szív hangjára mindenkinek szabad hallgatni, miért legyen ő kivétel az emberi törvény alól! Egyedül állani a világban, nem élvezni a szerelem gyönyörűségeit, csak leroskadni a kínjuk alatt, ez a sors méltatlan volna! Hitte, hogy van joga méltóbbat követelni. A hideg okoskodást támogatta forró szíve, mely vágyott a szerelemre, a filozofia józan tanításait Krisztinának szerelmes szava. Határozott.

Érzi minden a szerelmet.
Minden szivben forr a vér
S én elfojtsam e kegyelmet.
Minthogy színem nem fejér?⁴
Nékem sincs aczélből szívem.
Nőkre én is gerjedek
S hogyha senki sem lesz hívem,
Inkább poklot szenvedek!

Míg tart éltém, vágyaimnak
Én is hát csak áldozok.
Hold! Bocsáss meg lángjaimnak.
Egy fejérnek hódolok.
Ah! mely szép! Egy csókoecskámmal
Töltöm rajta kedvemet.
Hold! ha bántlak tolvaj számmal,
Vonj szemedre felleget!

¹ Még kegyelmi kérvényében (1795 május) is kiemeli, hogy a míg pap volt, nem volt föllebbvalóinak ellene panasza, csak akkor tévedt meg, mikor kitaszították.

² Kondé Miklós (később váradai püspök) jelentése a primáshoz. 1792 nov. 10-ről. Prim. Levéltár 94. PE; P. III. Nr. 15. A jelentés nem említi Krisztina vezeték nevét, csak ez a szó «satis» áll mögötte, valószínűleg elmaradt mellőle a »cognita«. Azt azonban Kondé is kiemeli, hogy kilépett apácza, s így kétségtelen, hogy a primási udvartól jól ismert Herpi Krisztinára kell gondolnunk. a kihez Verseghy 1786-ban a többször említett levelét írta.

³ E verseit nem adta ki nyomtatásban. Kéziratából kiadta Madarász Flóris. V. F. válogatott lírai költeményei 26.—29. és 40., 49.—52. l.

⁴ »Czélzás papi ruhájára.« U. o. 27. l.

írja *Monostatos* című versében. A »magánosan álló« költőnek ez a heves kitörése már a fordulópont után keletkezett, ez a szív már nem haboz, nem küzd magával, ez már választott, s csak utólagosan magyarázza tettét. De mennyi erővel és költőiséggel! Nincs benne semmi mesterkéeltség, könnyed, röpké, mint a csók, melyet Laurájára lehelt, és igaz. Hasonlót hozzá Csokonain kívül nem írt abban a korban senki. Egy gondolat és egy kép, melyek egységbe olvadnak; nem művész csiszolta tündöklőre, hanem az érző emberi szívből pattant ki a maga fényében. Képzeletünk elé varázsolja Cerrus Viktor iskola-utczai házát,¹ a mint a ragyogó holdsugárban fürdik az udvar, benne a költőt s kedvesét!

Átadták szívüket egészen az érzelemnek. Lelki-világuk ellentétes vonásokból alakult, de épen ez fonta őket olyan szorosan össze. Verseghy sem volt ugyan közlékeny természetű, szerette érzelmeit a nagy világ elől szívébe rejtteni, de jó barátok között és szeretteivel szemben megnyílt a szíve. Ilyenkor beszédes lett, vonzalma, elragadtatása kereste az utat, melyen kitörhet. Krisztina zárkózott jellemű volt. A melancholia, mely fiatal kora óta állandóan kísérte, a sors csapásainak, ellenségei mesterkedésének következtében egyre jobban hatalmába kerítette lelkét, szelíd kék szemében állandóan szomorúság látszott, mely csak néha-néha oszlott el Verseghy jelenlétében. A szenvedélyes költő áradozó kitöréseit meghallgatta, jól esett meggyötört szívének a vonzalom, szívből viszonzotta is az érzelmet, de nem tudott hasonló szenvedélyes szavakkal és pillantásokkal felelni. Verseghy tudta, hogy szereti őt Laurája, de vágyott hallani is, várta, hogy *szóval* jelentse Krisztina, és mert sokszor hiába várt, elborult a lelke, fájdalom szállotta meg. Többször is fölcsendül verseiben ez a hang, nem a kétség hangja, mint ő nevezi, hanem a kielégítetlenségé. Epedő szavai elárulják, hogy nem a féltés, nem a bizonytalanság érzete szól, csak a szerelemnek külső jelei után sóvárgó költő aggodalma.

»Mit mosolygasz lopva rám,« kérdi a leánytól, s érezzük, ez a titkos mosolygás fáj a költőnek. De Krisztina, a furcsa szívű Krisztina, mint ő nevezi, még vele szemben is tartózkodó volt, s épen ez a tartózkodás tette szerelmüket poetikussá — még Verseghy előtt is. Lekötötte teljesen, s ha Krisztina szemébe nézett, a honnan leolvashatta a szerelmet, a föl villanó boldog mosoly feledtetett vele mindent, aggodalmat, bizonytalanságot, a forró szavak hiányát, mert érezte, hogy Krisztina szíve érte ver. Elővette hárfáját és énekelt, csengő hangja megreemtette kedvese lelkét, elérzékenyült a méla dallamon. Majd vigba csapott át a költő, eljátszotta pajkos, enyelgő verseit, annak, a kitől az ihletet kapta. Ki tagadná, hogy e versek a költő lelkében fogantak, ha motívumait más költőknél találta is.

¹ Ott lakott Krisztina, l. Kondé i. jelentését.

Így élt Verseghy, ha az évet nagyszombati fogsága előtt is ide számítjuk, két évig. Szorgalmas munka és e kedves társaság között osztotta meg idejét, de azért kivette részét a mulatságokból is. Sokat járt esténként színházba, gyakran Krisztinával együtt,¹ a mi természetesen nem maradt rejtve a pesti vicariatus előtt, de Verseghy nem sokat törődött vele, azt gondolta, hogy most már nem tartozik tetteiért felelősséggel, csak önmagának. Egy alkalommal, a mint a színházból este hazafelé jöttek, egy bomba robbant föl mellettük, úgy hogy majdnem életüket veszítették. A szilánkok azonban szerencsére elkerülték őket, úgy hogy az ijedtségnél egyéb bajuk nem történt.²

A második esztendő, mikor minden üldözéstől megszabadulva, gondtalanul élte napjait, életének, mint mondtuk, talán legkellemesebb, legboldogabb szaka volt. Megtalálta, a mit keresett, nyugodt otthont, határozott, nemes élethivatást, eredményes működést, méltó elismerést — épen akkor szólította föl Aranka György, az erdélyi nyelvművelő társaság titkára, hogy lépjen be a társaságba, és vegyen részt a nemzeti nyelv kiművelésében³ — egy pár jó barátot és egy finom lelket, ki őt megértette.

1794-et írtak, mikor Verseghy sorsával, önmagával megbékélve, ellenségeivel nem törődve csöndes, bizalmas körben élte le napjait. Kétszeresen érezte ennek a körnek áldásait, mert életének egyik forduló pontjához érkezett, ahhoz a fontos, veszedelmes pillanathoz, mikor az elméleti küzdelmet föl akarta cserélni a gyakorlatival. A ki eddig csak tollal harczolt az igazságért, a ki a tudományt ápolta, most elveit, fölfogását az életben, a politikában tettel akarja megvalósítani. Tagja lesz annak a társaságnak, mely Martinovics apát vezetése alatt reformokat, az állam szervezetét és rendjét gyökeresen megváltoztató reformokat követelt.

Ez a lépés, melyet író társai közül igen sokan szintén megtettek, nem volt Verseghynél váratlan. Attól a perctől fogva, mikor mint fölszentelt pap Pestre került, fölismerszik szellemi munkásságán a politikai tendentia, egyházi beszédei, tudományos művei, eleinte szerényebben, később egyre hangosabban hirdetik, hogy szerzőjük nem pusztán közli az igazságokat, hanem hogy ezek az igazságok mélyen lelkében gyökereznek, átjárják egész gondolkodását, s fölkeltik benne a vágyat, hogy érvényt szerezzen nekik: a mit ír, azt ne csak meghallgassák, hanem kövessék is, ő nemcsak tudós, hanem politikus is.

A mint Verseghyt 1794-ben látjuk, akkor ő már valóban határozott irányú, megállapodott fölfogású politikus. A kor nagy

¹ Kondé i. jelentése.

² Az esemény még 1792 végén történt. U. o.

³ Verseghy levele Arankához és a nyelvművelő társasághoz, M. Tud. Akadémia, M. Irod. Level. 4-rét, 146. kötet, 68—69. levél.

kérdéseiről megvan a maga nézete, és a mi még fontosabb, van olyan vezéreszméje, a melynek szempontjából tekinti az élet minden jelenségét. Ennek a határozott szempontnak a kifejlődésére és megerősödésére két körülménynek volt nagy hatása, a francia fölvilágosodás irodalmának és a korabeli magyar viszonyok alakulásának. Verseghy nézeteinek, hitvallásának, egész lelki-világának fejlődését is e két befolyás érteti meg.

Valószínűleg már pesti egyetemi hallgató korában kapta az első ösztönzést, ekkor kerülhetett kezébe az első modern eszmékkel eltelt könyv. Mikor nyilvánosan föllépett mint egyházi szónok, már megérzett beszédein az új szellem, innen kezdve buzgón tanulmányozta a külföldi történeti, államtudományi és bölcséleti munkákat, különösen a francia theoretikusokat és német követőiket, a melyek lassanként megismertették a fölvilágosodás irodalmával. A mint általában az emberek előtt, így előtte is egészen új világ tárul föl, s lassanként megérti azt a nagy változást, a mit az új eszmék a tudomány, a vallás és a politika hármás irányában létrehoztak.

Belekerült a XVIII. század áramlatába. Kint nyugaton a francziák között indul meg ez az áramlat, még pedig a tudomány, a filozofia révén. A filozofia fölszabadult a theologia uralma alól, s az emberi ész, miután annyi ideig el volt nyomva, visszanyeri függetlenségét. Azelőtt a hit vezette az embereket, most a helyébe lép az ész, az ész vezetésével akarnak minden téren boldogulni. Első sorban természetesen a tudományban. Csak az a tudomány, a mit tapasztalunk, a mit az emberi ész föl tud fogni, minden, a mi ezen a körön kívül esik, nem tartozik rá. A psychológiában megtagadják a lélek s a velünk született képzetek létezését, következésképen a szabad akaratot, az etikában az erénynek a régi fogalmazását, s azt a százados hitet, hogy az erkölcs a vallástól elválaszthatatlan.

Ezzel megkezdődött már az átalakulás a vallás terén. Kimondják, hogy az erkölcs független a keresztyén értelemben vett vallástól, és megtámadják a kinyilatkoztatott vallást. Elterjednek az angol deisták elvei, melyek elvetnek mindent, a mi az isteni kinyilatkoztatásból következik; az igazi, a tiszta vallás csak egy tételt hirdet: van Isten, a ki mindent teremtett, s két erkölcsi elvet: tegye meg mindenki a kötelességét, és szeresse felebarátját.

A milyen logikusan következik Locke metafizikájából a deismus, ép olyan egyszerűen jut el a francia fölvilágosodás ugyanarról a kiinduló pontról az állam intézményeinek megváltoztatására. A tudomány kritikáját nem állja ki a régi rendi alapokon nyugvó állam, az ész nem tudja belátni, miért legyen egy embernek nagyobb hatalma, mint a többinek összesen, s miért legyen a hatalomnak a nép kezében lévő kisebbsik fele a két kiváltságos osztálynak, a nemességnek és a főpapságnak kizárólagos tulajdona.

Ebben a három irányban indulnak meg a reformtörekvések. Legfontosabb a politikai reform. Franciaországban és külföldön egyaránt át vannak hatva az emberek a reform szükséges voltától, mindenkinek vannak tervei, de egyéniségük, tudományuk és véralkatuk szerint különbözők. Maguk a fejedelmek is foglalkoznak reformeszmékkel, nálunk II. József, a poroszoknál Nagy Frigyes, a ki kimondja, hogy a fejedelem nem áll az állam fölött, hanem annak csak első szolgája. Ime mivé lesz az »Isten kegyelméből való fejedelemség« a század eszméitől áthatott fejben! Még a fejlődés első stádiumában is, mikor az uralkodók a korlátlan despotismusban találták föl a kormányforma ideálját, még ekkor is, legalább szóval, azt akarták bizonyítani, hogy e korlátlan hatalmat népük javára akarják fordítani, reformálván a százados intézményeket.

Változott a kor. Montesquieu az *Esprit des Lois*-ban már az angol alkotmányt dicsőíti, a korlátolt monarchiát, s utána nemsokára még egy lépéssel tovább a köztársaság, Svájc, lesz a politikusok ideálja. Maga az *államforma*, nem is olyan fontos, nagyobb a jelentősége annak a *fölfogásnak*, a melyből Voltaire-től kezdve Rousseau-ig, ki a tételt formulázta, minden politikus tekinti az államot: az állam csak úgy lehet boldog, ha minden polgára szabad és egyenlő, ha a népek szabadságát csak az önmaguktól alkotott törvény korlátozza, s ha ez a törvény mindenkire egyaránt kötelező. Ennek a szabadságnak és egyenlőségnek van egy nagy akadálya, azok a régi törvények, melyeket még régen a hatalmasok önkénye és nem a többség alkotott, azok a békók, a melyeket az ország polgárai megszokásból viselnek már századok óta.

Kíméletlen harcot hirdetnek ezen régi szokások és törvények ellen. Már Montesquieu kikel az elavult jogok ellen, s innen kezdve a fölvilágosodásnak jelszava a régi jogszokások és törvények lerombolása. Annyira beleéli magukat ebbe a romboló munkába, annyira elvesztik minden érzéküket a mult iránt, azon erő iránt, a melyet a régi intézményeknek épen az évszázados megszokottság ad, hogy egy csapásra meg akarják változtatni mindazt, a mit századok építettek. Hiába tiporta el 1789-ben a filozofusok eszméitől áthatott tömeg a régi jogrendet, a »liberté et égalité« jelszó alatt küzdő forradalom később mégis elbukott, épen azért, mert vezetőiből hiányzott a történelmi érzék.¹

Ezek a törekvések határozták meg egyfelől Verseghy politikai fölfogásának a megalakulását.

A másik döntő mozzanat a hazai viszonyok alakulása volt. Mialatt Franciaországban első diadalukat ülik a XVIII. század

¹ Hettner, Literaturgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts. 3. kiadás II.: 592: »... die Ursache ihrer Ueberstürzung, und ihrer Niederlage ist, dass die französische Revolution keine Einsicht hat in die geschichtliche Grundbedingung allmählicher Uebergänge und Gewöhnungen.«

fölvilágosult eszméi, Magyarországon is fontos változás történt a nemzet életében: a nemzet ellenállásán hajótörést szenvednek egy nagy lélek reformkísérletei, s a haldokló császár egy tollvonással eltörli mindazt, a mit tíz éven át alkotott. A filozofus fejedelem, a kinek gondolkodását megtermékenyítették a század eszméi, jobb, észszerűbb, igazságosabb alkotmányt akart erőszakolni a magyar nemzetre, hogy megszüntetvén a nemesi rendnek tömérték kiváltságát, jogot adjon a hazához minden polgárnak. Tragikum a éppen abban állott, a miben a francia forradalomé: nem volt neki sem történeti érzéke, és nem ismerte a népet. A magyar nemesség még akkor sem fogadta volna el reformjait, ha nem az ő kiváltságai ellen vannak intézve, mert megszokta, hogy maga határozzon, s nem ismerte el, hogy korlátlan fejedelmi hatalommal, egy embernek a személyes akaratával és erejével lehessen reformokat ráerőszakolni.

József reformtörekvései fölrázták a nemzetet. Érezték, hogy válságos idők küszöbén állanak. Váratlanul eljöhet a pillanat, a mely őket tette szólítja. Mikor tehát a császár meghalt, a nemzet, a min még mindég a nemességet kell érteni, maga is készült a jövő föladatra. Mialatt a megkoronázandó király, II. Lipót, Toscana eddigi ura, távol volt, a vármegyegyűléseken megindult a tanácskozás a tennivalókról.

Érdekes jelenség, hogy a magyar nemesség fölött — bár eltanulta a francia fölvilágosodásnak egyes jelszavait és sűrűn hangoztatta a megyegyűléseken, ha a királyi hatalommal szemben a nemességét akarták kiemelni — mennyire nyomtalanul haladt el a század a maga elméleti törekvéseivel és gyakorlati befejezésével, a forradalommal. Mintha nem hatott volna el hozzájuk a tiers-état érdekében kifejtett fegyverkezés zaja, mintha az emberi jogok és kötelességek reformálása, a szabadelvű intézmények érdekében megindult mozgalom minden hulláma megtörött volna a dévényi sziklafalon: a magyar nemesség még mindég a maga kiváltságait akarta az új királylyal megerősíttetni, a jobbágyságot attól a kis függetlenségtől is megfosztatni, a mit József császár megadott és vissza nem vont! A nemesség 1790-i szereplése szomorú emlékü maradt volna, ha egy új pontot nem csatol követeléseihez, még pedig a legnagyobb erőszakossággal: a magyar alkotmány és függetlenség biztosítását.

Volt azonban kivétel, akadt egy pár művelt főúr és köznemes, a kik belátták, hogy ilyen kicsinyes, önző szempontból nem szabad a haza javát tárgyalni, nem egyes kiváltságos osztályoknak, hanem az egész magyar nemzetnek javáról van szó. Helyzetük sokkal nehezebb volt, mint a francia nemeseké. Ott a tiers-état hatalmas léptekkel tör előre, érzi fontosságát s a méltatlanságot, a mit rajta elkövetnek; hatalmában vannak az eszközök, melyekkel felszabadíthatja magát: itt, nálunk, tulajdonképeni harmadik rend nincs is, a polgárság idegen, a paraszt-

ság nyög a járom alatt, fölsóhajt, sőt sok helyen zúg is, de szellemi tevékenységre képtelen, úgy hogy a szabadelvű nemeseknek maguknak kell megindítani a harczot a saját kiváltságaik ellen. Hozzájuk csatlakoztak, nem tényleg, hiszen nem alkottak országgyűlési pártot, a városi »honoratior«-ok, a csekély számú művelt magyar polgári elem, a magyar tiers-état, a nem nemeseknek az az osztálya, a mely előtt József rendeletei megnyitották az utat az emelkedésre, tanulmányaik, műveltségük pedig a francia eszméken megerősödve, szellemileg fölėje emelte őket a maga előjogai-ban elfoglalt nemességnék. A sajtóban is visszhangra találnak az eszmék, eleinte egyes célzások, majd egész czikkek alakjában, míg végre 1790-ben megindul Kazinczy Orpheusa, az a folyóirat, mely nyíltan ki merete mondani, hogy egyik célja a józan gondolkodás, a fölvilágosodás terjesztése.¹ Egészen a modern eszmék pártjára áll, a vallás tanításával szemben hirdeti a lélek halandó voltát, a társadalomtudományban Rousseau híve, a filozofusok közül Helvetiust fordítja, s egy kis mesében a sást támadja, mint a madarak *királyát*.²

A többi lapok már régebben terjesztették a szabad, demokratikus szellemet. A Mindenest Gyűjtemény³ egy francia munkát ismertetve (Analyse des lois d'Angleterre) a szabadság fogalmát fejtegeti egészen a francia fölvilágosodás szellemében, a népre is kiterjesztve, a Magyar Musa meg egy nagyon radikális, németből fordított, gúnyos katekizmust közöl a nemesség virtusairól,⁴ s közli azt a híres, németből fordított cikksorozatot, mely »Bécsnek tüköre« czimen tulajdonképen Bécs város életét rajzolja, de mellékesen részletesen kitér az egyes polgári rendek viszonyára, kíméletlen gúnynyal támadja a nemességnék henyélő, gavalléroskodó részét, és buzgón hirdeti, hogy a művelt, tanult férfiak a második rendbe, a bárókkal, nemességekkel, lovagokkal egy rangba tartoznak.⁵ Egymást érik a röpiratok, melyek között a legnevezetesebb Batthyány Alajos gróf merész támadása a négy kötetes Ad amicam aurem.⁶ Ennek a demokratikus iránynak első hirdetője már Orczy Lőrincz báró, de mi az ő szerény, jámbor kívánsága Batthyány forradalmi szellemű röpiratához képest.

Megtámadja nemcsak a királyságot (a respublica híve), hanem a nemességet is, követeli minden tekintetben a teljes egyenlőséget, a törvény előtt ép úgy, mint a hivatalok betöl-

¹ Orpheus. I. : 5, 6.

² I. o. 46—47.

³ Mindenest Gyűjtemény, I. negyed. 73. lap. A Mindenest Gyűjtemény különben is szívesen hívta föl a figyelmet Angolországra, mint a szabadság mintaképére. II. 28; II. 167.

⁴ Magyar Musa 1787 aug. 4.

⁵ Magyar Musa 1787 124—128.

⁶ Böven szól róla Ballagi Géza, A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig, a 321—330. l.

tésénél, a köztelherviselést, részletes tervet készít a közigazgatás, közoktatás és igazságszolgáltatás javítására, mindenütt szem előtt tartva a tiers-état, a nép javát.

Ezek a politikai viszonyok derítenek fényt Verseghy politikai nézeteinek fejlődésére, ezek határozzák meg azt az utat, melyet a francia eszméktől áthatott Verseghy megtett, míg a császár hívéből a királyi ház ellen alakult társaságnak tagja lett. Érdekes jelenség, hogy Martinovics apát társai közül a legtöbb átment ezen a változáson, hogy a titkos társaság párthívei épen azoknak a sorából kerültek ki, a kiket József császár hívei közé lehetett számlálni: az összeesküvés fején kívül, hogy csak az írókat említsük, ott van Kazinczy, Batsányi, Hajnóczy, Verseghy. Bármilyen nagynak tetszik is a változás, bármilyen áthidalhatatlannak látszik az ellentét a két álláspont között, egyikük részéről sem volt elvtagadás, sőt azt mondhatjuk, az új pártfogolás elmaradhatatlan következménye volt a politikai viszonyok változásának, elveikhez csak úgy maradhattak hívek, ha ezt a lépést megteszik. Verseghy lelki életének fejlődése világosan igazolja ezt az állítást, és egyszersmind magyarázatául szolgál mindannyiuk eljárásának.

Verseghy előtt, mikor a modern gondolatokkal megismerkedett, mikor a fölvilágosodás irodalmának nagy tanulságait az emberi szabadságról és egyenlőségről megértette, egyszerre föltárult az a sok nyomorúság, méltatlanság, a mely a modern szellem követelményeivel homlokegyenest ellenkező, idejét multa alkotmányunkból fakad. Minden jog a két uralkodó rend birtokában van, minden teher a földhöz ragadt népet nyomja, s a hatalomnak ez az igazságtalan megoszlása milliókat dönt nyomorba, hogy tízezerek fényben, pompában éljenek.

Tenni kell valamit! A míg az erőszakos császár ül az uralkodói széken, feléje fordul reménye. Minth az angol Hobbesnek és Voltaire-nek tanítványa, ő is a fölvilágosodott absolutizmus-tól vár mindent, tudja, hogy a magyar alkotmány sajátságai miatt csak II. József energikus, ellenvéleményeket figyelembe nem vevő feje tud győzedelmeskedni a holt szokásokon, csak a korlátlan hatalmú fejedelmet tartja képesnek, hogy Magyarországot az óhajtott reformok által életre keltse. Innen az a határtalan lelkesedés a császár iránt. Nemcsak leveleiben¹ és verseiben² nyilatkozik meg érzelme, hanem a már említett imádságos könyvébe egy rövid imát iktat József császárra, és a hol csak említi, dicséret hangzik ajkáról. Nem lehet csodálni, láttuk föntebb, mennyire megegyeztek József törekvései az ő fölfogásával.

De egy pontban hevesen ellentmond fejedelmének. Mint a magyar tudományos férfiak legnagyobbbrészt, ő is össze tudta ugyan egyeztetni erős magyar érzését az alkotmányt sértő, de liberalis

¹ I. levele Herpi Krisztinához.

² I. verse, Magyar Musa, 1787 : 248. lap.

rendeletekkel, azonban a nyelv ügyében, ebben az egy pontban, nem engedett. A nemzetnek joga a nyelvéhez szent és sérthetetlen, ehhez a joghoz, mint függetlenségünk és magyarságunk legbiztosabb támasztékához, a végsőig ragaszkodnunk kell.

Mikor pedig a reformtörekvések megghiúsultak, elfordult Verseghy végleg az abszolút monarchiától, belátta, hogy a német uralkodó, még ha emberszeretetből szíven is hordaná magyar népe javát, mindaddig nem boldogíthatja népét, míg a népet, mint *magyar népet* meg nem szereti.

József példája kiábrándította, s mikor a császár meghalt, Verseghy egészen más várakozással fogadta utódját, II. Lipótot. Nagyot fordult gondolkozásmódja, s csalódván a fölvilágosodott abszolutizmushoz, az emberi gondolkodás fejlődésének megfelelőleg, reményét, ép úgy mint későbbi barátai, a nemzetbe magába vetette: a mit nem tudott a fejedelem egymaga keresztülvinni, alkossa azt meg a nemzet és a király együtt.

Ez a nagy forduló azonban csak a gondolkodás *módjára*, a megvalósítás *eszközeire* nézve forduló, politikai *elvei*, azok az *ideálok*, melyekért küzdött, nem változtak. Most is a nép javáért buzog, most is az igazságtalan politikai és társadalmi korlátokat támadja, csak a segítőtárs más: azelőtt a császár, most a nemzet. Egy a cél ott is, itt is: az alkotmány reformálása; egy a megokolása is: a természetes fejlődés elve.¹ A mint az emberi szellem fejlődött, a mint változott a társadalom, mások lettek követelései, szükségai, az ember életmódja és szokásai: akképen kell változnia azoknak a törvényeknek is, melyek e társadalom fönnállását biztosítják, még az alkotmányunk sem maradhat meg annak, a mi 800 évvel azelőtt volt, hanem módosulnia kell, újjá kell alakulnia. A régi századok társadalmának megfelelt a régi, aristokratikus kormányforma, ma már lejárt a magát, itt az idő, hogy változtassunk rajta. Szakítanunk kell az ezeréves szokással, mert az kelti az emberekben azt a gondolatot, mintha a régi törvények köteleznék az utódokat. Meg kell törni azt az ósdi fölfogást, a melynek egy másik jó magyar hazafi ad kifejezést, Gvadányi, a ki pár évvel azelőtt (1788) azt írja az Egy falusi nótáriusnak budai utazása előljáró beszédében »Omnis mutatio periculosa«,² és József császárt azért dicsőíti, mert »megigérté . . . nem hoz be újságot.«³

Új alapra kell helyezni az egész államot. Egyformán illessen mindenkit a jog, egyformán kötelezzen a törvény. Az állam nemcsak a nemesekért van, hanem a népért is, legyen része annak is a vezetésében, a ki nem tartozik a kiváltságos osztályokhoz.

¹ Politikai hitvallását a már említett Anyai szózatban fejti ki. Ennek alapján állítom össze társadalmi és politikai nézeteit.

² XVI. lap.

³ A' mostan folyó országgyűlésnek satyrico critice való leírása 90. l.

Az első föladat tehát a három rendnek reformálása. A pap-ságot egészen ki kell zárni a világi dolgokból — Verseghy mondja ezt, maga is pap, kétségtelen bizonyosságául szabadelvűségének — az egyetlen foglalkozásuk a lélekre irányuljon, tanítsák a népet a polgári erényekre, fejlesszék szívének jóságát, és ne osszák két félre az országot vallásos fanatizmust oltva beléjük. Türelem és nemeslelkűség legyen a vezető motívumuk.

A nemesség is változtassa meg fölfogását. Ne ura, hanem csak vezetője legyen a népnek, tanuljon meg nemcsak uralkodni, hanem dolgozni is. A munka nem szégyen. A magyar nemes még mindig azt a régi római elvet vallotta, hogy a kereskedelem és ipar megbélyegző, s a kit a sors nem áldott meg földi javakkal, munka helyett tétlenül, úri koldulásból akart megélni. Ezen változtatni kell. A földművelés és katonáskodás nem az egyetlen foglalkozás, mely nemes emberhez méltó. A mit Batthyány említett röpiratában nagy merészen kimond: »Principes militis personam exuant et mercatoris induant«,¹ azt Verseghy, a ki ismerte a Magyar Musában megjelent »Bécsnek tükörét«,² mely hasonló elveket hirdet, újra figyelmébe ajánlja a nemességnek.

Vége a harmadik rend! A nem-nemesek közül a tanult, művelt férfiak, a »honoratior«-ok hivatását dicsőíti; a tudósok és írók, a függetlenül gondolkodók érdekében száll síkra. A haladás, az ország jóléte nagy részben tőlük függ, erősíteni kell tehát a tudományt, szabadáá tenni a gondolat nyilvánítását. Azonban függetlenné is kell tenni minden befolyástól, meg kell adni a tudósoknak az anyagi és erkölcsi függetlenséget, a »bő kezét« és az »elmeszabadság«-ot. A kit az anyagi szükség gondja nyom, az nem fog a műsáknak áldozni, s az író, ha látja, hogy tüzzel-vassal üldözi a buta tömeg azokat, a kik jobban, szabadabban gondolkodnak és írnak; ha érzi, mint verik vasra kezét, mint törlik össze tollával együtt fejét, mert az igazságot szolgálta: visszavonul a tudománytól és elhallgat,

..... szabadság
És bőség nélkül símlenek a' nagy eszek.³

Olyan örök érvényű igazságok ezek, ma már annyira meg vagyunk róluk győződve, hogy többé nem is vitatkozunk rajtuk.

Ily módon gondolja Verseghy ideálja megvalósítását. Reform-eszméiben a francia fölvilágosodás hangja csendül meg, ugyanaz a hang a régi intézmények lerombolása mellett, ugyanaz a hiánya a mult iránti érzéknek, a mit a francia viszonyok vázolásánál láttunk. Azonban a hangja nem olyan erős, nem olyan szenvedélyes, nem azok a merész, a lehetőség határát messze meghaladó

¹ Idézi Fraknoi, Martinovics és társainak összeesküvése 16. l.

² 1787: 126. l.

³ Anyai szöveg 151—152. sor.

követelések hangzanak felénk, a melyek Martinovics és Laczkovics hasonló irányú beszédeiből. Az ő igéiből minden francia ízüik ellenére is kiérzik a józan magyar gondolkodás, mert ezt a sok változást nem akarja egyszerre, meggondolás nélkül végrehajtani. Jól tudja, hogy a földadat nehéz, meg kell előbb fontolni, meg kell vitatni a teendőket s csak azután lehet helyreépíteni azt a sok veszteséget, mely az országot a régi alkotmányhoz való ragaszkodás miatt érte.

Es még egy pontban eltér a francziáktól, a megokolásban. A magyar reformátor megokolása nem jár olyan mélyen, mint a francziáké, de sokkal igazabb, tudományosabb. A francia reformátorok mindég az észjogra hivatkoztak, azt vitatták, hogy a multból fönmaradt jogszokások ellentétben állanak azzal a joggal, mely az emberi észből fakad, de Versegly ezt a hibás okoskodást nem fogadja el, más volt a gondolatainak menete, más filozofiai tételre építette bizonyítását.

Nem volt ugyan rendszert alkotó filozofus, nem is merült mélyebben elméleti kérdések fejtegetésébe, de olvasmányai bevették a bölcselkedés világába, s a gondolatokat, melyeket más szerzőktől vett, átformálta, átdolgozta lelkében, gondolkodott, elmélkedett rajtuk, nemcsak az élet apró vagy nagy bajain, örömein, hanem szívesen irányozza gondolatait azokra a nagy kérdésekre is, melyek foglalkoztatták az emberi szellemet, a mióta gondolkodni kezdett, s foglalkoztatják örökké.

Volt érzéke e problémák iránt, s a mint mindjobban beléjük merült, lassanként filozofikus szellemmé fejlődött, kinek bölcsesége nem forgácsolódik szét apró szilánkokra, hanem átjárja egész valóját, vezeti minden gondolatát és odaemeli, hogy, ha nem is egész rendszert, de legalább vezérlő eszmét alkotott magának.

E vezérlő eszme, melynek világánál tekintette az élet és tudomány minden jelenségét, a *πάγια ἔει*, az evolutio. Minden él és fejlődik. Az emberiség nem kap semmit se készen, mindennek alakulnia kell, ez a gondolat hatja át egészen Verseglyi. Minden intézmény, minden szervezet, sőt minden jelenség hosszú fejlődés eredménye, és e fejlődés még nincs befejezve; a mi él, az tovább is fog élni, változni, fejlődni, a jelen tehát csak átmenett állapot, nem jogosultabb és nem jogosulatlanabb, mint a mult.

Πάγια ἔει! A ki a fejlődést nem ismeri el, a ki ragaszkodik az elmúlt időkhöz, a ki nem látja be, hogy a régi rossz szokásokon, hagyományokon változtatni lehet, sőt kell is, az ellensége a haladásnak, az maradi, az az emberiség boldogsága ellen küzd.

Bátran lép föl ellenük Versegly mindazon a téren, a melyen eddig szerepelt, mert az ő vezető gondolata nem maradt terméketlen filozofiai eszmének, mely kiszakítva a gondolkodásból önmagában él, hanem alapját alkotta egész világnézetének. Ez adja magyarázatát politikai szereplésének, így értjük meg teljesen azt a fejlődést, mely nézeteiben végbement: ragaszkodik

egy-egy eszméhez, míg benne látja a föltételét terve megvalósításának; eltávolodik tőle, a mint megérti, hogy a régi eszme lejárta magát; új hitvallást proklamál, a mint meggyőződik, hogy a fejlődés új eszmét, új gondolatot követel.

De nemcsak a politikus hirdette a fejlődés elvét, a tudós tanításai is mind ebben a világnézetben gyökereznek. Tudományának minden íze erős szállal van e gyökérhez fűzve. Mint nyelvész, meglátjuk később, a mai nyelv jogosultságát hirdeti, azt fogadja el bírónak, nem a régiséget, mert hiszen a régi nyelv az őseink nyelve volt, azóta változott, fejlődött, és most visszatérni eleink beszédéhez nem haladás, hanem visszaesés volna; mint történettudós azt a munkát fordítja, mely az emberi szellem fejlődését iparkodik kimutatni: politikában, nyelvészetben, történetben egyformán a fejlődés, a haladás törvényét kutatja és hirdeti.

Azt az elvet alkalmazza tehát, a melyet egy félszázaddal később Darwin és az evolutionisták a szerves élet minden jelenségére kiterjesztettek, a melyből a tudománynak legmesszebbre ható hypothesisét megalkották. Így Verseyhy, mint minden ízében modern gondolkodó tűnik föl, a kit világos, józan eszejárása képessé tett, hogy elfogulatlanul tárgyalja a társadalmi és filozófiai kérdéseket. Megpróbálta a legnehezebbet és legveszedelmesebbet is, a metafizikának nagy kérdéseit, a melyek abban az időben, mint még ma is, nagyon össze voltak bonyolodva a theologia tanításaival. Bátran nyilvánítja a véleményét, mely igazi tudóshoz méltó, független minden idegen fölfogástól, theologiai képzettől: míg mások azon vitatkoznak, mi az erő, öröktől fogva való-e vagy isteni alkotás, hogy fér össze a rossz az Isten végtelen jóságával, ő ki meri mondani

. a' testi tehernek
Úgy általlyában az Erőnek tudni mivoltát
Nem dolgunk . . .¹

ki meri mondani, hogy mindenkor is titok marad, s a véges emberi ész leghelyesebben cselekszik, ha ezt az erőt Istennek nevezi. A földi rossz magyarázatát sem vezeti metafizikai föltevésekre vissza, hanem kiemeli a subiectív oldalát, s a mai tudomány álláspontján is igaznak kell ismernünk azt a magyarázatot, melyet róla nyujt: rossz tulajdonképen a természetben nincs is, csak az egyesre nézve, subiective.

Megint a modern gondolkodót látjuk, de ha ezeket a filozófiai gondolatokat összevetjük azzal a vallási fölfogással, mely a Millothoz írt jegyzetekben megnyilatkozik, akkor az is kitűnik, milyen egységes volt egész világnézete, mennyire megfelelték filozófiai műveltségének vallásos nézetei. Ezeken a nézeteken is

¹ A' Teremtésről, Kassai Magyar Museum, II: 30. 1.

fölismerszik a lelki fejlődés, gondolatvilágának haladása. Még 1787-ben így ír:

Van Isten, van Vallás, Isten a' szerzője
Valamint e' roppant Világ teremője;
Mi légyen a' Vallás' belső természete,
Tanitom: az Isten' 's mások' szeretete:
Ezt pedig végezem tsak rövid igékkel,
Farizeus volnék bővebb beszédekkel.¹

már ekkor is megvan a későbbi deismusnak az alapja, mely nem hivatkozik dogmákra, de még a kinyilatkoztatást vallja; a kilenczvenes években metafizikai és vallásos gondolatai között teljes a harmonia. Mint metafizikus elismeri az erőt, de nem kutatja lényegét, mint vallásos ember hisz Istenben, de nem elmélkedik róla, Isten, erő olyan képzet, melyhez szívvel-lélekkel ragaszkodni kell: íme a filozofus deista.

Az emberi szellem megnyilatkozásának bármilyen irányában vizsgálódunk, ha Verseghyvel találkozunk a munkások között, mindég ugyanazt a képet kapjuk róla, mert egy volt a rúgó, mely tetteit, gondolatait mozgatta. Ez a harmonikus világnézet, az élet minden körére kiterjedő egységes fölfogás emeli őt ki az akkori emberek közül, ez teszi hibái ellenére is a magyar fölvilágosodás egyik legrokonszenvesebb alakjává.

¹ Magyar Musa, 1787: 628—629. l.

VIII.

Versegghy részvétele a Martinovics-féle összeesküvésben (1794—1795).

(A titkos társulatok. Versegghyt megnyerik a forradalmi eszméknek. Szerepe az összeesküvésben. Elfogják és börtönbe vetik. A vizsgálat és ítélet.)

Versegghynek ez a szabadelvű gondolkodásmódja nem maradt titokban, maga sem akarta rejtegetni. Barátai hasonló érzelmekkel, gondolatokkal voltak eltelve, s a rokon fölfogás még szorosabbá fűzte viszonyukat. Versegghy többször megfordult körükben, hosszabbra nyúltak beszélgetéseik, és egészen belemélyedtek az eszmecserebe.¹ Az irodalmi viszonyokról áttértek a politikai eseményekre, és mivel a külföld nem kevesebb anyagot nyújtott az elmélkedésre, mint a belföld, figyelmük lassanként egészen a politikára irányult. Mint igazi magyar lelkű férfiak, szívesen foglalkoztak a szomorú jelenségekkel, keresték őket, hogy elpanaszolván egymásnak az ország baját, könnyítsenek a maguk fájdalmas hangulatán. E szomorú jelenségekért nem kellett messze fáradniuk. Ha József császár alkotmánysértő rendeleteinek liberalismusa, sok tanult, művelt embert meg is békített a rendeletekkel, ha Lipót udvarias modora, eszes politikája az elégületlenek közül nem egyet lecsillapított: most, hogy Lipót meghalt, és Ferencz kimutatta igazi természetét, absolutistikus hajlamait, gyanakvó, a hazafiakat ok nélkül zaklató kormánya elidegenített magától mindenkit.

Általános volt az elégületlenség. Mindenki azt várta, hogy a francia forradalom hatása alatt jobbra változnak az állapotok, még a mérsékelt conservatívok is abban bizakodtak, hogy legalább

¹ Versegghy barátai nagyrészt szabadkőművesek voltak, és már ez is valószínűvé teszi, hogy ő is belépett valamelyik páholyba. Bizonyítja az is, hogy az egész Martinovics-féle mozgalomnak főszéke a szabadkőművesség volt, de még inkább, hogy Versegghy Mozart Varázsfuvolájának -- mely tudvalevőleg a szabadkőművesség dicsőítése -- nem csak dallamait, hanem szövegét is igen szerette, és mikor a fogságban Kazinczyt, elvtársát, versben üdvözölte (l. alább a 151. lapon) a Varázsfuvola személyeit szólaltatta meg.

a nyelv ügyében meghallgatják a magyarság jogos kívánságait, a szabadelvűek pedig azt remélték, hogy József császár erőszakos kísérletei és Lipót fölvilágosodott kormányzása után most már karöltve fog diadalmaskodni a szabadelvű eszme és a magyarság.

Csalódtak. Ferencznek nem volt semmi érzéke a magyarság nemzeti törekvései iránt, és semmitől sem félt jobban, mint a francia demokratikus eszmék uralomra jutásától. Nem tett tehát semmit az első érdekében, és mindent elkövetett, hogy a gondolat szabad nyilvánítását, a szabadelvű eszmék és követelések terjedését megakadályozza. Lipótnak kémkedő rendszerét teljesen kifejlesztette, titkos rendőrséget szervezett, élén a később elhíresedett Barkó tábornokkal, mely láthatatlan karjait mindenfelé kinyújtotta, sokszor még a családi szentélybe is, a följelentőknek jutalmat tűzött ki, s a rendőrséget arra használta, hogy elnémítsa a veszedelmes embereket. A censurát egészen a papság kezére játszotta, mert tudta, hogy a főpapság természetes szövetségese, mivel az érdekeik is közösek. Ezzel megindult a hajsza minden oly könyv ellen, melyben a szabadelvűségnek, a fönnálló aristokratikus és monarchikus kormányforma ellen szóló izgatásnak csak némi jelét is látták, s a helytartó-tanács akkor már nem volt olyan erős, hogy a király és a kancellária támadása ellen megvédje az írókat. Különösen akkor várt szomorú sors rájuk, ha az állam szolgálatában állottak: rögtön elcsapták őket. Szigorú vizsgálat alá fogták a külföldről Magyarországra érkező könyv-szállítmányokat, elkoboztak minden forradalmi szellemű munkát ha a tulajdonos nem volt elég hatalmas, hogy megakadályozza.

Mindezzel épen az ellenkezőjét érte el a kormány annak, a mit tervbe vett. Azt hitte, hogy a gondolatot el lehet fojtani, ha nem engedi, hogy nyilvánosan terjedjen. Annál hatalmasabban áradt szét a magánéletben, s a reactionarius törekvések, ellenhatásképen, még fokozták az eszmék erejét. Ha eltiltottak egy könyvet, az emberek titokban adták kézzől kézre, s a méltatlankodás annál hevesebben zúdult föl. Alig képzelhetjük el, milyen hatással volt egy-egy ilyen esemény a kedélyekre. Gömör vármegyében oly nagy volt az elkeseredés, hogy a vármegye közönsége írásban is kifejezést adott haragos érzelmeinek, s a fölterjesztésben, melyet a helytartó-tanács hoz intézett, megemlíti Verseghy Millot-jának eltiltását is.¹ Maga Martinovics is említi, hogy a Millot-fordítás eltiltása az egész hazában nagy fölháborodást keltett, s ennek az egyszerű ténynek is része volt az összeesküvés létrejöttében.²

A nem-nemesek ismét visszasülyedtek oda, a honnan József császár őket kiemelte, mert a mint Ferencz trónra lépett, megfosztották őket hivataluktól. Még szerencse, hogy a művelt főurak

¹ L. Illésy János cikkét Irod. tört. Közl. 1898: 25—26.

² Martinovics vallomása. Közölte Abafi, Hazánk XI: 387.

egy része magához vette egyiket-másikat, s így megakadályozta, hogy az olyan tehetségek, mint Hajnóczy vagy Batsányi elkalódjanak a küzdelemben. A köznemességnek az a része, melyet esze, tanulmányai, műveltsége vezérlő szerepre hívott volna a kormányzásban, ebből egészen ki volt zárva, mert országgyűlést Ferencz nem hítt össze, így a pár hasonló gondolkozású főnemessel együtt egyedül a vármegyegyűlések adhatott — sokszor erős — kifejezést érzelmeinek. Az alsó papság, a melylyel a hatalmas főpapok alig törődtek, legföllebb ha zsarnok parancsait akarták ráerőszakolni, a terhes hivatás és a nyomorult anyagi viszonyok miatt egyre lázongott, s magába szíván a külföldi és hazai irodalomból az új eszméket, nagyrészt együtt érzett a reformátorokkal. A mint főpapjaik szoros kapcsolatba hozták a hitet a dynastikus és aristokratikus érzelmükkel, ők meg nem haboztak a francia forradalom példájára szembeállítani a hitet a köztársaság és demokratia eszméjével. Azok ragaszkodtak a dynastiához és a conservatív főnemsekhez, mert a fölvilágosodás velük együtt a hitnek is hadat üzent, ezek inkább lemondtak a hitről, csakhogy szabadon követhessék a fölvilágosodás tanításait.

A protestánsok is méltatlankodtak. Már a türelmi rendelet sem elégítette ki őket, épen mert csak türelmi volt, most Ferencz alatt a kancellária még módosította is az ő hátrányukra. A kormány is egészen ellenük fordult: a tudományos állások betöltésénél nem a tudományos képesség dönt, hanem a politikai és vallásos meggyőződés. A jezsuiták titkos vagy nyílt hívei egymásután kerítik hatalmukba az egyetemi katedrákat és fontosabb állásokat, úgy hogy általános az aggodalom nemcsak a protestánsok, hanem a katolikusok között is, hogy az elfogultság, vakbuzgóság uralma ismét visszatér.

De a kormány nemcsak a vallás szabadságát fenyegette, hanem a nemzetiségét is, a magyarságét. Hiába ígérte meg még Lipót, hogy a magyaroknak részt juttat a külügyek intézésében, a bányák vezetésében, utóda megfélekedezett az ígéretekről, németek kerülnek továbbra is oda;¹ a városok hiába sürgetik az ígért szabadalmakat, kérelmüket figyelembe sem veszik; a jobbagyokkal kíméletlenül bánnak a főnemések és főpapok, mivel tudják, hogy a király nem törődik velük; még a tisztek is háborognak, hogy mellőzik őket a németek kedvéért, s kiviszik a haza határain túl idegen ezredékbe.

Bármerre nézünk, mindenütt elégedetlenség és forrongás, a főváros és a vidék, egyháziak és világiak, nemések és közrendűek egyformán el voltak keseredve a kormány ellen.

Ezalatt pedig folyt Franciaország ellen a háború, melyhez Magyarországot semmi érdek sem kötötte. Sőt ellenkezőleg. A francziák és lengyelek ellen készülnek, a kikhez pedig a magyarokat

¹ Martinovics vallomásaiban u. o.

régi szeretet fűzte, a tanuló ifjúság, az egyetemi hallgatók s a fiatalabb tisztviselők meg határozottan lelkesedtek értük. Együtt érezett velük a fölvilágosodás minden bajnoka, úgy hogy a rokon-szeny általánosan a francziák részén volt. Abaffy lakomái alkalmával egyetemi tanárok emelték poharukat a francziák győzelmére.¹ Annál jobban gyűlölték Oroszországot és a poroszokat, a kikkel a király szövetségre lépett. A népszerűtlen hadviselést törvénytelen módon folytatják, az újonczokat nem kéri az országgyűléstől, az adót beszedik kíméletlenül, a nélkül hogy az országot megkérdeznék.

Igy mindenfelé, anyagi és szellemi, társadalmi és politikai téren, egyre gyűlt a méreg, és félni lehetett, hogy nincs messze az alkalom, mikor nyíltan kitör a lappangó elkeseredés.

Különösen Pesten és Budán volt ok a félelemre. Az emberek nemcsak az államhatalomhoz voltak közelebb, hanem egymáshoz is. Gyakran volt alkalmuk érintkezni, véleményt mondani és hallani, fölkelteni és szítani az elégtelenséget. Sok volt közöttük a fiatal ember, az egyetem, a kamara, a tanács és a többi hivatalok bőven szolgáltaták azt az elemet, mely fiatalságában idealismussal eltele a szabad szellemnek és minden modern gondolatnak lelkes híve, mely nemcsak lelkesedik, hanem buzgalmában még másokat is akar lelkesíteni. Eljártak a vendéglőkbe és kávéházakba: egyikből sem hiányzott a Moniteur, a szabadszellemű francia lázító újság, a melynek merész hangja kiáltó ellentétben állott azzal a megalázkodással, a mit, legalább a nyilvános életben, a magyaroknak a kormány iránt mutatniuk kellett. Elkeseredtek, de azért nem csüggedtek, hanem a Moniteur izgató cikkeiből bátorságot merítettek, reméltek és tervezgettek.

Nagyon hozzájárult ezen elégtelenségnek s a nyomában járó forradalmi szellemnek fokozásához a napról napra jobban terjedő szabadkőművesség. A szabadelvű fejedelmek alatt hirtelen virágzásnak indult ez az intézmény, mely akkoriban erős vára volt a független gondolkodásnak. A fővárosban és a vidéken egymásután alakították meg a páholyokat a balitéletektől, reactionarius törekvésektől idegenkedő férfiak: most, midőn a vélemény szabad nyilvánítását elnyomták, a páholyok zárt ajtóit mögött annál élesebb kifakadások hangzottak az uralkodó rendszer ellen. Az által, hogy a társadalom legintelligensebb tagjait megnyerték maguknak, igen nagy befolyásra tettek szert, nem ugyan a tettek mezején, hanem az általános vélekedés, a közhangulat terén.

Ezt a lappangó, de a bizalmas baráti körből, a kávéházak füstlepte termeiből, a szabadkőművesek páholyaiból ki-kitörő hangulatot akarták többen is fölhasználni, hogy reformálják az államot és a társadalmat, megtörjék a főnemesség és főpapság uralmát, sőt az uralkodó-házét is. A vagonnak és hatalomnak

¹ Kreil és Koppi. I. Pauler, A budapesti egyetem története, I. 396. l.

igazságosabb elosztása által ki akarták az egyes társadalmi osztályok különbségét egyenlíteni, hogy ezen az alapon megalapítsák a demokratikus, magyar köztársaságot.

Már az 1793. év nyarán tervezett ilyen társaságot Gyurkovits, a politika tanára a pesti egyetemen, de ennek inkább csak elméleti célja volt, s még mielőtt megalakult volna, a tervező halála megghiúsította. Akkor barátja Martinovics Ignác apát vette át az örökséget, s most már szélesebb mederben, határozott céllal fogott a kivitelhez.¹ József császárnak és Lipótnak kedves embere volt, előkelő méltóságokra emelkedett, összeköttetésben állott a külföldi akadémiákkal, jártas volt az udvari eselszövényekben: úgy hogy már helyzete is nagyon segítette kitűzött célja elérésében. Hozzájárult sértett ambíciója, mely mindenáron arra ösztönözte, hogy hiúságát, ha kell, a császári ház ellen is érvényesítse, nagy tudománya, emberismerete.² Mélyen be tudott pillantani az emberek szívébe, úgy hogy fölfödözte mindenkiben azt a pontot, a hol legkönnyebben lehet lelkéhez férni. Sokat tazott külföldön is, Magyarországon is, megismerte azokat a vágyakat, melyek a legtöbb ember szívében éltek, azokat a panaszokat, melyek a fönnálló társadalmi rend és államhatalom ellen titokban elhangzottak, összeköttetésben volt a külföldi rokonszellemű társulatokkal, különösen a francia conventtel.

Az volt a célja, hogy az elégedetlen elemeket, különösen a tanult és művelt férfiakat összegyűjti egy szervezetbe, a mely, ha már eléggé megerősödik, kezébe keríti a hatalmat, és megteremti a magyar demokratikus államot. Azt talán még maga Martinovics sem tudta, bár több ízben beszélt róla, mi módon jutnak majd a hatalom birtokába, fegyveres támadással-e vagy más úton, mert a mit társaival közölt, hatalmas pénzforrásairól, szövetségeiről a katonaságban, az inkább csak pusztá szó volt, egyelőre inkább csak arról gondoskodott, hogy tagokat szerezzen a két társaság számára. Mert kettőt szervezett. Jól tudta, hogy sok különböző oka van az elégtelenségnek, sokféle csalódás, elkeseredés bántja az embereket, egyéniségük, de különösen származásuk szerint más-más a reményük, törekvésük. Érezte, hogy nem lehetne egykönnyen harmonikus egységbe foglalni a változatos irányokat, ezért a szegényebb főurak és a conservatismus felé hajló elégtellen köznemesek számára megalapította a »reformátorok társaságát«, körülbelül olyan szellemben, mint már Gyurkovits tervezte, a honorationokat pedig a »szabadság és egyenlőség társaságába« vette föl. Az utóbbi célja és szelleme teljesen radikális volt, gyökeres fölforgatása az állapotoknak, az előbbi mérsékeltebb, inkább csak változtatni

¹ Martinovics összeesküvéséről Fraknoi műve. Martinovics és társainak összeesküvése és Martinovics saját vallomásai nyujtanak legteljesebb képet.

² Emberismeretéről tanúságot tesz az a körülmény, hogy a társaság tagjai közt nem akadt áruló, kevés kivétellel mind megbízható ember volt.

akart az igazságtalan kormányformán. Természetesen a szabadság és egyenlőség társulata volt a tulajdonképeni magja a szervezkedésnek, a reformátorok csak eszközként szerepeltek, ezért nem is volt szabad tudomással bírniuk az utóbbiról.

Az 1794. év tavaszán, május 1-én, fogott Martinovics a két társaság rendszeres szervezéséhez. Elükön maga Martinovics állott, a vezetésükre pedig négy igazgatót választott, a reformátorok társaságába Sigray Jakab grófot, a másikba Szentmarjay Ferenczet, Orezy László báró titkárát, Laczkovics János volt huszárkapitányt és Hajnóczy Józsefet, Szeréms megye volt alispánját, a kik azonban egyszersmind a másik társaság igazgatói is voltak.

A négy igazgatóra bízta a tagok gyűjtését. Annyira elő volt készítve a talaj, hogy három hónap alatt, noha a taggyűjtés általában óvatosan történt, a társaság száalai elterjedtek az egész országban.¹ Mégsem annyira a száma meglepő a tagoknak, mint az egyéniségük: tehetséges, a közéletben és irodalomban előkelő szerepet játszó férfiak tartoztak kötelékébe. Csak nagyon kis részben ismerjük nevüket, mert a fölségsértési pör aktái között mindössze ötvenhárom név szerepel, de mindegyiket, majdnem kivétel nélkül diplomás ember viselte, ügyvédek, jurátusok, lelkészek, orvosok, törvényszéki, kamarai és helytartó-tanácsi tisztviselők és írók.

Bár a tagok számát tekintve úgy látszott, hogy a két társaság erősen közeledik célja felé, tulajdonképen nagyon messze állott tőle, sőt azt mondhatni, egy lépéssel sem jutott közelebb hozzá. A tagok kötelezték ugyan magukat, hogy két új tagot szereznek, és kapott minden tag terjesztés végett egy forradalmi kátét,² a melyet a társaságba vezető tag mondott tollba neki: de ez volt minden. Maga a káté is inkább csak demokratikus és köztársasági elveket, jogi fejtegetéseket tartalmaz, tényleges, a monarchia megdöntésére és a demokratia megalapítására vonatkozó intézkedés vagy terv nincs benne. Politikai hitvallásul el lehetett fogadni, de nem szolgálhatott zsinórmértékül, ha majd a cselekvés terére kívántak volna lépni, úgy hogy az egész társaság még fölfödözésekor is nem annyira praktikus célból összeesküvő szövetkezet, mint inkább elméleti alapon egyesült kör volt.

Ebbe a társaságba, ebbe a körbe került bele Verseggy. A pöriratok csak azt tartották fönn, hogy Hajnóczy nyerte meg a társaság számára, egyébként hallgatnak. Az ismert adatokat és a Martinovics-féle családfát kombinálva nyujthatunk legalább is valószínű magyarázatot. Említettük föntebb, hogy Koppi volt a legbizalmasabb barátja. Koppi pedig szorgalmas látogatója volt

¹ Martinovics erősen túlozva néhány ezerre tette a tagok számát. L. aug. 13-i vallomását, Hazánk XI: 389.

² A kétféle társaság számára természetesen kétféle kátét szerkesztett Martinovics. A radikális kátét egész terjedelmében közli Fraknoi i. művében 427—441 lap.

az Abaffy-körnek, a hol Hajnóczy is megfordult. Abból a körülményből már, hogy Abaffy is, Verseghy is Hajnóczy révén léptek be a titkos társaságba, azt következtetem, hogy Verseghy is bejáratos volt Abaffy házába, és ott ismerkedett meg Hajnóczyval. Abaffy szívesen láthatta magánál az expaulinust, a ki szavaival, írásaival egyformán kimutatta, mennyire rajong azokért az eszmékért, tanításokért, melyeket Abaffy is vallott és hirdetett, mennyire gyűlöli közös ellenségüket, a maradi, elfogult reactionáriusokat. Gondolkodásmódjukon kívül természetük is megegyezett, mind a kettő jókedvű, mulatni szerető ember volt, a ki a tudományos munkálkodást meg tudta egyeztetni az élet vídám élvezésével, és menten minden egyoldalúságtól, fogékonyak voltak a legkülönbefélebb benyomások iránt. Összekötötte őket a zene is, mit mind a ketten nemcsak szerettek, hanem értettek is: ennyi kapocs majdnem bizonyossá teszi, hogy megértették egymást.¹

Valószínűleg Abaffy vendégszerető hazában barátkozott meg Hajnóczyval, a kit mint embert és tudóst egyaránt nagyra becsült. Hajnóczy is fölismernte benne az elvtársat, ő is azok közé tartozott, a kiket fölháborított a Millot-pörben hozott ítélet. Verseghy e bizalmas körben szóval is elmondta, a mit Koppinak levélben megírt, hogy a megtérése színlelés volt, és csak az erőszaknak engedett, mikor visszavonta tanításait, úgy hogy Hajnóczy meggyőződhetett, hogy Verseghy még mindég az a szabadon gondolkodó, a ki azelőtt volt. Fölszólította tehát, hogy lépjen be a szabadság és egyenlőség társaságába.

Verseghy örömmel fogadta az ajánlatot.² Nem tudta ugyan határozottan, mi a társaság rendeltetése, de megnyugtatta Hajnóczy személye. Nem is kérdezősködött sokat, megelégedett azzal az általános kijelentéssel, a melyet Szentmarjay nyomán a társaság tagjai czélul hirdettek, és a mit Hajnóczy neki is megmondott: föl akarják rázni a hazát évszázados álmából. A czél, melyet a társaság így maga elé tűzött, megfelel óhajtságának, írásaival maga is ebben az irányban működött, csak hogy óvatosabban, nem olyan hevesen. Láttuk fentebb, mennyire összehangzottak a társaság fejének, Martinovicsnak, elvei az övéivel, bár akkor még Verseghy mérsékeltabb volt, reformoknál többet nem akart, most az őt ért üldözés következtében nem idegenkedett az erőszakosabb politikától sem, a közállapotok, barátainak hangulata megerősítették benne azt a véleményt, hogy az országnak reformálás helyett mélyre ható változásra van szüksége, föl kell rázni csakugyan a hazát, hogy a nagy rázkodtatásban új alapra állítsák, és igazságosabban, méltányosabban osszák el a terheit, javait.

¹ Az elfogott tagok is együtt emlegették nevüket, p. o. Laczkovics 1794 szept. 2-án.

² Még a vallomásaiban sem akarja magát azzal mentesíteni, hogy a katekizmust ráerőszakolta Hajnóczy.

Csatlakozott tehát Hajnóczyhoz. Letette az esküt, hogy legalább két új tagot szerez, és a társulat elveit még élete kockáztatásával is terjeszti. Erre Hajnóczy lediktálta neki a kétféle katekizmust, a mit a tagoknak meg kellett tanulni, közölte vele titkos írásuk egy-két jelét, és megismertette azokkal a jelekkel, melyeket Martinovics a szabadkőművesek példájára megállapított, hogy a tagok egymást megismerhessék.

Verseghy nagy buzgalommal iparkodott azon kötelességeknek megfelelni, melyeket tőle a társaság megkívánt, első sorban a tagszerzésnek, a mire Hajnóczy különösen ösztönözte. Természetesen barátai között igyekezett híveket találni. Koppi ugyan nem szerepel az elítéltek között, mert az ellene indított vád nem vezetett eredményre, azonban majdnem bizonyos, hogy nemcsak tudomása volt a titkos társaságról, hanem tagja is volt. A társaság tagjai között sok jó barátja volt, maga is hajlott a Martinovicsék hirdette elvekhez, nem hihetjük, hogy akár Verseghynek, akár Abaffynak ellen tudott volna állani.¹ De ha Koppi neve nem fűződik is Verseghyéhez, három másik barátját ő vette rá, hogy belépjen a szabadság és egyenlőség táborába: Landerer Mihályt, a könyvnyomtatót és két paptársát, a premontrei Juhász Jánost és Makk Domokos volt pálos szerzetest. Mindannyiuknak volt már azelőtt is tudomása a társaságról, de vonakodtak belépni, míg nem Verseghy rábeszélésének engedtek, és leírták a katekizmusokat.²

De Verseghyre egyéb föladat is várt. A társaságnak többször volt szüksége verses fordításokra, és ilyenkor ő reá hárult a munka. Volt több költő a tagok között — kivüle még háromnak ismerjük a nevét — de azok mind vidéken éltek, így ő lett lassanként, mint a vezetők közelében élő író, a társaságnak mondhatni hivatalos költője. Legelőször a *Marseillaise*-t kellett magyarra fordítania, a franczia forradalomnak ezt a szenvedélyes harczai riadóját, mely hevített és gyújtott, a merre felhangzott, azután azt a pár horvát lázító dalt, melyet a társaság zágrábi tagjai juttattak el Pestre. E fordítások elvesztek, de úgy látszik nagyon erős volt a hangjuk, mert a tábla nagyon sokáig kutatta, ki volt a fordítójuk. Verseghy, Juhász és Makk segítségével,³ megfelelt a föladatnak, a *marszilai éneket*, a mely az ítélet szerint magában is lázításra és a királyi hatalom ellen buzdít,

¹ A gyanu alapján nyugdíjazták és kitiltották Pestről. Pauler i. m. i. h.

² Védelmükben természetesen kijelentették, hogy a katekizmusokat rögtön elégették, vagy visszavitték Verseghynek, sőt Makk azt állítja, hogy gúnyos zavarral fogadta, és Verseghyt is le akarta beszélni a részvételről: de Landerer maga a bíróság sütötte rá, hogy csak az összeesküvés fölfödése után vitte vissza a kátekát (Ítéletek, F. 3. N. 2, és O. ívek), a másik kettőről pedig Kazinczy tesz terhelő vallomást, Abafi, Hazánk, X: 338.

³ Kazinczy jegyzetei u. o.

még szenvedélyesebbé tette,¹ sőt, ha meg lehet bízni az ítéletekben, még zenét is szerzett mindegyikhez.²

Ezalatt folyt egyre a toborzás, a új tagok mindjobban terjesztették a kátét és vele együtt a társaság elveit, hogy azonban milyen eredménye lesz a szövetkezésüknek, még mindig nem gyanította egyikük sem. A szenvedélyesebbek, mint Laczkovics, a kik ábrándokra hajló lelkükben nem tudtak képzelődésüknek gátat vetni, talán forradalomról álmodtak, valami nagy viharról, mely elsöpri az egész korhadtt államformát, megrozsásodott társadalmat, de ezek kevesen voltak. A józanabbak, mint Hajnóczy, Kazinczy vagy Verseghy, a kik higgadt ítéletüket nem veszítették el, érezték, hogy ezen az úton, titkos társulatokkal, forradalmat nem lehet előidézni. Tudták, hogy ehhez első sorban katonaság kell, azután sok-sok pénz s azoknak a főuraknak szövetkezése, a kik állásuknál és vagyonuknál fogva a kormányzásban vezető szerepet játszanak. Ezen tényezők közül egyre sem számíthattak. Jómodú ember volt közöttük egy pár, de vagyonos egy sem, hatalmas főúr még kevésbbé, nemcsak hadseregük nem volt, hanem Laczkovicsot kivéve, még tisztjük sem, a kit a sereg élére állíthattak volna: mind oly körülmény, mely meggyőzhette őket arról, hogy egyelőre erőszakos föllépésre, az uralkodóház hatalmának megdöntésére még gondolni sem lehet.

Egészen más remény élt szívükben, más cél lebegett szemük előtt. Egész életmódjuk is bizonyítja, hogy még nem gondoltak ilyen vakmerő lépésre, ők csak eszméiket akarták megismertetni az emberekkel, el akarták terjeszteni mindenfelé a demokratikus elveket, hogy ez által szabadelvű, demokratikus közvéleményt teremtsenek. Bízta abban, hogy a közvélemény hatása alatt esetleg jobbra fordulnak a viszonyok, az uralkodó osztály megremülve beleegyezik az alkotmány megváltoztatásába. A sajtó útján azonban nem lehetett megteremteni a közvéleményt, a

¹ A Marseillaise-fordítás hiteles szövege nem maradt fenn. Az a két sor, melyet Szirmay idéz (u. o. 255. l.), mint a Marseillaise kezdő sorait

A' Francziák ellen Magyarok s' Horvátok
Ti véres fegyverrel miért indultatok?

valószínűleg a másik, »a horvát lázító dal«-nak volt magyarítása. Ompolyi Mátrai Ernő a Képes Családi Lapok 1881. évfolyamának 371. lapján közöl azonban egy költeményt, melyről azt állítja, hogy az Verseghy Marseillaise-e. Tekintve már, hogy a kézirat Potyondi Rafael kezétől való, a ki Verseghyvel egy időben volt a pálos szerzet tagja; továbbá, hogy a tartalma valóban emlékeztet a francia forradalom harci riadójára, s a vers hangja, kifejezései, költői képei, verselése Verseghy költői dictójára, technikájára; végül, hogy a közölt szöveg első sorát (Ébredj hazánk bajnok népe) Laczkovics vallomásaiban Verseghynek tulajdonítja (l. Fraknói i. m. 264. l.): nagyon valószínűnek tartom, hogy a Mátraitól közölt szöveg csakugyan a Verseghy elveszettnek hitt »marseillai ének«-e.

² A nyomtatott ítéletekben (Sententiae stb. Pestini 1795) az F. íven.

censura meggátolta volna az eszmék terjedését: az volt az egyetlen út, hogy a társadalom segítségével nyerjék meg tervüknek az embereket.

Erre azonban idő kellett volna, sok-sok hosszú év tervszerű, kitartó munkája, és még akkor is kérdéses, sikerült volna-e. Vajjon megindult volna-e a közvélemény nyomása alatt a főuri kormány? S ha a hatalom ellenére, nyílt föllépéssel kellett volna a tervüket megvalósítani, nem tetszett volna-e ki abban a pillanatban, mikor végre elérkezettnek vélték az időt, hogy a tervük utopia, hogy az intelligentia, még ha zárt sorban vonul is föl, nem elég erős, hogy az eszme fegyvereivel diadalra juttassa az ügyet?

Erre a kérdésre feleletet nem tudunk adni, de nem is szükséges, a sors egészen más fordulatot adott az eseményeknek.

1794 júliusában fölfödözte a bécsi rendőrség, hogy a császári székes-városban egy társaság alakult a dynastia és az alkotmány megbuktatására. A compromittáltak között volt Martinovics is, a kit pár nap múlva, júl. 23. és 24. közötti éjjelen Bécsben elfogtak, és egy külön erre a célra kinevezett vizsgáló bíróság elé állították. Vallomásaiból a magyar társaság titkai is kipattantak, úgy hogy az egész mozgalmat elfojthatták, mielőtt a taggyűjtésnél és az eszmék terjesztésénél tovább jutottak volna.

Martinovics elfogásának híre futó tűzként terjedt el a két társaság tagjai között. Az első napokban mindannyiukat teljesen lesújtotta a hír. A korai fölfödözéssel nemcsak minden reményük megghiúsult, nemcsak le kellett mondaniuk álmukról, a független demokrata köztársaságról, hanem a büntetés gondolata is fölébredt bennük, érezték, hogy törekvéseik nem kerülhetik el az udvar bosszuját. Megszakították az összeköttetésüket, és iparkodtak a gyanu látszatát is távol tartani maguktól. Martinovics elfogatását egyelőre nem követte több, s a nagy rémületet, melyet a társaság körében vezetőjük szerencsétlensége keltett, megint remény váltotta föl. Újra keresték egymással az érintkezést, s maga Hajnóczy két hét múlva már ismét arra gondolt, hogy folytatja a haza javára a mozgalmat.¹ Ekkor, aug. közepén, újra megindultak az elfogatások, és innen kezdve egymást érték. A mint egy-egy vádlott szavaiból gyanut meríthettek valaki ellen, rögtön kiadták a parancsot elfogására. Eleinte a titkos társaság vezetőit érte el a végzetük, azután lassanként rákerült azokra is a sor, a kik kisebb szerepet játszottak az összeesküvésben. Verseghy neve eleinte nem forgott szóban, csak Békkesy András helytartó-tanácsi gyakornok említette aug. 19-én Barkó tábornok előtt, tíz nappal később pedig Hajnóczy, de ezeknek a vádaknak még nem lett következményük.

¹ Fraknoi i. m. 251.

A magyar fővárosban hamar elterjedt az elfogásoknak híre, s Martinovics társai, még ha nem értesültek is arról, hogy compromittálva vannak, nagy aggodalommal várták a jövőt. Addig is iparkodtak megszabadulni terhelő írásaitól, hogy ha váratlanul meglepi őket, ne találjanak náluk áruló bizonyosságokat. Verseghy is gondosan megsemmisítette a kátét, a társaságra vonatkozó írásokat és azokat a leveleket, melyeket az összeesküvésben részes barátaitól kapott.¹ Így veszett el Batsányinak az a levele, melyre már főntebb hivatkoztunk, így Kazinczynak hozzá írt levelei.² Ebben a tekintetben megnyugodva tekinthetett a jövő elé: írott bizonyítékot nem fognak nála találni.³

Erre a nagy gondosságra szükség is volt, mert december elején, mikor Németh ügyigazgató vette át a vizsgálat vezetését, megemlékeztek mindazokról a vádokról, a melyeket az eddigi kihallgatások alatt az elfogottak vallomásai szolgáltatottak. December 10-ről 11-re virradó éjjel meglepték azokat a házakat, a hol a gyanús férfiak laktak, és elhurczolták őket a budai ferenczes kolostorba. A következő napokon folytatták az elfogtatásokat, úgy hogy Kazinczy decz. 19-én már Kerepesen meghallotta, hogy 32-en vannak Budán fogva a katonai őrséggel megerősített kolostorban. A falakon kívül-belül katonák állottak, hogy az elfogottak senkivel se érintkezhessenek, s ne adhassanak jelt magukról.⁴

Az elfogottak között volt Verseghy is, a kit mindjárt az első éjtszaka fogtak el.⁵ Elragadták öreg édes anyja mellől, a kit egyetlen támaszától fosztottak meg, és rázüditették az egyik csapást a másik után. Sejtelve sem volt a veszedelemről, mely fiát fenyegette, de hallotta a fegyverzörgést, látta a katonákat, a kik rátámadtak fiára: alig egy év alatt másodszor szakították le szívéből. A tisztt, a kit Verseghy elfogására küldtek, magával vitte őt a várhegynek északi részén, a Duna felőli oldalon álló ferenczes kolostorba, és átadta Novák kapitánynak, kire a foglyok őrzete volt bízva. A kapitány nemcsak művelt katona, hanem valamint társa, Astleiter főhadnagy is, igen humanus ember volt. Mind a ketten részint jószívűségből, részint könnyelműségből igen emberségesen bántak a foglyokkal, kimutatták, hogy nem közön-

¹ E részben az adatokat, ha nincs külön megemlítve, Kazinczy naplójából merítettem, mely Kazinczy Ferencz naplója budai fogságában czímmel a Vasárnapi Ujság 1869. folyamában jelent meg Mészáros Béla közlése szerint.

² Kazinczy említi a Pályám Emlékezetében (Abafi kiadása 106. l.), hogy a Kassai Museum révén levelezésbe került Verseghyvel.

³ Hogy Verseghy nem egyedül gondoskodott ilyen óvatosan íratai megsemmisítéséről, hanem legtöbb társa is, az mutatja, hogy a 90-es évek elejéről alig maradt fenn azoktól az összeesküvőktől levél, a kiknek sok idejük volt intézkedni. Hajnóczy vallomásaiból bizonyosan tudjuk (idezve Fraknói i. m. 251.), hogy többen, köztük Verseghy is, elégették a titkos társaságra vonatkozó írataikat.

⁴ Szirmay i. m. Abafi. Hazánk, X: 343.

⁵ Sághy. Verseghy Ferencz' maradványai és élete 151. l.

séges gonosztevőknek tekintik őket, hanem politikai foglyoknak, s a mennyit érdekükben megtehettek, szívesen megtették. Még ha tisztjük súlyos, kellemetlen kötelességet rótt is rájuk, igyekeztek udvariasan megtenni, hogy legalább a forma ne sértse a szerencsétleneket. Több bajuk volt a polgári megbízottakkal, Kammerlaut és Bscherer budai lakosokkal, a kik a rájuk ruházott hivatalukat — Kazinczy gúnyosan porkolábságnak nevezi — túlságos buzgalommal akarták teljesíteni, és mivel nem volt érzékük az iránt, hogy művelt férfiak vannak az őrizetükre bízva, a szegény foglyoknak volt elég részük durva szavakban és goromba tréfákban.

Novák kapitány kikutatta Verseghy ruháját, azután bevezette czellájába, mely földszint, a kolostornak jobb szárnyán volt, a templom tornyától csak az a szoba választotta el, melyet később Kazinczy foglalt el. Rátették lábára a lánczot, s bezárták mögötte a cella ajtaját.

A keskeny, alacsony, boltívtől besötétített szoba, mely egy kis félreeső udvarra nézett, ridegségével — csak asztal, ágy és egy szék volt benne — Verseghy lelkét még jobban gyötörte. A milyen bátor volt az elhatározásban, a mennyi merészséggel szállott szembe a hatalommal, olyan hirtelen csüggedt el és esett kétségbe, ha terve megghiúsult. Láttuk már föntebb, mikor a Millot-pörben ítélték el, hogy a királyi szó egészen megtörte, és minden módon igyekezett megszabadulni a büntetés alól. Ebben a tekintetben volt jellemében valami Martinovicéből: mind a ketten merészek, nagyot akarnak, a mint azonban szárnyukat szegik, összeesnek. Része van ebben a hasonlóságban természetesen annak is, hogy, mint papok, hasonló körülmények között éltek. A theologiai vitatkozások kifejlesztették bennük a merészséget, megszokták a gyors támadást, a hirtelen elhatározást, de az élet elzárta előlük azokat a viszonyokat, melyekben személyes bátorságuknak alkalma lett volna kifejlődni. Bár Verseghy mint tábori káplán még a harcmezőn is megfordult, már a lelkipásztorkodással járó békés életmód tagadhatatlanul kedvezőtlen hatással volt, hogy férfias szilárdság, csüggedetlen jellem fejlődjék ki benne. Nem edzették meg a veszedelmek még annyira sem, mint Martinovicot.

Most is egészen meg volt törve. Ott csörgött rajta a nehéz láncz, melynek egyik vége lábára volt erősítve, a másik le volt srófolva a padozat középső deszkájához; az alacsony czella, a mely azelőtt barátlakásnak szolgált, a novitiusi éveire emlékeztette, meg nagyszombati fogságára.

De mennyivel súlyosabb a sorsnak mostani csapása! Nem tudjuk ugyan, sejtette-e már ekkor azokat a következményeket, melyek reá vártak, de az bizonyos, hogy hiányzott belőle az a naív optimismus, mely Kazinczyt még fogsága első napjaiban eltöltötte. Verseghy a Millot-pör folyamán megismerte az

udvar fölfogását, tudta, hogy a vezető személyek, s maga a király is, irtóznak minden szabadelvű mozgalmótól, s rémeket látnak a legjámborabb törekvésekben is. Nem kételkedett, hogy a titkos társaság, a mely miatt fogságba került, bár elméleti értékű volt csak, óriási aggodalommal tölti el az udvart. Azt is megtanulta, hogy a hatalmasok nyugalmaiknak földúlásáért kegyetlen szigorúsággal szoktak büntetni.

A börtön csöndje az ő szobáját is megnépesítette a jövő képeivel, lelkét aggódo képzetekkel, annál inkább, mert két hétig teljes bizonytalanságban hagyták. Csak december vége felé hívták először a bírái elé. Lánczra verve, katonák között kellett megjelenie, s a királyi ügyigazgató jelenlétében kihallgatták. Még nem volt ez részletes kihallgatás, csak az általános kérdésekre felelt meg, s mikor a terhére rótt vádat tagadta, nem erőltették.

Az első kihallgatástól kezdve megenyhült a foglyok sorsa. Megengedték nekik, hogy látogatásokat fogadjanak, s január végén leszedték róluk a lánczokat. Sőt Almásy Pál, a királyi tábla küldöttségének elnöke, a ki igen jó indulattal viseltetett a foglyok iránt, azt is kivitte, hogy könyveket olvashassanak. Ő maga gondoskodott először a szórakoztatásukról, különféle útleírásokat küldött nekik, mint ártatlan és mégis mindenkit érdeklő olvasmányt. Ezután már maguk is hozathattak könyveket, természetesen csak olyanokat, melyek ellen Novák kapitánynak, mint főlügyelőjüknek, nem volt kifogása. Az érkezett szállítmányokat a fővigyázóik előbb jól áttanulmányozták, hogy nincs-e benne titkos jellelssel írt értesítés. Verseghy elhozatta a börtönébe nyelvészeti könyveit és jegyzeteit,¹ az *Analysis Linguae Hungaricae* kéziratának már készülő részeit és a nagyon fölszaporodott munkálatait a szófejtő szótárhoz. Ezekkel foglalatalkodott nagyobb részt, olvasta Adelungot, a kit rendszeres nyelvtanában is követni szándékozott, és elmélkedett a magyar nyelv természete felől, rendezgette czéduláit: egyebet nem tehetett, mert írószert nem adtak kezükbe, nehogy egymást vagy a városban lakó ismerőseiket értesíthessék. Annyira vigyáztak erre, hogy Kopasz Jánostól, a ki egy emeleti szobába volt zárva, még a szemet is elvették, mert Kazinczyval így tudatta a nevét.

E két hónap alatt, december végétől február 23-ig, több ízben állott Verseghy a királyi tábla előtt. Eleinte tagadott megint, de nem sokáig, mert a bizottság előmutatta Hajnóczy írásbeli vallomását, melyet augusztus 29-én terjesztett a bécsi vizsgálóbizottság elé, a hol Hajnóczy kétszer is hivatkozik reá, nemcsak azt említi, hogy megnyerte a titkos társaságnak, hanem hogy a kátét szintén elégette.

Verseghy megtörtén ismerte be, hogy tagja volt mind a két titkos társaságnak, egyszersmind részletesen bevallotta a sze-

¹ Kazinczy, Pályám emlékezete (Abafi kiadása) 167. l.

repet, melyet a társaságban játszott. Elmondta, hogy Hajnóczy révén jutott a katekizmushoz, elfogadta, mert nem merete visszatartani, hogy Hajnóczyt meg ne sértse. Beismerte, hogy tudomása volt mind a két társaságról és a kétféle katekizmusról, ismerte a titkos jeleket, melyekkel a beavatottak egymással érintkeztek, s mind a két társaság szabályait megkapta; azt sem tagadta, hogy tagokat is gyűjtött. Meg is nevezte azt a három férfit, a kit ő szerzett meg tagnak: Landerert, Makkot és Juhászt.¹

Kazinczy azt állítja, hogy Verseghy a vallatás napjai alatt folyton siránkozott, nyivákolt, és szent énekeket énekelt. Nem csodálkozunk rajta, ha Verseghy szeméből könnyet sajtol ki a vallatás, vagy inkább az a kíméletlen, durva modor, melylyel az ügyigazgató faggatta, a »kitől — Kazinczy szerint — Budán Pesten mindenki reszkete s még a főherczeg nádor is kicsiny vala mellette.« Vérlázító volt is az a kárörvendő, gyalázatos mosolygás, mely ajka szélén megjelent, ha a bizonyítékok súlya alatt a szerencsétlen bűnös megzavarodott, és bevallotta, a mit eddig folytonosan tagadott. Említettük mi is, hogy Verseghyt könnyen megtörte a szenvedés, de nem hihetjük, hogy olyan mértékben, mint Kazinczy hirdeti. Kazinczy szavait, ha érzelmi állapotokra vonatkoznak, nem szabad szó szerint venni; sohasem volt ő pártatlan, ellenkezőleg, mint érzékeny szívű ember, mindég elfogultan ítelt, még a tényeket is a saját érzelmei szempontjából fogta föl, és írta meg, mennyivel elfogultabb volt, ha lelkiállapotokat festett! Verseghyt sohasem szerette, s mikor körülbelül huszonöt évvel a budai események után naplója megírásához fogott, nem a szerencsétlenségben részes hazafiút látta Verseghyben, hanem Révai ellenfelét, a ki Révainak, és közvetve neki is, annyi kellemetlenséget okozott. Egészen erőt vett rajta a mult idealisáló hatása, mely mindent, jót-rosszat egyaránt túloz. Látni fogjuk majd, mennyire ellentmondanak Kazinczy jellemzésének a következő hónapok eseményei — pedig azokra nézve is első sorban Kazinczy naplójából kell merítenünk az adatokat — sőt magának Kazinczynak egykorú szavai is.

Február 22-re bevégezték a negyvenkét vádlott kihallgatását, meg nem engedett eszközökkel, hazug vallomások által mind-egyikkel beismertették a vád igazságát. A következő napon, február 23-án, egyenként bevezették a vádlottakat a kolostor egykori rectoriumába, a hol a vizsgáló bizottság üléseit tartotta. Az elnök, Almásy Pál, megkérdezte tőlük, kit kívánnak ügyvédjüknek. Verseghynek volt ugyan ügyvéd ismerőse Pesten, de mivel sejtette, hogy nem sok hasznát láthatná az ügyvédi segítségnek, lemondott róla, s kijelentette, hogy maga kívánja előterjeszteni védelmét.²

¹ A nyomtatott ítéletből az F. íven.

² Fraknói i. m. 387. l.

Mutatja ez is, mennyire nem volt igaza Kazinczynak, mikor Verseghyt gyávasággal vádolta; ha csakugyan sírásnál, nyivákolásnál egyebet nem tett volna, nem vállalhatta volna magára ezt a nehéz föladatot. Külömben Verseghy bizott a maga szónoki képességében, remélte, hogy, a mint egyházi szónoklatai egykor annyira megindították a népet, akként védő-beszéde sem lesz hatástalan.

Ezalatt az ügyigazgatótól vezetett pör előmunkálatai befejezésükhöz közeledtek. A vádirat részleteivel, a királyi tábla eljárásával most nem foglalkozunk, valamint mellőzzük azt a kérdést, mennyire igazságtalan, méltánytalan, sőt törvénytellenes volt a pör egész lefolyása, a bizonyítás, a vallatás, a bíróságnak küldött rendkívüli instructiók, a védők működésének korlátozása, kezdve azon, hogy fölségsértéssel, a királyi ház ellen, az ország romlására tervezett összeesküvéssel vádolták a foglyokat, egészen az utolsó mozzanatig, mikor a XVIII. század végén Szent István törvény-czikkei alapján mondták ki rájuk a halálos ítéletet. Minderről találók, obiectiv képet fest a kornak megbízható monographusa, Fraknoi Vilmos.¹ Nekünk elég annyit tudnunk, hogy a lelkileg teljesen megromlott ügyigazgató erőszakosságának még a tábla azon tagjai sem tudtak ellenállani, a kikből a jó érzés nem halt ki; sőt maga a személynök, Ürményi, sem merte széttépni azt a hurkot, melynek szálaít Pesten Németh János, Bécsben Lányi József fonták szorosra az áldozatok nyaka köré.

Márczius és április hónapokban tanulmányozták a bírák az íratokat, és folyták a tábla ülései. Akkor csoportosították a vádlottak ellen az anyagot. Magukat a vádlottakat ez alatt nem zaklatták, csak az ügyigazgató embertelen bánásmódja miatt szenvedtek. A gonosz szívű ember nem elégedett meg azzal, hogy lelkileg elgyötörte a szerencsétlen vádlottakat, hanem testileg is megkínózta különösen azáltal, hogy füledt börtönüket nem engedte szellőztetni. Csak annak ment könnyebben a sora, a kinek volt elég pénze és bátorsága, hogy a hatalmas és félelmes embert bőségesen megvesztegesse. Így Szulyovszky még gyertyát is égethetett, a mi pedig szigorúan meg volt tiltva. A kiktől csak kevesebbet csikart ki, azokat csunyán rászedte, ígért mindent, de nagyon keveset teljesített, s a mint hazugsággal préselte ki a vallomásokat belőlük, akként hazugsággal szerzett magának a pör révén vagyont. Sőt elvetemültsége annyira ment, hogy ezen gyalázatos tettével még dicsekedett is, azt állítván, joga van ajándékokat elfogadni, ha nem engedi magát megvesztegetni.² Végre is jólékú tisztjeik, első sorban Novák, könyörültek meg rajtuk, s április elsején megnyerték az engedelmet Almásy Páltól, hogy

¹ Az ő többször idézett munkájára utasítjuk az érdeklődőt.

² Szirmay mondja i. m. Abafi, Hazánk X: 343., hogy Németh a jakobinusok pöréből nagy vagyont harácsolt össze, mert nagy értékű ajándékokat kapott, sőt csikart ki valamennyi fogolytól.

legalább egyszer naponként, söprés idején, szellőztessék a czellákat. Ezóta néha-néha sétálni is vitték őket, de természetesen a folyosóra.

Mindjárt az első nap találkozott Verseghy egykori dolgozó-társával, Kazinczyval. Kazinczy maga olyan hihetetlenül írja meg ezt a találkozást, annyira naívnak tünteti föl a saját viselkedését, hogy az ő érdekében kétségbe kell vonni szavainak igazságát. Csak egy perczre láthatták egymást, mert Kazinczyt az őrtálló tiszt rögtön elparancsolta az ajtótól, és ezt az egy pillanatot Kazinczy állítólag arra használta föl, hogy oda kiáltja Verseghynek: »Veresszakállú Ferencz!« Kazinczy nem gondolta meg, milyen léha színben tünteti föl magát, nem gondolta meg, mennyire gyerekes és nevetséges lett volna, ha egyik komoly ember a másikat, a kik egyaránt, sőt egymással vállvetve dolgoztak az irodalom mezején, most meg együtt szenvednek fogságot főbenjáró pörben, így üdvözli, mikor az életben először találkoznak!

Egészen más képet kapunk a találkozásukról, ha nem a Verseghyt gyűlölő öreg Kazinczyra hallgatunk, hanem a fiatalra, a ki még a fogságából így ír anyjának: »olgy szerentsés voltam, hogy a' szomszéd Cellába, mellynek ajtaja az enyémhez tsak három lépés, Pater Verseghy van fogva.«¹ Még a legnagyobb ellenségek is megbékülnének ilyen pillanatokban, annál inkább Kazinczy és Verseghy, a kik ugyan sohasem voltak testi-lelki barátok, de nem is volt okuk egymást gyűlölni. A közös sors egymáshoz vonta szívüket, s lehetetlen, hogy az első pillanatokban ne töltötte volna el öröm és szeretet mindkettőjük szívét, különösen Kazinczyét, a ki könnyen hevülő volt teljes életében. Verseghy lassabban melegedett föl, de tovább is őrizte meg érzelmeinek erejét.

Egy párszor látták még egymást, de mindég csak rövid időre, míg április 20-án a tábla megkezdte tárgyalni, most már rendszeresen, az elfogottak pöreit. Először az öt igazgató ügyét vették elő, azután a jelentékenyebb tagokét. Verseghyre május 2-án került a sor.² Fölolvasták a vádat és fölszólították, hogy adja elő védekezését.

Azzal védekezett, hogy a katekizmust se le nem írta, se nem kapta, hanem egyszer Hajnóczy mondta neki az egészet tollba. El sem akarta fogadni, hanem nagyon tisztelte Hajnóczyt, s nem szeretete volna megsérteni az által, hogy visszautasítja. Hivatkozott nyugodt vérmérsékletére, mely irtózik minden vitakozástól, és a mennyire lehet, őrizkedik másoknak kellemetlenséget okozni. Makk Domokossal is csak azért közölte a katekizmust, mert Hajnóczy erre ismételten fölszólította, és nem engedett, míg kérésének eleget nem tett. De még így is csak

¹ Jún. 5-én, Kaz. Lev. II: 406.

² A nyomtatott ítélet bizonyossága szerint (F. íven.)

azért vállalkozott erre a szerepre, mert az összeesküvés tulajdonképeni célját nem ismerte, és egyáltalán nem gondolta, hogy olyan veszedelmes és gonosz törekvések pártolására vállalkozott. Fogalma sem volt, hogy ennek a vállalatnak ilyen súlyos következményei lesznek, és hogy olyan dologba ártotta magát, a melyet a törvény büntetéssel sujt.¹ Juhász és Landerer, a kiket állítólag ő vett föl a társaságba, már ismerték a katekizmust, és így nem ők terhelni miattuk a felelősség.

Egyebet védelmére nem igen hozhatott föl, s ez is gyöngye volt védekezésnek, legnagyobb részét hallotta a tábla a többi vádlottól is; hogy pedig a katekizmust nem kapta, hanem úgy mondták neki tollba, az nem szolgálhatott védelmére, mert a társaság szabályai határozottan ezt a módot jelölték meg a katekizmusok terjesztésére.² Védekező szavainak külömben sem adtak hitelt, tudták róla, hogy tudományosan művelt férfiú, a ki ismeri nemcsak a magyar irodalmat, hanem a külföldit is, első sorban a francia fölvilágosodását, maga is dolgozott az irodalom mezején, nem hitték el, hogy ne látta volna tisztán a társaság célját, lépésének következményeit. Még föltevésnek is merész volna, mondja az ítélet. Igen súlyosan esett a mérlegbe Verseghy előlete is. A tábla ismerte, legalább nagyjából, ezt a pályát, Németh nem sajnálta a fáradságot, hogy fölkutassa a mult bűneit. Ha feledésbe merültek is azok a vétségek, melyekért egyháza vonta felelősségre, még mindig bő anyagot szolgáltatott ellene a Millot-pör és Verseghy egész költészete. A bécsi udvar sohasem bocsáthatta meg Verseghynek, hogy annyira tévedt benne, nem felejtethette el, hogy alig egy éve még a király ajánlotta a primás figyelmébe Verseghyt.

Ezt a jótéteményt íme Verseghy úgy hálálja meg, hogy részt vesz ugyanazon király ellen szőtt összeesküvésben, sőt még tagokat is gyűjt. Megfeledeznek minden ígérteréről: a mint a primásnak tett fogadalmát nem tartotta meg, akként visszaélt a királyi udvar jószágával. Szóval teljesen megbízhatatlan ember, a ki hiába fogad töredelmesen javulást, nem tartja meg.

Ilyenféle gondolatok vezethették Németh ügyigazgatót. Egészen a bécsi udvar szemével-lelkével látta a viszonyokat, s nem talált mentő körülményt Verseghy számára. Nem tudta megérteni, hogy Verseghyt a látszólagos elvtelenségre tulajdonképen a szükség kényszerítette, nem jellemében volt a hiba, hanem a viszonyokban, s az ő sorsa csak olyan volt, mint Batsányié, Kazinczyé s a többieké, mindannyian alakoskodásra voltak készítetve, hogy szabad meggyőződésüknek élhessenek. Olyan volt a kor, hogy a gondolat szabad nyilvánítását elfojtották, mást kellett mindenkinek hordani az ajkán, mint a szívében.

¹ U. o.

² Lásd Martinovics 1794 aug. 13-i vallomását. Abafi, Hazánk XI : 388.

A királyi tábla hozzájárult Németh előterjesztéséhez, mivel kétségtelenül bebizonyítottak láttá, hogy Verseghy, a mint az ügyigazgató vádolta, tagja volt a forradalmi társaságnak, összeesküdött a királyi méltóság és az uralkodó személye ellen, az állam végromlására tört, terjesztette a katekizmust, és másokat is bevont az összeesküvésbe. Mindezt tudatosan tette, úgy hogy a bíróság Verseghyt a fölségsértés vádjában vétkesnek találván pallos általi halálra ítélte. Vagyona illesse a fiscust, ő meg, miután papi méltóságától ünnepélyesen megfosztották, végeztessék ki.¹ Verseghy előtt még aznap, május 2-án, fölolvasta Somogyi János ítélőmester az egész ítéletet. Nem volt sok oka Verseghynek reménykedni, sejtette, hogy nem kerül el a büntetést, de ez a súlyos ítélet, mely ugyanazt a sorsot mérte reá, mint az őt igazgatóra, oly váratlanul érte, hogy súlya alatt összeroskadt. Még az ügyigazgató kérdésére kijelentette, hogy megföllebbezi az ítéletet, s erre két katonáé visszakisérte czellájába.

Az egyik belépett vele a szobába, bezárta maga után az ajtót, s mint halálra ítéltet kivont karddal őrizte. Majd a porkoláb jött, végigkutatva az ágyat és ruháját, mert féltek, hogy az elítéltek valami elrejtett késsel kárt tesznek magukban. Ezzel átadta Verseghyt a kétségbeesésnek.

Harmadnap, május 4-én, a hétszemélyes tábla is megerősítette az ítéletet, nemcsak nem enyhített rajta, hanem azzal súlyosbította, hogy elrendelte: Verseghy fölségsértő műveit a hóhér egésze meg.² Most már csak egy fórum volt hátra: a király, hozzá folyamodtak mindannyian kegyelemért. Verseghy is megírta kérvényét, mely így kezdődött: »A hal a vizen kívül meghal, a pap a klastromon kívül elvész. A míg pap voltam, föllebbvalóim panasza nélkül eltem a klastromban, miután innen kizavartattam, oly emberek társaságába kerültem, a kiket nem ismertem, gyönyörködtem a szokatlan szabadságban, és észrevétlenül törbe kerültem, melyben bizonyára elveszíteném életemet, ha fölséged a halál torkából kiragadva alkalmat nem nyújt életemnek jóvátételére.«³

Halálos aggodalmak között töltötte Verseghy május első napjait. Fejére kimondva a halálos ítélet, s onnan kell kegyelmet várnia, a honnan mint magánembernek semmi kilátása sem volna. Tudta, hogy neki magának nem fognak megkegyelmezní, csak akkor szabadul meg a halálbüntetéstől, ha a többieknek meg-

¹ Az ítélet szavai i. h.: *Criminis Laesae Maiestatis seu Perduellionis Reus esse manifeste comperiretur: Eundem Invinclatum I. in paena articuli 7. 1715. convictum ad Gladium condemnari, Bonaque eius universa sensu articuli 56. 1791. Fisco Regio addici, et praemissa Degradatione, Executionem decerni.*

² Az ítélet így hangzik: *Scriptis . . . exhibitis velut in se ipsis Crimen Laesae Maiestatis involventibus manu Carnificis concremandis: In reliquo Sententiam I. T. Regiae Iudiciariae approbari.*

³ Szirmay i. m. Abafi, Hazánk XI: 20.

kegyelmez az uralkodó. De, és ismét föltámadt benne a kétség, vajjon ha a többiek kegyelmet nyernek, kegyelmet kap-e ő is? Nem tartozott ugyan azok közé, a kik a két társaságban vezérlő szerepet játszottak, de az igazgatók után ő reá nehezedett a leg-súlyosabb vád, s maguk a foglyok is azt gondolták, hogy a tagok közül az ő ügye áll a legrosszabbul, neki van a legkevesebb reménye a kegyelemre.

Május 18-án kihírdették Martinovicsnak és a négy igazgató-nak, hogy kegyelmi kérvényüket nem fogadta el a király, készül-jenek el a halálra. A foglyokon nagy fájdalom vett erőt, és bár az igazgatók keverték őket ilyen szörnyű bajba, most, mikor a bíróság keze lesújtott a társaság alapítójára és vezetőire, mely szájalom és megindulás fogta el őket. De másrészt az őt kivégzés — bármennyire gyötörte őket a részvét — könnyített is sorsu-kon, bizalmat merítettek, hogy kegyelmi kérvényüket meg-hallgatja a király, hiszen ha nem volna szándékában kegyelmet gyakorolni, akkor a halálos ítéletüket egyszerre küldte volna le az igazgatókéval.

Verseghy aggodalma is csöndesedett. A mint múltak a napok, és az ítélet egyre késett, lassanként visszatért a nyu-galma. Mielőtt azonban a megkegyelmezéséről értesült, még egy nehéz napot kellett elszenvednie. Május utolsó napján este felé leérkeztek a válaszok a 13 folyamodványra,¹ és ennek kapcsán az a hír terjedt el, hogy a király csak tizenegy fogolynak kegyelmezett meg, kettő pedig, a kövér pap és egy ifjú ember vérpadra kerül. Kazinczy, a ki még azt is hallotta, hogy a gárda-házban már készen áll a két koporsó, s a hóhért is berendelték, azt sejtette, hogy az a fiatal ember ő maga,² míg a kövér papon mindenki Verseghyt értette. Valószínűleg Verseghy is értesült e hírről, és Kazinczyval együtt neki is át kellett élnie a közelálló halál félelmét. Meg is látszott rajta, mert mikor Astleiter főhadnagy másnap, június 1-én, délben érte jött és kijelentette neki, hogy az udvari tanácsosok elé kell mennie a királyi válasz meghallgatá-sára, egész testében reszketve követte a tisztet. Végigmentek a folyosón az ebédlő ajtajáig, a hol két orvos állott érvágóval és vörös posztóval. Némethnek ez a brutális gondolata még jobban megrémítette a foglyokat, úgy hogy Kazinczy, a mint őket megpillantotta, kétségbeesetten kiáltott föl: »Je suis perdu!«

A teremben az összegyűlt udvari tanácsosok helyett csak Somogyit és Némethet találták. Németh még azt a pár perczet is, a mi a foglyok érkezéséig eltelt, arra használta, hogy kegyetlen szívé-nek aljas indulatait kielégíthesse. Tudta, hogy Verseghynek van oka

¹ Szirmay i. m., u. o.

² Kazinczy csalódott, a fiatal ember Őz volt. A pap is félreértés lehe-tett Szolaresik helyett.

félni a kegyelem megtagadásától, ezért, mint Kazinczy mondja, hideg kegyetlenséggel jártatta szemét a remegő Verseghyn.

Somogyi azonban olvasni kezdte a királyi leíratot, ezzel vége szakadt a kínzásnak. Kétszer is elolvasta, hogy megérthessék: »Megtekintvén az általatok fölküldött 13 pört, s látván, hogy Őz Pál és Szolárcsik Sándor maguk iránt a javulásnak semmi reményét sem hagyák föl, ezek iránt a halálos ítéletet végrehajtani parancsoljuk, a többiek tartassanak fogva addig, míg bűnbánásuknak elegendő jelét nem adják.«

Verseghy föllélegzett. Eltűnt a haláltól való félelem, mely lidércz-nyomásként nehezedett lelkére, első pillanatban eszébe sem jutott, hogy hosszú, bizonytalan időre szóló fogságra vannak ítélve, hanem élvezte a boldogságot, hogy nem kell megválnia az élettől. Szórakozottan hallgatta Vrhovszkynak előre betanult köszönő beszédét, szinte könnyű lélekkel távozott a teremből, s Kazinczyval, a ki együtt ment vele, még tréfált is. Kazinczyt, a ki mindent kellő nyugalommal és majestas-szal szokott tenni, nagyon kellemetlenül érintette, hogy az ő komoly megjegyzését azzal a tréfás kijelentéssel ütötte el Verseghy: ő csak annak örül, hogy most már jóízűen ehetik. Egészen durván felelt neki:

— Nem hiában, hogy pap vagy, de a fogságban is hasad az Istened.

Június 3-ával, mikor a szerencsétlen Őzt és Szolárcsikot kivégezték, végeszakadt a foglyok tulajdonképeni szenvedéseinek. Ezen a napon égette el a hóhér Verseghy verseit és a zenére tett horvát dalokat.¹

Véget ért a vizsgálati fogság, de mielőtt megkezdődött a tulajdonképeni büntetés, egy pár hétig Budán tartották a foglyokat. Az ítélet kihirdetése után tíz nappal átszállították őket a kolostor közelében álló ú. n. gárda-házba,² a hol a halálra ítélt foglyokat őrizték azelőtt. Itt az emeleten helyezték el a foglyokat, s most már minden tekintetben jobbra fordult a sorsuk. Még mindég az ügyigazgató gyakorolta ugyan fölöttük a főhatalmat, a ki uralkodásának utolsó napjait is arra használta föl, hogy megzavarja a foglyok nyugalmát: elküldte hozzájuk Klaus tábori főpapot, sanctpölteni kanonokot, a ki gyónás ürügye alatt erőszakosan ki akarta vallatni őket, nem titkoltak-e el valamilyen összeesküvőt,³ mindamellett szabadabban élhettek, megjavították az ételmezésüket, sőt azt is megengedték, hogy a maguk költségén étkezhessenek. Verseghy ezzel az engedelemmel nem igen élhetett, mert csekély pénze hamar elfogyott, és így a kincstártól kapott naponkénti 20 krajczárból kellett magáról gondoskodnia.⁴ Megengedték nekik azt is, hogy látogató-

¹ Fraknoi i. m. 390. l.

² Szirmay i. m. Abafi, Hazánk XI : 22.

³ Kazinczy jegyzetei Szirmay i. munkájára u. o. 102 l.

⁴ Kazinczy jegyzete Szirmay i. munkájára u. o. 22.

sokat fogadjanak, sőt egymással is érintkezhetnek. Az őriző tisztjeik még maguk buzgólkodtak, hogy az igazgatót és a közkatonákat kijátszva megkönnyítsék a foglyok sorsát,¹ úgy hogy naponként hosszabb időre is találkozhattak egymással. Kaptak ténst és papirost, könyveket tetszésük szerint, úgy hogy a foglyok közül azok, a kik szerették a munkát, egész nap dolgozhattak. Batsányi, Kazinczy és Verseghy siettek megragadni az engedelmet, olvastak, írtak, s munkálkodásukról értesítették egymást. Kazinczy megfeledezett egy időre ellenszenvéről, melylyel Batsányi és Verseghy iránt viseltetett, a közös sors közel hozta egymáshoz a három szívet, s egymást bátorítva, bírálva, munkálkodtak a hátralévő két hónap alatt. Kazinczy szeretett évdni is társaival, különösen Verseghyvel, a ki ekkor nagy buzgalommal folytatta a nyelvészkedést. Jegyzeteit, mint említettük, egy zsákravalót, behozatta czellájába, és a nagy grammatikához meg a szótárhoz összegyűjtött anyagot most már rendezte, földolgozta.

Nagy dologra készült, meg akart már felelni annak a föladatnak, melyet a Proludiumban kitűzött és Nagyszombatban megkezdett: meg akarta írni Adelung módján a nagy magyar grammatikát és a magyar nyelv etymologikus szótárát. Közölte tervét Kazinczyval, megismertette azokkal az elvekkel, melyeket munkáiban követni akar, és megmutatta a grammatikának kész fejezeteit. Kazinczy sok dologban igazat adott neki,² bár maga a terv nem nyerte meg tetszését. Meg is mondta Verseghynek: mire való a nyelvtan, mikor azzal a nyelvet úgy sem lehet megkötni, nem a grammatikus, hanem a költő szolgálja valóban a nyelv ügyét. Különösen Verseghyhez nem méltó ez a foglalkozás, keressen mint költő babért, van hozzá tehetsége, és hagyja másnak a grammatizálást.³

Verseghy természetesen nem engedett, érezte, tudta, hogy neki van igaza, kifejtette ellenfelének, hogy a nyelvtudomány normatív tudomány is, de ezenkívül leíró és magyarázó. A költő Kazinczyt azonban nem lehetett meggyőzni, s a vitáknak nem volt sem vége, sem hossza. Kazinczy belevonta kedvelt themáját, a csínt és ízlést, szembeállította a Verseghy hirdette logikával, s most már elméleti alapon próbálták egymás nézetét megczáfolni. Verseghy büszkén hirdette, hogy a magyar nyelvről olyan munkát fog írni, mint Adelung a németről, abban majd benne lesz Kazinczy fölfogásának czáfolata. Kazinczy tréfára fogta a dolgot, a nagy nyelvtanra, nagy szótárra idézte azt, a mit Kallimachos mondott a könyvekre: nagy könyv, nagy rossz.⁴

Annál komolyabban vette Batsányi Verseghy munkásságát. Sokat tartott róla azelőtt is, most, hogy újra érintkezhetett vele,

¹ Lásd Szilágyiné esetét. Kazinczy fogsága naplója i. h. 158.

² Levele Kis Jánoshoz 1797 nov. 16. Kaz. Lev. II: 421—422. l.

³ Pályám emlékezete (Abafi kiadása) 166—167. l.

⁴ Kallimachos: μέγα βιβλίον μέγα κακόν.

még többet. Ily módon a tollforgató emberek, közöttük a szegény Szentjóni Szabó László, ki már akkor sokat szenvedett, mert nyavalyáját az orvos nem ismerte föl, és rosszul kezelte, egész kis irodalmi társaságot alkottak,¹ melybe még a többieket is belevonták. Tudták, hogy nem tart sokáig a budai fogságuk, sejtették, hogy nem hagyják őket együtt, azért föl akarták használni az időt, s a munka és társalgás között megosztva magukat iparkodtak minél kellemesebben tölteni napjaikat. Majd a társaság szórakoztatására meg-megzendítette Verseghy szépen csengő hangját, s egymásután szólaltak meg ajkán a kesergő és vidám magyar nóták, azután a külföldiek, a melyekről tudta, hogy a kényeskedő Kazinczynak különösen jól fognak esni. Kazinczy nem is fukarkodott az elismeréssel, kijelentette, hogy Verseghy még Hatvaninál is jobban énekel, s valódi gyönyörűséget érez, ha dalait hallgatja.² Az ének megint összebékítette a nyelvészeti kérdésekben összezőrdült vitatkozó feleket, még szorosabbra fűzte közöttük a baráti viszonyt, a mit Verseghy két Kazinczynak ajánlott kis verssel pecsételt meg.³

Július 10-én az ügyigazgató eltávozott Pestről. A foglyok most már teljesen katonai fölügyelet alá kerültek, s a jószívű tisztek most még inkább kedvükben jártak, már csak hiúságból is, hogy megmutassák, mennyivel különbek a katonák, mint a polgári fölügyelők, mennyivel nemesebben gondolkoznak ők, mint az ügyigazgató, a kit ők is gyűöltek. Elbeszélgettek foglyaikkal, értesítették a városban történetekről, üzeneteket vittek, úgy hogy Verseghy, ha nem lebegett volna szeme előtt a bizonytalan ideig tartó fogság gondolata, megbékülhetett volna sorsával.

Ekkor találkozott újra, több mint egy félév után, édes anyjával.⁴ A szegény asszony egészen meg volt törve, mert az ítélet kihirdetése után egy pár rosszlelkű emberrel hozta össze a sorsa, a kik nem hogy bátorították volna, hanem még rémítgették, elhittették vele, hogy a fia számára nincs kegyelem. Majd szánalom ürügye alatt magukhoz édesgették, hogy kicsiny pénzétől megfoszszák: rávették, hogy végrendeletet tegyen az ő javukra. Verseghy azonban, a mint ügye jobbra fordult, megkérte a tiszteket, vezessék hozzá anyját.

Az öreg asszony megjelent a börtönben, szívéhez szorította egyetlen fiát, a kiről már azt hitte, hogy soha többé nem fogja látni. Szomorú helyzetében nem tudta megvigasztalni, ellenkezőleg ő szorult fiának bátorító szavaira. Verseghy iparkodott is bizalmat önteni anyja lelkébe: nem lesz olyan veszedelmes a fogság,

¹ Fraknói, i. m. 414 l.

² Levele anyjához 1795 jún. 5. Kaz. Lev. II. 406; Pályám emlékezete (Abafi kiadása) 167. l.

³ Kiadatlanok; a Nemzeti Múzeum kéziratárában.

⁴ Lásd levelét Trstyánszky Józsefhez 1795 aug. 10-ről koltezve. Nemzeti Múzeum.

nem is tart olyan soká. Reméli, hogy nem sokára szabadon eresztik, ha anyja folyamodik számára kegyelemért. Ellátta jó tanácsokkal. Térjen vissza pesti gonosz szállásadóitól, Trattneréktől, Budára, ott csendesebben él, nem lesz annyira kitéve a rossz emberek ármánykodásának. Együtt megsemmisítették a végrendeletet, s óvta anyját, hogy könnyelmű módon írást ne adjon az olyan embereknek, a kiket nem ismer jól.

Anyja most már bátrabban nézett szembe a jövővel, nyugodtabb szívvel várta, a mit a sors ráért: fia, ha fogságban is, de él, s az emberi szív oly szerény biztatással is beéri, ha nagy fájdalomra volt elkészülve. Elváltak, azzal a reménnyel, hogy nemsokára látják egymást, egyikük sem sejtette, hogy nyolc-szor fordul addig az év.

Egy hónapig voltak még együtt a foglyok, augusztus elsején beteljesedett, a mit szóbeszédből már hallottak, hogy Ausztriába viszik őket katonai börtönökbe, s így majd el kell válniuk. 7-én kezdték meg az elszállítást, először a Kufsteinbe rendeltetket, köztük Szentjóbít meg Batsányit és 10-én Verseglyt.

Kazinczy nem búcsuzhatott el szóval Verseglytől, ezért úgy küldött neki emlékül egy hajfürtöt.¹ Versegly hálás szívvel köszönte meg barátjának megemlékezését, és egy rövid levélben mondott neki istenhozzádot: »Kedvesem, köszönöm ereklýedet. Tisztelem és szeretem örökké szívedet. Vidd kevés részecskéjét *Énemnek* viszontag jó szívvel. Ha szenvedésemnek nem volna egyéb haszna annál, hogy szíveink szorosabbra öszvekapcsolattak, dűceskednék vele, a helyett, hogy szenvedgyek. Élly ha szerencsésen nem lehet, legalább olly állhatatos vidámsággal, minéművel a' Nap az alatta csattogó szélvészekt felett szokott uttyait járja.«²

Azután édes anyjáról gondoskodott. Találkozásuk meggyőzte arról, hogy a gyámoltalan öreg asszony sok szenvedésnek, veszedelemnek lesz kitéve, ha őt messze elviszik fogságba. Hogy ne maradjon egészen támasz nélkül, elindulása perczében írt egy ügyvéd ismerősének, Trstyánszky Józsefnek, meleg szavakkal kérte, gondoskodják az özvegyről, látogassa meg néha-néha, és vigasztalja meg magánosságában, bánatában.³

Még egy búcsu volt hátra, a legfájdalmasabb, Krisztinától. Tizedik esztendeje tartott ismeretségük, el-elszakítva, de egymástól lélekben el nem válva sok édes, sok szomorú perczet éltek át, most ütött az óra, mely szétszakítja szívüket — talán örökre. A sors megtagadta, hogy még egyszer lássák egymást, hogy panaszos szóval keseregjenek a közös szerencsétlenségen. A mit az ajak nem mondhatott el, azt a tollra bízta Versegly szíve, meg-

¹ Csak úgy gondolom, hogy hajfürt lehetett az alább említendő ereklýe. Legalább nem valószínű, hogy egyebet adhatott volna Kazinczy.

² A levél az Akadémia kéziratárában, Tört. 40. csomó, 15. sz. 3. levél.

³ I. levele a Nemzeti Múzeumban.

írja *Búcsúzás* című költeményét, talán a legszebbet minden lírai verse között.¹ Elküldhette-e a verset a kedvesnek, nem tudjuk, de valóban búcsúzó vers, nem arra szánva, hogy az elhagyott leánynak keservét a fájdalom szenvedélyes kitöréseivel még jobban fokozza, hanem az érett, komoly ember búcsuja, ki belenyugodott a megváltozhatatlanba. Egy utolsó szót küld, egy utolsó kérést, el ne felejtse őt, s ha bűban, ha boldogságban fog élni, gondoljon rá, arra a nagy szeretetre, mely őket összefűzte.

El ne felejts, azért hogy bal sorsomnak
kegyetlen karja téled messze vet;
hogy dallyait nem hallod vig lantomnak.
s orcámra életet szép orcád nem nevet.
Gondold, hogy sem üdö,
sem hely olly szeretetnek,
mint a' miénk.
hervasztó gátat nem vethetnek.
's értsd meg, ha majd
távúlrúl mondom szívednek:
el ne felejts! el ne felejts!

Nem az elkeseredés ódai heve remegteti meg a szívét, hanem a mély, de megmásíthatatlan fájdalom elegikus érzése járja át, s a borongó méla bú hangulata rezeg az újra meg újra előkerülő esdeklésen: El ne felejts, el ne felejts! Mély érzelemben, igaz szeretetben fogant meg e kis, három szakos költemény, nemcsak Verseghynek, hanem az egész XVIII. század magyar szerelmi lírájának Csokonaiig egyik legigazabb, legköltőibb emléke.

Augusztus 10-én megindult a kocsi, mely Verseghyt vitte, és lassan-lassan tovább gördült azon az úton, melyen előtte már hatan Kufstein felé haladtak.

¹ I. Verseghy Ferencznek Madarásztól kiadott költeményeit. 40—41.
1. Madarász nem adja meg pontosan a költemény keletkezésének idejét, csak annyit mond, hogy fogsága előtt írta. Talán nem csalódom, ha a kufsteini fogságot értem és nem a budait. A költemény az Aglájában is megjelent a 190—191. lapon.

IX.

A fogság (1795—1803).

(Versegly útja Pesttől Kufsteinig. Raboskodása Kufsteinben, Grázban, Brünnben. Irodalmi működése a börtönben. A kegyelem.)

Az elítélteket Bécsnek vitték. A mint a kocsi kigördült Buda kapuján, a mint — most már véglegesen — bele kellett Verseglynek nyugodnia, hogy egy időre, ki tudja mennyire, elveszti mindazokat, a kiket szeretett, el barátait, el Laurát, el édes anyját, elgondolhatjuk milyen fájdalom vett erőt csüggedésre hajló szívében. Talán utoljára látta őket, talán sohasem fogja újra hallani a Boldog-asszony templomának harangját, a Duna csobogását, a mint megtörik a budai parton, a várost szegélyező fáknak zizegését, mikor végig süvít rajtuk az esti szellő . . .

A katonatiszt, a ki mellette ült, nem háborgatta. Versegly átengedte magát fájdalomának. Jól ismert vidéken vezetett az útjuk, de hiába nézett ki az üveges hintón,¹ nem nyújtott a vidék sem vigasztalást. Ellenkezőleg, emlékeztette őt régebbi útjára, mikor szintén Bécs felé tartott, hogy a császárnál keressen védelmet ellenségei ellen: akkor sem hallgatták meg kérését.

Bécsben egyesítették a csapatokat, s Fekete kapitány vezetése alatt most már együtt haladt a szomorú menet. Némi enyhülést hozott fájdalmukra, hogy viszontláthatták egymást, hogy együtt viselhették a raboskodás nehéz jármát. Keblére ölelhetette Batsányit és Szentjóbít, régi barátját Landerert, azután Szén Antalt, Tancsicsot, Erdélyit, és most már bátoríthatták, biztathatták egymást. Mindannyian remélték, hogy a király idő multával megkegyelmez nekik, s addig is bíztak, hogy a fogság nem lesz nagyon szigorú. Hiszen épen Bécsből terjedt el a hír, hogy megengedik nekik élelmezésük javítását. Arról beszéltek, hogy a kinek van vagyona, vagy a kiról szülei gondoskodhatnak, azok a

¹ Kazinczy naplója budai fogságában. Vasárnapi Ujság 1869: 159. Azt is mondja Kazinczy a nála megszokott túlzással: alig találának oly szekeret, melyben Versegly a tisztje mellett megférhetett.

saját költségükön tarthatják fenn magukat.¹ A hírben önmagában kevés vigasztaló volt, de biztató jelnek vették, azt jósolták, hogy nem tekintik őket majd közönséges foglyoknak, és emberséges bánásmódban lesz részük. A tisztek is megerősítették őket e véleményükben. Nem úgy bántak velük, mint rabokkal, hanem mint úri emberekkel, sőt a mennyire ilyen körülmények között lehetett, barátságot is kötöttek velük, különösen Fekete kapitány, a ki mint jó magyar ember nem tagadta meg szeretetét szerencsétlen honfitársaitól.² Útközben, a hol megpihentek, együtt mentek megnézni a városok nevezetességeit, s ha talán túlzás is, a mit állítólag Fekete kapitány mondott Kazinczynak, hogy bálba is elvitte foglyait, azt bátran elhihetjük, hogy egy asztalnál ettek foglyaikkal a vendéglőkben, egy bort ittak velük. Külömben is szabadjukra hagyták őket. Tudták róluk, hogy nem szöknek meg, nem zárták be őket, ha megszállottak éjjelre, nem különítették el egymástól, hanem engedték, hogy legalább az együttléttel könnyítsenek sorsukon.

Bécsből délre fordultak, s előbb a Mü rz folyó szelíd, fenyesektől borított partján, majd azon a széles, nyájas völgyön haladtak keresztül, melyet a bővizű Mura vág magának az Alpok között.³ Egymást érték a régi kastélyok s rombadólt várak, melyek regényesen koronázzák a kiemelkedő hegycsúcsokat: mind megannyi érdekes, szórakoztató látvány, de nem annak, a kit e szép vidéken keresztül fogságának helye felé huzcolnak.

Nemsokára föltűntek a dolomit hegységek és az Isel meg Dráva összefolyásánál Lienz, az első tiroli város útjukban, melynek végső célja az utolsó tiroli városka, Kufstein volt. Lábuk előtt folyt a Dráva, hullámai visszasiettek Magyarországra, őket azonban ott tartották a bájosan fekvő alpesi városkában. A város főterén emelkedett egy régi XVI. századbéli komor kőépület, a Lieburg, két hatalmas tornyát messze uralták az összes épületek, ide gördültek be a kocsik, itt szállásolták el Verseghyt és társait.

A nyári este kivonzotta őket a szabadba, kimentek a rideg vár széles, terjedelmes udvarára,⁴ s beszélgetések között telt el az éjtszaka. A szegény Szentjóni Szabót nagyon megviselte az út. Már betegen fogták el, és erősen megtámadott tüdejét a budai fogság még jobban elgyöngítette, most a szabad levegőn magához tért, de a fáradtság elgyötörte. Mégis tele volt reménnyel. Verseghy, a ki érezte, hogy barátja már nem sokáig bírja ki a küzdelmet, »reménnyel ellátó beszéddel« tartotta, biztató jövőt, közeli szabá-

¹ Saróy Szabó Sámuel, Kazinczy volt védő ügyvédje, is közölte Kazinczy-néval a hírt még júl. 24-én. Akadémia Levéltára, M. Irod. Level. 4-rét 123.

² Kazinczy. Fogságom naplója, Vas. Ujs. 1873: 414.

³ Erre vezet keresztül az út Bécsből Lienzbe.

⁴ Erről éneklí Verseghy: *Tornyos Lienznek kőfalas udvara*. I. Verseghy költeményei (kiadta Madarász Flóris) 48. l.

dulást ígért neki. Tehette: fájdalmas szívvel látta a »lassú halál-nak« közeledését!¹

Innen is tovább mentek, elhaladtak az osztrák Alpok leg-hatalmasabb két havasának lába alatt, meglátták, ha csak távol-ról is, a Gross-Glockner és Gross-Venediger örökös hóval borított fejét, majd az alpesi patakok és folyócskák szűk völgyében végre eljutottak a rohamosan ömlő Innhez. Fölfelé haladtak a sziklás völgyben, és majd egy hónapi utazás után, szeptember 5-én elérkeztek végleges tartózkodó helyükre, Kufsteinbe.²

Fekete kapitány átadta a foglyokat a vár parancsnokának, Czerwenka kapitánynak, a ki Verseglyt a 12-es számú czellába zárta.³ Eddigi vezetőjük elbúcsuzott tőlük, magával vivén a gondjára bízott magyarok halálját, a kikre most már véglegesen rázárult a vár kapuja.

A foglyok szenvedései csak most kezdődtek. Új parancsnokuk, Czervenka tüzérkapitány, ugyanaz, a ki alatt négy évvel később Kazinczy raboskodott, szigorú, rideg, vén ember,⁴ a parancsnak betűjéhez ragaszkodó katoná volt, a ki keményen éreztette velük a fegyelmet. Nem kínozták őket, de nem is volt rá szükség, elég volt, hogy ragaszkodott ahhoz a módhoz, a mint Ferencz kormánya alatt a politikai foglyokkal szokás volt bánni, a mi maga is súlyos büntetés volt a kényelemhez, függetlenséghez szokott foglyoknak. A parancsnok szigorúságán némileg enyhített a két tisztességtudó börtönőr, Grimmel és Müller, a kik apróbb dolgokban szívesen jártak a foglyok kezére.⁵

Egy kerek torony volt egész birodalmuk. Az Inn egyre szélesedő mederben sok ágra oszolva rohan végig a hegyek közé szorított völgyben, s a mint magába vette a Weiss folyócskát, jobbra kanyarodik, s halfelől hagyván a kis síkságot, jobb oldalt neki szorul egy különálló, majdnem négyszögletes dombnak. Ezen domb körül terül el Kufstein városa, s magán a dombon emelkedik a régi vár. A domboldal meredek falai egészen elkülönítik a várat a világtól, egyetlen egy meredek út vezet föl hozzá, azt is ritkán használják, mert a mire csak szükségük van a várbelieknek, hatalmas daru segítségével szállítják föl. A fönszik legkiemelkedőbb részén, hatalmas alapépítményekkel még magasabbra emelve, nyúlik ki egy kerek, torony alakú épület: »az államfoglyoknak és hazaárulóknak« börtöne.

¹ Ugyanonnan van a két idézet merítve.

² A bécsi hadügyminisztérium levéltára, H. K. R. 1795—62—1371. (F. Nr. 1332.) A hadügymin. levéltárát Mayer őrnagy és Pauer kapitány urak szívessége tette számomra hozzáférhetővé, fogadják érte hálás köszönetemet.

³ U. o. Kazinczy tehát téved, mikor azt állítja, hogy akkor Batsányié volt a szoba. (Kaz. Fogs. napl. Vas. Ujs. 1873: 479.) Kazinczyék közül négy évvel később Laczkovics László lakott benne.

⁴ Fogságom naplója, i. h. 478—479. l.

⁵ U. o.

A hány fogoly, annyi czella. Súlyos bilincset csörget kezük, lábuk,¹ a melyet nem vesznek le róluk sem éjjel, sem nappal, sanyaru élelmezés — mely naponként csak húsz krajczárjába került a magyar kamarának² — fogyasztja az úgy is meggyötört testet: ime a testi kínok sem maradtak el. Egymást nem láthatták, mert börtöneiket ugyan csak pár lépés választja el, de a szigorú parancsnok nem adta meg az engedelmet, hogy megoszszák bánatukat, együtt keseregjenek szomorú sorsukon. Még szombat délutánonként se lehettek magukban, mikor megnyílt ajtajuk, hogy kis szobájukat kitakarítsák: a parancsnok lebiczegett sánta lábával közejük, és eltársalgott mindegyikkel, a míg a szobáját söpörték.³

Még azt sem engedte meg, hogy a haldokló Szentjóni Szabó László jobbát megszorítsák. Fájdalmas panaszai áthallatszottak a börtön durva falán, de kínos vergődésén nem könnyíthettek szerető ölelésükkel.⁴ A lélekben megtört, testileg elgyöngült embert a kufsteini szigorú börtön teljesen tönkretette, alig szenvedett egy hónapot, október 10-én kilehelte a lelkét. Halálos ágyát csak a rideg katonák őrizték, társai nem vehettek tőle búcsút, csak megsiratták, a kit »mennyei szíve miatt mindegyikük szeretett«. Verseghy ép úgy, mint Batsányi, mikor a fájdalomnak sűrű felhőjét lassanként szétoszlatta az idő, egy megható elegiában állított emléket korán elhalt barátjának.⁵ Megható e költemény, mert kissé nehézkesen folyik ugyan, de őszinte érzelemben fogant. Az egymásra tartozó gondolatokat szép egységbe fűzi az igazi fájdalom érzése, nem azé a vad, keserves fájdalomé, mely még az elveszettben is önmagát siratja, hanem a mély vonzalom szülte borongásé, mely megérti az embertársa kínjait, azt sajnálja, hogy annyit szenvedett, hogy idő előtt el kellett asznia, a nélkül, hogy remegő kezét az övébe tette volna. Kezdetétől fogva emelkedik a költemény, s a végén valódi epigrammai éllel fejeződik be, mely tömörségével, erejével megközelíti a leghatalmasabb síradatainkat:

Az nyugszik ebben, kit tanulmányai

Jónak, nemesnek, szíve, szerelmei

Szelédnek, ah boldogtalannak

Tett egyedül az agyas szerencse.

Ekkor állott Verseghy szenvedéseinek tetőpontján. A mint enyhült bánata az elvesztett barát miatt, lassan-lassan visszatért szívébe a nyugalom. A börtön keserűségeihez hozzászokott, az

¹ Juhász N. János Kondé püspökhöz 1798 jún. 6. írt levelében (Prim. Levéltár, Nov. Arch. 82 PE. P. III. Nr. 3.) részletesen leírja az elítéltek szenvedéseit. L. különben Batsányinak A szenvedő című versét.

² Hadügym. Levéltár: H. K. R. 1798. 4. 376.

³ Kazinczy, Fogságom naplója, Vas. Ujs. 1873: 479.

⁴ L. Batsányi versét: Gyótródás.

⁵ Szentjóni Szabó László halálára. (Madarász kiadásában 48—49 l.)

egyforma, mindennapos szenvedés megacézolta testét, lelkét. Szüksége is volt rá. Ha teste nem lett volna erős, ha lelke nem lett volna kibékülve önmagával: menthetetlenül elpusztul. Semmi eszközt nem adott nekik a hatalom, hogy fölrázzák magukat a tespedésből. A rokonok nemcsak életükön nem könnyíthettek, hanem még hírt sem adhattak magukról,¹ leveleiket, ha ugyan tudták, hol szenved szerettük, nem kapták a foglyok kezükbe, ha ők akartak írni, nem volt, a ki póstára adja.

Nem adott nekik semmit az intéző hatóság, de nem vehetett el tőlük mindent, nem foszthatta meg őket attól a nyugalomtól, melyet az ép, egészséges kedély és az a tudat ad, hogy méltatlanul viselik lánczaikat.

Verseghyben megvolt mind a kettő. Láttuk, hogy a hirtelen rázúduló szerencsétlenség nagyon lesujtotta, de a mint belátta, hogy sorsán nem változtathat, belenyugodott, és iparkodott minél nyugodtabb lélekkel élvezni azt a keveset, a mit a sors engedett. Nem volt más birtoka most, mint gondolatai, azokkal foglalkozott tehát. Ha szomorúak is voltak ezek a gondolatai, ha fájdalmasan rezegtették is meg lelkét, mégis az övéi voltak, nem foszthatta meg tőlük a parancsnok. Ez a gondolat adott neki erőt a szenvedések elviselésére.²

Ki-kinézett ablakán a Kaiser hegység hóborította csúcsaira, a gyors folyásában gyöngyöket vető Innre, s ha sóhajtásait nem bízhatta az emberek kezére, rábízta a habokra, szállítsák el azok a Dunába, s le vele a hazába, mely után annyira vágyott. Keressék meg ott a parton epedő kedvest, a hű Laurát, vigasztalják meg, nyugtassák meg: nincs ő teljesen elhagyva, nincs megfosztva a gyönyörűségektől, mert vele van Laurának képe, vele foglalkozik gondolatban.³

Ez nem a magával meghasonlott ember érzelme, hanem a megbékélté, nem a nyugtalan, küzködő, boldogtalan, hanem a sorsában megnyugodott, a végzettől nem sokat váró, de azzal nem is hadakozó fogolyé. Visszatér lelkébe a nyugalom, s föl-fölhangzik ajkán a nyugalom legbiztosabb tanujele: a dal. Hárfáját otthon kellett hagynia, annál hatalmasabban szólal meg az Istentől adott hangszere, s a csengő, erős énekhangtól szinte megremegek börtönének boltozatai.⁴

Tele van érzéssel a lelke, nem csoda; a börtön magánya, csöndje kedvez az érzelmek megerősödésének. Az ének azonban nem meríti ki teljesen szíve tartalmát, érzelmeinek bővizű forrása nem elégszik meg ezzel az egy érrel, újat, mást is keres: rhythmikus sorokban, zengzetes versekben tódul ki lelkéből.

¹ Kazinczy, Fogságom naplója i. h. 479. l.

² Ugyanígyen lelki folyamaton ment keresztül Batsányi. V. ö. A szenvedő című költeményét.

³ L. költeményét *Az Inn vizéhez*. (Madarász kiadása 49—50. l.)

⁴ U. o.

Nem emelkedik e költeményeiben oly magasra, mint Batsányi a Kufsteini elégiákban, a ki nagy művészettel tudja váltani a báj és fönség hangjait, érzésének ereje közvetlensége egyként megtalálja a méltó formát, akár nyájas, egyszerű tárgyról (A rab és a madár), akár magasztosról énekel (A szenvedő); hiányzik belőle az az ódai lelkesedés, mely Batsányi ezen költeményeiben oly erővel buzog, hogy szinte Berzsenyi Fohászkodásának hangjait véljük hallani: Verseghy érzelmei átszűrődnek elmélázó lelkén, mint a forrás vize a finom kavicsrétegen. Elvész sok a közvetlenségükből, de meg is tisztul az alkalmiság salakjától.

A kiről énekel, az Krisztina, mind a három verséből, a mely a fogság magányában született, az ő neve hangzik föl, ő a versek Laurája,¹ a ki műzsája volt a szerelem boldog korszakában, a kinek képe fölkereste a fájdalom éveiben. Nem a szenvedély hangján szól egyik sem, nem az elviselhetetlen bánat kesergő hangjait halljuk, melyre a megtört szív fakad rögtön a csapás után, nem a képzeletnek csapongó, merészen szárnyaló játéka gyönyörködtet bennük ragyogó változatos színeivel: Verseghy megleckült, belenyugodott szabadsága elvesztésébe, bele abba is, hogy Laurájától megfosztva kell élnie. A lassan tűnő időben elfásul a szív, a nagy érzelmek egyre veszítenek erejükből, az egykori heves szenvedély, az egész mult egy emlékké alakult lelkében, egy édes-bús emlékké, melynek tüze már nem éget, de fénye még világít, bevilágítja a bizonytalan időre elítélt fogolynek szürke, kicsiny czelláját.

Úgy látszik, az emlék fénye egyre gyöngült. Verseiben fokonyként észre lehet venni, mint halványul Laura képe, mint foglalja el nyomról nyomra helyét egy más érzés, annak a tudata, hogy méltatlanul szenved, hogy ezt a súlyos büntetést valóban nem érdemelte meg. A mint Laura emléke lassan lassan elszállt, új gondolatra volt szüksége Verseghynek, hogy megvigasztalódjék, hogy erőt merítsen a további szenvedések elviselésére. Ezt a vigasztaló gondolatot ártatlanságának tudatában találta meg, azért ragaszkodott hozzá oly kitartással. Mint Sokrates, a ki inkább ártatlanul kívánt meghalni, mint bűnösen, ő is, ha már szenvednie kell, inkább méltatlanul szenved. Szomorú vigasztalás, de mégis az, és ha meg tudta magát győzni róla, vigasztaló, föl-emelő gondolat.

Peregtek egymás után a napok, egyik olyan unalmasan, mint a másik, a foglyok más változást, mint az évszakokét, nem vettek észre. Pedig a világ mozgalmas korszakot élt, és különösen az ő vidékükön, Kufsteintől nyugatra, nagy változások készültek. A fiatal franczia köztársaság hatalmas hadi műveletekbe kezdett, három nagy sereget indított a német birodalom ellen.

¹ Ez a három vers — nem számítva a *Szentjőbi Szabó László halálára* írottat: *Az Inn vizéhez, Laura képéhez, Laurához.*

Kettő egyenesen úgy indult, hogy átlépve a francia határt, Kufstein közvetlen közelében, München környékén találkozzék. Jourdan francia tábornok északról, Moreau délről keltek át a Rajnán, sőt Moreau el is érkezett Münchenbe. Ferencz király nem bízott seregében, félt, hogy a francziák tovább nyomulnak Ausztriába, elfoglalják Kufsteint, s az államfogyokat szabadon bocsátják, ezért elrendelte, hogy a tizenegy foglyot szállítsák el Kufsteinből a védettebb Grácza.¹

Majd egy évi tartózkodás után odahagyta Verseggy Kufsteint. Szeptember 2-án, egy nappal a würtzburgi útközet előtt, útnak indultak, azon az úton, a merre egy évvel ezelőtt Kufsteinbe jöttek.² A kormány, hogy siettesse az utat, négylovas szekeren vitette a foglyokat. Váltott lovakon sietett a kis csapat végig Tirolon és Stájerországon Gráczig, a hová pár nap múlva meg is érkezett.³

Grác, ez az akkor is csöndes, nyugodt város, lett a lakóhelyük. A katonák fölvitték őket a Schlossbergre, és átadták a fogház igazgatójának. A csere nem volt kellemetlen. A város közel, majdnem a magyar határ szélén feküdt, közepén a Mur hasít magának medret, és siet átlépni a határt, hogy mint Mura magyar folyóvá váljék; az erősség fönn a Schlossbergen, s maga, a város fölött hatalmasan, 120 m.-nyire kiemelkedő Schlossberg, a mint meredeken ráhajol a folyóra, a budai Szent-Gellérthegyre emlékeztet; katonák helyett polgári őrség,⁴ mindez kellemesen eshett a magyar foglyoknak.

A bánásmódra sem panaszkodhattak; emberszerető tisztviselőkre volt bízva a sorsuk, a kik nem akarták mindenáron hatalmukat éreztetni a szerencsétlen magyarokkal, elnézők voltak és türelmesek.⁵ A kis magyar gyarmat tagjai megint szabadabban érintkezhetek egymással, együtt merengtek a Schlossberg magas síkján, néztek vágyódva a kékhajú Murára, a város pázsitos, bokros angolkertjére, a zöld Stadt-Parkra. Ekkor érezték mindannyian, különösen Verseggy, Batsányi hiányát, a kit a királyi kegyelem megszabadított bilincseitől, s míg társait Grác felé vitte az őrség, ő már mint szabad ember Bécsben járt. Ő volt az, kit Verseggy legjobban becsült társai közül, az egyetlen litterator, a kinek gondolkodása annyi tekintetben megegyezett az övével. Most fájó szívvel, de irígység nélkül nyugodott bele Verseggy, hogy útjuk elvált.

A kies Grác azonban nem sokáig látta falai között a magyar foglyokat, alig egy fél esztendei tartózkodás után, 1797

¹ 1796 aug. 29-iki resolutio.

² Hadügym. Levéltár, H. K. R. 1796. F. pag. 905.

³ U. o. pag. 920. A megérkezés napja bizonytalan.

⁴ U. o.

⁵ Kazinczy, Fogságom naplója, Vas. Ujs. 1873 : 439.

tavasán, ismét tovább kellett vonulniuk. A költözködés megint a háborúval állott kapcsolatban. Azóta, hogy Kufsteint elhagyták a foglyok, a francia seregek egyre aratták diadalaikat. Bonaparte, akkor még mint tábornok, Felső-Olaszországot hódította meg, és hogy Ausztriát neki tetsző békére kényszerítse, egy merész tervet eszelt ki: a keleti Alpokon keresztül Bécs ellen akart vonulni. Útja Grác közvetlenül közelében vezetett volna el, a császár tehát, a mint híret vette, hogy Gradiska vára elesett, és Bonaparte Stiria felé közeledik, márczius végén kiadta a rendeletet, hogy az összeesküvőket szállítsák Brünnbe.¹

Április elsején — a mikor már Bonaparte megtette az első lépést a kibékülésre — megindult a kis, katonáktól kísért fogoly-csapat, s még a hónap közepe előtt megérkezett Brünnbe.²

A brünni katonai fogház fönn volt a város egyik halmán, a Spielbergen. Ide hozták a magyarokat, ebbe a védett helyzete és megerősített volta miatt egyaránt híres börtönbe. A vár parancsnoka Hoffmann Antal őrnagy volt,³ szigorú, de méltányos katona, a ki eleinte keményen fogta a gondjaira bízott elítélteket, de a mint meggyőződött arról, hogy nem szereznek neki bajt, engedett ridegségéből. A parancsnok után igazodott a többi alantás tiszt is, így lassanként a foglyok helyzete, ha nem is lett irígylendő, legalább tűrhető volt.⁴

A 4. számú cella volt Verseghy otthona.⁵ Itt élte le a börtön egyhangú napjait, valószínűleg a nélkül, hogy sejtette volna, milyen hosszúra nyúlik brünni tartózkodása. Már Kufsteinben is számított arra, hogy a ki őt »bizonytalan időre« elítélte, nem fogja hosszúra szabni a büntetést, már akkor énekelte arról az óráról, melyen »szűk tömlöczének vasajtaja« megnyílik,⁶ most sem hitte, hogy a vasajtó még hetedfél esztendeig zárva marad előtte.

Ebben a reményben türt, és megadással viselte sorsát. Nem zúgolódott, nem ellenkezett, hanem iparkodott beleélni magát a viszonyokba s öreinek minél kevesebb alkalmatlanságot okozni. Míg tehetősebb társai a maguk költségére étkeztek, hogy a sovány brünni kosztot megpótolják, Verseghy megelégedett azzal, a mit a kamara 20 kr.-jáért hivatalosan nyújtottak neki,⁷ az örökös tehénhússal és kis főzelékkel. Azért egészsége jobb volt mint valaha, és jó kedve sem hagyta cserben. Mindjobban megnyerte magának a katonai hatóságot, majd az új parancsnokot

¹ 1797 márcz. 28-iki resolutio. Hadügym. Levéltár, u. o. 957 p.

² U. o.

³ U. o. 1798. 4. 376.

⁴ Kazinczy említi a bánásmódnak ezt a megjavulását. I. h. 430 l.

⁵ Hadügym. Levéltár, u. o.

⁶ Szentjóni Szabó László halálára című versében.

⁷ Hadügym. levéltár, u. o.

Molitor József őrnagyot, s a hivatalos »conduite listá«-ban mint jó viseletű fogolyról emlékeznek meg egykori parancsnokai.¹

A várt kegyelem azonban egyre váratott magára. Szenvedéseiben, reménytelenségében szerető szívvel osztozott egyik fogolytársa, a kivel tulajdonképen csak a börtönben ismerkedett meg jobban, Szén Antal. Nagyon megszerették egymást, és mivel Szentjóni meghalt, Batsányi megszabadult, Verseghy minden szeretetét reá fordította. A két megtört lélek egymást áltatta olyan reményekkel, melyekben maguk sem hittek, erős fogadást tettek, hogy ha majd valamikor földerül számukra a szabadság napja, akkor is megőrzik változatlanul szeretetüket.² De bármilyen erős volt is a lelkük, még sem tudták volna olyan nyugodtan elviselni a sorsukat, ha a brünni fogságnak unalmát el nem űzhették volna könyvekkel.

A mit Kufsteinben megtagadtak tőlük, azt a brünni vár vezetősége megengedte: szabad volt könyveket hozatniuk. Verseghy elhozatta Pápai Páriz szótárát és egyéb nyelvészeti könyveit,³ valószínűleg nagy számú jegyzeteit is, azonkívül Brünnből egy csomó külföldi író művét.

Volt már könyve, sőt néha egy-egy újság is került a kezébe,⁴ úgy látszik a brünni evangélikus pap útján, a ki már Kazinczy-nak sok szívességet tett, mikor ott raboskodott Brünnbén. Így foglalkoztathatta szellemét, el-elvonhatta a szomorú gondolatoktól. Mint a legtöbb művelt ember, ha fogságba kerül, ő is idegen nyelvet tanult, tökéletesítette ismereteit a francia és olasz nyelvben, és teljesen elsajátította az angolt. Verseghy nyelvtanulásának mélyebb alapja is volt. Belátta, hogy a németen kívül a három holt nyelv ismerete (latin, görög, héber), a melyet még ifjúkorában sajátított el, nem elég; hogy a magyar nyelv szellemét tökéletesen megértse, ismernie kell alaposan a nyugati népek gondolkodó eszközeit, a modern nyelveket is.⁵

Olvasmányairól és arról a szellemi munkáról, a mit e hetedfél év alatt végzett, nagyjából fogalmat alkothatunk magunknak abból a hét kötet kéziratból, mely az Akadémia kéziratárában maradt fenn.⁶ Igazi egyveleg ez a hét sűrűn írt kötet, van benne próza és vers — eredeti és fordított — tudomány és költészet, sőt még praktikus utasítás is arra, hogyan vegyük ki a foltot a ruhából! Legnagyobb részük egyszerű másolás, úgy

¹ U. o.

² Barátságuknak megható emléke Verseghy szép költeménye az Aglájában (203 l.): *S. Antal Barátomhoz*.

³ Sággy, V. F. maradványai és élete 152. l.

⁴ Akadémia kéziratára, Régi és újabb magyar írók 8^o, 31 sz., mely Verseghy brünni kézirateit tartalmazza, megemlíti a *Patriotisches Tageblatt* in Brünn cziműt.

⁵ I. az Ungarische Sprachlehre előszavát.

⁶ L. az utolsóelőtti jegyzetet.

látszik, a könyveket csak kölcsön kapták, s a maga mulatóságára, meg unalma elűzésére leírta. Van közöttük teljes francia grammatika és szótár, meg kifejezésgyűjtemény (német nyelven), angol beszélgetések a nyelv begyakorlására, francia, olasz és angol classicusok (a Télémaque háromszor is szerepel, francziául és kétszer olaszul), a fölvilágosodás irodalmának kiválóbb képviselői, vígjátékok és lírai költemények. Nagy részüket fordításra szánta, a szöveget csak a lap felére írta, a másikra a fordítás került volna. Egyiknél-másiknál meg is kezdte, de abbanmaradt, a legtöbbször a kezdetig sem jutott. Érdekes az egyik próbálkozása: Voltaire *Le caffè ou la belle fugitive*-ét lemásolta az angol fordításból, s két lapnyit belőle visszafordított francziára.

Mindennek természetesen irodalmi értéke nincs, bennünket is csak annyiból érdekel, hogy megtudjuk, milyen írókkal foglalkozott Verseghy. Látjuk, hogy még mindég a régi eszmévilágában mozog, nagy szerepet játszik Voltaire és az encyklopaedisták köre, de már Fénelon, Young és Boileau is hozzácsatlakoztak. Az olaszok közül Goldoni ragadja meg, a kinek két vígjátékát is leírja (*Li Malcontenti*, *Le donne di buon humore*). Még a római classicusok iránt is érdeklődik, helyet talál olvasmányai között Ovidius, a szerelem művészetének édes ajkú éneke, és Tacitus, a császári, romlott Róma kegyetlen bírja.

Verseghy még a fogságban sem tagadta meg magát: egyforma buzgalommal tanulmányozta a legkülömbözőbb irányú műveket.

De nemcsak ilyen receptív munkában telt el ideje, nem elégedett meg azzal, hogy agyában ismereteket halmozott föl. Könyvei, melyeket elhozott a fogságába, tele vannak jegyzetekkel, üres szélük apró tanulmányokkal,¹ melyek bizonyítják, hogy a brünni hosszú éveket szorgalmas munkában töltötte, nyelvészkedett.² Ekkor már határozottan kibontakozott lelke előtt az a föladat, melynek életét szenteli, ha majd kiszabadul: a magyar nyelv ismertetése és művelése ez a nagy föladat, kifejtetni mindazt, a mire nyelvünk képes, hasonlóvá tenni a nagy nyugati nemzetek nyelvéhez, melyek a tökéletesedés csúcsán állanak.³ Tegyük hozzájuk méltóvá a mienket, nem utánozva őket, de az ő példájukon okulva, fejlesszük, csinosítsuk, emeljük a magyar nyelvet.

¹ E könyvei közül egy-kettő a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában van. Sággy is említi i. m. 152., hogy e jegyzetek a fogsága alatt kerültek könyveibe.

² Virág írja Kazinczynak már 1803 okt. 8-án, egy hónappal Verseghy hazatérte után, hogy látott Verseghynél kész nyelvtudományi munkákat. Maga Verseghy 1803 nov. 29-én Kazinczynak írt (kiadatlan) levelében határozottan mondja, hogy egyéb munkáin kívül a *Neue Hungarische Sprachlehre*-je egészen készen van s A' tiszta Magyarság fele is. (Eredetije az Akadémia kéziratárában, Tört. 4^o, 15. csomó, 4—7 sz.)

³ Az *Ungarische Sprachlehre* előszavában.

A nyelvművelés a jelszava, erre tör minden erejével. Csak abban tévedt, hogy a nyelvet, mint grammatikus akarta emelni, szépíteni. A grammatikus munkája támogathatja ugyan az íróét, de csak támogathatja, az igazi nyelvművelés nem a nyelvtudós, nem a grammatika hivatása, hanem az íróé, a jó ízlésű és jó érzékű íróé.

Verseghy tehát olvasott és készült a jövőre, ebben merült ki szellemi tevékenységének az a fele, a mit, hogy úgy mondjuk, testi szemünkkel észrevehetünk. De ha mélyebben pillantunk a lelkébe, ha behatolunk életének rejtettebb, csak lelki szemmel megsejthető folyamataiba, még egy másik, nem kevésbé jelentős szellemi folyamatot tapasztalunk, a mely csöndesen, zajtalanul ment végbe, de maradandó hatású, szinte korszakalkotó lett életében.

Azt a lelki változást értem, a mely Verseghyn brünni magányában végbement.

Említettük, hogy kufsteini és gráci tartózkodása alatt érdekes hangulat erősödött meg lelkében: valami csodálatos keveréke a resignationának és a daczosságnak. Nem szenvedélyes szavakban kitörő elkeseredés vett rajta erőt, hanem az igazság érzetén alapuló, csöndes, magahitt daczolás, mert erős meggyőződése szerint méltatlanul kínozza őt a végzet. Egyik tápláló forrása ennek a mérsékelt szenvedélyű, vegyes hangulatú lelki állapotnak épen az a remény volt, hogy a sors nem sokára igazságot szolgáltat neki, megszabadítja bilincseitől. A mint Brünnben fokonyként halványult a reménye, akként engedett ebből a csöndes haragból. Fölmerült lelke előtt a múlt, attól a szerencsétlen pillanattól kezdve, mikor pálossá lett, az egymásra következő botlások, melyek az ő szempontjából, a morálnak Verseghytől megállapított tételei szerint nem voltak vétkesek, de vétkeseknek bélyegezte annak a kornak fölfogása, melyben élt. Belátta ekkor, de talán maga előtt sem vallotta be, hogy a társadalomban élő ember kénytelen magát alávetni a társadalom követeléseinek. Ha nincs ereje, hogy vele szembe szállva diadalra juttassa elveit, akkor meg kell hódolnia, subiectiv fölfogását alá kell rendelnie az obiectivnek, annak, a mit a közfölfogás magáénak vall.

Nem változott fölfogása a rosszról-jóról, nem is alakult át, csak annak a szükségességét látta be, hogy az eddigi elvekkel szakítania kell. Ismétlődött az a lelki folyamat, melyen Nagyszombatban végig ment, de akkor fiatal, nagy reménynyel eltelt ember volt, az uralkodó áramlatban még érczni vélte a josephinismus szellemét, hitte, hogy újra föltámad a gondolat és cselekvés szabadsága, most majd tíz évvel öregebb, megjárta a nagy csalódás szomorú iskoláját, feje fölött függött a bárd, a hosszú raboskodás megtörte, a szétfoszlott, ködös álmok helyett reálisabb, komolyabb tervek merültek föl: mind megannyi olyan körülmény, mely a brünni lelki-változást sokkal mélyebbé, eredményét sokkal

maradandóbbá tette. Akkor megtért, hogy kiszabaduljon börtönéből, most azért, hogy kiszabadulása után megtéréséhez hű maradjon. Akkor a megtérés csak eszköz volt, most cél, mert belátta szükségességét.

A brünni fogsága végén nyoma sincs már a büntelenség büszke öntudatának, a legkisebb szikrája sincs a daczoló méltatlankodásnak. Czellája ajtajára ír egy kis német verset: szerényen, esdekelve szólal meg, nem néz bátran szembe a sorssal, hanem kegyelmet kér, kegyelmet Istentől és fejedelmétől.¹

Ez a hang már nem a függetlenséget szerető, az igazságért mindennel szembeálló Versegghy; Versegghy, mikor így énekelt, már szakított a multtal, megtagadta elveit, lemondott a küzdelemről.

Nem volt tragikum nélkül e lemondás. Fájdalmas lépés szakítani egy élet elveivel, fölfogásával, nézeteivel a nélkül, hogy helytelenségükről meg volnánk győződve, szakítani velük, csak azért, mert a kényszerítő szükség hajt!

Versegghy megtette ezt a lépést, s ezzel lezárul pályájának első fele, életének első tragédiája.

* * *

Múltak az évek, a fogság mind hosszabbra és hosszabbra nyúlt. Kint a nagy világban fontos események tartották izgalomban a lelkeket. Bonaparte hadvezérből consullá, majd Franciaország örökös consulává lett, hatalma, bár névleg még nem volt egyeduralkodó, korlátlanmá vált, s reménynyel, aggodalommal töltötte el a népeket. A régi római császárság alapjai meginogtak, az öreg Ausztria rovására mindjobban a fiatal német államok vették át a vezető szerepet, Oroszország is részt kezdett venni az európai viszonyok átalakításában: mozgalmasan, nagy változásokkal méhében megindult a XIX. század. Az összeesküvésnek börtönre ítélt részesei lassanként mind hazatértek övéikhez. Most már szabad földön elmélkedhettek az idő haladásáról: mint alakult át a francia forradalom óta a világ. Milyen más volt a XVIII. század végén a világ képe! Francia földről útra kelt a szabadság szellője, hogy megtermékenyítse az ő fogékony, bátor lelküket, lelkesedésükben ők, az elmélet emberei, Magyarországon is életre akarták kelteni a francia eszméket, és mire kiállották büntetésüket, melylyel merész elbizakodottságukért az erősebb hatalom sújtotta, elzúgott Európa fölött a szabadság utolsó lehellete is, és megalakulófélben találták a zsarnokságot, azon a földön, mely őket a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméivel meghihlette. Csak

¹ Ságghy közli i. nr. 151. l. Német nyelven írta, a császárra hivatkozik benne: őrzőinek és közvetve az udvarnak jóindulatát akarta vele megnyerni.

Verseghy előtt maradt a börtön kapuja bezárva, szenvedett tovább, és csak a brünni újságok egy-egy szákszavú, megcensurázott jelentéséből értesült az emberiség egy-egy újabb lépéséről. Mint szeretne volna e kicsinyítő tükörkép helyett magát az eredetit szemlélni! A kegyelem azonban egyre késett.

Hiába könyörgött leghűbb barátja, a boldogtalan édes anya, a király szíve nem hajlott a kegyelemre. Több ízben vetette magát a tehetetlen ősz asszony a fölség lába elé, bár mindannyiszor pártolta a kérését a kancellária is, minden kérésére elutasító volt a felelet.¹ 1803 júniusában újra megpróbált az uralkodó szívére hatni. Elmondja, hogy fia már nyolcz éve töredelmesen tűri a nehéz rabságot, de ép oly súlyosan nehezedik ez a büntetés ő reá is: meghaladta már a nyolczvan esztendőt, s nincs körülötte senki, a ki gyászos helyzetében megvigasztalja. Gyermeke több nincs, ez az egy nehéz rabságban ül, pedig mennyire rászorulna, mert a folytonos aggodalom, szeretett fia utáni vágy megtörte erejét, már-már érzi közeledni a halálát. Könyörüljön meg rajta a fejedelem, szánja meg az anyát, és kegyelmezen meg a fiának.²

A kancellária júl. 15. ülésén pártolólág terjesztette az ügyet a király elé. Hivatkozott arra, hogy semmi olyan körülményről nincs tudomása, mely Verseghy ellen szólna, újabb bűnnel nem lehet vádolni, a fogságban jól viselte magát, tekintsen a király a lesujtott anyára és kegyelmezen meg Verseghynek. Ferenc elfogadta most a kancellária előterjesztését, és aláírta a megkegyelmező rendeletet.³

Beletelt egy egész hónap, míg a királyi leíratot a kancellária tudomásul vette. Aug. 19-iki üléséből értesítette Verseghynét, hogy a fölség megkegyelmezett fiának, azonkívül megbízta az udvari hadi-tanácsot, hogy közölje a spielbergi várparancsnokkal a király rendeletét, végül megkérte a nádort, hogy Verseghyt, ha kiszabadul, kísérje figyelmes szemmel, nem követ-e el a jövőben törvénysértést.⁴

A hadi-tanács sietett engedelmeskedni az utasításnak, meghagyta a várparancsnoknak, hogy bocsássa szabadon Verseghyt, és utalványozzon neki útiköltségre 30 frtot.⁵ Molitor őrnagy, a vár parancsnoka, a mint megkapta a hadi-tanács rendeletét, még aug. 28-án magához rendelte Verseghyt, és fölolvasta előtte a megszabadító resolútiót.⁶ Figyelmeztette, hogy érdemlje meg a kegyelmet, s ne adjon okot az elégedetlenségre.

¹ E folyamodványok elvesztek, de hivatkozik rájuk a kancellária 1803 júl. 15-i ülésének jegyzőkönyve. L. a 2. jegyzetet.

² Maga a folyamodvány szintén elveszett, de tartalmáról tudósít a kancz. jelentése: Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1803: 6801.

³ A kancellária fölterjesztése a királyi resolútióval u. o. 1803: 8071.

⁴ A három értesítés eredeti fogalmazványai (elmentek aug. 21-én.) u. o.

⁵ A hadi-tanács jelentése a kancelláriához aug. 24-ről. U. o. 1803: 8392.

⁶ A hadi-tanács jelentése a kancelláriához, szept. 7-ről. U. o. 1803: 8919.

Versegghy újra szabaddá lett. Majd kilencz év szenvedése, gyötrelme után újra függetlenül, a saját uraként állott a világban, s a hosszú rabság még inkább megtanította a szabadság szeretetére. Milyen boldogsággal töltötte el a szabad természetnek minden apró kedveskedése, az üde, szabadon áradó levegő, a meleg napsugár, az erdők zöld lombja, maga a kettőshalmú domb is, melynek tetején annyit szenvedett! A szabadság lelkes bajnoka, a természet hűséges barátja visszanyerte azt, a mitől kilencz éve meg volt fosztva: szabad volt, s előtte állott a végtelen természet. Ne iparkodjunk meglesni első lépteit... Hogy ez a nap a legboldogabb volt életében, azt fejtegetni fölösleges.

* * *

A király visszaadta a fogolynak a teljes szabadságot, tetzésére bízta, hol kívánja életét tölteni, csak azt kötötte ki, hogy jelentse be jövődő tartózkodó helyét. Versegghy nem habozott, rögtön közölte a parancsnokkal, hogy visszamegy Budára édes anyjához, a ki most másodszor adott neki életet. Egy-két nap alatt fölkészülődött, rendbe szedte irományait, elbúcsuzott brünni ismerőseitől, és az elítélt összeesküvők közül utolsónak 1803 augusztus végén póstakocsira ült, hogy Bécsen és Pozsonyon keresztül¹ visszatérjen Budára.²

¹ U. o. Ezzel szemben a Hadi Levéltárban fennmaradt másik jelentés szept. 6-át közli, mint indulása idejét, H. K. R. 1803: 8, 109. (H. No 639). Nem tekintve, hogy az előbbi jelentés pontosabb és kimerítőbb, ez az utóbbi kelet már azért sem érdemel annyi hitelt, mert valószínűtlen, hogy Versegghy kiszabadulása után még tíz napot töltött volna Brünnben, s nem sietett volna rögtön anyjához. A szept. 6-i kelet az érkezés napja.

² Ságghy i. m. 151. l. csak általánosságban azt említi, hogy majd kilencz esztendőt töltött fogságban. Toldyt ez az adat megtevesztette, s a budai raboskodást nem számítva, 1795-től számította a kilencz évet, úgy hogy megszabadulását az 1804. évre teszi. (Versegghy Ferencz költeményei 4. l.) Ez a téves adat azután átment a legtöbb irodalomtörténeti munkába, még Madarász Flóris is így adja. (I. m. 5. l.)

X.

Verseghy Budán (1803—1805).

(Küzdelme az étellel. Fáradozásai, hogy föloldozzák az irregularitás alól. Szerepe a pesti tudományos és társadalmi életben. Nevelőskodik a nádor udvarmesterénél. A *Pro ludium*, az újabb nyelvkönyvek — *A' tiszta Magyarság*, *Ungarische Sprachlehre* — és a nagy nyelvész-háború Révaival meg »tanítványai«-val.)

A nyolcz évi börtön Verseghyt nemcsak szabadságától fosztotta meg, hanem egészen elzárta a világtól. Sorsáról a hazában alig tudtak valamit, barátai, mivel semmi hír vagy értesítés nem jött hozzájuk, lassanként megfeledkeztek róla, sőt voltak, a kik azt hitték, hogy elpusztult a fogságban.¹ Csak 1803-ban fordul feléje a figyelem, mikor az elítéltek már lassan-lassan mind visszaérkeztek. Kazinczyn kívül, kinek szemébe az öröm könnye szökött, mikor Verseghynek csak nevét megpillantotta,² öreg barátja és rendtársa, Virág Benedek, érdeklődik iránta legjobban. Mindenfelé kérdezősködik utána, ha találkozik valakivel, a ki együtt raboskodott Verseghyvel, nem szűnik meg kérdésekkel ostromolni, nem tud-e valami biztosat szeretett barátjáról. Már az év elején azt a hírt kapja, hogy megjött,³ de sajnálattal kellett meggyőződnie, hogy öröme korai volt. Majd szeptember elején végre bizonyosat hall, úgy látszik Verseghy anyjától, és siet a kedves hírt közölni Kazinczyval.⁴ A hónap végén bizonyossá válik reménye, Verseghy csakugyan megérkezett anyja házába.⁵

A szülei házában, a hol a szerető anya szinte aggódva ölelte keblére már nyolcz éve nem látott fiát, rövid idő alatt kipihente

¹ Aranka írja 1798 aug. 19-én Édes Gergelynek. L. Figyelő (Abafi) I: 241.

² Levele Kozma Gergelyhez, 1802 decz. 19. Kaz. Lev. II: 530.

³ Levele Kazinczyhoz. U. o. III: 8.

⁴ U. o. 101. l.

⁵ U. o. 112. l. Valószínűleg már szept. 6-án otthon volt, legalább az udvari hadi-tanács úgy számított, hogy ha semmi akadály nem éri Verseghyt, erre a napra érkezik haza. Jelentése a kancelláriához szept. 7-ről. Orsz. Lev. társ. M. udv. kancz. 1803: 8919.

a börtön és utazás fáradalmait. Édes anyja reszketeg kézzel tett-vett fia körül, minden módon iparkodott kedvében járni, kényelmét keresni, úgy hogy Verseghy egy pár nap alatt visszanyerte régi jó kedvét, frissességét.¹

Megérkezése után Verseghy jó ideig csöndesen, elvonulva élt Fő-utczai kis lakásán, nem találkozott mással, csak régi barátjával, a derék német komikussal. Schwarcz György nem feledkezett meg a tíz évvel azelőtt együtt töltött szép napokról, s most, hogy szerencsétlen barátját viszontláthatta, ő volt az első, a ki meglátogatta.² Majd meglátogatta Virág Benedek, a ki igaz szeretettel ölelte keblére sokat szenvedett rendtársát. Testi-lelki jó barátok lettek, és a meddig a zajló Duna nem emelt közöttük válaszfalat, sokszor meglátogatták egymást.³ Virág siet az örömdolgozó hírt mindenfelé eljuttatni, s az a kis kör, melynek ő volt a középpontja, Szabó Dávid, Pyber Benedek stb., mind lelkesedéssel üdvözlük a megszabadult foglyot, a mit Verseghy oly módon halált meg, hogy egy-egy új versét küldte el Virág útján a tisztelőinek.

A megpróbáltatás ideje még nem járt le. Mikor 1795-ben főben járó vétségért elítélték, nemcsak csekély nyugdíját vesztette el, hanem irregularitásba is esett, azaz megfosztották papi méltóságától: a papi szentséget nem törülhették el, de megtiltották, hogy egyházi cselekvényeket végezzen. Becsületén a hosszú fogság nem ejtett foltot, de az áldozó-papi méltóságot a kiszabadulás ténye még nem szerezte vissza, úgy hogy hivatal és jövedelem nélkül kellett életét föntartania. Az anyagi gondon kívül még az a gondolat is gyötörte, hogy reá, mint papra, az egyház törvényei kötelességeket rónak, de az állásával járó jogok meg vannak tőle tagadva. Most, megcsöndesülve az ifjúság viharos évei után, merész álmairól lemondva, szeretné magát egészen hivatásának szentelni, ha azelőtt hiányzott is a nyugodtsága hozzá, ha szabadságra törő szelleme ellenkezett is azzal a föltétlen engedelmességgel, melyet az egyház szolgáitól megkívánt: a hosszú rabság megértette vele, hogy az embernek bele kell nyugodnia a megváltozhatatlanba, és alkalmazkodva a viszonyokhoz, számot vetve a körülményekkel, elhatározta, hogy azt a pályát fogja megfutni, a melyet a sors neki kijelölt. Pap volt, szeretett volna tehát valóban mint pap élni, most már komolyan elszánta magát, hogy becsülettel eleget tesz kötelességének.⁴ Fölkereste Szabó András püspököt, az esztergomi generalis vicariust, és megkérte, járjon közbe a királynál és a pápánál, hogy az

¹ Virág levele Kazinczyhoz. 1803 okt. 8. Kaz. Lev. III:123.

² Verseghy levele Kazinczyhoz 1803 nov. 29. (kiadatlan) Akadémia kéziratára: Tört. 4^o. 15 csomó 4—7. sz.

³ Virág levele Kazinczyhoz 1803 decz. 31. Kaz. Lev. II:142.

⁴ Szabó püspök mondja róla (lásd a köv. jegyzetet.)

irregularitás alól megkapja a föloldást. A püspök rögtön megírta a folyamodást a pápához,¹ sőt a kancelláriát is megkérte, terjeszsze folyamodványát a pápa elé, csatolja hozzá szavát, és nyerve meg a király támogatását is.²

A kancellária okt. 15. ülésén már tárgyalta a kérvényt Rosos Pál püspök, mint előadó, véleménye alapján. A püspök a kancellária régi gyakorlatához híven³ azt ajánlja, hogy a király eszközölje ki a pápánál Verseghy számára a föloldást az irregularitás alól, de ha visszakapja is Verseghy a papi méltóságot, ne engedjék meg neki az egyházi functiók végzését. A misemondást kivéve tiltsák el minden egyéb papi működéstől, első sorban a hívők lelkének gondozásától. A kancellária s a király hozzájárultak az ajánlathoz,⁴ s a pápa, VII. Pius, is ebben az értelemben döntött.⁵

Sok idő telt bele, míg az írat az összes forumokat megjárta, azalatt Verseghy csak bizakodott, s vigasztalta szegény anyját, a kivel szomorúan ették azt a szegényes kenyeret, melyből anyjának is, magának is csak szűken telt. A szegény özvegy asszony is sokat szenvedett, mialatt fia távol volt. Rossz lelkű emberek kihasználták elhagyott helyzetét, az egyszerű öreg asszony ügyetlenségét, magukhoz csábítottak, hogy kicsinyke pénzétől megfoszszák. Az első kísérlet, a melyet Trattner tett még akkor, midőn Verseghy Budán volt fogságban, Verseghy ébersége miatt nem sikerült, a másodikat egy évre rá, 1796 júliusában Tröxler János kereskedő tette, Verseghy né háziura, a ki mint a fönnmaradt számla mutatja, mindenféle pipere dolgot, selyem szalagokat, bársony szövetekeket stb. küldött neki, ha ugyan küldött, s mindezt jó drágán fölszámította — ugyanazt a dolgot hol olcsóbban, hol drágábban, a mint épen tetszett — sőt még az összeadásnál is jól megnyomta a krétát, úgy hogy a számla, a melyet Verseghy né természetesen nem tudott elolvasni, csak hűségesen kifizetett, még a kereskedői számlák között is borsos.⁶ Tröxler kezéből Makk Domokos szabadította ki Verseghy né — hogy még jobban kizsákmányolja. Mikor Makk kiszabadult a börtönből, fölkereste Verseghy né, valószínűleg azzal az ürügygyel, hogy hírt hoz fiáról, és mivel megtudta, hogy van egy kis pénzecskéje,

¹ Szabó püspök folyamodványa 1803 okt. 4-én a pápához. (Eredeti példány) Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1803: 9713.

² Szabó püspök fölterjesztése a kancelláriához. U. o.

³ Az 1799 jan. 30-iki rendelet megszabta az eljárás módját. Maga a rendelet u. o. M. udv. kancz. 1799: 1018.

⁴ Az okt. 15. ülés fölterjesztése a királyi resolútióval. U. o. 1803: 12407.

⁵ A titkos udvari és állami kancellária fölterjesztése a pápához s a pápa válasza 1804 márcz. 21-én. u. o. 1804: 3090.

⁶ Orsz. Levéltár, Táblai oszt. Ügyv. ir. Fasc. 63. N° 323. Jellemző Tröxlerre, hogy egy gombolyag czérnát egyszer 18 krba, másszor 1 frt 15 krba számított!

elcsalta az asszonyt Tröxlertől magához, elszedte a pénzét, elcipelte Győr vármegyébe, majd mikor onnan távoznia kellett, vissza Budára. Mikor Verseghy visszaérkezett anyjához, csak 900 frtot tudott valahogyan biztosítani a Maktól kölcsönbe adott pénzből, a többi hitelező »gridával (csóddal) törülte ki a szemét.«¹

Ilyen szomorú körülmények között éltek anyja és fiú abból a 200 frtból, a melyet az özvegy az egri püspöktől kapott nyugdíjképen.² Az élet legnélkülözhetetlenebb föltételeit valamiképen meg tudták maguknak szerezni, de a szükség ott leselkedett ajtajuk előtt. Verseghynek még ruhára sem telt, de a jó Schwarcz György kisegítette a maga viseltes ruháival.³ Verseghy mégis türelmesen szenvedte el a nyomorúságot, mert legalább együtt lehetett anyjával. A hosszas raboskodás alatt megtanulta, milyen áldás a szabadság, még ha száraz kenyérrel jár is. A száraz kenyérben, de csak abban, nem is volt hiány. A drágaság egyre növekedett, beköszöntött a tél, a nélkülözések legnehezebb ideje, és Verseghy még mindig segítség nélkül állott. Az anyagi nélkülözésnél még jobban bántotta Verseghyt a szellemi: ha körülnézett kis szobájában, mindenütt pusztá falra esett a tekintete. A könyvek, szobájának legszebb díszei, egészen hiányoztak, régi szép gyűjteményét Makk, az álnok barát elvitette és eladatta, a miket fogságában használt, azokat nem tudta magával hozni, úgy érzi magát, mint a mesterember, a kit szerszámaitól fosztottak meg. Ilyenkor érezte igazán a szegénység átkát, úgy szerette volna különösen az irodalom legújabb termékeit megszerezni, de hiába! Szerencsére megismerkedett nemsokára hazajövelete után Kiss István könyvkereskedővel, eljárogatott boltjába, s ha már nem olvashatta író társainak munkáit, legalább a címeket nézegette »könybe borult szemmel.«⁴ Végre onnan intett feléje a szerencse, a honnan nem várta, barátai segítették meg sanyaru sorsában.

A főváros életében ugyanis azalatt, míg Verseghy távol volt, nagy változás állott be. Aza középpontosító törekvés, melynek első nyomait még a 90-es években láttuk, egyre nagyobb arányokat öltött, Pest és Buda mind jobban magához édesíttette az irodalom iránt érdeklődő hazafiakat. A fiatal jogászok, a kik jogi tanulmányaikra vagy törvénygyakorlatra följöttek a fővárosba, magukkal hozták érdeklődésüket az irodalom iránt, az ügyvédek és tisztviselők hivatalos dolgaikon kívül szívesen foglalkoztak olvasással és írással, megnőtt a tudománykedvelők és irodalompártolók száma, úgy hogy Pest és Buda mindjobban valóságos szellemi középponttá váltak.

¹ Verseghy levele 1803 szept. 29-én Trstyánszky Sámuelhez; u. o.

² Verseghy i. levele 1803 nov. 29-én Kazinczyhoz.

³ U. o.

⁴ U. o.

Azok között, a kiket a főváros elhódított a vidéktől, volt Horvát István és Vitkovics Mihály. Mind a ketten a század elején kerültek Pestre, és más-más módon, de egyforma buzgalommal szentelték munkájukat az irodalom támogatására. Mint az akkori irodalom egyik nagytekintetű munkását fölkeresték Verseghyt, és barátságot kötöttek a súlyos viszonyok között is élénk, kedélyes pálos szerzetessel. Különösen Horvát Istvánnak hódította meg szívét Verseghy lekötelező nyájassága, derült humora; a gyorsan hevülő Horvát mindjárt az első találkozásuk évadján egész lelkesedéssel csatlakozott hozzá. Épen akkor fordult Horvát sorsa jobbra. Ürményiekhez került nevelőnek, és az anyagi gondoktól megszabadulva csekély szabad idejében egészen nekiadhatta magát az irodalom szeretetének. Látta Verseghy szűk helyzetét és a mennyire tehetett, segített rajta.¹ Majd állandó, nyugodalmas hivatalt keresett számára, kísérletet tett uránál, Ürményinél, hogy Potyondi Rafael helyett vegye magamellé káplánnak.² Horvát nemes igyekezete nem ért célzt, talán Ürményi, mint afféle büszke nagyúr, nem akart egyik szolgájától ajánlatot elfogadni, talán vonakodott a fölségsértés miatt elítélt papot házába fogadni, ma már nem tudjuk. A két barát viszonya azért nem változott, az öregedő pap és a fiatal első éves jogász változatlanul ragaszkodtak egymáshoz, Verseghy énekelt, zongorázott barátjának, az meg apróbb szívességeket tett neki, javígtatta munkáinak kefelelyomatát.

Vitkovics Mihálynak meg Verseghy szerzett hivatalt. Vitkovics mint fiatal ügyvéd került Pestre 1803-ban, majd Budára atyjához, ki ott lelkészi hivatalt kapott. Első látogatásainak egyike Verseghynek szólt. Verseghy a kezdő ügyvédet rögtön ajánlotta Majthényiekhez, és valóban az előkelő család reá is bízta ügyeinek vezetését.³ Azt következtetjük ebből, hogy Verseghy hazajövele után is fönntartotta az összeköttetést Majthényiekkel, Herpi Krisztina rokonaival, a kikkel még Krisztina idejében ismerkedett meg, és Krisztina nemes gondolkozású rokonai, úgy látszik, nem voltak büszkéek, szívesen fogadták a szegény sorsú Verseghy ajánlását.

Innen kezdődik az a nemes barátság, mely a két egri írótt összefűzte. Nem szakította meg még az a nagy tollharcz sem, mely Verseghytől több barátját elidegenítette.

Ez a két újabb ismerőse és a régiek közül Virág alkották az igazi társaságát. Mind szeretettel vonzódtak egymáshoz, a melybe a két fiatalabb részéről nagy mértéke vegyült a tiszteltnak. Különösen Vitkovics volt az, a ki nemcsak nagyra becsülte Verseghy költői tehetségét, hanem úgy tekintett föl hozzá, mint

¹ Kazinczy Rumynak. 1809 decz. 13. Kaz. Lev. VII: 148.

² Vitkovics Kazinczynak, 1809 decz. 1. Kaz. Lev. VII: 120.

³ Szvorényi József, Vitkovics élete és művei III: IX. 1.

nála, az ügyvédnél, jóval magasabban álló emberre, bámulta finom ízlését, buzgalmát, melylyel a magyar irodalom föllendítésén fáradozik, azt a nagy tudományt, melyet Verseghy hosszú munkálkodása alatt megszerzett. Vitkovics, maga is költői pályája kezdetén, mégis inkább a költő Verseghyhez vonzódott, alig tartotta a maga csekélyke költői erejét méltónak arra, hogy Verseghy művészetét dicsőítse,¹ míg Horvát, a ki abban az időben kezdett komolyan foglalkozni a tudományokkal, bár szívesen énekelgetett Verseghy dalai közül, még nagyobb társaságban is,² Verseghyben a tudóst kereste. Verseghy is szívesen beszélgetett vele tudományos kérdésekről, beavatta őt terveibe, fölolvassott egyes részeket készülő munkáiból.

Az ő társaságukból másokat is magához vonzott Verseghy szeretetreméltósága, első sorban Ferenczy Jánost,³ a ki igen jó barátja volt Horvátnak. Oly nagy volt még ebben az időben Verseghy tekintélye, hogy tulajdonképen ellenfelei sem voltak, nemcsak ismerősei szerették jó szívécrt, hanem az idegenek is tisztelték, a kik csak munkáiból ismerték,⁴ úgy néztek rá, mint a kire a meginduló irodalmi életben elsőrangú szerep vár.

Kazinczy, meg azzal tiszteli meg, hogy larariumát fölkészíti Verseghy képeivel, őt is azok közé sorolja, a kiket, mint az irodalom és közélet jelesait, méltónak tart, hogy képük szobája falán függjön.⁵

Ebben a környezetben töltötte Verseghy munkás napjait. Sok mindenféle tanulmányt foglalta el magát, költeményeket írt, regényein dolgoztatott, és fogsága alatt írt nyelvészeti munkáin simítgatott: rá akart szolgálni arra a tiszteletre, a melylyel környezték. Ez a pár esztendő, ép úgy mint a 90-es évek eleje, egymásután látta a legkülönbözőbb irányú műveket Verseghy kezében. Szomorú helyzete, mikor ma nem tudta, mi vár reá holnap, nem vette kedvét, nem csüggesztette el, dolgozott és bízott jó sorsában.

Nem is csalódott, mindjárt a második esztendő javulást hozott szorongatott helyzetében. Januárius elején kapta meg a helytartó-tanács értesítését, hogy a király a régi nyugdíját, a 350 frtot, újra kiutaltványozta. Verseghy még az előbbi esztendőben, október elején, nyújtott be eziránt a királyhoz kérvényt, a tanács meghallgatva Szabó püspöknek és a vallásügyi bizottságnak véleményét, meleg szavakkal ajánlotta a király figyelmébe a kérést.⁶

¹ L. Vitkovics versét Verseghy Ferenczhez. (Szvorényi kiadása) I : 64. l.

² Maga Horvát mondja Mindennapi-jában l. Vass Bertalan, Horvát István életrajza 37. l.

³ Vitkovics Kazinczynak, 1809 decz. 1. Kaz. Lev. VII : 120.

⁴ Csehy József Kazinczynak. U. o. IV : 36. l.

⁵ Levele Kis Jánoshoz. Kaz. Lev. III : 377.

⁶ A tanács fölterjesztése a kancelláriához, okt. 18-áról, Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1803 : 10497.

A kancellária kegyelmes volt. November 11-iki ülésén Püchler báró előterjesztette a helytartó-tanács kérését, és a kancellária visszaemlékezvén, hogy október 15. rendeletével eltiltotta Verseghyt minden egyházi működéstől, vagyona pedig a kegyelmet nyert fogolynak nincs, úgy hogy sem magának, sem anyjának nem szerezheti meg a mi az élet fönttartására szükséges: azt ajánlja a királynak, hogy a helytartó-tanács pártoló szavára »die vormals genossene Pension zusammen mit jährlichen 350 Fl. aus dem Religionsfond wieder bewilliget werde.« A fejedelem aláírta az előterjesztést, és erről karácsonykor értesítették a nádort, a helytartó-tanács elnökét,¹ úgy hogy január 6-án Budára ért a királyi kegyelem híre.

Nemsokára újra nagy öröm költözött a vizivárosi kis lakásba. Mintha csak az ég megszánta volna azt, a kit az emberek elhagytak, Szapáry János gróf, a nádor főudvarmestere pártfogásába vette, és megbízta leányának, Leopoldina grófkisasszonynak tanításával.² Sem Sághy, a ki ezt az eseményt följegyezte, sem Verseghy nem magyarázzák meg, mi vezette a grófot e lépésre. Lehet, hogy a Majthényiek pártfogó keze is működött e dologban, de talán nem csalódunk, ha az irodalmi viszonyok akkori állapotából próbáljuk megfejteni. 1804-ben, mikor a főudvarmester figyelme Verseghy felé fordult, a nyelvtudománynak Révai és Verseghy voltak Pesten nemcsak a legkiválóbb, hanem egyetlen képviselői. Révaira nem gondolhatott a finom ízlésű főúr, az ő nyers, külső formákkal nem törődő jelleme ép úgy nem felelt volna meg a föladatnak, mint a kívülről még számba jöhető Virág Benedek magába vonult egyénisége, a kit azonkívül folyton betegség gyötört. Maradt Verseghy, a kellemes modorú, művelt társasághoz szokott pálos, a ki ugyan bele volt bonyolódva a Martinovics szötte összeesküvésbe, de súlyosan meg is szenvedett érte, és a jóakarátú támogatásra nagyon rá volt szorulva.

A nemeslelkű gróf kívánsága szerint megkezdte Verseghy a tanítást, naponként eljárt a grófi házhoz, és a tanulni vágyó, szorgalmas leányt, a ki már különben is beszélt magyarul, első sorban a magyar nyelv rendszerével, sajátásaival ismertette meg, majd rendszeresen tanította mindazokra az ismeretekre, a melyekre abban az időben előkelő úri nőnek szüksége volt. A művelt lelkű, hazafias szellemű grófkisasszony nagy figyelemmel hallgatta a tanítást, és buzgón iparkodott mestere nyomán elsajátítani a magyar nyelvet és a többi tudományt.³

Fáradozása méltó elismerésre talált, a grófi ház kegyesen fogadta körébe, Leopoldina kisasszony szeretetreméltó szívességgel

¹ A kancellária előterjesztése a királyi resolútióval és leírata a tanács elnökéhez u. o. M. udv. kancz. 1803 : 12013.

² Sághy, V. F. maradványai és élete, 152. l.

³ Verseghy maga mondja A' tiszta Magyarság ajánlásában.

viseltetett iránta, maga a főudvarmester pedig egészen védelmébe vette, anyagilag és erkölcsileg egyaránt támogatta.¹ Verseghy sem volt hálátlan a jótéteményekért, egyik nyelvészeti munkáját, A' tiszta Magyarságot, Leopoldina grófkisasszonynak ajánlja, az udvarmestert pedig névünnepe alkalmából egy kis költeménnyel üdvözlí.² Nemsokára a grófnak is újabb alkalma nyílt jóindulatát éreztetni. Verseghy nem mondott le a reményről, hogy istenfélő életével, szorgalmas, komoly munkásságával meglágyítja a bécsi urak szívét, és megkapja az engedelmet a papi hivatal betöltésére. Először az új pesti vicariust, Görgey Márton püspököt, kérte meg, hogy a saját hatáskörében legalább a hit-tani oktatást engedje meg neki, vagy ha ezt a tiltó rendelet miatt nem teheti, hatalmazza föl, hogy prédikáljon a budai község előtt. A püspök szívesen hajolt volna kérésére, de bár megbízott Verseghyben, bár hitte, hogy javulása nem tettetés, mégsem mert a maga felelősségére intézkedni. Verseghy ekkor a főudvarmestert kérte föl közbenjárásra, az tett a püspök előtt Verseghyről kedvező ajánlást, kijelentvén, hogy csakugyan rászolgált az irregularitás alól való teljes föloldozásra.³

Görgey megszerkesztette a folyamodványt a pápához, és az ügyet a kancellária elé terjesztette. A kancellária azonban erős szavakkal utasította rendre a püspököt: a király egyszersmindenkorra eltiltotta Verseghyt az egyházi functióktól, engedelmeskedjék a püspök ennek az eltiltásnak, és tartsa tiszteletben ezután a királyi resolútiót.⁴

Verseghy ekkor végleg lemondott a papi működésről, belátta, hogy minden küzdelme hasztalan, legnemesebb szándékai megtörnek a kancellária makacs ellenkezésén. Egészen a tudománynak és irodalomnak szentelte magát, annál inkább, mert a főudvarmester jóindulata és bőkezűsége, ha nem is gondtalan, legalább nyugodt, békés életet szerzett neki és öreg anyjának is. A küzdelmes évek után csendes megelégedés köszöntött be a kis budai házba, a melyből most már nem hiányzott a vígság sem, a jó barátoknak, különösen Vitkovicsnak, fesztelen, jókedvű mulatozása, a kik gyakorta látogatták a szorgalmasan dolgozó tudóst.

¹ Sághy, i. művében a 152. lapon még azt is állítja, hogy a főudvarmester szerezte vissza Verseghynek a nyugdíját. Az előbb közölt adatok azonban kétségtelenné teszik, hogy itt tévedett Sághy, mert Verseghy nyugdíja ügyében már 1803 októberében és novemberében döntött a tanács illetőleg a kancellária, tehát jóval régebben, mintsem az udvarmester Verseghyt megismerte.

² Neve-napjára gróf Szápáry János úrnak, írta Verseghy Ferencz, Budánn, 1805.

³ Görgey püspök fölterjesztése a kancelláriához, 1805 máj. 16. Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1805 : 5339.

⁴ A kancz. 1805 máj. 24-iki ülésének jegyzőkönyve és a leírat a püspökhöz u. o.

De a budai csöndes szobában nemcsak tudományos munkák készültek, nemcsak a grammatika és A' tiszta Magyarság kézíratai feküdtek Verseghy asztalán, hanem a költészetnek is megadta a maga adóját, áldozott a komoly és víg muzsának is és a fehér lapokra egyaránt kerültek tudós sententiák és rímekben összecsengő sorok — ép úgy, mint a kilenczvenes években, fogsága előtt.

A kilencz évi fogság szomorú, széles választó köz volt Verseghy életében. Megpróbáltuk föntebb kimutatni, mennyire hatott lelkére a hosszú szenvedés, milyen más alapon indul meg életének második fele. Írói működésében szintén választó pont volt az a pillanat, mikor a budai börtön ajtaja rázárult, de nem alkotott olyan forduló pontot, mint élete folyásában. A brünni börtönből 1803-ban hazatérő Verseghy egészen más ember, mint az, a kit 1794-ben elfogtak, ha jelleme nem is változott — mert már kialakult jellem többé nem változhatik — világfölfogását a körülmények egészen megváltoztatták. Mint író azonban nem változott semmit, évei, tapasztalatai, tanulmányai módosították tulajdonságait, de alapjukban ugyanazok maradtak, mint 1794 előtt voltak.

Írói fejlődése folytatódott ott, a hol elmaradt, törekvései ugyanabban a mederben haladtak tovább. A mint szerencsétlensége előtt költő és tudós volt egy személyben, utána is megtartotta ezt a kettős írói természetét, s azokban a munkákban, melyek töle élete második felében jelentek meg, mindenütt fölismerjük a régi Verseghyt, mindegyikhez megkereshetjük azokat a régebbi munkáit, melyek előleges tanulmányul szolgálhattak hozzá.

Az első esztendőök szakadatlan munkáját legmaradandóbban két nyelvkönyve örökíti meg, az Ungarische Sprachlehre és A' tiszta Magyarság. Ez a két munka avatta nyelvtudóssá, ezek kötötték ahhoz a pályához, a melyen életében a legtöbb siker és legtöbb bánatalom, fél századdal halála után a legtöbb magasztalás érte. Nem első nyelvtudományi műve ez a két könyv. Láttuk, hogy már 1790 óta foglalkoztatták lelkét a nyelvtudomány kérdései,¹ sőt 1793-ban egy nyomtatott műve is napvilágot látott, a *Proludium*.² Ebben a rövid, latin nyelven írt könyvben, mely három fejezetben a helyesírás, nyelvhasznítás és nyelvjárások kérdéseit tárgyalja,³ Adelung nyomán,⁴ már fölismerszik a későbbi nagy nyelvész minden kiválóságával és fogatkozásával együtt. A *j* és *y* harcza, az *ikes* igék kérdése, a

¹ Virág Benedek 1803-ban azt állítja, hogy Verseghy már húsz esztendő óta dolgozik nyelvészeti munkákon. L. Kaz. Lev. III:123. Bár maga Verseghy is hirdette ezt, aligha nincs egy kis túlzás nélkül.

² Francisci Versegi... Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae ad Systema Adelungianum, genium item linguarum orientalium, ac dialectum tibeticanum et transsylvanum exactas. Pestini, Typis et expensis Trattnerianis, 1793.

³ A magyar nyelv általában; mint keleti nyelv; mint nemzeti nyelv.

⁴ Johann Cristoph Adelung, Deutsche Sprachlehre, első kiadása 1781. Berlin.

nyelvtörténet és előnyelv vitája, a nyelvhelyesség kritériuma mind hallat magáról egy pár találó vagy téves véleményt, melyek még kevesebb tudománnyal és bátorsággal, de ugyanazokat az elveket hirdetik, mint Verseglynek tíz évvel később írott tudományos művei.

A Proludium a 90-es években nem maradt hatástalanul, de a mennyire megítélhetjük, nagyon vegyes érzellemmel fogadták. Abban az időben magyar kritika még nem volt, az újságok pedig vagy pusztá dicséretekkel árasztották el a könyveket, vagy beérték egyszerű jelentésekkel és tartalmi ismeretetésekkel, úgy hogy egy pár odavetett kijelentés az egész, a miből fogalmat alkothatunk magunknak a Proludium hatásáról. Így is inkább csak a műkedvelők ítéletére vagyunk utalva, mert a nyelvtudósok akkor elenyésző csekély számmal voltak. Nem hiányoztak, a kik elismeréssel szóltak Versegly működéséről, p. o. maga Kluch kanonok,¹ de a legtöbben valószínűleg csak abból a szempontból mondtak róla ítéletet, hogy *y*-ista. Akkor már kezdett szenvedélyes vitaközléssé fajulni a kérdés, maga Kazinczy is első sorban azt nem tudta elviselni a Kassai Museumban, hogy Batsányi követelésére *y*-nal ír, úgy hogy a jottisták már csak azért is elfordultak a Proludiumtól, mert az *y* pártjára állt.

Különösen Kazinczy köre botránkozott meg a Proludiumon. Kazinczy, a ki a nyelv *tudományához* alig értett, már azért is haragudott a műre, mert grammatika. Nem habozott kijelenteni, hogy »a grammatikus elposhasztja magát, s czirkalmaz, a hol szabad kézzel kell dolgoznia, s így annyit ront, a mennyit épít.«² Nem akarta elismerni a nyelv törvényeinek kötelező erejét, mert az *ízlést* tartotta a nyelv kérdésében a főbírónak. Ma már tudjuk, hogy az ízlés nem szerepelhet, mint a *nyelv* bírāja,³ csak mint a *stílusé*, és a mit Kazinczy ízlésnek tartott, az egyszerűen önkény, ő azonban még magasztalta az ízlést, s ha az összeütközésbe került a nyelv törvényeivel, gondolkodás nélkül az állítólagos ízlés javára döntött. Főnsőbbségének érzetében büszke megvetéssel mondja: »a nyelv tudománya nem tudomány, hanem csak mesterség.«⁴

Neki tehát nem kellett a Proludium. Nem tudományos alapon támadja meg, nem is volt meg hozzá a kellő jártassága, hanem elveti, mert *nyelvtudós* nem viheti előre a nyelvet.

Egészen osztozik Kazinczy elítélő véleményében Földi János. Csak az a föltűnő, hogy a tudományosan képzett Földi, a ki maga is írt nyelvtant, melyet a Görög-Kerekes-féle pályázaton mint legjobbat jutalmaztak meg, szintén minden komoly kifogás

¹ Levele Batthyány herczegprimáshoz, Prim. Levéltár, Nov. Arch. 94. PÉ.: P. III. Nr. 31.

² Pályám emlékezete (Abafi kiadása) 166—167. l.

³ »A nyelvet épen nem vezeti a szép iránti érzék, s még kevésbé a szépségre való törekvés«, Simonyi, Magyar nyelv. I: 290. l.

⁴ Pályám emlékezete i. h.

nélkül támadja meg a Proludiumot. Csak magánlevélben ugyan, de olyan kegyetlenül teszi nevetségessé Verseghyt, hogy bírálatából erősen kierzik a személyes gyűlölség. Üres szójátékok, nagyhangú phrasisok gyűjteménye a levél, nincs benne egyetlen egy komoly gondolat sem.¹

Ez a támadás magánlevélben történt, a két újabb munkáját azonban, a *Ungarische Sprachlehre*-t és A' tiszta Magyarság-ot nem sokára megjelenésük után nyilvánosság előtt támadta meg új ellenfele, Révai. A támadásnak következménye egy hosszú, szenvedélyes hangú vitatkozás lett, ez a vitatkozás tartotta fönn legtovább Verseghy nevét.

A vita előzményei messze visszanyúlnak, a két munka megjelenése előtt épen 10 évre, 1795-re. A támadó fél Révai volt. A Magyar Hírmondó márcz. 20-iki számának toldalékában megtámadja Verseghyt a két évvel azelőtt, 1793-ban megjelent *Proludium*áért, haragosan, bosszusan kikel ellene, hogy az ikes igék ragozását elveti. Ebben a rövid, harmadfél lapnyi támadásban ép úgy megvan — magjában csak — a későbbi nagy Révai minden kiválósága, hibája, mint a *Proludium*ban a nagy Verseghyé, megvan a vezérlő elve, a régiség, meg a szenvedélyessége, határt nem ismerő kíméletlensége.

Verseghy nem felelhetett, mert a támadás is már a börtönben érte, és kilenczefél esztendőnek kellett elmúlnia, míg szabadságát visszanyerte.

A nyelvészi törekvések azonban nem szüneteltek ezen idő alatt hazánkban. Megjelent az a két munka, a mely Révai nyelvhasznító munkálkodását támogatta, és új irányba vezette, Beregszászinak a héber rokonságot valló német műve, *Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit der morgenländischen*, és Gyarmathytól a latin *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*, majd napvilágot látott a XVIII. századnak nemcsak leghírhedtebb, hanem leghíresebb nyelvtudományi munkája, a Debreczeni grammatika, a mely sem Révai, sem Verseghy fölfogásával nem egyezett meg, de mégis közelebb állott Verseghyéhez. A kevésbbé jelentősek közül még két erdélyi grammatikát említünk meg, Szent-Páli Istvánét, mely 1795-ben Szebenben és az Erdélyi magyar társaságnak egy évvel később ugyanott megjelent nyelvkönyvét, a melyek Böjthy Antalnak még az 1794. évből való (illetőleg első kiadása már 1790-ben jelent meg) grammatikájával együtt a magyar nyelvet erdélyi megvilágításban tárgyalták.

Révaiban is ezen kilenczefél év alatt fejlődött ki a nagy nyelvész. Belemert a nyelvelmékek vizsgálatába, bécsi és pesti tartózkodásai könyvtárak látogatásán kívül codexek tanulmányozásában és másolásában teltek el; a mit bennük talált, az

¹ Levele Kazinczy Ferenczhez, 1793 aug. 13. *Kaz. Lev. II:304—7.*

nem maradt kezében terméketlen anyag, hanem a sok tanulás és olvasás, elmélkedés és okoskodás folyton gazdag kincses bányává alakult, a melyből könnyen, bőven fejtette a nyelv épületéhez az építő köveket. Olyan nagy volt a buzgalma, hogy még a XVIII. században megírta az *Antiquitates* I. kötetét és egy-két év alatt a második nagy munkáját, az *Elaboratio Grammatica*t.

Eközben 1801-ben megbízta a helytartó-tanács egy magyar grammatika írásával,¹ majd 1802-ben kinevezték a pesti egyetemre a magyar nyelv és irodalom rendes tanárának. Ellenfelei, a kik Debreczen vagy Veszprém irodalmi hagyományain nőttek föl, és nem értették el, vagy nem akarták elérteni tanításait, most még nagyobb haragra gerjedtek, eleinte csak »szóval patvarkodtak« ellene, »gúnyolták, szidalmazták« Révait,² majd mikor a két munka nyomtatásban is megjelent, írásban készültek ellene föllépni. Annál inkább, mert az *Antiquitates* előszavában maga Révai hívja föl bírálatra a tudósokat: »óhajtom e munkám felől hozzáértő férfiaknak szigorú és helyes ítéleteit hallani.«³

Révai várta a támadást, várta, azaz — félt tőle. Híre járt, hogy Rájnis készül őt megtámadni,⁴ de elállott szándékától, valaminth elállt a többi is mind, pedig — ha ugyan nincs minden túlzás nélkül Horvát István jelentése — Révai »épülete ellen ugyancsak durrogtak az álgúyk, mozsarak, puskák.«⁵ Révai izgatott, ingerlékeny kedélye mindenütt rémeket látott, mindenki, a ki nem volt vele egy véleményen, veszedelmes ellenséget sejtett, és mielőtt bárki is fölemelte volna a szavát, hangzatos fölszólítása ellenére sietett kijelenteni, hogy bárki támadja meg, ő rendületlenül, »sziklaként« fog állani.

Majd két esztendeig kellett aggódnia Révainak. Ezen idő alatt nem háborgatta írással senki, még a legelső megtámadója a »Helyes Írás« névtelen szerzője sem, a ki még régebben lépett síkra az etymologiai helyesírás ellen.⁶

Maga Verseghy sem. A visszatérte utáni két esztendőben nincs közöttük semmi háboruság, ellenkezőleg, a látszat azt mutatja, hogy mint ellenfelek, de nem mint ellenségek állanak egymással szemközt. Alig jött meg Verseghy Brünnből, rögtön fölkereste a nagy nyelvtudóst, a kivel azelőtt személyesen még nem találkozott. Bár az ellentét már akkor megvolt köztük, az első találkozás még simán folyt le. Épen akkor, alig egy pár napja, jelent meg az *Antiquitates* (aug. 26-án). Verseghy óvakodott

¹ Orsz. Levéltár, H. T.; 1801 : 26729. A megbízó levelet közli Boldogréti Versegi Ferentznek megfogyzatkozott okoskodása, 72—73. l.

² U. o. 38. és 26. l.

³ Bánóczi fordítása, Révai Miklós élete és munkái 298. l.

⁴ Guzmics Izidor, Révai pályája, Tudományos Gyűjtemény 1830. II: 38.

⁵ Boldogréti i. m. 36. l.

⁶ Lásd u. o. 60. l.

említést tenni róla, nehogy a szenvedélyes Révai okot nyerjen éles kitörésekre. Így a rideg, zárkózott tanár, a mennyire tőle tellett, barátságosan fogadta kedélyes látogatóját.¹ Mélyebb vonzalom és ennek kapcsolatán sűrűbb érintkezés nem fejlődött ki közöttük, ellenkező fölfogásuk a nyelvtudományban és ellentétes természetük elválasztotta őket. Mindamellet Révai pár nap múlva maga kedveskedett Verseghynek az *Antiquitates* egy példányával.²

Még az 1804. év végéről is van adatunk arra, hogy e látszólagos jó viszonyt nem zavarta meg, semmi ellenségeskedés. Révai egy ízben, decemberben, Pesten az Uri-utczában sétált, mikor a véletlen Verseghyt hozta eléje. Barátságosan köszöntötték egymást, majd beszélgetésbe elegyedtek, és Révai félig tréfásan, félig komolyan rátámadt Verseghyre:

— Az úr nagyon megrontotta a' coniugatiókat nyelvünkben.

Verseghy elérte a célzást, az ikes igékről hangoztatott véleményének megtámadását, de a kissé erős hangra vonatkozólag azt felelte:

— Nono, tsak arra kérem a' tisztelendő urat: Sit inimicus causae, non personae!

— Kétség kívül, hogy személyével semmi bajom sincsen, de hogyan állhat mégis az úr vélekedése mellett?

— Mit tehetek róla, felelt Verseghy, ha én úgy *gondolkodok*?

Most meg Révai értette el a *gondolkodok*-ban rejlő célzást, és hogy visszavágjon, ő is a maga theoriája szerint ragozta a szót:

— Én pedig az egész grammaticámban elejétől fogva folyvást végig mindenütt *gondolkodom*!

Jót nevettek a sikerült párharczon, barátságosan kezet nyújtottak egymásnak, és mindegyik folytatta útját,³ egyik sem gondolta, hogy ez a két hang, a *k* és *m*, milyen ádáz villongásba sodorja majd őket, noha Révai már akkor az *Elaboratio Grammatica* II. kötetét is sajtó alá rendezte, és Verseghy is szorgalmasan dolgozott A' tiszta Magyarságon.

Ez a munka volt arra szánva, hogy megfeleljen Révainak. Verseghy, a ki 1794 óta szünetlenül foglalkozott a nyelv tudományával, még börtönének magánosságát is arra használta föl, hogy ismereteit gyarapítsa, elég erősnek érezte magát, hogy elfogadja Révai kihívását. Kettőjük közül ő volt az, a ki előbb lépett föl, bátran úgy tekinthette magát mint a tudományos kérdés első fölvetőjét, az *Antiquitates* és az *Elaboratio Grammatica* csak felelet — igaz, hogy a kérdésnél sokkal alaposabb, tudo-

¹ U. o. 76. l.

² Révai maga említi. Fényfalvi Kardos Adorján, Versegi Ferentznek Motskolódásai 11. l.

³ A találkozást a párbeszéddel együtt Révai mondta el Horvátnak. az jegyezte föl Mindennapi-jában. Idézi Vass, Horvát István, 64. l.

mányosabb, nagyobb szabású felelet — az ő első munkájára: van-e tudós, a ki jobban rászolgál a »hozzaértő« jelzőre mint ő, kitől várhatott mástól, mint tőle, Révai »szigorú és helyes ítéletet?« Véleményük homlokegyenest ellenkezik: egy okkal több, hogy szembeszálljon az egyetem nagyhírű tanárával. Egy nyelvészeti munkája úgy is sajtóra készen csak a kinyomatást várja, ismereteit, gondolatait úgy is rendszerbe szedte, a felelet nem fog nehezére esni. Az elméleti, alapvető munka mellett egyidejűleg hozzákezd a gyakorlati, vitatkozó íráshoz, úgy hogy 1805 tavaszán mind a kettővel elkészül. Horvát Istvánnak, a ki ebben az időben még mind a két nyelvtudósnak bizalmas barátja volt, már márcziusban fölolvass egy pár Révai ellen szóló részletet. Szegény Horvát már ekkor sejtette, hogy »csitipaté« lesz a dologból, s ő két barátja közül az egyiket elveszti.¹

Az év derekán megjelent a két munka, az *Ungarische Sprachlehre*² valamivel előbb. E német nyelvkönyv kiszabadulása alkalmával, 1803-ban, mint föntebb láttuk, már teljesen készen volt, de egészen más alakban. Több mint háromszor akkora terjedelemben (maga a tulajdonképeni nyelvtani rész 60 ívnyi lett volna) teljes, tudományos nyelvtant nyújtott, mely nemcsak a szabályokat és példákat foglalta magában, hanem a szerzőnek egész »apparatus criticus«-át. Allításait mindenütt bizonyítékokkal támogatta, és a nyelv rendszerét a maga teljességében kifejtette. Eggenberger azonban, a kit a munka kiadásával megkínált, nem vállalkozott arra, hogy ilyen alakjában közrebocsássa a művet, sokallotta a terjedelmét és talán a tudományosságát is, ezért Verseghy megrövidítette, csak a legfontosabb szabályokat adta, megfosztotta tudományos jellegétől, és praktikus szellemben dolgozta át.³ A rövidített, népszerű kiadás elnyomta a tudományosat, a mely a maga egészében soha sem jelent meg. Az *Ungarische Sprachlehre* azonban beváltotta a hozzáfűzött reményeket, hamar ismertté lett, s példányai gyorsan fogytak Eggenberger boltjában.⁴

A *Sprachlehre* rendszeres nyelvtan. Az alaktan a beszéd részeit szerint tárgyalja a nyelvi tényeket, legtöbb gonddal természetesen a főnevet és igét. Az előbbinek ragozását declinációnak nevezi, s a tőhangzó különfélesége szerint négyet különböztet meg, mindegyikben a ragoknak megfelelőleg sok esetet, de nem mulasztja el kiemelni, hogy a magyarban tulajdonképen sem esetek,

¹ Mindennapi 1805 márcz. 23. Idézve Vass i. m. 65. l.

² Neuverfasste Ungarische Sprachlehre, worin die verschiedenen Mund- und Schreibarten der ungarischen Sprache kurz angezeigt, die Regeln aus dem morgenländischen Bau der Sprache selbst hergeleitet, mit den deutschen Redensarten znsammgehalten und durch Beispiele erläutert werden ... Pest, bey Joseph Eggenberger. 1805.

³ L. az *Ungarische Sprachlehre* előszavát, valamint a 133. lapját.

⁴ Vitkovics levele Povolni Mihályhoz 1805 januárius 6-án. Vitkovics művei III. : 5 l.

sem declinatio nincs, s mind a két elnevezéssel csak könnyítés kedvéért él. Az utóbbi, az ige ragozása, ad neki alkalmat, hogy az ikes ragozás ellen küzdjön. A mondattan azután az egyes nyelvtani alakok használatára ad szabályt, egészen azon a fonalon haladva, a melyet az alaktanban is használt, az egyes beszéd-részek mondattani funkcióit állapítja meg. Az összetett mondattal röviden végez a kötőszókkal kapcsolatban.

Az Ungarische Sprachlehre után, de még mielőtt A' tiszta Magyarság napvilágot látott, megjelent az Elaborator Grammatica II. kötete, újabb támadást indítván Versegly ellen. Verseglynek épen annyi ideje maradt, hogy a kész vitatkozó munkájához toldalékot illeszsen, és ebben újra kifejtse czáfoló érveit. Így jelent meg még 1805-ben A' tiszta Magyarság.¹

Ez volt az első összecsapás. Mind a két fél kettős fegyverrel küzdött, de még a fegyvereik nem voltak kiélesítve. Révai, a ki először mérte a csapást, maga sem személyeskedett. Nemcsak nem említi Versegly nevét, ha nézeteit czáfolja, és rendesen csak »Auctor Proludii« néven emlegeti, vagy az általános »sunt, qui« formát használja, hanem egyébként is mértéket tart. Rendesen arra szorítkozik, hogy kimutatja Versegly állításainak tarthatatlanságát, mint tényeket czáfolja, csak nagy ritkán nyomja meg a tollat, mikor azokról a grammatikusokról ír, kik a nyelvet megrontják, vagy azokról a grammatikákról, melyek félreismerik a magyar nyelv természetét. Ilyenkor is mindég keresi ítéletére az általános formát, óvakodik úgy fogalmazni tételét, hogy egyenesen Verseglyre lehessen érteni. Az olvasó, ki járatos volt a tudományban, megértette a czélzást, de Révai bátran állíthatta, hogy nem *személy* ellen szólt! A három nagy kötetben alig kétszer-háromszor akadni erősebb, sértő kifejezésre² és csak az Elaborator Grammatica utolsó fejezetében valóságos gorombaságokra,³ a hol ellenfeleinek egyformán kétségbe vonja jóhiszeműségét és tudományát. Tudományában elbizakodva, méltó érdemeire büszkén, gőgösen nézi le az ellenkező véleményűeket, s olyan színbe akarná vonni állításukat, mintha nem tévednének, hanem egyenesen hamisítanának, és szemérmetlenül kényszerítenék helytelen okoskodásukat a nemzetre. Csak itt nyilatkozik meg a rideg és kegyetlen Révai, a kit buzgalma az igazságért később végsőkre ragadott.

¹ A' tiszta Magyarság, avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a cadentiák' lajstroma... Írta Versegly Ferencz. Pestenn, Eggenberger József könyvtárosnál 1805.

² P. o. »Ipsae adeo *simiae* quaedam Grammaticae...« Elab. Gram. 935. l. (A lapszámozás a két kötetben folytatódólagos.)

³ U. o. a 943—952. lapokon p. »Et vero scriptor huiusmodi, elatus hac persuasione, ignorata vel contempta linguae natura, et proprietate, ad effectus arbitrio suo analogias ipse sibi linguam creat, abhorrentem a sensu communi, monstrosamque hanc subolem suam insigni impudentia obtrudit patriae nimium patienti.« 944. l.

Különösen ez a rész keserítette el Verseghyt. Fájt neki már az *Antiquitates* és az *Elaboratio Grammatica* I. kötetének támadása *Proludiuma* ellen, hiszen azt támadták meg működésében, a mire legbüszkébb volt, azt akarták bizonyítani, hogy épen arra a pályára nem hivatott, a melyre a legnagyobb buzgalommal készül. A II. kötet azonban még erkölcsét is megtámadja. Nem az sértette, hogy »crassa ignorantia«-t, »imperitiá«-t vet Révai a szemére, hanem még jobban, hogy »degener civis«-nek, elfajult polgárnak nevezi!¹ Szívét és erkölcsét támadták meg, írja mentő írásában, A' tiszta Magyarorszában, és ez épen rajta üthetett sebet, a ki kilenczedfél esztendeig szenvedett a törvényszék ítélete folytán. Pedig épen ő szorult volna kíméletre, a kinek oly kevés része volt eddig benne.

A felelete azonban még sem heves, nem engedi magát elragadni a szenvedélytől. Nem vonja kétségbe ellenfele érdemeit, sőt kimondja nyíltan, hogy »Révai munkáit, még csupán a régiséget terjesztik előnkbe, tisztelem és böcsülöm«, csak a személyét sértő megjegyzéseket hártja vissza a megfelelő szavakkal szerzőjükre, azokat a támadásait pedig, a melyek a *munkája* ellen irányultak, hasonlókkal viszonozza, nem általánosságban, mint Révai tette rendszerint, hanem határozottan kimondva, hogy az *Antiquitates* vagy az *Elaboratio Grammatica* szerzője ellen szól. Hangja mindemellett erősebb, mint Révaié, nem csoda, ő volt a megtámadott fél. Már ő gyakrabban iparkodik gúnyos világot vetni ellenfele érvelésére, szöfejtését elnevezi »etymologische Spielerei«-nek,² egy-egy föltevését »lächerlich«-nek minősíti,³ és az által, hogy szavait határozottan Révaira vonatkoztatja, nem némely grammatikusra, állításai élénkebbek, hegyesebbek a benne elrejtett fullánkok. A »simiae grammaticae«-re is megfelel egy hasonlattal, melynek erősen sértő hangját csak némileg enyhíti az, hogy hasonlat, és hogy itt az egyszer nem említ személyt: »az olyan gyenge lelkeket, kik saját eszekkel élni nem tudván, másoknak tekintete után indulnak, mint az ostoba juhok a' kos után, czáfolásra méltóknak nem tartom.«⁴ Ez a legerősebb hely a két könyvben, meg is szenvedett érte eleget.

Mert Révai, bár maga hitta ki munkája ellen a kritikát, nem tudta elviselni a bírálatot. Nem ilyen bírálatra számított, azt hitte, könyveiről csakis olyan dicsérettel lehet megemlékezni, a milyennel a *Zeitschrift von und für Ungarn* még 1803 augusztusban fogadta, a mely »ungemeiner Scharfsinn, beyspielloser Fleiss, patriotische Vorliebe« és ehhez hasonló dicsőítésekkel magasztalja a szerzőt. Az ideges, nyelvtudós voltára nagyon hiú Révait

¹ I. m. 948., 949., ill. 947. lap.

² Ung. Sprachl. 107. l.

³ U. o. 108. l.

⁴ A' tiszta Magy. 4—5. l.

egészen kihozta sodrából Verseggy bírálata, a mint előbb az aggodalom, most a harag ragadta el, képzeletében Verseggy dühös, veszett indulatú ellenféllé, tudatlan, szédült fejű, patvarkodó emberré lesz, a ki embertelen mocskolódásaival ki mert kelni tanítása ellen.¹ Rögtön, még szeptember közepén összeült Horvát Istvánnal, és egész nap nagy tanácskozásokat tartottak Verseggyről és a sérelem megbosszulásáról.² Révai maga méltóságán alulinak tartotta személyesen megfelelni Verseggynek, ilyen kiesi emberrel nem áll szóba, hanem tanítványait akarta Verseggy ellen küldeni — legalább ő úgy mondja.³ Csakhogy Révainak valódi tanítványai, a kik tanítását megértették volna, s mesterükhöz szeretettel ragaszkodtak, nem voltak. Tudományos munkáit abban a korban senki még nem érthette, olyan mélyek voltak, az egyetemen pedig tanítványokat már azért sem szerezhetett, mert még legsűrűbben látogatott előadására is csak 23-an voltak beírva, rendszerint pedig 10-en alul maradt a hallgatók száma.⁴ Még ha akadt volna is köztük érdeklődő, képzett hallgató, az sem okulhatott volna Révai előadásaiból, mert a burokratikus szervezetű egyetem arra kényszerítette a nagy nyelvtudóst, hogy — nyelvmester legyen: nem mint *mester*, hanem mint *mesterember* járt el, előadásai egészen középiskolai színvonalon álltak.⁵ Egyetlen egy igazi tanítványt nevelt magának: Horvát Istvánt. Ot biztatja tehát, hogy czáfolja meg Verseggy okoskodását, s mikor a hű tanítvány rászánja magát, hogy eddigi jó barátjával véglegesen szakít és megfelel a föladatnak, az elkeseredett mester türelmetlenül sarkalja, és támogatja a maga nagy tudományával.⁶

Révai azonban ezzel az egy felelettel nem elégedett meg, hanem mintha tanítványai szállnának síkra mellette, álnéven maga írt még két vitatkozó írást.⁷ El akarta magáról háritani az újabb támadásért a felelősséget, és azt a látszatot akarta kelteni, mintha tanítványai rajongó szeretettel csüngnének rajta. Így jelent meg a három röpirat, Horvát Istváné: Versegi Ferentznek megfogyatkozott okoskodása A' tiszta Magyarországban, Boldogréti Vig Lászlótól, 1086., Révai Miklóssé: Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan Magyarorsága, Miklósi Jánostól, 1805., és Versegi Ferentznek megtsalatkozott egyetlen motskolódásai A' tiszta Magyarorságban, Fényfalvi Kardos Adorjántól, 1806. Ez az a három had, a melylyel tanítványai az ellenségen rajtaütöttek. Negyedik volt

¹ Levele Mártonfihoz, Hazánk, I: 368. Idézi Bánóczy, i. m. 301. l.

² Horvát Mindennapja 1805 szept. 15-ről. Idézi Vass i. m. 66. l.

³ Levele Mártonfihoz, Hazánk, I: 368., i. Bánóczy i. m. 301. l.

⁴ Bánóczy i. m. 371. l.

⁵ L. Thewrewk Emil székfoglaló Beszéd-ét, Acta Reg. Scient. Univ. Hung. Bud. Anni 1899—1900. Fasc. I. 80—81.

⁶ Mindennapi, decz. 3., idézi Vass, i. m. 66. l.

⁷ Bánóczy i. m. 304—308. lapon kétségtelenné teszi, hogy mind a két íratnak maga Révai a szerzője.

az 1806-ban II. kiadásban megjelent *Elaboratio Grammaticae*-hoz fűzött toldalék, *Adiectae vindiciae iustissimae de secunda verborum forma indeterminata*, a mely azonban nem egyéb, mint a Miklósi név alatt megjelent munkájának latin fordítása. A mi e »hadakban« Révai nyelvtudományi álláspontjára, elveire vonatkozik, az méltó kiegészítése, bővítése a rendszeres tudományos munkáinak, a czáfoló, vitatkozó részek azonban sokszor kicsinyeskedők, óriási apparatust hordanak össze valami jelentéktelen állítás megczáfolására, egyes szavakba kapaszkodnak, sőt néha egyenesen elforgatják a szavak értelmét. Még nagyobb bajuk, hogy a vitatkozás, a mely eddig elvi alapon, majdnem minden személyeskedés nélkül folyt, most csunya személyes háborúsággá fajult, goromba hangjáról, illetlen, tudóshoz nem méltó eszközeiről már maguk a czímek is tanuskodnak.

Horvát István csak úgy ontja a sértő kifejezéseket. Elnevezi Verseghyt hazugnak, gyávának, alávaló könyvfirkálónak, vakogó, korbácsolásra méltó nyomorultnak, munkájáról azt állítja, hogy erkölcstelenséggel van tele, sőt újra a legérzékenyebb, legfájóbb felén támadja Verseghyt, az összeesküvésért szenvedett fogságát veti szemére. Maga Révai sem kíméli a tüdejét, a »hazug, motskos, gögös« kifejezések csak úgy röpködnek, de még nagyobb tüzzel csúfolja, sérti ellenfelének könyvét. Szinte érthetetlen előttünk, egy más kor fölfogásán nevelődött nemzedék előtt, hogyan lehetett ennyi szenvedélyt, ennyi féktelen haragot szabadjára bocsátani nyelvtani kérdésekben, hogyan feledkezhetett meg ennyire ez a két komoly ember, a mester és a tanítvány, magáról, a társadalmi illemről és a felebaráti szeretetről!

Íme Horvát, a ki azelőtt rajongott Verseghyért, és később is mindég hangoztatta, hogy szereti, nem restelli hazug néven megtámadni, durván, kegyetlenül, a nélkül hogy őt magát megbántotta volna Verseghy. Íme Révai, maga is pap, a szeretet vallásának hirdetője, folyton hangoztatja, hogy Verseghy személyét nem akarja bántani, és mégis nemcsak munkáját rántja a sárba, hanem személyét is. Kiadja Kazinczynak egy hozzá intézett bizalmas levelét, melyben Kazinczy is erősen megtámadja Verseghyt, nemcsak mint tudóst, hanem mint költőt is, s a szegény Kazinczyt, ki véglegesen sohasem szakított régi társával, a legkellemetlenebb helyzetbe hozta. Révai senkit sem kímél, ha önmagáról van szó. És mennyit veszít mint ember Révai, ha azokat az émelgő dicséreteket olvassuk, melyekkel önmagát elhalmozza. Azzal az ürügygyel, hogy tanítványai szólnak, nem ő, önmagát csak mint a »nagy Révai«-t emlegeti, a kinek munkái megbecsülhetetlenek, legjelesebb épületei a hazának, és »megutálván az ámitót, állhatatosan hallgatunk valósággal győző Kedves Oktatónkra, kit nyomos ideig tartson a' kegyelmes Isten jó egészségben, boldog állapotban, Hazánk' Nagyjainak kedvökben: hogy Nyelvünk' titkait, felséges tulajdonságait, igaz eredeti épségét, a' mint kezdette,

olly szerentsésen minden részeiben teljesen megmutathassa; Gondos Nemzetünknek tisztán megtért fő kintséből áradó vigasztalására, 's fenmaradó örök ditsőségére!«¹ Rászolgált Révai e dicséretekre, de hogy önmaga jutalmazta meg magát velük, az kétségtől ízléstelenség volt. Mint tudós határozottan elsőrangú, párját ritkító volt Révai, de mint ember, csak ember volt, gyöngé, hibás ember,² a kit ebben a tekintetben nem lehet Verseghyhez mérni, a ki méltányolja ellenfelének kitűnőségét, s beismeri saját botlásait:³ Révai egész életében a tudományon kívül csak önmagával foglalkozott, barátai iránt sokszor volt kíméletlen és szeretetlen, az élet küzdelmei elkésértették, igazságtalanná tették, még nagy-lelkű pártfogójával, Paintner Mihálylyal, és leghűbb, egyetlen követőjével Horvát Istvánnal szemben is, nem csoda, hogy önös érzelmei megerősödtek, kizárólagosak lettek. Önmagán kívül csak a tudományt szerette, sőt ha szabad ezt a paradoxonnak tetsző állítást kockáztatni, Révai és a tudomány az ő szemében egy volt. Úgy érezte, hogy ő van hivatva a magyar nyelvtudományt eddig nem ismert magaslatra emelni, ha őt bántják, ha az ő hivatottságát vonják kétségbe, ezzel a tudományt támadják, annak alapjait ingatják meg. Innen a féktelen gyűlölet Verseghy iránt, nem a személyes ellenfelet akarta benne tönkre tenni — tényleg azonban nem tudta a személyt a tudóstól elválasztani, bármennyire hangoztatta is — hanem elméletének, a magyar tudományosságának ellenségét.

Ez menti némileg Révait. Így a tudomány iránti szeretettől elvakult Révai mégis nemesebb színben tűnik föl, és minden »motskolódása« ellenére — az ő kedves kifejezését használom — az ereje, ádáz haragja kelt valami fönséges hangulatot az olvasóban. Ezért olvassuk szívesebben azokat a részeket, a hol támad, mint a hol önmagát dicséri.

Verseghy nemesen tűrte a kegyetlen, igazságtalan támadásokat. Nem tudta, kinek a keze működik a hársam könyvben, de hogy a szellem Révaié, azt mindenesetre sejtette.⁴ Bár a személyét sértő, tudományát gyalázó durva vádak szomorúsággal töltötték el, tudományos fölfogásában nem ingatta meg a három tanítvány sem. Hogyan hajlott volna a szavukra, mikor mindegyik munkából azt olvasta ki, hogy nem a tudomány, hanem Révai szeretete szülte, hogy céljuk nem a meggyőzés, hanem a megszégyenítés,⁵ s az egyik egész fejezetben bizonyítja, hogy »inkább Révaival hibáznak az ő tanítványai, hogy sem Versegivel igazat tanítsanak.«⁶ A kit ez az elv vezet a vitatkozásban, azzal

¹ Fényfalvi i. m. 164. lap.

² Bánóczy i. m. 307. l.

³ Tiszta Magy. 21. l.

⁴ L. Sággy i. m. 174., 175. lap.

⁵ Boldogréti i. m. 19. l.

⁶ Kardos Adorján (Révai!) i. m. 18. l.

igazán nem érdemes vitatkozni. Belátta ezt Verseggy és azzal vigasztalta magát, a mit tíz évvel később egy barátja írt neki

Ah, ne ügyelj rájuk, hadd őket zúgni, morogni;
Önmagokat, hidd el, rontani fogja dühök.¹

A súlyos megbántás elkeserítette ugyan, de szívét nem mérgezte meg. Könnyített lelkén egy — költeménynyel. Verset írt *A' rossz szívű Bölcsék-re*,² a kik sokat tanulnak, sokat tudnak, de szívüket semmiféle érzelem nem hevíti. Tudományukban elbizakodva kegyetlenül támadnak azokra, a kiknek véleménye nem egyezik az övékkel, s mivel nincsen bennük semmi emberi érzés, mint a vadállatok dúlnak. E kép megrajzolásánál Révair gondolt Verseggy, ő az a rossz szívű bölcs, a kiben valóban több volt a tudósból, mint az emberből. Sajnálja a nemes erkölcsű szelíd embert, a ki ilyen »lator« tudós kezébe kerül, mert az ő számára nincs védelem, nincs menekvés. Buzgón fohászkodik verse végén az Úrhoz:

Jó szívet és észet adgy nekem Istenem!
De hogyha e' két mennyei dísz közül
meg kell tagadnod töllem egyvet,
a' ragyogó tudományt tagadd meg,

's adgy tiszta szívet. Képed az egygyűű
Lélek, ha tür is. Szörnyet³ az emberi
nemzetben a' Bölcs, hogyha tündér
fényre az embereket vakította.

A fájdalma lassanként megenyhült, nemsokára már tréfálkozott a Muzsa sereggel, mely őt megcsalta.⁴ Láttá, mikor az engesztelhetetlen tudós szüzek egymásra csaptak: elég volt neki ez a látvány, nem kér a tudományukból, inkább elmegy parasztnak a földet művelni. Ajánlja barátainak is, mert hazánk egy szépének szerelme többet ér Apolló egész hadánál.⁵

Maga is megfogadta a tanácsot, búcsut mondott a tudós harcznak, ellenfeleinek vádjaira nem felelt, mindössze egy rövid kinyilatkoztatást tett közzé.⁶ Nem támadja üldözőit, még nem is védekezik, egyszerűen, szerényen kijelenti — hiszen csak az iskolagyermek kérkedik éretlen kincsével⁷ — hogy egész tudományos

¹ Idézi Sággy i. m. 175. l.

² Magyar Aglája, 154. l.

³ Szörnyeteg.

⁴ *Búcsúzás a' Másáktól* (Magyar Aglája 52. l.)

⁵ *A' Másák* (U. o. 49. l.)

⁶ Megjelent először a Hazai és külföldi tudósításokban 1806. I: 5. szám, 42—43. l., másodszer az Aglája után 249—251. l. Révaiék feleltek (a tudományos ifjúság nevében) szintén mérsékelt hangon. Haz. és külf. tud. 1806. I: 60—62. l.

⁷ Ebben az időben írta ismeretes epigrammját, *Az igaz Bölcs-et*.

működésének nem volt más célja, mint nyelvészeti elveinek részletes kifejtése. »Hebraei sunt, et ego«. Ha Révai nyelvtudós, ő is az, ha ők a maguk nyelvjárása szerint beszélnek, ő is, ha régi könyvekkel támogatják eljárásukat, ő is talál maga mellett köztük bizonyosságot. Elnyomja szívének indulatát, fájdalma nem rezeg végig a szavak során, mint elfogulatlan szemlélő akar föllépni, a ki megállapítja a tényt. »Ha a' különbség köztök és köztem százszorta nagyobb volna, mint a' micsodás, még akkor sem érdemlené meg, hogy ellenem miatta nyilván és kéz alatt olly alacsonyan fondorkodgyanak«. És a milyen türelmes, szelíd hangon kezdte, úgy is végzi be szavait: »Akármiképen beszéllyen vagy írjon a' Magyar, csak jót mondgyon és helyest írjon, testvérem gyanánt szeretem, Hazámnak Angyala gyanánt tisztetem.«

Lehetetlen megindultság nélkül olvasni a vitának ezt a befejező nyilatkozatát, a mely Verseghyt mint embert minden tévedése, hibája ellenére is nagynak, nemesnek mutatja. A ki a durva sértést ilyen elfogulatlan, nyugodt, komoly hangon utasítja vissza, az ember volt, ember a szó nemesebb értelmében, nagy szívű, nagy lelkű ember. Az elvek csatáját kora színpadján elvesztette, de a személyi harcban diadalmaskodott. Ezt nemcsak a lefolyt század alatt higgadtá, fontolgatóvá vált szemlélet mondja, hanem maguk az egykorúak is, a kik benne éltek a mérkőzés izzó levegőkörében, a kik előtt nemcsak az elvek és a fegyverek, hanem a személyek is számítottak.¹

¹ Lásd alább a 201—202. lapon az egykorú nyilatkozatokat.

XI.

Verseghy mint nyelvtudós.

(Az ütközőpontok Révai és Verseghy fölfogása között. A nyelvhelyesség kritériuma. Az *ikes igék* és a *j* kérdése. A harc eredménye s a kortársak állásfoglalása. A két ellenfél érdemei és tévedései. Verseghy Révaitól megvilágítva.)

A harc, a mely a korszak két legnagyobb nyelvtudósa között folyt, sok különböző ütközetből állott, sok ponton mérték össze az ellenfelek fegyverüket, valójában azonban az összes megvitatandó kérdések egy főpont körül csoportosultak. A küzdelem azon az egy ponton fordult meg, a mint Verseghy jól érezte: mi a helyes magyarságnak a kritériuma, az ő kifejezése szerint, mi a nyelv ügyében a főbíró.¹ Révai, bár többféleképen fogalmazta a feleletet, és több mozzanatra terjesztette ki a bíraskodás jogát, a *régiséget*, a veneranda antiquitast, tartotta annak, vagy a mint ma mondanók, a nyelvtörténet bizonyosságát, Verseghy a *közszokást*, az *usus communist*, a mai terminologia szerint az élő nyelvet. A kinek a fölfogása ebben a kérdésben győz, azé a palma, annak a véleménye a döntő a többi kapcsolatos kérdésekben is.²

Ezek közül a legfontosabb kettő 1. az *ikes igék* és 2. a *j* kérdése. Verseghy Révaival szemben tagadja az *ikes igéknek* külön ragozását, és a birtokos személyragozásban, valamint az igeragozásban előforduló *j*-t, ha *l*, *t*, *d*, *n* hangra következik, nem használja, hanem az *lj*, *tj*, *dj*, *nj* helyett *lly*-et, *tty*-t, *dgy*-ét és *nnj*-et ír. Révai tehát így beszél: gondolkodom, gondolkodol, gondolkodik, gondolkodnám, gondolkodnék, gondolkodám, gondolkodék, gondolkodjál, gondolkodjék és így ír: kertje, kertjük, látja, látjuk, vonja, vonjuk, vonjátok, vonják stb., Verseghy pedig gon-

¹ Tiszta Magyarság 1. fejezet.

² Az alább felsorolandó tíz pont közül az első nyolczat összeállította már Ságghy V. F. maradványai és életé-ben, a 155—157. l., utána közli Riedl Frigyes (Nyelvőr IX: 437.) és Vass (Horvát István, 66., 67. l.).

dolcodok, gondolkodsz, gondolkodik, gondolkodnék, gondolkodna, gondolkodék, gondolkoda, gondolkodj, gondolkodjon, és kerttye, kerttyük, láttya, láttyuk, vonnya, vonnyuk, vonnyátok, vonnyák.

3. Révai nemcsak a birtokoson, hanem a birtokon is megjelöli a birtokos többségét: a' Magyarok' királyok, királyaik, Verseghy nem: a' Magyarok' királya, királyai.

4. Az alapszámok után Verseghy egyes számot, Révai többest használ, nem száz katoná téhát, hanem száz katonák.¹

5. Verseghy megkülömbözteti a helyhatározó *n* ragot a módhatározóétól, ezért két *nn*-el írja (házon, nagyon), Révai nem ismeri a kettő közt a különbséget,² egy ragnak tartja őket, ezért egyformán is írja.

6. Verseghy az *é*-t képzőnek tartja, nem pedig a genitivus ragjának, mint Révai. A magyar genitivust a dativus pótolja személyragos birtokkal.

7. Verseghy *cs* és *cz*-t ír, Révai *ts* és *tz*-t.

8. Verseghy nem fogadja el Révai állítását, hogy a személyragok eredetileg névmások voltak.

9. Révai az etymologikus, Verseghy a phonetikus írást tartja helyesnek.³

10. Verseghy a participiumoknak fölismeri kettős természetét (cselekvőt és szenvedőt), tehát a befejezett cselekvés melléknévi igenevét nem jelöli meg képzővel, ha szenvedő (az eladott birtok, és nem mint Révai kívánná, az eladatott).

A kisebb eltéréseket a két író között mellőzzük, ezek is mutatják, milyen kérdések okozták a harczot. Milyen segítő forrásból merítettek tételeik védelmére, ellenfelük megczáfolására anyagot, azt legkönnyebben akkor értjük meg, ha megismerkedünk azzal a fölfogással, melylyel mindegyikük a nyelvet, a hosszú harcznak okát, tekintette.⁴

Abban a fontos kérdésben, mely már Aristoteles óta foglalkoztatta a nyelvtudósokat, vajon a nyelv *ψῦσι* vagy *θῑσει* keletkezett-e, természetes productum-e vagy emberi készítmény, közös

¹ De azért Verseghy később az Aglája egyik versében (l. 101. l.) így ír: Essetek ki életembül tik tizennégy bús napok!

² Vass nem veszi észre, hogy Verseghynél a hosszú *n* nem pusztá helyesírási jelölés. I. h.

³ Riedl Frigyes (Nyelvőr IX: 493.) azt állítja, téves az az általánosán elterjedt nézet, hogy Verseghy a phonetikus helyesírás bajnoka volt. Verseghy, szerinte, etymologikus írást akart, és ezt azzal bizonyítja, hogy Verseghy nággýá-t írt, bár tudta, hogy nággýá-nak kell kiejteni. Csakhogy Verseghy maga kijelenti, hogy ez a szokásnak tett engedmény, és el akarja kerülni vele az újabb botlásokat (Tiszta Magyarság 31—32.) Egyébként Verseghy nyíltan kimondja: »Úgy írjunk, ammint beszélünk« (I. m. 23. l.)

⁴ A két tudós vitatkozásának anyagára Révai és Verseghy művein kívül igen kiváló segítő eszközöket használhattam: Bánóczy Révai Miklós élete és munkái-nak ide vonatkozó részét és Verseghyre vonatkozólag Riedl Frigyes kitűnő értekezését, mondhatni nyelvészeti tanulmányát, Verseghy mint nyelvtudós Magyar Nyelvőr, IX.

megegyezés eredménye, minden nyelvtudósnak határozott véleménye kell hogy legyen, ha fejtegetéseit biztos alapra akarja állítani. Már ez az első kiindulópont megszabja egész működésének irányát, abból az egy feleletből, a mit erre a kérdésre ad, logikusan következik egész sora a határozott tételeknek. Révai a második fölfogáshoz hajolt, a nyelvet nem közvetlenül emberi készítménynek tartotta ugyan, hanem, a mi lényegileg majdnem mindegy, isteni adománynak, a mint az egyházi fölfogás is tanította. Ezt az adományt, a nyelvtelenséget, azonban az emberek maguk formálták nyelvvé.¹ Ime a *θεία*! A nyelv tehát első sorban a józan ész uralma alatt áll,² nem fejlődött, hanem készen került az ember birtokába. Ez a készség azonban nem azt jelenti, hogy a nyelv kezdettől fogva változatlanul maradt, elismeri, hogy az Isten adományán az emberek főképen az euphonia, a jóhangzás, kedvéért változásokat tettek, s e változásoknak eredménye a mai nyelv. Elismeri, hogy változások történtek, de e változást nem tartja fejlődésnek, nem tekinti természetes, szükségszerű következménynek, hanem hol nyíltan, hol burkoltan romlásnak,³ s a mai nyelvet, mint e változások következményét, »ziürzvarnak«.⁴ Természetesen. Ha a nyelv kész alkotmány, a változás, a mit rajta emberek okoznak, mindinkább megfosztja eredeti valójától; minél tovább él a nyelv, ha nem ügyelünk fejlődésére, annál jobban romlik. Aunyra hitt ebben az elméletben, hogy szerette volna, ha törvényt hoznak, mely kényszerítse a magyarokat a helyes nyelvtani alakok (ikes igék) használatára.⁵ Ebből az előzményből az következik, hogy minél inkább haladunk a nyelv történeti emlékein visszafelé, annál hibátlanabbnak, annál épebbnek találjuk a nyelvet. Együgyű talán, mert nincs kellőleg kiművelve, nem tudja kifejtetni mind azt a szépséget, a mi meg van benne, de romlatlan és ép.

Az igazi, romlatlan nyelv nem a mai, hanem a régi, a ki tehát valamilyen vitás kérdésben meg akarja kérdezni a nyelvet, a legmegbízhatóbb feleletet a régi nyelvnél találja. A veneranda antiquitas tehát, az »aetas superior, in formationum legibus multo sane melior, atque unica magistra tutissima«.⁶ A régi nyelvet pedig az egykorú kézírások és régi nyomtatványok tartották fenn számunkra, híven és pontosan, a mint akkor szólt a még romlatlan magyar nyelv.

¹ Révaiék többször is hangoztatják a józan ész uralmát a nyelvalkotásban, lásd Boldogréti V. F. megfigyeltokozott okoskodása, 122., 130—131.

² Fényfalvi V. F. megfigyeltokozott motskolódásai, 77. l.

³ Idézi Varro mondását: »consuetudo loquendi est in motu; itaque solet fieri ex meliore deteriore«, Elab. Gram. II: 941. l., és később már azt hirdeti, hogy a magyar nyelv Pázmány alatt virágzott, ma már virágkora lejárt, megagrott. U. o. 977—1023. l.

⁴ Fényfalvi, i. m. 47. l.

⁵ Elab. Gramm. II: 938. l.

⁶ Antiquitates, 269. l.

Íme Révai, következetesen fölfogásához, eljutott a kiinduló pontjától ahhoz az elvhez, mely egész munkásságát áthatotta.

Verseghynek más volt a fölfogása a nyelvről. Az emberi nyelv nem isteni adomány, nem is megegyezés eredménye, »nem tudós tanácskozás, nem nyilvánvaló eggyezés, sem előre eltökélt törvény, hanem a' közönséges szükség« teremtette, mondja határozottan,¹ természetes úton keletkezett, utánzás és esetleges behatások révén, így szerves organismus, és mint ilyen ugyanazokat a törvényeket uralja, a melyek a többi élő szervezetekre érvényben vannak: él, gyarapodik, fejlődik. Nem is készen pattant ki az emberek fejéből, eleinte nemcsak tökéletlen volt, hanem épen kezdetleges, inkább egymás mellé helyezett, mint értelmesen összefűzött szók sora, nem kidolgozott alkotmány, hanem fejletlen törekvés. Maga mondja: »Öseleink, kik nyelvünköt építeni kezdték, bizonyára sem anatomusok, sem psychologusok, sem physicusok, sem metaphysicusok, sem moralisták, sem philologusok nem voltak, és én egyetlenegy nyelvet sem tudok a' világonn, mellynek első fundamentomit philosophusok vetették volna... Mikor nemzetünk serdülni kezdvén, egy szűkebb környékben együtt lakott, csak kevés szavai voltak, mellyek kevés szükségait jelentték. Ezekkel ő elejénte majdnem minden regula nélkül már így már amúgy bánt, ammint az anomalumok többféle vagy regulátlan inflexiójából világosan kitetszik... A' képzés hasonlatosságokat keresvén a' tárgyak' hangjaiban vagy mozgásaiban, lassanlassan szülte az igéket, neveket és mellékszókot. Ama' vak ösztön, melly minket hasonló esetekben hasonló cselekedetekre vezérel, arra bírta az embert, hogy az igékkel, nevekkal és mellékszókkal is a' hasonló esetekben hasonlóképen bányon; és innen támadtak lassanlassan, többnyire csak történetből vagy imitációból a' coniugatiók, declinációk, és végtére a' gyökérszókából való formatiók is... E' nélkül soha ők egymást meg nem érthették volna. A' közönségesen bevett anomalumok ezen formativákkal és inflexiókkal együtt a' lassankint messzebb és messzebb elterjedett nemzetnek valamennyi ágainál megmaradtak. A' zsendező kultúra, a' tót nemzettel való közlőds, valamint az egyházi és kormánybeli dolgoknak folytatására bevett deák nyelv is, csak azt vitték végbe, hogy a' régi formativák és inflexiók megrövidítettek és újjakkal megszorítottak. Külömbfélék lehettek külömbféle vidékekben mind a' rövidítések, mind pedig az új suffixumok, mellyek végtére a' magyar kézírásoknak kinyomtatása által közönségesek lettek.«²

A nyelv tehát, a mint természetes úton keletkezett, természetes úton is fejlődött tovább, minden korszakban változott, és bármikor tekintjük, mindég a fejlődés egy mozzanatának, egy

¹ Tiszta Magyarság 12. l.

² Tiszta Magyarság 17., 11—12., 18., 12. l.

nyelvi állapotnak kell tartani. Helyes volt a régi nyelv is, de semmivel sem jobb, megbízhatóbb, mint a mai; a régi is, a mai is egy-egy határozott állapotát tünteti föl az életnek. A ki tehát a nyelvhelyesség kérdésében bíról idézi a nyelvet, ne a régihez forduljon, mert az csak azt bizonyítja, mi volt helyes a múltban, sőt sokszor még azt sem. Hiába hivatkoznak Révaiék a régi kézírásokra és könyvekre, hiába állítják, hogy azok a nyelvet eredeti állapotában tüntetik föl,¹ az egyházi férfiak, az első a kik magyarul írtak, nemcsak rosszul, tetszésük szerint írták le a szöveget, hanem sokszor nem is tudtak jól magyarul, tótos, latinos fordulatokkal árasztották el nyelvünket.² A főbíró nem a régi nyelv, hanem az élő, az majd eldönti, mi a helyes most. Az élő nyelv tehát a döntő szó, azaz az általános nyelvszokásé, a melynek alapja az analogia. Csak akkor térjünk el az analogiától, ha az általános nyelvszokás ellentmond neki.³

Szembe állítottuk a két kiinduló pontot és a két vezető elvet: Révai a nyelv isteni eredetét hirdeti, és a régi nyelv tekintélyére hivatkozik, Versegghy a nyelv természetes eredete és az élő nyelv mellett küzd. A tudomány mai állásán e két egymással kapcsolatban álló kérdésben Versegghynek ad igazat, s a mint a nagy római műbíró mondotta, a *φύσει* keletkezett nyelv ügyében első sorban a szokás hallgatandó meg:

... usus,
quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi.*

Igy tanította Horatius, a kitől Versegghy annyit tanult.

A nyelvhasználat vitás kérdéseiben tehát Versegghy az élő nyelvre hivatkozott, Révai a régire. Megjelöljük-e a birtokon a többséget⁵ s a befejezett cselekvés igenevén a passivumot,⁶ többesszámot használjunk-e az alapszámok után?⁷ Révai nem habozott igenlő választ adni, mert a régi kéziratokban és nyomtatványokban legtöbbször úgy találta. Versegghy azonban jól ismerte az élő nyelvet, ez majdnem mindenütt az ellenkezőt bizonyította, ő tehát ép olyan határozottan nyilatkozott ellenük. Igaza is volt; ma, majd száz évvel vitakozásuk után, egészen úgy beszélünk, a mint Versegghy kívánta: a magyarok királyától harcba küldött száz katona, nem pedig Révai szerint: a magyarok királyuktól harcba küldetett száz katonák.

¹ Horvát István valóban szarvas okoskodással, mesterkélt trilemmával akarta bebizonyítani, hogy a magyar nyelv a vallás latinsága és szlávtsága miatt nem szenvedett kárt. Boldogrét, i. m. 196. l.

² Tiszta Magyarság 11. l.

³ U. o. 11. l.

⁴ Epistolarum lib. II. ep. 3 : 71—72.

⁵ Révai: Antiquitates 317—322. l.; Versegghy: Ung. Sprach. 175. l.

⁶ Révai: Antiquitates 257—258 l.; Versegghy: Ung. Sprach. 257. l.

⁷ Révai: Elab. Gramm. I : 178. l.; Versegghy: Ung. Sprach. 207—8. l.

A *ts* és *cs* vitája, valamint a helyesírás kérdése mellékes, mai nap is ép annyi zavar uralkodik ezen a téren, mint Révaiék korában, mert írásunk sem következetesen szófejtő, sem phonetikus. Révai természetesen itt is a régiséget, Verseghy az élő nyelvet állította vezetőül. Igen figyelemreméltó Verseghy ajánlata az idegen szók írásmódjára: magyarosan kívánja írni az összes nyelvünkben használt idegen szókat, nemcsak a latinokat, hanem a francziákat és németeket is, de kiveszi a tulajdonneveket, ezeket eredeti orthographiával írja.¹ E fölfogás nemcsak sokkal tisztultabb, mint bárkié korában, hanem teljesen, még részleteiben és korlátozásában is megegyezik az ajánlata azzal az eljárással, a melyet az újabb magyar nyelvész i skola követ.

Ezeket a kérdéseket nem is vitatták részletesebben, érezték, hogy argumentumokkal nem lehet győzni, az ítéletet ezekről már kimondja az ember, mikor a két ellentétes fölfogás egyikéhez csatlakozik. Annál nagyobb tömegét idézik a bizonyításnak, mikor a legfontosabb kérdéssről, az ikes ragozásról szólnak. Révai fölosztása szerint az igék első osztályába tartoznak, a »forma indeterminata«-t követik az alanyi ragozású iktelen cselekvő és átnemható igék, a »forma indeterminata secunda«-t az ikes cselekvő, átnemható és szenvedő igék, a melyeket az *ik* miatt »radice aucta« jelzővel lát el, míg a harmadikat, a »forma determinata«-t a tárgyaz ragozásúak. Bebizonyítja a régi és újabb nyelvből vett példákkal, huszonkilencz lapon végig, hogy az ikes ragozás a nyelvben megvolt. Eddig Révainak tökéletesen igaza volt, az ikes alak a Halotti Beszédtől kezdve mai napig is megvan az irodalomban. De azt is hozzáfűzi és okokkal támogatja, hogy az *ik* tulajdonképen a harmadik személyű névmás, *ő*, s a régi nyelv iránti buzgó tiszteletéből azt követeli, hogy az ikes igéknél az ikes alakkal éljünk, az ikteleneket monstrumoknak tartsuk. Sőt tovább megy, azt állítja, hogy őseink a két forma között minden időben pontosan, szigorúan és következetesen különbséget tettek², és ez a következetes használat »antiquissimus, perpetuus, nunquam interruptus« volt, csak a XVIII. század közepe óta kezdett az iktelen forma az emberek tudatlanságából lassan-lassan terjedni.³ Majd még tovább megy, egyenesen hazugsággal vádolja Verseghyt, mert azt meri állítani, hogy az ország sok vidékén nem élnek az ikes ragozással; az igazság szerinte az, hogy »Egy Magyar Vármegye sinsz Országunkban, a' hol nem hallatnék a' harmadik forma, ha mindjárt elegyesleg is.«⁴ Itt már Révai nagyot téved, és ellenfelének volt igaza; az az állítólagos perpetua és nunquam interrupta consuetudo nem volt olyan állandó és meg

¹ Tiszta Magy. 65. l.

² Elab. Gramm. II : 947. l.

³ U. o. 887. l.

⁴ Miklósi, V. F. tisztátalan magyarsága, 30. l.

nem szakított, ellenkezőleg, már a nyelvemlékek bizonyítják, hogy a nyelv legrégebbi állapotában is élt egy pár iktelen alak. Az is igen helyes és találó észrevétele Verseghynek, hogy a magyar nép nagy része nem ismeri már az ikés ragozást, csak a jelen idő egyes harmadik személyében. Eddig most Verseghynek van igaza, de a mint tovább szövi okoskodását, ép úgy megtéved, mint Révai. Azt állítja, hogy az ikés ragozás eredetileg nem is volt meg a nyelvben, későbbi, még pedig nem a nyelv szellemében történt fejlődés, valószínűleg szláv hatás eredménye. A következtetés alapja hibás, Verseghy épen arra nem gondol, a mit maga hirdetett, hogy a nyelv él, változik, ezért okoskodása, melylyel az ikés igék meglétét tagadja, szintén részben téves.

Támadó okait négy pontban lehet összefoglalni:¹

1. Az ikés ragozás a nyelvtörténet tanúsága szerint nem volt meg kétségtelenül a régi nyelvben, mert mint maga Révai kimutatta, már igen régi írások és könyvek közölnek iktelen alakokat. Másrészt a régi írások és könyvek helyesírása oly megbízhatatlan, hogy nem lehet teljes határozottsággal reájuk építeni. Mindkét czáfólo okban volt némi igazság, de csak azt lehetett volna bizonyítani, hogy az iktelen ragozás már régóta keveredik az ikessel.

2. Az élő nyelv a legtöbb vidéken egészen megfeledezett az ikés ragozástól. Nemcsak az összes ikés igéket az iktelenek módjára használja, hanem még abban sincs a különböző vidékek között megegyezés, melyik igét illeti meg az ik, melyiket nem. Az ikés ragozás tehát nem általános használatú. Ez az okoskodás helyes; de természetesen csak az élő nyelvre vonatkozik.

3. Az ikés igéknek csak bizonyos időkben és bizonyos személyekben van külön ragozásuk, egyébként teljesen megegyeznek az iktelenekkel.²

4. Az ikés igék nagy zavart okoznak a ragozásban, mert az első személy *m* ragja le van foglalva a tárgyias ragozásra, a föltételes jelenben *s* az elbeszélő multban az *ám*, *ém* rag szintén, s a harmadik személyé, az *ék*, az iktelenek első személyével egyezik, *törnék* tehát egyformán lehetne első (*tör*) vagy harmadik személy (*törék*). E két utolsó oknak szintén nincs bizonyító ereje.

Az *ik* képző ellen is fölszólal, kimutatja, hogy az *ik* nem lehet névmás, hanem csak a tárgyatlan, illetőleg átnemható igéknél jelölte a személytelenséget. Nem mondja ki határozottan e nézetét, melyet az újabb nyelvtudomány is elfogad, csak sejteti,³ de igen egyszerű okkal bizonyítja be, hogy az *ik* nem *ő*: már az egyszerű *esz*-ben (*esz* a méreg) is benn kell lenni a harmadik személynek, a mint pl. az iktelen *visz*-ben, *hoz*-ban megvan. Az *ik* egyáltalán nem képző, hanem csak rag, mert ha képző

¹ A 3. pont kivételével a többi összeállította Riedl i. h. 437—438. l.

² Összesen tíz alakban van eltérés (az *and*-, *end*-es jövőt is számítva).

³ Tiszta Magy. 101—102. l.

volna, hatását megérezné a többi személy is, vagyis, mint már a Proludiumában hirdette, ha az *ázik*-ban az *ik* képző volna, akkor az első és második személye így volna: *ázikok*, *áziksz*.¹ Révaiék nem győzték gúnyolni ezt az okoskodást, a modern nyelvtudomány azonban igazat ad Verseghynek.²

Az elfogulatlan vizsgáló előtt tehát kétségtelen, hogy a kérdés első felében Révainak volt igaza, az ikes ragozás nem tótos, hanem régi magyar sajátosság. De már a második felében tévedt, a mai nyelvhasználat határozottan az iktelen alak mellett szól, a nép azt használja. Okoskodásuk tehát, bár mindegyikben sok tudományos, értékes megjegyzés van, tulajdonképpen téves volt, nem vették észre, hogy a két eszmemenet nem rontja le egymást, hanem kiegészíti, a kettő együtt fejt meg az ikes igék kérdését. Ha Révainak ép olyan erős érzéke lett volna az élő nyelv iránt, mint ellenfelének, ha Verseghy ép úgy tanulmányozta, ismerte volna a nyelv történetét és fejlődését, mint pap-társa, akkor mindketten beláthatták volna, hogy az elkeseredett küzdelem céltalan volt, és munkásságukat nem szembe kellett volna állítani, hanem összefoglalni, egymáshoz fűzni. Külön-külön mindakettő hibás, együtt az igazságot adják. Ezt azonban sem ők, sem pártfeleik vagy közvetetlen utódaik nem látták be, s csak a legújabb kor mondott végleges ítéletet.

Ma már meg van állapítva, hogy az ikes ragozást körülbelül a XVII. század második feléig megkülönböztette a nyelv. Eleinte, a mint Simonyi Zsigmond kimutatta, az ikes ragozással valószínűleg az igéknek reflexív voltát jelölték meg (húzódik, fogódzik), tehát semmi esetre sem volt az *ő* névmás, mint Révai kívánta, majd a transitív igékhez is hozzátették, ha intransitívekké akarták alakítani (esz a méreg, a gyerek eszik), végre azokra az igékre is áterjedt, melyeknek transitív párja nem volt (fesel és feslik), úgy hogy az *ik* már nem is annyira a reflexívumot, mint az intransitívumot jelölte. Így számos igét ragoztak iikkel is, iktelenül is, a nélkül, hogy a kétféle alak között jelentésbeli különbség lett volna, és a kétféle ragozás közt is mindjobban elmosódott a különbség. Már a XVI. században van sok adatunk a vegyes, azaz »szabálytalan« használatra, melyek innen annyira szaporodnak, hogy a XVIII. században már sokszor az írók sem érzik a különbséget, sőt maga Révai is használta az iktelen alakot! Azóta a legtöbb magyar nyelvjárás csak az iket tartotta meg, a többi különbséget elenyésztette, még pedig a második személynél olyanformán, hogy a sziszegő hangon végződő töveknél az ikes *l* ragot, a többieknél az iktelen *sz*-et használja.³ Az iro-

¹ 100. §. 73. l.

² Szimyei József, Vörösmarty mint nyelvész. Figyelő (Abafi) IV : 282.

³ Legújabbban a *t-d* végűek, ha a *t-t* vagy *d-t* sziszegő hang előzi meg, szintén jobban szeretik az *l* ragot (festel), s úgy látszik idővel áterjed ez a sajátosság a puszta foghangú tövekre is.

dalmi nyelv, mely mindég conservatívabb a népinél, még ragaszkodik az ikes ragozáshoz, de újabban még itt is egyre veszíti a tért, úgy hogy rövid idő múlva teljesen feledségbe megy, s csak a harmadik személy ikje fogja hirdetni a külön ragozást.¹

A másik mélyreható kérdés, a jotta és ypszilon küzdelme, nem helyesírási vita volt, mint még Riedl is mondja, bár fölismeri a probléma mélyebb gyökerét. Nem arról folyt a vita, *j*-vel írjuk-e az említett esetekben a szókat vagy *y*-nal,² hanem hogy hozzátartozik-e a *j* a képzőhöz, vagy csak kötőhang, azaz — mint ők mondták — bélyegbetű-e a *j*. Verseghy tagadta, mivel ma már sok esetben sem a birtokos személyragnál, sem a tárgyas ragozásnál vagy a fölszólító módban nincs nyoma (ház-a, les-i, rejtse), és sokkal nagyobb azon alakok száma, a hol egészen hiányzik, vagy a végső mássalhangzó megnyújtása pótolja. A megfigyelés, a melyből Verseghy kiindul, itt is helyes, a *j* csakugyan sok esetben nem látható, sőt a legújabb kutatás Verseghynek sokkal nagyobb mértékben ad igazat, mintsem azt még pár évvel ezelőtt is gondoltuk volna. A tárgyas ragozás és fölszólító mód képzője ugyan határozottan a *j*, s ebből a szempontból Verseghy okoskodása valóban helytelen, ha magát a *j* képzőt nem is tudjuk pontosan megfejteni;³ a birtokos személyrag többesében azonban legföllebb a történetünk előtti időben lehetett meg eredetileg a *j*, az egyes számban pedig kétségkívül régebbi a *j* nélküli alak.⁴ Az ebből következtetett tétel azonban, hogy a *j* már nem tekintendő képzőnek, téves, Verseghyvel szemben Révainak kell igazat adnunk, s az ő etymologikus helyesíráásával el kell fogadnunk a *j*-t is.

A helyhatározó *n* rag megkettőzésének szintén mélyebb alapja volt, mintsem gondolták, főntebb czéloztunk is rá. Nem orthographiai különösség első sorban, hanem annak észrevétele, hogy a helyhatározó és módhatározó *n* rag az élő nyelvben két külön rag. Révai, mivel a régi nyelv nem tett közöttük különbséget, s ő maga a ragokat csak etymonjuk, nem pedig mondattani szerepük szerint vizsgálta,⁵ nem ismerte ezt föl.⁶ Verseghy füle meghallja, hogy az előbbi *n* előtt a kötőhangzó zárt, az utóbbi előtt nyílt. Itt megint helyes volt az alap,

¹ Az ikes ragozás történetére lásd Simonyi cikkét az Egyetemes Philologiai Közlönyben XI : 372—399. l., és a Magyar Nyelv (I : 292—295.), valamint a Tüzetes Magyar Nyelvtan ide vonatkozó fejtegetését (I : 588—592.).

² Balassa József is ebben a téves hitben írt vitatkozásukról a Tüzetes Magyar Nyelvtanban (I : 209.).

³ Budenz József a rokon nyelvek segítségével csak valószínűvé tudta tenni, hogy a tárgyas ragozás *j*-je eredetileg *l* volt (lásd Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtanát, 608.); a fölszólító mód *j*-je torokhang volt (u. o. 630. l.).

⁴ Szinnyei, A birtokos személyragozásról, Magyar Nyelvőr XVIII.

⁵ Miklósi i. m. 98. l. szépen és jegén nála egyforma határozás.

⁶ Etymologiai szempontból nincs is köztük különbség. L. Balassa-Simonyi: Tüzetes Magyar Nyelvtan, I : 657—658. l.

a melyen Verseghy állott, de helytelen volt a követelés, hogy ennek a megkülönböztetésnek az írásban is meglegyen a nyoma.

Az *é*-re vonatkozólag (pl. király-*é*, nemzet-*é*) kétségtelenül Verseghynek volt igaza. A birtokos viszony fogalma megvan ugyan benne, de maga semmi esetre sem genitivus, mint Révai kívánja, a ki ép olyan ragozott formának, esetnek tartja, mint a dativust, accusativust vagy ablativust,¹ hanem képzett szó, tőszó, melyhez még újabb képző (a többes) és ragok is járulhatnak, az *é* tehát képző,² nem pedig a genitivus ragja. Verseghy jól mondja, hogy a magyarban a latin genitivusnak a dativus felel meg, s a birtokszóhoz hozzá kell tenni a személyragokat.

Egy pontban azonban teljesen alaptalan a támadása. Révai a sémi nyelv alapján kimutatta, hogy az igei személyragok névmások, és ha nem tudta is pontosan megfejteti a ragokat, már ezzel a határozott, bizonyítékokra épített állításával olyan hatalmas lépést tett, a mely csak dicsőséget szerez nevének. Verseghy nem tudta nyomon kísérni fejtegetéseit, nem látta be ennek az elvnek igazságát és fontosságát, merész, alaptalan hypothesisnek bélyegezte azt, a mi Révainak egyik legfőbb érdeme. A czáfolata megint nem szűkölködik talpraesett megjegyzések nélkül, újra termékeny gondolatot visz a harcza, csak a fegyvert használja rosszul. Azt mondja Herder nyomán,³ a személyrag nem lehet névmás, mert az ige előbb megvolt a nyelvben, mint a névszó.⁴ Való igaz, és e fölfogás is bizonyosságot tesz arról, hogy Verseghy jobban belátott a nyelvnek, a gondolkodás eszközének szellemébe, mint Révaiék, a kik ezért az állításáért kigúnyolták.⁵ De azt már nem tudta, hogy az ige nem mint *egyszerű szó* előzte meg az ember gondolkodásában a névszót, hanem mint mondat, mint cselekvési fogalom. A praehistoricus ember, mikor gondolatait, érzelmeit először kezdte nyilvánítani, az articulált hangokkal nem fogalmat, hanem ítéletet akart közölni, a mely természetesen ige volt, valószínűleg harmadik személyű gondolati alanynyal. Így nagyon szépen megfért volna egymás mellett a két nézet: épen az által, hogy az ember a cselekvés fogalmához a különböző személyeket hozzáfűzte, lett e személyek nevéből, a névmásból személyrag.

¹ Miklósi i. m. 99—101. l.

² Riedl téved, mikor azt állítja, hogy Verseghy az *é* képző voltát nem vette észre. (I. h. 444. l.) Ellenkezőleg, az Ungarische Sprachlehre 16. oldalán határozottan a képzők közé sorolja. A' tiszta Magyarorszában pedig igen szépen kifejti az inflexio (rag) és formativa (képző) között a különbséget, és egyenesen kimondja, hogy az *é* betűt genitivusnak azért nem tartja, mert lehet hozzá inflexiókat, ragokat tenni. 41. l.

³ Abhandlung über den Ursprung der Sprache. III. rész. 87—89. l.

⁴ Tiszta Magy. 5. l.

⁵ Boldogrét i. m. 172—173. l.

Természetesen e pontokkal nem merítettük ki a két nyelvtudós között az ellentéteket. Sőt azt lehet mondani, majd minden kérdésben megvolt közöttük a különböző kiinduló pontnak megfelelő eltérés, csak nem kínálkozott alkalom ezt az eltérést hangsúlyoztatni. A passivum kérdése, a *h* mássalhangzó volta, a kettős betűk egyszerűsítése: jóformán csak ezekre nézve volt hallgatag megegyezés közöttük, a többi állításuk mindég tagadta a másikat. Azokra kívánunk itt csak rámutatni, a melyek a nyelvről való fölfogásukkal szorosabb kapcsolatban állanak, vagy módszerükre jellemzők.

Az egyiket már érintettük, a szófejtést. Révai nem elégedett meg azzal, hogy megfejtse a rokon nyelvekből az egyes szavak eredetét, hanem a képzőknek és ragoknak is ki akarta mutatni az eredeti jelentését. Versegly azonban eddig nem megy el. »Az igazi szónyomozásnak megvannak a határai: megkeresi a képzőket és ragokat, a melyekkel szavakat képezünk, declinálunk és coniugálunk, elválasztja a tőszóktól a hozzájuk kapcsolt betűket (hangokat), hogy ebből az elkülönítésből megállapíthassuk az analogia általános szabályait. Ha azonban a szófejtés azzal foglalkozik, hogy a tőszavak eredetét idegen nyelvekben keresse, hogy a képzőket és ragokat valóságos szavakból fejtse meg: akkor a képzelet csalóka útjain eltéved, és ingatag, sőt nevetséges hypothesiket gyárt.«¹ *Elvben* Révainak volt igaza, módszere helyes volt, és a szófejtés ma már tudományos eljárássá lett — még ma is ingatag alapon áll ugyan! — a képzők és ragok is kétségtelenül jelentős szók voltak valamikor — mély, a nyelvészet legfenekére ható lélek volt az övé, hogy ezt a nagy igazságot belátta, de ép olyan szerencsétlen volt, mikor ezt az elméletét *praktikus* térre vitte át: szófejtései nem állhatják ki a szigorú kritikát. Nem is csoda az akkori tudományos segédeszközökhöz képest, mikor egyformán hasonlíthatta a magyart a finn és zsidó nyelvhez. A képzők és ragok megfejtése pedig egyenesen fölhívta a kritikát. A képzőkben és ragokban jelentést keresett, még pedig legtöbbször modern jelentésű szót: Révai, a történeti nyelvész, a nyelv legrégibb jelenségeiben a XVIII. század szavait találta meg! A *t* rag szerinte *tárgyat* jelent s. eredeti alakja *et*, a mult idő jele viszont *tő-te*, s jelentése *plenum*, *perfectum*, *absolutum*, a parancsoló mód *j*-je annyi mint *ej!* *hej!*² a középfoké az *öb*, azaz a *bő*-ség, a fölső foké, még hozzá a *leg*, a mi *superfluum*st jelent.³ Annyira megszerette Révai ezt a theoriát, hogy az ő jóváhagyásával Horvát István már egyenesen azt hirdeti, a képzett szókban nem is magát a szót, hanem a képzőt ragozzuk

¹ Ung. Sprach. 56. l.

² Miklósi i. m. 23., 37., 38. l.

³ Boldogréti i. m. 256.

városé, várostól, álnokhoz, álnokod, itt a *os* és *nok* képzőt tettük birtokos stb. állapotba.¹

Bármilyen tudományos volt is Révai gondolata, a bizonyításnak ez a módja jogosan rontotta le — nem a mi szemünkben, hanem Verseghyében — minden szónyomozó érdemét. Az ő finom érzéke mindjárt észrevette Révai végzetes tévedését, és erős hangon tiltakozik az ilyen »etymologiai játék« ellen. »Kicsoda ne vonogassa mosolyogva vállait, mikor újabb Etimologikusunk in Antiqu. Litt. hung... § 82. az *sz* és *l* suffixumokat e' két pronomenből: *esz* és *al*, mellyek valaha annyit tettek az ő ítélete szerint, a' mennyit most *te* tesz, olly imponens hanggal származtatta, mintha szavainak valóságárúl kételkedni nem lehetne... Elhagyom én az efféle származtatások' bajnokirúl amaz által-lyában való jegyzést, hogy egy betüből két vagy háromféle betüt, vagy ellenben többféle betükből egyet deriválnak, minden állandó törvény nélkül, ammint ezekbe jut.«² A bírálat azonban nem használt, Révai megmaradt merész fejtegetései mellett, sőt Verseghy ellentmondása csak fokozta tüztét, annyira elmerült már szöfejtéseiben, hogy semmi figyelmeztető szót nem hallott meg. De így voltak mind a ketten: egymás okoskodásában meglátták a hibát, meg is mondták egymásnak — hogy annál jobban haragudjék mindegyik a másikra. Mint Goethe Tassójában Tasso és Antonio azért voltak elkeseredett ellenségek, mert a természet nem egy embert alkotott kettőjükből.

* * *

A heves vitatkozás mindenfelé nagy hatást tett. A magyar irodalomban ugyan nem voltak ismeretlenek az irodalmi harcok, a XVIII. század 80-as évei csak úgy visszhangoztak az írók fegyvereinek csattogásától, de még sem lehetett azokat e szenvedélyes, mondhatni véres nyelvész-háborúhoz hasonlítani. Minden olvasni tudó ember figyelemmel kísérte a vitatkozás összes mozzanatait, elkérték egymástól a könyveket, vagy meghozatták egymás révén, különösen Kazinczyék,³ úgy hogy Verseghy könyvei igen szépen keltek.⁴ Mindenfelé tárgyalták a harcot, vitatkoztak, kérdezősködtek egymástól, biztatták barátait, mondjanak ítéletet a vitában.⁵ Kazinczynak e korból való levelei tele vannak figyelmeztetéssel, fölvilágosításokkal, utasításokkal. A megvitatott pontokat a közönség, magukat az írókat sem véve ki, természetesen nem értette meg, fogalmuk sem volt azokról a mélyreható kérdésekről, a melyeket Révai

¹ U. o. 232—233.

² Tiszta Magyarság 13—14. és 15—16. l.

³ Kazinczy Nagy Gáborhoz. 1805 szept. 7. L. Kaz. Lev. III : 437. l.

⁴ Vitkovics írja Povolni Mihálynak, Vitkovics művei III : 5. l.

⁵ Kiss János és Németh László Kazinczyhoz. L. Kaz. Lev. III : 432. és 452. l.

és Verseghy fejtegettek, nem is sejtették, hogy a nyelvtörténet és a nyelvsvizsgálás uralmáért folyt a küzdelem, véleményük csak a külsőségeket érintette, a *j*-t, a *ts*-t vagy *cs*-t, nagy ritkán emelkedtek oda, hogy az ikes ragozásban lássák a harcز ütköző pontját,¹ legtöbbször a harcز módja, a sértő kifejezések kötötték le érdeklődésüket. Valóban, az egykorú megjegyzésekből még halvány képet sem kapnánk a vitáról, egyszerű orthographiai harczczá zsugorodnék össze. Fönnmaradt Révai egyik lelkes hívének megjegyzése, ki az írókat Révai-pártiakra és Verseghy-pártolóokra osztja: »Révaiánusok: Endrődy, Kovács, Lentsési, Horvát, Ferenczy. A kis Kazinczy, Kulcsár felek, Virág, Rájnis, Pápai, Fabchich, Geörch az ellentáborba tartoznak.«² Ime Kazinczy, Révainak szenvedélyes pártfele, a ki az ő kedvéért Verseghy-t egészen megtagadja, »grammaticája miatt is a' Nemzet'legszerencsétlenebb Íróinak számokba számlálja«,³ félig »Verseghyánus« a kortársak szemében — mert *cs*-t és *cz*-t ír! Ennyire értették meg Révait hű tanítványai! Ettől kezdve csakugyan két pártra szakadt a közönség, azaz a régi két párt, a jottisták és ypsilonisták pártja megmaradt, csak hogy az elsőt Révaiánusnak, a másikat Verseghyánusnak nevezték. A hevesebbek nevetségesnek tartották a másik párt híveit, miért, azt — Horvátot kivéve — maguk sem tudták, Kazinczy, Mártonfi, Paintner, Ferenczy elítélték és kárhoztatták Verseghy-t, de a nagyobb rész, a mérsékeltek, bárhova is számították őket a közönség, *helyesírásukkal* csatlakoztak az egyik félhez, *elvekben, elméletben* azonban nem.

Ezek, és határozottan mondhatjuk írónk nagyobb fele, egyáltalán nem törődött a küzdelem lényegével. Írtak valamilyen orthographia szerint, de sem a másikat azért nem üldözték, sem elveiket nem terjesztették.⁴ Annál kevésbbé gondoltak arra, hogy egymást gyűlöljék, üldözzék. Verseghy-t magát volt legkevesebb okuk gyűlölni. Még Révai legtűlözőbb hívei is üntig hangoztatták, hogy Verseghyben szeretik a kedves, megnyerő embert, maga Kazinczy is mindég kiemelte — a ki különben igen rossz néven vette Révainak, hogy említett levelével visszaélt, és a bizalmas közlésül szánt írást kinyomatta⁵ — és Horvát, az álnévű támadó, még 1809-ben is úgy nyilatkozik, hogy nemcsak szereti, hanem forrón tiszteli is.⁶ A kik távolabb állottak a vitától, a kik azt csak a harczoló felek írásából ismerték, azok meg éppen Verseghy mellett nyilatkoztak. Nem is lehetett másképen, a sympathikusabb, a szeretetre és tiszteletre méltóbb minden esetre Verseghy volt. Szépen és találóan írja Csehy József, Kazinczynak az irodalom

¹ Ragályi Tamás Kazinczyhoz. 1805 aug. 8. U. o. 404. l.

² Ferenczy levele Horváthoz. 1808 máj. 16. Idézi Vass i. m. 67. l.

³ Levele Cserey Farkashoz. 1806 júl. 31. L. Kaz. Lev. IV : 248. l.

⁴ Vitkovics Kazinczyhoz. 1809 decz. 1. U. o. VII : 120. l.

⁵ Pályám emlékezete (Abafi kiadása) 332. l.

⁶ L. Vitkovics i. levelét Kazinczyhoz (Kaz. Lev. VII : 120.).

és írók iránt élénken érdeklődő katona-barátja: »Verseghy iránt nem könnyen tudnék meghidegülni. Révay nagyobb lehet a Philológiában, de Verseghi kinyíltabb fő és érez. Én személyében egyiket sem ösmerem, de bücsülöm mind a kettőt, Verseghit szeretethetném is.«¹

Igy volt az a kis budai, illetőleg pesti kör is, mely egyformán közel állott Révaihoz és Verseghyhez is. Vitkovics volt a lelke, az öreg Virág, Horvát és a fiatal Szemere a tagjai,² Kazinczy későbbi triászának első nyilvánulása. Ez a bizalmas baráti kör, melynek jókedvű tagjai akarva sem tudtak volna haragudni (ekkor már Horvát sem), egyformán becsülte a két ellenfelet, a grammatikával pedig — nem törődött. Ezek az emberek, a kikről a világ azt hitte, hogy egyebet sem tesznek, mint vitatkoznak s a nyelv kérdéseit feszegetik, csak akkor tereltek a grammatikára a beszédet, ha meg akarták egymást nevetetni. Ilyenkor előhozták Révai *ravvák*-ját, a határozói igenév többesszámát, a Magyarok Istenek-et, ezt az ósdi módját a beszédnek, a debreczeni grammatika adódik-ját, és jót mulattak egy-egy sikerült alkalmazásán. A nagy kérdések ilyen ártatlan, kedves tréfákra szolgáltak!³

Lassanként az egész harcz feledségbe ment, az emberek csak azt jegyezték meg maguknak, hogy Révai és Verseghy hevesen összetűztek, de magával a vitával többé nem törődtek. Az akkori tudományos állapotoknak legmaróbb szatírája az a körülmény, hogy a nagy elméleti küzdelmet csak egyetlen mozzanata élte túl, az, a melyet mindakét fél egyaránt mellékesnek tartott, a helyesírás kérdése. Verseghy is, Révai is jól tudták, hogy az orthographia a nyelvtannak nagyon is jelentéktelen fejezete, vitatkoztak ugyan rajta, mert beletartozott az elméletükbe, de sok ügyet nem vetettek rá. Ezt azonban nem tudta — Kazinczy. Ő, a nemzet irodalmának vezére, az országban a legtekintélyesebb író, mindég szívesen vette a külsőségeket, most is ez a pont, a legkevésbé fontos, ragadta meg figyelmét. A helyesírás kérdéséhez jól értett, a tudományos nyelvészet nagy kérdései azonban már meghaladták tanulmányait. Hiszen nemcsak hogy Verseghy grammatikáját nem tudta elolvasni, maga mondja, hanem még Révainak nagytudományú munkáit is csak a »szép deákságuk miatt olvashatja«!⁴ De azért mégis úgy érezte, hogy a nagy vita után az ő ítéletét is várja a közönség. Nyilatkozott tehát leveleiben. Határozottan és nagy hévvel Révai mellett, nem annyira a tudományos, mint inkább a személyes viszony szavára hall-

¹ 1806 okt. 16. L. Kaz. Lev. IV : 366. l.

² Vitkovics levele Ivánszky Antalhoz, 1810 máj. 7. (Vitk. összes művei III : 20.)

³ Vitkovics i. levele decz. 1-ről.

⁴ Levele Dessewffy József grófhhoz, kelet nélkül (1809 okt.). L. Kaz. Lev. VII : 24.

gatva; dicsérte őt, barátját, és gáncsolta Verseghyt, a kit, hiába állítja, soha sem szeretett. De csak pusztá szóval. Okokkal nem támogatta ítéletét. Ezeket, az okokat t. i., a helyesírási vitára tartogatta, és itt bőven árasztotta, annyira, hogy barátait, tehát az íróközönség nagyobb részét megnyerte a Révai orthographiájának, mert ő is azt követte. Jól mondja Bánóczi: »hogy a Tsétsi-Révai-féle helyesírás lett általános, nagyrészt Kazinczy fáradozásainak eredménye.«¹

Az írók tehát nagyrészt elfogadták, Kazinczy tekintélye folytán,² Révai helyesírását és az ikes ragozást, a melyet Kazinczy szintén pártolt. Az ikes ragozás elterjedéséhez azonban még egy másik mozzanatnak is hozzá kellett járulnia. »Révainak okokban és támadásokban bővelkedő fejtegetése és Kazinczynak nagykörű munkássága és folytonos sürgetése valóban elegendő lehetett volna-e arra, hogy a magyar írók egy oly alakkal éléshez szokjanak, melyet a közbeszédben ők maguk sem használtak rendszeren? Bizonyára nem. Hozzájárult azonban az általánosan megindult nyelvújítás. Ez szoktatta az írókat az újnak és szokatlannak keresésére, a ritkának s ezért föltűnőbbben hangzóknak alkalmazására.«³

Az ikes ragozás és a jottista írásmód átment a nagy közönség tollára, és ez az egy körülmény Révainak szerezte meg a győzelmet. Őt tartotta majd mindenki ezért, jóformán csak ezért, győztesnek a vitában, az Antiquitates-t és az Elaboratior Grammaticát a legkiválóbb magyar nyelvtudományi munkának, a mely diadalmaskodott Verseghy Tiszta Magyarságán és Sprachlehre-jén. Miben állott e győzelem, miben múlja fölül Révai munkássága Verseghyét, azt nem sejtették, senki se kutatta, csak hirdették buzgón, pedig a két ellenfél közül nem is Révai volt a győztes, nem ő vitte diadalra a zászlót, hanem az irodalmi viszonyokon kívül első sorban a harmadik, Kazinczy.

* * *

A méltó, komoly elismerés, a melylyel a tudomány és irodalom mind a két küzdőfélnek tartozott, sokáig váratott magára. Révai előbb megkapta. A nyelvújítók az ő nevét használták föl czégerül, s később Toldy tudományos alapon is megadta neki a

¹ I. m. 342. Érdekesen lehet bizonyítani, hogy az írók Kazinczyra hallgattak és nem Révaira. Ugyanis abban az egy pontban, a miben eltért a véleményük, a *cs*-re és *cz*-re nézve (Révai *ts*-t és *tz*-t ír, Kazinczy, a mint Verseghy is, *cs*-t és *cz*-t) a közönség nem fogadta el Révai írómódját, hanem Kazinczyhoz csatlakozott.

² Cserey Farkas egyik levelében (Kaz. Lev. IV : 264—265. l.) nyíltan megvallja: »a' Te ítéletedet minden dolgokba, és így ebbe is annyira becsülöm, hogy abbul szabadon arányzom Verseghinek heljtelen állatásait.«

³ Bánóczi i. m. 360—361. l.

kiérdemelt dicsőséget. Utána félszázadig Révai diadalát hirdette a nyelvtudomány, míg legújabban, az orthologia fölébredésével, az elfogulatlan vizsgálódás mindkettőjüknek kijelöli díszes helyét a nyelvtudomány történetében. Ma már büszkeséggel tekintünk mind a kettőre, mert nagyok voltak mind a ketten.

Mint nyelvtudós kétségen kívül Révai volt a nagyobb. Örök dicsősége marad Révainak és örök büszkesége a magyarságnak, hogy a nyelvtudomány két legfontosabb módszere közül az egyiket, a történetit, fölfödözte, a másikat, az összehasonlító, először alkalmazta a magyar tudományban. A mit Schlegel 1808-ban, Grimm 1819-ben hírdetett, azt ő együtt követte már 1803-ban, szerencsére latin nyelven, s így az elsőse kétségen kívül áll még a külföld szemében is. Követte, mondtuk. Mert a törvény fölfödése csak éles elmére, mélyen a nyelvtudomány szellemébe látó szemre vall, az a körülmény azonban, hogy a fölfödött törvényt alkalmazta és egy nyelvmeléken következetesen végigvezette, valamint hogy az egész nyelv rendszerét ezeknek a törvényeknek az uralma alá állította, és a nyelv minden jelenségét a törvények következiként tüntette föl: olyan kiválóság, mely az éles elmén, mélyen pillantó szemén kívül tudományos, fegyelmezett gondolkodást, a nyelv egész történetének alapos ismeretét, a rokon nyelvek lelkiismeretes tanulmányozását bizonyítja. Csak át kell lapozni négy nagy kötetét (az *Elaborator Grammatica III.* kötete kéziratban maradt), bámulatot kelt az a rendkívüli, mérhetetlen tudomány, a mi benne le van rakva.

Ezt a nagy érdemét, a melyhez hasonlót a magyar nyelvtudomány sem előtte, sem utána nem ismer, nem kisebbíti az, hogy nyelvhasonlítása nem állja ki a mai fejlettebb tudomány kritikáját;¹ hogy a hangváltozás törvényei közül csak véletlenül ismert föl egyet-kettőt, és így legtöbbször valóban megtévedt, a mint Verseghy hirdette; hogy történeti fölfogása túlzásokra ragadta s olyan állításokra csábította, melyek az igazságot meg sem közelítik.² Tévedései nagyrészt a kor tudományának hiányosságaiból következnek, hogy pedig a merész fölfödött elragadta heve, az épen gondolkozásának merészségét bizonyítja, a mi nélkül sohasem fődözte volna föl a nyelvtudomány történeti módszerét.

Az egyetlen dolog, a miben Révai gyöngé volt, az élő nyelv jelenségeinek ismerete. Láttuk, hogy nem tudta, vagy nem akarta tudni, hogy az íkes ragozás elvesztette jogosultságát az élő nyelvben; tagadja, hogy különböző nyelvjárások vannak, szerinte a nyelvjárásbeli különbségek — hibák, a melyek úgy csúsztak be

¹ Szinnyei József, Révai magyar-ugor nyelvhasonlítása, *Nyelvtudományi Közlemények* 1879.

² Egy párt idéztem fentebb a 193. és 199. lapokon.

lassanként a régi nyelvbe;¹ elismeri és föl akarja újítani a régi nyelvnek elavult, már csak az irodalmi nyelvben előforduló igealakjait, sőt azokat is, a melyek az élő nyelvből egészen kivesztek, a látvám, látvád, látvája-féle személyraggal ellátott határozói igeneveket; sőt az élő nyelvvel nem törődve, sohasem létezett alakokat költ és iktat a paradigmák közé; ismer ilyen genitivusokat: népé-jé (id, quod populi est) népek-ék-é (ea, quae populorum sunt) és ilyen dativusokat: népéknek, népekéknek.

De legnagyobb bizonyítéka annak, mennyire nem törődik, sőt megveti az élő nyelvet, ha csak látszólag is ellentmond a réginek, az a két jelenség, a melyek közül egyikre már Bánóczi fölhívta a figyelmet.² Révait annyira elfogta az ypsilonisták ellen a harag, hogy nem hallgatva a fülére, azt vitatta: a fog- és nyhangokat, ha utánuk *j*, vagy a *t*-t és *d*-t, ha utánuk sziszegő következik, nem szabad összevonva kiejteni, hanem a két-két hangot tisztán kell hangoztatnunk; nem így kell beszélnünk: attya, aggya, annya, imáccság, láccik, hanem a mint az írás követeli: atyja, anyja, adja, imádság, látszik, vagyis egyenesen a kiejtést akarta megváltoztatni a helyesírás szerint. Unos-úntalan visszatér erre a kedvelt követelésére és gyalázza Verseghyt, a ki azt állítja, hogy született magyar így nem beszél. A másik a közép *e* (*ě*) kérdése. Tudja ugyan, hogy a magyar nyelvben kétféle rövid *e* hang van,³ de az *ě*-vel nem törődik, sem a magánhangzók rendszerébe nem illeszti, sem a nyílt *e* mellett meg nem emlékszik róla, úgy tekint, mintha nem is volna, sőt megszólja érte Verseghyt, a ki az Ungarische Sprachlehrében következetesen megjelöli.

Mind a két eljárásnak könnyü az alapjára rámutatni. A régi írott nyelvben az *ě*-nek semmi nyomára sem akadt,⁴ s a foghangok után rendszerint található *y*-t vagy *i*-t bátran olvashatta *j*-nek (látya, látia=látja), úgy hogy az volt a meggyőződése, hogy a régiek sem *ě*-t nem ejtettek,⁵ sem a másik fajta változást nem hajtották végre.

Akármennyi példát hordanánk is össze, csak azt lehetne vele bizonyítani, többet nem, hogy Révainak nem volt érzéke az élő nyelv iránt, sőt a mint Verseghy helyesen veszi észre,⁶ hogy hibát követ a magyar írásban (esedezem *előtted*, 's igen reménykedem, én Uram! méltóztassál nekem megengedned, hogy . . . stb.).⁷ A nép-

¹ E határozott, félre nem magyarázható sorok az Elab. Gram. I: 15. lapján olvashatók.

² I. m. 340. l.

³ Elab. Gram. I: 61.

⁴ Alig egy-két codexünk vagy nyomtatványunk jelölte meg az *ě*-t, de ilyenkor ugyanazzal a jellel különböztette meg a közép *ě*-t a nyílt *e*-től.

⁵ Az *ě*-t csakugyan nyelvjárási változatnak, tehát romlásnak tartja, Elab. Gram. I: 62. l.

⁶ Tiszta Magy. 168—169. l.

⁷ Elab. Gram. II: 932—933. l.

nyelv meg egyáltalában ismeretlen volt előtte.¹ Ugy érezte, hogy nincs is rá szüksége. Bár az élő nyelv rendszerét foglalta össze, ezt történeti alapon tette, az ő vezető eszméje a régiség volt, miért hallgasson a romlott mai nyelvre?²

Íme Révai minden tévedésének forrása erényei voltak. A mi őt nagygyá tette, az volt egyszersmind a gyöngéje. Hogy nagysága jóval, de jóval meghaladta gyöngeségét, hogy ezeket az apró foltokat szellemének nagy fénye egészen eltünteti, ezt az előbbieknél után fölösleges hangoztatnunk.

Méltó ellenfelét, Verseghyt szintén az orthologia fölléptével érte utól az igazi dicsőség, ez terelte a tudomány figyelmét a sokat üldözött, majd egészen elfelejtett nyelvtudósra. Alább meglátjuk, milyen közvetetlen kapcsolatok fűzték az orthológiát Verseghyhez, a *nyelvváltás* ellenfeléhez, de mint *grammatikusnak* is össze van kapcsolva neve az újabb nyelvtudomány fejlődésével.

Ha Révai fölfűződte a nyelvtudomány egyik legfontosabb módszerét, Verseghy viszont kimutatta, hogy a vizsgálódás alapjául az élő nyelvet kell tenni, s ezzel megjelölte a nyelvtudomány valódi tárgyát, az élő nyelv rendszerbe foglalását. De nemcsak a tárgyat, hanem a helyes szempontot is megállapította, mikor kijelentette, hogy a nyelvet mint élő, folyton változó szervezetet kell tekinteni, a mely fejlettségének különböző fokain eltérő nyelvi állapotokat tüntet föl. A nyelv életének változatos mozzanatai eltérők hajlékonyságra, árnyaló, színező, kifejező tehetségre, de helyességük egyforma, a mult állapot nem rosszabb, a jövő nem lesz jobb, helyesebb, mint a mai. Azt a törvényt is ő hangoztatta nálunk először, a melynek az egész nyelv legáltalánosabban hódol, a mely a nyelv megalakulására a legnagyobb befolyással volt: az analogia törvényét. Azok a sorok, a hol kimutatja, hogyan terjedt egy-egy nyelvi jelenség fokozatosan nagyobb és nagyobb körre, s még a rendhagyó alakokat is beilleszti bizonyítása sorába,³ nyelvtudományi irodalmunknak igen magas színvonalon álló része. Még azt is ki meri mondani, hogy ha a kivételes alakok nagyobb számmal vannak, mint a rendesek, akkor az utóbbiakat kell hibásaknak tartani. Íme az analogia erejének fő kritériumát is meghatározza!⁴

¹ A *magló*-t p. Pereszlényi téves utasítása (L. Corpus Grammaticorum 411. l.) nyomán equá-val fordítja (Elab. Gram. I. 220.), holott az a nép nyelvének mint összetett szó mént jelent.

² Érdekes jelenség, hogy Révai még a latin nyelvet is megrontotta. ha szüksége volt rá. Akárhányszor írja az ilyen rossz és képtelen alakokat (de sohasem szövegben, csak magyarázatképen): *nomen mei* és *multus piscis*-t, a milyeneket még a legelfajultabb konyhalatinság sem ismert, s Révairól sem lehet föltenni, hogy helytelenségükről ne lett volna meggyőződve.

³ Ung. Sprach. 27. Főntebb idéztem eszmemenetének egy részét. Lásd a 192. lapot.

⁴ Ung. Sprach. 67. l.

Ezeknek az elveknek kifejtésében és hirdetésében határozó-dik Verseghy érdeme, első sorban a nyelvfejlődés elméletének védelmében. Ő volt nálunk az evolutionista nyelvészeti iskola megteremtője, egyik kengyelfutója a nyelvészet terén annak az iránynak, melyet később minden organismusra vonatkozólag olyan mély tudomány-nal, olyan messze kiterjedő hatással állított föl a század legnagyobb lángelméje, Darwin, és fejlesztett tovább méltó tanítványa, Herbert Spencer. Verseghy elméletére voltak hatással a német nyelvészek, közöttük Adelung és első sorban Herder, kinek munkáit (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* és *Ueber den Ursprung der Sprache*) nagy buzgalommal tanulmányozta — Riedl¹ egyenesen Herder hatásának tudja be Verseghy vélekedését a nyelvről — Horatius befolyását sem tagadjuk, de ez az elmélet közvetlen következménye Verseghy világnézetének. Ott gyökerezik mélyen Verseghy lelkében, s nyelvtudói fölfogása nem más, mint egyik változata általános világfölfogásának. Említettük akkor, midőn Verseghy politikai nézeteit vizsgáltuk,² hogy Verseghy már régen, még mielőtt a nyelvtudomány művelésére gondolt volna, megszokta az élet minden jelenségét egy határozott szempontból tekinteni, filozofikus magaslatra emelkedett, s a fejlődés elvét, az evolúciót tartotta annak a mozgató eszmének, mely az egész világot áthatja. Minden a mi él, változik, fejlődik, az ember maga, eszményei, szokásai, erkölcei; nincs befejezett, tökéletes alkotás a földön, változik, fejlődik tehát a nyelv is. Nem Herdertől kapta ezt a vezérgondolatot, nem írott munkából merítette, hanem sok tanulás, hosszú elmélkedés eredményeként erős meggyőződésévé lett, s most, mikor a nyelvet tekintette filozofikus szemmel, egyszerűen fölismerte benne ugyanannak az elvnek érvényesülését. Herder megkönnyítette ezt a munkáját, de Herder nélkül is ugyanaz lett volna fölfogása a nyelvről.

Révai grammatikus volt, úgy tekintette a nyelvet, a mint van, még inkább, a mint volt, a nyelv tudományát kiszakította és mint önálló ágat vizsgálta, fejtegette, olyan alaposan, oly nagy tudomány-nal, mint korában senki, sem Magyarországon, sem külföldön. Vas következetességgel, szigorú logikával bírálja a nyelv tényeit, elfogadja a régi nyelvből a két emberek-et, a magyarok királyok-at, mert a logika is így kívánja, Verseghy psychologus, a ki a logika ellen az élő szokásra hivatkozik, és megelégszik a többes egyszerű kifejezésével, a mi logikailag nem helyes, de pszichológiai szempontból elégséges.³ Révai logikát keres a nyelvben, hiszen »a' nyelvnek már első szerzőiben 's gyarapítóiban,

¹ I. h. 434. l.

² A 127—129. lapokon.

³ Érdekes ebből a szempontból, hogy Verseghy a nyelvet nem logikai, hanem pszichológiai kategóriákra építi, nála »nevettemben« igen helyesen okhatározó. Ung. Sprach. 168. l.

nagy ész és okoskodás» volt,¹ Verseghy csak természeti és pszichológiai törvények szerint haladó gondolkodást és érzelem-nilvánulást. Révai grammatikus, Verseghy filozofus, az élesebben, ez mélyebben lát.

Ez a mély pillantás első sorban az élő nyelv ismeretében nyilvánul. Ismeri minden jelenségét, s ha szabályt ad, bámulatos az a pontosság, melylyel az összes rendhagyó vagy a szokástól eltérő alakokat felsorolja és összefoglalja.² Maguk a szabályok is határozottan vannak megfogalmazva, a nyelv ismeretén alapulnak s nem előre fölállított kategóriákon. Meglepő különösen a tárgyas ragozás használatára adott szabálya,³ és az a megbízható összeállítás, a melyet az *egy*-nek, mint határozatlan névelőnek szerepére nyújt. Nyelvérzéke itt a legveszedelmesebb és legnehezebb kérdések között is biztosan vezérli át. A szórendi törvényeket természetesen nem ismerte föl, hiszen csak legújabban adott a tudomány elfogadható véleményt nyelvünknek ezen legfinomabb sajátosságáról,⁴ mindamellett elég szabatosan tárgyalja a szabályba legnehezebben foglalható pontot, az igekötő elválását igéjétől.⁵

Még inkább meglep az a biztosság, melylyel a nyelvnek, különösen a népnyelvnek, apró finomságait fölismeri. Ő volt az első Magyarországon, a ki a nyelvjárásokat megpróbálta osztályozni és jogukat védeni merte; Révaiék a dialektusokban csak romlott irodalmi nyelvet láttak, ő egyforma jogot juttatott mind-egyiknek, s mint a nyelvfejlődés egy-egy állapotát, mindegyiket helyesnek tartotta: ha el lehetne fogadni *egy* nyelvjárást a nyelv ügyében főbírónak, akkor még a palócizokénak a köznyelvtől legjobban eltérő nyelvjárása is ép annyi joggal követelhetné a bíróságot, mint a többi.⁶ Az ő finom füle a nép nyelvében megérzi azonban nemcsak az eltéréseket, hanem a szélteben egyformán ejtett alakokat is, meghallja, hogy az *egy*-et nem ejtik minden esetben egyformán, sőt azt is észreveszi, hogy még magánhangzó előtt sem mindég hosszú a *gy* (p. o. egyetem, egyéb, egyenes),⁷ megállapítja, hogy sziszegők után minden ige *l* ragot kedvel az alanyi ragozás második személyében,⁸ hogy a *nálamnál* pleonastikus alakot csak a hasonlításoknál használják, a helyhatározásnál nem,⁹ szabályba foglalja a városnevek helyhatározó szerepét és alakját,

¹ Fényfalvi i. m. 77. l.

² A többes képző kötőhangzójára vonatkozólag Ung. Sprach. 22—33., a birtokos személyragozásra u. o. 60—68., határozók tana 164—172.

³ U. o. 244—248.

⁴ Kicska Emil cikksorozata a Magyar Nyelvőr XIX—XXII. kötetében (Hangsúly és szórend).

⁵ Ung. Sprach. 262—264.

⁶ Tiszta Magy. 3. l.

⁷ Tiszta Magy. 113.

⁸ Ung. Sprach. 200.

⁹ U. o. 112. l.

a mit nem született magyar sohasem tud hibátlanul megtanulni,¹ megérzi az *ik* fontosságát a rendszámoknál (tized rész és tizedik rész),² a *mennyi* és *hány* különbségét.³

De mindennél fontosabb, hogy az igeidők használatát olyan helyesen ismerte föl. Az akkori irodalmi művek és grammatikák -- sajnos még a maiak között is nem egy -- tele vannak mindenféle, a régi nyelvben divatos, de a használatból kiment igealakokkal, sőt olyanokkal is, a melyeket egyenesen az írók csináltak. Maga Révai is, épen történeti voltuknál fogva, fölveszi őket a nyelv rendszerébe. Verseghy azonban gyökeresen megtisztítja a nyelvet ezektől a fölösleges sallangoktól. Az indicativusban csak három alakot tart jogosnak, a jelent, mely egyszersmind jövőként is szerepel, a *t* képzős multat s az összetettek közül egyedül a volt-tal alkotottat, azokat tehát, a melyeket a jónyelvérzékű magyarok általában használnak. A *fog*-os jövőt német szabásúnak, az *and*-osat latinosnak nevezi, a képtelen *andott*-képzésről nem is beszél, mikor a latin futurum perfectumot a magyar olyan jól ki tudja fejezni határozószóval és a befejezett cselekvés alakjával.⁴

Ezzel eljutottunk oda, a hol Verseghy nagysága a legfényesebben ragyog, a nyelv szellemének fölismeréséhez. Most már példákkal igazolhatjuk, a mit sokan éreztek és még többen hirdettek, de nem bizonyítottak, hogy Verseghy filozofus szemmel nézte a nyelvet, mélyen belátott a magyar nyelv szellemébe.

Már a fentebb részletesen tárgyalt vitás pontok is vetettek erre a fölfogására világot. Az alapszám után használt egyes szám, a birtokon meg nem jelölt többes mutatják, hogy Verseghy fölismerte a magyar nyelv vonzódását az egyes számhoz; fölismeri a melléknévnek és az *ús-és* képzős főneveknek kettős természetét, hogy egyformán fejezhetnek ki cselekvést és szenvedést. De számos egyéb megfigyelése is mutatja, hogy a nyelv titkaiba behatolt. Hogy a legaprólékosabbakon kezdjük, a melyekből épen látszólagos jelentéktelenségüknél fogva tűnik ki a pillantás élessége, megemlítjük azt a megjegyzését, hogy tulajdonképeni személytelen ige nincs, mert legalább a költészetben mindegyiket lehet személyesen használni;⁵ hogy a *van* igét későbbi leleménynek tartja az *eszik, iszik, alszik*-nál, mert »a létnek, avvagy az existenciának ideája olly annnyira metafizika«. ⁶ Egy más alkalommal a felelet magyarosságát tárgyalja, és észreveszi, hogy a magyar nyelv nem szeret igennel felelni, hanem a kérdezett szó ismétlésével vagy *az-zal*.⁷ Az sem kerül el a figyelmét, hogy az idegen nyelvek birtokviszonyait a

¹ Ung. Sprach. 168—170. l.

² U. o. 210. l.

³ U. o. 227. l.

⁴ U. o. 260—262. l.

⁵ U. o. 262. l.

⁶ Tiszta Magy. 17. l.

⁷ Ung. Sprach. 144. l.

magyar szereti jelzős vagy határozós viszonynyal pótolni, s ha több birtokos kerül egymás mögé, csak egyiken, az utolsón teszi ki a birtokos ragját;¹ hogy a magyar szívesen fejezi ki a német abstract fogalmat konkrétta,² és azok a fordítások is, melyeket a német nyelv sajátos kifejezéseinek magyarra alakítására ajánl, mind bizonyítják, mennyire átérezte a két nyelv gondolkozásmódja, szelleme között a különbséget (p. *Er ist krank an der Gicht* = a' köszvény bánta)³. Nemcsak ismerte a magánhangzó illeszkedés törvényét, nyelvünknek az altaji nyelvcsalád minden tagjával közös tulajdonságát, hanem föl is használta a nyelv jelenségeinek rendszerezésénél, következetesen érvényre juttatja a képzők és ragok fölosztásában, melyeket e szerint nevez el egy-, két-, három- vagy ötágúnak.

Tudja, hogy a magyar nyelv már eljutott arra a fokra, mikor a nagymértékű bővülésre már sem szükség, sem lehetőség nincsen. Új képzőket és ragokat nem csinálhatunk, sőt új gyökérszókat sem, élnünk kell a meglévőkkel, de ezekkel sem tetszésünk szerint. Vannak oly gyökérszóink, melyek elevenek, azaz képző nélkül is van önálló jelentésük, s hozzájuk képzők járulhatnak; de vannak olyanok is, melyek megfosztva a képzőjüktől semmit sem jelentenek (irg-alom, tan-ít, moz-gat). Ezekből az utóbbi gyökerekből, a némákból vagy holtakból, új szavakat alkotni nem szabad. Kivételt tenne az ú. n. szendergő gyökerek kedvéért, melyek ma már némák, de nyelvünk régebbi idejében elevenek voltak. A képzőkre is ügyelni kell, vannak olyanok, melyeket minden ígéhez vagy főnévhez hozzá lehet tenni, egy másik csoportját már nem lehet tetszés szerint, sőt egy részük egészen kihalt. Ha a nyelvújítók követték volna ezt a két figyelmeztetést, mennyi helytelenül alkotott szótól, hány elvont, »néma« gyökértől kímélték volna meg nyelvünket!

A fejlődésnek tehát most már csak természetes úton szabad haladnia, az egyes embernek nincs joga, hogy beleavatkozzék. A nyelvünk kinőtt a gyermekkorból, mikor szüksége volt arra, hogy gyarapodjék, most már meglett férfi, a ki él, de mesterséges úton nem gyarapítható.⁴ Ezért küzd Révai ellen, nem akarja megengedni, hogy szépítse, bővítse, kiművelje a nyelvet, mert csak a nyelv történetét ismeri, de nem a szellemét. Kiválóságát a nyelvtörténetben nem vonja kétségbe, de munkásságát »nyelvészépítő ügyeketnek« nem tarthatja.⁵ A ki a nyelvet bővíteni akarja, nemesebbé kívánja tenni, annak a nyelvet, az egész nyelv szellemét is ismernie kell.

¹ Ung. Sprachl. 162. l.

² U. o. 198. l.

³ U. o. 198–199. l.

⁴ És mégis azt fogta reá Révai, hogy a nyelvvel önkényesen bánik, mintha csak joga volna azt egészen újra teremteni! Elab. Gram. II: 940–943. lap.

⁵ Tiszta Magy. 4. l.

Ismét elérkeztünk oda, a honnan kiindultunk. Minden azt bizonyítja, hogy Verseggy szemében a nyelv nem merev forma volt, hanem változó, szerves tartalom, melynek jelenségeiben legbiztosabb útmutató ezen organismus szellemének ismerete. Nem egyes apróbb kérdéseknek eldöntése fontos a nyelv és annak használata ügyében, hanem magának a nyelvnek szelleme, nemcsak azt kell tudnunk, *mit* mond, hanem azt is, *miért* mondja így és nem máskép. A ki ezt megértette, mint a hogyan megértette ő, az belelátott a nyelv szellemébe, az filozofikus szempontból tekintette a nyelvet. Hangoztattuk többször, hogy Verseggy nem volt rendszert alkotó filozofus, nem is volt meg az a filozofiai iskolázottsága, mely őt a bölcelet tudósává avathatta volna, de mint ember, mint szellem filozofikus volt. Mint nyelvész is az volt.

A mint nagy ellenfele, ő sem volt ment hibáktól. Nála is egy szóba foglalható össze tévedéseinek forrása: nem volt érzéke a nyelv története iránt. Nem is érdeklődött iránta. Nemcsak a nyelvm emlékeket nem ismerte, hanem még a régibb írókat sem. Pázmány és a XVII. század epikája, ez volt a határ, ezen túl nem gondolt. Talán épen modern gondolkozása akadályozta meg, melylyel mindég a XVIII. század világában élt, talán ez terelte el figyelmét a mult jelenségeitől, a mint más kapcsolatban maga mondta:

Vaj! mi nem alkalmas mennynek bérére az olyan.
A' ki ekére kezét felteszi 's *visszatekint!*¹

Nem is tekintett vissza, de épen azért többször megbotlott, még igaz ügy védelmezése közben is. Így magyarázhatjuk meg azt a sok apróbb-nagyobb tévedését, melyekről már beszéltünk, így mondhatta azt, hogy az ő eredetibb az *ē*-nél azon esetekben, a hol nyelvjárások szerint változik,² hogy a *v* tövű főnevek *v*-je nem tartozik a tőhöz.³ Innen erednek legsúlyosabb tévedései is, mikor aránylag igen sokszor elvéti a szótót, és képzeteknek tart olyan szokat, melyek pusztá tőszók (p. o. csalán, tehén, levél stb.).⁴

Idézhetnénk még nagyon sok példát, jóval többet, mint főntebb Révainál, hiszen Verseggy gyakrabban is tévedt, mint Révai, de mind csak azt bizonyítaná, hogy Verseggy a nyelvtörténet tényeit nem ismerte és nem vette figyelembe. Ezért volt egyoldalú nyelvtudósi működése: a nyelv használatát nagyon helyesen állapíthatta meg, de az egyes nyelvi jelenségek magyarázására nem volt ereje.

¹ A magyar hazának anyai szőzattya. 194. 195. sor.

² Tiszta Magy. 20. l.

³ Ung. Sprach. 33. l.

⁴ Tiszta Magy. 60 l. Egyszer téved azonban az élő nyelvben is: a *lélék* szóban és a tárgyat jelentő alakjában (*lélkét*) a második, illetőleg első *ē*-t *e*-nek tartja. Ung. Sprach. 30 l.

Foltok ezek nyelvészeti munkásságán, de ha igazságosak akarunk lenni, be kell látnunk, hogy ezek ép úgy nem homályosítják el dicsőségét, mint Révaiét nem az ő hibái. A ki könnyelműen ítél a mult téves fölfogásáról, az nem gondolja meg, hogy a tudomány is él, változik, fejlődik, s az utódaink száz év múlva ép úgy hibásnak tarthatják majd a mi nézetünket, mint mi tarthatjuk a száz év előttiéket. Az ő működésüket saját koruk tudományának szempontjából kell megítélni, épen ezért nem mondhattak igazságtalanabb ítéletet Verseghyről, mint Révai mondott róla, mikor szembeállította a maga kiválóságát Verseghy gyarlóságával. »... megtetszik (köztük) az ellenkező nagy különbség. Teljesebb tündöklésében jelenik Révainak élesen látó szemessége, józan okoskodása, egyenes úton járása, győző, derék okokon megállapodott tanítása, az eredeti szép nyelvnek általa napfényre hozatott minden belső titka, nagy lélekkel védelmezett tiszta épsége: ellenben pedig sürűebb setétségben borong Verseghynek vakoskodása, minden okoskodással visszaélése, utatlan helyeken botló tévelygése, az elkortsosult rút nyelvnek általa még nagyobb homályba keveredett tsufos regéje, alatsónysággal bétolakozó tisztátalan megrongáltatása. A' Tudós Magyar Világ, a' ki mind a' kettőt most már figyelmetesebben fogja szemlélni, méltán gerjed ellenkező indulatra: ettől való nagyobb irtózásra, megvető útálásra, őrizkedő gondosságra; ama'hoz pedig buzgóbban ragaszkodó szeretetre, többre betsülésre, bizodalmasabb követésre.«¹ Igazságtalan ez az ítélet, méltatlan a párhuzam, nem illő tudományosan küzdő ellenfélhez. Mint jóslat sem teljesült, a' Tudós Magyar Világ, a ki mind a kettőt most már figyelmetesebben és tegyük hozzá, elfogulatlanabbul szemléli, együtt emlegeti az ő nevét azzal a névvel, melyet legjobban gyűlölt, Verseghyével.

¹ Fényfalvi, i. m. 85. 86. l. Itt emlitem meg Révainak egy másik elfogult ítéletét. Verseghy ezen munkáiban óvakodott a nyelvhasonlítás veszedelmes talajára lépni. Egyetlen egyszer kockáztat véleményt, hogy a magyar tárgyas ragozásnak a napkeleti (azaz zsidó) nyelvekben megvan a megfelelője. Ezért az állításért, a miben pedig tökéletesen igaza volt, Révai kigúnyolja, noha maga is tudott héberül! Miklósi i. m. 25. l. és Fényfalvi i. m. 42. l.

XII.

Verseghy epikája.

(*Rikóti Mátyás*; kettős célzata: a satirikus és aesthetikai; irodalom-történeti és korfestő érdeme. Elbeszélő költemények a *Magyar Aglájában*, *Kolomposi Szarvas Gergelyben* és az akadémai kézírataiban.)

A tudományos vitatkozásra készülő s a kegyetlen tollharczban szereplő Verseghy azonban talált arra is ihletet és időt, hogy a költészet csöndes birodalmában kalandozzék. Még mielőtt a küzdelem nyíltan kitört, már föllépett költői munkával, s mialatt az egész országon végighangzott a nyelvtudósok fegyverének csörgése, egyre pengette hárfáját. Majd szívvidító, enyelgő érzelmek csendültek meg rajta, majd mulattató történeteket kísért vele.

A megszabadulását követő évben kiadta *Rikóti Mátyását*,¹ azt a költeményt, a melylyel fogságának bús óráiban magát fölvidámítá. A 185 lapra terjedő satira nagyjából ugyanabból a forrásból táplálkozik, mint a 13 évvel előbb megjelent másik satirája, a mely czíme szerint »Jó szívből költ«. A mi ott egy rövid jelenet körébe volt szorítva, az most hosszabb elbeszéléssé szélesedik, a cselekvényt megfosztja allegorikai formájától és a való élet körébe illeszti be, de a vers alapja, a korabeli irodalmi viszonyok festése és a javítva tanító célzat megmarad. Hőse Rikóti Mátyás, a falusi kántorba szorult vad zseni, a ki nemcsak bölcsebbnek tartja magát az egész falunál, hanem valódi művészi léleknek is, a ki a művészet minden ágában járatos, de első sorban nagy zeneértő és költő. Földesura, az óbester, és egész családja szeretik a bolondos, de nem féleszü Rikótit, nem akarják költői ábrándjaiból kizökkenteni, sőt maguk is szívesen elmulatnak rajta, és még erősítik, hóbortját. A kántor hallott valamit Apollóról — a kit ő asszonynak tart — arról a jó szokásról, hogy a nagy költőket a nevében megkoszorúzzák, és

¹ Rikóti Mátyás. egy nyájas költemény, mellyel e' hires magyar verszerzőnek pompás koszorúzása négysoru ritmusokban előadatik. Pesten N. Kiss István könyvtárusnál. 1804. Két rézmetszettel.

ezek azután a muzsák országában minden földi gondtól, munkától menten a költészetnek élnek. Erre a dicsőségre vágyik, s a dicsőségnek e balga szomja annyira megzavarja elméjét, hogy elhanyagolja családját, hivatalát, kötelességeit, és egészen elzúllennék, ha a falu plébánosa, egy művelt ízlésű, jó lelkű ember nem figyelmeztetné az óbester, hogy Rikóti örültsége milyen veszedelemmel fenyegeti egész házanépét. Az óbester, a ki belátja könnyelmű játékának örvényeit, elhatározza, hogy kigyógyítja a poétát mániájából. Annál inkább szükség van gyors segítségre, mert a kántor újabb bizonyosságát adja örültségének, színdarabot ír Márs uram és Apolló asszony háboruságáról, be is tanítja és el is játszsza az óbester nevenapján. Az óbester tehát a plébános és egy régi jó kapitány barátja segítségével hozzálat a megszégyenítéséhez. Nagy ünnepet rendez, s a sok úri vendég közé meghívja Rikótit költőkoszorúzásra. A koszorúzásnál mindenféle gúnyt üznek a boldogtalan kántorból, a minék azonban ő csak kis részét érti meg, és végül kissé megszégyenülve, de ki nem ábrándulva, eltűnik a színről.

Az eposzon első pillanatra fölismerszik a rokonság azzal a két magyar eposszal, a melyek korában divatosak voltak. Az átlászó szerkezet, az egyszerű, mesterkéletlen bonyolítás közös Csokonainak már régebben írt, de szintén csak 1804-ben megjelent Dorottyájával, egyformán szorítják helyes művészi érzékkel szűk mederbe a cselekvényt; a fő alak pedig, egy pár lényeges vonásban, megegyezik Gvadányi hősével, a magyarságában elfogódott, műveletlen vidéki nagysággal, s ha a magyarságért energikusan küzdő Zajtay és az Apolló koszorújára vágyódó Rikóti között nagy is a különbség, egyek abban, hogy mind a ketten a falu legokosabb emberének tartván magukat dicsőségre, előkelő állásra vágyanak, és csúful járnak. Egynémely vonását a külföldi irodalom magyarázza meg. A Kotzebue-féle *Das Kind der Liebe* szolgált valószínűleg Verseghynek azzal a gondolattal, hogy a szatírája tárgyául választott alakot, a bolondos hőst, egy előkelő család körében élő ünnepi versfaragónak fesse, onnan merítette a cselekvény »milieu«-jét, a környezetet. Boileau *Lutrin*-je nyomán, melyet Verseghy a fogságában olvasott, tette valószínűleg Rikótit, a füzfa-poétát, kántorrá, és a plébánossal való vitatkozásában, küzdelmében is mintha fölcseggene azoknak a fegyvereknek zaja, a melylyel a francia kántor és a prépost egymás ellen hadakoznak. A költemény hangja, a hol tanít, fejteget, mintha a Horatius tanítványáé volna, a hol a korabeli állapotokat bírálja, ott meg mintha a Voltaire hatása alatt álló Verseghyre vallana.

Ezek a költemények azonban csak egy-két motívummal járultak a Rikótihoz, a költemény azért nem külföldi, apró üvegdarabokból összeforrasztott mozaik, hanem a maga egészében teljesen eredeti kép, melyen csak a kutató szem ismer föl egy pár idegen művéstől eltanult ecsetvonást. Sem a cselekvény, a mely

magában komikus, sem a hozzáfűzött nagyszámú aesthetikai vitatkozás nem mutatnak semmi idegen hatást, s Verseghy egészen az az erős szatirikus tendentia és hang, a mely Rikótinak egyik fontos eleme. Ez a szatirikus elem adja meg a költeménynek jelentőségét, ez teszi a XIX. század elejének minden ízében eredeti és érdekes termékévé.

De nem csak ez. A komikus cselekvény és az ezáltal elért szatirikus czélzaton kívül van a költőnek egy másik czélja is, az akkori irodalmi viszonyokból kiindulva, azokat bírálva, a maga aesthetikai elveit akarja fejtegetni. Mind a két tendenciáját ismerjük már fogsága előtt írt műveiből, a Rikóti szatirája és didaxisa szerényebb méretekben ugyan és vázlatosan, de már megvan a Jó szívből költ szatirában s a Mi a Poézis bevezető versében.

A Jó szívből költ szatirában első sorban a classicusokat utánzó költők ellen fordul, és azt a módot állítja pelengérre, a melyen az irodalom munkásai a saját fölfogásuktól elteltlen mindenkit megtámadnak, a kinek aesthetikai nézetei a legkisebb mértékben eltérnek az övéiktől; itt egyenesen azok ellen fordul, a kik tehetség nélkül, a műalkotás legegyszerűbb szabályait, semmiféle aesthetikai elméletet sem ismerve, egyre énekelnek, a kik a magyaron (és a latinon) kívül más nyelvet nem beszélve a külföldi jeles munkákról semmit sem tudnak, és bár minden versük egy-egy támadás a költészet ellen, szálnalmas tudatlanságukat nem látják be, hanem vakságukban a legnagyobb dicsőségre tartják magukat méltóknak. A kontár költők, a fűzfa-poéták áldatlan faja ellen kel ki, a mint már megtette Mi a Poézis bevezető versében. Támadása, gúnyja kegyetlen, lenéző, homlokegyenest ellenkező azzal a jóakarató biztatással, a melylyel Kazinczy mindenkit, hivatottat, hivatlant meg akart nyerni az irodalomnak. Kazinczy szemében minden költő *istenfi*, Verseghy, most is Horatius tanítványa, a ki el akarja üzni a költészet országából a hivatás és tanulmány nélkül daloló kontárokat. Melyikük fölfogása volt helyesebb, azé-e, a ki egy fejlődő irodalomban minden munkást meg akart tartani, abban a reményben, hátha lesz belőle valami, vagy azé, a ki a hivatlant kímélet nélkül más térre utasította, az kérdéses, de az bizonyos, hogy magasabb szempontból Verseghy tekintette az irodalmat.

A kegyetlen gúny már a főhős és a szintér megválasztásában nyilvánul: a műveletlen falusi kántorban testesíti meg a fűzfa-poéták típusát, az ő házában játszatja el a komédia nagy részét. Ezzel a körülménnyel megadja mindjárt az egész költemény tónusát. Nem az a hideg, metsző hang vonul rajta végig, a mi Kazinczynak Tövisseit jellemzi, hanem az a durva, nyers komikum, a mely nem lesz ugyan aljassá, de mint Csokonainál, nála is közel jár hozzá. Verseghy azonban szándékosan választotta ezt a hangnemet, úgy gondolkozott, hogy az a műveletlen

tömeg a melynek szól, csak a nyílt beszédből ért, a ki maga is póriasan, durván versel, az a finom, iróniába burkolt támadást nem érti meg.

A ki reálisan fogja föl az életet, és úgy is ábrázolja — Verseghynek pedig mindig erős érzéke volt a realismus iránt — az, ha az egyszerű, műveletlen kántor házanépéről énekel, sok tettről, szóról számolhat be, a min a finnyás ízlésű megbotránkozók. Azok a jelenetek, mikor Rikóti családja körében van, az életből vannak ellesve, azon hűségükben megrajzolva, a mint a szerző meglátta, úgy hogy e családi képek erőből duzzadnak, plastikusak, de kissé rikítóak, az alsó komikum határán járók. különösen azok voltak a századelei finomkodó frók előtt. Nem lehet megtagadni a jellemzetességet p. o. a következő soroktól: (III. ének 25—27. vszk.)

Néma csendesség függ az egész szobában,
még c' szók harsognak Mátyás' ajakában
's kiki megmeredvén mély hallgatásában.
nagy dolgokat gyanít lappangni szavában.

Meg-megtömvén Miska mind a' két pofáját,
sokszor elfelejti rágni kápusztáját,
's tátott szemmel nézi már apjának száját,
már meg bús anyjának feszülő orcáját.

Panna is megsüllyed mély gondolattyában,
soká tátogatván a' villát fogában,
's Pindus képét hallván, ohajtja magában,
hogy ott Pistájának csügghetne nyakában.

Hasonló erős színekkel fest majdnem mindig, ha a kántorról van szó, és a kántor magas röptű vágyai, tudákos, nagyképű kijelentései élénk ellentétet alkotnak azzal az alantjáró környezettel és gondolatkörrel, a melybe a költő a szerencsétlen énekest állítja. Hatalmasan, de kissé szennyesen buzog ilyenkor a komikai ér, azonban a hatás kedvéért megbocsáthatjuk a költőnek az erőszakosabb eszközöket.

Az eszközöknek mindig bővében volt. Komikus csoportképeket, pillanatnyi fölvételeket a kántorról egyaránt ügyesen rajzolt. Milyen találó kép p. o., mikor a kántor nagy fáradtsággal betanult versét elszavalja jobb hiányában — a kutyájának (III: 77). Egy-egy nem a maga helyén alkalmazott idegen szóval, egy-egy nem várt pórias kifejezéssel jóízű nevetésre fakasztja az olvasót, a mellett csak úgy ontja a költői képeket. A merész költői képpel szereti szembe állítani a köznapi prózát, és a hasonlatokban, ellentétekben rejlő komikumot bőségesen kiaknázza. A komikai hatás ilyenkor természetesen nyers szálaból szövődik, de annál jobban leköt. Ha a kántor (I: 22.)

olgy merészen ugrált claviaturájánn
mint a' vásott kecske Tátra' kősziklájánn.

ha (I: 30.)

fejében a' versek azonnal csüddülnek,
mint mikor a' hangyák dög falatra gyűlnek,

vagy (V: 38. 39.)

az egyházfi úgy fut haragos orczával,
mint a' magló látván füstjét a' puskának,
mely meglőtte csontját szalonnás farának,
neki megy sebesen halvány gyilkossának.
hogy meghűtse rajta tüzeit bosszújának ...

épen a hasonló jelenség köznap, alacsonyyszerű volta teszi egyfelől világossá, könnyen érthetővé a hasonlítottat, másrészt ez vonja igazán nevetséges színbe a kigúnyolt személyt.

A váratlanság, szokatlanság ingerével hatnak azok a festések is, mikor a komoly költészet hangját utánozva a természet festését az ismeretes, sőt a költő korában túltengő ideális vonásokkal kezdi meg, s azután egyszerre a legnagyobb ellentét kedvéért a reális, de durva vonásokra tér át. Így festi a nap alkonyodását (II: 2., 3.)

Az álmos árnyékok messze terpeszkedtek,
a' cikázó szelek fákkal inderkedtek.
az ingó virágok szaggal kedveskedtek
's a' vizeknek színénn fodrok berzenkedtek.

Érkezett a' kondás rőfögő nyájával,
a' bömbölő bika tölgyes csordájával,
a' juhok vezére tompa kolompjával,
a' hímecske pedig őszve ült párjával.

Igaz, hogy képei nem mindég költőiek — nem is akarnak azok lenni, igaz, hogy néha ízléstelenné is lesz a durvaságuk, de mindég természetesek és találók.¹ Nagy mentségükre szolgál a koruk is, a melyben Kazinczyék még nem arattak végleges

¹ Egyik-másik képe olyan eleven és szemléletes, hogy szinte Arany kengyelfutójának tarthatjuk ebben a tekintetben. Egyike a legköltőibbeknek a IV: 4—6 strófája:

S' ime! a' szép hajnal kiűt nagy pompával,
szűrítő világot gyújt arany hajával,
's örömet gerjesztvén piros orcájával,
ifjodást hirdet vig mosolygásával.

Allig veti szemét a' kelő hegyekre,
már is száll a' felleg a' nyiló ezekre,
süllyed a' nehéz kő az öblös völgyekre,
's gyöngyöt hint a' harmat a' rengő fűvekre.

Rázkodik a' szellő gallyas bülesőjében,
ásít a' tollas nép bőrzató ernyében,
sűrög a' kis hangya eleven fészében,
nyújtózik a' szarvas lombos szekrényében.

Még sikerültebb ugyanezen ének 22-ik strófája, mely gyors, perdülő

diadalt a maguk választékos, finomkodó ízlésükkel, s még a kiváló írók között is elég akadt, mint p. o. Gvadányi, Dugonics és Csokonai, a kik a szilaj erkölcsű, természetes gondolkodású olvasók szája íze szerint beszéltek.

De az író nem elégedett meg, hogy ezekben a költői képekben parodisálja a nagy eposzokat, talált más módot is annak a kimutatására, hogy a költeménye ép úgy parodiálja a hősi eposzoknak, mint a hogyan hőse karrikaturája az eposzi hősöknek: a régi eposzirók fogásait is gazdag forrásává teszi a komikumnak. *Invocatio*ja kettő is van, egyik a vers kezdetén a brugójához, másik a vége felé Homér és Vergilius muzsájához, mind a kettőt nyomon követi a *propositio*; sőt a seregszámlák mintájára ő is rendez ilyenfajta *enumeratiót*, bemutatja a görög-római isteneket, közöttük a paczalt áruló Junót, a dragonyosra kacsingató Venust, a részeg Bacchust, s Mercuriust, a kinek épen Pluto zsebében a keze. És hogy a legnagyobb magyar eposz-költő, kedvelt Gyöngyösi se maradjon kiaknázatlanul, az ő módjára Verseghy is szereti az énekeket valamilyen természeti képpel vezetni be.

Rikóti komikus esetét s a vele kapcsolatban álló szatirikus célzt Verseghy ügyesen olvastja össze a másik föladattal, azzal, a mely az eposzt tankölteménynyé is teszi. Ez a föladat, a mint mondtuk, a költő *aesthetikai* elveinek hírdetése. Egy jó ízlésű katona s egy művelt lelkű pap terjesztik azokat az eszméket, melyeket a költő az irodalomról tanított, az ő ajkukról szólnak hozzánk Verseghy igéi. Még ebben a munkában is a Pisókhöz írt levél hatása munkál, s így félreismerhetetlen a *Mi a' Poézis?* és a Rikóti rokonsága, csak hogy ott szorosabban csatlakozik mesteréhez, a költészet egy pár különös megtévedéséről értekezik, itt magasabb szempontból nézi a költői alkotást, általánosabb eszméket hírdet. *Aesthetikai* elvének tolmácsai, a plébános és a kapitány, keresztül-kasul járnak az *aesthetika* országát. Megmegtámadják újra a költő régi ellenségeit, a *rhythmistákat*, de van fontosabb céljuk is, hosszú, majdnem értekezésekké szélesedő fejtegetéseikkel élénk állítják a művészi alkotás föltételeit.

Ezek a fejtegetések erős bizonyosságai annak, hogy az *aesthetikai* tanulmányok meghozták Verseghy számára a gyümölcsüket. A mit régebbi *aesthetikai* művei kedvéért elolvasott, azt lelkében jól meghányta-vetette, elmélkedett rajta, átformálta a maga egyéni-

lejtésével is emeli a kép hatását, zengzetessé teszi, egészen a későbbi nagy költő modorában :

Mint mikor a' hárfám egyik húr megpendül,
szomszédigya is töstént dalolásra zendül ;
füt a' hang : az egész húr-sereg megrendül,
's vegyülő szavokból harmonia zendül.

ségéhez, úgy hogy egy határozott, megállapodott aesthetikai elmélet alakult ki belőle, a mely a Rikótiban szét van ugyan bontva elemeire, el van szórva mindenfelé, de könnyen összegyűjthető és összefoglalható. Az elméletnek uralkodó eleme a realismus. A pusztá phantasia, mely a régi mesék módjára a saját álmaiból, képzeletének játékából teremti meg költeményét, nem valódi költészet; a költőnek sokfelé kell megfordulnia, tapasztalatokat kell gyűjtenie, hogy megismerje a világot és embereket, úgy kell alkotnia, hogy a mit ír, megfeleljen az igazságnak, mert csak az tetszik, a mit elhiszünk (V: 79.)

Csak akkor van böcese a' költött szépségnek,
mikor uttyát járván a' hitelességnek,
's gyümölcsit érlelvén a' köz kegyességnek,
bizonyos hasznokat hajt az emberségnek.

Az aesthetikai tetszés alapja tehát a hűség, a természetesség, csak az indítja meg az olvasó lelkét, a mi nem sérti az igazságot; a jó költői munkának pedig az az ismertető jele, hogy az emberiségnek hasznára szolgál. Ugyanaz a gondolat a művészet ethikai jelleméről, a melylyel már akkor találkozunk Verseghynél, mikor aesthetikai munkáiról volt szó. A költői munka ne csak gyönyörködtessen, hanem tanítsa, javítsa, nemesítse az embereket: az író mivel maga is nagyra becsüli, komolyan veszi a költészetet, magasztos hivatást tűz a költő elé, melyet a képzelet szárnyain röpködő költő csillogó előadásával soha sem érhet el, csak az a másik, a ki az élet igazságait, a természet szavát megérti, és alkalmazkodik hozzájuk.

Az ilyen költő valódi jötevője az emberiségnek, és az igazi diadala, ha minél szélesebb körben terjeszti el eszméjét, ha paraszt és polgár, nemes és mágán egyaránt megérti.¹ Mintha e szavakban először csendülne meg Arany-Petőfi nép-nemzeti irányának előhangja, mintha a mult század íróinak particularis törekvéseivel szemben itt hirdetnék először, hogy az igazi költészet nem szorítkozik egy-egy osztályra, hanem a nemzet minden fiának szól! Verseghyt megint szemben találjuk Kazinczyval, a ki Horatius (Odi profanum vulgus) és Goethe nyomán (Werke des Geistes sind für den Pöbel nicht da)² a népet kirekesztette a művészi élvezők sorából. A két fölfogás közül újra Verseghy a magasabb, az övé az, a melyet irodalmunk igazi virágzása korában legnagyobb költőink vallottak.³

Költeménye végén ezekből a tanításokból levonja a tanulságot: bírálati szemlét tart korának irodalmi viszonyai fölött.

¹ XII: 41.

² Ez a jelmondata a Tövisék és Virágoknak.

³ A Rikótiban elszórt apróbb aesthetikai megjegyzéseket összeállította Radnai Rezső, Aesthetikai törekvések Magyarországon 289 és köv. lapokon.

Első sorban azok ellen fordul, a kik a classikai műveltségükben elfogódva megállapodtak az ókori világnézetnél, a görög-latin tudósokat, művészeket bámulják, rájuk esküsznek, őket követik. Ezek az emberek nem haladnak a korral, nem értik meg, hogy a mint minden változik, akként az emberiség gondolatvilága új meg új elemekkel bővül; műveik egy letűnt kultúra szellemét hirdetik, tehát hiányzik belőlük a valódi költészet alapja, a valóságosság. Majd egységbe foglalja a különböző költői irányokat, és megőrzi hibáikat. A francziások és a magyarosok még mindég rimekben beszélnek, hol négyesével, hol kettesével fűzvéں össze a sorokat, Dugonics — nem említi a nevet, de kétségtelesen reá czéloz — anachronismusokkal rakja tele munkáit, és olyan hősről énekel, a kikben a józan ember nem hihet, a vígjátékírók, első sorban valószínűleg Simait érti, mindég római szabású, tehát hazug ruhában mutatják be személyeiket és Terentiustól tanulják művészetüket. Elítéli az idyllköltőket, a kik a parókás pásztoroknak és selyemszoknak »pásztornők«-nek udvariaskodó, édeskés enyelgéseiről énekelve meghamisítják nemcsak a természetet, hanem még mintáikat is, az ókori idyllek szerzőit, Theokritust, Vergiliust. A jellemző vonásoknak olyan bővében van a rájuk vonatkozó két versszak, a jóízű komikum olyan erővel árad belőle, hogy érdemes szóról szóra idézni (XI: 75., 76.).

Ott meg felczifrázva selyem pántlikával,
aranyozott bottal, olasz bokrétával,
hajporral, fodrokkal, szagos pomádával
egy várási pásztor ül pásztornőjével.

Ő maga kótából fújja furollyáját,
még ez eltrillázza deák eklogáját,
a' báránykák hallván szép pastorelláját.
eggy angloisnek képzik két lábonn gruppáját.

Sorra jönnek az eposzírók, az ódaköltők, a kik ihlet hiján úgy akarnak lelkesedésre szert tenni, hogy vörös hagymát szagolnak, a szatirus, a ki gondolat nélkül szűkölködik, és tehetetlen haragjában fogát csikorgatja, végre a szerelmes lantos, a ki előre megfontolt szándékkal versel, érzése hiányát tudós hazugságokkal pótolja (XI: 98., 99.).

Cydlinek nevezvén Csordásunk' Pannáját,
mennyei Chlórissnak Szűcs Pista' Ilkáját;
szép Dórisnak Persit, a' hajdúk' mátkáját.

midőn ablakjánál ülven slafrokjában
kendert nyőni láttya Czidlit udvarában,
ingeket fózozni Chlóriss komrájában,
hajdúkkal borozni Dórist a' korcsmában.

Íme az irodalmat is azon szempontból bírálja, a melyre aesthetikai vizsgálódása alkalmával jutott, azt várja gyakorlatban

is a költői művektől, a mit elméletileg az aesthetikai tetszés alapjául vallott, az igazságot. E helyett azt látja, hogy a magyar költők, bármilyen iskolához tartoznak, bármilyen műfajban dolgoznak, hazug alapon állanak; erőt vesz lelkén a harag és kíméletlenül megsuhintja fölöttük a gúny ostorát.

Erős a gúnyja, de nem sértő, nem személyeskedő. Neveket nem említ és még célzásai is burkoltak,¹ úgy hogy ellentétben azokkal a helyekkel, a hol Rikótiban a kontár költőket üldözi, az irodalmi viszonyoknak ezen szatiráját mérséklet, illem jellemzi. Az erő és mérséklet ilyen egyesítésének köszönik e részek sikerüket, sőt, ha meggondoljuk, hogy a pásztorok és pásztornok, Czidli és Chloris Versegghy költészetében sem ismeretlenek, s így a szatiraköltő önmagát is beleérti — legalább részben — a kigúnyolt költők közé: akkor a humor röpké fölcillanását is észreveszszük e sorokban. A költő érzi, hogy maga sem mindég jobb a többinél, ez a tudat elveszi fegyverének életét, és az olvasó előtt annál kedvesebbé teszi a tréfás ostorozást.

De Versegghy egyébként is megvalósítja nézetét a költői igazságról, gyakorlatilag is igazolja, a mit elméletben hirdetett: a Rikótiban olyan költeményt írt, melynek nagy része valóságon alapul, a mely át meg át van szöve személyes vonatkozásokkal. Maga a főhős ugyan valószínűleg csak a költő képzeletében élt, nem volt hozzá élő mintája — hiszen vagy tizenöt esztendeje nem járt magyar vidéki házakban, a hol a Rikóti-féle vad zsenik élnek, és maga Rikóti is inkább csak jól ismert típus, mint egyéni vonásokkal bővelkedő alak, de tettei a templomban, családjá körében, az óbesternél igen valószerűek, kétségtelenné teszik, hogy Versegghy sok vonást lesett el az életből, míg hőséne apró történeteit megalkotta. Külömben is a költeményben sok az egyéni vonás, sok az olyan részlet, mely közvetetlen szemléleten, megfigyelésen alapul. A mikor a házat és a palotát írja le, a melyben Rikóti koronázása végbemegy, a Bécs melletti Schönbrunn lebeg szeme előtt, melyet bécsi útjai alkalmával ismert meg; az egyenes »utczákból« álló park, a legmagasabb pontján emelkedő gloriette melynek lapos födele »alé gyanánt szolgál a promenádára«, és a honnan átlátni az egész parkot s túl rajta szép perspektívában a várost, az előtte lévő szökőkút: hű rajza a császári mulatóhelynek; mikor az életet rajzolja — főntebb már hivatkoztunk e tekintetben realismusára — a jól ismert való világból veszi a jellemző vonásokat; mikor a nép mulatozását énekel meg, a csárdásról, a magyar tánczról fest minden ízében és fordulatában

¹ Egyik célzása Dugonicsra azonban félre nem érthető (V : 84.).

Melly öröm volna most Janesimonn megélni,
hogy versben akarván, mint Kelmel, beszélni,
a' régít úgy tudná elő berbitélni,
mint a' kik Toldiról szeretnek mesélni.

találó, jellemző képet; mikor a kora gondolkodásának módját akarja nevetségessé tenni, a komikum eszközét a szabadkőművesiséget, azt az intézményt választja, a mely az ő korában, különösen a Martinovics-féle összeesküvés előtt, mindenfelé általánosan ismert volt, és úgy keveri elbeszélése folyamába, hogy az akkori viszonyokról, a kor fölfogásáról éles, jellemző képet kapunk.

Rikóti társaságának egy pár alakját meg egészen élő személyről mintázta. A plébános, a fölvilágosodott, de azért vallásos, irodalmilag és tudományosan művelt pap maga Verseghy, a ki nemcsak az énekhez és zenéhez ért, hanem igen szép egyházi beszédek is tart, a ki atyja a híveknek, de lelke is a mulató gyülekezeteknek: mind azok a vonások, melyekből a fogság utáni Verseghy lelkivilága alakul.¹ A kapitány lelki tulajdonságai is mind a költő lelkéből vannak merítve, az a szellemi fejlődés, a melyen keresztülmegy, míg az iskola porát véglegesen lerázta, Verseghy, a ki nemzeti versidomban kezdett verselni, majd a rómaiak nyomán haladt, végre a modern nemzetek költőit tanulmányozva teljesen modern költővé lett. A plébános ellenfele, a vakbuzgó szerzetes, a kinek gondolkodását egészen megrontotta, lelki világát megmérgezte a vallás tanításainak helytelen értelmezése és a túlzásba vitt asketizmus: Alexovits Vazul, a költő régi ellensége, a kin ily módon bosszulta meg azt a sok kellemetlenséget, a melyet Alexovits szavával és könyvével okozott, míg élt. Rikító a kép és kegyetlen a gúny,² de ha összevetjük a Verseghy festette képet azzal, a mit főntebb egykorú jelentések alapján Alexovitsról rajzoltunk, be kell vallanunk, hogy a kép találó, a gúny megokolt. Horácz, Rikótinak sok tekintetben szövetséges társa, a ki roppant sokat tanult össze, de mivel a modern nyelveket nem ismeri, és egészen a classicus írók műveire esküszik, nagyon elmaradt ember, valószínűleg Pálóczi Horváth Ádámnak akar torzképe lenni, reá vall a hasonló hangzású név, reá illik a kép is, mert mint a versben Horácz, ő is vallotta magáról, hogy magyaron és latinon kívül más nyelvet nem ismer, ő is hirdette elméletileg és gyakorlatilag a hangfestés jogosultságát a költészetben, ő is bizonyította a különböző versformák változatos hatását.³ Verseghy azonban iparkodik egészen fölismerhetetlenné tenni az alakot, nagyon általános vonásokkal rajzolja, s az egyénit csak az utókor ismerhette föl, a mely Horváth írói képét sokkal tisztábban látja, mint a századelei olvasó közönség, mert az Horváth

¹ Annyira beleviszi Verseghy a subiectivismusát a költeménybe, hogy még a szomorú esetét, Krisztinával való barátságát is mentegeti: ki akarja mutatni, hogy alaptalan, rosszindulatú ráfogás volt az egész.

² Révai meg is támadja ezért az arcképért Verseghyt. (Versegi Ferentznek Motskolódásai 11—12. l.)

³ Verseghy támadása alaptalan volt. A kérdés második felében határozottan Horváthnak volt igaza. és részben az elsőben is.

Ádámnak a Magyar Musában megjelent dolgozatairól s magáról Horváthról is lassanként elfeledkezett.

Igy éri el Verseghy kettős célját, a szatirikust és aesthetikust. A vezető elve s az a mód azonban, a mint céljait megvalósítja, a reális világnézetből fakadó valószínű tárgyalás kiemeli a munkát az egyszerű költői alkotások köréből, a Rikóti kiemelkedik az egyszerű költemények közül, hogy kortörténeti művé váljék. Bepillantathatunk a századelei állapotokba, első sorban az irodalmi viszonyokba, megismerhetjük azokat a törekvéseket, melyek az emberek lelkén uralkodtak. Az a társaság, mely Rikótit megkoszoruzza, talán nem minden ízében magyar, a kedvteléseai azonban, durva, de jó ízű mulatozásai, egészen magyarok, hű mintaképei azoknak a vidéki multságoknak, melyek a század derekáig virágoztak, s részben még mai nap is megtalálhatók. Szintúgy sikerült a rajz, a melyet a művelt középosztály lelki életéről ad; a komoly vitatkozásokból, a józan gondolkodást megtestesítő személyek fejtegetéseiből sok találó vonást gyűjthetünk össze a két század mesgyéjén haladó emberek műveltségéről, tanulmányairól. Az irodalmi viszonyok fölött tartott szemlélet megépen jellemző, és pótolja az akkori elfogulatlan bíráló hiányát. E nélkül nehezen alkothatunk magunknak fogalmat, mint fogadták az írók a maguk korában megjelent műveket, mert a hírlapok szüksézáví tudósításai akkor ép oly lelkiismeretlenül dicsérték az irodalmi jelenségeket, mint manapság. Kazinczyék meg vagy áradoztak a dicsérettől, vagy mértéktelenül gáncsoltak, és nem a munkák aesthetikai értékét nézték, hanem a barátságot és azt a pártállást, a melyet az író a nyelvtudomány apró vitás kérdéseiben vallott. Subiectiv Verseghy ítélete is, de legalább aesthetikai alapon álló, és mint ilyen értékes adat az irodalmi jelenségek megítélésére. Öszinte hangú és magvas, egy művelt, kiforrott egyéniségnek megnyilatkozása.

Ezért mondtam tehát, hogy *Rikóti Mátvás* jelentősége meghaladja az irodalomtörténeti korlátokat, és valódi érdemét nem is ismerhetjük meg, ha egyoldalúan csak aesthetikai szempontból tekintjük. Fontolóra kell vennünk kultúrtörténeti fontosságát, azt a háttérrel, a melybe az egész cselekvény beleilleszkedik. És még egyet. Mint Voltaire, régi kedvelt mestere, ő is a maga különös színeivel festi meg ezt a háttérrel, de míg a francia írónak egyéni, szatirikus színei csak arra valók, hogy az olvasót megnevettessék, a szereplőket kigúnyolják, Verseghy gúnyja mélyebben jár, íróját magasztosabb eszmék vezetik: ezzel is nemzetének akar használni, a költészetet és a művészetet akarja virágzásra emelni, megtisztítván minden szennnytől, salaktól.

Ez az ethikus cél megint megteremti a kapcsolatot Rikóti-ban Verseghy elmélete és gyakorlata között.

1804-ben jelent meg Rikóti, méltó föltűnést keltve az akkori írói körökben. Az a kis kör, mely Verseghyben szerette a jó

barátot, örömmel üdvözölte a szatirát, és tőle telhetőleg iparkodott előmozdítani a sikerét, dicsérték, terjesztették. Horvát István szívesen ajánlja barátainak Rikóti pompás megkoszoruzását,¹ olvassák is mindenfelé, a két fővárosban és a vidéken, sőt azok az érdeklődők, a kik az irodalmi viszonyokba nem lévén beavatva, nem tudták, ki írta a név nélkül megjelent költeményt, tudakozódnak utána:² bizonyosságául annak, hogy megragadta őket a vers. Révai hallgatott ekkor, később természetesen ugyancsak leszóltta Rikótit,³ Horváttal együtt plágiumot fogtak épen legeredetibb részeire.⁴ Ítéletük nyilvánvalólag magán hordja az elfogultság jegyét, és mégsem tudnak az *egészre* egyéb megjegyzést tenni, minthogy »nem remek munka«.⁵

A legkülönösebben járt el Kazinczy. Kozma Gergelynek még büszkén jelenti, hogy »Rikóti a' Verseghi barátom' munkája«,⁶ de alig egy évvel később már így ír Révainak: »Olvastam aztán Rikótiáját; olvastam Grammaticáját, olvastam Tiszta Magyarását. — Mit mondok? Nem olvastam! Viszsa inkább a' foglyukakba! mint Philoxémus a' Dionysius' rossz versei elől, hogy sem azokat végig olvassam. Rikótinál, mondom, soha ízetlenebb könyv még kezembe nem került. Meg nem tudnám fogni, hogy az az ember, a' ki Sulzert tette studiumául, és belőle annyit beszélt, hogyan tudott olyat írni; ha nem tudnám, hogy ő nem annyira példák által igyekezett gyúlasztani lelkét, 's ízlését képzeni, mint a' sovány törvények által.«⁷

Már az ítélet hangja mutatja, hogy nem szabad komolyan vennünk Kazinczyt mint műbírót, de utolsó állítása is, mely homlokegyenest ellenkezik a valósággal. Kazinczy nagy irtózását azonban megérteti az, hogy levelét Révainak írja, Verseghe ellenfelének. Még élesebben belátunk Kazinczy lelkébe, ha elolvassuk ehhez a kijelentéséhez azt a másikat, melyet legbizalmasabb emberének, Kiss Jánosnak tett. »Láttad-e már Versegimnek Rikóti Mátyását? Tele van grammaticai és orthographiai heterodoxiákkal. Én belőle még csak egy éneket sem tudtam elolvasni (?); itt nem lelem a' munkát, elindulásomkor pedig belé csömör-

¹ Levele Horváthi Endréhez 1804 okt. 4. Idézi Széchy, Adalékok az újabb magyar irodalomhoz. Irodalomtört. Közl. III: 424.

² Kazinczytól kérdezte Kozma Gergely. Lásd Kazinczy levelét hozzá 1805 márcz. 1-én, Kaz. Lev. III: 275. l.

³ Fényfalvi Kardos Adorján, V. F. Motskolódásai 12. l.

⁴ Horvát István vádolja Boldogréti Vig László néven írt (Versegi Ferentznek Megfogyatkozott okoskodása című) művében (156. l.), hogy a kapitány bölcsekedő beszélgetéseit Jenisch-ből lopta, azokat a részeket, a melyekben Verseghe a maga költői fejlődését és nézeteit ecseteli!

⁵ U. o. 105. l.

⁶ L. Kazinczy fentebb idézett levelét. (2. jegyz.)

⁷ A levél kelt 1806 aug. 6-án és először Boldogréti Vig László Megfogyatkozott okoskodásában jelent meg (15—19. l.), másodszor Kaz. Lev. IV: 252—254.

löttem igen hamar.¹ Íme, Kazinczy nem tudja elolvasni a munkát, belesömörlik — a grammatikai és heterodoxiai hibák miatt, megtagadja, megátkozza, kész inkább visszamenni a börtönbe, mintsem újra elolvasza, és mindezt csak azért, mert Versegghy y-ista, mert tájszólást is használ, mert nem ismeri el az ikes igéket: ezek azok a bizonyos grammatikai és helyesírási heterodoxiák. Milyen kicsinyeskedő az elfogult Kazinczy, mikor az irodalom egy jelenségét bírálja, ahhoz a Versegghyhez képest, a ki Rikótiájában a költészet egész birodalmát idézi nyugodt, széles alapú ítélőszéke elé.

A föltűnés, a mit a munka keltett, lassanként elcsöndesedett, igazi, mélyen járó hatása nem volt. A kortársak nem értették meg czélzásait, nem látták meg a komikum alól előcsillanó komoly tartalmat, könnyebb fajta mulattató olvasmánynak tartották. A Révai nézetét tolmácsoló Horvát István értette legjobban félre, azt hitte, hogy Rikóti a köznép számára készült;² a népies nyelvet, a nép köréből merített hóst és cselekvényt látta csak, nem vette észre, hogy a Rikótinak csak a formája népies, a tartalma azonban épen nem a népnek szól. Elfeledkeztek róla, s még a legújabb időben sem tartották egyébként, mint egy féleszű kántor tréfás históriájának.³

Két évvel később újabb verses munkája jelent meg Versegghy-nak, a *Magyar Aglája*.⁴ Nem szerepel neve a címlapon, a mint Rikótiája címlapjáról is hiányzik, de hozzászolta végső szavát a lefolyt nyelvészeti vitához, s ez is elárulta volna a munka szerzőjét, ha a versek maguk nem tanúsítottak volna Versegghy mellett. Ez a harmadfél száz lapra terjedő kötet Versegghy-nak nemcsak leghatalmasabb és legismertebb költői munkája, hanem legjellemzőbb is, és költői pályáján Rikóti mellett a legkiemelkedőbb pont. Tarka egymásutánban követik egymást a legváltozatosabb műfajú és hangulatú költemények, líra és epika, komoly és pajzán, szomorú és vidám versek, széles a kör, melyből az alkotó lélek merített, úgy hogy a Rikótit is figyelembe véve, amnyi vonással gazdagszik a költő Versegghy képe, hogy szinte bajos egy lapra gyűjteni őket. Különválasztjuk a lírikust az epikustól, a mit Versegghynél annál inkább megtehetünk, mert az ő epikája csak formai szempontból eredeti, csak a földolgozás az övé, míg lírai versei, ha gyakran utánzások is, megjárták Versegghy érzelmeinek, gondolatainak olvasztó tüzeit.

¹ Kelet nélkül (1805 január végén) u. o. III: 287.

² Boldogréti Vig László i. m. 136. l.

³ Az első, a ki Rikótit érdeme szerint és igen lelkesen méltatta, Radnai Rezső volt 1889-ben, i. m.-ban.

⁴ Magyar Aglája. avagy kellemetesen mulató Nyájaskodások külömbféle versnemekben. Budánn, A Kir. Magyar Univers. betűivel Eggenberger József Pesti Könyvárosnak költségére nyomtatott. 1806.

A Magyar Aglája elbeszélő költeményei¹ ismeretes tárgyak földolgozásai — már ebben is eltérnek az eddigi elbeszélő költeményeitől. De céljukban is. Rikótinak és a részben szintén ide tartozó Jó szívből költ szatírának csak a formájuk elbeszélő, csak a külső vall arra, hogy az írójuk történetet akar elmondani, lényegük a tanítás, az ostromozás, a javítás, az Aglája történetei már mást mint költői célt nem ismernek. Erkölcsi okulást meríthet ugyan az olvasó belőlük, hiszen az élet minden jelenségéből okul a gondolkodó ember, de ez az okulás nem szerepel a költő kitűzött föladatai között, ott nincs egyéb, mint az élénken elbeszélte eseményekkel foglalkoztatni az olvasó lelkét.

Eszközben nincs hiány, mindenféle módon megpróbálja szórakoztatni olvasóját. A rövid, csattanós adomától kezdve (*A' vízkorságos*) a költői elbeszélésig majd minden elbeszélő műfajnak megvan a maga képviselője. Van mese Aesopus kincsből Phaedrus módján, csak részletesebben előadva, van olyan, melyet Lafontaine-ból fordít: megénekli az együgyű parasztot és fiát, a kik szamarat hajtottak a vásárra eladni, és a hány emberrel találkozottak, annyi tanácsot kaptak, melyikük üljön a szamárra, míg végre is belezavarodtak (*A' Baktai Paraszt*); az egerekről, a melyek csöngőt akartak kötni a macska nyakára (*A' kan macska*); megszólaltatja a korabeli lírikusok divatja szerint a szerelem isteneit, s a mythologia képzelet alkotta világából kelt életre pajzán meséket, (*Vénus és Amor; Amor a' borban*) sőt meg nem elégedve az egyszerű mythologiai tárggyal Ovidius nyomán Philemon és Baucis történetét szeszélyesen kombinálja a Három kívánság címén ismert népmesével (*A kanál*); van történet a mindennapi életből, az olasz »sarlatán«-ról, a ki a jámbor vidéki közönséggel elhiteti, hogy a fölczifrázott számár Nagy Sándor híres paripája (*Nagy Sándor paripája*), s a telhetetlen, érzéki asszonyról, a ki álszenteskedve elítéli az érzékiséget s maga ugyancsak vétkes benne (*Lekvári Örzse, avvagy erősebb a' szerelem még a' halálnál is*): a falusi asszonyról, a ki tejet visz a városba és már előre kifesti magának a jövőt, milyen gazdag lesz, ha majd a tej árán tojást vesz, hogy baromfit neveljen; mint fokozódik kis gazdasága, előbb disznót, majd borjas tehenet vesz — mikor ábrándozása közben földönti a tejes csöbröt, és a remélt gazdagság füstbe megy (*A' tejáruoló menyecske*).²

A legérdekesebb *A' veréb és a' gerlicze* című állatmese és a három költői elbeszélés, *Szentesiné, Györgyiné, Örömfői Tamás*.

¹ Ide számítjuk azt a három elbeszélő költeményét, melyet még a fogsága alatt vagy utána 1805-ben írt. (Akadémia kéziratára, Régi és újabb írók, 8^o 31. sz. VII. kötet.) Címük: *A' kanál, Lekvári Örzse, A' döghalál*. Nyomatásban — az első kettő obscoen volta miatt — nem jelentek meg.

² Lafontaine-nél *La laitière et le pot au lait*. Péczeli is földolgozta Egy szegény házaspár címmel.

Az állatmese a hím veréből énekel, a mely megszőksetti párját a társaságból ki a rügyező erdőbe, de ott egy szelíden turbékoló gerliczére akad. Csak úgy mulatságból megkísérti tenni neki a szépet, de csúfos kudarczczal kénytelen visszatérni, a gerlicze és párja alaposan megkopasztották. Szerencsére a nőtény veréb nem haragudott meg csapodárságáért.

Nemde tanácslottam, mondá szeretője viszontag,
 hogy ne ereszkedgyen soha illy otromba *canaille*
 semmibe. Ah! mon cher, mint vérzik még is az órra!
 Itt közel egy szirtbül jó víz forr. Jöjjön utánam;
 megmosom ott sebeit. Sűrű mellette az erdő,
 csendesek a' völgyek; nincs ott mit félni tanúktúl.

E kis mesének sajátos különös ízt ad a tartalomnak és formának szántszándékkal összeválogatott ellentéte. A történet maga teljesen modern, a társaság életéből van merítve — a formája, az állatmese, a költészetnek egyik legrégebbi műfaja; az előadása könnyed, a hangja egészen a mindennapi élet hangja, a társalgásban megszokott pongyola, idegen szókkal és kifejezésekkel czifrálkodó beszéd — a célja komoly; szatirikus, a férfiak könnyelműségét és csapodárságát, az asszonyok léhaságát ostorozó pajzán epika — méltóságos hexameterekben. Különös a színe, de az ellentétek rikító voltánál fogva bántó, komolyabb, mintsem vídám komikum számba mehetne, s a könnyűsége, pajzánsága elveszi a szatira élet. Egyes jellemző részei azonban Verseghynek legsikerültebb alkotásai közé tartoznak. A korabeli társalgás nyelvét, a társas érintkezés módját, a nyegle szokásokat olyan ügyesen festi, annyi hűséggel és elevenességgel, annyi erővel, a madárserег rajzában olyan találó képét adja a léha, könnyüvéru fiatal emberek és leányok viselkedésének, hogy kora írói között az egy Csokonait kivéve más nem lett volna hivatott erre a föladatra.

A három költői elbeszélés társadalmi tárgyú. Költött eseményt énekelnek meg páros rímű Sándor-versben és magukról az eseményekről, ha nem tekintünk kissé romantikus szűnükre, bátran elmondhatjuk, hogy Verseghy korában a magyar középosztály életében megtörténhettek volna. Egészen új irányt jelölnek tehát a magyar irodalomban, első példái a regényes, de a való élet színére törekvő elbeszéléseknek. Az epikának ez a faja, melyet a későbbi elbeszélésektől csupán költői formája választ el, eddig egészen ismeretlen volt. Verseghy, mint merész újító, szakított az eddigi epikusok hagyományaival, a kik a classicus eposzok formáit, szerkezetét, szabályait, machináját alkalmazták, s tárgyban is csak nagy ritkán tértek el tőle (Baróti Szabó Dávid, A' komáromi földindulás). Verseghy elbeszéléseiben semmi sincs a classicus eposz világából, teljesen modern levegő-körben élnek hősei, minden tettük, szavuk, az elbeszélések hangja, szelleme az életre, a modern, való életre jellemző.

A három költői elbeszélést egységbe foglalja nemcsak hangjuknak, szellemüknek, elbesző módjuknak, hanem a tartalmuknak rokonsága is. Tárgya mindegyiknek a hitvesi hűség. Szentesinében az asszony mindjárt a férj halála után megtagadja urát, Györgyinében a férj, Örömfiben az asszony kételkedik hitvestársában, de hosszú próba után mindketten meggyőződnek a másik fél kitartó szerelméről.

E költői beszélek, ép úgy mint Verseghy egyéb epikus művei, tárgyukat idegen forrásokból merítik. Szentesinéről kimutatta Heinrich Gusztáv, hogy Voltaire egyik elbeszélésén, a *Zadig* című regény II. fejezetén (*Le nez*), alapszik.¹ Azonban csak a tárgyat és a compositiót vette onnan, egyébként a földolgozás teljesen eredeti, hiszen a másfél lapnyi francia prózai szöveg nála tizenegy lapra bővül. Ha meggondoljuk, hogy a történet, mely az irodalomban az ephesusi matrona néven ismeretes, régi, valószínűleg indiai eredetű mese, mely talált római földolgozóra (Petronius *Arbiter Satyricon*-jában), melyet közzölt a *Historia Septem Sapientium*, ez a minden európai nyelvre lefordított mesegyűjtemény, melyet még a kínaiak is földolgoztak, sőt Voltaire-é sem eredeti, hanem ennek a kínai mesének az utánzása: ² akkor habozás nélkül elmondhatjuk, hogy ez a közkézen forgó történet a földolgozás által Verseghy jogos tulajdona lett.

A mese főbb vonásaiban a következő: Szentesi igen méltatlankodik, hogy felesége olyan élesen megszólja azokat az özvegyeket, a kik nemsokára férjük halála után újra férjhez mennek. Azt hiszi, csak azok hibáztatják a hűtelen asszonyokat, a kikben magukban is megvan a hajlandóság a rosszra. Hogy feleségét megszégyenítse, elutazik és halála hírért költi, sőt hogy a csalódás teljesebb legyen, még a koporsóját is hazaküldi állítólagos holttestével. Az asszony bőven ontja könnyeit, de a házibarátnak vigasztaló szavaira hamar megbékül. Ennek a házibarátnak azonban egy furcsa betegsége van: időnként görcs fogja el a szívét, s erre csak az az egy orvosság volna, ha halott ember orrát hordaná nyakában. De hiába fáradozott, hiába vesztegetett meg vén banyákat, sírásókat, az orvosszert nem tudta megszerezni. A mint begördül az udvarra a halottas kocsi, megint kitör rajta a betegsége, és elájul. A jólelkű Szentesiné rögtön kést fog, hogy ura holttestéről levágja az orrot — de az ura baljával megkapja a kezét, jobbajával pedig eltakarja az orrát.

Heinrich Gusztáv szépen kimutatja, mennyivel fölülmúlja a magyar földolgozás Voltaire-ét.³ A mi francziában egyszerű

¹ Az Ephesusi matrona a magyar irodalomban. Egyetemes Philologiai Közlöny 1878: 406—420.

² »Le nez est imité d'un conte chinois publié sous le titre de la Matrone chinoise.« *Romans de Voltaire* Paris, Firmin-Didot 1885. 5. l. Ugyanott rámutat a kiadó Voltaire forrására: Duhalde, *Description de la Chine*, III. kötet.

³ I. h.

adoma volt, szárazon előadva, csupán fontos mozzanatokra kiterjedve, az itt mint jól megokolt, részletes elbeszélés pereg le, melynek minden mozzanata a pszichológiai törvények alapján fejlődik az előbbiből. Verseghy mindég ügyel arra, hogy a cselekvényt valószínűvé tegye, az elbeszélést kiegészíti a lelkiállapotok rajzával, pár vonással megadja a szereplők jellemét, hogy a mi történik, azt szükségszerű haladásnak és ne a véletlen művének érezzük. »Versegbynél teljesen a tréfa légkörében vagyunk — mondja Heinrich, miután kimutatta, hogy a magyar költő megfosztotta a beszélyt tragikomikus hangulatától — s annál jobb hangulattal olvassuk a históriát, mennyivel sikerültebb az elbeszélés humoros, helyenként ironikus hangja. Verseghy elbeszélése irodalmunk sikerültebb költői elbeszélései közé tartozik, mely daczára némely avult fordulatnak s helyenkint ízlésünknek kevésbé megfelelő részletnek, még ma is értékkel bír.«

Osztozhatunk Heinrich nézetében, annál inkább, mert a kis beszély elejétől végig a legközvetlenebb, legtermészetesebb hangon folyik le. Verseghy költői nyelvében nem volt elég báj, hiányzott a finom, választékos kifejezőmód, de az ilyen modern életből vett elbeszéléshez nem is illett volna. Itt valóban az ő természetes, kissé erős, de mindég jellemző nyelve volt helyén, a művelt magyar társalgásnak a nyelve, mely kerüli a cifrárt és az ékeset, a szóknak tulságos megválogatását. Kazinczy érzékeny füle hiába kereste benne a csínt és ízlést, el is fordult e költeményektől, de a mai kor embere, a kinek több érzéke van a való élet iránt, szívesen veszi e realistikus elbeszélő módot.

Ép ilyen a hangja másik két elbeszélésének, különösen *Örömi Tamás*-nak, mely csapongó jókedvével, változatos fordulataival folyton ébren tartja az érdeklődést. Maga a főszemély, Tamás, mintaképe az alapjában hű férfinak, a ki azonban nem tudja megállni, hogy ne tegye minden csinos asszonynak a szépet. Az ő bohókás tréfáin, gáláns mondásain kaczag az asszonysereg, de az olvasó is. Ennek is, *Györgyiné*-nek is szintén a hitvesi hűség a tárgya, de szerencsés a befejezése. Maga a tárgy kissé keresett, ép úgy mint Szentesinében, de az író a mai társadalmi viszonyok közé állítja, és ezzel elveszi az élet. Forrásuk még nincs kimutatva, s így nem tudjuk megállapítani, mennyi mindegyikből Verseghyé. Valószínűleg ezeket is ugyanolyan mértékben dolgozta át, mint a Zadig elbeszélését. Általában Verseghynek nem volt *teremtő* képzelete. Tökéletes, kerek mesét kidolgozni nem tudott, hanem a régi eposz írók példájára ő is idegen gondolatokra szorult. Nem fordított, itt legalább nem, szóról-szóra, hanem csak a főbb mozzanatokot tartotta meg s esetleg a compositio legfontosabb elemeit. Azonban ekkor már segítségére sietett a *kiegészítő, alakító* képzelőtehetsége, s a megadott körvonalakat a maga színeivel töltötte ki. Nem ahhoz a lánglelkű festőhöz hasonlít, a ki művészi ihletében maga alkotja meg a tárgyat, hanem

a lelkiismeretes illusztrátorhoz, a ki a szöveghez fest képet, ott kapja a gondolatot, melyet a maga képzeletével tesz szemléletessé.

Van egy negyedik költői elbeszélése, *A szökevény szerelmesei*,¹ mely bonyolodott meséje ellenére is olyan világos, köznap szálakból van szöve, hogy nem kell idegen hatásra gondolnunk. Tárgya nagyjából ugyanaz, mint Kisfaludy Károly *Kérőinek*, de aesthetikai értéke csekély.

A mit Verseghy kezdett, a regényes jellemű, de reális színű költői elbeszélés, nem talált követőkre, és mikor évtizedek múlva Tompa fölújítja, egészen más hangon, más szellemben szólal meg. Megváltozott a környezet, nem városban, úri társaságban, hanem a vidéken a nép között folynak le az események, s a világfiak udvariaskodó nyelve helyett a kevésbbé előkelő, de annál életrevalóbb népies nyelvet halljuk. Csak a múlt század végén, mikor a költészetben a népies iránti érzék veszendőbe kezdett menni, és másfelől a novellák divata megerősödött, e kettős hatás alatt tértek megint vissza íróink a Verseghytől megkísérelt irányhoz és annak a milieunek a rajzához, melyben Verseghy elbeszélései játszanak.

¹ Megjelent a Kolomposi Szarvas Gergely című regényében, magába az elbeszélésbe iktatva.

XIII.

Verseghy lírája.

(Lirai költemények a *Magyar Aglájában* és a *Magyar Hárfasban*. Horatius és a német dalköltészet hatása Verseghyre, odái és dalai. Elmélkedő, filozófikus versei.)

Az elbeszélő költemények az Aglájának csak egyik felét alkotják, a másik, nagyobbik fele lirai versekből telik ki. A megénekelte érzelmeknek és gondolatoknak gazdag változatossága azzal kecsegteti az olvasót, hogy megismeri belőlük nemcsak a költőt, hanem az embert is, bepillanthat a lelkébe, a hol forr az érzelmek árja. Az írott és nyomtatott életrajzi adatok között úgyis nagyon kis számmal vannak azok a bizonyságok, melyek Verseghy életének érzelmvilágáról tanúskodnak, és majdnem egészen hiányoznak azok az apró, bizalmas közlések, melyek, mint a többi írónál, napló vagy levél alakjában fennmaradva őt a mindennapi viszonyok között tüntetnék föl, a személyiségére vetnének világot. Mi csak a cselekvő embert látjuk, a mint a tudomány és élet nagy világában küzd, de nem találkozott szerető kéz, mely leírja az utókornak, milyen volt a maga kis világában, családjá, barátai között. Iparkodtunk ezen életrajz fonálán meg-meglesni az embert, megragadni a rendelkezésünkre álló forrásokból azt, a miből magára az emberre következtethetünk; ha sikerült őt egy párszor a maga bizalmas környezetében meglepni és szeretetreméltó egyéniségét pár vonással megrajzolni, első sorban verseinek köszönhattük.

Most, hogy félszáznál több lirai költeményre vetünk pillantást, szeretnők az eddigi képet új vonásokkal élesebbé tenni, szeretnők új árnyalatokkal valóbszínűvé festeni. Csalódottan állunk a versek elolvasása után. Ez a líra többé nem a tíz év előtti, a melyből egy bájos idyll körvonalai bontakoztak ki, sok apró, finom vonással a költő egyéni életéről. Ha azt kérdezzük, milyen volt a költőnek érzelmi élete, milyen volt az ember, a ki e rhythmikus sorokat egymáshoz fűzte, az Aglája néma marad.

Nem az érzelmi líra hiányát érezzük, hiszen a költemények nagy része szerelemről énekel, hanem hogy nincsenek kapcsolatban

a költő lelkével. Ez a legnagyobb hibájuk. Egyrésztük nem is eredeti, tárgyuk, compositiójuk abból a kettős forrásból van merítve, melyet Verseghe már régebben kezdett kiaknázni, a római nagy lírikusból, Horatiusból, és a német *Lyrische Blumenlese*ből, különösen Lessing, Gleim, Kleist és Bürger műveiből. E két csoporthoz csatlakozik harmadikul az eredeti, önálló költeményeké, melyek azonban már nem az érzelem, hanem a gondolkodás, elmélkedés eredményeit mutatják be.

Külön foglalkozunk mind a három csoporttal, mert tartalmuk, formájuk, hangjuk, egyaránt elütő. A különböző forrás erősen érezteti hatását mindegyiknél, és ez a különbség sokszor olyan erős, olyan határozott, hogy szinte hajlandók volnánk elvitatni tőlük az egy szerzőtől való származást.

Költeményeinek első csoportja Horatiushoz fűződik, fordítások, átdolgozások az ódák négy könyvéből. A föllendülés korának egész költészete bámulattal adózott a nagy római lírikusnak, sőt az egész deákos iskola eszményképül választotta. Rájnistól kezdve, a ki először szólalt meg »aeoli lanton«, egészen Berzsenyiig mindegyiküknél ráismerünk Horatius hatására. De nemcsak a deákosok, hanem a többiek is hódoltak szellemének, és csak a legnagyobbak, az önállóak, tudták elkerülni hatását, mint Oskoni és Kisfaludy. Verseghe nem tartozott az eredeti szellemek közé. Láttuk már, mennyit foglalkozott Horatius-szal, de nemcsak foglalkozott vele, hanem meg is értette, behatolt szellemébe; nemcsak a mult idők nagy lírikusát látta benne, a kit érdemes utánózni, hanem az élő embert, a teremtő költőt, a kinek lelke rokon az övével. Ebben tér el a deákos iskola tagjaitól.

Baróti Szabó Dávid nem tanult el a latinoktól és Horatiustól mást, mint a szavak értelmetlen összedobálását, nem látott túl a költemények külső formáján, s költeményeit nem tartalmuk, hanem versmértékük szerint osztotta könyvekre. Rájnissal, Szabó ádáz ellenfele, Horatius betűjéhez ragaszkodik, s várja a kilenczedik esztendő, mintha a Horatius alkotta műszabályok közül ez volna a legfontosabb, s ezt is szószerinti értelemben kellene venni.¹ A fődolog nála a mérték, a forma, meg akarja győzni a magyarokat, hogy a régiek minden formájában lehet költeni, innen verseinek specialis címe: Példák. Révai is forma szerint osztályozza költeményeit: Alagya közé sorol olyan verseket, melyek distichonokban vannak írva, de tartalmuknál és hangjuknál fogva éppen nem elegiák (III. 3. 7. 8.), énekeiben pedig, melyeket csak azért ír, hogy a szépeknek is nyújtson valamit, a magyar tartalom classicus fonalakkal van át meg át szöve (8. 22. és 24. ének)². Még Virág Benedek, bár minden elődénél mélyebben hatolt be Horatius költészetébe, és mint Négyesy mondja, a tartalomban is

¹ A magyar Helikonra vezérlő Kalaúz, Pozsony, 1781. Elöl-járó-beszéd.

² Elegyes Versei, Pozson, 1787.

keresi a classicitást, még ő sem tud megszabadulni a classicus kor költeményeinek azon kifejezéseitől, mythologikus vonatkozásaitól, melyek szükséges alkotó elemei voltak a latin verseknek, de fölösleges czifraságokká válnak a modern író munkájában. Virágra is a legnagyobb vonzó erővel Horatius költői nyelvének és kifejezéseinek tökéletessége hatott,¹ Horatiustól a nyelvi szépségeket, a formai tökéletességet akarta eltanulni. Verseghy nem fogódik el a külsőségekben, nem Horatius mesterségesen csiszolt vesszorait bámulja, nem is a szavait, kifejezéseit, hanem a gondolatot, melyet a költemények magukban rejtenek, az érzést, melyben megszülettek. Nemcsak a formát akarja tőle eltanulni, hanem a költés módját is, a hangulat keltés igazi eszközeit.

Nem divatból, nem az iskola hagyományai alapján fordult Horatiushoz, hanem elfogadta elveit, mert jóknak találta; utánozta verseit, ha a tárgyak megragadta az ő képzeletét, ha a hangulatuk megegyezett az ő lelke hangulatával.

De nem is olyan öntudatlan utánzója ő Horatiusnak, mint Berzsenyi. A nagy ódaköltő már fiatal korában éjjeket töltött kedves Horatiusa olvasásában, s később is folyton gyönyörködött lelkét azokkal a versekkel, melyek úgy megragadták képzeletét. Az aesthetikai közösség törvényei értelmében egygyé lettek az író és az olvasó, s mikor a műélvező maga is énekelni kezdett, azt sem tudta: övé-e a hang, a mely szól, vagy mesteréé, nem vette észre, hogy a hangulata, bár talán rokon volt a római költő hangulatával, az ő költeményei folytán alakult.

Verseghynél az utánzás tudatos, tudja, mit utánoz, és miért utánozza.

Ennek a tudatosságnak forrása, ha nem is kizárólag, de első sorban, széleskörű aesthetikai műveltsége.

Azt az aesthetikai élvezetet, melyet Horatiusban talál, mindég meg tudja okolni, nemcsak mint költői lélek élvez, de mint finom érzékű tudós tudja is, mért tetszik neki, a mit olvas. Olvassuk el csak azokat a magyarázatokat, melyekkel a tíz évvel későbbben írt *Analyticájának* különböző helyein (III : 70, 170 és 195. lapokon) Horatius egyes ódáit (I. 14. I. 3. II. 13.) kíséri és kiválóságukat bizonyítja. Ha nem is mind tőle erednek e magyarázatok, a dolog lényegén ez nem változtat: megmutatta, megértette velünk, ha részben idegen segítséggel is, mi és miért tetszik neki Horatius költészetében.

Íme a második pont, a miben eltér a kortársaitól.

Ez a tanulmányokon alapuló tudatosság azonban még két tekintetből fontos a költőre. Befolyással volt, a mint látni fogjuk, az utánozandó költemények megválasztására, és megóvta Verseghyt attól a nagy hibától, melybe elődei és követői majd mind bele-

¹ L. Szeremley Barna. Horatius és Virág, (a kisujszállási ref. főgimnázium 1894—95. értesítője) 14. lap.

estek: nem írt alkalmi költeményeket, és nem intézett egyes kiváló férfiakhoz üdvözlő, köszöntő vagy részvevő verseket. Ha végig lapozzuk a korabeli szerzetes-költőket, Rájnistól Virágig, mennyi olyan költeményt találunk, melynek indítéka a barátság, s a mely rendszerint csak azt a férfiút érdekli, a kihez íródott.

Horatiustól tanulták. Csakhogy Horatius azt a viszonyt, melyben valamelyik barátjával volt, általános érdekűvé tudja tenni, fölemelkedik az egyéniből egy általános eszméig, s az a vocativus, mely az első vagy második versszakban olvasható, nem adja még meg a költeménynek a személyes színt. A magyar classicusok azonban nem láttak be Horatius ódáinak szellemébe, csak azt vették észre, hogy majd minden verse egy-egy barátjához van írva, azt hitték tehát, ha verseiket barátaikhoz intézik, vagy nevük napjára szerencsét kívánnak, már Horatius nyomdokaiba léptek, s azokat a baráti csevegéseket, melyekben lakóhelyükről, apró örömeikről, bánataikról s életüknek csöndes, egyhangú folyásáról értesítik a címzettet, a classicus versforma már classicusokká teszi.

Verseghy tehát nem költői gyakorlatból vagy unalomüzésből, nem a nemzeti műveltség terjesztése vagy személyes kedveskedés céljából verselt, hanem mert költőnek érezte magát. Igazán költő volt-e, annak eldöntése azonban — saját mondása szerint — az olvasóra tartozik.¹

Verseghy, ha nem volt is nagy költő, legalább mindent megtett, hogy rossz költő ne legyen, elkerülte, még pedig tudatosan, ezt a veszedelmet.

A költői cél és annak folytonos szemmel tartása választja el harmadsorban Verseghyt a többi »classicus«-tól.

Azokban minden tudatossága ellenére sem lett mű-poétává. Annak köszönheti ezt, hogy belátta, mennyire tévedett akkor Horatius, mikor a költészetben a »natura«-t és az »ars«-ot, a tehetséget és a művészetet, egyenlő fontosaknak állította, sőt »egész eszejárása« egyenesen arra vall, »hogy a tanulmányt tartotta fontosabbnak.«² Verseghy azonban azt mondja: »interdotes auctoris praecipuum locum genius occupat.«³

De összeköti Verseghyt a többiekkel az az őszinte bámulat, melylyel mindannyian a görög-római költészet iránt viseltettek. Mi előttünk, a kik látjuk, hogy ez a csodálat első sorban, sőt egynehányuknál majdnem kizárólag, csak a verselést változtatta meg, hogy négysarkú versek helyett cadentia nélkülieket írtak, túlságosnak tetszik ez a csodálat, túlságosnak az a nagy hatás, melyet a múlt század végén a classicus költők utánzásától, a classicus mérték elfogadásától vártak. De tévednénk, ha azt hinnők, hogy csak a formáért csodálták a régieket. Ha nem is tudtak

¹ Analytica III. 149. l.

² Beöthy, Horatius és Kazinczy 40. l.

³ Analytica III. 151. l.

mást eltanulni tőlük, mint a verselést, azért még Szabó Dávid is érezte, hogy a formán kívül a tartalom is fontos. Mivel tudták vagy érezték, hogy ha a magyar versek külsejét megváltoztatják, akkor annál a szoros összefüggésnél fogva, mely a tartalom és külső alak között van, megváltozik először a stílusuk,¹ azután tartalmuk is: a négy rímű, Zrínyi-strófa helyett, mely laposságra, terjengősségre, szószaporításra csábítja a költőket, ideáluk a classicus forma lett, a mely a szótagok mennyiségének szigorú, mondhatni zsarnoki meghatározottságával rövidsége, szabatosságra, tömörségre kényszeríti az író, és ezzel megadja a magyar költészetnek azt, a minek hiányát Zrínyi óta érezték: az erőt. Hogy az első kísérletek nem vezettek eredményre, az érdemükből nem von le semmit.

Maga Verseghy, mint Horatius követője, nem tartozik az első kísérletezők közé, Szabó, Rájnis, Révai jóval megelőzték őt, és inkább Virág Benedekkel állíthatni őt idő tekintetében egy sorba. Nem is kizárólagos mintaképe Horatius, csak tíz-tizenkét versén érzik meg többé-kevésbé Horatius hatása. Mindegyik bizonyítja, hogy jól választotta meg a mintául kitűzött költeményt, és nem azt a Horatiust utánozza, a ki Augustus eszméinek tolmácsaként szerepelt. Van sok szép óda ezen udvari költemények között (p. o. Carm. III : 1—6.), de olyan szoros kapcsolatban vannak Augustus korával, annak politikai és vallásos fölfogásával, hogy magyarosításuk vagy értelmetlenné, vagy üres, szóvirágos declamatióvá vált volna. Nem is Horatiusnak barátaihoz intézett, subiectiv mozzanatokból szövődő verseit ülteti át, hanem szerelmi dalait és azokat a derűs világnézetű költeményeit, melyekben bölcselkedése, életfilozófiája szólal meg. Annyira általános, annyira emberi Horatius bölcselkedése, a »carpe diem«-et s az »aurea mediocritas«-t hangoztató elvek annyira ki vannak véve a kor és tér változtató befolyása alól, hogy Verseghy bátran vehette őket mintaképül, mikor a magyar szellemet idegen tartalomban akarta érvényre juttatni.

Nem ragaszkodott szorosan mestere szavaihoz; átalakította, megváltoztatta, hogy magyarrá tegye a római éneket. Ennek a költői eljárásnak részletes magyarázatát adja *Analyticájában*.²

A költő — így szól Sulzer fejtegetései nyomán — ha classicus költő művét utánozza, háromféleképen járhat el: gyermeki módon, szolgálilag és szabadon. Az előbbiek lélek nélkül másolják mintájukat, egyformán a fontos és jelentéktelen vonásait. Az utóbbi, a szabad vagy lelkes utánzó, csak azt veszi át mesterétől, a mire szüksége van, a lényeges vonásokat, a többi, a mi az eredeti író korára, környezetére vonatkozik, s a személyes motívumokat elhagyja, s a saját gondolataival, érzelmeivel pótolja. Az ilyen

¹ A versforma és stílus közötti összefüggést szépen magyarázza Négysesy László, *A mértékes magyar verselés történetében.* (6—8. l.)

² III : 147—151. l. V. ö. Sulzer, *Theorie* III : 486—490/a.

lelkes utánzó csak tanul a classicusoktól, a mint ők tanultak a természettől. A ki szabadon utánoz, annak szelleme idegen szellemmel fog lángot, de a láng, melyvel ég, ezután már az övé, a saját lelkesedésének tüze, melege. Az ilyen munkában van szellem, még pedig eredeti szellem, míg a lelketlen utánzatok minden szellem nélkül szükölködnek, ugyanolyan célból készültek, mint a gyermekek homokból emelt várai, csak üres játékok.

Ezeknek az elveknek világításánál kell Verseghynek Horatius hatása alatt keletkezett költeményeit vizsgálni, ő maga ismerteti meg velünk célját, és a cél szabja meg az átdolgozás eszközeit is.

Magyarokká akarta tenni a latin költeményeket, megfosztani őket az antik szellemtől. Megváltoztatta tehát a költemény alaphangulatát, ha nem illett a mai fölfogáshoz (*Gliczera*), egységesebbé tette, szorosabbra fogta Horatiusnak gyakran széteső dithyrambszerű compositióit, a melyeket az ókori lira megtűrt, de a modern kerül (*Horátiushoz*, a melyet Kazinczy is Verseghy legsikerültebb ódájának tart és méltán¹), szelidítette a túlságosan merész mondásokat, elhagyta a mythologiai vonatkozásokat és célzásokat, megszabadította a classicus életből és világnézetből vett metaphoráktól. Mennyivel magyarosabbak az ilyen költemények, még ha követik is a latin mintát, mint kortársaié, a kik még eredeti verseiket is teletömik, a kor divatja szerint, ókori metaphorákkal és metonymiákkal! Vagy nem rí-e ki Berzsenyi *Az élet dele* című magyar versformában írt költeményéből a »lány Etézia,« a Búcsúzás Kemenes-Aljától címűből a »Thesszali virulmány«, a »Boreasz« mely Kemences fölött zúg, és hogy a legjellemzőbbet idézzem, nem bántó-e a Bacchusz-hoz írt bordal, különösen első versszaka:

A' te rettentő karodat Lueurgusz'
Veszte és Pentheusz' letörött királyi
Poleza 's vad Rhaekusz' szomorú halála
Hirdeti, Éván.

Annaira idegenszerű és a legtöbb olvasóra nézve egészen érthetetlen, hogy rokonszenvet maga iránt nem kelthet.

Verseghy átdolgozásait azonban mindenki magyar verseknek érzi. Kerülte a határozottan római szellemű verseket, és általános érdekűeket választott, annyira átszötte a magyar életből vett vonatkozásokkal, annyira modern gondolatokat font beléjük, hogy nemcsak hangban, hanem szellemben is magyarokká váltak. Ha véletlenül nem ismernők Horatiusnak *Quid dedicatum poscit Apollinem* kezdetű költeményét,² nem tartanók-e minden ízében eredeti versnek azt, melyet Verseghy *Az Irígységhoz* írt?

¹ Birálata az *Annalen der Litteratur und Kunstban*, 1809. I : 263.

² *Carminum* I : 31.

Szünny már meg egyszer buzgani ellenem
 trágár Irigység! Am nem esengék én
 oly jók után, mellyek negédes
 vággyaidat feszegetni szokták.
 Nem kérdegek tisztviseléseket
 a' nagy világtúl, nem birodalmakat,
 nem dúzs rakást a' vert aranyból,
 sem hamisan ragyogó dücsöket.
 Öntessen őszkor száz halom életet
 csűrbe a' Dúzs, kit nemes ősei
 pompásan épült váraikban
 messzeható uraságra szültek.
 Szüresöllye kristály serlegiből borát,
 mellyet Tokajnak szöllei hoztanak,
 kit pór szugolyból úri polezra
 felvezetett az agyas szerencse.
 Én szűk szobámban kegytelen éhemet
 eggykét falattal, szomjamat édesen
 megcsillapítom hűs vizekkel.
 csak nekem adgyon az Ég ezekhez
 érzékeny asszonyt, friss levegő eget,
 gondatlan elmét, régi barátokat.
 meglelt koromban férfi szívet
 's víg kobozonek örök virágzást.

Ha elolvassuk párhuzamosan Horatius költeményét, akkor meglátjuk, milyen egyszerű eszközökkel, milyen kevés változtatással tudta Verseghy nemcsak magyar színnel vonni be az idegen tartalmat, hanem még magyar lelket is önteni bele.

A többi horatiusi költemény hasonló változást ért meg. A római ember ideáljai helyett a modern lélek mozgó vágyai, a politikai ambitio és a gazdagodás vágya szerepelnek (*Ajánlás*), a pogány világfölfogás helyett a keresztyén (*A' Tavaszi*); nem a császári kor fiatal gavallérjai mulatnak többé, hanem a XVIII. század magyarja, a ki szereti kint a természet öln sűrű lugasok árnyékában meginni borát vagy sörét, a ki jókedvűen nótára gyujt, tánczra kerekedik, s járja a csárdást (*A' Tél*); nem is a triclinium elzárt falai látják maguk között a »rex hibendi« vezetése alatt dőzsölő ifjakat, hanem a bálterem (*Örzsikéhez*) és a lakodalmak, itt emelkedik legmagasabb fokra a jókedv, itt a leghangosabb, a legduhajabb az ifjúság; nem koczka forog a szenvedélyes játékosok kezében, hanem az új világ veszedelmes mulatósága, a kártya (*Ajánlás*); megváltozott a nő is, a kit az ifjúság szerelemmel övez, letűnt a hetaerak világa, a kik érzéki szerelemmel csalogatták magukhoz Róma divatos fiait, és drágán fizették meg velük szépségüknek árát, most az egyszerű, nemeslelkű szűzhöz tiszta szerelemmel közelednek az ifjak, nem pillanatig tartó kéjt, hanem családi boldogságot keresnek náluk (*Gluczera*); míg Augustus korában mesés fényűzéssel berendezett csarnokokban, biborpárnán heverve töltik a szerelmesek az együttlélet óráit, szellemes, irodalmi és művészeti csevegéssel teszik változatossá

az egyhangú szerelmeskedést, a XVIII. század végén kies ligetekben sétálnak párosával, és ibolyát, nefelejtset szednek a domboldalon (*A' Tavas*).

E verseket olvasva modern levegő-körben érezzük magunkat, magyar világban, melynek festett diszletei mindannyiunk előtt ismereteseek, mert mindég szemünk előtt látjuk őket. Nagy érdeme a költőnek, hogy rajza biztos, színes. Szeme éles, meglátja a jellemzőt, és ecsetét biztos kézzel, erős realismussal vezeti. Különösen a mulatozások rajza válik ki, egy pár szóval élénken, határozottan szemünk elé állítja az egész jelenetet. Azonban a nyelv, megfigyeléseinek tolmácsa, bár legtöbbször jellemző, kifejező, nem mindég művészi. Nagyon is reális, sokszor közönséges és alszerű (*ekéivel tárja őseinek szűk hagyományait, marha gyanánt repül a dárdák közé*), túlságosan szabadon él tájszókkal (*a' czimbalomnak pelypegése*) és a szokatlanságuk miatt fülsértő kifejezésekkel (*általizzadásig forgatni a völegénnyel püllogó menyasszonyt*). E határozott ízléstelenségeket csak az menti némileg, hogy a velük festett kép plastikus és igaz, meg hogy abban a korban még a finomabb érzékű Csokonai sem tudta elkerülni az alantasság örvényét, ha nem akart az ellenkező végletbe, az affektált lágyság, a színtelen sentimentalismus veszedelmébe zuhanni. Erő és csín még mindég igen ritkán párosult.

A csín hiányát még megbocsátjuk Verseghynek, de néha sajnosan érezzük az erőét is. Néha, ritkán, olyan mesterkelt a szavajárása (*szívhabozásokat végezni, a világ hempelyeg*), olyan keresettek a szavai (*a magány hornyai, megtepeszteni a menyecskét*), annyira divatjukat múlták vagy még meg nem szokottak, hogy a gondolat egészen elburkoltnak tetszik, közel jár az érthetetlenhez.

Általában azonban Verseghy classicus formájú költeményei határozottan haladást jelentenek az elődök munkáihoz képest. Magyar szellem van bennük, és ha nem is mindég, legalább legtöbbször, erő is. Nagy részükről maga Kazinczy elismerte, »sind sehr gut, oder haben doch grosse Schönheiten«.¹

Teljesen ellentéte e római hatásra keletkezett verseknek a második csoport, a melynek mintáit német költők szolgáltatták. Ide tartoznak *A Magyar Hárfásnak énekei is*,² melyek közül négyet egy évvel később, 1807-ben írt. Épen a magyar szellem, az erő és realismus hiányzik belőlük, helyettük báj és csín gyönyörköd-teti az olvasót. A két mereven elváló csoportot a *Laurához* és *Barátnémhoz* című versek kötik össze: horatiusi gondolatokat énekelnek meg zengzetes, modern formában. A modern származású költemények közül három már nem ismeretlen előttünk, megjelen-

¹ I. bírálata az Annalen-ben, u. o.

² A Magyar Hárfásnak részint Aglájából vett részint ujjoman szerzett Énekei Fortepiánóra. Két szakaszban. Pestem, Eggenberger József Könyvárosnál. 1807. Hangjegyekkel.

tek régebbi gyűjteményeiben, a *Mi a' Poezis* című értekezése mellett, vagy a *Rövid értekezések* között, most többé-kevésbbé átdolgozva, kibővítve, megjavítva újból napvilágot láttak. Új versei, ha német költők szolgáltatták az alap gondolatot és mintát, követik a régieket, a húsz év előttiéket, nemcsak a forrásuk, hanem a költői alkotó módjuk is megegyezik.

E németből fordított, utánzott versei mind a szerelmet éneklilik meg. De nem az igazit. Igazi szerelmes verseit, főntebb láttunk egyet-kettőt belőlük, csak magának és a legbizalmasabb környezetének dalolta. A nagy világ elé nem küldte őket.¹ Talán aggódott, hogy fölismerszik rajtuk az érzés ereje és heve, talán ugyanazon szerénység tiltotta meg neki, hogy szívének legbelsőbb rejtékét föltárja, mely Aranyt visszatartotta attól, hogy szeretett nejét megénekelje, hogy ne írjon hozzá csak két költeményt, egyet, mely inkább elmélkedő (Óh! ne nézz rám oly sötéten...), és egy kis töredékül maradt apróságot. Mintha mindketten féltek volna érzelmeiket profanálni.

Verseghy azt gondolta, elég gazdag az ő lelke arra, hogy két közönségnek írjon, utánzott dalokat a kor divatja szerint a nagynak, eredetieket magának. Mert benne, a ki érzelmeivel látszólag olyan fukarul bánik, a ki mintegy elzárja lelki világától a többieket, az idegeneket, megvoltak nagy mértékben a sympathikus érzelmek. Úgy értve a szót, hogy be tudott hatolni idegen szellemek világába, együtt érzett velük egyfelől — innen az utánzások költészetében, másfelől érzelmeit át tudta terjeszteni képzelt alakokra (*Dámon és Rozilis*), elgondolt helyzetekbe (*Czidlihez*) — innen pajkos szerelmi dalai.

Így érthetjük meg, hogy olyan változatosan, annyi élnésséggel tudott zengeni a kötekedő, jókedvű szerelemről, a pajkos vidám szeretkezésről, melyet ő maga sohasem érzett, sohasem élt át. Az ő tartós, mély vonzódása távol állott Dorisainak, Koridonjainak, Thirziseinek enyelgő mulatozásától, s ha mégis művészi kézzel tudja festeni, ennek éppen sympathikus érzelmeinek gazdagsága volt a magyarázata. Hozzájárult éles szeme, melylyel a külvilág eseményeit és jelenségeit, a társaságot és benne az embereket megfigyelte, támogatta az a törekvése, hogy megértse azokat, és megértvén életet öntsön beléjük, ismét életre keltse, a mit látott, a mi tetszését megnyerte.

Életre tudta kelteni. Nem olyan közvetetlenek ezek a reális alap nélkül szüklőködő versek, hogy megtévesztenék az olvasót, de a század elején a magyar közönség nem is kívánta meg az őszinteséget. Az irodalom vezére, Kazinczy, is csak az iránt érdeklődött, kit utánzott a költő, de hogy az érzés, melyben fogannia kellett, valódi-e vagy tetetett, azzal sem ő, sem az olvasók nagy része nem törődött. Sőt a kor egyik kedvelt aesthetikusa, Batteux,

¹ Egyedül a *Búcsúzás* jelent meg. (Aglája 190. l.)

a kinek tanításai közvetlenül vagy fordítójának, Ramlernek, tolmácsolásával élénk visszhangra találtak a magyar irodalomban, egyesenesen azt akarja kimutatni, hogy a lantos költészet utánzás. Bár elismeri, »hogy a költő érzelmei igazak és valódiak is lehetnek, de ha nem azok (és ez fölfogása szerint a gyakrabban előforduló eset) akkor — azt állítja — magának kell a tárgyhoz illőket fölkeltenie, s így utánzott érzelmeket és indulatokat fog zengeni.«¹ Az a közönség, melynek Batteux volt a filozofusa, törődött-e a költemények tartalmával és eredetiségével? A költemény hangján, könnyedségén, formáján mult minden. Berzsenyiig ezzel pótolta minden költő — ha Csokonaiként nem akart lenézett műveletlen genie számba menni — a mi az érzelem erejéből hiányzott, sőt a Himfy dalokat sem annyira az őszinte érzelmi tartalom, mint inkább a zengzetes nyelv és verselés, a költői képek tették népszerűvé.

Az Aglája szerzője a könnyű tartalomhoz rendesen megtalálja a hozzá illő tréfás vagy epedő hangot. Csak néha téved meg, mikor a csapongó, könnyen ömlő gondolatok helyett, fontolgatva, majdnem értekező szárazsággal (*Orzsikéhez*),² vagy tudóshoz illő logikával (*Koridonhoz*) szinte *bizonyítani* látszik azt, a mit *éreztetni* kellene, vagy éppen morális tanulságot von le, mint valami erkölcsbíró (*Rózsikához*). Ez a hideg, kimért poézis azonban kivétel. Egészen mások azok a versek, melyeknek népszerűségét köszönhette. A költő enyhe, bájos természeti háttérrel fest, zöldelő völgyet, a melynek közepén kis dombocska áll, kunyhótól koszoruzva vagy árnyas lugast védve meg a nap sugaraitól. Oldalán tisztavízű patak csörgedez, partján, a tarka virágú réten, fehér báránycsopordók legelnek. A rajz kissé stilizált, a színek nagyon is összekeresettek, messze állanak az előbbi csoport erővel telt, reális képeitől, de a hangulata nyájas, derült. Ez a háttér, a mult századbeli idyllikus költészet diszlettárából való »belle nature«, a milyenek Batteuxék akarták a természetet, megadja az egész költészet alaphangját. Egyszerű emberek beszélgetését halljuk, a kik ajkukon folyton a szerelem szavait hordozzák, a szellő zúgása, lombok suttogása, habok csobogása mellett páros versekben panaszkodnak vagy örülnek, kötődnek vagy enyelegnek, csodálják a ragyogó holdat, a szerelmesek barátját, hallgatják a giliczt, a mint párjával turbékol, vagy dicsőítik Bacchust, a legkedvesebb istenüket (*Bacchus' dicsérete*). Nem mély az érzelmük, a szenvedély hevét nem ismerik — hiszen a költő sem a maga heves indulataira gondolt, mikor megírta verseit. Csinált költészet, a szó jobb értelmében. Alapjuk a képzelet, az elgondolás. A költő sympathikus érzelmeit fölidézte beleéli magát azokba a viszonyokba, melyeket megénekel, elgondolja, mint beszélgetne kedvesé-

¹ Jánosi Béla. Az aesthetika története, II: 319.

² Ily ezimen a második költemény 193. l.

vel, ha nem komoly tudós, hanem gondtalan ifjú, egyszerű, tanulatlan pásztorfiú volna, s a mit így képzeletben megalkotott, azt frissen, elevenen iparkodik kifejezni. Szándékosan kerüli, hogy személyi mozzanatokot vegyítsen bele, hogy egyénítse az érzelmeket. Így mindaz, a mit megénekel, egy kissé színtelen, egy kissé lágy, erőtelen, nem felel meg a reális életviszonyoknak, ép olyan idealizált, mint maga a természeti kép; a kedves, az imádott annyi szép tulajdonsággal ékes, mintha nem is emberi teremtmény, hanem művészi kéztől festett kép volna, elhalmozva a világ összes szépeitől ellesett vonásokkal (*Julis a' tánczban*). A hang azonban, a melyen zeng, egyszerű fordulataival, naiv fölfogásával, kedves képeivel olyan behízelgő! Valóban az ilyen verseknél nagyon mellékes, mit dalolnak egymásnak Dámon és Fillis, milyen költő lelkében születtek meg az epedő sóhajok, elég azt tudnunk, hogy Verseghy volt, a ki e sóhajokat hangulatossá, bájos szavakba öntötte. És milyen csengő, zenei formában hangzanak e szavak, mint lebeg szabályos hullámokban a rhythmus, mint csendülnek össze a rövid sorok végén a rímek! Nem hiába született e versekkel együtt a dallamuk, a zeneszerző nem tagadja meg magát: annyi melodiát varázsolt a szavakba, hogy önkéntelenül dalolva olvassuk őket. Íme egy.

KLÁRIKÁHOZ.

Amott a' hegynek zöld tövénn
eggy domb ül a' völgy kezdeténn,
s ezenn parányi kis tanyám.
Jer, nézd meg Klárikám!
Mellette csörg a' friss patak,
mellynél bárányok játszanak.
Nem bő, de nekünk, Klárikám!
elég lessz kis tanyám.

Előtte nagy tölgy gallyazik,
hol sok madárszó hangozik.
Körülte szép gyümölcsös fák,
s víg rósa-bokrocskák.
A' nap nem éri ajtaját,
a' szél nem rázza oszlopát.
Hő ahhoz vagy hűs át nem fér,
ki kis tanyámba tér.

A' víznél, mely lent folydogál,
eggy fűlmiléske sirdogál,
s' a' szirt felfogván dallyait.
megnyújtja jajjait.
Itt levén eddig kedvemem,
magam töltöttem életemet;
de tiszta szívből osztozok,
ha véled lakhatok.

E' kis tanyámban úr vagyok,
napestig bátran vígadok,
s mihelyt az alkony ágyba vet,
az álom rám nevet.
Ha megvizsgálod Kedvesem!
tudom, megtetszik rejtekiem.
Csak nő' hijával van tanyám.
Jer, térj be Klárikám.

Ez a szerelmi vágy az alapmotívum, ez cseng föl legtöbbször a versekben (*A' szerető boldogsága, A' haldokló leány, A' haldokló legény*), hol komolyan, hol pajkosan (*Eggy álom*). Majd megszólal a célját érte boldog szerelem, mikor a két gondtalan szerető csak egymásnak él, s a maguk boldogságát átterjeszti a kis természetre, mely őket körülveszi (*Krisztinka, Klárikához*).

Olly vígan, mint ő, a' madár,
zöld ágak közt nem él;
's megnyervén, a' mit szíve vár,
világért sem cserél.

A milyen szelíd, finoman megválogatott volt az epedő szerelmes sóhaja, olyan a boldog kedves mámore is, nincs benne semmi féktelen, semmi túláradó. A szerető olyannak rajzolgatja, festegeti a boldogság képét, a milyennek elgondolja, nem a milyennek érzi. A kép, a melyet nyújt, egy miniatűr roccoco kép. minden vonása tiszta, kedves, fényes, megnyeri tetszésünket, szíves mosolyt csal ajkunkra, de nagyon távol áll attól, hogy megigézzon, magával ragadjon.

S ha elkövetkezik a csalódás, ha a hű kegyes más férfit tüntet ki szerelmével, vagy az irigy sors idő előtt ragadja el a kedvest, az árván maradt fél fájdalmas kesergésekben tör ki. Ezekhez a panaszos szózatokhoz megint nincs köze a szívnek, csak a sírást halljuk, de nem a mély érzelem kitöréseit. Szólásokban, rezgő hangokban nincs hiány, de most is ép olyan mesterkéltten, annyi figyelemmel és nyugalommal vannak megválogatva, mint a vágyódás és boldogság hangjai. Szabályosak, kimérték, hidegek, bármennyire iparkodik is a költő a mennyiséggel pótolni a minőség kárát. Szóval az igazi sentimentalismusba téved a költő, s ha egy-egy ilyen siránkozó versét olvassuk

Melly szörnyű öldöklések,
hervasztó bánatok!
Óránkint nő gyötrések,
óránkint számotok.

Könyvekben úszdogálnak
álmatlan éjjelim;
Új kínra nyildogálnak
aggódó reggelim...

(*Thirzis' sűrja felett.*)

mintha csak a későbbi korok sentimentalis költőit hallanók, első sorban Bajzát: ugyanaz a tartalom, hang, forma.

Mindannál azonban, a mit Versegghy megénekel, sokkal fontosabb az a mód, a mint énekel. A tárgy, a compositio lehet idegen, a forma, a szavakba öntés az ő érdeme. Ha mai mértékhez szokott szemmel nézzük költeményeit, érdemét kevesebbre teszszük, mint a mennyire rászolgál, mert ma a lírai költeményekben őszinteséget és eredetiséget keresünk, és ha nem találunk, készen vagyunk, és méltán, az elítélő véleményre. Hivatkoztunk azonban már, hogy Versegghy kora, a XVIII. század vége és a XIX. század eleje, mint minden téren, a költészet terén is új korszakot kezdett, a melyben századok mulasztását kellett pótolni, új utakat, új irányokat kellett kipróbálni; a verselés technikai része, a mérték és rím összekapcsolása vagy a görög-római mérték szigorú, megkötött formái, a fejletlen s a modern gondolatok, érzések tolmácsolására alkalmatlan nyelv megannyi nehezezként vonták le a költészet szárnyalását: a költők ereje már a formában kimerült, tárgyért, compositióért, hangulatért szívesen

fordultak idegen írókhoz, még a legnagyobbak is, mint Csokonai és Berzsenyi. Hozzájárult a poetikai elmélet, a mely Batteux kívánsága szerint uralkodó elvvé emelte az utánzást, az idegen gondolatok átöltöztetését: nem csoda, ha a költők a versek külső formájával iparkodtak művészi hatást elérni.

Ha ebből a szempontból tekintjük Verseghy német hatásra keletkezett költeményeit, egészen más, a kor ítéletét jobban megközelítő eredményre jutunk. Megértjük, a mit már Toldy hírdetett s utána az irodalomtörténet, hogy Verseghy a korának egyik legkiválóbb költője volt, a kinek énekeit szélében olvasták és énekelték.¹ Könnyed, dallamos sorai maguktól perdülnek, csengő, tiszta rímekkel, zengzetes iambusi vagy trochaeusi sorokban, a melyeket nagy művészettel váltogat, úgy fűzi a rövidebbeket és hosszabbakat össze, úgy helyezi el a rímeket, hogy lépten-nyomon kiérezzük belőlük a zenészt, a ki zenei formákat tart szem előtt, mikor éneket ír. Majd minden verse más-más formában van megírva, és nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy korában nem volt költő, a ki formaérzékben, virtuositásban vele mérkőzhetett volna. Még a tartózkodó Kazinczy is, a ki nem viseltetett rokonérzéssel Verseghy iránt, kénytelen elismerni: »In der zugleich scandirten und gereimten lyrischen Poesie nach dem Muster der Deutschen könnten ihm wenige ungerische Dichter den wohlverdienten Lorbeerkranz streitig machen«.²

Szintoly könnyed, fordulatos a nyelv is, a melyen szól, egyenes ellentéte a horatiusi mértékekben írt ódák és dalok erős, de durva, reális, de zordon hangjának. Egy-egy erőltetett kifejezés, mesterkelt, csinált szó, keresett jelző ugyan itt-ott megrontja a hangulatot, de általában annyi kedves egyszerűség, annyi naiv báj és igazi költőiség van bennük, hogy még ma is el tudunk felejtkezni a tartalomról, a kiczirkalmazott, mesterséges érzelmekről. Legérdekesebb példája ennek a *Lilla* című dala (Még repdes enyelgve az alkonyi szél . . .), mely talán ma is a legismertebb verse: csupa költői kép és zene, de az egész nem is más, mint csengő szavaknak értelmes összefoglalása, gondolat és érzés nélküli bájos játéka a nyelvnek. Valóban arra születtek a versek, hogy hangszer kísérettel énekeljék őket, költői nyelvükkel hatalmasan segítették az ügyis formák által ható zenét. Pajkos, enyelgő, játékos bennük minden, a mérték, a nyelv, a hozzájuk készített dallam, enyelgő a hangulat is, mely e versekből az olvasó felé árad. Hogy nem mély megilletés az, a mit e dallamos sorok olvasásakor az olvasó szíve érez, az természetes, de azért hatásuk alól nem tudjuk magunkat kivonni. A nyelv zenéje révén belopja magát szívünkbe a gyönyörködés, jóleső, kellemes tetszés fog el, s neki adjuk magunkat egészen. Gondolatokat nem ébresztenek

¹ Verseghy költeményeinek 1865. i. kiadása előtt, III. l.

² I. bírálata az Annalenben.

Verseghynek efféle könnyed versei, de nem is czéljuk, csak tetszeni akarnak, és fölkelteni az olvasóban is azt a pajzán hangulatot, mely költőjük tollát vezette.

A könnyűség, az egyszerűség állandó sajátása e verseknek, de írt Verseghy egy pár verssort — igaz, hogy aránylag keveset — a melyekben ez az egyszerűség egészen a természetességig fokozódik, úgy hogy szinte a nép egyszerű fiának költői megnyilatkozását véljük hallani. Verseghy, a ki még első lírai gyűjteményében olyan messze állott a néptől, mintha közelebb férközött volna ahhoz a sziklához, melyből majdan a költészetet megújító forrás fakad. A ki így énekel

A' farsangnak kezdetével
esztendőre
kész lessz, mondgya, mindenével
a' kendőre ;
's majd ezen ha átesünk,
a' templomba költözünk
esküvőre

(Örzsike.)

a ki ennyire eltalálja a népies versformát és hangot, az szerencsésebb körülmények között, harmincz-negyven esztendővel utóbb, ha a német és római költők helyett a néphez fordul, méltóan tudta volna folytatni Kisfaludy Károly és Czuczor népies költészetét. A népies költészet kora azonban még nem érkezett el s Verseghy maga is utóbb egészen elfordult a dalköltészettől.

Megöregedett. Az ötvenedik esztendőbe fordult és az idő szürke szálakkal tarkázta sötét szőke haját, finom redőket vont egykor sima, mosolygós arczára. De a kor, a sok izgalom és szenvedés nyomot hagyott lelkén is. Fiatalos hevülékenységét, könnyelmű merészségét még a börtön levegője megtörte, lemondott a társadalmi harczról, le arról a reményről, hogy eszméit az életben megvalósítsa. Azóta újra lepergett egy pár esztendő, mindegyik elvitte magával lelkének egy-egy ábrándját, először a szerelmet. Mi lett Laurájának sorsa, nem tudjuk, de kétségtelen, hogy ha még mindég a fővárosban lakott is, az egykor oly heves érzelem megszűnt tovább is égni szívükben, lassanként átalakult nemes barátsággá. Tréfálkozva énekelte Verseghy egykor, ifjú korában

Kérj szerelmet, szép Leányka !
még virágzik életünk.
Ötven esztendő's korunkban
mint barátok élhetünk,

(Rozilishoz.)

most már a pajkos tréfa szomorú valósággá vált, a mit akkor könnyelműen kimondott, beteljesedett rajta. Bizony, Verseghy ötven esztendő's lett, megöregedett a szíve is, a mely már csak a hű barát-

ságért tudott lobogni. A nőben többé nem a szépség, fiatalos báj, üdeség nyerte meg a tetszését, hanem a komoly, nyugodt gondolkodás, »az ő szívét már csak olly asszonynak szívessége bájollya meg, kit megfűrésztott érettsége« (*A' korosabb Szépség*), nem külső ékességeket keres benne, hanem nemes erkölcsöt (*Dörishoz*), mert a megállapodott nézetű, jó erkölcsű asszony boldog óráiban, szenvedéseiben egyaránt hű, kitartó, föláldozó barátja. Most már, hogy nézetei egy hosszú, változatos életen keresztül leszűrődtek, nyugodtan, higgadtan gondolkodott a szerelem kérdéseiről, ő, a ki azelőtt szenvedélyes szavakban dícsőítette Krisztinát, és keservesen panaszkodott a mostoha sors ellen, mely őt egyedüllétre ítéli, most képesnek érzi magát, hogy rámutasson a boldog házasság alapjára. Nem az ember, a szenvedélyes, érző ember szólal meg, hanem a pap, a prédikátor, a kinek magas, elkülönzött állása lehetővé teszi, hogy hidegen, elfogulatlanul magyarázza azt, a mit egykor egészen másként gondolt. Hirdeti még verseiben, hogy a kit a szerelem nem bánt, az nem teljes ember, mert hiányzik belőle a lélek, de mindjárt hozzáteszi, hogy ennek a szerelemnek langyosnak kell lennie (*Egygy Szerelmetlenre*). Kihűlt a szív, a mely így beszél, s az ilyen tudóstól valóban méltán futnak a leánykák, mint azt *A' szerelmes Tudósra* írt paródiája mondja. Fussanak a leányok a tudósoktól, mert csupán fejüket melegíti a tudomány, szívük hideg, mint az ércz. Az ilyen tudós-pap bátran hirdetheti:

Csak barátság boldogíthat
két érzékeny szíveket;
házasok közt ez lángíthat
állandó szerelmeket.

A' barátság könnyebbíti
jármaiknak terheit,
mert ez, a' mi édesíti
a' gondoknak ürmeit.

(*A' házasság.*)

Egyáltalán az egész ember lelki világában mindinkább a gondolkodó vonások lépnek előtérbe. Gondolataival kezd foglalkozni, s a mint már élete eddigi folyamán legtöbbször a tudomány kérdéseivel foglalkozó embert láttuk magunk előtt, innen kezdve mindég kizárólagosabb lesz ez az elmélkedő tevékenység. Tudós, obiectiv elme volt alapjában, lelkének ez a fele sokkal határozottabb, erősebb vonásokból alakult. Nem szűkölködött érzelmekben, nem is voltak érzései szűkkörűek és szegényesek, magunk is iparkodtunk rámutatni azokra a száálakra, melyekből érzelmvilága szövődött, de tagadhatatlanul nagyobb szerepet játszott életében az intellectualis rész.

Gondoljunk a tizenöt év előtti Verseghyre, a politikusra, s ha az a kép, melyet gondolatvilágáról adtunk, elég világos és határozott volt, akkor csak újra szemünk elé kell idéznünk, hogy a mult század első évtizedének Verseghyjét magunk előtt lássuk. Alapjában most sem változott, hivatkoztunk már arra, hogy az emberi lélek alaponásai állandóak, csak a kor követelései, életének új viszonyai, megváltozott társadalmi helyzete új teret

jelöltek ki a lelki tartalmának érvényesítésére. Az igazságért, haladásért, szabadságért küzdött akkor is, most is, de véglegesen búcsút mondott a politikának. A 90-es évek szenvedélyes ifja a gyakorlati politika kérdéseit tartotta a legfontosabbaknak, az őszbe csavarodó férfi az új században a gyakorlatot szabályozó tudományra, az elméletre fordította a figyelmét. Verseiben többé nem a politika igazságai zengenek, hanem a tudományé. Nem az a költői, könnyed bölcsekedés, a mely Horatius lantján megszólalt, nem is az a mély, a metafizika legelvontabb tételeivel foglalkozó filozofia, mint Csokonainak körülbelül egy időben (1804) keletkezett költeményében, A lélek halhatatlanságában, nem is az a valódi költői mezbe öltöztetett concret tudomány, mint Arany Vojtina Ars poeticája, mindegyiknél szárazabb, kevésbé költői, sokkal elvontabb is, mintsem valódi lírai költészet számba mehetne, és mégis nemcsak tudományos érdekességük van ezeknek a költeményeknek. Ha nem is tiszta, zavartalan a költői hatásuk, legalább fényt vetnek mesterük gondolatvilágára, így pszichológiai documentumok magának a gondolkodó embernek ismeretéhez.

Verseghyben megvolt a hajlam az elmélkedésre, szívesen szedte rendbe gondolatait és ép oly szívesen keresett számukra költői formát. Egységes világfölfogásának egyik leghatározottabb bizonyítékai épen versei, azok a politikai és tudományos versek, melyeket a 90-es évek elején írt, de azok is, melyekkel most foglalkozunk. A *πάντα ῥεῖ* s az evolutio meg a velük kapcsolatos modern szellem hatotta már akkor át egész gondolkozását, most is hű maradt vezérlő elvéhez. Minden tétele, lelkének egész hitvallása ezzel az elvvel kapcsolatos.

Az eszme, melynek egész működését, életét szenteli a *humanitás*, vagy a mint ő elég szerencsétlenül fordítja, az emberség. Az emberi nemnek egy magasztos célja van, a tökéletesedés. Művelni a tudományt, s a tudomány igazságaira építeni az erkölcsöt, mely nagynak és kicsinynek egyaránt megadja a boldogságot: ez az igazi tökéletesség, az emberség. Ennek a nemes eszmének, mely nem ismer különbséget ember és ember közt, hódolt Verseghy azóta, mióta gondolkodni kezdett, ezért küzdött a szószéken és az irodalomban, ezért szenvedett kilencz évi börtönt. Most a költészetét szenteli ennek az eszmének.

Kutatja az ember célját. Körülnéz a nagy mindenségben, a természet világában. Mennyi változatosság és mégis mindennek, a mi van, egy a legközelebbi célja

Élni akar minden 's örök életet adni nemének.

(Vizdomfi és Frankvári.)

Első pillantása a szervetlen világra, az ásványra esik, mely kívülről gyarapodik, egy helyben marad, míg idegen befo-

lyás el nem távolítja. Majd a növényt nézi, mint a szerves létezők között a legalsóbbrendűt, melynek egész életműködése a táplálkozásban merül ki, minden mozgása helyhez van kötve, de magát és fajtát fönn tudja tartani. Nézi az állatvilágot, mely már magasabb fokon áll, szervezete, testi valója arra teremtette, hogy fönnmaradásáért küzdjön: véres csatákat vív, vagy ravasz fogásokkal lepi meg az ellenséget, mindezt csak az éhsége csillapításáért,

semmi barátságot nem köt, sem szorgalom által
jobb sorra vágni nem tanul.

Nincs neki válogató elméje; világtalan ösztön
vezérli minden tetteit,

melly soha jobbitást nem szenved . . . (Az *Emberség*.)

Már a majom, a legfejlettebb állat, az »erdei ember«, tervszerűen rendezi be életműködését, vannak érzelmei, de bármilyen eszesnek látszik is, bármilyen változatos az élete, azért mégis mindég egy fokon marad, emelkedni nem tud, olyan most is, »mint ósatyái voltak.« És az ember! Közvetlen célja szerint ő sem különbözik a többitől, mert a természet országai között csak fokozati különbségek vannak, de a mint eszmélni kezd, tanul az állatoktól, megfigyeli a környező valóságot, közli a tapasztalatait a többi emberekkel, hogy azok tovább építsenek, és így fokként közeledik közvetett, tulajdonképeni céljához, a tökéletesedéshez. Mennyivel fönségesebbé teszi az embert a kőnél, növénynél, állatnál ez a magas cél!

Miben áll ez a tökéletesedés, ez a főkérdés. Azok az eszközök, a melyekkel elérésére törekszik az emberi nem, kétségtelenné teszik, hogy ez a tökéletesedés nem más, mint a törekvés a legnagyobb boldogságra. Az emberek nagyobb csoporttá egyesülnek, hogy megvédjék magukat, megosztják a munkát, hogy külön-külön egy célért dolgozva megkönnyítsék az emberiség sorsát, a nagyobb egységekbe egyesült emberek szövetkeznek, kereskednek, hogy mindenkit részesítsenek a földi javakban, és a mi a legfontosabb, művelik a tudományt, hogy tervszerűen használhassák föl a természet ajándékait. A jólét, a testi és lelki jólét, a cél, mert csak az anyagilag hatalmas, független szellemű ember boldog.¹ Minél fejlettebbek valamely ország anyagi eszközei, annál jobban megkíméli polgárait a szenvedéstől, minél virágzóbb a tudománya, annál jobban ismerik a boldoguláshoz vezető utat. Az eszmény, a mely az embereket vezeti, a legnagyobb boldogság, minél tökéletesebb az ember, annál közelebb jut hozzá.

Nem rendszeres tudomány ez, de minden állításán meglát-
szik, hogy az író előtt egy megállapodott fölfogás lebegett, az eudaimonismus, az a hit, hogy az ember végső célja a boldogság,

¹ A' köz nép. (Vers a Kolomposi Szarvas Gergely című elbeszélésében 62—64. l.)

melyet csak a fokozatos tökéletesedés által érhet el, minden lépés a tökéletesedés felé egy lépéssel közelebb hozza a boldogsághoz.

Íme megint a *πάντα ῥεῖ*, mint a tökéletesedés forrása.

És hogy az emberi nem valóban ennek a célnak elérésében fárad, azt az egész história bizonyítja. Ha fölkeresjük azt az időt, melyben a történelem először veszi észre, hogy az emberi értelem megnyílt, és innen a jelen felé közeledünk, ép olyan fejlődést, haladást veszünk észre, mint az egyes ember életében:

Mint maga egy ember, szintolyan az emberi nemzet.

(Az *Emberi Nemzetnek korai.*)

A mint a gyermek egész lelki világát a tündéres mesék, naiv hit, korlátot nem ismerő képzelet alkotja, és hosszú fejlődés után »a' kellemes észnek« vezetése alá kerül, ugyanazt a pályát futja meg az egész emberi nem, míg eljut a boldogságnak arra a fokára, a hol az ész számára a legnagyobb jólétet és a legszebb szellemi kincseket szerzi meg.

Két hatalmas eszköze van az emberi nemnek e nagy cél elérésére: az ész és az emberi nyelv. Az előbbi szerzi az ismereteket, az utóbbi teszi lehetővé, hogy minden újabb ismeretet a régihez kapcsoljunk, és így mindenki folytathatja a tudományt, nem kell újra előlről kezdenie.

Ám mi az ész. kérlek, hanem olly egy lelki tehetség, melly csak üdövel nő sokféle világos esetből, mellyeket éltében bámúlva tapasztal az ember? A' mi egyéb útonn betalál férkezni fejünkbe, mind csak hinni való hagyomány, melly régi nyomunkból messze ragadhat ugyan tüzes ingerlései által egykorig, a' nélkül hogy meggyőződgyön iránta józan eszünk . . .

(Az *Újjítókhoz.*)

A tudomány s a tudomány eredményei, az igazságok, a tapasztalaton alapulnak. A régi Verseghy áll újra előttünk, az angol filozofusok hű követője, a ki buzgón hirdeti, hogy nincsenek velünk született eszméink, az a priori igazságok csak látszólag előzik meg a tapasztalatot, s a pusztá deductio, a letűnt századoknak ez a kedvelt bizonyító formája, új ismeretek szerzésére nem ad az embernek alkalmat. Jó kedvű gúnynyal fordul Frankvári uram ellen, a kinek képében testesíti meg az elvont tételekkel dolgozó, azokra építő embereket:

Nagy Logicus lévén, 's könyv nélkül többnyire tudván a' szilogyizmusokat, mellyekkel az oskolakönyvek válogató kénnyét szokták mutogatni nemünknek . . . velejét ezen oskolabeli vitának át nem igen látta . . .

(*Vizdomfi és Frankvári.*)

Az egyedüli tudományos módszer az inductio. Csak akkor bővül ismeretünk köre, ha a tapasztalat egyes jelenségeiből emelkedünk fokozatosan az általános felé.

Még egy lépéssel tovább megy. Mindazt, a mit az emberiség a több ezeréves kultúra folyamán tanult, alkotott, ennek a módszernek köszönheti, a világ haladásának forrása nem a speculativ, hanem a tapasztalatokon alapuló ész. Belátták az emberek, hogy egyesülniük kell, házakat, falukat építettek, államot alkottak, ezek szövetségre léptek,

Frigyeket is kötnek végtére haszonnak okáért
többféle gazdag nemzetek.

(Az Emberség.)

a béke és harc fegyverével küzdöttek, mind csak azért, mert a tapasztalat megtanította őket arra, mit kíván tőlük a cél-szerűség. A mint Verseghy az emberiség minden tettében föl- ismeri a célszerűséget, a mint minden haladás rúgójának annak a *belátását* tartja, hogy a szándékolt cselekvés hasznos lesz az emberiségre: határozottan olyan termékeny gondolatot vet föl, melyet az ő korában ismertek ugyan, de valójában éppen csak a legújabb időben aknáznak ki, midőn a jog filozófiájával foglalkozó tudományos iskolák közül a legmodernebb, az ú. n. belátásos iskola, egész rendszerének alapjává teszi: az emberiség változatos életének magyarázatában a legnagyobb fontosságot a célszerűségi belátásnak tulajdonítja.¹

Verseghynél természetesen még nyoma sincs a rendszernek, nem is lehet, de nagy érdeme, hogy e gondolattal foglalkozott, fontosságát fölismerte és szoros kapcsolatba hozta egész tudományos fölfogásával, melynek alapja a tapasztalat, módszere az inductio.

De az inductiónak csak akkor van jogosultsága, ha a világ egyes jelenségei között van valami szoros kapcsolat, rend, törvényszerűség. Verseghy határozottan vallja:

Nincs vak eset mondom. Törvényes renddel crednek
szüntelen' a' születő dolgok szükséges okokból.
Láncz az egész Minden

(Vizdomfi és Frankvári.)

¹ Így különösen Jhering, *Der Zweck im Rechte* és nálunk Pikler Gyula, *A jog keletkezéséről és fejlődéséről* című művében. Ez az elmélet, az ú. n. belátásos elmélet, azt tanítja, hogy az emberi társadalom csak úgy alakulhatott, hogy az egyes emberek *belátták* annak a szükségességét, hogy tömörüljenek, szövetkezzenek. Pikler tanár tanításának sok rokonvonása van azokkal a tétélekkel, melyeket a XVIII. sz. végén uralkodó jogbölcselet hirdetett. Verseghyt ehhez az iskolához, erre az elméletre úgy látszik Millot. A világnak közönséges története vezette, a hol már van némi nyoma e fölfogásnak (I: 2. és 17.).

A természetre vonatkozólag általában megegyeznek a tudósok, hogy az okviszonynyal kell magyaráznunk minden tüneményt, csak az embert szokták kivenni a mindenség köréből, azt állítván, hogy akarata szabad, *tetszése szerint* határozhatja el magát a jóra vagy rosszra, vagyis az emberek cselekvését nem határozza meg (determinálja) az okok összehatása. Ez a nézet, mely még mai nap is számos védelmezőre talál, nem egyezett meg Verseghy elméletével, ő tudta, hogy a természet törvényei nem ismernek kivételt, és az ember is alájuk van rendelve. Cselekvéseinket ép úgy okok vezérlik, minden tettünk ép oly meghatározott, a reánk ható okoktól megkötött, mint akármilyen más természeti jelenség:

Minket is illy ösztön bizgat mindenre; de minthogy végtelen a' környék, mellyben kényyre kereshet válogatott eledelt, 's fenntartására nemünknek eszközököt fortélyos eszünk, szeméinkbe nem ötlík a' kiszabott törvény, melly országollya valónkot, szinte mikint az sem, hogy számtalan ágra feloszló 's bármellyféle nevű munkái az emberi nemnek szüntelen' egyenlők, valamint a' többi világé.

(U. o.)

A bizonyítás, melylyel Verseghy ezt a tételt igazolja, nem minden lépésében helyes,¹ s természetesen maga az elv sem oly szabatosan formulázott, az akaratunkat meghatározó mindkét tényezőt (az alapjellemet és a motivumokat) figyelembe vevő, mint a mai fejlettebb tudomány megállapította,² mindamellett itt is el kell ismernünk érdemét, mert igaz tudományt hirdetett, és az embert is beleállította a mindenség törvényes rendszerébe. Oda tért vissza, a honnan kiindult: a természet országai, s az egyes országokban az osztályok között csak fokozati különbség van, alapjában ugyanazon törvények uralma alatt állunk.

Íme, ilyen egységes, egymásból következő, egymást magyarázó gondolatokból áll Verseghy elméleti filozófiája, a mint verseiben elszórt nyilatkozatokba lerakta. Lényegileg az elméletben, a tudományban is ugyanazok a szempontok vezették, mint másfél évtizeddel azelőtt a gyakorlatban, a politikában. Ugyanaz a módszer, a szigorú tudományos módszer, ugyanaz az elve, a haladás elve, az ember törekvése a tökéletesedés felé.

Elmélkedésének ez a határozott, egyenesen előrehaladó iránya nem egyezett meg kortársainak fölfogásával.

Szemben találta magát a maradiakkal, a kik a mult dicsőségét hirdették, azt állították követendő mintaképül, és minden

¹ Így p. o. egy elgondolt történettel bizonyítván, abba a hibába esik — a mit különben mások is gyakran összezavarnak — hogy nem az *akarat szabadságát* bizonyította, hanem azt a szabadságot, hogy a tervbe vett *cselekvést* végre lehet hajtani.

² Pauer Imre, Psychologia 152—156. l. és Az ethikai determinismus elmélete 61—66. l.

újabb fejleményt hanyatlásnak, sülyedésnek bélyegezték. Heves szavakban tör ki ellenük, haragja nem ismer mértéket, és a zsémbelődő, panaszkodó ósdiakat nála szokatlan erővel támadja:

... őseidnek hajdani nyomdokit
elhaggya lassan mostani Nemzedet,
s más útra látod elszakadni
a' szemesebb ifiak' csatáit¹...

(A' zsembes Öreghez.)

Ezek a sorok emlékeztetnek arra a heves tüzre, mely Berzsenyiben égett, mikor épen ellenkezőleg az elődeitől elfajzott mai magyarokat támadta (A Magyarokhoz). Berzsenyi szeme a multon függött, mert első sorban hazafi volt, szíve mély fájdalommal telt el, ha Attila, Árpád és a Hunyadiak magyarjait, a nemes erkölcsű, nagy hazafiakat összehasonlította az ő korának alacsony lelkű, gyáva utódaival. Verseghy, bár égett szívében a hazaszeretet, első sorban tudós volt, szeme a jövőbe pillantott, és büszkeséggel gondolt arra a nagy haladásra, mely a mult tudományát a jelenétől elválasztja. Csak a szempontjuk volt más, fölindulásuk egyforma erős, ha azokra gondolnak, a kik dicsőségen elmaradtak a nagyoktól.

A tudós Verseghy nem talált okot, hogy a multért lelkesedjék. A mult idealizáló ereje reá hatástalan maradt, mint elfogulatlan vizsgálódó meg tudta fosztani attól a fénytől, melyet szerinte alaptalanul vesznek rajta észre az emberek. Minduntalan keres alkalmat, hogy erős gúnynyal rontson a classicus világ egyoldalúságára és még inkább azokra, a kik elfogódva a görög-latin műveltségben az ókori tudományt, művészetet és erkölcsöt állítják példaképül az emberiség elé. Már Rikóti-jában két helyen hosszú fejtegetést sző az elbeszélésbe, hogy kimutassa, mennyire meghaladta az újkori kultúra a régit,² egyik prózai (*Kolompósi Szarvas Gergely*) és egy verses elbeszélésében (*Györgyiné*) is megmegcspkedi az antikizáló írókat, az Áglájában meg egészen önálló költeményt szentel a classicus világ elleni elfogultságnak.

Elismerte, hogy a görög és római nyelv zengzetes, költőikért lelkesedett, még kultúrájukat és tudományukat is méltányolta, de csak akkor, ha a megelőző korokéval vetette össze. Azonban a mai tudományval és kulturával összemérve kitűnik egész gyöngeségük!

Hajdani Classicusok! görög elmefutásnak enyelgő
dajkái, messze bújlatok
kellemetes sügári elől a' mostani észnek,
melly déli fénnyel mérkezik.

(A' régi classicus auctorokhoz.)

¹ Csapatáit.

² II. dal 18—68. versszak és IX. dal 69—100. versszak.

Mi csodálni való van a folytonos véres harcokban, a hatalomért, gazdagságért vívott önző küzdelmekben, hol polgár polgárra tört. Az élet egész folyása féktelen, erőszakos volt, s a legnemesebbek is belesodródtak az átkos pártvillongásba. Romlott erkölcsi érzéket lát ott, bármerre tekint. Mennyit fejlődött az emberiség! Aljas, durva népség ma is van, de a tisztult erkölcsűek előtt ott lebeg teljes fényében a humanitás.

E hangok megint a francia fölvilágosodás hangjai. Újra az a kíméletlen, sok tekintetben igazságtalan támadás a régiek ellen, a melyet már láttunk Verseghynél, mikor még a főnálló jogrend ellen küzdött, mintha csak Condillac-ot hallanók, a kinek tanításai közvetlenül is hatottak Verseghyre.¹ De gondolkozásának egész iránya is erre az eredményre vezette őt, hiszen ez a jelenség sem egyéb, mint vezérelvének alkalmazása: mint a folytonos fejlődés hírdetője a multat megtagadja a jelenért.

Verseghy filozófiája egészen verseiben van letéve. Valóban kár, hogy ezek a nagy tudományra valló gondolatok ebben a természetüknek meg nem felelő formában jelentek meg, hogy Verseghy nem fejtette ki részletesen tudományát. A magyar szellemtől úgyis annyira idegen a rendszeres, elméleti gondolkodás, irodalmunk története annyira szűkében van filozofusoknak, hogy igazi nyereség lett volna a tudományra, ha Verseghy összefoglalja és kidolgozza széthintett gondolatait. Az ő világos gondolkozása, egységes világnézete, nagy tanultsága és szorgalma szép sikerrel kecsesgethették volna, ha megpróbálja. Nem tette.² Megelégedett azzal, hogy a verses forma súlyos jármába szorította, de a filozofikus tartalom és költői külső nem olvadtak össze harmonikus egységbe, kölcsönösen ártottak egymásnak. Annál inkább, mivel komoly gondolatainak tolmácsolására kivétel nélkül classicus versmértéket választott, rendszerint a hexametert, s ebben a merev, megkötött formában nem tudott elég könnyed, lírai lenni, ólom-súlyként nehezedett reá a gondolatok ereje, terhe, bilincsbe szorította a pattogó daktylus, úgy hogy elmosódott, elhalványult maga a gondolat. A mutatványul közölt sorok is mutatják, mennyire eltávozott a mindennapi nyelvtől, hogy ezt a két tényezőt összeegyeztesse; milyen nehézkes, mesterkélts, majdnem erőszakos fordulatok rontják hatását.

A ki dalaiban annyszor eltalálta a kedves, enyelgő hangot, horatiusi ódáiban, bár nyelve gyakran köznapi, a világos, értelmes kifejezést, Rikótiájában a szemléletes, jellemző előadást, itt, elmél-

¹ A Cours d'Etude pour l'instruction du Prince de Parme című munkájának az ókor történetével foglalkozó kötetiben (V—VIII., Histoire ancienne). Verseghy maga mutat rá e forrására, Rikóti, 30. l. a) jegyzet.

² Később Felelet-ében gondolatainak egy részét újra fölhasználta, hogy rájuk építse nyelvfilozófiai rendszerét.

kedő verseiben, nagyon érezteti a költői művészet nehézségeit.¹ Egyenetlen, száraz a nyelve, nem elég világos és szabatos. A kora, mely még mindég a külső formát, magát a nyelvet nézte, annyira megütközött a kifejezésein, szólásformáin, hogy a tartalommal nem is törődött. Komoly verseiről hallgattak, mintha meg sem jelentek volna.

De nemcsak elmélkedő verseit, hanem általában egész költészetét egyoldalúan ítélték meg. Kazinczy, a fölüljulás korának legfőbb műbírája, a kinek ítéleteit nem lehetett megföllebbezni. 1809-ben még talált szót a dicséretére,² de már 1811-ben, mikor a nyelvújító erősebb volt lelkében, mint a kritikus, röviden végzett vele: »Leichte Versification, eine reiche, ungefällige, geschraubte, holprige Sprache.«³ Nem ütköztünk meg rajta. A kényes Kazinczy fülét méltán sérthette Verseghynek egy-egy erősebb képe, »a vastagabb szerelem örömeinek festése«,⁴ egyik-másik durva tájszava, bosszankodhatott a dialektikus írásmódon, a sok, nyelvtudósi fölfogásából eredt különösségen (hátokot, szavamot, bűnömöt, bőrmöt, szigyen), ez elég volt neki arra, hogy Verseghy egész költészetére kimondja az ítéletet. Még dalait sem szereti, a melyek pedig épen nyelvük, formájuk által kiérdemelhették volna tetszését. Révainak írja: »Ki beszéll úgy mint ő akarja, hogy beszélljünk? 's nyer-e valamit a' beszéd az által, ha az ilyen Grammaticust, Stylistát és Poetát fogjuk követni? Kivéven egy két dalát — egyet kettőt ötven között — én nem tudtam soha szépek, nem csak olvashatónak is lenni semmi mívét sem versben, sem prózában — 's prózában még inkább nem, mint versben.

¹ Egy szemléletes hangulatos részét azonban legalább itt jegyzetben idézem.

... Valamint most hajnal előtt a' fellegetes éjnek
barna homályában mind öszvezavarva fekszenek
a' hegycsúcsok és völgyek, vizek a' szárazzsal, az éjnek
bótyjai a' földdel; 's csak az éj szellőnek üvítő
lelke lebeg fodor ormozatinn a' szőke haboknak.
Még hasad a' hajnal, 's választani kezd az éjnek
könnyebb fellegeteit földünk' tetejére lőhulló
ködgyeitől. A' gőzök alól két részre vonódnak
hosszai a' fővenyes partnak, 's a' szürke folyóktól
a' zöld öltözetű szárazt különözni segítik.
Szembe tűnik, ködfátyolból mosolyogva kilépven,
a' növényország, 's bőven megrakva virággal,
gyöngye jegyeske gyanánt. a' napnak várja kelését.
Érkezik az, 's a' vízi világ örvendő ocsódik,
zöngének a' madarak, felsérken az állati nemzet,
él az egész környék, álmából ébred az ember,
's lakjait elhagyván, termő mezejére kiballag...

(*A régi Aranykorról*, Neufferfasste Ung. Sprachlehre, 424. l.)

² L. i. bírálatát az *Annalen*-ben.

³ Rummy Károlynak írja 1811 máj. 12-én. *Kaz. Lev. VIII.*: 509. l.

⁴ Levele Vitkovicshez, 1809 nov. 10. *Kaz. Lev. VII.*: 47.

— — Azt hittem, hogy a' nyoltz esztendei elmélkedés magához hozta; s elrémültem, midőn leveléből irtóztató eretnokségeit láttam.«¹ A költőt a nyolcz esztendei fogság elmélkedésre kényszerítette, s Kazinczy remélte, hogy meg fog változni. Milyen tekintetben? Hogy szebb verseket ír? Nem — hogy megváltoztatja eretnek nézeteit a nyelvről. Nem tette, pedig akkor talán kiválóbb poéta lett volna — Kazinczy szemében.

A többiek így is megbecsülték. Nem azt, a mi a legmélyebb, hanem a mi első hallásra legjobban kapja meg a szívet, dalait. Legszebben nyilatkozott róluk Kisfaludy Sándor: Verseghyt azon költők közé számlálta, a kik, »ha előtte magyarul nem írtak volna; hát, ha három Petrarca lakik-vala is kebelében, Himfy még se születhetett volna.«² Pesti barátai meg szívesen énekelgették dalait. Megkedvelte az ifjúság is lágy, epedő szerelmes verseit, dalolták a hozzájuk írt zenekísérettel, másolgatták emlékül maguknak és szeretteiknek. A fővárosból elkerült a vidékre, Dunántúlra, a Tisza partjára és még messzebb. A század elején divatos kéziratos versesgyűjtemények közül nem egy őrzi valamelyik dalát, sokszor név nélkül is, mintha a magyar szellemnek már közkincsévé vált volna.³ Versei hosszabb életűek voltak, mint a költő, még a század közepén is fölhangzottak a gyöngéd lelkű szűzek ajkán⁴ a *Még repdes enyelve az alkonyi szél* vagy *A' Nefelejts* dallamos sorai.⁵

¹ Levele Révaihoz, Kaz. Lev. IV : 252. l.

² Himfy Szerelmei (1807), előszó, XVIII. l.

³ P. o. Fazekas Mihály verses gyűjteménye (l. Tóth Rezső értekezését az Irodalomtörténeti Közlemények VII. évfolyamában 19. l.) és Pósfalvai Tullok Mihály írott daloskönyvében (l. Magassy Antal cikkét, Egyetemes Philologiai Közlöny. 1901 : 287—297.) a *M'óta megnyílt lyány eszem ...*

⁴ L. Vasárnapi Újság, 1869 : 123. l.

⁵ Az a kéziratos gyűjtemény, melyről a 27. lap 2. jegyzetében megemlékeztünk, a vallásos költeményeken kívül egyéb költeményeket is tartalmaz, még pedig, mint a kézirat első ismertetője, Mátrai Ernő mondja (Abafi Figyelője X. : 155—156 és Magyar Korona 1880 nov. 21.), olyanokat is, melyek az Aglájában előfordulnak. E gyűjteményt, a Parnassusi Magyar Musának Szózatit nem ismerem, de ha a kézirat csakugyan Verseghy írása, mint a hogyan Mátrai gondolja, akkor a belejegyzett 1781-es évszám nem a költemények születő évét jelzi, hanem azt az időpontot, mikor Verseghy a költemények másolását, összeírását megkezdte. Később a XIX. század elején azután folytathatta, s az eddigi, idegen szerzőktől másolt versekhez hozzáírhatta a magáéit is. A kézirat Pauer János székesfehérvári püspök tulajdona volt; későbbi sorsáról nincs tudomásom, valószínűleg a zirczi cisztercita levéltárba került.

XIV.

Verseghy mint zeneszerző.

(Elméleti nézetei a rhythmusról. A költészet és zene rhythmusának kapcsolata. A *Magyar Aglája* és *Magyar Hárfás* melódiái. Mozart és Verseghy. Verseghy és Horváth Ádám. Verseghynek mint zeneszerzőnek érdeme.)

Az Aglája és a Hárfás nemcsak a költőt mutatja be, hanem a zeneszerzőt is: Verseghy az utóbbi két füzetének mindegyik darabját zongorakísérettel látta el, az Aglája lírai költeményei közül a legtöbbnek pedig függelékben közli a dallamát.

Hogy ügyes zenész volt, azt már régebben említettük, nemcsak kellemesen iskolázott hangon énekelt és szépen zongorázott, hanem a hárfán valódi művészettel is játszott. Zeneelméleti ismeretéről is beszámoltunk, járatos volt a zenetudomány minden részében, ismerte a zeneszerzés elméleti követeléseit, és erős zenei érzékétől segítve már a költeményei megírásánál roppant figyelmet fordított énekelhetőségükre. Mint aesthetikus sohasem szűnt meg ezt a szempontot hangoztatni, már 1789-ben határozottan állította, hogy a dallam és a szöveg egymástól elválaszthatatlanok, később is, ha a versformáról értekezett, mindig szem előtt tartotta ezt az elméletet.

A verstechnikára vonatkozó fejtegetései közül legfontosabb épen az Aglájának bevezetése, *A' magyar versnek külömbféle neveiről*, az első magyar rendszeres verstan. Foglalkoztak már előtte is irodalmunkban verselmélettel, sőt Rájniz Kalaúzában összeállította az összes görög-római verssorok képletét, de ezek csak szerény kísérletek Verseghy elmélete mellett. A rövid, másfél íves értekezés, bár hivatkozik a nemzeti versformára is, tulajdonképen csak a mértékes verselés elméletével foglalkozik, de nemcsak tele van finom érzékre valló megfigyeléssel,¹

¹ Csak például idézek egyet: a rím tárgyalásánál figyelmeztet, hogy a kétféle *e* hangot (*e* és *ě*) ne rímeltessük, mert csak az írásban egyformák, a kiejtésben nem. (5. l.) Erre a finom megkülönböztetésre másodszor Arany János hívta föl a figyelmet, addig Verseghyn kívül senki sem gondolt rá.

hanem kiinduló pontja és egész fölfogása révén korszakot alkotó. méltó arra, hogy töltszámítsuk a magyar tudományos verselméletet, sőt elmondhatjuk, hogy a míg Thewrewk Emil meg Négyesy László, és az antik metrumokat illetőleg Petz Vilmos föl nem léptek, párja nélkül áll irodalmunkban. Nem metrikát nyújt, mint kortársai és követői, nem sorolja elő a sok mesterségesen összerakott verslábát, hanem az antik versmértékek kifejezésére megelégszik három taktusformával, (iambus, trochaeus, daktylus) és a verssorokat rhythmikai alapon tárgyalja. Kiindul a rhythmus fogalmából, és miután világos példákon ismertette, szabatosan meghatározta, megállapítja a rím, metszet és időmérték szerepét. Sorra veszi az antik és modern sorokat, ismerteti őket, nem a metrikusok gépies módján, hanem zenei alapon, minden verslábát zenei taktusnak magyaráz. Mindenütt a rhythmus szerepel mint vezető szempont, s a verstechnikát szoros kapcsolatba hozza a zenével, sőt a tánczczal is. Annyira következetes, a költészet rhythmusát olyan szilárd egységben fogja föl a zenével, hogy a szótagok időmértékének jelölésére nem a szokott verstani figurákkal (— és ∪) él, hanem negyed és nyolczad kóttákkal (♩ és ♪), és a verslábbeosztás helyett egynemű taktusbeosztást használ.

De talán az egész értekezésben az a legjelentősebb mozzanat, hogy fölállítja — épen zenei hallásától vezetve — az ütem-egyenlőség törvényét, s ezt a törvényt egyaránt kiterjeszti Horatius logaoedikus soraira és a modern iambusi és trochaeusi versekre. Ez a fontos elv itt jelenik meg először irodalmunkban, s egy félszázadnál hosszabb idő mult el, míg valódi fontosságát újra fölismerték.

A rövid verstan minden sora tanúságot tesz, hogy szerzője nem csak finom hallású zeneértő és képzett zenész volt, hanem mélyen gondolkodó tudós is, korának legkészsültebb magyar rhythmikusa,¹ a ki kapcsolatot tudott teremteni azon két művészet között, melyek együtt születtek, de az évszázadok viharában egymástól messze sodródtak. Elméletének alapgondolata, hogy a költészet és zene rhythmusa egy, és az a főelve, »hogy a vers énekelni való, tehát szótagjait alkalmazni kell az ének hangjegyeihez, a rövid hangjegyre rövid szótag, a hosszúra hosszú essék.«²

Ezt az elméletet valószínűleg már korán megkísérelte a gyakorlatban is megvalósítani: zenét és verset együtt költeni. Csak valószínűleg, mondom, mert legelső költői gyűjteménye, a *Rövid értekezések a' musikáról* (1791), közöl ugyan megzenésített költeményeket, hanem ezeknek dallamai mind német zeneköltőktől valók,³ a hazánkban so'at tartózkodó Haydn József, azonkívül

¹ Négyesy, A mértékes magyar verselés története 247. l.

² U. o.

³ Mivel a zenei alkotások ismertetéséhez és méltatásához megkívántató jártasságom nincs meg, nagyrészt Bartalus István munkájához, a Magyar Orpheus-hoz, tartom magam, mint a mely eddigelé először, de részletesen

Raphael Vendel Ignác és Steffani Antal József szerezték. Haydn nemcsak vendégként időzött hazánkban, Eszterházában, mint Eszterházy Miklós herceg karmestere, »hanem ismerte a magyar zenét, magyar életet, minék műveiben s főképp symphoniáiban elég szép jelét látjuk.«¹ Magyar tárgyú szerzeményt, magyar költemény megzenésítését, csak kettőt ismerünk tőle: Csokonai-nak *A pillangóhoz* című és Verseghynek *Mit busongsz árva szívem?* dalához írt kíséretet, *c*-durban az előbbit, *f*-mollban az utóbbit.² A másik két szerző Bécsben élt a XVIII. század végén, és kedvelt alakjai voltak a bécsi társaságnak. Zeneszerző voltukon kívül Steffani mint zongoratanító, Raphael mint énekes is ismeretes volt a kor közönsége előtt.

Ők írták Verseghy szövegéhez a dallamot, különösen Steffani, vagy a mi talán valóbszínű, az ő dallamaikra írta Verseghy a maga szövegét.³ Az 1804-ben megjelent *Rikóti Mátvásának* páros és magándalaihoz pedig a szintén osztrák zeneszerzőnek, Mozart-nak, egyik operájából, a Varázsfuvolából, vette át a dallamokat.⁴

Azok a melódiák tehát, melyek Verseghy költeményei mellett 1804-ig nyomtatásban megjelentek, mind idegen, osztrák zeneszerzők művei. Valószínű azonban, hogy már ekkor megpróbált komponálni, s azok a dallamok, melyekkel kis baráti körében kísérte a saját költeményeit, az ő szerzeményei voltak. A világ elé még nem merte bocsátani őket, csak szárnypróbálgatásoknak tartotta, de ezeken erősödhetett meg annyira, hogy már 1804-ben, ugyancsak a Rikótiban, megjelenhetett tudomásunk szerint az első önálló szerzeménye, a kántornak a komondorhoz intézett feddő versezete s a kísérő melódia, a melyről maga mondja, hogy népdalszerű motívumokat akart benne érvényre juttatni. A rövid zeneműről erősen hiszi, hogy közel áll a nép énekeihez.⁵ Ezenkívül megzenésítette Kresznerics két versét, Faludi Ferencznek Remete

méltatta Verseghy zeneköltői érdemeit. Állításaim anyaga egy részét az ő könyvéből vettem, a hol még a formájához is jobban ragaszkodom, ott külön hivatkozom művének illető helyére. Az anyagot természetesen a saját beosztásom és csoportosításom szerint adom. Szem előtt tartottam továbbá Négyesy i. művét, a mely munka nemcsak verstechnikai, hanem zenei szempontból is igen behatóan foglalkozik Verseghyvel. Az énekek részletes ismertetését (l. a 258—262. lapon) pedig Baumgartner Alajos barátom volt szíves megírni, a miért fogadja e helyen is hálás köszönetemet.

¹ Magyar Orpheus 12. l.

² U. o.

³ Bartalus ezt a kérdést nem veti föl.

⁴ Magyar Orpheus 6—7. l.

⁵ Analytica III: 705. Idézem e helyet, mint zenei fölfogására nézve jellemzőt: *Melodiae populo Hungarico familiaris exemplar Rikoti Ariája*, ubi bene advertendum, in hac et similibus cantilenis nihil minus, quam cam factus umbram reperiri, quam ego in hac Aria notis musicis consulto distincti; sed jam hos, jam illos tonos, sicut affectus dictat, trahi vel accelerari. Sajnos épen erről az áriáról hallgat Bartalus.

czímű költeményét,¹ 1806-ban pedig saját *örömdalát*, melyet Marczibányék tiszteletére írt, s hátrahagyott versei között is találunk egyet (*Búcsuzás*) kótákkal, de legjelentősebbek az 1806-ban megjelent Aglája s az 1807-ben kiadott Hárfásnak dalai.

Ezekben az önálló szerzeményekben sem szabad nagyon sok eredetiséget keresni, még annyit sem, a mennyit verseiben találunk. Magyar műzene abban az időben egyáltalán nem volt, s a ki ezzel megpróbálkozott, annak töreqlen úton kellett előrehaladnia, az első munkások pedig minden téren külföldi, fejlettebb művészetet utánózva teszik meg az első lépést.

De magyar szellemet is hiába keresnénk bennük. »Íróink elsőrangú vagy legalább annak tartott zeneköltőkkel érintkeztek, a kik között magyarok természetesen nem voltak, csak idegen ajkúak, de a célta, hogy hazánkban ne csak a népdal és tilinkó, ne csak a népköltészetből élösködő czigány legyen egyedüli, hanem meghonosuljon a műzene is, — teljesen elérték. Ezért e korszak kezdetleges műzenéjére túlságosan hatnak az idegen elemek, melyek a német, cseh sőt még a magyar kezek közt is — mivel a kezdet nehézségeivel szemben másképen nem lehetett — ritkábban összeolvadtak népzeneünkkel,« rendesen azonban a zenét megfosztották egészen nemzeti jellemétől.

Ezen az úton indult el Versegby is, még pedig tudatosan, mert a magyar zene nem tetszett neki. »A műzenész már akkor kényesen nézte le a „czigányzenét“. Versegby nem azért vetette meg a magyar zenét, mert magyar, hanem mert parlagi, előtte is a német vagy a kozmopolita zene volt az igazi zenei ideál. Nem ismert nemzeti zenéket, csak egy egységes műzenét s a mellett legföltrebb csak helyi, korcs zenei jargonokat. Zenéünkkel szemben a német és cseh karmesterek álláspontjára helyezkedett: a magyar zene rossz, mert nem tart taktust. Versegby is ezt a hibát látja zenéünkben.«² Nem csoda, ha dallamaiban kevés az eredetiség és a magyar szellem. Magyaros fordulatokat, befejezéseket, itt ott magyaros motívumokat találunk ugyan, s ez ad néha egy-egy énekrészletnek magyaros caractert, de olyan compositiót, mely a maga egészében magyar szellemü volna, nem.

A *Magyar Aglája* végéhez csatolva húsz dalt találunk; mindannyinak szövege megvan magában a könyvben. Violin-kulccsal jelzett egysoros dalok ezek valamely középhang (mezzosopran vagy baryton) számára írt énekszólammal, aláírott szöveggel. Az énekhang szüneteit a contemplált kíséret összekötő szólamai töltik be, melyek mindég folyékony, természetes, stilszerű kapcsolatban állanak az énekszólammal.

¹ Közli a kótákat Halmy Gyula, Versegby Ferencz élete és munkái című művében 60—64. l.

² Négysesy i. m. 252. l.

A húsz dal között igen különböző hangulatú és stílusú dalokat találunk; egyik sentimentalisan édeskés, másik egyhangú, minden emelkedés és lendület nélkül, majd ismét egy-egy pattogó, pajzán, lendületes kis dallal találkozunk, a milyen például a második, *A' válogató* című. Stílusuk is igen változatos, a couplet-szerű daltól kezdve (*A' válogató*) az érzelmes és hosszú lélekzetű olaszos cavatináig (*Laurához*) megvan mindenféle stílusnak a képviselője. Egységes s egyéni stílust azért hiába is keresünk e dalokban, mindmegannyi más-más hatás és hangulat terméke, legtöbbjén német és olasz dalok hatása érzik meg. Viszont abban megegyeznek, hogy szép melodiájuk van, könnyen megtanulhatók és hogy szép ének-előadásban nagy hatást lehet velük elérni.

Föltűnik azonban bennük mindvégig Versegheynek biztos, szinte vérré vált rhythmikai érzéke, a mit azonban egész természetesnek találunk, ha a Magyar Aglájának említett bevezető értekezésére gondolunk: az erős rhythmus-érzékű elméletirő a zeneszerzés gyakorlati terén sem tagadja meg magát.

A Magyar Aglája dalai, hangnemük, ütemük és tempójuk megjelölésével, a következők:

- Dórishoz*, *f*-dur, $\frac{2}{4}$, andante.
A' Válogató, *a*-dur, $\frac{2}{4}$, vivace.
Búcsúzás a' Músáktúl, *d*-dur, $\frac{6}{8}$, allegro.
A' Szerető boldogsága, *c*-dur, $\frac{3}{8}$, allegro.
Dámon és Rosilis, *d*-dur, $\frac{2}{4}$, allegretto.
A' Korosabb Szépség, *f*-dur, $\frac{2}{4}$, allegretto.
Eggy Alom, *d*-dur, $\frac{3}{4}$, allegro moderato.
A' haldokló Leány, *a*-dur, $\frac{2}{4}$, halkkal.
Julis a' tánczban, *f*-dur, $\frac{2}{4}$, moderato.
Czidli, *d*-dur, $\frac{2}{4}$, allegro.
Laurához, *g*-dur, $\frac{2}{4}$, andante cantabile.
Klárihoz, *a*-dur, $\frac{6}{8}$, andante.
Thirzis' sírja felett, *f*-moll, $\frac{3}{2}$, adagio.
Örzsike, *b*-dur, $\frac{2}{4}$, andante.
A' Nefelejts, *g*-dur, $\frac{3}{8}$, andante.
Klárrikához, *es*-dur, $\frac{6}{8}$, moderato.
Rozilishoz, *es*-dur, $\frac{2}{4}$, halkkal.
Lilla, *a*-dur, $\frac{2}{4}$, halkkal.
Búcsúzás, *f*-dur, $\frac{2}{2}$, halkkal.
Krisztinka, *g*-dur, $\frac{2}{4}$, frissecskén.

1807-ben jelentek meg *A' Magyar Hárfásnak részént Aglájából vett, részént újjonnan szerzett énekei fortepiánóra két szakaszban.*¹

¹ A következőkben *-gal jelölt dalok az Aglájában is megjelentek.

Az első szakasz dalaiban Versegghy nem tud kiszabadulni Mozart hatása alól. Rendkívül szerette Mozart muzsikáját, különösen a Varázsfuvolát, s még mint elméletíró sem állja meg, hogy ne dicsőítse művészetét.¹ De úgy látszik a Varázsfuvolához nemcsak a zenéje miatt vonzódott, hanem volt ebben része annak a ragaszkodásnak is, melylyel a Varázsfuvola, mint a szabadkőművés-ség symboluma iránt már a 90-es évek eleje óta viseltetett.² Ez a régi vonzódás azóta még jobban megerősödött, annyira, hogy eredeti zenei compositióiban nagyrészt Mozartot veszi mintaképül. A hat dal legtöbbszörében megszólal Mozart stílusa, megcsendülnek figurái. A Varázsfuvola világát érezzük majdnem mindegyikben.

Az 1. dal zenéje jól illik a kissé negédes vershez, mely korántsem oly tragikus, mint a hogyan a címe: *A' haldokló Leány** után várni lehetne. Meglehetősen Mozart-szerű hangulat uralkodik a dalban.

A 2. számú, *Egy Kemény szívű Széphez* című dal szerkezetében, egyes ismétlődő témáiban német népdalra emlékeztet, helylyel-közzel magyaros fioriturákkal, mint a milyeneket a XVIII. század toborzóiban gyakran találunk. Folyékony melódiája, egyszerű terces zongorakísérete miatt kellemes érzéssel hallgatja az ember első ízben; sokszoros ismétlése azonban, egyes témáinak hasonlósága és főleg emelkedés és szenvedély hiánya miatt, csakhamar az egyhangúság érzetét kelti.

A 3. sz. *Dóriszhoz** című dalnak zenéje eleven, határozott rhythmusú, üde, de egyszersmind erős Mozart-reminiscencia mindvégig. Figaro dala ez a Figaro házasságából: »Ha a gróf úrnak tánczra van kedve.« Ebben a dalban találjuk egyszersmind azt az egyedüli esetet, hogy Versegghy valamivel merészebb akkordösszeköttetésbe bocsátkozik: az *f*-moll V. akkordjára rögtön a VI. akkord következik, a mely azután a tonika egyik megfordításába, quart-sext akkordjába megy át. Azonban ez a merészebb átmenet is Mozart-befolyás, melyet Mozart 2. sonatájának egyik taktusa teljesen igazol.³

A 4. sz. *A' Nefelejts** jelentéktelen, nem sokat mondó Mozart-stílusú arioso. A 5. sz. *Bacchus dicsérete* című borozó énekben meg épen teljesen elhagyja Versegghy eredetisége. Egyszerűen a Varázsfuvola Papagenója kezdi meg dalát: »Egy asszony vagy leányka«. Csak a 7. és 8. taktusban ad egy kissé magyaros befejezést. Az *f*-durt követő *d*-moll rész szintén föltűnően magyaros. A 6. sz. *Klárrikához** című dal ismét erősen emlékeztet a Varázsfuvolára.

A második szakasz dalai mentek minden Mozart-reminiscenciától.

¹ Analytica III: 690. l.

² L. föntebb a 130. lapon.

³ Edition Peters. 6235 szám, 28. l., utolsó sor, hátulról a 3. és 2. taktus.

E szakasz 1. sz. dala *A' haldokló Legény* sentimentalis, kissé egyhangú, lendület és nemzeti jelleg nélkül való compositio.

A 2. sz. *Az elhagyott Leány* című dal kissé indulószerű rhythmusával és meglehetősen élénk motivumával nagy ellentétben áll az elhagyott leány panaszával, búbánatával. Jól illik azonban a melodia a dal utolsó soraihoz, melyben a leány dacza tör ki:

Mást választok én is férjemnek,
s' rab jármába fűzöm kényemnek.
Igy a' kéj' keblében töltvén életet,
fenntartom böcsében asszony díszemet.

Legértékesebb azonban a dalnak *g*-mollban írt középső része, mely határozott magyaros melodiája és rhythmusa által tűnik ki. Ez a nyolcz taktus a legmagyarabb és talán legeredetibb Verseghy zeneszerzői működésének összes termékei között.

A 3. sz. dal címe *A' korosabb Szépség* * élénk rhythmusú, üde kis compositio. A 4. sz. *Egygy Alom* * című dalban végre nemcsak valamivel változatosabb harmoniával találkozunk, hanem még a modulatio kísérletével is: a 7. taktusban a *d*-dur tonikája után rögtön az *a*-dur V_7 akkordjába megy át, melyet szabályszerűen az *a*-dur tonikájával old fel; ebből aztán ismét visszatér az eredeti *d*-durba, melyet egészben két taktuson át elhagyott. A rövidke csinos dal melodiája szívhez szóló, mely érzelmű.

A Magyar Hárfás e tíz dalának közös vonásaként újra csak a folyékony melodiát és a határozott rhythmust említhetjük meg. Éneklésre igen alkalmasak és ezért hatásosak is; de csakis ennyire szorítkozik hatásuk, nagy lendület, szenvedély, megkapó fordulatok nincsenek bennük.

A zongorakíséret jobb kezű része rendesen együtt jár az énekhanggal, csak itt-ott bocsátkozik kissé részletesebb czifrázatba, mely azonban mindég szorosan simul az énekhanghoz, és járatanabb énekest sem zökkent ki. A kisebb (tizenhatod, harminczketted) beosztású éneket a zongora jobb keze rendszerint ugyanazon az egy hangon kíséri, a nagyobb (negyed, esetleg nyolczad) tartamú énekhangokat egyszerű akkordok is támogatják. A bal kéz játéka rendkívül egyszerű és főfeladata tulajdonképen a rhythmus megadása.

Dalainak harmóniai kidolgozásában azonban Verseghy a legszűkebb összhangzattani készlettel élt: az illető hangnem I. V. és IV. akkordján kívül alig alkalmaz mást; az V_7 is elég ritkán fordul elő, éppen csak itt-ott szabályszerűen, a befejezés előtt. Hogy Verseghy összhangzattant tanult, az kitűnik a helyes, szabályszerű módból, melylyel kevés akkordját egymással összeköti, hogy azonban aligha haladt messze az alapelemek túl, arra vall a minden merészebb akkord-összeköttetéstől való tartózkodás, szinte aggodalmas félelem, mely épen az összhangzattannak csak alapelemeiben mozgó zenészek compositióit jellemzi.

Az összhangzattan nehezebb részeiben való járatlanságát az a mód is bizonyítja, melylyel *Eggy Kemény szivü Széphez* című dalában két helyen is egy kényesebb akkordot alkalmaz: mindkét helyen az I. akkordból puszta párhuzamos eltolás által a következő taktusban a II. akkordra megy át, a minek rendkívül sivár hangzása nagyon is föltűnik. Ehhez még az is járul, hogy az így kellően be nem vezetett II. akkord két taktuson, a melodiához nem igen illően, konokul tartja magát. — Még egy nagyon kellemetlenül hangzó helyet találunk *A' haldokló Leány* című dala egyik zongora-kíséretbeli taktusában (az énekrész befejezésénél) párhuzamos quintek alakjában.

Compositiói, a mint láttuk, nagyobbbrészt dalok, románczok, majd mind egyszerű, kis igényű zenedarab. Merészebb föladatokra, nagyobb szabású compositiókra nem vállalkozik, bonyolodottabb akkordokat nem ír. A maga szabta határok között azonban biztosan mozog. Dallamai többnyire lágyak és érzelgősek¹ — akár csak német mintára készült versei. Ügyes fordulatokkal, dallamos, kedves részletekkel azonban gyakran találkozunk bennük.

Nem zenei lángész, csak tehetséges műkedvelő, a ki fáradhatatlan szorgalommal megtanulta a zenei alkotás minden csinját-binját, ügyesen aknáztta ki a technikai jártasságát és a korabeli zeneszerzők divatos munkáit. Mindez, párosulva erős zenei érzékével, mely valóban meghaladta a rendes mértéket, képessé tette, hogy ha maradandót és geniálisat nem is, legalább olyan zenei műveket alkosson, melyek történeti szempontból tekintve díszére válnak szerzőjüknek.

Érdekes összevetni az ő működését a másik zeneszerző magyar poétáéval, Horváth Ádáméval. Míg Verseghy tanult zenész volt, ő naturalista, a ki saját bevallása szerint semmiféle muzsikát nem tanult.² A magyar cigányzenén kívül jóformán egyéb zenét nem ismer, még a hangjegyeket sem tudja becsületesen leírni. Annál jobban ismeri azonban korának énekeit, s még férfikorában is élénken emlékszik azokra a régebbi dallamokra, melyeket gyermekkorában hallott.³ Így emlékei visszanyúlhatnak egy-egy régi dal közvetítésével egészen a kuruczkorig. Fülében zsonganak az áriák és melodiák, s a mi emléke van, az mind eredeti magyar. Ezek a pszichikai körülmények határozzák meg zeneműveinek természetét. Öntudatlanul is a régi magyar nótákra támaszkodik, az emlékezetében fölhalmozott dallamkincs segítségével írja meg dalait. Magyaros érzés lüktet bennük, de mivel nemesak a zene-költés elméletében járatlan, hanem még a magyar zenei rhythmus természetét sem ismeri, egyedül az érzéke, hallása vezeti:

¹ L. Habny i. munkáját 59. l.

² Ő és új, mintegy ötödfélszáz énekek stb. Előszó. Akadémia kézírattára.

³ Magyar Orpheus 8. l.

szerzeményei erősen népies jellegűek, hiányzik belőle a műzene igazi ismertető jele, a művésziesség.

Verseghy szerzeményei teljes ellentétei Horváth Ádám dalainak. Művészet van bennük, de igazi magyar stílus nincs. Idegen zeneszerzők művein fejlesztette ízlését, s az idegen alkotások szellemét erősen meg lehet érezni kompozícióin. Ez azonban nem rontja le minden érdemét. Az idegen művek ép úgy segítették őt a komponálásban, mint Horváthot a régi magyarok, és ő, az első magyar zeneszerző, még rászorult az ilyen támaszra, de meg a zene terén sem az a fő kérdés, »honnan veszünk valamely költői gondolatot? hanem mikép fejezzük ki?«¹

Mint zeneköltőnek legmaradandóbb érdeme, hogy fölismerte a zenei ritmus lényegét, s hogy azok a tanítások, melyekre zeneműveit építette, megfelelnek az igazságnak és művészetnek. A ki hibás elveket hirdet és vesz kiinduló pontul, »az megront egy korszakot, egy nemzedéket s elrabol a nemzet életéből évtizedeket«² Verseghy e helyett rámutatott elméletben a ritmus igazi természetére, megtalálta a helyes alapot, a mely nélkül zenei művészet nem fejlődhetik. S hogy ezt a helyes elméletet erőre juttatta a gyakorlatban is, hogy zeneműveit az itt megállapított elvek világa mellett komponálta, olyan érdeme, melyet az apró tévedések, sőt még darabjainak erősen idegenszerű szelleme sem homályosít el. Természetesen még nagyobb lépéssel vitte volna előre a magyar műzenét, ha az ő tehetségével, elméleti ismereteivel és műérzékével párosult volna Horváth magyaros érzésvilága és erős hajlama a magyar hagyományok iránt, de így is »csak úgy róhatjuk le iránta tartozásunkat, ha dalaink történelmében ezt a kort Verseghy korszakának nevezzük.«³

¹ U. o. 5. l.

² U. o.

³ U. o. 7. l.

XV.

Verseghy a főuri világban (1806—1812).

(Verseghy a nádor oldalán — *Spanyol történetek* — és Marczibányék mellett — *Az emberi nemzetek történetei*. Apró, kenyérkereső munkái. Révai halála és az egyetemi katedra. Verseghy második kísérlete a cenzori hivatal elhyeréséért.)

Verseghy életének rajzát az 1806. esztendőnél hagytuk el. Ez az év költőnk életében egyike a legfontosabbaknak: ekkor ért véget Révaiéknak ellene indított hajszája, s ekkor jelent meg az Aglája; az utolsó támadó írat, Horváté, s Verseghynek legjelentősebb költői munkája egyformán az 1806-os évszámot viseli cím lapján. Ezzel indult meg azzal fejeződött be ez a mozgalmas esztendő, az eleje viharos, izgatott volt, mint a támadó írat, a vége szelid, nyugalmas, mint az Aglája.

Verseghy az irodalmi harcban le nem győzött, csak eltiport küzdő fél, visszavonult a harcterről. Olyan élesre köszörült fegyverekkel, mint Révai és Horvát, ő nem tudott bánni, átengedte nekik a csatateret és a diadalmi mámort. Külömben is elfáradt. Kimerítette a folytonos izgalom, a szenvedélyes, kíméletlen hajszá, melyet ellene indítottak. Pihenni akart. Megírta végső választát, láttuk már, önérzetes, higgadt hangon, de azért abból is kiérzett a fáradtság, és elvonult, vissza a maga kis házába.

Elvonultságának csöndes napjait megédesítette a sors, mely annyi kegyetlen támadás után mintha megenyhült volna iránta. A meggyötört, meghurczolt tudósnak Nagy József, szombathelyi nagyprépost nyújtotta az első balzsamcsöppet, mikor 1806 júniusában fölkerlte, hogy készítsen Zala vármegyének tervezetet a stylus curialis megmagyarosítására.¹ Ez a megbízás kimondha-

¹ E felszólításnak előzményei röviden a következők: Mikor az 1805: IV. törvénycikk a latin hivatalos nyelv mellé részben fölvette a magyart is, a vármegyék, Pest vármegyével az élükön, hozzáláttak a magyar hivatalos nyelv előkészítéséhez. Pest vármegye a stylus curialis műszavait lefordította — Révai közbenjárásával — és kinyomatta, azután megküldte a vármegyéknek hozzájárulás végett. Zala vármegye egy bizottságot küldött ki, hogy készítsen terve-

tatlan örömmel töltötte el Verseghy lelkét. Már azelőtt is foglalkozott a kérdéssel, s egy rövid cikkben kifejtette azt az elvet, melyet e földadtnál szem előtt kell tartani,¹ most, hogy egy általános tiszteletnek és szeretetnek örvendő főpap őt kéri föl ebben a fontos, országra szóló kérdésben szakértőnek, kétszeres kedvvel fog a munkához. A pesti írói világ szemében ő a legyőzött Verseghy volt, de íme a vidék hozzá fordul, ha a nyelv kérdésében bírót keres! Nagy buzgalommal hozzálátott a munkához, s már egy hónap múlva szíves levél kíséretében megküldi a prépostnak a körülbelül félezer latin mesterműszónak fordítását.²

Majd abban a környezetben keresett vigasztalást, a melybe nyelvmesteri tevékenysége révén jutott. Ez az előkelő társaság nemcsak feledtette vele a mult keserőségeit, hanem befolyással volt egész valójára. Eddig is volt alkalmá előkelő családokkal érintkezni, a Majthényiakkal már régóta tartott szíves viszonya, Abaffy házában és Martinovics társaságában szintén találkozott egy pár nagyúrral, de igazi aristokratikus levegőkörbe csak most jutott bele, Szapáryéknál. Mindennap megjelent könyveivel a főudvarmester palotájában, hogy a grófkisasszonyt megtanítsa a világi tudományokra, s az a nyolcz esztendei szünetlen együttlét, 1804-től 1812-ig,³ bizalmassá tette a gróft és az egyszerű szerzetest. Az aristokratia akkor ugyan még jobban kizárta a maga köréből a polgári elemet, mint ma, de az egyházi férfiakkal kivételt tettek. Ha megszerették a papjukat, ha el tudta találni azt a hangot és modort, mely középútat tart a szolgai meg-

zetet a műszavak magyarosítására. Tagjai Tuboly László, Ghillányi János báró, Kisfaludy Sándor és Péteri Takács József voltak, elnöke pedig Nagy József, a szombathelyi nagyprépost. A nagyprépostot valószínűleg Kisfaludy bírta rá, hogy Verseghytől kérjen útbaigazítást. Abból következtetem, hogy Kisfaludy egyrészt sokat tartott Verseghyről, másrészt igen jó barátja volt Nagy Józsefnek.

¹ Megjelent aláírás nélkül a Hazai és külföldi tudósítások 1806. évf. I. k. 134—135. és 142—144. l. Dessewffy József gróf írja Kazinczynak 1806. nov. 11-én (Kaz. Lev. IV : 402. l.), hogy mindazon közlemények közül, miket erről a tárgyról olvasott, legjobban tetszik neki a Haz. és külf. tud.-cí. melyeket véleménye szerint Verseghy írt. Hogy az a cikk, melyre czélozott, csakugyan Verseghyé, kétségtelen, bár Sághy nem sorolja föl Verseghy művei között: a vezető szempont ugyanaz, mint a Verseghy-féle tervezetben.

² A levél és a tervezet Zala vármegye levéltárában (1807. januáriusi iratok). Mind a kettőt Viszota (ígyula úr szívessége ismertette meg velem, a ki az eredetiket lemásolta. Verseghy, a mint az említett cikkében követte, nem tartja jogosnak a túlságos purizmust. Ajánl ugyan majd mindenütt a latin szó helyébe magyart, de legtöbbször hozzáteszi, hogy jobb volna megmaradni a meghonosodott latin szó mellett. Nagyon óvatosan jár el a magyarosításban is, nem igen farag új szót, hanem a nyelv meglévő szókincséből igyekszik megfelelőt találni az eredetire. A tervezetet átvizsgálta Kisfaludy Sándor és majd minden ajánlott szót elfogadott. Az ötös bizottság a maga javaslatát is majdnem egészen a Verseghy—Kisfaludy-féle tervezetre építette, csak néha tért vissza a Pest vármegye ajánlotta szóhoz.

³ Sághy, V. F. maradványai és élete. 152. l.

alázkodás és a bizalmaskodás között, szívesen befogadták a társaságba.

Az a nyolcz esztendő, melyet Verseyhy Szapáryék körében töltött, elég bizonyosság arra, hogy a grófkisasszony tanítása révén barátjává fogadta a család. Rászolgált szerénységével, biztos föllépésével, nyugodt vérmérsékletével, megkedvelték jó modoráért, élénk, szellemes társalgásáért. Nagy tudós volt, azt tudták róla, de volt benne sok a világfiból, ügyesen mozgott a parketten, ép úgy mint a tudomány göröngyös mezején, és a mi a legfőbb, ez a két vonása nem borította árnyékba egymást, azért hogy értett a világ hiúságaihoz, nem lett kisebb tudós. Nem tartozott azon kellemetlen emberek közé, a kik mindég a maguk mérhetetlen tudományát akarják csillogtatni, és ezzel irigységet, félelmet vagy gyűlölséget keltenek maguk iránt, hanem tudott szellemes maradni, a nélkül, hogy másokat elhomályosított volna, tudott úgy társalogni, hogy a többieknek nem kellett okvetetlenül a közöttük lévő szellemi különbségre gondolniuk.

E kettős tehetségének köszönhette Verseyhy azt a fontos megbízást, melyre egész életében legbüszkébb volt: a nádor, József királyi herczeg, ő tőle kívánt oktatást nyerni a magyar nyelvben. Magyarország jóakaró barátja nem volt járatlan a magyar nyelvben,¹ de hiányzott a gyakorlata és az a biztosság, melyet a nyelv rendszerének az ismerete ad meg. Úgy látszik főudvarmesterével már régebben beszélt arról a szándékáról, hogy hiányos ismereteit kiegészíti, s Szapáry grófnak mindjárt Verseyhy jutott az eszébe. Az ő kezét látom abban, hogy Verseyhy már 1805-ben a nádornak ajánlotta a német grammatikáját, és így előkészítette a későbbi megbízás útját. Egy másik esemény is kedvezett Szapáry tervének. Az 1806. évben találtak lent Bánságban, Sziniczában, egy Herculest ábrázoló bronz szobrot, és a birtokos, Szentgyörgyi Kiss Antal, a kinek a földjében rejtőzött, följánlotta a nádornak. Az elfogadta az ajándékot, de nem tartotta meg, hanem az adományozót egy gyűrűvel tüntetvén ki, fölékesítette a szoborral a Széchenyi Ferencztől alapított pesti nemzeti könyvtárházat.²

Az eseményt Verseyhy ügyesen fölhasználta a gróf tervének előmozdítására. Egy hosszabb költeményt írt, önállóan egy kis füzetben ki is adta *A' magyar Musának háládatos öröme* címmel,³ a melyben dicsőíti a nádort ezen nemes adományáért. A költemény nem tartozik a magasztaló költemények mindennapi sorába, nem tolakodó hizelgéssel közeledik a nádorhoz, hanem az önmagában nem nagy fontosságú eseményt merész fordulattal

¹ Verseyhy írja Széchenyi Ferencz grófnak, 1806 decz. 21. A levél eredetije a Nemzeti Múzeumban, kiadta Sággy i. m. 152—153. l.

² A' magyar Musának háládatos öröme stb. Lásd alább.

³ Teljes címe: A' magyar Musának háládatos öröme Herculesnek amaz öntött képzetén, melyet József nádorispány a' pesti n. könyvtárháznak ajándékozott. Irta Verseyhy Ferencz, Buda, 1806.

elsőrangú jelentőségre emeli: úgy tünteti föl, mintha Isten kiengesztelésül küldte volna, kárpótlásul azért a Traù Jakabtól faragott Hercules szoborért, melyet a török számos más kincsel együtt Mátyás király fényes várából elragadott. A compositiója is művészi, a lírát epikai formába önti. A cselekvény a török hódoltság korában játszik, a török kegyetlen dúlását, fosztogatását festi, majd Magyarország védőangyala, mint Zrinyi Istene, könnyre fakad a sok nyomorúságon, és megjósolja az akkori magyaroknak, hogy szebb jövő vár még a hazára, lesz még egykor nagy, hatalmas és *magyar*, akkor, ha majd egy királyi herczeg megajándékozza a nemzetet Hercules képével.

Ilyen előzmények után nem volt váratlan, hogy a nádor, mikor elérkezettnek látta az időt tanulmányainak megkezdésére, meghallgatta Szapáry ajánlását, és Verseghyt magához hívatta. A személyisége is megnyerte tetszését, úgy hogy még az 1806. év folyamán, december 15-én, megkezdte Verseghy a tanítást¹ és az egész következő esztendőn át folytatta.² A nádorispán kegyelme és a földadat magasztossága nagy lelkesedéssel töltötte el Verseghy szívét, különösen most, közvetlenül a sok támadás után. A legmagasabb helyről ismerték el érdemeit, a zaklatott lélek megnyugodhatott abban a gondolatban, hogy tekintélyén, hírénevéen nem esett csorba.

Önértetét is növelte munkásságának új köre, mert keresve sem talált volna olyan hivatást, melylyel többet használhattott volna a magyarság ügyének. Tulajdonképen csak egyszerű nyelvmester a nádori palotában, de ha a nyelv gyakorlása közben megszeretteti magát a nyelvet a nádorral, s ébren tudja tartani vonzódását a magyar nemzethez, akkor olyan föladatot teljesít, mely méltóan illeszkedik bele egész életének alaptörekvésebe, a magyar kultúra fejlesztésébe. A nádor volt a magyarságnak fő támasztéka fenn, a német, császári udvar tagjai közül az egyetlen, a kire a magyarság számíthatott.

Mennyit ért el Verseghy egy évi működése alatt, nem tudjuk, sokkal szerényebb volt, mintsem eldicsekedett volna sikereivel, Kazinczy és Révaiék pedig, a kik a korról és a szereplő emberekről a legérdekesebb és legrészletesebb adatokat jegyezték föl, nem igen hangoztatták ellenfelüknek ezt a megtisztelését. Maga a nádor később többször is kimutatta háláját a tanító mestere iránt,³ de ez is csak általánosságban tesz bizonyosságot arról, hogy a királyi herczeg igen meg volt elégedve mesterével.

A nádor rendkívüli elismerése arra is enged következtetni, hogy Verseghy szereplése a herczegi udvarban sokkal jelentősebb

¹ I. levele Széchenyi grófhöz.

² Sággy i. m. 152. l.

³ Lásd alább a 279. és 281. lapon, a melyek szerint Verseghynek kérvényeit (a cenzori hivatalért és penziója fölemeléséért) igen melegen pártolta.

volt, mintsem Sághy egyszerű kijelentése mutatja, és jóval meszszebbre nyúlt, mint az 1807. esztendő. Úgy látszik, hogy Verseghy a tanítás befejezése után is megmaradt a nádor környezetében, és ha nem volt is határozott munkaköre, József királyi herczeg több ízben élt szolgálatával. A nádor szerette maga körül látni a magyar írókat, Kisfaludy Sándort is első sorban azért vette maga mellé hadsegédének, mert az egész ország mint kiváló költőt ünnepelte, Verseghyben is megbecsülte az író, s könnyű, gyors tollát igénybe vette, ha szüksége volt rá. Talán nem csatlódunk, ha a nádor fölszólításának tudjuk be Verseghynek azt a munkáját, mely *A' spanyol történetek* címmel 1809-ben jelent meg.¹

A könyv egyike a legkülönösebbeknek a maga nemében. A külső címlap szerint azt lehetne hinni, hogy Spanyolország egész történetét tárgyalja, valójában pedig semmi egyéb, mint az 1808. esztendő története a pirenaeusi félszigeten. Spanyolország historiájának azt a szomorú szakaszát örökíti meg, mikor Napoleon a Bourbonokat megbuktatva, öcscsét, Józsefet, tette meg spanyol királynak. Az események maguk ismeretese a történetből. Spanyolország királya, a tehetetlen, nyárspolgáriás szellemű, miniszterétől, Godoy Manueltól vezetett IV. Károly, örökös harcban áll fiával, a tanult, értelmes, de gyáva és alattomos VII. Ferdinánddal, az apa lemond fia javára a trónról, majd Godoytól fölbujtva ismét visszaveszi lemondását, egymás életére törnek, s mindketten Napoleon segítségéért könyörögnek. Napoleon rábeszéléssel, ígéretekkel, csellel és árulással magához rendeli mindannyiukat Bayonne-ba, s kényszeríti őket, hogy mondjanak le a koronáról az ő családjá javára. Ismeretesek azok a mézszárlások is, a melyeket a tárgyalások alatt és után a francia sereg a spanyolokon elkövetett, a Murat tábornok vezette véres utczai harczok, kegyetlen ostromok és a spanyol fölkelők rémítő bosszúja.

Napoleon alkudozásainak, kétszínű ravaszságának, ármányainak hű tükre ez a könyv, mely pár hónappal az elbeszélt események után jelenvén meg, actualitása folytán nem is annyira történeti mű, mint politikai röpirat.

Szerzője Cevallos Péter, IV. Károlynak, majd Ferdinándnak, később egyideig Bonaparte Józsefnek külügyminisztere, a ki mindvégig igen fontos szerepet játszott az események folyamatában, ott volt a királyokkal Bayonne-ban, s közvetítette Ferdinand levelezését, intézkedéseit a kormányzó tanácssal, a madridi jun-tával. Cevallos, mint az eseményeknek nemcsak szemtanuja, hanem részese is, nem mindenben elfogulatlan, gyakran kitetszik a pártállása: szenvedélyes híve VII. Ferdinándnak és nagy ellensége IV. Károlynak, Godoynak, de még inkább Napoleonnak.

¹ Hiteles előadása a' spanyol történeteknek az Aranjuezi nyughatatlanságoknak fellobbanásától fogva a' Bajóni Juntának befejezéséig. Irta Cevallos Pedro. Magyar Országban. 1809. Név és hely nélkül.

Mellékesen természetesen iparkodik magát minél nemesebb színben föltüntetni.

Különös, de érdekes a módszere is. A történelem kulissza titkait beszéli el, az udvari ármányokat és Napoleon terveinek titkos útjait, de az elbeszélést minduntalan történeti okiratokkal szakítja meg, hol a két királynak leveleit, hol az udvari rendeleteket, néha meg a maga levelezését mutatja be, vagy a mint azok a francia hivatalos lapban, a *Moniteurben*, megjelentek, vagy a saját hiteles másolataiból. Ilymódon a könyv megszűnt egyszerű röpirat lenni, a kétségbevonhatatlan hitelességű adatai valóságos történelmi forrásművé avatják, ha politikai színezetétől nem fosztják is meg.

Mi szükség volt arra, hogy Verseghy ezt a tisztán spanyol szempontból érdekes és fontos iratot magyarra fordítsa? A magyarságnak nem volt semmi köze az ott elbeszélte és költött adatokhoz, sem a nemzet, sem a tudomány nem vehette hasznát. Mi bírta rá, hogy ismét beleavatkozzék a politikába, mikor már többször megjárta, s egyszer olyan keservesen bűnhődött politikai szerepléséért?

A magyarázatot megadja a magyar fordítás előszava. Ez a pár lapnyi előszó lángoló szózat a magyarokhoz, kiáltó színekkel festi Napoleon tetteit, a kit elvetemült zsarnoknak, kegyetlen szörnyetegnek rajzol. A barátság színe alatt megrontja legjobb híveit, csalárd ígéreteivel elkábítja őket, hogy annál könnyebben tehesse rájuk a szolgaság igáját. Így tett most a spanyolokkal — így tesz nemsokára Magyarországgal is. Okuljon a nemzet a példából, ragadjon fegyvert hazája és királya védelmére, mert ha hitelt ad Napoleon hízeltégeinek, vagy ha késik, s nem áll jókor az útjába, a fenevad eltapodja az egész országot, mint 1808-ban Spanyolországot.

Verseghy tehát végighordozta az országban a véres kardot, ezt az izgató, lázító kiáltványt Napoleon ellen, de erősen hiszem, nem önszántából. A föladat annyira különbözött eddigi irodalmi működésétől, hogy rajta kívül kell az indító okot keresnünk: véleményem szerint a nádor volt az, a ki Verseghyt erre a munkára fölszólította. A királyi herczeg, bármilyen magyar érzelmű volt is, nem feledhette, hogy az osztrák császári háznak tagja, annak a családnak, melyet Napoleon épen akkor az 1808. és 1809. év fordulóján nagyratörő terveivel a legkomolyabban fenyegetett. Ha beleállítjuk az európai viszonyok alakulatába az osztrák császárságnak és a Habsburg-dynastiának a képét, rögtön megértjük, milyen nagy volt Bécsben a rémület.

1808 szept. 27-től október 14-ig Napoleon Sándor orosz czárt vendégül látta Erfurtban. Európa két leghatalmasabb uralkodója barátságukat szerződéssel pecsételték meg: megállapították hódító politikájuknak útját, s védő szövetséget kötöttek egymással, ha meg találná őket támadni valamilyen ellenséges hatalom.

Bécsben tudták, hogy az erfurti találkozó nagy veszedelmet jelent Ausztriára: két óriási birodalom közé ékelve ki vannak szolgáltatva a szövetségeseeknek; ha Napoleon délen megszilárdítja uralmát, keletre lesz kénytelen fordulni, s az első birodalom, mely útjába kerül, Ausztria. Kétségtelen volt az is, hogy Ausztria akkori hadi ereje nem tudja föltartani a francia sereget, különösen, ha kelet felől az orosz is támogatja; gondoskodni kellett mindenáron, hogy a birodalom védelmére nagyobb katonaság álljon készen. Ausztriában császári parancssal, hazánkban az 1808. diaetával akarták elérni a hadsereg szaporítását. Valóban az akkor már ülésező országgyűlést egyébről sem engedték tárgyalni, mint a katonai reformokról, és a császár hízogó szavaival, ígéreteivel rá is vette a rendeket, hogy egyéb katonai intézkedéseken kívül háboru esetére 20.000 katonát ajánljanak meg, és fölhatalmazzák a nemesi fölkelés egybehívására.¹

A törvény meg volt szavazva, most már csak hangulatot kellett kelteni az országban, hogy a nemsek veszedelem esetén minél lelkesebben fogjanak fegyvert a hódító ellen. Attól is félt a bécsi kormány, hogy Napoleon az ő szokott taktikájával nem fenyegeti majd Magyarországot leigázással, hanem meghagyja önállóságát azzal a kikötéssel, hogy az ő családjából válaszszon királyt. Ambár a magyar nemzet hűségét nem vonták kétségbe, mégis hogy Napoleon esetleges ígéreteinek elvegyék erejét, minden módon iparkodtak a magyar nemzet szívére hatni. Ferencz büszkén emlegette, hogy ő a *magyarok* királya, a nádor Árpád vérére hivatkozott, mely ereiben folyik, s Verseghyvel megíraták a nép elrettentésére ezt a könyvet, melyben az előszót ezekkel az igékkel végzi: »Csak Napoleon hízelkedésinek helyt ne adgy, Győzedelmünk bizonyos, és Dűcsösségünk örökös lészén.«

Így keletkezett ez a könyv, melyben Verseghy a történetíró álarcza alá rejtözve Napoleon ellen mennydörög, és harcra buzdítja nemzetét. Hogy valóban megbízásra írta, annak az említettéken kívül van positiv bizonyítéka is. Az előbbieket is, bár inkább csak lelki okokra támaszkodó hozzávetések, valószínűvé teszik a föltevést, ez azonban úgy hiszem döntő erejű.

A helytartó-tanács egyik fölterjesztése szolgáltatja. Mikor Verseghy három évvel később penziója fölemeléséért folyamodott, a nádortól informált tanács igen melegen pártolta a kérését², s többek között azzal igyekezett a kancelláriára hatni, hogy Verseghy nagy szolgálatot tett azon könyveivel, melyeket »a magyar nemesi fölkelés katonai szellemének fölélesztésére« közrebocsátott.³ Ha tekintetbe vesszük, hogy Verseghynek csak a szóban

¹ 1808: VI. és II. törvénycikk.

² A tanács fölterjesztése (1812: 18915) elveszett, de a tartalmát megőrizte a kancellária kivonata, Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1812: 9035.

³ »editi denique libri exercitando Insurrectionis hungaricae Spiritui bellico deservientes« u. o.

forgó munkájára gondolhatott a tanács; hogy sem maga Verseghy, sem más erről a névtelenül megjelent munkájáról soha meg nem emlékezett, s így a tanács mástól, mint az elnöklő nádortól, nem szerezhetett róla értesülést; hogy a nádor volt leglelkesebb szószólója Verseghynek a tanácsnál: ezeket a körülményeket az előbbiekhöz fűzve nem lehet kétségünk az iránt, hogy a gondolat a nádoré volt, s a megírására épen azért szólította föl Verseghyt, mert írói tulajdonságain kívül megtalálta benne mindazokat a föltételeket, melyek az ilyen bizalmas jellegű föladathoz megkívántatnak.

Ezért mondtuk föntebb, hogy Verseghy több volt egyszerű nyelvmesternél. A nádor megtisztelte őt bizalmával, s ő iparkodott ennek a bizalomnak megfelelni. A föladat nem volt nehéz. Napoleon 1809-ben már nem volt a magyar közvélemény szemében az, a ki pár évvel azelőtt. Hatalmának tetőpontján állott ugyan, de tüneményes szerencséje és lángelméje, mely előbb csak bámulattal töltötte el a szíveket, most már félelemmel vegyes érzelmeket keltett az emberekben. Utolsó tettei pedig, különösen épen a spanyolországi ármánya, még hívei közül is sokat elidegenítettek tőle, s Berzsényi megragadó epigrammjá találó kifejezése volt a közhangulatnak, úgy hogy Verseghy a röpirat lefordításával és az előszó megírásával nem bántotta meg a nemzet érzékenységet, s a dynastia szolgálatába állván is megmaradhatott magyarnak és hazafinak.

A következmények azonban — Magyarország viselkedése Napoleon ismeretes proclamációjával szemben és a nemesi fölkelés — megmutatták, hogy az udvar félelme alaptalan volt, a nemzet hű maradt az uralkodóházhoz. De ez már nem tartozik föladatunk körébe.

A nádori palotában és Szapáryék házában sok előkelő emberrel ismerkedett meg Verseghy, ott különösen a tisztikarból, itt a mágnás-világból. A világlátott tisztek szívesen elbeszélgettek a tudós pappal, a ki ugyan csak a maga szorgalmából, de annyira megtanulta a művelt külföldi nyelveket, hogy mindegyikkel tudott azon a nyelven beszélni, melyet utazásai közben megtanult. Egy öreg tiszttel barátkozott meg különösen, a ki még II. Lipóttal járt Firenzében, kilencz évet töltött Olaszországban, majd Oroszországba került, és mindenütt sokfelé megfordulván, szívesen beszélt úti emlékeiről. Barátságos viszonyukat még szorosabbra fűzte, hogy mind a ketten nagyon szerették a zenét, sokat voltak tehát egymás társaságában, s az intelligens tiszt nem egy találó megfigyelésével bővítette Verseghy tudományát.¹

Az előkelő világból még egy hatalmas pártfogóra akadt Verseghy Marczibány Istvánban. A nemeslelkű főúr, a magyar király titkos tanácsosa, ép úgy buzgott a magyar tudományos

¹ Verseghy Felelete 198. l. és Analyticája III: 689—690. l.

szellem fejlesztéséért, mint a leglelkesebb író, de míg azok szellemi munkájukat áldozták a művelődés előmozdítására, ő, a nagyvagyonú, praktikus érzékű maecenas, anyagi eszközökkel könnyítette meg a fáradozó írók célját. Mintha csak Verseghy követelése talált volna visszhangra szívében: »a' tudományoknak *bő kéz* kell 's elmeszabadság«, sok emberbaráti intézeten kívül bőkezűen segítette a magyar tudósok komoly törekvéseit. Minden elfoglaltságtól menten egyformán gyámolítja Révait és Verseghyt, mert nem az embert, a pártállást nézi, hanem magát az ügyet. Minden áldozatra hajlandó volt, ha a magyar tudományosság terjesztéséről volt szó, és Verseghy maga többször hallotta tőle, hogy a magyar nyelv és nyelvtudomány virágzása egyik legfontosabb vágya szívének.¹ Felesége Majthényi Mária — abból a családból származott, mely Verseghyt eddig is pártul fogta — nemcsak szerető, hű hitvese volt férjének, hanem megértette nagy céljait, vele lelkesedett, vele áldozott. Együtt is szerepel kettőjük neve az emberszeretet és a tudomány nevében tett alapítványaiknál.

Az egymáshoz méltó pár palotáját, fönn a Várban, nagy tisztelet környezte, lakóihoz egyforma szeretettel ragaszkodott Buda városának szegénysorsú népsége, mely annyiszor tapasztalta az alamizsnálkodó pár kegyelmét, és a művelt középosztály, mely a közért áldozó jótévedőket tisztelte Marczibány Istvánban és Majthényi Máriában.

A tiszteletből bőven kivette a részét Verseghy. Háromszor szólalt meg, mindannyiszor versben, hogy hatalmas pártfogóinak nagylelkűségét dicsőítse,² és negyedszer, hogy a nagy urat elsirassa,³ de nem azért dicsőíti Marczibány Istvánt és nejét, hogy az ő tudományos törekvéseit gyámolították, hanem azokért, az áldozatokért, a melyeket az emberiség javára hoztak. A nemes férfiú nemsokára, 1810-ben meghalt, nagy szomorúságára az egész hazának, első sorban Budának, mely nagy ünnepséggel kísérte az elköltöztetett utolsó útjára, nagy kárára a magyar tudományosságnak, melyről még végső akaratában is megemlékezett: a föllábtandó akadémiára 50.000 frtot hagyott, melynek kamatait addig is pályadíjak alakjában a magyar nyelv művelésére fordították.

¹ Felelet 370. l.

² Tisztelete Puchói Marczibány István úrnak és hitvesének, kesseleőkeői Majthényi Mária asszonynak, stb. Irta V. F. Budánn. A' királyi Magyar Universitás' Betűivel. 1806. Háladatos örömdal, Puchói Marczibány István úrnak stb. és hitvesének tiszteletére, stb. Szerzette és muzsikába tette Verseghy Ferencz. Pestenn, Patzko Ferencz' betűivel nyomtatattott 1806. Háladad dal Puchói Marczibány István úrnak stb. és hitvesének stb. Pestenn 1808.

³ Halotti tisztelete ő excellentiájának, néhai nagyméltóságú Marczibány Istvány úrnak stb. stb. Szerzette örök tisztelője Verseghy Ferencz. Budánn, a' királyi magyar universitás' betűivel. 1810. Ságly ezt a munkát nem ismeri.

Marczibányék Verseghyt mindjárt hazaérkezte után pártul fogták. Marczibányné valószínűleg már régebben ismerte őt, most, hogy visszanyerte szabadságát s a szabadsággal együtt jó hírét, megújította az ismeretséget. Nemcsak a fogadótermét nyitotta meg előtte, hanem bevezette bizalmas otthonába is, és az egész család, magával a tanácsossal az élén, kitüntető szívesseggel látta a volt szerzetest. Férfikorának legboldogabb, legszebb emlékei e házhoz fűződnek. Az előkelő, de azért barátságos kör, a bizalmas, de magas színvonalú társalgás olyan áldás volt számára, hogy mindég csak a legnagyobb hálával emlékezett meg Marczibányékról.¹

A Marczibány-palota azonban több volt egyszerű lakóháznál. A jóízű főúr vagyonának nagy részét arra fordította, hogy művészeti remekeket szerezzen meg, és palotájában belőlük fényes múzeumot rendezzen be, a melyet meg akart nyitni a nagy közönségnek. Igen szép gyűjteményt állított össze, legalább Verseghy nem győzi dicsérni, a múzeummá való átalakítás azonban elmaradt. Nagyobb hasznát látta azonban Verseghy Marczibányék szép könyvtárának, a melyben a modern munkákon kívül sok régi nyomtatvány is volt. Itt búvárkodott, olvasott és tanult: a budai palota ellátta őt a művészet és tudomány minden segítő eszközével.² Nagy dologba fogott, meg akarta írni az emberiség történetét, olyan módon, mint Millot tette, a kinek történeti művét húsz éve lefordította. Még brünni fogságában megkezdte a munkát, de kiszabadulása után abbahagyta, mivel nem voltak meg a szükséges forrásművek. Marczibány könyvtárában megtalálta azokat az angol és francia írókat, a kiket már azelőtt használt, segítségükkel folytatta munkáját. A kiadás költségeit Marczibányék viselték, de így is csak három kötet jelent meg, az első Marczibány István, a második Majthényi Mária, a harmadik fiuk, Marczibány Imre, segítségével.

Az *Emberi Nemzetnek Története*³ — ezt a címet viseli a mű — nem fordítás, mint Verseghynek első történeti munkája, nem is eredeti, hanem compilatio. Azon a színvonalon állott körülbelül, a melyen Bajza történelmi compilációi a maguk korában. Nem szabad, de nem is lehet eredetiséget követelni az ilyenféle történeti munkától, mikor még ma, egy század leforgása után, sincs önálló kutatáson alapuló világtörténetünk egy író tollából. Hogy Verseghy lelkiismeretesen dolgozta át a korabeli külföldi munkákat, hogy compilációján nem érzik meg a fordítás nehéz-

¹ Az említett háláénekeken kívül p. o. Az emberi nemzetnek történetéhez írott előszóban és a Felelet előbeszédében és befejezésében.

² Az Emberi Nemzetnek Története. Előszó.

³ Az Emberi Nemzetnek Története, melyeket a Magyar Nemességnek hasznos mulatságára öszveszedett egy Emberszerető Hazafi. Budánn, A' Magy. Kir. Universitas' Typographiájának betűivel. 1810—1811. Mind-egyik kötet az illető macenásnak van ajánlva.

kes munkája, az már magában elég dicséret a mult század első évtizedében készült munkánál. Ha még hozzáveszszük, hogy jó forrásokból dolgozott, és olyan eszméket fejtegetett, különösen műve első felében (az I. kötetben s a II. első harmadában), melyek nemcsak modernek voltak abban a korban, hanem a legújabb tudomány színvonalán állottak; hogy, mint Millot fordításában, most is, nem a fejedelmek és háboruk sorsát, hanem az emberi szellem fejlődését, a művelődésnek és intézményeknek történetét akarta bemutatni a haladás különböző fokain: akkor nem fogjuk kicsinyelni e történet értékét, és meglátjuk azokat a kapcsolatokat, melyek ezt a művét beleerősítik az ő világfölfogásának egyéb termékei közé. Kár, hogy a III. kötettel megakadt a kiadás, csak a bevezetést írta meg, mely az emberiség általános testi-lelki szervezetét, tulajdonságait tárgyalja, s a kínai nemzetnek, Indiának s Ázsia déli részének történetét az ókorban.

Nem is maradt hatástalan a munka. Alig hogy I. kötet megjelent, 1810 júliusában, egymásnak ajánlják vagy egymástól kéri az írók. Kazinczy is rögtön, a mint Vitkovicstól értesült a mű megjelenéséről,¹ kéri pesti triásza másik tagját, hogy küldessen neki egy példányt belőle.² Vitkovics buzgólkodott természetesen leginkább a terjesztésén, jó barátainak, mint Horvát Istvánnak, megküldi a saját költségén s másoknak lelkes szóval ajánlja.³

Míg a Marczibány család anyagi eszközöket bocsátott a komoly munkával elfoglalt tudós részére, egy másik magyar főúr, a legnagyobb magyar atyja, Széchenyi Ferencz gróf, maga is lelkes hazafi, más, de szintén igen megtisztelő módon mutatta ki elismerését Verseghy iránt: megküldte neki a könyvtárának, melyet már 1802-ben a nemzetnek ajándékozott, öt kötetes katalógusát. Verseghy szép levélben köszönte meg a grófnak ezt a »becsületet«.⁴

Ez az új világ, melybe Verseghy belekerült, nem maradt hatás nélkül reá. A finom modor, az udvarias hang, a formák tisztelete s az a kötelező szabály, hogy az emberi érzelmeit iparkodjék a mennyire lehet elleplezni, szóval a mérték, a hideg, előkelő elegancia, lassanként, észrevétlenül erőt vett rajta is, mindjobban megszokta, hogy uralkodjék magán. A sok csapás is erre oktatta, az új környezet még inkább kifejlesztette benne ezt a jellemvonást. Innen kezdve a megtámadásokat, mert érték ezután is, minden polemia nélkül egyszerűen tudomásul vette. Fájt neki, ha igazságtalanul bántották, de fájdalmát nem mutatta.

Igazi természetét azonban a nagyurakkal való érintkezés nem változtatta meg. A nádornak és udvarmesterének kettős

¹ Levele Kazinczyhoz, 1810 júl. 13. Kaz. VIII : 13.

² Levele Horváthoz, 1810 júl. 27. U. o. 32.

³ Levele Horváthoz, 1814 júl. 31. Vitkovics művei III : 35.

⁴ I. levele Széchenyi grófhhoz.

kitüntetése nem tette büszkévé, épen nem igyekezett azt a látszatot kelteni, mintha ezáltal többi író barátjánál, paptársánál különbnek érezné magát. Az ő kis pesti köre nem érzett meg rajta semmi változást; ha elhagyta a csillogó fényű palotákat, hogy szerény vizivárosi házába térjen, az előkelően hideg, kimért modort öntudatlanul a szíves szeretetreméltósággal cserélte föl, melyért barátai annyira vonzódtak hozzá.

Nem voltak sokan. A régiket messze vetette a sors, ki távol a hazában, ki külföldön éledgett, sokat közülök elragadott a halál, egy-kettő, ha nem is szívében, hát külsőleg, Révai miatt idegenedett el tőle. Leghívebben kitartott mellette az öreg Virág és Vitkovics. Az ifjú patvaristából nagyhírű ügyvéd lett, a kit előkelő ügyfelei annyira elláttak mindenféle megbízással, hogy anyagi viszonyai mind jobbra fordultak, és ő nemes érzésű nejével együtt jól föl tudta használni a szerencse adományait. Nyílt házat vittek, vendégszerető asztaluknál gyakorta ott látták az irodalmi élet jeleseit, különösen a fiatalokat. Vitkovics sorra megismertette öreg barátjával jó embereit, először Szemerét, majd később Kölcsy,¹ s az új irodalmi férfiak kötelességüknek tartották meglátogatni a régi litteratort. Az első látogatást követte több, főképen nyáron, mikor a két város között akadálytalan volt a közlekedés.

A fiatalok, sőt maga Vitkovics is, a tudományban inkább Révai felé húztak, a költészetben és aesthetikában meg Kazinczyt ismerték el vezetőjüknek, de azért Verseghyt is megbecsülték, nemcsak mint embert, hanem mint író-t is. A nagy vitában nem voltak közvetlenül érdekelve, sőt közel sem voltak a csatátérhez, így jobban megőrizték elfogulatlanságukat; maga Szemere még évek múlva is igen megtisztelően emlékszik meg Verseghyről,² az a széleskörű tudományos munkásság pedig, melyet Verseghy kifejtett, költészetének változatossága öntudatlanul is tiszteletre készítették az ifjakat, a kik épen akkor készültek az irodalom terén működni. Önzetlen lelkesedése az emberiség haladásáért, nem lankadó buzgalma a magyar kultúra, tudomány és nyelv fölvirágoztatásáért magával ragadta fiatal szívüket.

Tartós, baráti viszony azonban nem szövődött közöttük. Más volt a világ, a melyben gondolataik mozogtak, másfelé vonták őket érzelmeik. Vitkovics megalapította Szemerével és Horváttal Kazinczy triászát, és minél szorosabbra fonódott a triász tagjainak barátsága, annál inkább távolodtak az öreg pálostól. A kis társaságot a lelkek rokonsága kapcsolta össze, s egyik ezélja épen e barátság ápolása volt, de a többi rokon gondolko-

¹ Vitkovics levele Kazinczyhoz, 1810 ápr. 12. Kaz. Lev. VII : 363.

² »Mind e mellett is Verseghi és Beregszászi 's Beregszászi és Verseghi! ki nem mosolyog ez összehasonlításra? Beregszászi az eleven gyökereket is megölni vagy defectívisálni igyekszik: Verseghy a szendergőket is felkölti 's életre hozza...« Levele Kölcsyhez, 1815 okt. 12. Akadémia kéziratára, M. Irod. Level. 4 ré. 122.

dású íróval együtt komolyabb czélt is tűztek maguk elé, mesterüknek, »Kazinczynak, irányát a fővárosban képviselni és közrehatását támogatni«.¹ A széphalmi mester tisztelete, poetikai és nyelvészeti elveinek diadalra juttatása kötötte őket össze, ezért dolgoztak, ennek akarták megnyerni az irodalmi tényezőket. Ez a cél természetesen eltávolította a kört Verseghytől, mert bár tisztelte és szerette ő is Kazinczyt, még mikor Révai érdekében személyesen lépett is föl ellene, nem értett egyet azzal a túlságos és föltétlen magasztalással és ünnepléssel, melylyel a triász környezte. Nem is vett részt azokban az összejövetelekben, melyeket a triász rendezett belevonva a pesti írók közül a Kazinczy szellemében munkálkodókat, inkább akkor látogatta meg őket, ha nem irodalmi jellegű társaságot talált a házi gazdánál, Vitkovicsnál.

A szerető barátság nem hidegedett meg közöttük, de találkozásaik már nem voltak olyan gyakoriak. Azért most is ellátogatott Verseghy régi barátjához, az ő édes Miskájához, a mint Vitkovicsot nevezni szokta,² kedveskedik neki egy-egy újonnan megjelent munkájával.

Verseghy ezalatt egészen hozzászokott budai magányához, ápolta öreg anyját, a ki már meghaladta a nyolczvan esztendőt és testben-lélekben egészen megtört. A házvezetés gondja egészen fiára maradt, neki kellett mindenről gondoskodnia, első sorban arról, hogy ne lássanak szükségét. Valóban csoda, hogy ez a meg-megújuló, soha meg nem szűnő küzdelem a mindennapi kenyérért meg nem törte Verseghy lelkét. Dolgoztatott történeti művein és regényein, de a komoly foglalkozást minduntalan félbe kellett szakítania holmi aprólékos munka miatt, majd édes anyjának adósaival kellett vesződnie, a kik mialatt ő fogva volt, kölcsön ürügye alatt elcsalták a tehetetlen öreg asszony megtakarított pénzecskéjét, és éveken keresztül még kamatot sem akartak fizetni. Alkudozott, tárgyalt velük, hol szóval, hol írásban, különösen édes anyja szállásadójával, Tröxlerrel, azok hitegették, hogy időt nyerjenek, s végre nem voltak hajlandók fizetni. Ismerték Verseghyt, tudták, hogy félrevezethetik könnyörülő lelkét, s ha ő a szorult anyagi helyzetével iparkodott reájuk hatni, Tröxlerék a maguk nyomorúságával újabb haladékot eszközöltek ki, míg végre hosszú várakozás után a bírósághoz fordult panaszával.³ Majd az öreg korral járó gyöngeség és régi baja, a köszvény kínoztta, úgy hogy minden munkáját abba kellett hagynia.⁴ Mikor egészségi állapota

¹ Szvorényi mondja Vitkovics M. munkái, II : 135. l.

² Vitkovics levele Kazinczyhoz, 1810 júl. 13. Kaz. Lev. VIII : 13.

³ Levele 1808 júl. 28-án Tröxler Jánoshoz, Orsz. Levéltár, Táblai oszt., Ügyv. iratok, fasc. 63. Nr. 323.

⁴ A penziója fölemeléséért benyújtott folyamodványához mellékelt orvosi bizonyítvány tanúsága szerint. Maga a folyamodvány mellékletével együtt elveszett, de beszámol róla a kancelláriától készített kivonat: U. o. M. udv. kancz. 1808 : 8208.

jobbra fordult, a könyvkiadójával, Eggenberger Józseffel, lépett összeköttetésbe. Eggenberger azelőtt nagytudományú munkáit adta ki, a Tiszta Magyarságot, s az Ungarische Sprachlehrét most mindenféle correcturával bízta meg,¹ sőt olyan munkára kérte föl, a melyhez hasonlót már készített Verseghy, de mégis távol esett az eddigi körétől: egy állatorvosi munkát kellett összeállítania, *A' hamar és ócsón gyógyító Ló-orvost.*² Őt különböző német munkából a maga jó magyarságával, világos stílusával olyan népszerű könyvet szerkesztett, mely a szakirodalomban is bátran megállja a helyét. Mint mindent, ezt is nagy lelkiismeretességgel csinálta meg Verseghy, többet látott benne egyszerű kenyérkereső munkánál, s ha már ráfanyalodott, legalább megpróbálta kapcsolathozni élete nagy céljával, a magyar kultúra előmozdításával. Ha Sággy nem mondaná is, hogy ő írta e munkát,³ a helyesírásán kívül reávallana a következő kapcsolatnak megállapítása: »a' marhanevelésnek, földművelésnek és kézi mesterségeknek előmozdítását nem csak azért óhajtyuk, mivel a' magosabb culturának, melly a' szép mesterségeknek és tudományoknak terjedéséből áll, elkerülhetetlenül szükséges talpfala, hanem azért is, mivel a' közjót leghatalmasabban eszközli.«⁴ A lelkesedő férfi szava ez, a ki nem ismer olyan kisszerű föladatot, melylyel ne tudna hazájának használni. Szépnek látja azt is, a mi nemcsak költőietlen, hanem még száraz és unalmas is.

Ugyancsak Eggenberger kértére szerkesztett egy *száz esztendőre szóló kalendáriomot*, melynek változatos tartalmáról fölvilágosítást nyújt a hosszú címlapja.⁵ Egészen a nép szájaíze szerint közli a babonás jóslatokat, ő, a ki egykor tudományosan ismertette naprendszerünket és a mindenségben keringő bolygókat! Tudományát azonban most sem tagadta meg, ha már a nép kedvéért föl kellett öltenie a charlatan időjós costumejét, legalább azt iparkodott vele megértetni, hogy a planetákba vetett hit, azok ereje az időjárásra merő babona.

¹ Sággy, i. m. 228. l.

² A' hamar és ócsón gyógyító Ló-orvos, avagy Értekezések a' Lónak szépségeiről, hibáiról, nyavalyáiról 's azoknak gyógyításáról, és a' lovaknak gondviseléséről, kivált az útonn stb. Eggenberger József. 1807. Név nélkül.

³ I. m. 228. l.

⁴ 3. l.

⁵ Száz esztendőre szóló újjolag fordított, kijobbitott és megőregbitett Kalendáriom, 1805-dik esztendőtől fogva 1905-dikig, mellybenn a' bújdoso csillagokról való értekezésem, a' husvétnak és pünkösdsnek tábláinn, a' holdnak mutatójánn és két mulatságos történetenn kívül, feltalállyák a' Gazdák az úgy nevezett Földművelők' Reguláit is sok egyéb hasznos tanításokkal egygyütt. a' külömbféle kalendáriumokról és üdőszámálásokról, a' mennydörgegek alatt való magunk' viseléséről, a' mezei gazdaságról, az egészségnek fenntartásáról, a' természetnek külömbféle mértékletiről, és az üdő' változásainak előre való gyanításáról. Pestenn, Eggenberger József Könyvárosnál. Név nélkül. Sággy említi Verseghy művei között i. m. 228. l.

Mindez csak ideig-óráig segítette ki a kis családot, a tudományos és szépirodalmi munkák pedig legfőllebb dicsőséget szereztek a század elején, anyagi hasznot nem, és még jó volt, ha az író talált kiadót, a ki a maga felelősségére kinyomtatta a könyvet. A litteratori működésből nem lehetett megélni, nem sokat hozott a correctorság sem, bár Eggenbergeren kívül az egyetemi nyomda, a hova 1806-ban a nádor pártfogása segítette be,¹ is megbízta fordításokkal, átdolgozásokkal. Ezért szeretett volna Verseghy valamilyen állandó hivatalhoz jutni. Remélte, hogy fönn már elfelejtették régi bűnét, hosszú szenvedései meglágyították az udvart, annál inkább, mert íme a nádor és udvarmestere pártfogásukba vették.

Alkalom nemsokára kínálkozott. Révai, az egyetemen a magyar nyelv tanítója, az 1807. év elején betegeskedni kezdett, s még az év folyamán meghalt. A szenvedélyes, betegségtől elgyötört férfiút még utolsó óráiban is az a gondolat kínozza, hogy tanítószéke legnagyobb ellenfelére marad, a ki majd bevonul az egyetemre, és téves tanításaival lerombolja az ő nagy fáradsággal emelt épületét. Valóban azok között, a kik Révai helyét elfoglalhatták volna, egy sem mérkőzhetett Verseghyvel. Még a kor két legtekintélyesebb tudósa, Kazinczy és Virág sem, a kik nem is szándékoztak hivatalt vállalni, nem Kulcsár, a Hazai és külföldi tudósítások elfoglalt szerkesztője, a ki majd mindenhez értett, de igazán semmit sem végzett, a ki rátermett a társadalmi szereplésre, de a tudósnak és tanárnak minden követelménye hiányzott belőle, nem Horvát, Révai lelkes barátja és szövetséges társa, bár érte Révai még a halálos ágyon is síkra szállt, és a maga kíméletlen modorában leszólta ellenfeleit: »... a' kik a' Gynnasiumokban 's az Akadémiákban vagynak, vagy másutt lézegnek az Országban 's ide ásítanak, együtt egyig mind hitvány emberek. Megrögzöttek a' roszban, 's ha látják is az igazat, el nem fogadják; hanem megátalkodással a' rosz mellett maradnak, 's az igaz ellen úgy törekszenek, hogy azt egészen eltemessék. Az ilyen, buta, és gonosz indulatú Successor, a' mit én több esztendeig, nagy fáradsággal, erős feneken építettem, azt azonnal ledönténé, 's elrontaná. Tsak Horvát István lehet Tanításom Védője, 's Fentartója az Universitásnál.«²

A kinek az érdekében Révai két héttel halála előtt így ír, huszonhárom éves ifjú volt, nagy tudományú és még nagyobb lelkesedésű, de erejét még csak abban az álnév alatt megjelent támadó íratban mutatta ki, melyet mestere buzdítására Verseghy ellen írt. Ekkor még csak jó barátai látták benne az egyetem

¹ L. Illéssy János dr., Verseghy és az egyetemi nyomda. Magyar Könyvszemle, 1897 : 337. l.

² Levele Ürményi Józsefhez, az egyetem elnökéhez. 1807. márcz. 17-én. Megjelent Kaz. Lev. VII : 48—50. l.

tanárát. Általában azt gondolták, hogy Verseghy lesz Révai utódja, sőt már híre járt, hogy az egyetem őt ajánlotta első helyen.¹ Verseghy azonban a kínálkozó alkalmat nem ragadta meg, nem is pályázott. A tanítói szék nem felelt meg egyéniségének, bár doktori oklevele megvolt, mindég kerülte e hivatalt. Vajjon most, hogy a legméltóbb hivatás nyílhatott volna meg előtte, hogy tudományát a legbefolyásosabb helyről hirdethette volna: nem támadt-e föl lelkében a vágy? Erre a kérdésre feleletet nem tudunk adni. Vagy talán szellemét nem érezte elég erősnek az izgalmas küzdelmekre, melyeket az egyetemi tanuszéken nem kerülhetett volna el? Talán hatalmas pártfogói beszéltek le róla, nem tudjuk, de tény, hogy a folyamodók között nem fordul elő a neve, ő félreállott és elnázta, mint mozgatnak meg minden követ a többiek, különösen Kulcsár és Horvát. Azonban sem a mindenütt pártfogást kereső Kulcsár, sem az Ürményi Józsefben bizakodó Horvát nem érték el céljukat; Kulcsárt nem szerették újságíró volta miatt, Horvátra megneheztek, maga Ürményi is, heves polemiája miatt, s a polemikus művét is csak barátai tartották nagyra, úgy hogy Révai helyére egy harmadikat, az egyetemtől másod sorban ajánlott Czinke Ferenczet nevezték ki magyar nyelvtanítónak, 1807 decz. 12-én.

Révai aggodalma valóra vált, mert az új tanár, nemcsak Révainál és Verseghynél, hanem Horvátnál is jóval kisebb egyéniség, nem folytatta az ő tanítását, hanem Verseghynek lévén híve a Debreczeni Grammatika s Verseghy elvei szerint tanított.² Horváték s Kazinczyék részéről bőven ki is jutott neki a gúny és csipkelődés, versenyezve terjesztették róla a legsértőbb híreket, s ha tényleg hiányzott is belőle minden lánglelkűség, mégis túlságosan rikítóra festette szavukat az elkeseredés és indulat.³

Igy ha már maga Verseghy nem jutott is az egyetemre, legalább elveit hirdették arról a katedráról, a melyen azelőtt nagy ellenfele hallatta hatalmas szózatát a Tiszta Magyarság ellen. Elégtételül szolgált ez neki a régi támadásokért, és a nagy urak jóakarató pártfogásán, a litteratorok nagy részének helyeslésén kívül ez is megvigasztalta a törődött tudóst.

A következő 1808. év anyagi viszonyain is javított. A nádor befolyására a helytartó-tanács azt ajánlotta a királynak, hogy eddigi 350 frtnyi penzióját emelje föl 400 frtra. Verseghy kérelmét olyan ügyesen szerkesztette meg, s a tanács vallásügyi bizottsága annyi szeretettel emelte ki Verseghy szomorú helyzetét, hogy

¹ Kulcsár mondta Ferenczynek, i. Vass, Horvát István élet-rajza, 123. l.

² Vass i. m. 111. l.

³ Lásd Thewrewk Emilnek föntebb (184. l.) i. rektori beszédét. 83. l.

még a kancellária is hozzájárult az előterjesztéshez, pedig ott nem voltak jó emberei.¹

Alig kapta meg Verseghy az értesítést erről a kedvező végzésről, mikor új reményre nyújtott alkalmat az események folyamata. A király az eddigi budai censort, Beresevich József kanonokot, kinevezte diakovári archidiaconussá, és így újra megüresedett az az állás, melyet Verseghy már 1792-ben szeretett volna megkapni. Akkor nem sikerült a próbálkozása, a klérus és Lányi megakadályozták, s helyette Ferencz Beresevich kanonokot emelte a censoredi székbe. Most ép úgy vagy még jobban vonzódott ahhoz az álláshoz, melynek nyugalma csábította. A fiatal, erőteljes duzzadó Verseghy találhatott volna méltóbb teret, hogy tehetségét érvényre juttassa, a megöregedett, betegeskedő író azonban valóban odáillett volna a könyvek sorsáról döntő hivatalba. Szabad szellemű bírálóra ekkor is ép olyan szükség volt, mint tizenöt évvel korábban, a fölvilágosodott censor most is használhatott annyit a nemzetnek, mint Ferencz uralkodása kezdetén. Most már magára Verseghyre is kevesebb veszedelemmel járt volna az állás: heve, mely annyi meggondolatlanságra készítette, már szünőben volt, s érett észszel, több megfontolással össze tudta volna egyeztetni az ellentétes kívánságokat, hogy minél több haszon jusson a hazának.

Az óvatos, előrelátó Verseghy valószínűleg nem határozta el magát addig, míg ki nem kérte tanácsát azoknak, a kiket a döntő szó megilletett, első sorban a nádorét. Az egész ügy lefolyása azt bizonyítja, hogy mindenütt biztató választ kapott kérdezősködésére. Beadta tehát kérvényét, még pedig rossz jelként, ép úgy mint első pályázása alkalmából, a nélkül hogy megvárta volna a pályázat kihirdetését.² Mintha az első lépés megegyező mozzanata átokként nehezedett volna a többiekre: ez a második próbálkozás kevesebb izgalommal ugyan, de ép úgy folyt le, mint az első.

A kancellária, mikor a helytartó-tanács előterjesztéséből értesült, hogy Beresevich kinevezését már megtudták a fővárosban sőt már pályázó is jelentkezett, nov. 11-én megbízta a tanácsot, hogy hirdesse ki a pályázatot és keressen a pályázók közül valamilyen alkalmas embert a hivatalra. Csak azt kötötte ki, hogy az illető jártas legyen a jogtudományban is, főleg a hazai jogban, mert, a mint a kancellária is észrevette, újabban már magyar nyelven is kezdenek jogtudományi munkákat írni.³ 1810-ig még hárman adtak be kérvényt a censoredi hivatalért, Dubovszky András iskolai

¹ A helytartó-tanács vallásügyi bizottságának jegyzőkönyve 1808 júl. 5-i üléséből, a tanács kísérő levele s a kancellária aug. 5-i ülésének előterjesztése az Orsz. Levéltárban. M. udv. kancz. 1808 : 8208.

² A folyamodvány elveszett, de utal rá a kancellária nov. 2. ülésének jegyzőkönyve. Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1808 : 11728.

³ A kancellária leírata a helytartó-tanácsához. u. o. M. udv. kancz. 1808 : 11821.

igazgató, Nagy Antal, a zágrábi akadémián a történet tanára, és Riffelscheit János, esztergomi ügyvéd. A helytartó-tanács jan. 9. ülésén, melyen a nádor személyesen elnökölt, vizsgálat alá fogta a kérvényezőket.

A tanácsosok hangulatán határozottan megérzett, hogy a nádor befolyásolta őket Verseghy érdekében. Nem maga az a körülmény mutatja, hogy őt terjesztették föl első helyen,¹ mint inkább az a hang, a mely az egész jelentésen végig vonul. Igaz, hogy a négy pályázó közül egyiket sem lehetett Verseghyhez mérni, s az ő tudománya, híre messze meghaladta a másik háromét, a választás tehát nem volt nehéz, azonban határozottan észrevehető a jóindulat: a nádor ugyancsak fölemelte pártoló szavát. Ezzel a pártolással el volt döntve a pályázat sorsa a tanácsnál, a nádorban bízva nyugodtan hallgathattak a tanácsosok saját meggyőződésükre. Csak arra kellett vigyázni, hogy a kancelláriával is megértessék, mennyire kiválik a pályázók közül Verseghy. Nyitray tanácsos, az előadó, igen szépen oldotta meg a földatot. Múltatja a folyamodóknak érdemeit, a másik háromét röviden, pár szóval, Verseghyét azonban bőven, kiemeli nagy nyelvismeretét, hogy három holt nyelven kívül öt élő nyelvet ismer, a magyar irodalom terén kifejtett lelkes buzgólkodását, melyről nemcsak a hazai, hanem a külföldi tudós világ is elismerőleg nyilatkozott, hivatkozik theologiai jártasságára, melyről szép bizonyítványai tesznek tanúságot, a haza javáért tett fáradozásaira és első sorban jogi ismereteire, a mit a kancellária föltételül tűzött ki a pályázatnál.

Az előadó ajánlatát elfogadta az egész tanács, s ebben a szellemben szerkesztették meg a fölterjesztést a királyhoz.² Verseghy pártfogója, a jólelkű nádor, megnyugtathatta egykori mesterét, s úgy látszott, hogy sorsa el van intézve, ő reá vár a közel jövőben a cenzori működés.

Reményei azonban hirtelen szétfoszlottak. A mint a fölterjesztés a kancelláriához érkezett, és a király tudomást vett róla, nagy fölháborodással fogadta a hírt. A két rokonnak, a királynak és a nádornak, egészen ellentétes volt a gondolkodásmódja és érzésvilága. A nádort, a ki életének nagy részét közöttünk töltötte, nem hiába nevezték Bécsben Rákóczynak és gúnyolták alkotmányos fölfogásáért, nemes szívéért: ismerte sok szenvedésünket, tudta, hogy betelt már nem egyszer a mérték, s hogy az az összeesküvés, mely Verseghyt szerencsétlenségbe döntötte, az sem volt egyéb, mint a szakadatlan igazságtalanságokon, önkényeskedésen érzett elkeseredés kitörése. Megbocsátott tehát Verseghynek, annál inkább, mert megszenvedett tévedéseért. Meg volt

¹ Második helyen Nagy Antalt, az állami tisztviselőt és harmadiknak Riffelscheitet jelölte a tanács.

² Az eredeti fölterjesztés u. o. M. udv. kancz. 1810:1509.

arról is győződve, hogy a magyart csak szeretettel lehet az osztrák házhoz csatolni, nem pedig erőszakkal. Az megszelidíti, ez elvadítja. Ferencz, kinek látóköre és érzélemvilága szűkebb volt, s ezt nem látta, nem érezte, megkegyelmezett 1803-ban Verseghynek, de nem felejtett. Metternichre hallgatott, a ki azt állította, hogy erőszakkal, kegyetlenséggel meg lehet törni a nyakas magyarokat. Az ő szemében Verseghy még mindég Martinovics czinkostársa volt, a kit állami hivatalra kinevezni nem lehet. Hogy kinevezését megakadályozza, egészen bizalmasan levelet írt a főkanzellárnak, Erdődy grófnak.

A rövid levél így szól:

»Lieber Graf Erdődy! Der bekannte Expauliner Verseghy, welcher in der Martinovicsischen Hochverrath-Angelegenheit verflochten war, soll dem Vernehmen nach zu der Bücherrevisors Stelle zu Ofen von der Statthalterey in Vorschlag gebracht werden. Da diese Stelle ihm unmöglich anvertrauet werden kann, so ist auf diesen Vorschlag keine Rücksicht zu nehmen.

Pressburg, den 20-ten März, 1810.

*Franz.*¹

A levél azonban későn érkezett, mert a kanzellária márákkorra intézkedett — egészen a király akarata szerint. Még február elején kiosztották az ügyet — Lányinak, Verseghy régi ellenségének, annak, a ki Verseghy első censori kérvényét referálta. Jellemeztük akkor e kanzelláriai tanácsost, most sincs okunk változtatni a képen, melyet róla alkottunk. Azóta talán csak még később szolgál, még figyelmesebb udvari ember lett belőle, a ki ismerte császára lelkét, kitalálta minden gondolatát, s az volt az egyetlen ambíciója, hogy ura kívánságát megelőzze. Most is, a mint megkapta a tanács fölterjesztését, másfél hónappal a király levele előtt, úgy szerkesztette meg a jelentést, hogy ura aggodalom nélkül aláírhasa. Megleckézteti a tanácsot, miért nem hallgatott a kanzellária rendeletére, hogy jogászt hozzon javaslatba, aztán Verseghy ellen fordul, szemére hányja bűneit, a Martinovicssal való czimboráskodást, a büntetését, sőt a Millot fordítását is. Látszik, hogy 1793-ban is ő volt a referens, olyan bőbeszédűen sorolja föl a vádoló pontokat. Újra halljuk a régi nótát a szüzekről és anyákról, a kiket Verseghy meg akart rontani, Horusról, a primásról, a ki személyesen lépett közbe, a javítóházról, a hova Verseghyt zárták stb. stb. Hogy annál nagyobb súlyt adjon megokolásának, kikerestette a levéltárból a régi íratcsomókat és oda-mellékelte a jelentéséhez.

¹ Az eredeti levél a király sajátkezű aláírásával. u. o. M. udv. kancz. 1810: 3332.

A kancellária febr. 9-i ülésére készen volt a javaslat, s a tanácsosok szó nélkül elfogadták »Proinde eidem Verseghy Revisionem et Censuram Librorum tuto non concedi existimat cancellaria haec aulica«, mondja a fölterjesztésük, s helyette Nagy Antalt ajánlják a királynak,¹ nem törődve azzal, hogy Nagy sem jogász, hanem történettudós. Márczius 22-én leérkezett Ferencz király levele. A kancellár odaadta Lányinak, a ki a maga energikus vonásaival ráírta, mint már tárgytalan figyelmeztetésre: »ad acta«. Az elintézés azonban ezen a ponton megakadt, úgy látszik a nádor és a tanács megmozgattak minden követ jelöltjük érdekében, mert a fölterjesztés majd egy évig aláíratlanul hevert, csak a következő év elején 1811 jan. 13-án írta alá a király Nagy kinevezését.²

Harmadfel esztendei húzás-halasztás után tehát döntöttek az ügyben. Be kellett tehát látnia a szegény expaulinusnak, hogy hét esztendő nyugodt, folytonos munkája, egy fejedelmi sarj pártfogása, a leghatalmasabb magyarországi kormányzó testület jóindulata sem elég erős arra, hogy jóvá tegye könnyelmű lépéseit.

Verseghy megadással tűrte szomorú sorsát. Helyzete egyre válságosabb lett — ép úgy, mint az egész országé. Az a hatalmas rázkódás, mely Napoleon világhódító politikája folytán megingatta egész Európa nyugalma, mind súlyosabban érezte hatását egész földrészén, még a gazdag Angliában is, de legjobban nálunk, Magyarországon. Ferencz egymásután hívta össze az országgyűléseket, de minden ígéret ellenére sem engedett mást tárgyalni, mint a katonai és adó-megajánlást. Nemcsak hogy nem törődött a rendek sérelmeivel, az ország jogos kívánságaival, hanem egyenesen azon munkált, hogy Magyarországot a provinciák sorába süllyeszze. Politikailag úgyis megfosztotta önállóságától. Azóta, hogy Ferencz 1804-ben fölvette az osztrák császári címet, és 1806-ban lemondott a római császáriról, egy egységes nagy monarchia képe lebegett a bécsi udvar szeme előtt, s ezt már nem II. József módjára akarta megvalósítani, a ki egyféle alkotmányral, joggal és anyagi jóléttel kívánta koronájának részeit összefűzni, hanem a hagyományos udvari politika szellemében: előbb szegénynyé, aztán németté tenni Magyarországot.

A reakciónak ezek voltak a legszomorubb évei. Alapjában támadta meg a magyarságot, mert elvette tőle azokat az eszközöket, melyekkel a létért küzdhetett volna. Tudatosan elhanyagolta a gazdasági viszonyok javítását, a kereskedelemnek, iparnak és a nyervestermények értékesítésének útját vágta félszeg rendszabályokkal, melyek az országot egészen kiszolgáltatták Ausztriának;

¹ A kancellária fölterjesztésének eredeti fogalmazványa (a határozati rész Lányi kézírása) u. o. M. udv. kancz. 1810: 1509.

² A fölterjesztés a királyi resolúcióval u. o. M. udv. kancz. 1811: 686.

hiába sürgették a rendek — először évszázadok óta — az anyagi jólét emelését, a jobbágyság terheinek könnyítését, a kormány süket maradt, vagy olcsó ígéretekkel és fényes ünnepélyekkel akarta kifizetni a hű magyarokat. Adni nem adott semmit, vagy majdnem semmit, mert az a kevés, a mit tett, csak a nagy uraknak az érdekét szolgálta, helyette azonban egyre követelt, első sorban katonát és pénzt. A szegény nádor egész élete ennek a nagy ellentmondásnak elsimításában telt el. Neki kellett bátyja fukarságát és követelődzését összeegyeztetni, és a magyar urakat rábírni, hogy adjanak, de ne követeljenek. Fájdalmas szívvel fogott újra meg újra a munkához, csitította a követeket, és mélyen megszorodva jelentéseket, emlékiratokat küldött a királyhoz a magyarság érdekében. Nem hallgatta meg egyik fél sem. A nemesség nagyon szűkmarkúan áldozott a trón oltárán, fönn meg, Bécsben, nevettek a jószándékú herczeg hazafias reformtervein: ne vesződjék, ők is meg akarják reformálni az országot — de a maguk módján. A nemesség ellenállásán is kifognak. Az erőszakosabbakat jó szóval, királyi ígével elhallgattatják vagy nem engedik megválasztatni, s ha a vármegyék ellenzéki utasításokkal küldik föl a követeket, s nem szavaznak meg elég nagy adót, a király önhatalmúlag fölemeli a só árát — a legigazságtalanabb adó — és korlátlanul, fedezet nélkül bocsát ki papir- és rézpénzt.

Hiábavaló volt minden tiltakozás. A mint újabb és újabb alakulásokat öltött a francziák révén az európai háboru képe, akként emelkedett az érték nélküli papirosbankók száma, és nyomában nőtt a szegénység, a nyomor; mindenfelől hangzott a kétségbeesett panasz, a mint a pénz értéke alább szállt. Az 1811. év elején annyira ziláltak voltak a pénzviszonyok, hogy az állam csődjét már nem lehetett elkerülni. A február 20-i pátens kimondta a bukást, a király, pénzügyminiszterének terve szerint, a papirspénz értékét 20%-ára szállította le. Az állam a polgárain vette meg a rossz gazdálkodás és a dynastia érdekében folytatott háboruk költségeit.

A devalvatio egyaránt érte a szegényt és gazdagot, de százszorososan sujtotta a szegényt, a kinek még a létminimumot sem hagyta meg. A kormány még tovább ment. Az 1811 márczius 16-iki új rendelet, vagy mint szebben mondták, »das neue finanzielle System«, megint újabb adót követelt a szegény tisztviselőktől: megszüntette az összes drágasági pótlékokat. A rendeletet kímélet nélkül végrehajtották, Verseghyt megfosztották nemcsak a három év előtt megadott 50 frtnyi nyugdíjemeléstől, hanem attól a másik 50 frttől is, melyet még 1790-ben kapott kárpótlásul a tábori káplánsága alatt szerzett betegségéért. Ezen a jogtalan eljáráson még a helytartó-tanács rideg számvevősege is megbotránkozott, Verseghy folyamodására kijelentette, hogy azt az 50 frtot semmi szín alatt sem lehet drágasági pótléknak tekinteni.

A kancellária be is látta tévedését és intézkedett, hogy az összeget továbbra is folyósítsák.¹

A másik pótlékot azonban nem kapta vissza. A tanács vallásügyi bizottsága ugyan megszánta a sorsát, a bizottság elnöke, a nádor, és tagjai ismerték a törődött, munkában elaggott papot, a kit az utolsó évek küzdelme annyira elgyötört, hogy már azt hitték, közel van a halála, ajánlották is a tanács útján a kancelláriának, hogy legyen kegyelmes a litteratori érdemeket szerzett férfiú iránt, úgy sem fog sokáig terhére esni a vallásalapnak, sőt a kancellária is hozzájárult Lányi távollétében ez ajánlathoz, de a király a hármas pártolás ellenére sem mondott le a drágasági pótlékról, s Verseghy 400 frtnyi penziójából továbbra is elvonták az 50 frtot.² Épen akkor készülődött az osztrák sereg az oroszok ellen, hogy régi szövetségesét, az orosz czárt, az új vő, Napoleon, kedvéért haddal támadja meg: szükség volt a legkisebb pénzösszegre is.

A politikai viszonyok nyomorúságát még fokozta Budán az a rettenetes tűzvész, mely 1810-ben a város nagy részét elpusztította. Az inség már elviselhetetlen volt, a szerencsétleneken még a tehetősebb polgárok sem tudtak segíteni, mivel őket a pénz értékének csökkenése tette szegénynyé. Verseghyn kívül sokat szenvedett a másik budai író, az agg Virág Benedek, a kit a tűzvész sem kímélt meg, elpusztította házát, elhamvasztotta könyveit, sőt kézíratait is.³ A puritán erkölcsű, bibliai egyszerűségű öreget nem is az anyagi kár bántotta, mint inkább büszkeségének, könyveinek és kézíratainak, pusztulása.

Mindkettőjüket megviselte a sors, de egyiket sem törte meg. Virág nem sokat törődött a földi javakkal, Verseghy is régen megszokta, hogy önmagában keressen vigasztalást az élet csalódásai után. Most is csöndesen, visszavonulva dolgoztatott tovább. Testi ereje nagyon megtört, maga írja »olly üdöt értem, hogy testbéli erőmöt nagyon hanyatlani érzem«,⁴ de szellemi frissesége nem csappant meg. A munkában keresett megnyugvást, abban a megelégedésben, melylyel a hasznosan eltöltött idő tudata ajándékozza meg a szorgalmas embert.

Nem töltötte haszontanul idejét, a mit dolgozott, annak volt annyi értéke, hogy küzdelmeit, szenvedéseit elfelejtse. Nem azokra a szükségből elvállalt munkákra érzélok, melyeket főntebb

¹ A tanács vallásügyi bizottságának jegyzőkönyve 1812 aug. 4-i üléséről (a számvevőség jelentésével) Orsz. Levéltár, H. T. 1812:18.915.

² A vallásügyi bizottság fölterjesztése u. o.; a kancellária ajánlása (a referens tanácsos Eszterházy József gróf fogalmazványa) u. o. M. udv. kancz. 1812:9035; a királyi resolutio u. o. M. udv. kancz. 1812:10.120.

³ Virág írja Rumynak 1811 szept. 7-én. A levél az Akadémia kézirat-tárában, M. Irod. Levél. 4^o, 23.

⁴ A Spanyol történetek előszavában III. l.

ismertettem, nem is történeti munkáira, hanem első sorban regényeire. 1808-tól 1812-ig három regényt írt, egy negyediket még előbb 1804-ben: olyan termékenység egy elfoglalt, kenyérért küzdő embertől, a mely csak az irodalmi fölüjlás korában érthető, mikor az írók buzgalma nem ismert határt. Hogy azonban ez a regényírói tevékenység hatás nélkül maradt, hogy sem kortársai nem vettek róla tudomást, sem az utódok figyelme nem fordult felé, azt szintén csak a korszak íróinak szerencsétlen sorsa magyarázza: abban a korban éltek, mely egy másik fényesebbet közvetlenül megelőzött és az új kor dicsősége homályba borította az elődök szerény igyekezetét.

XVI.

Verseghy regényei.

(A széppróza a XVIII. század végén. Verseghy első kísérletei a széppróza terén, *Kolompósi Szarcas Gergely*. Társadalmi regényei: *Gróf Küllnecki Gilméta* és *A' természetes ember*. Történeti regénye. *Vak Béla*.)

Verseghyt, mint regényíró, egyáltalán nem ismerik. Igaz, hogy szépprózai műveit nem kísérte siker, de a történetírónak, a ki a haladást, fejlődést kutatja, nem volna szabad e törekvésekről megfeledkeznie, annál kevésbbé, mert ha elmaradnak is regényei a későbbi kor mestereinek művei mögött, ugyanannyival meghaladják az őt megelőző szépprózai elbeszéléseket: olyan láncszemek, melyek két kor művészeti törekvéseit kapcsolják össze. Nem remekművek, de becsületes munkák, melyeknek megvan a maguk tisztességes, megszolgált, viszonylagos értéke.

Épen ezért kissé részletesebben foglalkozunk regényeivel. Megpróbáljuk beleilleszteni őket a fejlődés menetébe, megjelölni azt a helyet, mely a széppróza történetében megilleti őket.

A regény mai formájában modern műfaj, a mely Verseghy korában tulajdonképen még meg sem alakult, a széppróza azonban a mult század elején már túl volt a fordulóponton, már több mint két százados multra tekinthetett vissza. Ez a két század az előkészítés korszaka volt. Megalakult és kifejlődött a szépprózai elbeszélés két iránya, az egyik, a komolyabb, mely mint gyönyörködtető és moralizáló mese indul meg a Poncziánus históriájával, s a mint a naiv, népmesészerű mozzanatok helyét a romantikus kalandok foglalják el, átalakul lovagrománná, heroikus regénynyé (Kasszandra), a másik, a köznapibb, a mely eleinte nem egyéb mint durva tréfákból összerótt párbeszéd (Salamon és Markalf), s a fejlődés folyamán leszáll egészen a mindennapi élet körébe, hogy hozzásimulva a magyar nép természetéhez Kónyinál durva, de zamatos, alszerű, de magyaros komikus elbeszéléssé váljék.

Ekkor, a XVIII. század végén, lezárul a magyar széppróza történetének első nagy, kétszázados szakasza. Az előleges tanulmányok befejeződtek. A mit a széppróza a XVIII. század har-

madik negyedéig megteremtett, az előkészítette a nagy változást, megmunkálta a talajt, elvetette a magot: csak a szerencsés viszonyokat kellett várni, melyek az elültetett magból az új virágot, a regényt életre fakaszszak.

Az kétségtelen, hogy ebben az előkészítő munkában a komoly iránynak nagyobb szerepe volt, mint a másíknak, sejtethő volt tehát, hogy az új regény azokon az alapokon fog virágozni, melyeken a Ponczánustól a Szép Magyelonán át Faludiig, Bárótiig haladt a széppróza. De hogy életre kapjon, hogy megszülessék, nem nélkülözhetette a komikus elbeszélésekben rejlő erjesztő anyagot sem.

Az első követelmény az volt, hogy a heroikus románok, a mint a XVIII. századig járták, megváltoztassák legfőbb indítékukat. Addig első sorban kalandos történetek voltak, melyeknek legfőbb érdekessége épen a változatos fordulatokban, csodás hőstettekben állott. Új motivumot kellett az elbeszélésbe hozni: a szerelmet. Volt ugyan eddig is szerepe a szerelemnek, a hős lovag sorsa a kifejtésben mindig összekapcsolódott valamilyen »gyönyörű« királyleánnyal, de e kapcsolat nem volt organikus része a történetnek, nem a szerelem szülte a küzdelmes vállalatokat. Itt kellett a fordulatnak bekövetkezni, a szerelmi érzést kellett az események alapjává tenni, ebből kellett fejleszteni a történet változatos mozzanatait.

Az első mű irodalmunkban, melyen ez a célzat érvényesül, Mészáros Kartigámja. Látszólag nem sokban tér el előzőitől és mégis helyesen mondja róla Beöthy: »E név az, a melylyel a magyar regény története mintegy kibontakozik a mult homályából s élő emlékek közé lép.«¹ Valóban a Kartigám, a sokat olvasott, lelkesedéssel fogadott Kartigám az első magyar regény, ha nem is a szónak mai értelmében, mikor a regénytől nemcsak bonyolódott cselekvényt, hanem művészi szerkezetet és következetes jellemfestést is követelünk. De regény, mert itt lép először jogaiba a szerelem, és ha még mindig a moralizálás színe alá kell rejtenie célzatát, hogy a szerelem nyilvánulásaival gyönyörködtesse az olvasót: ez a tendentia félreismerhetetlen, s megadja neki sajátos, újszerű jellemét.

A regény történetében a Kartigám tehát megnyitja a második korszakot.

A Kartigám azonban csak az első lépés, a melyet a magyar regény az új korszakban tett, megindult vele a fejlődés második szakasza, de még sok új mozzanattal kellett gazdagodnia, hogy a korszak befejezésekepen megszülethessék a magyar regény.

Az első mozzanat után hátra volt még a második, a szerelem után az élethűség. A mesés történeteknek meg kellett szabadulni a túlságos romanticismus tündöklő, de hazug köntösétől,

¹ A szépprózai elbeszélés, I: 235 l.

és illet már magára öltetni az életnek szürkébb, piszkosabb, de igazabb ruháját. A sok mesterségesen egymásba bonyolódó, hihetetlen kaland helyett, melyeknek legyőzése minden emberi erőt meghalad, olyan eseményeket kellett egységes történetté fűzni, melyeket, ha a nagy tömeg nem is, legalább a társadalom egyes kiváló alakjai meg tudnak oldani. Egy szóval az ideális világban mozgó történeteket föl kellett váltani azoknak, melyeken az életnek, a magyar életnek erős, egészséges színe piroslott.

Ennek a jellemvonásnak megszerzésére ott kínálkozott a szépprózai elbeszélésnek a másik iránya, a komikus történetek, melyekből a századok folyamán a magyar elem nem veszett ki, ellenkezőleg egyre erősödött, sőt a fejlődés azon fokán, a melyről most emlékezünk meg, minden idegenséget levetkőzve, egészen átalakult hazaivá. Igaz, hogy művészi elem alig volt benne, regényes meg egyáltalán nem, de épen abban bővelkedett, a mire a Kartigám-féle szintelen, vértelen történeteknek legnagyobb szükségük volt: volt benne élet és nemzeti elem, frissen csengő hang.

Ha a XVIII. század végén találkozunk magyar író, a ki erős magyaros világfölfogással, nemzeti érzéssel egyesíteni tud érzéket a regényes iránt, a ki a magyar nép sajátos lelkipilágát ismeri, és nem idegen előtte a külföldön divatozó romantikus, sentimentalis irodalom: akkor már a múlt század dicsekedhetnék az első igazi regénynyel.

Azonban a két elemnek vagy iránynak összekapcsolása nem történt meg irodalmunk megújulásának korában, mert az említett két föltételnek együtt íróink közül egyik sem felelt meg. A kik a nép köréből váltak ki, s magukkal hozták az erős érzéket az élet iránt, azok nélkülözték a másik kelléket, a kiknek szelleme pedig a külföldi irodalmon erősödött meg, és fogékony volt a romantika iránt, azokban hiába keressük az előbbit. Nem szólva most Mészárosról, a ki nem tudott megszabadulni a fordítás nyűgétől,¹ csak két író említünk ebből a korból, a kik próbát tettek a nagy föladat megfejtésére, Dugonicsot és Kármánt. Dugonicsból azonban, bármilyen lelkesedéssel ünnepezték a maga korában történeti regényeit, egészen hiányoztak az igazi regényíró legelső föltételei, a művészi érzék, a finom ízlés, alkotó, komponáló erő, Kármánnak pedig, a ki az emberi lélek elemzésében, festésében Kemény Zsigmondig minden elődjét és utódját messze meghaladta, oly szűken mérte ki a sors az életét, hogy regényét töredékül hagyta reánk. A mi egyéb költői prózát írt, az bizonyítja ugyan, hogy megvolt a hivatottsága mind a két követelmény megvalósítására, de mindegyik sokkal egyszerűbb cselekvényű történet, sokkal kisszerűbb a compositiója, mintsem regény számba mehetne.

¹ V. ö. Heinrich Gusztáv tanulmányát Mészárosról az Olesó Könyvtár Kartigám kiadása előtt 3—22. l., hol a Kartigám forrása is ki van mutatva.

Igy tehát igazi regény nem emelkedett ki a XVIII. század irodalmából, várunk kellett egy pár évtizedig, míg végre Kisfaludy Károly hatása alatt Fáynak Bélteki házában, még nem ugyan a művészet tetőpontján, megjelent az első magyar társadalmi regény.

Azon irodalmi események között, melyek a széppróza fejlődésében a Kartigántól a Bélteki házig terjedő korszakot betöltik, Dugonics és Kármán művein kívül nyugvó pontot jelölnek Verseghynek az irodalomtörténettől eddig teljesen figyelmen kívül hagyott regényei is, Kolomposi Szarvas Gergely, Bárány Külneki Gilméta, A' természetes ember és Vak Béla. *Chronologiatulajdon* épen a közepén állanak ennek a korszaknak, mert a XIX. század első évtizedében jelentek meg, *aesthetikai értékükkel tekintve* még közelebb a XVIII. századhoz; nem mérkőzhetnek Kármán novelláinak művészi jellemzésével, a Fanny hagyományai kerek compositiójával, de hasonlíthatatlanul fölülmúlják Dugonicsnak és a korabeli regényirodalomnak egyéb termékeit. Annak a két követelménynek, melynek egyesítésétől tettük föntebb függővé az igazi regény megalakulását, mindegyikét többé-kevésbbé teljesíti Verseghy, a szerelmet már megteszi az egész cselekvény főrúgójának, s a történetet iparkodik az élet színével bevonni.

Nem kapcsolhatjuk azért még sem ezen regényekhez a valódi regény megalakulását, mert bár megjelent mindegyik nyomtatásban, nem tettek korukra oly nagy hatást, hogy ez a dicsőség megilletethné őket. De van egyéb oka is, hogy e műveket a Fáy megelőző korszakhoz számítjuk: a regények egyes részein a természetességre való törekvés félreismerhetetlen ugyan, mint egészek azonban messze állnak még attól a foktól, hogy valóságos képét nyújtsák az életnek. Különösen nyelvük és előadásuk tekintetében. Nyelvük egészen a múlt századé, elég könnyen olvasható, de az igazi könnyűség, változatosság, fordulatosság hiányzik belőle.¹ A párbeszédek lassan pördülnek, a leíró részletek nehézkesek. A szükségtelesenül használt hosszú szavak, a régi divatú egymásba fonódó mondatok minduntalan kizökkentenek abból a hangulatból, melybe a regénynek, mint költői alkotásnak ringatni kellene

¹ A múlt századra vall a személyes és birtokos névmások sűrű alkalmazása akkor is, ha nincs rajtuk hangsúly. Szinte hihetetlen, mennyivel könnyebbé, gyorsabbá, valóbszerűvé teszi a beszédet a fölösleges névmások elhagyása. Ez a XIX. század újítása, és egyik fontos jellemvonása a modern szépprózai stílusnak. Ide iktatok egy rövid mutatványt Verseghy egyik regényéből, A' természetes ember-ből. Olvassuk először a névmásokkal, azután nélkülük, meglátjuk, mennyit nyer a stílus nemcsak szabatosságban, hanem élénkségben is: *Nekem erre fontos okaim vannak, és te engemet feletted nagyon lekötözel, ha egészen elfelejted, hogy Urad vagyok. Én tetőlled nem akarom a' Gróf Uram nevet hallani.* 11. lap. Ép ilyen ódsi a gyakran előkerülő *már-már* az események gyors egymásra következését jelölő *majd-majd* helyett; a *sza-sze* rag, melyet az addsa mintájára bántóan hozzá tesz minden igéhez (jöjjsze, hozaddsa, nézzedsze stb.).

bennünket. Az előadáson is érzik a mult század fojtott levegője, terjengős, csak ritkán közelíti meg azt a módot, a mint a mindennapi életben érzelmeinket, gondolatainkat ki szoktuk fejezni. Nagyon is komoly a hang, kis túlzással azt mondhatnók: sok benne a »maiestas«, látszik, hogy az egyes műfajok stílusai még nem különültek el határozottan, és a széppróza még mindég nem találta meg azt az egyszerű hangot, mely egyformán kizárja a pompázó és a szárazsáig tudományos előadást, de nem az elegantiát, választékosságot. Dicséretére legyen azonban Verseghynek mondva, hogy elkerüli a későbbi költészet egyik hibáját, a szónokiasságot, és hogy van ereje nem egyszer jellemzően írni.

Verseghy már régebben készült a regényírói földatra. Ilyen előleges tanulmányoknak tarthatjuk azokat a prózában írt leveleket, anekdotákat és párbeszédeket, melyek az Ungarische Sprachlehre-jében fordítási gyakorlatokként szerepelnek. Iparkodik világosan, szabatosan írni, hogy megkönnyítse a fordításukat németre, de már a köznapi tárgy, a magyarázó hang nem engedi érvényre juttatni az előadás csínjét és báját. Értelmes, de száraz az előadása, a szín és zamat hiányzik belőle.

Igy készülve¹ írta meg első regényét, a *Kolomposi Szarvas Gergelyt*.² Nem regény tulajdonképen, csak a terjedelme tenné azzá, hanem elbeszélés, s nem is halad azon az ösvényen, melyet főntebb a XIX. század regényei számára kijelöltünk. Nem egyeztet a széppróza két régi irányát, hanem e helyett folytatja az egyiket, a komikus elbeszélését, azt, mely egyedül őrizte meg a magyar szellemet. Így azonban maga is csak készület, tanulmány a valódi regény megírására.

Megtaláljuk benne a komikus iránynak minden kiválóságát és hiányát. Compositiója nincs; a változatos eseményeket ugyan egy életrajz fonálára fűzi föl, de ez az életrajz csak keret, melyet művészietlen módon, költeményekkel, lazán összefüggő elbeszélésekkel, elmélkedésekkel,³ közöttük nyelvészeti fejtegetésekkel, és levelekkel szakít meg. Minden epizód önmagáért van, minden kis rész önálló akar lenni, s önmagára híván föl a figyelmet eltéríti az olvasót a cselekvény főfonalától. Be sines fejezve az elbeszélés, az esemé-

¹ A német nyelvű grammatika ugyan csak 1805-ben jelent meg, de kimutattuk, hogy még a brünni fogsága alatt készült.

² Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely úrnak, mostoha ükömről kedves uram Bátyámnak Vig Élete és nevetséges Velekedései, melyeket részént saját szájából vagy hiteles emberektől hallottam, részént pedig szóról-szóra közlendő írásból tanultam. Két kötetke. Pestenn. Hartleben Konrád Adolf 1804. ill. a II. k. Eggenberger József 1805.

³ Érdekesek sokszor ezek az elmélkedések önmagukban is, és jellemzők az író minden ízében modern fölfogására. Mikor az ember viszonyát kutatja az alsóbb rendű állatokhoz. (II: 92—99.) egy pár téves nézet között ép olyan Darwinra valló gondolatok csendülnek meg, mint elmélkedő verseiben: a fokozatos fejlődés elve, sőt a természetes kiválás is csirájában.

nyek sorát tetszés szerint lehetett volna folytatni,¹ valamint bátran meg lehetett volna szakítani előbb is, a nélkül, hogy a mű, mint egész, kárát vallotta volna. A művészi szerkezet legelemibb követeléseit sem teljesíti, mint a népies, komikus elbeszélések általában. De a főcselekvény s a betoldott epizódok, mint történetek, hijjával vannak az érdekességnek is. Egyszerű, mindennapi események, melyek a phantasiát a legkevésbé sem izgatják, a szerelmet szóhoz sem juttatják, úgy hogy tárgyukkal nem tudják az olvasó figyelmét lekötöni. Szóval az igazi regény kellékei, már mint a század elején megkívánta a fölfogás, egészen hiányoznak.

Osztozik tehát teljesen a többi komikus elbeszélés sorsában, de ép annyira megvannak a kiváló tulajdonságai is. Első sorban, hogy van egy pár érdekesen megrajzolt alakja: a mulattató olvasmányoknak egyik legfőbb kelléke. Legkülömb köztük maga a hős, Kolomposi Szarvas Gergely; bár alakja a sok mellékes esemény miatt kissé elmosódik, mégis jó típus, testileg-lelkileg magyar, könnyen lelkesedő és ép olyan könnyen hívó, durva, szókimondó, de jószívű, iskolába nem járt, de megvan benne a magyar paraszt világos gondolkozása, logikus okoskodása. A mihez nem ért, abba nem ártja magát, s még a maga körében sem tolakszik, sőt szerénységében az érdemeit is kisebbíti. Méltó párja Pontyinak, a nótáriusnak, és Mokánynak, de erkölcsének és értelmének színvonala mindegyiknél magasabb; méltóbb a szeretetre, mint Bessenyei magyarja, nem olyan dicsékvő, mint Zajtay uram, jobban ismeri az élet követeléseit, mint a Csalódások hőse.

Hasonló elismeréssel szólhatunk az előadásának jellemzetességéről. Komoly irányú regényeinek egyik legnagyobb hibájául épen azt idéztük fentebb, hogy az elbeszélő hang színtelen, száraz, hideg, itt, ebben a tréfás elbeszélésben, hasonlíthatatlanul jobban eltalálja a tárgyhoz illő tónust. Ha alkalom kínálkozik valamilyen komikus helyzet kiaknázására, egy-egy nevetséges esemény elmondására, jóízű tréfákkal fűszerezi az előadást. De egyébként is keresi a furcsát, a mulattatót, és belevegyítve az előadásba a subiectivismusát, pajzán megjegyzésekkel, váratlan fordulatokkal kacagtatja meg az olvasót. Gazdagon buzog komikumának és humorának ere, a nélkül, hogy durvaságba vagy alszerűségbe tévedne. Láttuk már, mikor Rikótijáról szoltunk, hogy az egészséges komikum iránt nagy érzéke volt Verseglynek, ez az elbeszélés még jobban megerősíti véleményünket. Élcei nem szavakon fordulnak meg, hanem szembe helyezi magát a tárgyával, és észrevévén annak kicsinyes vonásait, nevetve pattantja ki a tréfás gondolatot. Magát sem kíméli, nemcsak vele, hanem rajta is nevet az olvasó. E mellett közvetetlenül, a rendes társalgás hangján ír, nincs benne semmi keresett-

¹ Szándéka is volt folytatni, és a III. kötetet elkészítette. Ez a rész azonban, mely az elbeszélés keretében jobbra nyelvészeti kérdéseket fejtet, kéziratban maradt, s a cziszterczita rend zirczi levéltárába került.

ség, semmi »pallérozottság«, köznapi a tárgy, köznapiak a megjegyzései, köznapi, de erővel, élénkséggel telt a nyelve is. A vidám elbeszélő hangja szól hozzánk, a ki öntudatlanul eltalálja a megfelelő szót: látszik, hogy nem készült a beszédre, de nem is esik nehezére a tréfálkozás.

Valóban sajnálhatjuk, hogy Verseghy későbbi regényeiben nem aknáztta ki erős érzékét a tréfa, komikum és humor iránt. Nem tette, Kolomposival örökre búcsút mondott a víg prózai elbeszélésnek.

Három esztendő múlva azonban újra prózai elbeszéléssel lépett a magyar olvasóközönség elé, egyszerre két regényt bocsátván a könyves piacra. Az egyik regény címe Báró Külneki Gilméta, a másiké A' természetes ember. Egymáshoz kapcsolja őket egész jellemük — mind a kettő a széppróza komoly, regényes irányához tartozik — előadásuk módja, hangja. Mind a kettő idegen irodalmak termékeit veszi mintául, és ez a körülmény újabb bizonyíték, hogy Verseghy regényírói törekvései szorosan csatlakoznak a XVIII. század magyar románjaihoz. Mert Mészároستól kezdve e korszakon végig a regényírók, alig egy-két kivétellel, nem tudnak meglenni idegen segítség nélkül, külföldi regények cselekvényét, motívumait vették át, hogy ezzel képzelő tehetségük munkáját megkönnyítsék.

A Báró Külneki Gilméta forrása eddig még nincs kiderítve, de kétségtelennek tartom, hogy a maga egészében nem eredeti. Verseghy lelki világa, a mint föntebb iparkodtam kimutatni, nem volt szegény, képzet képzetre gyűlt agyában, s e képzeteket ügyesen rendezte és híven megtartotta. Ahhoz azonban nem volt ereje, hogy minden külső hatástól menten, szabadon és bátran fűzze egymáshoz a képzeteket, hogy az ismert alkotó elemekből a teremtő phantasia segítségével olyan egészet alkosson, mely épen a kapcsolat szokatlansága, egyéni színe által eredeti, önálló alkotásnak tessenek. Még dalaiban is idegen impulsusra szorult, annál inkább elbeszélő költeményeiben és regényeiben; de ha megtalálta azt a pár mozzanatot, a mely a lelki folyamat, a költői alkotás megindítására alkalmas, akkor alakító, kiegészítő képzelete segítségével a töredékes eseményeket, az átvett mozzanatoakat ki tudta kerekíteni egységes történetté.

Ez a folyamat szülte mind a két regényét. *Báró Külneki Gilméta kisasszony*, az első regény női hőse,¹ előkelő szülők gyermeke, a kit azonban a léha nagyúri társaság, és még inkább a rossz nevelés egészen megrontanak. Atyja gyöngé ember, anyja pedig külföldi asszony, a ki egészen el van telve a francziákkal és a franczia szokásokkal, leányát is nemcsak nyelvben, hanem szellemben is francziának nevelteti, mulatni vágyó, köny-

¹ Báró Külneki Gilméta kisasszony és Aranypataki György. Egy érzékeny történet a legújabb időkbi. Irta V. F. Pestenn 1808. Eggenberger József.

nyelmű, kaczerkodó, az erkölccsel nem törődő nagyúri dámává. Méltó párja a bárókisasszonynak Aranypataki György, annyira, hogy a szülők egymásnak is szánják őket. Az öreg Aranypatakit azonban egészen megtéríti és megnyeri a magyar nevelésnek egy új barátja, a művelt, világlátott, de lelke mélyéig magyar érzelmű Mársfalvi generális, a ki ráveszi, hogy fiából tanult, művelt, de első sorban magyar embert neveljen. Valóban az alapjában jó, de a nevelőktől elrontott fiú rövid idő alatt kiváló jellemű, derék magyar ifjúvá serdül, a ki meg van áldva mindenféle testi és lelki adományokkal, méltó kengyelfutója a hozzá teljesen hasonló Kárpáthi Zoltánnak (Jókai). Külnekiék haladnak a régi nyomon, mulatnak, fényt üznek, költekeznek, kártyáznak, úgy hogy a két család lassanként egészen elidegenedik egymástól. Külnekiék fölmennek Bécsbe, hogy a valódi előkelő társaságba kerüljenek, leányuk szépségével mindenfelé meghódítja az embereket, közöttük egy francia marquis-t, a kinek kedvéért a hű Aranypatakit kizárják a házból, noha Gilméta szíve még mindig erősen vonzódik a deli magyar ifjúhoz.

Aranypataki, a ki már régebben katonának állott, most háboruba megy, a sok izgalom — előbb a csatatéren, majd fogságba esvén, Párisban — felejtetik vele bánatát. Pihenni elvonul egy kis francia faluba, itt él, mint a természet fiai, egyszerűen és boldogan. Egy csinos parasztleánya van körülötte, az gondozza, szórakoztatja, s keresetlen nyíltszívűségével annyira meghódítja, hogy már-már megkínálja kezével. Szerencsére jókor észreveszi, hogy a leánya szíve már nem szabad, nagylelkűen kiházasítja tehát, és visszatér hazájába. Itt egy szerencsétlen sorsú előkelő leánynyal ismerkedik meg, megszeretik egymást, de a viszonyok nem engedik, hogy egymáséi legyenek. Kétségbeesésében újra Gilmétára, régi szerelmére, gondol, a kit ezalatt szerencsétlen sorsa egészen megtört. Férje, az állítólagos marquis, közönséges szélhámos volt, sőt annál is több, hamis kártyás és tolvaj, a ki életét hóhér pallosa alatt vesztette el, és ezáltal kifosztott nejét szegénységbe és gyalázatba döntötte. A büszke, könnyelmű leányt a szegény és szenvedés nemcsak megtörte, hanem meg is nemesítette, kigyógyult szerencsétlen hóbortjaiból, és ép oly tiszta lelkű, mint szép asszonyiává vált. Aranypatakiban is, Gilmétában is föltámadt a régi láng, s nemsokára az igaz szerelem kötötte össze elválhatatlanul szívüket.

Mennyi érdeme van Verseghynek a mese megalkotásában, azt ma még, nem ismervén az eredetijét, nem tudjuk megállapítani. Hogy volt mintája, mikor regényét írta, azt a fentebb említett okok alapján kétségtelennek tartom, s ha nem csalódom, legtöbb joggal a német regényirodalomra gondolhatunk,¹ de a

¹ A németen kívül ugyanis csak francia regényre gondolhatnánk. Ezt azonban kizárja, hogy a hős külföldre, Franciaországba utazik, s még inkább a folytonos izgatás a francia nevelés ellen. Ez pedig előttünk és a németek előtt egyaránt gyűlöletes jelenség volt a XIX. század elején.

mint már Versegghy dolgozni szokott, az is bizonyos, hogy a mese több részlete az övé, s őt illeti joggal a dicséret az előadásért és a scaenirozásért. Ő adta meg a történetnek a helyi színezetet, a magyar levegőt, s ha vékonyak is azok a szálak, melyek a történetet a magyar társadalmi élethez fűzik, e szálak megvannak. Épen ebben a korban került Versegghy a magyar arisztokrata társaságba. Közöttük élt, megismerkedett életük módjával, gondolkozásukkal, szokásaikkal, megszokta a társalgás hangját, az udvarias finom beszédmodot. Ezeket a megfigyeléseket fölhasználta regényében, úgy hogy a Külneki Gilméta határozottan korkép, a mult század elejének magyar úri társaságát mutatja be több képben. Tagadhatatlan, hogy e képek sokszor torzak, s még többször idealizáltak, de azért jellemző voltukhoz nem fér szó, s egy-két vonása olyan találó, hogy művelődés-történelmi adalékul szolgálhat. A generális, a ki előkelő barátjának fiát gondozza, szellemi fejlődésének irányt szab, és mintegy mentora az egész családnak, senki más, mint maga a költő, a ki maga is nevelősködik a nagyúri családoknál, oktat, fölvilágosít, irányt szab. Ilyen művelődéstörténeti adat továbbá a játékszenvedély, mely abban az időben nemcsak a férfiak, hanem az asszonyok között is pusztított, ilyen a frivol társalgó hang, mely szélkében divatozott, s ilyen, hogy a legjellemzőbbet említsem, a francziáskodás, a franczia nyelv és konyha, franczia nevelők és cselédek divata.

Ebből a pár sorból s a tartalomnak rövidre fogott vázlatából is kitetszik, hogy e regény megfelel annak a két föltételnek, melyekről fentebb azt állítottuk, hogy egyesülésük szolgáltatja az alapot az igazi regény megalakulására. Látjuk, hogy uralkodó motívuma a szerelem, az ragadja ki Aranypatakit abból a körből, a melyben eddig élt, az úzi ki a nagy világba, el Franciaországba, s az szerzi meg számára a boldogságot. Nem a kalandok kedvéért van szerelem, hanem a kalandok a szerelemért, s az elbeszélésnek főcélja bemutatni azt a küzdelmet, melyet az ifjú a szerelemben föltalálható boldogságért folytat. De Versegghy teljesíti a második föltételt is. Ezek a kalandok nem a régi regényes, meseszerű kalandok többé, nem elképzelhetetlen jelenetek, megoldhatatlan föladatok tárulnak elénk, hanem olyan események, a melyek bárkivel megtörténhetnek, a melyek ellen fizikai szempontból kifogást nem tehetünk (psychologiai kifogásokat természetesen igen), a valóságosság törvényeit durván nem sértik. Szóval az események a mi világunkból vannak merítve, nem a korlát nélkül csapongó, messze elkalandozó, hanem a megfigyelt vonásokat fölhasználó képzeletnek munkáját látjuk magunk előtt: olyan regényt, a mely már jogot tarthat arra, hogy megadjuk neki a *psychologiai* jelzőt.

Hogy mindezek ellenére még sem keressük benne az első igazi regényt, annak fentebb megadtuk okát: első sorban a nyelv, stílus és előadás vonja a XVIII. századhoz. A Kolomposi Szarvas

Gergely erővel telt, reális nyelve, kifejező stílusa és zamatos, érdekes előadása helyett a komoly irányú románok módjára hideg, előkelő tónust, s kissé keresett, terjengős nyelvet és előadást kapunk.

Méltán sorakozik e regény mellé a másik, *A' természetes ember*.¹ A társadalmi állapotok rajza nem olyan élénk, de egyébként mindaz ráillik, a mit az előbbi regényéről mondtunk. Határozottan érdekesebb és értékesebb is nála. Nem olyan fordulatok ugyan, de azért mégis változatosabb, hosszabb, de kerekesebb és fényt vet az írónak határozott, következetes világlátására. Kiválóan érdekes továbbá, mert ismerjük azokat a forrásokat, a melyekből Verseghy merített, így képet alkothattunk Verseghynek és közvetve a többi korabeli regényírónak dolgozó módjáról. De tanulságos *A' természetes ember* elemzése már azért is, mert visszatükröződnek benne azok az eszmék, a melyek a külföldi regényirodalmat ebben a korban foglalkoztatták. Meglátszik rajta a nagy európai áramlatok hatása, bizonyoságot tesz írójának általános, mindenre kiterjedő érdeklődéséről.

A regény meséje a következő:

Az öreg Kaczaifalvi János gróf életében egymást érték a szerencsétlenségek. El csapások megingatták benne az emberiségbe vetett hitet, és megütáltatták vele a nagy világot. Elvonult egy csöndes völgybe, és itt a nyájas természetben vén szolgájával és kicsiny fiával magányos életet kezdett, egészen a földművelésnek és gyermeke nevelésének szentelte magát. Különösen ez az utóbbi földadat töltötte el lelkét megnyugvással. Olyan embert akart fiából nevelni, a ki a maga emberségéből meg tud élni, nem szorul a világra és így megmenekül a társadalom bűneitől.

A kis Laci csakugyan szépen fejlődik. Folyton a szabad levegőn van, izmai megerősödnek, hajlékonyakká válnak, a fáradalmakat könnyen tűri, a munka terhét nem érzi. Szelleme is napról-napra erősödik atyjának gondos vezetése alatt. Játszva tanul, s a mit megtanult, azt átérti is. Lelke ártatlan és mivel maga körül csak boldog embereket lát, nincs semmi fogalma a nyomorról; mivel mindég nemeslelkű atyjával társalog, nem ismeri a bűnt, szívében a legkisebb hajlam sincs a gonoszságra. Így jut el abba a korba, mikor ifjává serdülván föltámad benne a férfi. Szűknek érzi ekkor a völgyet, tágitani akar a korláton, és kitör a völgyből a világba. Elbámul a szeme előtt messze kiterjedő vidéken, de még jobban az első nőn, a kit meglát, Rósafi Pál viczispán fiatal leányán, Manczin. A szeretet után való vágyakozás, a mi eddig homályosan, tudatra nem ébredve

¹ Gróf Kaczaifalvi László, avvagy *A' természetes Ember*. Egygy igen mulatságos tanúságokkal bővelkedő történet. A Magyar Agglájának szerzője által. Pestenn Patzko Ferenc Jósef. Költségével. 1808. Egy rézmetszettel. Részletesebb fejtegetését l. a szerzőnek értekezésében: Magyar utopia a XIX. század elején. Irod. tört. Közl. 1900: 417—436. l.

élt lelkében, egy pár pillanat alatt megtalálja tárgyát, reális érzelmmé lesz. Az üde gyermekleány elbódítja, s a mire nem tanította atyja, a mit gondosan rejtett előle két évtizeden, most egyszerre kipattan.

Itt kezdődik a regény második része, a tulajdonképeni regény. Manczi bevezeti a grófot a társaságba, a hol elcinte ugyan sokat nevetnek furcsaságain, de mindinkább megbámulják természetes gondolkozásáért, nemes szívéért, maga Manczi sem marad érzéketlen a daliás fiúval szemben. A leányon azonban meglátszik a társadalom átalakító, romboló munkája, a szíve nem olyan jó, hogy meg tudja állani azokat a próbákat, a minék a természetes ember a maga különös világnézetével öntudatlanul kiteszi. A fiatal Kaczaifalvi találkozik egy másik leánnyal is, a paraszt származású, csinos, jólelkű Veronkával, és mivel nem tudja, hogy a társadalomban élő embernek meg kell válogatni a módot érzelmei kinyilvánítására: szavakkal és tettekkel egyaránt kifejezést ad annak a tetszésnek, melyet benne Veronka keltett. Mancziban föltámad a féltékenység és az irígység, majd ennek a révén a rossz indulat, úgy hogy Laczi elidegenedik tőle. Összebékülnek ugyan többször, de megint kitör a harag, el kell válniuk, a nélkül, hogy megszűnnének egymást szeretni. Manczi egy angol ezredessel Indiába utazik, a gróf Veronkát kínálja meg kezével. Veronka azonban mást szeret, ekkor a gróf, a ki, mint minden természetes ember, nagylelkű, lemond róla, és elmegy utazni, hogy bánatát elefejtse.

Természetesen eljut Indiába is. Találkozik Manczival, és egy pillanatra föllobog bennük a régi láng, de csak rövid időre, mert Kaczaifalvi kiszakítja magát Manczi karjából és elrohan, hogy bűnbe ne essék. Elhagyja a művelt vidékeket, messze barangol erdőkben, hegyeken, míg egyszer a vadonban eltéved, és csak egy pária menti meg a pusztulástól. A nyájas völgyben, a hol a pária családjával él, egy új Kaczaifalvát talál Laczi, az egyszerű, nemes lelkű indusokban új természetes embereket. Megtalálja közöttük lelkének elveszett nyugalma s Nahidában, a pária szép leányában, azt az ideált, a kit eddig keresett: a nőt, kiből nemes lélek és szerető szív egyesül. Nőül veszi és az egész családdal együtt visszatér Európába. Magukkal viszik az ezredet és Manczit, fölkeresik az öreg grófot, a ki már holtnak hitte gyermekét. Itt a bájos kaczaifalvi völgyben élnek ezentúl békében, nyugalomban, s a harmadik párral, Veronkával és férjével, kis minta államot alkotnak, »a természetnek, szeretetnek és boldogságnak államát«.

A regény világosan három részre szakad. Első Kaczaifalvi László élete a csöndes völgyben, második a bonyodalom, a természetes ember sokféle tapasztalata a világban és a két szerelmi történet, Manczival és Veronkával, harmadik az indiai kaland. Mindegyik részen egy-egy francia író hatása érzik meg, az elsőn

Rousseau-é, a másodikon Voltaire-é, a harmadikon Bernardin de Saint-Pierre-é.¹

A' természetes emberen első sorban annak a Rousseauanak hatása érzik meg, a ki a természet szépségeit a modern ember számára úgy szólván fölfödözte. Azokban a lelkesedő szavakban, melyekkel Versegghy a természet gyönyörűségeit dicsőíti, van ugyan Versegghy lelkének is része, tudjuk, hogy még katonapap korában szívesen cserélte föl szobája levegőjét a szabad, friss természetével, később is szeretettel kereste föl a budai zöldellő dombokat, mégis első sorban a Rousseau hatásának tulajdoníthatjuk áradozó szavait. Épen azért hiányzik a kaczaifalvi völgy vagy az indiai tájék leírásából az a közvetlenség, mely Rousseau műveinek minden természetfestő során előmlik. Versegghy leírásaiból, melyeken mindenütt a térbeli rend törvényei uralkodnak, hiányzik az író subiectivismusa, hiányzik az a lírai elem, mely a leírást élénkké teszi, mondhatni megadja a jogosultságát: mesterségesen kiczirkalmazottaknak tetszenek, melyek ép úgy hidegen hagynak, mint a XVIII. század francia kertjei a maguk egyenesre szabott utáival, simára nyírt fasoraival. Látszik, hogy Versegghy élvezte ugyan a természet szépségeit a maga szemével, lelkével, de ezeket a szépségeket lefesteni idegen segítség nélkül nem tudta. Itt nem a szíve és szeme vezeti a tollát, hanem Rousseau, a ki mindenütt, különösen a Malherbeshez írt második levelében olyan megindítóan rajzolja a természetet és azt a hatást, melyet lelkére az erdős hegyek, csillogó tavak, üde, zöld pázsit tett.²

Az *első természet* iránti szeretet csak egyik fele volt Rousseau nagy vonzódásának minden iránt, a mi *természetes*, az élő, ép természetnek szembe állítása a mesterkélt, művészi világgal csak egyik megnyilatkozása annak a mély meggyőződésnek, a melylyel buzgón hirdette, hogy az ember, mikor a kultúra ú. n. áldásai következtében lassanként eltér a természeti állapottól, egyszersmind mind jobban távolodik a boldogságtól. Hogyan lehetne az embert megint visszavezetni erre a boldog állapotra, azt igyekezett bemutatni tudományos regényében, az Émile-ben. Ez a regény, a melyben egy költött történet mozzanatain paedagogiai elveit fejtegeti, alkotja a második kapcsolatot Rousseau és Versegghy között.

A' természetes ember első része egészen az Émile-en alapszik. Versegghy is az ideális, utopistikus nevelést akarja példán bemutatni. Elfogadja Rousseau kiinduló pontját, paedagogiai elveit és módszerét, a kis Laczi ugyanazon elvek szerint nevelődik, mint a francia Émile, s a két regény, még abban is megegyezik, hogy a poetikai cél tudományossal kapcsolódik.

¹ A források részletes kimutatása a szerző i. értekezésében.

² A levél olvasható: Collection complète des oeuvres de J. J. Rousseau, Genève, 1782. XXIII: 318—327.

A mint Laczi nevelése befejeződött és kilép az életbe, elveszti Versegly a Rousseautól vett fonalat, ekkor más vezetőre van már szüksége. Kínálkozhatott-e méltóbb vezető, mint Voltaire? Hiszen abban a helyzetben, mikor egy, a társadalom fölfogása szerint műveletlen ember egyszerre belecsöppen a művelt, formákat tisztelő társaságba, roppant sok komikum rejlik, s csak úgy kínálkozik alkalom a szatírára¹ — természetes tehát, hogy ez a gondolat, ennek a helyzetnek képe megszületett Voltaire agyában, a kinek hatalmas érzéke volt a szatíra iránt, és mélységesen ki tudta aknázni az ellentétekben rejlő komikumot. Csakugyan megírta ő a műveletlen ember mulatságos és szomorú eseteit a művelt társaságban »L'Ingénu« című elbeszélésében.

Ez a munka szolgáltatta a motívumokat A' természetes ember második részéhez. Az Ingénu egy amerikai huron, kit a véletlen Kanadából Európába hoz. Bár teljesen műveletlen, értelme mégis igen fejlett, úgy hogy rövid idő alatt rohamosan megismerkedik az európai kultúra jelenségeivel. Természeti adományai mindenkit bámulatra ragadnak, de ép oly nagy megütközést kelt a formákban, balítéletekben elfogult emberek között az a józan észen alapuló kritika, melylyel a természetes ember ezeket a számára érthetetlen formákat és balítéleteket sujtja. Lépten-nyomon összeütközésbe kerül a fönnálló világrenddel, nem vész csudája, a mint a sok — szerinte — fonák szokást megismeri, s a legnagyobb könnyűséggel akarja magát túltenni az évszázados, meggyökerezett hagyományokon. Elveszti azt a leányt, a kit megszeret, s mint katona végzi áldásos, becsületes életét.

Ez a történet lebegett Versegly szeme előtt, mikor A' természetes ember második részét írta. Nincs egy sora sem a magyar regénynek, mely a francia fordítása volna, nemcsak a cselekvényt nem vette át, hanem még a fordulatokat is csak elvétve, mégis félreismerhetetlen rajta Voltaire hatása. Első sorban a fölhős jellemén. Már a föntebbi rövid vázlatból is kitetszik, hogy Kacsaifalvi, ép úgy mint L'Ingénu, a szabad természet gyermeke, a kinek nemes gondolkodását nem zavarta meg a ferde nevelés, a társadalomnak visszás fölfogása az életről. Mind a kettőben az erköcsi jóság nagy fokú intelligenciával párosul, úgy hogy ennek következtében a természetes ész sugallta törvényeket nemcsak hirdetik, hanem érvényesíteni is iparkodnak. Ebbeli törekvésükben nem riadnak vissza semmitől, bátrak a vakmerőségig, különösen ha mások ügyéről van szó. A szenvedés, a nyomor képe, mivel nincsenek hozzá szokva, hirtelen megindítja őket, rögtön készek az elnyomottak pártjára állni és e pártállásuknak kifejezést is adni. A milyen könnyörülők a nyomorúság láttára, olyan kérlel-

¹ A gondolat nem volt új Voltaire-nél sem, a XVIII. században egész irodalma támadt ennek az iránynak. Leghíresebb s talán legmélyebb terméke Montesquieu Perzsa levelei.

hetetlenek a gazsággal szemben, a mint előbb erőszakkal szereztek nyugalmat a megkínzottaknak, nem törődve az írott törvényekkel, akként most önhatalmúlag büntetik meg a gonoszt. A sok igazságtalanság, ferdeség mindkettőjüket bölcselkedésre csábítja, és a vad huron meg a természetesen nevelt gróf ajkáról egyformán ömlenek a mély, filozofikus gondolatok.

A két természetes ember sorsa egészen más irányban fejlődik, mert mások azon viszonyok, melyek közé végzetük dobta őket, de jellemüknek alapja egyforma. Kaczaifalvi gróf, ha belekerül a francia udvar cselszövényeibe, ha ő lép összeköttetésbe a hugenottákkal és jansenistákkal, ha őt fosztják meg szabadságától és kedvesétől a jezsuiták: ép úgy járt volna el, mint az Ingénu, és viszont ez sem tett volna egyebet Rósaí Manczíval, a pesti társasággal s az indiai pária családdal, mint Kaczaifalvi gróf.

Így azonban kalandjaik és tetteik között nincs nagy hasonlóság. Azt mondhatni, az egész második rész, mint történet, Verseghy képzeletében született meg, a kalandok, a mese egészen az övé. Mindamellett van rokonság köztük. Az a komikus viszony, a melybe különösen az egyházzal kerülnek, az az öntudatlanul teremtett kellemetlen helyzet, melybe azokat döntik, kiket szeretnek, megvan a magyar regényben épen úgy, mint a francia elbeszélésben. Egy-két mozzanatuk pedig kétségtelenül közös. A mikor Kaczaifalvi tiltakozik a házasság kötésénél használt ceremóniák ellen, ugyanazokat az érveket említi, a melyekkel az Ingénu a keresztelés aktusa ellen küzd;¹ mikor mindkettőjükben fölébred a szerelem, rögtön meg akarnák tartani a lakodalmat, s egyképen csodálkoznak azon, hogy ebbe idegeneknek — a rokokoknak — sőt még az egyháznak is van beleszólása.²

A legnagyobb különbség, a mi a két művet elválasztja, a hangjuk. Voltaire szemében a történet mellékes, csak arra szolgál, hogy legyen alapja, a mire a szatiráját fölépítse. Fölruházza a történetet mindazokkal a vonásokkal, melyek modernné teszik, minél több szál segítségével igyekszik összefűzni a történetet azzal a korrallal, a melyben ő élt, az akkori viszonyokkal, eszmékkel, fölfogással. Szerepelnek benne a történelem alakjai (Bossuet) és eseményei (nantes-i rendelet visszavonása), s az egyes jelenetek az ő erős subiectivismusától megvilágítva vonulnak el szemünk előtt. Kiérezzük minden sorából azt a megvetést, melylyel az akkori állapotokat, a vallásos türelmetlenséget és a párisi udvar cselszövényeit kíséri. Mindenütt a gúnyolódó Voltairét látjuk, a ki hol finoman, hol durván, hol ironikusan, hol sarkastikusan sújtja ellenfeleit. Ez a gúnyolódó hang hiányzik Versegbynél. Bemutatja a józan fölfogás és a társadalmi balítéletek között az ellentétet, de

¹ L'Ingénu, (Romans de Voltaire, ed. Firmin-Didot 1885.) 203—206. l. A' természetes ember 79—81. l.

² L'Ingénu, 208—209. l. A' természetes ember, 76—78. l.

sem ezt nem aknázza ki abból a célból, hogy maga mulasson, s az olvasót megnevettesse, sem a kora viszonyait nem rajzolja olyan híven, hogy ez az ellentét a maga élességében kidomborodjék.

A harmadik munka, a melyből Versegly merített, Bernardin de Saint-Pierre kis elbeszélése *La chaumière Indienne*.¹ Bernardin de Saint-Pierre, Rousseau-nak kitartó tanítványa, folytatta azt a harczot a társadalom mesterkélt formái ellen, melyet mestere kezdett, ő is a romlatlan természetben találta azt az ideált, mely után az embernek törnie kell. A mint Carlyle mondja róla,² mindég az egészséges természetet állítja szembe, harczba a csalárd műveltséggel, s az elfinomult társadalmi emberrel szemben a természet tiszta lelkű fiát juttatja győzelemre.

A *La chaumière Indienne* — mellőzve belőle a szatirikus elemet — elmondja, hogy egy angol doktor Indiába utazott megtudni az ottani bölcsektől, hol és milyen eszközökkel kell keresni az igazságot, és ki méltó arra, hogy az igazságot meghallja. Egy alkalommal eltévedt, s a vihar egy szegény pária kunyhójába hajtott. Elbámulva tapasztalta, milyen csendes boldogságban, nyugodt megelégedésben él ez az egész világtól megtagadott nyomorult rabszolga, a kinek kicsiny kertjén kívül semmije sincs. A tapasztalatokon okult, az élénk szellemű indus sok olyan igazságra tanítja meg a művelt angolt, a melyről a civilizált világban semmit sem hallott, sőt a tudós doktor az egyszerű pária szavaiból értette meg, hogy az igazságot egyszerű szívvel a természetben kell keresni, s csak a jó emberekkel szabad közölni.

Ezt az elbeszélést használta Versegly regénye harmadik részének keretétül. Nahida, a pária szép leánya, Saint-Pierrenél nem szerepel, így egészen Verseglynek találmánya, az övé szerelmi viszonyuknak rajza is, csak az indiai völgy és vihar leírását, a pária jellemzését és élete történetét vette a francia elbeszélésből. Bár sok részletet elhagyott az eredetiből, különösen Saint-Pierre filozofálásait, és sokat pótol, bár az egyes részek egymásutánjában nem követte mindenütt mesterét: mégis itt a harmadik részben ragaszkodott legjobban forrásához, annyira, hogy sokszor szószzerinti egyezésekre is akadunk. Viszont sokszor nem elégszik meg az eredeti szűkös szavaival, hanem részletesen kifejti, a mit a francia író az olvasók képzeletére bíz. Különös gondot fordít a lelki mozgalmak rajzára. Míg Saint-Pierre inkább csak a tények elmondására szorítkozik, Versegly iparkodik föltüntetni azt a hatást, a mit a tények a szereplők lelkére gyakorolnak.

Előttünk áll most az egész regény, szétszedve ízeire, és okulásul összevethetjük azokkal a francia művekkel, melyek

¹ A munka első kiadása 1791-ben jelent meg. A nálam lévő példány azonban az 1807-iki kiadásból való (Paris. Didot l'aîné).

² Carlyle, A francia forradalom története, I: 90. l.

Verseghynek vezető fonalat nyújtottak. Látjuk azt a módot, a melylyel az idegen szellemek termékeit fölhasználja, hogy megalkossa a maga művét, látjuk, mint keres regényének mindegyik nagyobb részében olyan alapot, a melyre biztosan építhessen tovább. De a mint regénye nem teljesen eredeti, akként nem is fordítás, sőt még átdolgozás sem. Egyes részei ugyan szó szerinti fordítások, de ezek a részek csak keretül szolgálnak, másutt idegen szerzőtől vesz át alapgondolatot, világfölfogást, vagy hőseinek jellemét, viszonyait mintái nyomán rajzolja, ez azonban inkább csak a költői alkotás módjára, nem pedig a tartalmára vonatkozik, eltanulja a formát, a formába azonban olyan tartalmat önt, melynek az eredetivel semmi kapcsolata sincs. A tulajdonképeni cselekvény kezdettől végig független a fölhasznált forrásoktól, Rousseau, Voltaire, Saint-Pierre művei, a mint mondtuk, csak vezető fonalként szerepeltek. Verseghy ügyesen élt segítségükkel, egyik vezetőt a másik után kérte föl, s a mikor valamelyik olyan útra tért, mely nem felelt meg az ő céljainak, búcsút vett tőle, iparkodott a megjelölt úton saját erejéből haladni tovább. Dicséretére válik már a három vezető megválasztása. Mind a három munkának ugyanaz a tárgya, az egyszerű józan gondolkodásnak és érzésnek szembeállítása a mesterkélttel, a természetnek dicsérete a műveltséggel szemben. Bár céljuk, hangulatuk különböző, — főképen Voltaire erős gúnyja üt el a másik kettő érzelmes tónusától — mindamellet megférnek egymás mellett békességben. Ezt a harmoniát Verseghy még teljesebbé tette, a változatos forrásokból egységes czéli, hangulatú egészet alkotott.

Az elmondottakból kitetszik, mennyi érdeme van Verseghynek a mese eredetiségében. De nem ez az egyetlen érdeme. Verseghy regényeiben nem egyszerű elbeszélő. Nem elégszik meg azzal, hogy egy képzelet szülte történetet mond el az olvasók gyönyörködtetésére, hanem a történetnek egymásra toluó eseményeit kapcsolatba hozza a maga lelki világával, azokkal a szempontokkal, melyekből az életet és világot tekinteni szokta. Ezen a fölfogáson, ezeken a szempontokon megérzik ugyan többször egy-egy idegen szellem befolyása, hanem ép oly világosan kiesillámlik belőle az író saját egyénisége is, magának Verseghynek filozofiai nézete. Megjegyzéseiből, melyekkel az elbeszélést kíséri, azokból a beszélgetésekből, melyeket szereplői ajkára ad, sok jellemző vonást gyűjthetünk össze, s ha a belőlük kialakuló képet összevetjük azzal a másikkal, melyet főntebb költeményei és még régebben tudományos művei alapján rajzoltunk meg, őszinte csodálattal tekinthetünk erre a férfiúra, a ki a tudomány és irodalom annyiféle irányában olyan egységes, harmonikus világfölfogást tudott érvényre juttatni.

Az a kép, mely regényeiből előttiünk áll, egy teljesen modern ember képe. Modern a szónak igazi jó értelmében, a ki

korának törekvéseit, eszméit átérti, kora tudományát ismeri, műveltségében részes, egyesíti magában mindazt, a mi a kor emberére jellemző.

A kor, a melyben élt, a francia forradalom utáni kor, az az idő, a melyben az emberiség megtanult helyesen gondolkodni és ítélni, első sorban — ránk nézve ez fontos — magáról az emberről, s arról a viszonyról, a melyben egymással állunk. Így értjük meg, hogy Verseghy, a katolikus pap, főhősét minden kényszerítő szükség nélkül protestánsnak teszi, és egy lépéssel tovább haladván, azt a vallásos érzületet tartja ideálnak, mely menten a felekezetek dogmáitól, az egy Isten dicséretében és az erkölcs ápolásában találja megnyugvását. Hősei is mind a fölvilágosodás eszméin erősödtek meg, az egyenlőséget hirdetik szóval és tettel. Az öreg Kaczaifalvi jobbágyaival úgy bánik, mintha atyjek volna, szolgáját meg épen barátjának fogadja, fia, mint Aranypataki is, előbb egy parasztleányt akar nőül venni, azután meg épen egy pária leányával lép házasságra. A mit Eötvös még 1837-ben mint jogos, de meg nem valósulható kívánságot rajzolt (Vár és kunyhó), a büszke oligarchiának és a törekvő demokratiának az egyesülését, azt Verseghy harmincz évvel előtte elérhetőnek hirdette: Eötvösnél a kegyetlen atya szigorúsága megtöri a két szerető szívet, itt ő maga áldja meg a szerető párt.

Ez a szellem hatja át mindannyiukat, felekezeti, nemzeti, osztály elfogultságtól mentek. Az iparról és kereskedelemről tisztábbak a nézeteik, azaz helyesebben gondolkodik ezekről a kérdésekről maga az író, mint sokan ma napság. Külneki Gilmétában a fiatal Aranypataki külföldi utazásai közben bejárja a gyárakat, tanulmányozza az ipari és kereskedelmi viszonyokat — ép úgy mint később a fiatal Kárpáthi Zoltán. Sőt A' természetes ember-ben egyszer a socialismus hangja is megcsendül: mikor az államot mint munkaszerző, munkamegosztó középpontot szeretné látni, a mely méltányosan juttatna mindenkinek az élet terheiből, hogy az élet javait is igazságosan oszthassa el. Ez az eljárás könnyítene a társadalomnak a munka alatt leroskadó szorgalmas tagjain, munkára kényszerítené a henyéket, és az állam azzal a haszon-fölösleggel, melyet az erőknél ilyen czélszerű fölhasználása révén nyer, gondoskodhatnék az elaggott, nyomorék emberekről is. A regénynek ezen lapjai már a nemzetgazdaság tudományának körébe vágnak, s olyan fogalmakkal dolgoznak — munkamegosztás, erőfölösleg, állami omnipotentia — melyeket ma már rendszerbe foglalt a tudomány, de abban az időben újak voltak, s különösen nálunk, a hol a kötött birtok és a robot ezzel az elmélettel homlokegyenest ellenkezett, majdnem teljesen ismeretlenek. Annál nagyobb az érdeme Verseghynek, hogy e tanításnak fontosságát fölismerte és buzgón hirdette abban az államban, mely nemcsak hogy mindenható nem volt, hanem teljesen a kiváltságos rendek és a fejedelem kényétől függött. Az a mód pedig,

a mint az állam, a társadalom keletkezéséről gondolkodik, majdnem a mai tudomány színvonalán áll.¹

E regények tehát, mint e jellemző vonások mutatják, abban a fölfogásban születtek meg, mely a XVIII. század végén és XIX. elején a tudósok körében általános volt: az emberszeretet, a philanthropismus fölfogásában. Kolomposi unokaöccse is, Arany-pataki is valódi emberbarátok, látogatják a kórházat, hogy enyhítsenek a szegények sorsán, egyáltalán mindég megindulnak a szenvedés és nyomor láttára, sőt rögtön készek segítségnyújtásra. A' természetes ember is azt hirdeti, hogy természetellenes az a lealázó viszony, a melyben az ókori úr és rabszolga, a középkori hűbérúr és jobbágy állottak. Kívánja, hogy a mint ember és ember között chemiailag és fizikailag nincs különbség, ne legyen a társadalomban és a jogban se. Hirdeti az egyenlőséget, és mert egyenlőek vagyunk, szeretetünknek egyformán kell megszereznie összes embertársaink között, az államnak egyformán kell kiterjesztenie gondoskodó kezét mindannyiunkra. Mint Aranypataki, Kacsaifalvi is kívánja, hogy a jobbágyok testi és lelki javáról gondoskodják a gazda. Kinek-kinek annyi tisztelet, megbecsülés, tekintély jár ki, a mennyit a lelke, szíve ér, az egyszerű parasztleánynak tehát esetleg több, mint a hatalmas alispán elkényeztetett leányának, a földhözragadt páriának több, mint sok gazdag mágnásnak.

Ez az ethikai tanulsága Verseghy regényeinek. Félreismerhetetlen benne a theoretikusoknak, a társadalom filozófiájával foglalkozó íróknak Platontól Fourierig öröklődő alapjelleme, az optimismus. Az elmélet, a melyet megfogalmaznak, nem reális, meglévő viszonyokon alapszik, hanem elgondoltakon; a világot nem olyannak festik, a milyennek látják, hanem a milyennek szerintük lennie kellene, a milyennek lelkesedésükben elgondolják: szóval a mit nekünk nyújtanak, az utopia.

Verseghy regényében azonban nem annyira a tartalom utopisticus,² mint inkább az író fölfogása: nem a tettekben, a mesében nyilvánul szerzőjének optimisticus nézete, mint inkább a jellemzésben, az erkölcsök rajzában. Nincs is kapcsolata a korabeli magyar utopiákkal, melyek eleinte mint fordítások, később Bessenyei Tarimenes utazásában mint eredeti utopia bevezették irodalmunkba a Morus Tamás megkezdte irányt.³

¹ Verseghy fölfogása megegyezik az ú. n. belátásos iskoláéval. Lásd föntebb a 249. lapon.

² Verseghy nem is kísérti meg, hogy egy egész államot építsen erre az utopisticus alapra, megelégszik egy kis társaságnak, egy pár család életének ilyenmő rajzolásával. Ebben az egy pontban egyezik egy németből fordított magyar utopiával, Hallónak boldog estéjével (1783), a melyben Halló, az államügyek éléről visszavonult miniszter, birtokán minta községet alkot. Verseghy sem rajzol minta államot, csak egy minta községet, minta völgyet, a kacsaifalvit.

³ Az utopiák elterjedésének magyarázatát l. Beöthy, Magyar Széppróza II: 198, 199. l.

E regényei, különösen az utolsó, valóban irodalomtörténeti fontosságúak, és bátran mondhatjuk, hogy a Fanny hagyományain kívül Kisfaludy Károlyig nem írtak jelentősebbet. Kazinczy elbeszélései és regényei meghaladják őket nyelvben és előadásban, de Kazinczynak minden elbeszélő műve, ép úgy mint a *Kartigám* s a XVIII. század többi regénye, pusztá fordítás. Ezek az első regények, melyek nem tapadnak a mintáikhoz, ezek az elsők, a melyek komolyabb, socialis czéllal, határozott világfölfogással írtak. A Tihamérig és a Béltéky házig versenytárs nélkül állanak: olyan dicséret, a melylyel az elfogulatlan utókor tartozott a költő szellemének, hogy pótolja a kortársak mulasztását.

Eltelt újra négy esztendő, míg Verseghy regényírói működését folytatta. Buzdítóra nem talált, vezetőre, tanácsadóra még kevésbbé: magára lévén utalva, a helyett, hogy fogatkozásain segített volna, ereje hanyatlott, és legutolsó regénye, *Vak Béla*,¹ határozott súlyedés az előbbiekhöz képest. Történeti regény a szerencsétlen Álmos herczeg fiáról, a ki sok nyomorúság és szenvedés után II. Béla néven magyar királylyá lett. Nem első próbálkozása ez Verseghynek a történeti költészet terén, egyetlen eredeti drámája, Szétsi Mária, melyet még húsz évvel azelőtt írt, szintén a történelemből vette tárgyát. E színműve azonban elvezett, nem dönthetjük el tehát, mennyit fejlődött azóta.

Vak Béla, ez a rövidre fogott »romános rajzolat«, jóval magasabb színvonalon áll ugyan, mint Dugonics történeti regényei, melyek megvetik a történet minden tanítását, s a maguk képtelen meséjével egy elgondolt, de rosszul megrajzolt korba illeszkednek bele, azonban mégis alapjában elhibázott mű. Verseghynek nem volt érzéke a nemzeti mult iránt — iparkodtunk erre a körülményre, mint lelki fejlődésének egyik következményére rámutatni — ahhoz pedig, hogy a multat költői alakban jelenítse meg, hogy a költő és történetíró kettős föladatát, mint korfestő író, önmagában egyesítse, nem volt meg az ereje. De nem volt meg senki-nek e korban, a történeti színműíróknak, a kik a XVIII. század vége óta mind nagyobb számmal tettek kísérletet erre az egyesítésre, ép oly kevésbé, mint neki, és csak Katona hatalmas tragédiája kezdette meg a valódi történeti érzékkel megalkotott költői művek sorát.

Már a tárgyválasztás is szerencsétlen volt. A történelem elsőrangú szereplőit, Kálmán királyt, Álmost, Bélát, Uros szerb fejedelmet és leányát, Ilonát tette regénye hőseivé, úgy hogy keze meg volt kötve, nem volt más választása, mint ragaszkodni szorosan a történethez vagy meghamisítani azt. Átvette tehát a történelem följegyezte eseményeket, de ezeket sem a legjobb forrásból, az

¹ Vak Béla. a' magyarok' királya. A' történetírásból vontt romános rajzolat. Pesten. Eggenberger Jósef Könyvároznál 1812. A szerző neve nélkül, egy rézmetszettel.

épen akkor megindult kritikai történetírás első műveiből — még Virág Benedeknek pár éve (1808) megjelent Magyar Századait sem használta — hanem a krónikákból, első sorban, úgy látszik, Thurócziából. Ez adja meg regénye keretét, ezzel indul meg és végződik a cselekvény. Közben egy regényes szerelmi történet folyik le Béla és Ilona között, egészen a régi heroikus románok kívánta mederben, remetével és átöltözésekkel, váratlan fölsimerésekkel és csodálatos megmeneküléssel. Míg ez a regényes fele a műnek semmiben sem különbözik a XVIII. századnak már lejárt divatú regényeitől, a történeti rész a maga szárazságával egészen krónikaízű. A mi regényszerű benne, abban nincs semmi történeti hűség, a mi történeti, az meg egy csöppet sem regényes. Sőt a történeti adatokat, az eseményeket, a szereplők jellemét sokszor meg is kell hamisítania, hogy beleilljenek az elbeszélésbe. A kor rajzáról természetesen szó sem lehet. Nem olyan modern színezetű ugyan, mint Dugonics regényei, a ki épen kora törekvéseit akarta a mult eseményeibe belevinni, de színtelen, a kor képét sem apró külsőségekkel, sem fontosabb, mélyebb jellemző vonásokkal nem próbálta megrajzolni. A történet pusztá tényei alkotják a háttérrel, nem pedig a korviszonyok.

Van azonban két kiválósága: a költött mesét ügyesen fűzi össze a történettel, és ezen az alapon egységes, kerek compositiójú művet alkot. Ez a két mozzanat nem elég ugyan arra, hogy sikerült történeti regényként dicsóítsuk, de arra igen, hogy az első komoly próbálkozásnak tartsuk a magyar irodalomban, mint lehet a történelem adatait regény alapjává tenni.

Ezzel a kísérlettel be is fejeződött Verseghy szépprózai működése. Maradandót nem alkotott ezen a téren, de irodalomtörténeti érdekességűt bizonyára.

XVII.

Verseghy a helytartó-tanács szolgálatában (1813—1818).

(Verseghy anyagi gondjai. Az egyetemi nyomda correcturákkal és átdolgozásokkal bízta meg. A helytartó-tanács rendeletéből iskolakönyveket készít: *Epitome, Exercitationes, Ungarische Sprachlehre, Magyar Nyelvtudomány, Analytica.*)

E regények befejezése megint fordulót jelent Verseghy életében. Ő, a ki mindég a fejlődést, a szerves alkotások folytonos változását hirdette, most a XIX. század második tizedében saját magán tapasztalhatta, hogy az ember, a legtökéletesebb szerves lény, van legjobban alávetve a változás törvényének. A legföltünőbb változás az volt lelki életében, hogy érdeklődése egyszerre szűkebb körre szorult. Eddig talán épen az emelte ki a többi litterator sorából, hogy gazdag szelleme egyenlő figyelemmel fordult a legkülömbözőbb törekvések felé, mindég új meg új vágyak hatalmasodtak el lelkén, és vonták cselekvésre kész szellemét változatos irányokba. Már a hosszú, kilenczéves fogság megtörte szellemének rugalmasságát, lelki ereje ugyan nem csökkent, sőt mélyebb, intensivebb lett, de már nem jellemezte az az élénkség, fogékonyság minden inger iránt, mint 94 előtt. Már ekkor, 1803-tól kezdve, határozottan két »tehetség-körre« szorult a működése, a költészetre és a nyelvtudományra; a XIX. század második tizedében a költő is háttérbe vonul, hogy átadja helyét teljesen a nyelvtudósnak. Innen kezdve jóformán csak az érdekeli, a mi kapcsolatban van a nyelvtudománynyal.

Érthető és természetes volt ez a változás. Az idő senki fölött sem vonul el nyomtalanul, s ha az ember átlépte férfikorának delét, minden év leszakít egy-egy virágot az emlékezet és érdeklődés fájáról. Nemcsak »egy-egy nőtát felejt a vén czigány«, hanem muzsikáló kedve is megcsappan, megválogatja a társaságot, a melynek játszszék, és már nem húzza egyforma kedvvel a szomorut meg a frisset. Naponként fogy a jókedve, könnyed tréfája, s mindinkább a komoly, nyugodt melodiák felé fordul. Verseghyt is lassan-lassan elérte a vén czigány sorsa, az ének-

léssel, a könnyű műzsával végképen szakított, hogy egészen a komoly tudománynak, a nyelvészetnek szentelje életének hátralevő napjait. Abban a korban volt, a melyben mindenki, de különösen a szellemi munkás rászolgál a pihenésre, megérdemli, hogy bizalmas otthonában, anyagi gondoktól megkímélve annak szentelhesse életét, a mi legjobban vonzza, és az élet küzdelmeiben megedzve, gazdag tapasztalatát, hosszú évek tanulmányait csöndben, meg nem háborítva értékesítse.

Az az élet azonban, mely Verseghyre várt, épen ellenkezője volt ennek az ideális képnek, a jelene szomorú, s a jövője sem biztató. Gazdag pártfogói meghaltak, a grófkisasszony befejezte tanulmányait: minél jobban megöregedett, annál nagyobb súlyal nehezdedtek reá az anyagi gondok. A tudományos és irodalmi férfiaktól egészen visszavonulva abból a kis jövedelemből tengette életét, melyet a királyi kegy juttatott neki, s az egyetemi nyomda pár forintjából, a melyet szemrontó, keserves munkával, correcturával kellett megkeresnie.

És mégis ez volt nyugdíján kívül a legjövedelmezőbb keresete. A nádor pártfogására belekerült már régebben az egyetemi nyomda külső tisztviselői közé, és a nyomda vezető emberei, Markovics Mátvás, az igazgató, és Sággy Ferencz, a gondnok, iparkodtak minél több munkával ellátni, mert határozott fizetése nem volt, hanem külön díjazták minden szolgálatért. Végezte is aztán a legkülönbözőbb munkákat, corrigálta, fordította, sajtó alá rendezte, sőt sokszor egészen átdolgozta az egyetemi nyomda kiadványait; hogy mi volt a tárgyunk, beleillettek-e foglalkozásának körébe, azzal sem a nyomda vezetősége, sem ő nem törődött. Markovics és Sággy megbíztak az ő széleskörű tudományoságában, ő meg ismeretes szorgalmával és lelkiismeretességével bátran vállalkozott mindenre; ha valamiben nem volt elég gyakorlata, vagy kissé idegenebb volt eddigi tanulmányaitól, megszerezte a hiányzó ismereteket.

Erdekes végigolvasni azt a sorozatot, melyet e tizenhat esztendő (1806—1822) munkálatairól összeállított.¹ Iskolai kézikönyvein és tudományos művein kívül, melyekről alább lesz szó, van köztük A-B-C-és könyv a falusi és a nemzeti (elemi) iskolák számára, a »poeták« számára egy iskolai Gradus ad Parnassum, Wagner Ferencz híres Phraseológiája, bibliai történet, stb., de legnagyobb számmal egyházi munkák, egy négykötetes díszes *Breviarium*, egy fényes kiállítású *Missale*, imádságos könyvek, köztük a híres *Officium Rákóczianum*, a melynek zsoltárait és könyörgéseit megjavította, és meg is toldotta újakkal.

¹ A sajátkezűleg írt kimutatás az Orsz. Levéltárban, Helytartó-tanács. 1823 év: 1814. sz. Közlte Illéssy János dr. a Magyar Könyvszemlében. 1897: 338—339. l.

Mindegyiken megmaradt kezemunkájának a nyoma, leginkább a *Phraseologion*,¹ melyben nemcsak a latin szöveget nézte át és javította, hanem az egyes szavak magyar és német jelentéseit kimerítően összeállította, és mind a három nyelv phrasiskincsét összegyűjtötte és párhuzamba állította.² Ezért a fáradságos munkáért, beleszámítva a corrigálást, kapott nyomtatott ívenként 10 frtnyi tiszteletdíjat.³ Szomorú és nehéz kereset, ha meggondoljuk, hogy háromnyelvű, végig petittel szedett szöveggel volt dolga! Jellemző ez az adat nemcsak Verseghyre, hanem általában az akkori irodalmi viszonyokra nézve; valóban véres verejtékkel kellett a tudósnek megkeresni a kenyerét, ha irodalmi munkálatokból akarta fönntartani életét.

Ehhez képest szinte bőkezűnek mondhatjuk az egyetemi nyomdát azért, hogy a háromszori revisióért általában 2 frtot, ha még át is dolgozta a művet, 6 frt 40 krt, ha meg fordította is, 7 és $\frac{1}{2}$ frtot fizetett Verseghynek.⁴

Ezenkívül egyéb lélekölő munkával is foglalkoztatta testi-lelki erejét. A helytartó-tanács számára ő fordította le az összes királyi pátenseket és circularékat,⁵ a pesti könyvkiadók is gyakran kikérték tanácsát, és megbízták mindenféle kicsinyes munkával. Így került abba a helyzetbe, hogy újra — most már harmadszor — állatorvosi kézikönyvet írjon.⁶ A sors szeszélye volt-e ez, vagy a két előbbi munkáján megerősödve maga vállalkozott a föladatra, nem tudjuk, az azonban kétségtelen, hogy ilyen sokat foglalkozván az állatok betegségeivel, maga is majdnem kész állatorvossá fejlődött, elméleti ismerete legalább is volt annyi, mint kora »veterinariusi«-nak. Az élet gondjai erre is rávetették. Írt, fordított, javított, sokat — mint maga mondja — annyira átdolgozott, hogy eredeti mű számba mehetett, mindezt azért, hogy anyja, ki már a kilenczvenedik évét érte és ő ne lássanak szükséget, ne érezzék a szegénység egész súlyát.

A 10-es évek közepe óta sorsa jobbra kezdett fordulni. A helytartó-tanács, a mely már annyiszor adta tanujelét Verseghy iránti jóindulatának, 1814-ben iskolai könyvek szerkesztésével bízta meg Verseghyt, és ily módon alkalma nyílt tudományos meggyőződését egy egész nemzedéknek hirdetni, az ifjúságnak, a mely legfogékonyabb minden benyomás iránt. Nagyon meg-

¹ *Universae Phraseologiae Latinae corpus, congestum a P. Francisco Wagner. Editio tertia novissimis curis emendata et aucta. Budae, Typis Typographiae Regiae Univers. Hungaricae 1822.*

² I. m. előszó.

³ Markovics igazgató jelentése a tanácshoz 1823 febr. 23-án. Orsz. Levéltár, H. T., 1823: 5712. Idézi Illéssy említett cikkében.

⁴ U. o.

⁵ Sághy, Verseghy Ferencz' maradványai és élete, 228.

⁶ Oktatás a' Marhadögnök megelőzéséről és orvoslásáról, melyhez amaz országos, ragadós és egynehány kóborló nyavalyáknak gyógyítása is járul, melyek a' Lovakat, Juhokat és Sertéseket pusztítták, Budánn, 1816.

örvendeztette Verseghyt a megbízás, mert az egyetemi nyomda csak kenyeret adott neki, ez pedig azonkívül, hogy anyagi haszonnal járt, tudományos munkakört is jelölt ki számára.

A helytartó-tanács már régen foglalkozott azzal a gondolattal, hogy iskolai könyveket írat a gimnáziumi tanfolyam számára. Eddig nem lévén hivatalosan jóváhagyott iskolai könyv, minden tanár azt a könyvet tanította, a melyik neki tetszett, a mi különösen a magyar nyelv tanításában járt sok veszedelemmel. A legkülönbözőbb magyar nyelvtanokat használták, a melyeknek sokszor egymásnak ellentmondó szabályai, a szerzőiknek eltérő fölfogása a nyelvhelyességről igen sok zavart idézett elő. Még nagyobb baj volt, hogy minden osztályban más-más tanár tanított, s egységes, az egész gimnáziumi folyamra kiterjedő magyar könyv hiányában nemcsak iskolák, hanem osztályok szerint is változott a könyv és módszer.¹ Ezen akart segíteni a tanács.

Erről a szándékról tudomást vettek az írók, és 1811 óta több kéziratos grammatikát ajánlottak kiadásra a tanácsnak.² Egyik sem felelt meg a követelményeknek, de legalább az az örvendetes eredményük volt, hogy az egyiknek, Benyák Bernát grammatikájának, bírálói, Pongrácz János, a kassai akadémián a magyar nyelv tanára,³ és Verseghy⁴, igen sok anyagot hordtak össze bírálatukban: Pongrácz kifejtette az iskolai magyar nyelvtan vezérelveit, Verseghy pedig »alapos, nagy gonddal készült« jelentéséhez tervrajzot csatolt, mintegy programmot adott nyelvtan írására, úgy hogy a tanács már elérkezettnek látta az időt megtenni az elhatározó lépést. Közölte Verseghy tervrajzát és bírálatát Pongráczczal és megkérdezte, elfogadja-e a könyv alapelveit és beosztását. Pongrácz tanult, gondolkodó ember, Verseghy párthíve volt, ha nem fogadta is el minden állítását; Révaival szemben ő is az élő nyelvre, a szokásra és analogiára hivatkozott; nagy ellensége volt a régiségnek, mint a nyelv csinosodását legjobban gátoló mozzanatnak; orthographiai elveiben is híven követte Verseghyt: egyáltalán tudatos, mestere-nél valamivel szelídebb tanítványa volt Verseghynek.⁵ Nem is támasztott nehézséget, úgy hogy Verseghy rendszere megkapta a jóváhagyást, és a tanács hivatalosan is megbízta Verseghyt magyar nyelvkönyv szerkesztésével.⁶ Majd egy bizottság ült össze,⁷ mely

¹ Részletesen kifejti ezt a tanács egyik körrendelete. 1817. január 28-iki üléséből a tankerületi főigazgatókhoz. Orsz. Levéltár, H. T. 1817: 1587.

² A kérdést részletesen tárgyalja szerző értekezése: Tankönyvbírálat a század elején. Irod. tört. Közl. 1902: 238.—241. l.

³ A bírálat maga elveszett, csak a kassai főigazgatónak, Szuhányi Xav. Ferencznek, kísérő levele van meg. Orsz. Levéltár, H. T. 1813: 16960.

⁴ Verseghy bírálata sincs az akták között, csak Kurbély jelentése róla u. o. 1813: 25342.

⁵ Bizonyítja egy másik terjedelmes bírálata u. o. 1814: 118.

⁶ Az 1814. jan. 31-i ülésben. Az ülés jegyzőkönyve u. o. 1813: 25342.

⁷ Az 1814. jan. 31. ülés határozata.

Kurbély tanácsos elnöklete alatt a budai főgimnázium és a fővárosi nemzeti iskolák magyar tanáraiból állott, és Verseggyvel egyetértésben megállapította, hogy a tanítás nyelve a latin lévén, a magyar nyelvtant latinul kell megírni, s mivel a heti óraszám csak kettő, a könyvnek első sorban rövidnek, a szabályoknak határozottan és világosan megfogalmazottaknak kell lenniük. A század elején divatozó tanító módszer azt is megkövetelte, hogy az anyagot katekizmus módjára, kérdésekben és feleletekben tárgyalja. Erre Verseggy bemutatta végleges tervezetét, elmondta, mint gondolja a nyelvtani anyag fölosztását a gimnázium egyes osztályai között, előadta azon filozófiai elveket, a melyekre nyelvkönyvét építeni akarja, és a bizottság jóváhagyásával hozzáfogott, hogy a közösen megállapított elvek és módszer szerint kidolgozza.

A megbízás tartalmi része nem okozott semmi nehézséget, a magyar nyelvet annyira ismerte, szerkezetét, rendszerét nemcsak alaposan áttanulmányozta, hanem már föl is dolgozta, úgy hogy ebből a szempontból nem kellett aggódnia és vesződnie. Nehezebb munka volt a föladatnak formai fele. Mennyit szorítson a kiszabott keretbe, s milyen alakban, milyen szövegezésben közölje a tanulókkal a magyar nyelv elemeit? Tanári széken sohasem ült, s az a két alkalom, midőn tanítói szerepre vállalkozott, nem látta el a szükséges paedagogiai ismeretekkel, mert mind a két esetben fölnőtt, fejlett intelligentiájú tanítványnyal állott szemben, és eddigi grammatikái is fölnőtt emberek számára készültek. A hiányzó paedagogiai érzék helyett azonban nagy segítségére volt világos gondolkozása és mély belátása. Győzte azonkívül erős akarattal is, bizalommal fogott tehát a munkához és szorgalmasan dolgozott rajta az egész 1814. esztendőben. A következő esztendőben bemutatta a kész grammatikát a bizottságnak, ez elfogadta és a tanács is jóváhagyta. Így 1816-ban megjelent — a szerző neve nélkül — az öt füzetből álló *Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae* az egyetemi nyomda betűivel.

Iskolai könyv, a szó igazi értelmében, pusztán a tanuló használatára, melynek legnagyobb részét könyv nélkül kellett az iskolában megtanultatni. Latin nyelven volt írva, és ez a körülmény is nagyon hozzájárult ahhoz, hogy a mű paedagogiai szempontból megállja a tanács kritikáját. Évszázadok óta latin volt nemcsak az állam hivatalos nyelve, hanem a tudományé és az iskoláé is, kifejlett tehát olyan latin nyelv, mely ha nem is volt classicus, legalább alkalmas volt a gondolatok kifejezésére s hozzá lehetett alkalmazni az illető olvasóközönség értelmi színvonalához. Nagy könnyebbség volt ez Verseggyre nézve is, legalább nem kellett töretlen úton haladnia és a gimnáziumi tanulók kedvéért a stílusra ügyelni, mint kellett volna, ha magyarul ír. Az *Epitome* elveit, módszerét, tételeit, természetesen egészen az ő ismeretes tudományos álláspontja szabta meg és e rövid magyar nyelvtan tulajdonképen nem egyéb, mint a régeb-

ben megírt nyelvtanának rövidített és katekizáló átdolgozása. Elhagyta mindazt, a mi a tanuló értelmét meghaladja, sem a tudomány vitás pontjait nem említi, sem nem adja a tételek igazolását: a tanító, ha szükségét érzi, hogy pótolja a hiányokat és bővebben olvasson a kérdésről, forduljon a tudományos munkákhoz.

Öt részre és ugyanannyi füzetre osztja föl az anyagot. Az első rész, a II. grammatikai osztály számára, a hangtant és a főnevek tanát (ragozás, képzés) adja; a második a melléknév, számnév és névmás tana a III. osztálynak volt szánva; a IV. osztályban befejezik a névmásokat és megkezdik az igéket, erről szól a harmadik füzet; a negyedik rész, melyet az I. humanus osztályban kellett tanítani, egészen az igeragozásnak van szentelve; az utolsó füzet a rendhagyó igékkel, határozó-, kötő- és indulatszókkal foglalkozik a II. humanus osztályban.¹ A gimnáziumi magyar nyelvtanítás, a mint látjuk, csak a hang- és alaktan körében maradt, az egyszerű és összetett mondat tana és a stílus főbb szabályainak ismertetése már kívül esett rajta.

Nem került Verseghynek nagy fáradságába a füzetek megszerkesztése, még a j és y vitáján is csak könnyedén sikerlik keresztül, s használ következetesen elvéhez y-t, csupán az ikes ragozás kérdése okozott nehéz pillanatokat. Mellőzni nem lehetett, fölvette tehát, mint harmadik formát a tárgyas és tárgyatlan alakok mellé, vagy zárójelben közölte az iktelen alak mellett, de azért el nem mulasztotta kimutatni e forma jogosulatlanságát és figyelmeztetni a tanulót azokra a veszedelmekre, melyeket az ikes ragozás használata magában rejt.²

Mikor a könyv megjelent, a tanács örömmel vette tudomásul, hogy van már egységes magyar nyelvkönyv, a mely határozott elveken épül föl, kétes és vitás pontokkal nem ismerteti meg a tanulót, fölösleges anyaggal meg nem terheli, úgy hogy egy-egy esztendő alatt könnyen elvégezhető.³ Megküldte a főigazgatóknak, hogy vezessék be az igazgatásuk alatt álló gimnáziumokba.⁴ Kevéssel utóbb a hercegprimás is elfogadta a katólikus iskolák számára.⁵

A nyelvtanhoz ugyancsak a tanács megbízásából olvasókönyvet is szerkesztett, *Exercitationes Idiomatis Hungarici* címmel,⁶ nagyjából ugyanazon elvek szerint, melyeket tíz év előtt a Neuverfasste Ungarische Sprachlehre-ben érvényesített, sőt az ott

¹ A tanács később úgy intézkedett, hogy az I. rész tanítása megosztandó az I. és II. osztály között. Orsz. Levéltár, H. T. 1817: 1587.

² IV. tomulus, 15—19. §.

³ Az 1817 jan. 28-i ülés határozata; Orsz. Levéltár, H. T.; 1817: 1587.

⁴ A körrendelet fogalmazványa u. o.

⁵ L. Dissertatio de versione hungarica scripturae sacrae-t. előszó.

⁶ Budaë, typis typogr. regiae universit. hungar. 1818. A szerző neve nélkül.

közölt olvasmányok egy részét ebbe a művébe is beiktatta. Két kis szótár — az egyik a tőszavak, másik etymologikus szócsoporthoz szerint — nagyszámú példa a magyar nyelv sajátos kifejezéseiből, egyszerű beszélgetések, bizalmas levelek, mesék és anekdoták, egy pár költemény az Aglájából alkotják tartalmát. Változatosnak ugyan elég változatos az anyag, de egységet és tervszerűséget nem igen vesz észre benne a szem.

Iskolai könyveinek sorozatát egy rövid füzet, a *Magyar Ortografia*¹ és egy német nyelvű magyar grammatika egészíti ki. Az előbbi a nemzeti (elemi) iskolák számára készült, bevezető tanulmányul a rendszeres nyelvtanhoz. Rövidségével és a tárgyalt anyag szűk körével éles ellentétet alkot hangja. Csak a helyesírás kérdéseit tárgyalja kapcsolatban a helyes kiejtéssel, mégis a rövidre fogott szabályokat nehézkes nyelven, tudományos hangon fogalmazza meg.²

Ez a munkája tanusítja a legkevesebb paedagogiai érzéket, igazolván ezzel is, a mit föntebb a latin nyelv előnyéről mondtunk. Most magyarul kellett írnia, olyan nyelven, mely még nem volt elég fejlett, hogy rajta az írók különbözőképen szóljanak különféle szellemi színvonalon álló olvasóhoz, és így nem tudta eltalálni a fiatal gyermek gondolkozásmódjához illő stílust, úgy ír itt is, mintha tudósoknak vagy legalább is érett eszű embereknek szólna.

Az utóbbi, a német nyelvű grammatika, *Ungarische Sprachlehre*³, a helytartó-tanács ferde okoskodásának köszöni létrejöttét. A magyart t. i. csak a második gimnáziumban, a II. grammatikai osztályban kezdték az Epitome-vel tanítani, az elemi iskolák és az első gimnáziumi osztály számára nem volt könyv: megbízta tehát Verseghyt, hogy pótolja ezt a hiányt, szerkesztszen olyan könyvet, mely a magyar nyelv egész rendszerét, tehát a mondattant is elmagyarázza, és az említett két iskolán kívül magánhasználatra is alkalmas legyen. Hogyan gondolta a tanács ezt a két homlokegyenest ellenkező czélt összekötni, arról nem nyilatkozott, ezt Verseghynek kellett volna kitalálnia, neki kellett volna elsimítani azt a paedagogiai gondolkodásnak ellentmondó képtelenséget, hogy az oktatás alsó fokán az egész nyelvet, a fölsőbbön pedig csak az alaktant ismerje meg a tanuló.

Nem csoda, hogy Verseghy nem nagy ambícióval teljesítette feladatát. Az alaktan nem is egyéb, mint az Epitome paragra-

¹ Magyar Ortografia, avvagy Írástudomány, melyben a' Magyar betűknek helyes kimondása, és írása taníttatik. Budánn, A' Magyar Királyi Universitas betűivel. 1816. A szerző neve nélkül. Megjelent németül is.

² Egy alkalommal még angol, francia, olasz példákkal siet a tanuló segítségére! 30. l.

³ Ungarische Sprachlehre zum Gebrauche der ersten Lateinischen und Nationalschulen. Ofen, gedruckt mit königl. ungar. Universitätsschriften 1817. A szerző neve nélkül, de az előszó alatt meg van Verseghy neve.

phusainak rövidített fordítása, elhagyta mindazt, a mi nem tartozik szorosan a nyelv *leírásához*, s a latin helyett a német nyelvvel hozta kapcsolatba a magyart; a mondatban pedig kivonat a régi német nyelvkönyvéből, megtoldva az igék vonzatával.

Ha nem számítjuk is a könyvnek gyakorló részét, az olvasmányokat és szótárt, a többi 352 lap olyan óriási anyag — nagy része ugyan példa és paradigma — hogy ezzel az elemi iskolában s az első latinban lehetetlen volt boldogulni. A felelősség érte nem Verseghyt terheli első sorban, ő iparkodott valóban a lehető legrövidebbre fogni a szabályokat, hanem a tanácsot és a tanügyi bizottságot, melynek rendeletei megkötötték az író kezét.

Beváltak-e Verseghy könyvei az iskolában, adatok híján nem tudjuk eldönteni. Főmunkája, az *Epitome*, nézetünk szerint jó segítője volt a tanuló ifjúságnak, és hogy valóban használtak is, arról bizonyosságot tesznek újabb, bővített kiadásai. Egy a sok forgatásban elnyűtt, aláhúzásokkal, javításokkal elborított 1821. évi kiadása, melyet 1823-ban Nikolits István, II. osztályú tanuló használt, birtokomban van és mutatja, hogy lelkiismeretesen, elejétől-végig áttanulmányozták a könyvet.

A tanács azonban még mindig nem találta elégségesnek a tanítás egységesítését. Arról már gondoskodott, hogy minden iskolában egyformán *tanulják* a magyar nyelvet, de még hátra volt egy lépés, egységesíteni kellett a *tanítást* is, a tanulók munkáján kívül egyformává kellett tenni a tanítóké is. Mint minden abszolút kormánynak, akként a mienknek is a teljes, legmesszebb menő egyformaság volt az ideálja, a tanügyben csak úgy, mint a közigazgatás összes ágaiban, így gondolta a legjobban biztosítani az egész iskolarendszer egységét, de ezt tartotta egyszersmind a leghatalmasabb eszköznek arra, hogy az oktatásügyet hatalmába kerítse. Megkönnyíti az ellenőrzést, és megnehezíti, hogy a tanárok egyéniségüket olyan irányban érvényesítsék, a mely nem felel meg az ő követeléseinek. Segédkönyvről kívánt tehát gondoskodni a tanítók részére, a melyben össze legyen gyűjtve a tanítás egész anyaga, hogy a tanító együtt találja mindazt, a mi a tárgya megértése és megérttetésére szükséges. Bármennyire ellenkezik a modern paedagogia elveivel az ilyenfajta gondoskodás, — mintha föl sem tenné a tanárról, hogy föl tudja kutatni a forrásokat, a honnan a szükséges ismereteket merítheti — a század elején a jezsuita-tanítás hagyományaiból táplálkozó paedagogia nem ütközött meg azon, hogy a tanító kezét ily módon megkössék.

Verseghy elvállalta a megbízást. Ez már méltó volt tehetségéhez és készültségéhez, nem rövidre fogott szabályokat kellett nyújtania, hanem bő és rendszeres ismereteket, nem tekintélyre hivatkozva, hanem bizonyítékokkal támogatni az egyes állításait. Így keletkezett a *Magyar Grammatica arany Nyelv-*

tudomány,¹ Verseghy legkimerítőbb rendszeres magyar nyelv-könyve. Ugyanaz a beosztása, mint eddigi grammatikáinak, különösen a legutóbbi német nyelvűnek, rendszere, sőt az egyes tételei is ugyanazok, de részletesebb, a magyar nyelvet nem az idegen nyelvekhez viszonyítva, hanem önmagában vizsgálja. Beszámol azokról a filozófiai elvekről, a melyek vezetése alatt nyelvtudományát megírta,² a szokott tüzzel fejtegeti a nyelvhelyesség vitás kérdéseit, védi a maga álláspontját és támadja azokat, a kik ellenkező nézeteket vallanak. Sorra előkerülnek azok a tételek, a melyekről Révaival vitatkozott, de most már nem harczol olyan szenvedélyesen, hanem az elhunyt ellenfelet haló porában megtisztelve a személyeskedés látszatát is kerüli, és egészen a tudományos igazság kiderítésén és elhitetésén fáradozik.

Fölhasználja régi érveit, a mint A' tiszta Magyarországban kifejtette, de a polemikus cél helyett a tudományosat tartja szem előtt, úgy hogy ez a munkája eddigi hosszú nyelvtudói pályáján a leghatározottabb, legkiválóbb alkotás. Alapjában, ismételjük, nem új,³ de már Verseghy egész működése olyan volt, hogy a mint fölfogása, tudományos meggyőződése kialakult, innen kezdve lényeges változáson nem ment keresztül. Ismereteinek köre egyre tágult, anyaga szaporodott, e szerint mélyültek, váltak tartalmasabbá nyelvtudományi művei. Szorosabb kapcsolatba hozta a nyelv tényeit, szigorúbb következetességgel állította sorba bizonyítékait, hogy megvédelmezze a nyelvhelyesség kritériumait.

Már a Prolndium, első lépése a nyelvészkedés terén, magában rejtí későbbi tételeinek magvát, a Neuverfasste Ungarische Sprachlehre és A' tiszta Magyarország ezt kifejti, az előbbi rendszerbe állítja, az utóbbi okokkal támogatja, a Magyar Nyelvtudomány végre magába gyűjti mindazt az anyagot, a mit eddig összehordott, egyesíti a rendszeres és okvető nyelvkönyvet. Olyan munkát írt, a mely, ha rendszere nem azon alapon készült is, a melyet a mai fejlettebb tudomány kijelöl, a mondattanin, ha bizonyító érvei nem állják is ki az újabb kritikát, határozott, szabatos beosztásával, logikus bizonyítékaival, példáinak roppant számával és ügyes csoportosításával, az összes rendhagyó alakok pontos, kimerítő felsorolásával, egységes szellemével még mai napig is páratlanul áll a magyar nyelvtudomány terén. Ha még hozzávesszük, hogy a nyelvtudomány műszavait mind lefor-

¹ Magyar Grammatica avagy Nyelvtudomány, melyben a' Hazai Nyelvnek sükeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanítás-renddel mind és pontosan előterjesztetnek. A' Magyar Nemzeti Oskolák számára. Budánn, A' királyi magyar universitás' betűivel. 1821. A szerző neve nélkül, az előszó azonban alá van írva.

² Részletes méltatásuk alább a Felelet tárgyalásánál (XIX. fejezet).

³ Csak a nyelvújításról szóló részletek újak, de ezeket rendszeresebben fejti ki a Feleletében.

dította magyarra, s e fordításai közül igen sok a mai nyelvészet közbirtoka: valóban sajnálhatjuk, hogy az újabb időben nem foglalkoztak e könyvével bővebben.

Van még egy munkája ebből a korból, minden munkái között a legterjedelmesebb, a négy nagy kötetből álló *Analytica*.¹ alkotásai közül a Felelettel együtt szívének legkedvesebb gyermeke, a melyre szeretettel hivatkozik mindannyiszor, ha tudományos vagy művészeti állításainak bővebb kifejtésére utalja az olvasót. A latin nyelven megírt nagy munka a magyar nyelv tudományának majdnem teljes encyclopaediája, nyelvtan, stilisztika, verstan, retorika és poetika, szóval fölöleli azt az egész anyagot, melyen a gimnáziumi oktatás az első grammatikai osztályon kezdve a rhetorok osztályáig végigment. Nem a tanulónak van szánva, hanem inkább az előadó tanárnak, és első sorban a tudomány iránt érdeklődő művelt közönségnek.

Az első két kötet, a munka kisebbik fele, latin nyelven adja azt, a mit már régebben kifejtett magyarul és németül. fontosabb a harmadik kötet, a mely Aesthetika címmel az előbb felsorolt tudományokat tárgyalja, megvetvén számukra a kellő aesthetikai alapot. Verseghy tudományos meggyőződése alapján² a nyelvtan és aesthetika összefüzése szükséges és elmaradhatatlan: a nyelvnek, mint az emberi kultúra legfontosabb eszközének kettős szerepe van, *oktatja az ést és nemesíti a szívet*, a nyelvtudomány tehát két részre válik, a tulajdonképeni nyelvtanra, mely az *értelmes beszéd* törvényeit határozza meg, és az aesthetikára, mely az *érzékeny előadás* követelményeiről számol be, s mint ilyen a retorika és poetika alapja.³

Újra aesthetikával foglalkozik Verseghy, mint egy negyedszázaddal azelőtt, de az akkori rövid értekezések helyett egy hatalmas, több mint ezer lapos munkában. És mégis mennyivel fontosabb hely illeti meg a magyar aesthetikai gondolkodás történetében a pár ívre terjedő értekezéseket, mint ezt a vaskos munkát!

Pedig aesthetikai fölfogása, módszere, dolgozó módja is ugyanaz ebben a művében is. Teljesen a Baumgarten vizsgálódásaira épült Sulzer-féle theoriát fogadja el, átveszi Szerdahelyi aesthetikájának közvetítésével Baumgarten alapvető tételeit, és hozzájuk fűzi Sulzernek a *Theorie der schönen Künste* című művében részletesen kifejtett gondolatait, majdnem szóról szóra

¹ *Analytica Institutionum Linguae Hungaricae. Pars I. Etymologia Linguae Hungaricae. Pars II. Syntaxis linguae Hungaricae. Pars III. Usus aestheticus linguae hungaricae. Cum Appendice de stilo curiali hungarico.* (E függelék nincs hozzacsatolva a műhöz.) Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae. 1816; 1817; 1817: a szerző neve nélkül.

² L. alább a Felelet tárgyalásánál.

³ L. Radnai Rezső, *Aesthetikai törekvések Magyarországon*, 308.

fordítva az eredetit, most is, csakúgy mint 1789-ben.¹ Eredetiség — nem számítva, a mit a rhythmusról és metrumról ír — ép annyira nincs az Analyticá-ban, mint nem volt a museumi cikkekben, de azok a rövid aesthetikai fejtegetések a közszükségből fakadtak, és mivel a mindenfelé olvasott, egyetlen tudományos folyóiratban jelentek meg, nagy hatással voltak az aesthetikai gondolkodás fejlesztésére. Az Analytica ellenben rendszeres aesthetika, mely már latin nyelve miatt is anachronismus. Sokkal kimerítőbb és tudományosabb színvonalon álló, mintsem a magyar közönséget le tudta volna kötni, sokkal nehezebb olvasmány, semhogy a szaktudósokon kívül másokat is érdekelt volna. És volt-e abban az időben nálunk tudós, a ki aesthetikával foglalkozott volna, s ha lett volna is, miért merítsen az a latin fordításból, mikor közkézen forgott a Sulzer eredetije?²

Innen van az, hogy a ki a magyar aesthetikai gondolkodás fejlődését vizsgálja, elismeréssel adózik Verseglynek a Museum-ban megjelent értekezéséért, részletesen foglalkozik ott tolmácsolt elveivel, s csak röviden érinti az Analyticát, bár az előbbieken sincs több eredeti gondolat, bár az utóbbi rendszeres, nagyterjedelmű aesthetika.

Az az érdeme azonban megvan az Analyticának, hogy az idegen eredetű anyagot rendszerbe szedte. Sulzer, a mint tudjuk, lexikonszerűen, betűrendben tárgyalta az aesthetikai fogalmakat, Versegly kivetkőztette őket az esetleges, természetüknek meg nem felelő egymásutánból és szerves kapcsolatba hozta. Ennek a kapcsolatnak a megteremtése olyan érdeme Verseglynek, a melyet nem szabad hallgatással mellőzni. Ebből a szempontból különösen a III. kötet első fele érdekes, azon aesthetikai törvényeknek megállapítása, a melyeken az ékesszólás és a költészet alapul. A második rész, a praktikus alkalmazása e törvényeknek mint retorika és poetika, azért sem kelt annyi figyelmet, mert itt már magától kínálkozott az a természetes egymásután, a melyben a különféle szónoki és költői műveket tárgyalnia kellett, és a közkézen forgó könyvek is nyújtottak útbaigazítást.³ Az aesthetikai alapvetés azonban abban a formában, a mint az Analyticában előttünk áll, az ő rendszerező tevékenységének az eredménye. A Szerdahelyi-féle aesthetika pszichológiai tanításaira támaszkodva, de már Sulzer szellemében, meghatározza a műalkotások kettős célját — mert az aesthetika Sulzer rendszerében is nem a *szép tudománya*, hanem a *művészetek elmélete* —

¹ Nem titkolja el, hogy művének aesthetikai része Sulzer munkáján alapszik, gyakran hivatkozik Sulzer megfelelő fejezeteire, sőt azt is bevallja (pl. III : 34. l.), hogy Sulzer Theorie-je volt majdnem egyetlen forrása.

² Kazinczy is Sulzert küldi Csokonainak ajándékba. L. levelét hozzá 1803 márcz. 3., Kaz. Lev. III : 33.

³ Különösen az iskolai használatra szánt Institutiones Oratoriae és Institutiones Poëticae.

a közvetlent (proximus) és a közvetettet (ultimus), az előbbi a megindításban, az utóbbit az erkölcsi hatásban találja. Ez a fontosabb. A művészetek az által, hogy szívünket a jóra vezetik, s megúttaltatják velünk a rosszat, erkölcsi jellemünk kifejlesztésében a legfontosabb szerepre vannak hivatva. Ezután megállapítja azon eszközöket, melyekkel a műalkotó a kettős hatást eléri, keresi a föltételeit, egyfelől a művészen, másfelől a tárgyban. A költői alkotás subiectív és obiectív törvénycinek részletes kifejtése alkotja a munkának derekát, különösen az utóbbi. A léleknek abban az időben tanított három tehetsége, az ismerés, érzés és akarás szerint, rámutat az aesthetikai erők három forrására, a tökéletességre, szépségre és jóságra, ezekből vezeti le a szépség alaki és tartalmi követeléseit, a három forrás szerint három csoportra osztva. Bőven szól minden aesthetikai fogalomról, megállapítja kimerítően a tartalmukat, pontosan körülvonazza határukat, végtelen finomságú árnyalatokat különböztetve meg mindegyikben.

Egységessé tette ily módon Sulzer szaggatott, rendszertelen munkáját, de részben egyoldalúvá: csak a költészettel, szónoklattal és zenével foglalkozik, a képzőművészetekről egészen hallgat. Mentségére szolgál azonban a célja: csak azon művészeteknek aesthetikáját akarta megírni, a melyeknek eszköze az emberi beszélő szerv.

De, és ez a végzetes hibája az *Analytica aesthetikai* részének, egészen megfeledkezik arról, hogy címül az *Usus aestheticus linguae hungaricae*-t írta. Nemcsak hogy nem nyilatkozik művében magyar szellem, hanem a legkisebb tekintettel sincs a magyar nyelvű műalkotásokra. Mindenütt megtartja Sulzernak a classicus és modern nyugat-európai nyelvek irodalmából vett példáit, azokon fejtegeti a műalkotás szabályait. A magyar irodalmat egészen mellőzi, nem tette meg azt, a mit el lehetett volna tőle várni, nem építette rájuk az aesthetika elméletét. Csak úgy mellékesen, odavetve megemlékezik a saját költői alkotásairól, szerényen kísérleteknek minősítvén őket, ezenkívül egy pár méltató szó Kisfaludy Sándor Hunyadijáról,¹ egy panaszos sóhaj a magyar szatira hangjáról és a magyar kritika durvaságáról:² ez az egész, a mit a magyar szellem kincsházából Sulzer gondolataihoz hozzátoldott.

Van azonban egy eredeti gondolata, és ez az egy valóban rászolgál, hogy külön kiemeljük. Egy merész szó ez a magyar költőkhöz, szokatlan abban az időben, de egy negyedszázad múlva jelszava lesz az új költői nemzedéknek.

A költőnek a nép iránt való kötelességét hangoztatja.

1817-ben hallatszott ez a szó, abban az időben, mikor Kazinczy tekintélye még mindég uralkodott az írói világon, mikor

¹ III : 1017. l.

² III : 791—792. l.

az írók abban találták föladatukat, hogy a nép fölé emelkedve, eszményi gondolatokat válogatott nyelven énekeljenek meg. Verseghy már egyszer Rikótiájában fölemelte tiltakozó szavát az íróknak ezen particularis törekvései ellen, kikelt az »Illiteratum plausum non desidero«-féle nagyhangú, elbizakodott dölyf ellen, most mint elméletíró is megtámadja a népet megvető költőket.

Kazinczy köréről szól az ének. Arról a Kazinczyról, a ki a Tövisék és Virágokban büszkén idézi Roscius színész mondását:

A' te javallásod pór rend. úgymonda, gyalázat:
Mesteri játszásom csak Lovagénak örül.

Kazinczyt támadja, mivel az olyan költőknek, a kik az egész közönséget akarják gyönyörködtetni, lenézően kiáltja oda:

»Engemet a' sokaság ért 's kedvel.« — Pór sereg, erre!
Lőrét árulok 's nyír rizet; édes ital.

A támadásra a szonettek divatja szolgáltatott Verseghynek alkalmat. A szonett a maga kimért, mesterkélts formájával, mely nemcsak a vers alakját szabja meg a legmerevebben, hanem Procrustes ágyba szorítja a tartalmat is, meghatározván a terjedelmet s megkövetelvén az ellentétet, nagyon csábította az írókat arra, hogy a nehéz, a magyar természetnek meg nem felelő formába különös, affektált gondolatokat és érzéseket öntsének, és czikornyás, keresett nyelven énekeljenek. Fölszólal ellene Verseghy, és figyelmezteti a költőket, ne legyen az a törekvésük, hogy a köznyelvtől eltérő, különös »szent« nyelvet teremtsenek, ellenkezőleg, azt tartsák legszentebb hivatásuknak, hogy a népet emeljék magukhoz, a nép körében terjeszszék a kultúrát. Ne rekeszszék ki a népet az aesthetikai műveltségből, hanem ha nincs neki, költészetükkel neveljék arra, hogy megértse őket.

A Rikóti XII. énekének 41. versszaka volt Petőfi-Arany költészetének előhangja, az Analyticának ezen sorai pedig¹ a nép-nemzeti irány programjának első fogalmazása.

¹ »Ne hujusmodi contagio (t. i. a szonettektől megrontott nyelv) vernaculam nostram (t. i. linguam) corrumpat, viros, quibus Hungaricum nomen cordi est, solícite vigilare oportet. Non ea nos vivimus tempora, nec eas mundi plagas incolimus, ubi e vulgari sermone sacra lingua creanda est, quam vulgus non intelligat: imo nobilissimum Poëseos scopum esse, ut ipsum populum humanitatem doceat, in hoc opusculo saepius et adseruimus, et demonstravimus... ac lingua demum, quod summus culturae apex est, viribus aestheticis ita instruenda est, ut semper tamen patria, seu cuivis Hungaro pervia maneat.« III. kötet, 863—864. l.

XVIII.

Verseghy és a nyelvújítási harc.

(Verseghy elkieseredve az írói világ mellőzésén, visszavonul a nyilvános élettől. A nyelvújítási mozgalom. Kazinczy és Verseghy viszonya. Neologusok és orthologusok. Verseghy kibékül a klérussal. Felekezeti elfogultsága. A *Felelet* keletkezése.)

Ez a szorgalmas munkában eltelt hat esztendő, melynek eredménye hat nyelvtudományi munka 12 kötetben, Verseghyt nemcsak egészen abba az irányba terelte, a hova érdeklődése is vonta, a nyelvtudomány terére, hanem mindjobban elvonta az irodalom hangos világától is, úgy, hogy ez is lassanként majdnem egészen megfeledezett személyéről. Neve ugyan közszájon forgott, a kik az ő ortographiai elveit vallották, lassan ként általánosan Verseghyanusoknak nevezettek, s az ypszilonista írásmódot mindjobban egynek vették a Verseghyanismussal, de maga az ember feledésbe merült. Az irodalomban és közéletben egészen Kazinczy szelleme és iránya uralkodott, az ő párthívei, új emberek, kik a kilencvenes évek reform-mozgalmaiban nem vettek részt, most már nem keresték föl a zárkózott, magának élő tudóst, a ki olyan mereven kerüli az ünnepest mesternek, Kazinczynak kegyét, a ki nem hódol és nem tömjéncz. A fiatalok törekvése iránt nincs érzéke, biztatni, bátorítani őket nem tudja, azután eretnek is, üldözi a j-t, s makacs, hajthatatlan.

A másik öregnek, Virág Benedeknek több a becsülete. Szegény az is, és ő sem áradozik föltétlen hódolattal a mesternek, de nem olyan erőszakos, elvei nem olyan szigorúak, jobban is egyeznek a mesterével, és nem lépett értük annyira sorompóba, mint Verseghy. A széphalmi öreg is érdeklődik iránta, a fiatalok tehát nem mulasztják el meglátogatni, hogy hírral szolgáljanak róla Kazinczynak.

Az irodalomban pedig Kazinczyék a vezetők, ők alapítják meg a tudományos közlönyöket, a Tudományos Gyűjteményt és az Erdélyi Múzeumot, ők látják el ismertetésskel a hazai és külföldi folyóiratokat, az utóbbiakat különösen maga Kazinczy és Rumy Károly, irodalmi kérdésekben az

ő akaratok döntő, ellenfeleiket nem ismerik el, és leszorítják mindenütt a térről. Még apró, kicsinyes dolgokban is megérzik a hatásuk. Egyik főemberük, Horvát István, a múzeumhoz kerül örnek: a következmény az, hogy Verseghyt, ezt az érdemes öreg tudóst, nem hívják meg azokra az ünnepekre, melyeket Marczibány István emlékére ülnek. Maga írja egyik levelében: »... valahányszor még ünnepet tartott a Muzeum Marczibány költségére, mindannyiszor földicsekedett vele, hogy a pesti és budai tudós urakat ez ünnepre személyek szerint invitálta. De én egyszer sem voltam olyan szerencsés, hogy akár szóval, akár czédulával invitáltattam volna, a miből azt kellett kihoznom, hogy a Muzeum nem számlál a magyar tudósok közé. Így hát én most is megmaradok e mellett, csak hogy a botot megfordítom és azt declarálom, hogy én viszonttag magamat a pesti magyar tudósok közé számlálni teljességgel nem akarom.«¹

Kétszeresen fáj Verseghynek a mellőzés, nem ismerték el tudósnak, és nem hívták meg Marczibány emlékét megünnepelni. azét a Marczibányét, a ki neki mindég kegyelmes pártfogója volt. Kerülte tehát ő is az irányadó férfiak társaságát, sőt mint ötven évvel később Arany János, ő is szeretett volna egészen elvonulni a világtól, csöndes magányában egészen a tudománynak élni. Idegen volt előtte egészen az újabb gondolkozásmód és a föltörekvő fiatal világ, mely őt nem értette meg, s a melyet ő sem akart megérteni. Nem volt megelégedve vele, de még barátaival sem. Nagy szomorúsággal látta, hogy a mit ő sok évi munka árán épített, nagy tudományú nyelvészeti műveit, el sem olvasták, s ha olvasták is, figyelmeiket nem ragadta meg tanításának lényege, csak egyes föltörlőbb tételein akadtak meg. Elkéseredéssel panaszolja, hogy tudományos kérdésekben rábeszéléssel, kérésekkel iparkodtak őt megtéríteni, nem tudományos okokkal.² Nem említ nevet, de kétségtelen, hogy a szelíd Vitkovicsra céloz, a ki visszaemlékezve régi barátságukra, szerette volna összebékíteni őt a fiatalokkal.

Ugyanczettel a váddal támadja meg ellenfeleit is. Megjegyzéseik kicsinyeskedők, soha sem látnak a fölszínen át a dolog mélyére, nem ismerik vagy nem értik meg munkáit, »csak mocskolódnak, vagy szöges írásokkal furdalják.«³ Így tett Kazinczy is — csak céloz rá, de nevét nem mondja ki — a vezér, a kinek Verseghy ellen »szögezett írása«, a Magyar régiségek és ritkaságok csupa apró orthographiai kérdést tárgyal.⁴

¹ 1821: 27. számú levél a ciszterczita-rend zirczi levéltárában. Idézve Madarász Flóristól, Budapesti Szemle, CII. (1900): 202. l. A személy, a kinek szól, és a kelet nincs idézve.

² Felelet, 118—119. l.

³ U. o. 119. l.

⁴ Így pl. a cs írását (XXXI—XXXIII. és 145—146. l.), az ő-, ű-ét (XXXIII—XXXV.), a helyharározó *n* rag kettőzését (40—41. l.), az *a'*, *e'* jelzést (46—47. l.), a *dgy* és *ggy* vitáját (135. l.) stb.

Az ilyen tudósok számára írjon? Adjon ki újabb, kötetekre menő bizonyosságokat, hogy magát ismét tudós czívakodás veszedelmébe ejtse,¹ és még se legyen reménye győzedelmeskedni, mert az ellenfél nem méltó hozzá, s nem küzd egyenlő fegyverrel? Ellenkezőleg, azzal a váddal illetik, hogy a német nyelv példájára, mely a szász nyelvjárást fogadta el irodalmi nyelvvül, ő meg a maga beszédmódját, a tiszamelléki ejtést, hirdeti a legtisztább magyarságnak s erőnek erejével meg akarja tenni irodalmi nyelvenek. Már Révai elnevezte őt szolnoki nyelvrontónak, most meg a tiszamelléki nyelvjárást elnevezték gúnyból »szolnoki dialektus«-nak.² Föl akarták ingerelni az egész országot Verseggy ellen, ne engedjék a többi vármegyék, hogy egy város zsarnokoskodjék rajtuk. A szolnoki kiejtés vádja csakugyan általános volt, még Kisfaludy Sándor is, lelkes híve, szemére veti,³ pedig egy-két apróbb különösségen kívül tulajdonképen csak abban nyilvánult, hogy a ragokban szerette az *a* és *e* helyett a zártabb *o*, *ö* és *ő*-t.⁴

Ezek a támadások, bár részben csak bizalmas körben hangzottak el s nem is kerültek a nagy közönség elé, nagyon fájtak az öreg tudósnak. Mennyivel szelídebbek voltak, mint Révai és Horvát goromba vitaíratái, és mégis az öreg kor érzékenysége, ingerlékenysége miatt talán még élesebb, metszőbb sebet ütöttek lelkén. Annyira elkedvetlenedett, hogy már-már végleg le akart mondani a tudomány műveléséről, vagy legalább vissza akart térni a régi eljáráshoz, mikor a Proludiumát latin nyelven írta meg.

Volt azonban elhatározásának egy másik oka is, a meginduló és mindjobban diadalmaskodó nyelvújítás. A század eleje óta, mikor a Martinovicš-féle összeesküvésnek utolsó hullámai is elsimultak, és az irodalom a kedvezőtlen politikai viszonyok ellenére is gyors fejlődésnek indult, a XVIII. század nyelvújító törekvései újra föléledtek. A nyelvújítás okára és szükségességére elég itt rámutatnunk, annyira ismeretesek. A mozgalom egyenes következménye a magyar művelődés és tudomány fejlődésének. A megszaporodott fogalmakat, az új gondolatokat, az elfinomodott érzelmeket a régi, nehézkes nyelven szabatosan és mégis könnyedséggel, világosan és mégis röviden kifejezni *nem lehetett*, pedig ki *kellett* őket fejezni: íme a nyelvújítás megszületésének oka és egyszersmind magyarázata.

Verseggy azonban, ép úgy mint volt ellenfele, Révai, bár érezték a nyelv bővítésének szükségességét, nem akarták elismerni, hogy az újabb nyelvújító törekvések jó irányban haladnak, mindketten elítélték a szókinés megújításának gondolatát. Pedig

¹ Felelet, 119. l.

² U. o. 208. l.

³ Levele Ruszek apáthoz. 1816 ápr. 17. Megjelent Kisfaludy S. összes műveiben (Angyal kiadása) 280—292. l.

⁴ Pl. *váratok, kezemét, ökölt*.

nagy különbség volt a XVIII. század végének és a XIX. század elejének újítása között: akkor, művészi ízlés nélkül szűkölködő, fegyelmezetlen agyú férfiak vetik magukat az új feladatra, a kik jót akarnak ugyan, de merészségükben csak rontanak, most az új század nyelvújítói nemcsak ízlésben és fegyelmezettségben, hanem képzettségben és nyelvérzékben is meghaladják a régieket. A fiatalok mind az új táborba sorakoznak. Lelkesedésük nagy az eszméért, hiszen fiatalos tüzüket minden új gondolat heves lángra lobbantja, a nyelvújításban a haladás egy újabb nyilvánulását látják, és mivel minden téren a haladás barátai, egybekapcsolják a társadalmi, politikai és irodalmi haladó eszméket a nyelv haladásával, újításával: a két cél, a nyelvnek és a nemzetnek regenerálása, szoros egységbe fonódik.

Ezzel megindul a nagy küzdelem, a nyelvújítási harc, a fiatalok harca az öregekkel. Valójában praktikus célú folyamat volt. Az első összecsapások barátságos beszélgetéseken, bizalmas, levélbeli közléseken kívül csak heves, gúnyos csipkedéseken vagy szúrásokban nyilatkoztak, tudományos vitatkozásnak nem lettek alapjává, magának a törekvésnek elméleti kifejtésére egyik fél sem gondolt. Mikor a nyelvújító mozgalom nagyobb hullámokat kezdett vetni, a század elején, maguk az elméletírók nem is sejtették, milyen hatalmas hullámzássá dagasztja majd a vitatkozás szele. Érdekes adat és jellemző a viszonyok zavaros voltára, hogy a kor három elméletírója — kettő közülük erős barátja a későbbi nyelvújításnak — 1806-ban egyértelműleg ellene nyilatkoznak. Pánczél Pál figyelmeztet az új szók alkotásának veszedelmére, óvatosságra int, mert különben majd panaszkodhatunk »a' sok idéetlen és szenvedhetetlen ujj szók miatt, mint meg annyi Afrikai csudák miatt, mellyekkel némelyek igen sietett, és éretlen buzgóságból tiszta nyelvünket meg kezdték fertéztetni; a' melly faragott és majmolt szóknál nagyobb ellensége nyelvünknek nem is lehet.«¹ Kis János ajánlja ugyan az elavult szók följújtását és a tájszók használatát, sőt az új szók szükségességét is vitatja, de szavaiból minduntalan kiérzik a kétség, aggodalommal nézi őket, és szívesebben látná, ha helyettük az idegen nyelvek szavait vennők át.² A harmadik, Teleki László gróf, kész veszedelemnek tartja az új divatot »az ujj szóknak nem Magyar módon való teremtese annyira elfogta Hazámfiainak részét, hogy némelyeknek ujjabb derék munkáikat, a' legjobb Magyaroknak is különös a'hoz való szótár nélkül alig lehet megérteni, és hogy ha ennek a' Magyar Publicum részéről illendő gát nem vettetik, ma holnap e' mi szegény magyar nyelvünk régi formájából egészen kijön.«³

¹ A' magyar nyelvnek állapotjáról. Pest, 1806. 46. l.

² A magyar nyelvnek mostani állapotjáról. Pest, 1806. 86—91. l.

³ A magyar nyelv elmozdításáról. Pest, 1806. 156. lap.

Innen kezdve majd tíz évig a nyelvújítási harc csak apró, esetleges összeütközéseknek láncolata volt, melynek szereit laikus írók fűzték egymásba, nem a tudományukra, hanem az érzékükre támaszkodva, de annál nagyobb szenvedélylyel, annál gorombábban. Az elméleti fejtegetések olyan apró kérdések vitatásával indultak meg újra, hogyan fejezzük ki a *frappans*-t magyarul, *rezzentő*, *döbhentő* vagy *föltetsző* közelíti-e meg az értelmet? ¹ Ilyen kérdések foglalkoztatták őket, a melyekhez érzék valóban kellett, de tudományos képzettség annál kevesebb. A mi szó az újításról esett, az mind közvetlenül gyakorlati kérdések körül forgott. Az egész mozgalomnak találó képe a Mondolat és Szemere-Kölcsény Felelete: sok tűz, szenvedélyes gúny, sok példa, de semmi elmélet.

Az írók maguk pedig újítanak, nagy buzgalommal és mohón. A puristák, így nevezték el őket magyarosító, nyelvtisztító törekvéseikért, minden föltűnőbb idegen szót számkivetni akartak a magyar nyelvből, pusztán a magyar nyelv kialakult vagy ezután megalakítandó szókincsével akarták kifejezni a gondolataikat, még ezeknek legfinomabb árnyalatát is. A finnyásabb ízlésű írók ezenkívül az idegen nyelvek kifejezésmódjait is át akarták ültetni magyarba, hogy a nyelv ne csak a szók, hanem a szólások tolmácsolására is alkalmas legyen. A merész föladatot egyszerűre akarták végrehajtani, nem csoda tehát, hogy »fűhöz-fához kapkodván, többet rontottak, hogysen építettek«. ² Rövid pár év alatt tömérdek új szó került forgalomba, egészen ellepték a nyelvet, gyökérelvonás, képzés és összetétel által a magyar szókincsnek igen nagy részét egészen fölfrissítették. Határozott elvek, egységes terv nem vezette a puristákat a szófaragásban, mindenki önkényét követte, s csak a bátorság választotta el őket egymástól, a melylyel újítottak. Egymásnak ellentmondó jelenségekben sem volt hiány, különböző módon próbálták ugyanazt a fogalmat megmagyarosítani, úgy hogy méltán fakad ki Verseghy: »Állyon bár elő a' tudományokban járatos ifiú vagy meglett Magyarok közül akárki és vallyá meg igaz lelkére, ha érti-e tökéletesen az *Új-Magyar* könyveket?« ³

Mint rendesen történni szokott, az újítók heve a túlbuzgóságig fokozódott. Annyira meg voltak győződve az újítás szükségességéről és törekvésük célravezetőségéről, hogy minden conservatív irányú mozgalmat szigorúan elítéltek és nevetségessé tettek, »a' sok újítónak majdnem hársártos pattogásai miatt régi nyelvén írni és beszélni már allig merésznel az ember, veteke-déseik és fonákul fordult munkálkodásaik miatt pedig sütkéren

¹ Dessewffy József gróf irodalmi hagyományai, II : 298., 310. és 322. l.

² Verseghy Felelet-e 1. l.

³ U. o. 2. l. V. ö. Teleki grófnak föntebb (323. l.) idézett szavaival.

művelt és valóban csinos nyelvhez semmikép sem juthat«, írja Verseghy kis túlzással, de erős hittel szavainak igazságában.¹

Azt hitte, hogy a régi embereknek ideje lejárt, és komolyan lemondott írói terveiről, a helytartó-tanács azonban, mikor eleinte latin, majd később magyar nyelvű könyvek írásával megbízta, kiragadta őt csöndes elkeseredéséből. Így nem következett be, a mire Verseghy fájó szívvel ugyan, de elszánta magát, hogy az irodalmat egészen átengedje az új iránynak, Kazinczyéknak.

Kazinczy!

Hányszor találkoztunk már nevével ezen életrajz fonalán! A ki a följúulás korának irodalmával foglalkozik, nemcsak lépten-nyomon érzi ennek a nagy embernek közelségét, hanem minél mélyebben merül el tárgyába, annál inkább látja, hogy az egész korszaknak, 1772-től 1820-ig, ő volt a középpontja. Bármilyen a véleményünk róla mint emberről és mint íróról, az kétségtelen, hogy ezen hosszú időszak alatt minden irodalmi tevékenység gyöngébb vagy erősebb szálakkal, de oda van kapcsolva az ő személyéhez. Minden új eszme, még ha nem tőle indul is ki, ő benne talál legbuzgóbb pártfogójára, az irodalom minden terén, még ha cselekvőleg nem működött is, az ő szava jelöl irányt, a legkülönbözőbb irodalmi tevékenységek, a színműírás, aesthetika, műfordítás, kritika, költészet, nyelvújítás, mind megérik szellemének hatását. Mint valami irodalmi dictator intézi az egész irodalom sorsát, nem zajjal, erőszakkal, hanem bizalmasan, föltűnés nélkül. Szeretetreméltó egyénisége, minden iránt fogékony és gyors fölfogású esze, könnyen hevülő szíve, az általános emberinél nagyobb hiúsága vezető szerepre szánták, mozgékonyága, expansív természet, kitartása, mely még aránytalan fáradalmak elviselésétől sem irtózott, hogy a legcsekélyebb eredményt elérje, egyenesen az agitációra születtek. »Irodalmi agitator« volt a szó legnemesebb értelmében, a ki kiterjedt ismerettségével, egyéniségének varázsával, óriási levelezésével az egész korszak legjelentősebb személyisége. Az irodalom életében nincs korszak, mely annyira egy ember nevéhez fűződne, mint ez, nincs korszak, a melynek olyan korlátlanul uralkodó vezére lett volna, mint »Kazinczy kor«-ának.

Kazinczyval és követőivel találta magát szemben Verseghy. Nem először. Ha Verseghy megnyeri Kazinczy vonzalmát és kegyét, ha sorsát összefűzi Kazinczyével: egészen másként alakult volna sorsa, sokkal több tisztelet és szeretet jutott volna neki osztályrészul. Nem is került volna sok fáradságába. Csak a hízésghez nem szokott ajkát kellett volna simább, kedvesebb beszédre erőltetni, csak az átkos *y*-t kellett volna a szelíd *j* kedvéért megtagadni, és ő is beletartozott volna a hatalmas udvarba, Vitkovicssal, Horvát Istvánnal, Szemerével, Kölcsyvel, Kis Jánossal és Berzsenyivel együtt. De nem tette. Viszonyukat nem kell rész-

¹ U. o. 2. l.

letesebben rajzolnom, pótolják a szókat azok a tettek, melyekre ezen életrajz folyamán rámutattam. Az a pár vonás is, a melylyel a képet most kiegészítem, csak teljesebbé teszi, nem teljessé: egyoldalú forrásokból kell merítenem, majdnem egészen Kazinczy nyilatkozataira és tetteire vagyunk utalva, mert Verseghy a maga tartózkodó természetével alig adta egyszer-kétszer jelét Kazinczy iránti érzelmeinek.

Olyan a kettőjük pályafutása, mint két egyenes, a melyek egy támadó pontból kiindulva mind jobban távolodnak egymástól, hogy sohase találkozzanak. A Kassai Museumban kezdték pályafutásukat, de rögtön elvált útjuk, a mint Verseghy Batsányihoz csatlakozott. Még inkább elidegenítette őket egymástól költészetüknek eltérő iránya. Kazinczy hideg classicismusával rikító ellentétet alkotott Verseghynek nem olyan finom, kevésbé csiszolt és sentimentalismusa ellenére is erősen realisan színezett költészete. Kazinczy semmitől sem irtózott jobban, mint a nyers valótól, ez pedig hányszor kicsillant Verseghy költeményeiből, még az ideális mez alól is. Még a közös szenvedés a börtönben is csak látszólag fűzte össze szívüket, a mily igazán vonzódott ekkor Verseghy Kazinczyhoz, olyan kevésbé volt őszinte Kazinczy szeretete. Egyáltalán, a mennyire a kevés adatból következtetni lehet, Verseghy egészen 1810-ig mindég tisztelettel és szeretettel gondolt Kazinczyra. Mikor kiszabadul brünni börtönéből, az első, a kit levéllel fölkeres, az ő »kedves, édes Kazinczyja«, kiönti előtte szívét, elpanaszolja, mint hű barátának, nyomorúságát, eldicsekszik munkásságával.¹ Bármennyire ellentétes volt is egész irányuk, ez nem befolyásolta ítéletét, Kazinczyt egyaránt becsülte mint embert és mint litteratort. Hogy igazi barátság még sem szövődött köztük, annak talán az volt az oka, hogy Kazinczy nem volt ilyen türelmes Verseghy fölfogása iránt, s Verseghy az ellenkező természetük okozta disharmoniát nem akarta alakoskodással megszüntetni.

Kazinczy sokáig csak a legbizalmasabb barátainak beszélt őszintén Verseghyről, sőt eleinte még velük szemben is dicsérte szenvedésének társát, de 1806-ban Révai indiscretiója föltárta a világ előtt Kazinczy érzelmeit. Arra a levelére célzok, melyet Révainak írt,² midőn a két nyelvtudós harcza a legmagasabbra csapott. Révainak ír és egészen bizalmasan, kiönti tehát szívét teljesen. Nem tagadja, hogy Verseghy szeretetre és sajnálatra méltó ember, szorgalmas, derék munkás, a kit a sors kegyetlenül sújtott, de mint író »kellem nélkül szűkölködő, rögzös beszédű«, mint grammatikus »tökéletesen megromlott fejű«. Szemlét tart egész irodalmi működésén: magyarsága élvezhetetlen, versei között

¹ 1803 nov. 29-ről, az Akadémia kéziratfárában: Tört. 4^o. 15 csomó 4—7. sz.

² 1806 aug. 5. Megjelent Kaz. Lev. IV: 252—254. l.

van egy-két szép mű, de általában olyan rozsak, olyan »izetlenek«, hogy később visszatérni börtönébe, mintsem még egyszer elolvasa őket, nyelvészeti munkáival, polemiájával neveltségessé tette magát.

A kegyetlen és igazságtalan levél óriási föltűnést keltett; azok az írók, kik Verseghyt becsülték, fölháborodtak, sőt Kisfaludy Sándorra annyira hatott, hogy Kazinczyval megszakított minden érintkezést. »Hogy Verseghyvel úgy bánhatott Kazinczy, a' mint bánt, és tudva vagyon, (talán, hogy Révaynak kedvét keresse?) azért vontam én magamat vissza Kazinczytól; azért szakasztottam félbe véle kezdett levelezésemet; noha volt ideje, hogy Kazinczynak egy levelét — sokért nem adtam volna«. ¹ Verseghy lelkét is egészen megzavarta a kíméletlen támadás, még évek múlva is érzi a tövis szúrását, de egyelőre tűrte szótlanul. ²

Pár évvel később Kazinczy a maga szokott modorában megbírált Verseghy Aglája című dalos könyvét az *Annalen der Literatur und Kunst*-ban. ³ Elismerte, hogy vannak benne költői szépségek, de megírja, hogy »Edles mit Unedlem, Schönes mit nicht Schöнем gepaart« található költészetében; szemére veti, hogy elbeszélései sikamlósak és visszataszítják az olvasót. Grammatikai álláspontjáról lenéző hangon jelenti ki: »wird allgemein als schlecht erkannt« Verseghynek fölindult ugyan költői és tudományos érzékenysége, különösen a bírálat végső akkordja fájt neki »Herr V. führte seinen ärgerlichen Streit mit dem seeligen Révai mit Bitterkeit und *Ununstündigkeit*«, de megint nem felelt.

Majd a Magyar régiségek és ritkaságokban fordult Kazinczy Verseghy ellen.

A támadó fél mindég Kazinczy volt, a ki bizalmasan, barátaihoz intézett leveleiben is gyakran kimutatta kicsinylését Verseghyvel szemben. Verseghy sohasem lépett föl Kazinczy ellen,

¹ Levele Ruszek apáthoz, 1816 ápr. 17. Kisfaludy S. minden munkái (Angyal kiadása). VIII: 285. l.

² Fölszisszent ugyan a kínos csapásra, de Kazinczy nem vette észre. Az Aglája 110. lapján olvasható a következő költemény. (Egy goromba Poétára.)

Szabad dühökkel ostromolta
sok régi bárdus honnya' népeit;
azért nevezte a' gorombát
bárdusnak ó Romában a' deák.
Te tűrhetetlen büszkeséggel
megmardosod legjobb barátidot.
Tiéd tehát a' zöld borostyány;
te vagy bizonynal a' mi bárdusunk.

Kazinczy az *Annalen*-ben (l. alább) hibáztatja e verset, mert mindenki ráismer az eredetijére, csakhogy ő, a mint Vitkovicshez írt levele (1809 nov. 10. *Kaz. Lev.* VII: 47. l.) bizonyítja, azt hitte, hogy e goromba poeta Batsányi.

³ 1809 jún. füzet (I: 262—264. l.). A bírálat különben aránylag, Kazinczytól, elég obiektiv és méltányoló, csak abban a korban tetszett túlságosan élesnek. Annyi igaz, hogy bár van benne méltányolás, mégis goromba.

minden bántalmat eltűrt hangos szó nélkül, szíve nem tudott haragot tartani, mindég kész volt elfelejteni, mit tett ellene Kazinczy. Tisztelte benne és szerette a nagy litteratort.

— Édes Miskám! — mondta egyszer Vitkovicsnak — Kazinczyt egy sem szerette inkább nálamnál. Adgyon számot Isten 's ember előtt, a' ki szoros barátságunkat felforgatta.

Vitkovics megragadta az alkalmat, hogy régi és új barátját megbékítse egymással, s Verseghy, ki annyiszor tapasztalta Kazinczy állhatatlanságát, annyiszor érezte szűró töviseit, kész volt a békére. Megmondta nyíltan Vitkovicsnak, és fölhatalmazta, hogy szavait írja meg Széphalomra: ő neki még most is nagyon fáj Kazinczy-nak Révaihoz írt levele — hozzátehetné volna: és az Annalenben megjelent bírálata — de bármilyen méltatlanság esett is rajta, ez nem változtatja meg azt az elismerő véleményt, melylyel Kazinczy iránt viseltetett. »... köszönti őt 's kívánnya egyenes szívvel, hogy élyen még soká a' Magyar Litteraturának, melyben való járatosságát megösméri, szép izlését imádgya, fáradságít tiszteli.«¹ Vitkovics sietett közölni ezt a nagy lélekre valló dicséretet Kazinczyval, de a széphalmi mestert nem hatották meg a hízelt szavak. A nyujtott békejobbot nem fogadta el, nem tett róla említést, meg sem köszönte. Verseghy iránti ellenszenvből-e, vagy restellte a maga viselkedését és Verseghyét a megbántás után, nem tudni, de tény, hogy a kibékülés rajta mult.

Ez még 1810-ben történt. Ezután Kazinczy egyre mélyebbre ásta az árkot, mely őket elválasztotta, úgy hogy a kibékülés innen kezdve már teljesen lehetetlenné vált. 1811-ben következtek a Tövises és Virágok, melyek nem irányultak Verseghy ellen, lehet hogy Kazinczy nem is gondolt reá, midőn egyik-másik epigrammáját megírta, de Verseghy egy-két tövis szúrását mégis érezte. Már a Prózai és poétai szóllás, A' két természet gúnyos nyilai azon aesthetikusok ellen, a kik a természetutánzás elvét hirdetik, sebet ütöttek Verseghyn is, ő is közéjük tartozott, a Szokott és Szokatlan pedig mintha épen ő róla szólna:

Berki szokottat imád. Nekem az kecses a' mi szokatlan;

'S kényesbb vagy makacsult izletem úznak örül.

A' mit Berki szeret, megavulttá válhat; az újért

Hamvamat a' Maradék áldani fogja, tudom.

Ugyanabban az esztendőben jelent meg epistolája »Vitkovics-hoz«, mely szintén a maradiak ellen irányulván, egy-két helyén úgy hangzik, mintha Verseghyre vonatkoznék és Högyész Högyész Máté² egynémely állítását meg épen bátran elmondhatta volna Verseghy, pl.

¹ Vitkovics levele Kazinczyhoz, 1810 júl. 13. Kaz. Lev. VIII: 13.

² Az epistola Kazinczy találkozását beszéli el egy műveletlen, magyar úri költővel, Högyész Mátéval.

Magyarnak én azt ismerem, 's csak azt,
 Ki . . . új szót nem farag,
 De a' régít érti 's tiszteli a' szokást.

Végül az utolsó mező, a hol szemben találták egymást, a nyelvújítás volt. A nyelv volt mindkettőjük legföltettebb kincse, a nyelvtudomány az a tér, a hol mind a ketten maguknak kívánták a döntő szót, Verseghy mint nyelvtudós, Kazinczy mint nyelv-művész; az majd harmincz évi tudományos működésére, ez kényes ízlésére és finom fülére hivatkozott, az a tudománynak és szokásnak, ez a szépségnek és az érzéknek követelte az »arbitrium, ius et norma loquendi«-t. Nem csaptak e téren nyíltan össze, és mégis itt volt a legelesebb a harc, ez tette teljessé a szakadást.

Verseghy egyre hirdette, s később Feleletében bizonyítékokkal is támogatta azt az elméletét, hogy a nyelvújításra szükség nincs, újonnan alkotott szók helyett használjuk inkább a meghonosodott idegeneket. Kazinczy pedig elméletben és gyakorlatban egyaránt nemcsak az új szók alkotása mellett küzdött, hanem még az idegen nyelvekből is vett át nagy számmal szokat, s kinevelte azokat, a kik ezt a törekvését ellenzik, s nem akarják a magyar nyelvbe befogadni az ő kedves német és francia szavait, a *grammatisch correct*-et és *pantonimisch*-t, az *applaudiroz*-t és *ridicule*-t stb., a melyeken Kisfaludy Sándor annyira megütközött,¹ a *Genie*-t és *sancionál*-t, »a mit a gyenge fül olvasó nem ért meg«.²

Ekkor, a 10-es évek elején, már Kazinczy tudatos nyelv-újító. Nem elméleti alapon ugyan, de a gyakorlatban mind jobban belemerül a nyelv szókincsének és fordulatainak bővítésébe. A két irány, a neologusoké és a conservativoké, mind jobban kialakul, elkülönül egymástól, a nyelvújítás kérdése mind magasabb választófallá emelkedik a két irány hívei között, és a tudományos küzdelem átkerül társadalmi térre is. A nyelvújítók táborá megszakítja az összeköttetést a maradiakkal, Verseghy, a kit a conservativok fejének kezdenek tartani, lassanként magára marad, volt barátai, a kiket pártállásuk Kazinczyhoz vont, elidegenednek tőle, maga Vitkovics is, Verseghynek legragaszzkodóbb híve.

Az irodalom vezérétől megtagadva, barátaitól elhagyva Verseghy még jobban visszavonul a maga lelki világába; a mit Kazinczy egyre megisméltőző támadásai nem tudtak elérni, legföllebb csak az alapot vetették meg hozzá, azt egy-két esztendei elhagyottság, a mellőzésen érzett keserűség, a csalódás barátaiban hamar megérlelték: most már ő is szembehelezkedik Kazinczy körével, úgy tekinti őket, mint ellenségeit. Ellenfelek voltak azelőtt is, mindég, de legalább Verseghy az ellentétes költői és

¹ Levele Ruszek apáthoz. 1816 jún. 3-án. Minden munkái (Angyal kiad.) VIII: 303.

² Tövises és Virágok, Purismusz, 14. l.

tudományos fölfogást nem tartotta elég erős oknak arra, hogy Kazinczy ellen forduljon, az író el tudta választani az embertől. A nyelvújítás okozta irodalmi szakadás s a nyomában járó elhagyatottság megváltoztatta a helyzetet, Verseggy Kazinczyt tette felelőssé az irodalmi és társadalmi mellőzéséért, és őt, a kit eddig csak irodalmi ellenfelének tartott, ezután személyes ellen-ségének is tekintette.

Abban az időben, mikor Verseggy lelkében ez az érzelmi változás végbement, megjelent visszahatásként a Tövisék és Virágokra, meg a Vitkovicshoz írt epistolára a Mondolat, a nyelvújítás ellenségeinek leghatalmasabb gúnyírata a szófaragás ellen. A Mondolat és Kazinczyék körének Felelete döntő fontosságú a nyelvújítás történetében: ekkor lett igazán tudatossá a harcz, a küzdő felek érezni kezdték, hogy a fölszínen tomboló vihar megrendíti mélyen lent is a vizeket. A XVIII. század végéről való támadások, a milyenek voltak a Magyar Musa 1787-i, a Debreczeni Grammatika és a Magyar Merkurius 1795-i, Pethe Ferencz 1796-i¹ rövid kitörései az új szók ellen és a XIX. század szerényhangú intelmei, meg kéziratban keringő vagy nyomtatásban is megjelent gúnyos pasquilljai után — pl. Máté-Szalkai Högyész Máté válasza, Lácza Szabó József goromba szidalmái² — a Mondolat az első, messze elhallatszó szózat az újítás ellen. Nincs benne gorombaság és sértés, bármennyire vádolta is ezzel Kazinczy és köre, sőt a címlapot kivéve, még bele sem lehet magyarázni, azonban annál több az éles, metsző gúny a nyelvújítók, első sorban vezérük, Kazinczy, ellen. A szerző, Szentgyörgyi, illetőleg Somogyi, a nyakatekert, merész és törvénytelen származású új szókból igen változatos tartalmú könyvet állít össze, melynek éle félreérthetetlenül a széphalmi mester ellen fordul. Olyan ügyesen kereste össze a nyelvújítók legképtelenebb szavait, s ezen érthetetlen szavakba olyan mulattató tartalmat tudott önteni, hogy a megtámadott fél haragja nem ismert határt, a közönségnek kevésbé érdekelt, nem író fele pedig jót nevetett rajta, és mint minden jókedvű ember, hálás volt az iránt, a ki megneveltette — igazat adott a gáncsolóknak.

Az orthologus tábor diadallal ünnepelte a Mondolatot, különösen a conservativok két hadiszállása, a Dunántúl és Debreczen.³ Az örvendezők között volt Verseggy is. Három évvel előbb még fájt volna neki, hogy Kazinczyt annyira kigúnyolják, egy rangra süllyesztik Vandzával, Folnesicscsal, Pethével, a tehetőségten és ízléstelen nyelvújítókkal, most azonban nem titkolhatja örömét leveleiben,⁴ sőt még kinyomtatott munkáiban is

¹ Szól róluk Szily Kálmán, Irodalomtört. Közl. 1901: 182—188. l.

² Közli Balassa József, a Mondolat kiadásában 100—109. l.

³ L. Balassa i. m. 25. l.

⁴ 1820. 36. sz. levél. Idézi Madarász, Verseggy és a nyelvújítás, Budapesti Szemle CII (1900): 53. l.

dicséri a Mondolat »áldott lelkű«, »friss eszű« szerzőjét, a kit »Clarissimus auctor«-nak nevez, s magát a Mondolatot mint az ő törekvéseinek igazolását üdvözli.¹ Gyakran utal rá, kiemeli, hogy egy úton haladnak², és mindég a legnagyobb elismeréssel adózik neki.³

Nyíltan azonban még ekkor sem emelte föl szavát Kazinczy ellen; gyönyörűséggel olvasta a Mondolatot, de arra nem vitte a lelke, hogy fölbátorodva Somogyiék támadásán, ő is közójük álljon, és segítsen nekik Kazinczyt gúnyolni. Ha érzelmei megváltoztak is, erről a változásról közvetlenül nem vett a világ tudomást, a mint eddig, ezentúl is került Kazinczy nevének említését, sőt ha nem érezte magát egészen bizalmasan, ha nem volt hű baráti körben, mindég bizonyos tisztelettel szólott felőle, mint pl. még 1821-ben is, mikor Majláth gróf látogatta meg, és beszéd közben így szólt hozzá:

— Én Kazinczynak szíves barátja vagyok, és tőle hallottam, hogy a magyar nyelvre nézve két felekezet van az országban és hogy az egyiknek fővezére maga Kazinczy, a másiknak pedig Tisztelendő úr!

— Ez én előttem újság! felelt Verseghy, de ha Kazinczy magát fővezérnek tette, engemet annak ne tegyen, minekelőtte tőlem nem tudja, ha ő ellene a fővezérséget föl méltóztatom-e vállalni, vagy sem.

— Én az egész dolognál csak historikus akarok lenni. Kazinczy nekem írásban adta az okokat, melyekre ő felekezetét építi. Ezt kérem Tisztelendő úrtól is!

— Szívesen, szólt Verseghy, és előkereste a már akkor kész Feleletének egy példányát:

— Én meg okaimat nyomtatásban adom Nagyságodnak ajándécul.⁴

Verseghy olyan tartózkodó Kazinczyval szemben, annyira óvakodik az ellenségeskedésnek még a látszatától is, hogy nem akar vele szemben vezéri szerepre vállalkozni. Nem is volt ő az orthologiának igazi vezére, olyan, a milyennek Kazinczyt tekintették az újítók, az újítás ellenségeivel nem volt közvetlen kapcsolatban, nagy részüket nem is ismerte, s tartózkodó modorával nem adott alkalmat ismeretség kötésére. Az irodalmi agitációhoz nem volt semmi kedve, nem levelezett, nem szította a harczot, megelégedett azzal, hogy elméletét a tudományban hirdesse. Egy szóval ő nem volt intéző lelke a védelemnek, a mit írt, azt nem

¹ »... quod ego in Tiszta Magyarság dudum praedixeram . . . Mondolat denique demonstravit«. *Analytica*, II: 443.

² *Pl. Magyar Grammatica*, 61. l.

³ *Epitome Institutionum Grammaticarum* I: 72. l.

⁴ Az egész beszélgetés lefolyását Verseghy megírta egy levelében. (Zirczi apátsági könyvtár. V. levelei 1821. 7. sz. l.) Közli Madarász i. értékezésében. I. h. 53. l.

megbízásból, nem egy hatalmas tábor riadójaként írta, hanem mint megfontolt, alapos tudományt.

Voltak párthívei, mint Takács, vagy Pápay, az ő elveit vallotta Kisfaludy Sándor is, a ki mint conservatív magyar nemes nem tudományos, hanem nemzeti szempontból fordult Kazinczyék ellen. Verseghyt tisztelte és szerette, nyíltan hangoztatta, hogy Verseghyt mesterének tartja, ő tanította meg a iambusokkal bánni¹, s a magyarsága is sokat köszön Verseghynek.² Azon híres levelekben, melyeket Kazinczy ellen Ruszek apátnak írt, lépten-nyomon találkozunk Verseghy névvel, mindenütt a legnagyobb tisztelettel és méltánylással említve.

Ez volt azonban az irodalomban az egyetlen hang, a mely Verseghy dicsőségét hirdette, csak Kisfaludy vallotta magát párt-hívének, és ez is csak olyan irodalmi, ha szabad így szólani, elméleti barátság volt. A többiek mind sokkal kisebb szerepet játszottak az irodalmi életben, mintsem szavuk túl tudta volna harsogni a fiatalok csatakiáltását, jelentéktelen, apró emberek voltak, a tudomány terén olyan járatlanok, hogy valószínűleg nem is ismerték Verseghy munkásságát. Sem irodalmi, sem személyes kapcsok nem fűzték őket össze, egy úton haladtak, de nem együtt, s csak az ellenfél szemében alkottak zárt csatasort. Az ő írásaikban nem akadunk Verseghy névére. Kazinczyék voltak azok, a kik érezték, hogy az egész conservatív iránynak csak két kiváló képviselője van, az egyik Verseghy, a tudós, a másik Kisfaludy, a költő. Tudták azt is, hogy egyedül Verseghy az, a kinek elméleti készültsége meghaladja az övékét, természetes volt tehát, hogy őt tekintették az egész mozgalom fejének, s magát a mozgalmat elnevezték »Verseghyanismus«-nak.³

Pedig a nyelvújítási harc ezentúl is, sőt még inkább, Verseghy nélkül folyt le, s maga a »vezér«, a ki Kazinczyék szerint a nyelvújítás ellen támadó írók táborán uralkodott, a mint főntebb jellemeztük helyzetét, valójában elhagyott, magára maradt öreg ember volt. Nem szűnt meg izgatni az újítás ellen, de hatalmas, komoly munkákba fektette okoskodását, úgy hogy zsavára még állítólagos hívei sem hallgattak.

De volt egy kör, a mely Verseghy érdemeit elismerte: a katolikus papság. Mikor mindenki elhagyta, s az irodalmi élet közepett egyedül, elszigetelve állott, hozzásietett és magához ölelte a klérus, elismerte, ha nem is vezérének, legalább legtekintélyesebb, legtudósabb tagjának. Verseghy eddig nem volt igazi pap, hivatást nem érzett magasztos pályájához, hajlama, tanulmányai, fölfogása meg épen új és új összeütközésekbe sodorták. Háromszor

¹ Levele Ruszek apáthoz. 1816 ápr. 17. Összes művei (Angyal kiadása) VIII: 291. l.

² U. o. 285. l.

³ Pápay Kazinczyhoz. 1821 júl. 20. Akadémiai kéziratár. Idézi Badics. Irodalomtörténeti Közlemények, 1897. 394.

volt már azon a ponton, hogy diadalmaskodik világias természetén, de mind a háromszor legyőzhetetlen akadályokra talált: 1786-ban József császár, 1788-ban betegeskedése, 1804-ben a király vetett gátat törekvéseinek, nagy hasznára az irodalomnak, de nagy kárára az egyháznak, mely kitűnő prédikátort és nagy tehetségű lelkészt veszített benne.

A 10-es évek közepén megbékült az egyházzal és az egyházi férfiakkal. A ki azelőtt annyiszor állott velük szemben, hol mint támadó, hol mint megtámadott fél, ekkor fegyveres társukká, hű szövetségesükké válik. Mi okozta ezt a változást, ki tette a kezdő lépést, az egyháziak-e vagy Verseghy, ki volt a közvetítő, nem tudjuk, talán Ságghy Ferencz, a ki egyformán jó viszonyban volt Verseghyvel és a katolikus papsággal. Csak annyit látunk, hogy az elhatározó lépés szoros kapcsolatban van azzal a mellőzéssel, melyet az irodalmi férfiak részéről tapasztalt. A mint fokozatosan elidegenedik Kazinczytól és pesti barátaitól, akként fűződik szorosabbra a kötelék, mely őt régi hivatásának társaihoz vonja. s Verseghy ezután a katolikus klérus azon tagjaival volt legszívesebb viszonyban, a kik a nyelvújítás legnagyobb ellenségei voltak, a veszprémiekkal. Valószínűleg Veszprém nyerte meg őt a katolikus eszméknek abban az időben, mikor a nyelvújítás hullámai legmagasabbra csaptak, a Mondolat és Felelet idejében. Ha baráti kapcsolat tudott széttegni a harcz, tudott talán újakat is kovácsolni, s a veszprémiek a maguk Kazinczy és nyelvújítás elleni küzdelmeikben nem keresték-e Verseghy barátságát, a ki budai magányában szintén Kazinczy és a nyelvújítás ellen küzdött? Megkönnyítette a kapcsolat létrejöttét az a lelki változás, melyen Verseghy a kilencz éves fogsága alatt keresztülment. Akkor megnyugodott, lehiggadt a természete, s ha gondolkodásmódja lényegében nem változott is meg, nyilvánításában tartózkodóbb lett. Nem adott alkalmat paptársainak a megbotránkozásra, úgy gondolkodott ugyan, mint azelőtt, de nem mutatta, magába rejtette és így legalább az egyházi világ nem tartotta őt nyílt ellenségének. Mind a mellett Verseghy még 1810-ben is fél tőlük, az Emberi nemzetek történeit nem meri a saját neve alatt kibocsátani, hogy paptársai »anathemat ne szórjanak a fejére«,¹ de már 1817-ben az *Analytica* egyes lapjai elárulják, hogy hívó lélekben fogantak.² E két időpont közé, valószínűleg közelebb a másodikikhoz, esik a megtérése.

Akármint történt, a második évtized végén Verseghy már együtt működik a veszprémiekkal, s ha az író világ megtagadta, az egyháziak annál nagyobb örömmel hódoltak erős, még mindig élénk szellemének.

¹ Vitkovics írja Kazinczynak, mint Verseghy saját szavait, 1810 júl. 13-án. *Kaz. Lev.* VIII: 13. l.

² Helyesli a profán tárgyú költemények átdolgozását egyházi énekekkel III: 802. l.; Dávid zsoltárai és az egyházi énekek, mint a legmagasabban szárnyaló költői művek, hatják meg a legjobban az emberi lelket.

Verseghy tehát katolikussá lett a szó igazi értelmében. Vajjon szívben és érzelemben is, olyan kérdés, a melyre csak egy feleletet adhatunk, a Kluch kanonokét, a ki mint Verseghy legelső térítője így nyilatkozott 1793-ban: »megtért-e igazán, csak az tudja, a ki a vesékbe lát.«¹ Az tény, hogy viselete méltó volt ahhoz a ruhához, melyet hordott, s mint jó pap naponként mondott misét Almássy grófék házi kápolnájában.² Verseghy azonban nem tett semmit félig. Most is, hogy eddigi gondolkodásmódjával szakított, azon volt, hogy ez a szakítás teljes legyen, eltépett minden szálát, mely őt a multhoz fűzte. Hű katolikussá lett, minden fönttartás nélkül, beleélte magát egészen új helyzetébe, a réginek még emlékeiről is igyekezett megfeledkezni. A Millot-fordításhoz csatolt értekezéseket, az Emberi nemzetnek történeteit, a pajkos szerelmi verseket, mint a radikális, egyházi tekintetekkel nem törődő szellemének gyümölcseit, megtagadta, s innen kezdve föllebbvalóinak nem adott okot panaszra, sem írásaiban, sem tetteiben nem követett el olyat, a mi ellenkezett állásával; nemcsak mintaszerűen élt, hanem szellemi erejét a nyelvtudományon kívül csak a vallás szolgálatának szentelte.

Ha Verseghynek ezen jellemvonásaihoz, melyeket új helyzete fejlesztett, hozzászámítjuk azt a lelki változást, a melyre az előbbi fejezetben utaltam, érdeklődésének szűkebb körre szorulását: akkor előttünk áll Verseghy arczképe, a milyen a 10-es évek közepétől kezdve volt élete végéig. Ez a lelki arczkép nagyon elüt a régiebektől, hiába keressük benne a régi arczvonások nagy részét, helyettük újakat, szokatlanokat veszünk észre. Annyira más, mint volt az első, a Martinovics-féle összeesküvés előtti képe, annyira más, mint a második, a fogság utáni, hogy szinte meglep az idegenszerűsége. Azelőtt türelmes és független volt, nem hódolt meg senki előtt, de nem is követelt hódolatot, most a vallás és nyelv kérdésében elfogult és kíméletlen, maga azonban vakon aláveti magát azoknak, a kik az egyházi rendben föltötte állanak:³ akaratuk parancs, nemcsak theologiai, hanem nyelvészeti kérdésekben is. Megtesz mindezt, a mit tőle követelnek, s nem tesz semmit, a miért a papság megróhatná. Minden munkájához kikéri beleegyezésüket, s ha nem kapja meg, kész abbahagyni.⁴ Nagy lelki változást kellett Verseghynek ezekben az években megélnie, majdnem akkorát, mint a 90-es évek végén, midőn ifjúji meggondolatlanságaiért szigorúan lakolt, az 1815. esztendő majd olyan magas választófal életében, mint volt az 1795-iki. És mégis ez az új kép, minden különbsége ellenére, nincs ellentétben a régiekkel. Ha elmerülünk szemléletébe, föl-

¹ Kluch kanonok levele a primáshoz 1793 nov. 13. Primási Levéltár. Nov. Arch. 94. PE. P. III. Nr. 31.

² Magyar Szemle, 1901: 14. l.

³ Levele Ságghyhoz. I. Ságghy V. F. maradványai és élete. XIII. l.

⁴ Lásd a Madarász cikkében közölt adatokat, i. h. 62. lap.

ismerszik benne a régi Verseghegy, ép úgy, mint jellemző vonású öreg emberek fiatalkori arczképein meg lehet ismerni a közös vonásokat. A mi látszólag eltűnt jelleméből, a szabad, merész gondolkodás, az csak elhomályosodott, lekerült mélyen a szívbe; a mi újnak tetszik, a vallásnak és egyháznak szóló hódolat, annak nyomait megtalálhatjuk a messze múltban, s csak azért nem fejlődött ki, mert a talaj nem volt kedvező. A többi nagymértékű eltérést és idegenszerűséget megmagyarázza a hosszú idő, az élete viszonyainak változása, a mely még a legerősebb egyéniségen is érezteti hatását. Alapjában most is az a régi erős akarátú férfi, a ki a körülményekkel számot tud vetni, s ha kell, alkalmazkodik a megváltozott helyzethez. Ilyen volt 1793-ban, ilyen 1803-ban, ilyen most is.

Boldogabb volt-e az öreg Verseghegy a fiatalnál, nem kutat-hatjuk, de az bizonyos, hogy lelkileg megnyugodott. Megszűnt az az ellentét ruhája és szíve között, mely annyi keserűséget okozott neki, annyi ellenséges indulatnak szolgáltatót fegyvert. Új barátai minden módon iparkodtak magukhoz fűzni, nem fukarkodtak hízoló levelekkel, magasztáló dicséretekkel,¹ egy-egy tehetősebb paptársa meg anyagi eszközökkel is sietett támogatására.² Sőt a főpapság körében is kedves hangzású lett a neve, maga a primás, Rudnay, is figyelmére és elismerésre méltatta.³ Azonban a szoros viszony, mely őt a veszprémiekhez és általában az egyházhoz fűzte, mindinkább éreztette hatását az ellenkező irányban is. Elfogulatlansága, független ítélete egyoldalú, felekezeti fölfogásnak adott helyet. Azelőtt az emberek megítélésében, a tudományos és irodalmi kérdések fejtegetésében nem is gondolt arra, hogy belevegyítse a vallásos szempontot, most mindent, még az irodalmat is, felekezeti szempontból ítél meg, elválasztja mereven a katholicizmust és kálvinizmust, és kevés kivétellel mindig igazságtalan a kálvinista írókkal szemben.

Elfogultsága különösen a nyelvtudományban határtalan. Abból a két körülményből, hogy a nyelvújítók vezére, Kazinczy, református volt, s az újítás legnagyobb ellenzői, a dunántúliak, katolikusok, mind jobban megerősödik az a hite, hogy az egész nyelvújító mozgalom tulajdonképen felekezeti harcz, a kálvinisták küzdelme a katolikus egyház ellen. Azt gondolta, hogy a nyelvújítók vezére, Kazinczy, Széphalomról intézi a harczot, és táborkara, a pesti nyelvújítók, vagy a mint ő nevezi, a »pesti kálvinista sanhedrim«⁴ őt hűségesen támogatja. Annyira elfogódott ebben a balvéleményben, hogy kétségbevonhatatlan bizonyosságokra sem

¹ Idézve Madarász említett cikkében, i. h. 195. l.

² P. o. Dréta Antal, zirczi apát és Vajky György veszprémi prépost. Idézve u. o. 55. l.

³ Madarász, i. értekezése 56. l.

⁴ Levele Vajky György veszprémi préposthoz, zirczi apátsági könyvtár 1820: 14. sz. levél. I. Madarász u. o.

hallgatott, nem vette figyelembe, hogy Kazinczy pesti párthívei nagyjából katólikusok, s a maradiak főfészke nemcsak Veszprém és környéke, hanem Debreczen, a reformátusok székes városa, a Mondolat születő helye, és Sárospatak is, a honnan a legdurvább támadást intézték Kazinczy ellen, sőt Kazinczy maga is panaszkodik, hogy föltámadt a kálvinista düh *ellene*, maga magát tehát a kálvinistáktól üldözött embernek tartotta.¹ Szinte elképzelhetetlen, mint láthatott a nyelvújításban a katólikus *egyház* ellen irányuló tendenciát. Hiszen, ha minden református író a nyelvújítás pártján állott volna, s minden katólikus ellenezte volna, akkor is csak a katólikus és protestans *írók* harczának s nem a két felekezetének lehetett volna tekinteni a küzdelmet. Milyen kárt okozott volna a katólikus egyháznak a nyelvújítás győzelme, és milyen hasznót hozott volna a reformátusnak? Egyáltalán, miként képzelte el a nyelvújítás és az egyház közötti kapcsolatot?

E kérdésekre megadja a feleletet maga Verseghy Kiss Ferencz kanonokhoz írt levelében. A purizmus, így nevezi a nyelvújítást, a latin nyelv ellen fordul, a magyar nyelv latin szavait akarja kiirtani, *mivel az egyház nyelve a latin*. Szerinte ez a forrása az egész mozgalomnak, meg akarják tisztítani a magyar nyelvet a latintól, hogy ily módon fölszabadítsák a latin nyelvű katólikus egyház hatalma alól a nyelvet, a nemzetet, az egész országot. A »rég, igaz katólikus nyelvvel« szembeállítják az »újított, ronggott, kálvinista nyelvet« s ezzel a fegyverrel akarnak diadalmaskodni az egyházon. De halljuk őt magát. »Minekutána a calvinismus a magyar nyelv művelésnek, vagy, a mint ők nevezik (a gyűlöletes deák vagy deáktól eredő szavakból való) nyelvtisztításnak palástja alatt oly erőre jutott, hogy szarvait nemcsak mutogatja, hanem velők már szilaj marha gyanánt mindazokat, kik utjában vannak, ledöfösi, szükségesnek tartom, hogy tekervényes utjaikat egész világ láttára fölfödözzük Mikor a puristák, azaz a deák, vagy, mint ők mondják: pápista szavaknak irtogatói a mi törvényeinket nyakra-főre és ugyanezért fölötte idomtalanul fordították, mikor a deák curialis stílus helyett nagyon nevetséges szerencsével magyart koholtak, mikor magyarul perlekedni és tanácskozni is kezdettek, hogy egymást nem is értették, mi egyébire czéloztak vajjon, hanem . . . hogy az ország dolgainak intézését és a tudományoknak tanítását monopolium gyanánt azoknak keze alá kerítsék, kik deákl nem tudnak, sőt tudni sem akarnak, azaz a kálvinistáké alá.«²

Íme Verseghy, a lelkes magyar hazafi, felekezeti elfogultságában annyira jut, hogy nemcsak a nyelvújításnak nemzeti alapját vonja kétségbe, hatalomvágyra vezetvén vissza, hanem ő,

¹ L. Dessewffy József írodalmi hagyományai, II : 57. l.

² A levél eredetije a zirczi apátsági könyvtárban 1819:21. sz. lev. idézve Madarász cikkében u. o. 64. l.

a ki ezelőtt harmincz esztendővel emlékoszlopot állított a magyar nyelvért buzgó hazafiaknak, most nevetségessé teszi azt a nemes igyekezetet, hogy a magyar nyelv az állam hivatalos nyelvéné tétessék!

Gátat kell vetni a nyelvújításnak, hogy megtörjék a kálvinizmus terjeszkedése és uralma! A következmények megmutatták, hogy ilyen összefüggés nem volt, csak Verseghy kereste elfoglalva Kazinczy iránti gyűlöletében s a veszprémiek iránt érzett barátságában. Ez szolgáltat magyarázatot, ha elégséges okot nem is: az előbbiben gyűlölte, most már gyűlölte, a kálvinistát és a neologust, az utóbbiakban szerette a katolikusokat és a maradiakat, és mivel ítélete nem volt többé független, a tényekre támaszkodó, mint azelőtt, kapcsolatba hozta a két különböző törekvést.

Verseghy, az egyszerű szerzetes, a katolikus egyházat fenyegető törekvést látott abban a mozgalomban, a melyet a katolikus egyház vezetői is sokkal higgadtabban fogtak föl s állítólagos egyházellenes tendenciáját nem vették észre. Igen jellemző erre az ellentétes fölfogásra, meg Verseghy elfoglaltságára az a beszélgetés, melyet a primással folytatott, midőn tisztelegni volt nála. Rudnay primás vele, mint nagy nyelvtudóssal, természetesen a nyelv ügyéről beszélgetett. Első kérdése rögtön az volt:

— Quid facit lingua hungarica?

Mosolygó kegyességét látván, írja maga Verseghy, vérszemet kapott bennem a vén legény, és azt feleltem hirtelen, szokott nyájassággal:

— Calvinisat, celsissime princeps!

Erre a herczeg: — Debet ipsos scopare.

En viszontag: — Satis illos iam scopavi, sed illi me etiam scopant!

Elkaczagta magát s utána az egész auditorium. Det aliquid — mondá azután — de hac materia ad *Tudományos Gyűjtemény*.

En pedig erre: — Celsissime princeps! illud ipsum opus est, quod calviniam linguam vel maxime promovet!

— Siccine?

— Catholica lingua, quae ante Tsétsium tam Káldio, tam Pázmáno et aliis nostris aequae ac calvinistis communis erat, nunc in Dissertationibus Ecclesiasticis Veszpremiensium conservatur et colitur.

— Gratulor, így fejezte be e beszédet ő herczegsége, Pázmáno maiorem hungarum antiquitas non habuit.¹

A primás tehát azt a folyóiratot ajánlotta Verseghynek eszméi kifejtésére, a melyet Verseghy a kálvinista újítók hivatalos organumának tartott!

¹ E beszélgetést leírta Verseghy Horváth János veszprémi kanonoknak és Pyrker püspöknek. (Eredetiük u. o. 1820:20. sz. lev.) Idézve u. o. 56—57. l.

Versegly gyűlölete valóban vak volt. Annyira elhatalmasodott a lelkén, hogy nemcsak magukat a pesti írókat tekintette ellenszenvvel, hanem mindenkit, a ki a nyelvújítókkal összeköttetésben állott, a Tudományos Gyűjteményt, Kulcsárt, a Hazai és külföldi tudósítások szerkesztőjét, sőt még Trattner is, a kit elnevezett »a magyar kálvinisták könyvnyomtatójának«, mert az ő sajtója alól kerültek ki többnyire az újított nyelvű könyvek. Idegenkedése egészen a kicsinyeskedésig ment. Mikor Horváth Ádám Felelete megjelent (A' magyar nyelv' dialectusairól)¹, és Trattner, a kiadó, a Múzeum rendeletéből megküldte minden magyar tudósnak tiszteletpéldányként, Versegly a címére küldött példányt nem fogadta el. Barátja, Sággy, helytelenítette tettét, de Versegly nem engedett:

— Sőt kérem, hogy Horváthnak et Compagnie deklarálja nevemmel ezeket: Ha nekem a Museum ex officio akar valamit küldeni, akkor küldje maga, küldje saját nevével, ne pedig Trattnerével.²

Túlzott aggodalmában még rémeket is látott, a legképtelenebb meséknek hitelt adott, ha arról volt szó, hogy ellenségei áskálódnak ellene. Mikor Analyticája sajtó alatt volt, 1816-ban, panaszkodott barátainak, hogy »a reformátusok agense és a deformált magyar nyelvnek imádója, Horvát István ur, a Nemzeti Museum egyik őrzője és ő exczellentiájának Ürményi urnak secretarius, azt ígérte a királyi typographiának kéz alatt, hogy Analyticámnak kinyomtatott árkusait megfizeti (kálvinista pénzzel) úgy, a mint kívánják, hogy az egész munkát elnyomják«.³

Ebben a mozgalmas időben, ilyen lelkiállapotban dolgozott legtudományosabb nyelvészeti munkáján, a Feleletén. Alkalmat rá a Nemzeti Múzeum pályakérdései szolgáltattak. Az 1815-ben megalapított Marczibány intézet a rendes nagyjuttalmon kívül az örökhatározó akarataának megfelelőleg minden esztendőben pályázatot hirdetett egy-egy tudományos, a magyar nyelv körébe vágó értekezésre. Az első három esztendőben azonban nem maradt idő pályázat kitűzésére, ezért az alapot kezelő bizottság, melynek elnöke Teleki László gróf volt, 1817-ben azt ajánlotta a nádornak, hogy írja ki egyszerre visszamenőleg a három esztendőre (1815—17). A nádor elfogadta az ajánlatot, és megbízta a Múzeum igazgatóját, Müller Jakabot, a megállapított kérdések kihirdetésével. Müller a Hazai és külföldi tudósítások 1818 febr. 7-i számában közölte a fölszólítást, a mely szerint a három pályakérdés a következőképen hangzott:

¹ A Jutalom feleletek a' magyar nyelvről című mű I. kötetében.

² Levele a zirczi apátsági könyvtárban, 1821 : 27. sz. lev. Idézi a címzett megnevezése nélkül Madarász i. h. 201., 202. l.

³ Levele u. o. 1820: 11. sz. lev. Idézve u. o. 201. l.

I. 1815-dik esztendőre.

Mi a' Dialectus Grammatikai tekintetben? Vagynak-e ezen értelemben a' Magyar Nyelvnek Dialectussai? Ha vagynak, melyek azok különösen? Miben különböznek egymástól és mint lehetne általuk bővíteni a' Magyar Írói nyelvet?

II. 1816-dik esztendőre.

Minő Tudományos Rendszabások szerint kellene és lehetne Ujj Szavakkal, és Szóllás módokkal a' Magyar Nyelvet bővíteni külömbféle Tudományokra, és Mesterségekre nézve?

Elkerülhetetlenül megkívántatik a' megfejtésben, hogy a' Magyar Nyelv' belső történetei, grammatikai alkotmánya, az Európai Tudós nyelveknek példáik, és az a' tekintet, hogy a' Magyar Nyelv Napkeleti nyelv, folyvást szem előtt tartassék.

III. 1817-dik esztendőre.

Mellyik volna azon legalkalmasabb mód, mely szerint egy tökéletes Magyar Szókönyvet (Lexicont) lehetne készíteni? Ki kellene-e ennek a' Nyelv Régiségére, a' Tartománybéli szavakra, 's szóllás módokra, vagy a' Magyar Nyelvnek külömbféle Dialectusaira terjedni? Mellyik legrövidebb úton lehetne a' legalkalmasob módot végrehajtani?

IV. Az előadott 3 Kérdésekhez Méltóságos Gróf Teleky László, a' Királyi Táblának Bárója, ezen negyediket kívánta kaptsolni:

Miképen lehetne a' Magyar Helyes Írást (Orthographiát) az egymással ellenkező szokások és önkényes vélemények helyett Filozofiai Princzipiumokra építeni?¹

A legjobb feleletek számára száz-száz rhénes forint volt kitűzve, s a pályázat határidejéül 1818 nov. 15. jelölték meg.

Erre a négy kérdésre felel meg Versegghy, aránylag rövid idő alatt, mert egy év leforgása előtt nemcsak kidolgozta nagy munkáját, hanem a saját költségén ki is nyomatta. Kiterjeszkedett részletesen arra a kérdésre is, mely szellemét leginkább foglalkoztatta, a nyelvújításra. Munkája, a *Felelet*,² bár születése arra az időre esik, midőn Versegghy egészen belemerült a felekezeti harcba, szerencsére elkerüli e harcnak még látszatát is.

¹ Hazai és külföldi tudósítások, 1818 febr. 7-i szám.

² A' Filozófiának Talpigazságára épített Felelet, a' Magyar Nyelv iránt tett Kérdésekre, mely Ertekezés gyanánt is szolgál egyszersmind a' Nyelvművelésnek mióvtáruul és akadályairul. Irta Versegghy Ferencz, Budánn, a' Királyi Magyar Universitásnak betűivel. 1818.

Egynéhány burkolt czélzás, s a latin nyelv mellett kifejtett túlságos buzgóság az, a mi az olvasót a felekezeti villongásra emlékezteti, de csak akkor, ha ismervén Verseghy érzelmeit, tud a sorok között olvasni. Az a rejtett czélzat, mely Verseghy tudományos működésében vezette, a kálvinisták ellen való harcz, nem pattan ki, sőt ellenkezőleg igyekszik azt mélyen elrejteni. Ugyanaz a mérséklet, meggondoltság jellemzi, mely már az *Analytica* megírásában vezette, a hol ha véletlenül szóba került egyik-másik emberük, mint p. o. Horvát István,¹ nagy elismeréssel adózik nekik, és még ellenségeiről is, mint p. o. magáról Révairól,² mindég higgadtan, méltánylással emlékszik meg. Tudományos nézetét a nyelvről és nyelvújításról a kálvinizmus gyűlölete sem változtatta meg, hiszen ez az érzelem nem a harcz alapjául szolgáló tények, hanem a harczolás módjának megválasztásában nyilvánult. A Felelet tehát, ha megírásában volt is része a felekezeti elfogultságának, ennek nem viseli nyomait.

¹ *Analytica* III : 771. l.

² »Révai vir clarissimus, piae memoriae« u. o. I : 391.

XIX.

Verseggy mint nyelvfilozofus.

(A *Felelet* mint a nyelvművelés theoriája. Filozófiai alapvetés: az ember végső célja a tökéletesedés, és ennek elengedhetetlen feltétele a nemzeti nyelv. Praktikus következtetés: a nyelvújítás veszedelmes, mert a tájszók, az elavult és rosszul alkotott új szók megrontják a nyelv értelmességét, a helytelen szófűzések és kifejezések meg épen a nyelv szellemét támadják meg.)

A *Felelet* Verseggy nyelvtudományi munkásságának betetőzése. A Múzeum pályakérdései adták neki a gondolatot, látszólag nem is egyéb, mint kísérlet a kitűzött kérdések megoldására, valójában azonban nem pusztá felelet, maga Verseggy sem szánta annak, hanem jóval több: egyszerű tudományos értekezés helyett nyelv-filozofia, az első munka irodalmunkban, mely az egész nyelvtudományt filozófiai alapra, vagy mint Verseggy mondja, a filozofia igazságainak talpfalaira akarja építeni. Megfelel részletesen a föltett négy kérdésre is, s e feleletek keretében részletesen kiterjeszkedik az egész nyelvtudományra, megvilágítja vitás pontjait, kifejti, példákkal illusztrálja, védelmezi, a mit eddig három nyelven, latinul, németül, magyarul, iskolai könyvekben és tudományos művekben hangoztatott, egyszóval összefoglalja hosszú, majd harmincz esztendőre nyúló tanulmányainak, elmélkedésének eredményeit.

Mint egész nem egységes munka. Nem is lehetett az. A harmadik és negyedik kérdés, a melyek első sorban ragadták meg Verseggy figyelmét, mivel tudományos, filozófiai szempontot emlegettek, fontosságuk ellenére épen nem tartoznak szorosan véve a tudományos vizsgálódás körébe, mind a kettő inkább praktikus természetű, s már magukban is két egészen külön területre tartoznak, az első kettővel pedig benső kapcsolatba egyáltalán nem hozhatók. A feleletnek a négy része így tehát külön szakad.

Annál egységesebb a mű első része, a *Felelet*nek matematikai pontossággal kiszámított első fele, a filozófiai alapvetés. Ez az ő tudományos hitvallása, itt foglalja rendszerbe azokat az elveket, melyek tudományos munkásságában vezették. Megpróbáljuk összeállítani vezérlő gondolatait, hogy egész valójában

megismerjük azt a filozofiai szellemet, mely egész nyelvtudósi működését áthatja, és a tőle elválaszthatatlan mély erkölcsi tartalmat. Mert — a mint már többször említettük — e korszak írói, de különösen Verseghy, nem pusztán kedvtelésből írtak, nem is a hiúság vezette tollukat, hanem az az erős meggyőződés, hogy hazájuknak szüksége van az ő írói tevékenységükre, hogy hazafias missiót teljesítenek, midőn a tudományt ápolják és terjesztik. Pótolni évszázadok mulasztását és követni, megközelíteni a nyugat műveltségét, civilisatióját, ez a jelszó Bessenyeitől Kisfaludy Károlyig. Mindegyik érzi, hogy kötelességei vannak a magyarsággal szemben, de egyik sem jobban, mint Verseghy, mindenki sejti, mit kell tennie, de egyik sem látja oly tisztán maga előtt a célt, egyik sem tudja oly határozottan, pontosan körülvonalozni a föladatot, mint a volt pálos szerzetes.

Mindannyiuk törekvéseinek középpontja a nyelv. A ki ír, azt első sorban nem a tárgy vonzza, hanem hogy művelje a nyelvet — ezért mindegy nekik, miről írnak — a nyelvet akarják pallérozni, fejleszteni és — a 10-es évek végéről lévén szó — most már nyíltan kimondják: újítani.

Nyelvművelés és nyelvújítás! E korszak második felének uralkodó eszméi. Ma már, mikor a magyar nyelv csakugyan olyan hajlékony, kifej-ző, rátermett a modern gondolatok tolmácsolására, ma már szinte érthetetlen, hogy egy egész korszak ebben találta a legfontosabb hivatását; használjuk a kész, kialakult nyelvet, és mivel könnyen, gondolkodás nélkül fejezzük ki vele mondanivalónkat, megelégedzünk azokról a küzdelmekről, fáradozásokról, melyeket elődeink átszenvedtek, míg nyelvünket erre a fokra emelték. Nem gondolunk velük, mint Velenceze márványpalotáinak lakosa kényelmes, barátságos otthonában elhelyezkedve nem gondol a fundamentumra, a láthatatlan, tengervíz-alatti czölöpökre, nem a munkára, a melylyel ez az emberfölötti vállalkozás járt, míg a látható fényt és pompát szilárd alapokra fektethették.

Ennek a nyelvművelésnek theoriája a Felelet, egyszersmind a nyelvművelés szükségességének tudományos megokolása és filozofikus kifejtése.

Kiindulópontja ethikai. Keresi az ember célját. Ismerve költeményeiben megnyilatkozó világnézetét, természetesen találjuk, hogy ezt a *tökéletességben*, a folytonos haladásban, fejlődésben találja meg. Az emberiségnek azon kell iparkodnia, hogy minél világosabb, minél áthatóbb legyen az értelme, minél nemesebb a szíve; e kettőnek egyesülése a legmagasabb fokon: az igazi kultúra, a *humanitás*, minden emberi fejlődés legvégső célja, mikor az ember tudatosan kerüli a rosszat, követi a jót, szóval igazi »character«-ré lesz.

Ez választja el az embert az állattól. Az állat nem fejlődik, értelme századokon keresztül egy fokon marad, a mai eb nem

világosabb elméjü, nem nemesebb szívü, mint a történelmi idők kezdetén volt: »a' méhek még most is úgy munkálkodnak, a' hódok még most is úgy építik házaikat, a' vitéznek lova még most is úgy negédeskedik, úgy harczol, mint a' legelső méhek, hódok és ama' lovak, mellyeket az ember a' legrégebb időkben hasonló célra legelőször megszeliidített . . !« (10—11. l.) Az állat tehát humanitásra sohasem juthat el.

Az ember ellenben haladhat a tökéletesedés felé. E haladás rúgója az ismeret. Az ismeret emeli ki a harmok sorából, ez fejleszti értelmét, finomítja érzésvilágát. Forrása pedig egyegyedül a tapasztalás. A positivist Versegghy nem tagadja meg magát: minden ismeretünk a tapasztalásból fakad, csak azt tudjuk, a mi érzékeink útján szellemi tulajdonunkká lett. Ismeretani elmélete tehát szintén általános világfölfogásában gyökerzik; bármilyen ágában működik a tudománynak, egy törzsből hajtanak ki nézetei, gondolatvilága egy egységes, határozottan megconcipiált egész, a melybe az egyes részek szervesen illeszkednek bele.

A tapasztalás, folytatja tovább, kétféle, belső és külső, vagy subiectiv és obiectiv.¹ Az első önmagában nem volna elég a humanitásra, mert akkor mindenki önmagának élne, emberi társadalom nem keletkeznék. A mit magunk tapasztalunk, azt közölni kell embertársainkkal, a mit ők tapasztalnak, azt el kell tőlük tanulnunk, hogy elterjesztve széles körben a kölcsönös ismereteket, kicserélve a külön tapasztalások eredményeit egymás segítségével mindjobban közeledjünk az igazi kultúrához.

Az ismeretközlés és terjesztés egyetlen eszköze, sőt elengedhetetlen föltétele a nyelv. Elérkezett ezzel Versegghy tulajdonképeni föladatához, az ethika és ismerettan után következik a pszichologiai alapvetés. A nyelv, mint a gondolatoknak és érzéseknek, szóval a tapasztalásnak terjesztője, arra való, hogy az embert végső céljának elérésében segítse, oda vezesse, hogy ezt a célt, a tökéletes műveltséget, meg tudja közelíteni. Azokkal az írókkal szemben, a kik öntudatlanul, inkább csak jó érzéküktől vezetve követelték a nyelv kiművelését, most egy filozofiai gondolattal, a nyelvnek, mint physiologiai és pszichologiai productumnak természetét kimutatva, positiv, szilárd alapra helyezi a nyelv művelésének szükségességét. Művelnünk kell a nyelvet, mert csak vele, általa valósíthatjuk meg emberi célunkat.

¹ Ezeket a modern mesterműszókat természetesen nem használja, még *saját tapasztalásnak* és *idegen tanításnak* nevezi. Egyáltalán szánt-szándékkal nem ragaszkodunk Versegghy terminológiájához — csak ott, a hol jellemző — és gondolatait modern színbe öltöztetjük, hogy a laikus olvasónak ne okozzanak bajt a kissé nehézkes és többnyire érthetetlen elnevezések. Ezen változtatás révén azt is könnyebben megérzi, mily nagy a rokonság Versegghy orthologismusa és a mai orthologia között.

Lám az állatok épen azért nem emelkedhetnek magasabb fokra, mert a természet megtagadta tőlük ezt az ajándékot. Vannak ugyan nem articulált, vagy mint ő mondja jó magyar szóval, czikkelyezetlen hangjaik, melyekkel érzéseiket kifejezik, sőt az érzések különfélesége szerint változtatják a hangjaikat is, de mivel minden tettükben a vak ösztön vezérli őket, lelki világuk szűk, kevés a kifejezésre szoruló érzés, csak annyi, a mennyire a czikkelyezetlen hangok épen elégségesek.

Az embernek is vannak egyes érzelmei kifejezésére czikkelyezetlen hangjai, de uralkodó, vezető szerepet már nem az ösztön, hanem az ész és az akarat játszik nála, úgy hogy az a pár különféle hang működésének egész körét (*sphaerae activitatis*) nem meríti ki, erre szolgál a nyelv. Valamint pedig már a különféle állatfajok más-más hangokkal élnek ugyanazon érzések kinyilvánítására, akként a különböző ember-fajok nyelve is eltérő egymástól. Csakhogy az embereknél sokkal nagyobb az eltérés, mivel az ész és akarat sokkal fejlettebb, változatosabb és tágabb körű, mint az állati ösztön. Jobban is ki van téve maga az értelem és eszköze, az akarat, az elkülönődésnek, mert finomabb, bonyolultabb, jobban függ a külső viszonyoktól.

Ezek a külső viszonyok, melyeket a mai folkloristák szellemében a *klima* nevével foglal össze, változásokat hoznak létre az ember testében, lelkében, a nélkül hogy az ember alaptulajdonságát, »emberi mivoltát«, megváltoztatnák. A klima különfélesége megváltoztatja a külvilágot, meg az ember belső, lelki világát is, és e kettőnek eredménye, hogy az emberek nemzetre különödnék el; a nemzet minden egyede egy csomó olyan közös tulajdonsággal bővelkedik, a mely az általános emberitől eltér, s e vonások összessége alkotja a nemzeti caractert. Természetesen következik a klima különféleségéből, hogy az emberi nyelv sem marad egységes, hanem a sok nemzetiségnek megfelelően számos, eltérő típust fejleszt. »Ha a' különbféle klímákban különbfélék a tárgyak, különbfélék bizonynyára a' benne lakó népeknek nyelveiben ama' nevek is, melyek e' tárgyakot jelentik. Ha különbféle tovább a' klímákban az észnek és szívnek járása, következik, hogy a' nyelvekben a' szavaknak öszveszerkesztése, avvagy a' szókötés is különbféle.« (20. lap.)

Mivel az ember lelki valóját nemcsak általános emberi tulajdonságok alkotják, hanem nagyrészt nemzetiek is, és az egyént közvetlenebb kapcsolat fűzi a nemzethez, mint az emberiséghez, az emberiség célját némileg módosult színezéssel festi embertársai elé: »Olly rendet szabott az embereknek a' természet, hogy a' nemzetiségnek és a' nemzetesítésnek segedelmével emelkedjenek fel a' humanitásra.« (96. l.) A végső cél tehát megmarad a humanitás, de mivel hozzá csak a nemzetiségünk révén közeledhetünk, első sorban a nemzeti kultúrát kell ápolnunk, s csak azzal együtt emelkedhetünk az általános emberihez. Egész

életének hivatását fejezi ki ezekben a sorokban Verseghy: dolgozik, fárad, fordít, ír, hogy minél jobban emelje a magyar kultúrát, minél jobban megközelíttesse nemzetével az emberiség legnemesebb célját.

Következik az utolsó lépés. Mennyiben módosítja ez a megváltozott végső cél a nyelv föladatáról való nézetünket?

A nyelv, mint gondolataink és érzéseink tolmácsolója, a legfontosabb eszköz a humanitás elérésére.¹ Mivel pedig magyarok vagyunk, magyarul gondolkodunk és érzünk, magyarul fejezzük ki mondanivalónkat, a nyelv végső célját csak úgy valósíthatja meg, ha első sorban hű tükre magyarságunknak, ha alkalmas eszköz arra, hogy eszméinket a többi emberrel közöljük.

A nemzetiség révén a humanitáshoz! Ez elméletének betetőzése.

A filozofiailag megállapított eredményből ezután levonja a következményeket, az inductio után következik a deductio. A nyelv, mint gondolatközlő eszköz, akkor lesz a nemzeti és az általános emberi kultúra elterjesztésére alkalmas, csak akkor fejlesztheti az ész, akkor illetheti meg a szívet — így állapította meg a humanitásra vezető utakat — ha értelmes és szép, ha van kifejező és érzékenyítő ereje. Az értelmesség és szépség — a nélkül, hogy egymástól függetlenek volnának, hiszen a szépségnek alapföltétele az értelmesség — két egészen külön kör, a melyeknek határozományait és követeléseit külön kell tárgyalni.

A nyelv értelmességének az a föltétele, hogy a kinek beszélünk vagy írunk, megértse szavainkat, s azt értse rajtuk, a mit mondani akarunk. Ha a szóknak más jelentést tulajdonítunk, mint a közszokás, vagy a szó- és mondatviszonyító ragokat, képzőket és mondatkötőket más értelemben használjuk, akkor értelmetlen lesz a beszédünk, gondolatainkat nem tudjuk másokkal közölni. Az a törvény, mely a nyelven uralkodva lehetővé teszi a közszokást, az egyformaságot a beszédben, az analogia.² Ha az írtam, vertem igealakokban a befejezettséget a *t* rag jelöli, ha a tagnak, fellelnek dativusokban a tulajdonító rag a *nak*, *nek*, akkor az analogia megkívánja, hogy minden igénél *t* raggal fejezzük ki a cselekvés befejezett voltát, minden főnévnél *nak-nekkel* a tulajdonítást. Még az is az analogia eredménye, hogy a fát mindég e

¹ Alázatos Vélemény egy magyar tudós társaságnak organizációjáról című kéziratban maradt munkájában a föllálitandó akadémia föhivatásának is a *nyelv* és a *kultúra* művelését tartja. A művet nem ismertethetem, mert Vass Bertalan, a ki Horvát István életrajzában rövid kivonatát adja, (409—410. l.), nem említi, mikor keletkezett, és mivel a kéziratot nem bocsátották rendelkezésemre, újat nem tudnék róla mondani.

² Az analogia törvényét azonban nemcsak formulázta, hanem igen szépen alkalmazta is. Az a kis fejtegetés (222—226), melyben az analogia segítségével megállapítja a kötőhangzók nyíltsági fokát, módszeres eljárás tekintetében egész kis műretek.

két hanggal, az aratást mindég az arat igével jelöljük. Olyan hatalmas e törvény ereje, hogy kivételt nem tűr, mert az mindjárt homályosságba, érthetlenségbe vezetne. Ebből a fölfogásából magyarázható meg heves támadása, melylyel azokat az írókat illeti, a kik tájszókat és elavult szókat akartak divatba hozni. Hosszu fejtegetések helyett elég egyszerű utalás a filozofiai úton megállapított tételre: a tájszók csak egy-egy vidéken élnek, ott megértik az emberek, használhatják is, de az irodalomba bevinni őket hiba, mert ismeretlenek lévén az olvasók nagy része előtt, érthetlenséget szülnek. Milyen messze esünk az emberiség ideális céljától, ha olyan nyelven írunk, a melyet csak egy kis kör ismer, ha a nemzetnek nagy tömege helyett egy elzárt, kicsiny társadalom szemhatárára figyelünk! A nyelvnek az a föladata, hogy az ismereteket minél szélesebb gyűrűkben terjeszsze el, nem pedig az, mint a dialektussal élő írók műveiben történik, hogy a körgyűrűk egyre szűküljenek, az ismeretek mind kisebb térre szoruljanak. Ha mindenki a maga vidékének szokását tartaná szem előtt, a maga szókinsét, sajátosságait vinné be az irodalomba, milyen tarkaság uralkodnék a nyelvben, hova vesznék az egyformaság, az analogia, s milyen elérhetetlen távolban maradna az igazi humanitás!

Még helytenebb az elavult szók föltámasztása. Ha visszatérünk eleink beszédéhez, és a porladozó középkori könyvekből merítjük szókinsünk egy részét, ki ért meg? Csak az a pár tudós, ki a régi nyelv tanulmányozásában tölti idejét, míg a nemzet zöme előtt érthetetlenül fog elhangzani beszédünk. Nem kísérhetik figyelemmel épen azok, a kiket el akarunk vezetni a kultúrához, nem lehet velük az új fogalmakat megértetni, ha a megértetés eszköze, a nyelv, nem elég kifejező.

A helyes alapelvből túlságos szigorú következtetéseket vont le Verseghy. Alapjában igaza van, valóban az értelem rovására esik, ha stílusunkat tájszókkal vagy elavult szókkal halmozzuk el, az analogia, a mint ő megfogalmazta, csakugyan tiltakozik a mértéktelenül használt dialektikus és archaistikus ízü szók és kifejezések ellen. Ő azonban annyira az elmélete hatása alatt áll, annyira kiélesíti tételeit, hogy a nyelvtudományt egészen úgy tekinti, mintha normatív tudomány volna, megfelelkezik arról, hogy alapjában véve leíró és magyarázó. A szabályellenességet rögtön hibának tartja és szigorúan elítéli. Hogy a régi nyelv iránt elfogult volt, azt láttuk már föntebb, és iparkodtunk megadni ezen egyoldalúságának magyarázatát. Most azonban a tájszólás ellen is fordul.

Mikor még Révaiék ellen küzdött, akkor sokkal helyesebben gondolkodott a dialektusok kérdéséről, mint ellenfelei, mert azok egyenesen kétségbe vonták, hogy van a magyarban tájszólás. Azóta gondolkodott a tárgyról, s a Feleletnek az a nagy fejezete, mely a pályakérdések értelmében a dialektusokat tárgyalja, rész-

ben megváltozott fölfogást hirdet. Nem arra az állításúra czélozok, hogy dialektusok anyanyelvünkben nincsenek, mert ezzel csak annyit akar mondani, hogy olyan tájszólásaink nincsenek, mint a görögöknek vagy németeknek. A ki az ő kategorikus állítását »a' Magyar Nyelvnek Grammaticai tekintetben dialectusai nincsenek« (206. l.), szó szerint veszi, és a kijelentés határozott formájától megvesztegetve nem ad hitelt Verseghy azon fejtegetésének, melyben tételét körülírja és magyarázza, az egészen félreérti Verseghy szándékát, és alaptalanul vádolja következetlenséggel. Igaz, hogy ez a tanítás látszólag ellentmond nemcsak régebbi fejtegetéseinek, hanem filozófiai principiumainak is, mert mindég az élő szokás jogát hangoztatta, és a jelenlegi nyelvallapotot hirdette döntő erejűnek a nyelv használatában, de ha vizsgálódásainak mélyére tekintünk, s e tételen csak annyit értünk, a mennyire előbb korlátoztuk, ha csak relativ megállapítást látunk benne: nincsenek *olyan* nyelvjárásaink, mint más népeknek, akkor megértjük, hogy Verseghy fölfogása a nyelvjárásokról nem ebben az irányban változott. Elismeri most is, hogy az egyes nyelvterületek lakói, vagy mint ő nevezi, a külön felekezetek, eltérő sajátságokat fejlesztettek nemcsak a szók használatában és a hangtanban, hanem az egész nyelvtanban is, kiemeli a már régebben megállapított dialektusok (dunántúli, tiszamelléki, erdélyi) mellé a palóczi nyelvjárást, mint a mely legmesszebb távozik az irodalmi nyelvtől, sőt még azt is bevallja, hogy a nyelvjárásokból sok tanulságot vonhatunk le, s bennük »olgy kincseket is lehet találni, melyek a' nyelvnek sikeres művelésében nagy szolgálatot tehetnek« (207. l.), de — és ebben a pontban mutatkozik eltérés régi tanításától — a tájdivatos sajátságokat, mint eltéréseket a közönséges analogiától, általában hibáknak bélyegzi, melyek megrontják a nyelv épületének nagy ügygyel-gonddal megállapított harmoniáját.

Nem volt történeti érzéke, nem veszi tehát észre, hogy a nyelvjárások az élő nyelvet nemcsak — mondjuk — helytelen irányban fejlesztik tovább, hanem sokszor épen régi nyelvallapotot tartanak fenn.

A nyelv értelmessége tehát az analogiától függ. Azonban a nyelvnek, hogy a humanitást elterjeszsze, az értelmességen kívül szépnak is kell lennie, mert csak úgy illeti meg a szívet, úgy nemesíti a lelket. A szépségnek pedig alapföltétele a rend, a Sulzer-féle aesthetikai theoria szerint »egyformaság a különbözésekben« (112. l.). Az értelmességgel szemben, mely a nyelv tartalmára vonatkozott, a szépség formai felére hivatkozik, és így határmányai is első sorban formaiak. Az egyes hangoknak és összefűzésüknek kellemes vagy kellemetlen csengése, a szavak, mondatok megválasztása és elrendezése, ez adja meg azt az elemi rendet, mely minden írásmű érzékenyítő, megillető hatásának az alapja. Magasabb fokán, mikor az egyszerű rend bonyolult, de művészi symmetriává fokozódik, a szónoki szómértéknek, numerosításnak

lesz a forrása. A legédesebb, legszebb formája a beszédnek a költői nyelv, mikor az előbbiekhöz rhythmus, eleven és merész képek, szokatlan fordulatok s a megihletett költői képzeletből fakadó, erővel telt kifejezések járulnak.

Ennyi elméleti fejtegetés után rátérhet Verseghy a kor legfontosabb problémájára, a nyelvművelés vizsgálatára, a nyelvújítás szükséges voltának igazolására vagy megdöntésére. Elég-e a nyelv meglévő anyaga a kultúra emelésére, vagy új »kecs«-ekkel kell-e gazdagítani, hogy hivatását méltóan töltsse be?

Szemlét tart a nyelvújító törekvéseken. Míg a többiek sok tüzzel, de mindég csak gyakorlati szellemben újítanak, csak alkalomlag csinálnak szókat vagy keresnek megfelelő kifejezést az idegen nyelvek állítólagos finom árnyalataira, addig ő az újításokat rendszerbe foglalja, s elméleti magaslatról ítélkezik fölöttük.

Az első kérdés, van-e egyáltalán joga az írónak új szót alkotni? Verseghy, ki mindég a nyelv fejlődését védelmezte, csak igennel felelhetett a kérdésre. A nyelv nem megmerevedett alkotmány, melynek szavai változást nem tűnnek, szabad szókat koholni, de érteni kell a módját. Az írók azonban ehhez legtöbbször nem értenek, mert nem ismerik a nyelvfejlődés elméletét és mozzanatait.

Verseghy ezekkel a szavakkal önmaga fölött is ítélkezett, mert régebbi időben ő is bele tartozott a szófaragók osztályába, költeményeiben, különösen az Aglája verseiben, igen sok az új vagy följújtott szó,¹ a melyek legtöbbször nem felelnek meg a szóalkotás helyes törvényeinek. Itt is kitűnik, a mi igen gyakori az irodalom történetében, hogy a nagy theoretikusok a gyakorlatban ellenkezésbe kerülnek saját elméletükkel.

A maga tévedéseiről Verseghy nem beszél, hanem visszatér a praktikus kérdés elméleti tárgyalásához. Már régibb munkáiban kifejtette, hogy a nyelv ép olyan szerves alkotás, mint a növény vagy állat, él és fejlődik, s valamint az embernek van gyermek-, férfi- és aggkora, úgy megállapíthatni a nyelv életében is ezen korszakokat. A hasonlat merész, de ha megvizsgáljuk azokat a jelenségeket, a melyek szerint a nyelv életét szakaszokra osztja, akkor, ha nem is fogadjuk el, legalább megérthetőnek tartjuk. A nyelv gyermekora szerinte arra az időre esik, a mikor a nép kultúra nélkül, vadon, nomád módra él, és tart addig, a míg a többi műveltebb néppel érintkezésbe lépve lassanként leveti zárkózottságát, átveszi a műveltség elemeit és kultúrállammá fejlődik. Innen azon pontig, mígnem degenerálódni kezd, tart a férfikor, a virágzás kora, hogy aztán helyt adjon a süllyedés, az elaggas korszakának.

Szépen jellemzi a nyelv életét az ifjúkorban, mikor rálép a művelődés ösvényére. Maga a nép még vad, szükségletei, testieken kívül, alig vannak, egész élete tisztán állati. Nyelve is ennek

¹ L. a legfontosabbakat alább a 351—353. l.

megfelelően egyszerű, mondatai pusztá szavakból állanak, s c szavak is eleinte csak igék, majd később főnevek, végül hozzájuk csatlakoznak a többi beszédrészek. A szók megalkotása pedig nem tudatos, tervszerű eljárás, hanem az egyes tárgyak nevét esetleges körülmények szabják meg, olyan érzéki benyomások, melyek az illető képzet föltünését épen kísérik. Érzékeink szolgáltatják azokat a fölöttlő jegyeket, melyek artikulált hangokká földolgozva, az illető cselekvés vagy tárgy nevéül szolgálnak. Ma már teljesen ismeretlen az a kapcsolat — p. o. a járás cselekvése, a juh képzete és a nevük között — mely a régi magyarokat arra készítette, hogy így nevezzék el, de hogy az érzéki szervtől fölfogott külső inger volt a közvetetlen oka, azt ő, mint nép-psychologus, nem vonhatja kétségbe. Már jóval fejlettebb állapota a népnek és nyelvnek, mikor az egyes szavakból szóképzés és szóragozás útján alkot értelmes beszédcsoportot. Ezek a képzők és ragok még egyre ingadozók, a megszokásnak hosszu ideje kívántatik meg, míg megállapodnak. Végre kialakulnak, minden képző és rag határozott jelentéshez és szerephez jut.

A nép ezalatt levette merev, különálló természetét, összekötetésbe lépett a többi fejlettebb nemzetiségekkel. Ifjúi tüzeben mohó indulattal kapott a tőle idegen kultúra egyes tárgyai és intézményei után, hatalmas utánzó természete és az az érzés, hogy szüksége van rájuk, rábírta, hogy mindenestül, nevükkel együtt, átvegye. Sőt az elvont, tisztán szellemi productumok, p. o. a nyelv képzői és ragjai, sem kerülték el ezt az átvételt, idegen képzők és ragok honosodtak meg és lettek alkotó elemeivé a hazai nyelvnek.

Lassanként kifejlődik teljesen a nyelv, s mire a nép megéri a kultúrára, a nyelv is átlép a férfikorba. Minden fogalomnak, a melyre rászorul, megvan ekkor a maga eredeti vagy elnemzetesített neve, minden viszony és vonatkozás kifejezésére megvannak a határozott képzői és ragjai. Megkezdődik a virágzás kora, az a fok, melyen az összes európai nyelvek, a magyar is, ma állanak.

A műveltség azonban egyre terjed a népek között, új meg új fogalmakat ismernek meg egymás révén. Ezeknek a fogalmaknak megjelölésére név is kell. A nyelv úgy segít magán, hogy a fogalommal átveszi a szót is, ez a legtermészetesebb és leghelyesebb eljárás, idővel pedig átídomítja a maga szükséglete szerint, »elnemzetesíti«. Így járt el a magyar nyelv legújabb időig, most azonban nagy zavarodás, forrongás észlelhető. Az írók nemcsak az új fogalmak idegen nevétől irtóznak, hanem a már századok óta használt idegen szokat is szeretnék kivetni a nyelv kincsesházából.

Ezzel rámutat a nyelvújítás gyökerére. Az a törekvés, hogy a magyar nyelv idegen eredetű szavai új, magyar szókkal pótol tassanak, a purizmus, hajtja az írókat a nyelv reformálására. Ha nem is mind, de a legtöbb új szó ennek köszöni lételet és

annak a törekvésnek, hogy egy-egy fogalom különböző finom árnyalataira megannyi magyar szó szolgáljon kifejezésül, noha sokszor az idegen nyelveknek sincs mindegyikre külön szavuk, és így a magyar is megelégedhetik egygyel-kettővel.¹ Ítélete, a melylyel a puristák törekvéseit elítéli, rendkívül szigorú, de egyenes következése nyelvfilozófiai álláspontjának, és épen ebben tér el a többi orthologustól, a kik, mint a korában talán legismertebb Ő és újj magyar², az újítás ellen folytatott harczuknak nem tudnak elméleti alapot adni. A mértéktelen purizmus, mely minden idegen eredetű szót tüzzel-vassal üldöz, ellentmond az emberi nyelv végső céljának: legfontosabb földadatának az egyes szók nemzetesítését tartván, megfelelkezik arról, hogy a műveltség emelésében a nemzeti elem nagy szerepet játszik ugyan, de nem egyedül, s a haza fogalmán kívül van egy még tágabb összekapcsoló fogalom, az általános emberi. A purizmus nemzeti békóba szorítja az írókat és elvonja magasztosabb hivatásuktól, mintha vissza akarná hozni azokat az időket, mikor a műveltség alacsony fokán álló emberek apró társadalmakká különülve csak azon munkálkodtak, hogy határaikat megvédjék, és minél távolabb maradjanak a nagyvilágtól!

Es baj-e az, hogy nyelvünkben annyi az idegen szó? Ha körülnézünk a művelt nyugati nyelvek között, nem találunk-e bármelyikben sokkal több idegen eredetűt, mint a mienkben? A művelődés története és a nyelv fejlődése is azt bizonyítja, hogy a népek egymástól nemcsak termékeket, intézményeket, szokásokat, és eszközöket vettek át, hanem egyszersmind a nevüket is, és ha nem restelljük, hogy nálunk gyökeret vertek az idegenből átplántált termékek és intézmények, otthonosakká váltak a szokások és eszközök, az fájjon nekünk, hogy meggyökerezett, elmagyarosodott a fogalmat jelentő szó is? A ki meg akarja vonni tőlük a polgárjogot, az mintha egy nagy hazugságot akarna elhíttetni a világgal: az idegen fogalom tulajdonjogát el akarná vitatni jogos birtokosától.

De az egész törekvés egyoldalú. A puristák csak a latin és görög eredetű szokat üldözik, a német, olasz, tatár, török, szláv stb. jövevényszókon nem ütköznek meg, a milyenek, deszka, kulcs, molnár, asztal, ablak stb. Széltében használják őket, és nem gondolnak pótlásukra. Igazságtalan ez az eljárás, mert épen azon nyelv ellen fordul, melynek kultúránk legtöbbet köszönhet.

¹ Verseghynek ezt az érvét megszívlelhetnék ma is a szófaragók, hiszen ha a magyar kifejezéssel nem elégszenek meg, rendes érvük az, hogy a magyar nem felel meg pontosan a külföldi szó árnyalatának. Ez állítólagos árnyalati különbség pedig többnyire pusztán ráfogás.

² A' Régieket és heljes Újjításokat egyformán kedvelő, de a' nyelvet elrontani iszonyodó Magyar, a ki a czimlap szerint a munkát írta, Sipos József volt, Verseghy tudományos elveinek hű követője. Magát a munkát, mely első felében állítólagos összegegyeztető célja ellenére határozottan, sőt kissé túlozva is küzd a nyelvújítás ellen, Verseghy ismerte és használta is.

Az elmagyarosodott idegen szokat tehát kár bántani.¹ Él-jünk továbbra is velük, mert a nemzet már megszokta őket, a nyelv nemzetiségének és értelmességének nem ártanak. A mit pedig a nyelvújítók tesznek, hogy elavult szokat hoznak divatba, régieknek új jelentést tulajdonítanak, az egyes vidékeken ismerteknek általános használatát erőltetik, vagy éppen újakat faragnak, az már azért sem lehet célravezető eszköz, mert ellentmond a közértelmességnek, a nyelv legfontosabb követelményének.

A elavult és tájszók² megtámadását és azon elméletet, hogy új jelentések számára nem szabad régi szót lefoglalni, nem is igen kell megokolnia, egyenes következménye azoknak a törvényeknek, melyeket előbb a nyelv használata ügyében fölállított. Ott megvetette az elméleti alapot, itt következik a gyakorlati alkalmazás.

Sokkal fontosabb a szóalkotás kérdése; ez a tulajdonképeni tengelye a vitának, mert nyelvújítóink műveiben a régi szók fölélesztése és tájszók alkalmazása csak szórványos jelenség, s az idegen szók pótlása majdnem mindég úgy történt, hogy a meglevő szókincs alapszávaiból vagy szóelemeiből formáltak új szót.

A szófaragók, folytatja Verseghy, azonban nem értik a mesterségüket, nem ismerik a nyelv életét és törvényeit. Hibás szóalkotásaikkal megrontják a nyelv értelmességét, veszélyeztetik a magyarságát. Kezdjük a legfontosabbal. A nyelv férfi korát éljük, nem szabad tehát olyan módon szót alkotni, mint a nyelv gyermekkorában, mikor a szók nevüket véletlen, külső kapcsolatnak köszönhették, egy-egy érzéki benyomásnak, vagy önkényes tetszésnek. Nyelvünk azóta fejlődött és megállapodott, szervei a sok használat következtében finomabbak lettek, úgy hogy a ma alkotott szótól megköveteljük: már a hangzásából, külső alakjából következtethessünk a jelentésére, »a' tárgynak valamelyik szembe-tűnő tulajdonságát olly értelmesen fejezze ki, hogy erről amazt kiki azonnal megérthesse, megösmérhesse.« (158. l.) Gúnyosan, de joggal kérdi, hogy az új *rény* szóban melyik tulajdonsága van meg a *virtus*-nak!

Nem szabad idegen nyelvekben használatos képzőket átvenni s magyar szókhoz függesztve új magyar szokat koholni. Ez szintén csak olyan eszköz, melyet a fejletlen, gyermekkorát élő nyelv alkalmazhat, a ki ma él vele, elfelejti, hogy a képzők jelen-

¹ Ez Verseghy egyik félreértése. A puristák, legalább a józanabb gondolkodásúak, első sorban az el nem magyarosodottak ellen léptek föl, s épen azért nem akarták a szláv és német eredetűeket bántani, mert azok külsőleg is jobban elváltak, magyarosakká lettek. E félreértés magyarázatául utalok arra a kapcsolatra, mely Verseghyben a nyelvújítás és kálvinizmus ellenségét összefűzte. L. az előbbi fejezetet.

² Mindamellett régebben maga is újított föl elavult vagy legalább is már szokatlan szokat. A *czintermet* és *vász-t* (Aglája 53. 100. 168. l.), még pedig az utóbbit részben más jelentéssel; használt tájszokat. p. o. *bongó* (Aglája 81.), *pelypeg* (u. o. 112.), *salygat* (100), *pillog* (112.)

tése már kialakult, hozzájuk újat csatolni nem lehet a nyelv értelmességének megbántása nélkül. De egyébként is megrontja vele a nyelvet, s a nemzet élő fájába idegen hajtásokat oltván, nemzeti characterét veszélyezteti. Az eredeti magyar képzőkkel is csínyján kell bánni. Van sok olyan képző, melynek jelentése ma már nem elég világos, használatukban nem lehet kétségtelen, határozott rendet fölsmerni, ilyen az *alom-elém* főnévképző és az *ad-ed* igeképző, úgy hogy ezeknek a *félholt* képzőknek fölhasználása az értelmesség szempontjából káros.¹ A képzőknek egy másik csoportja meg egészen elvesztette eleven erejét, megszűnt az a hatalma, hogy gyökérszavakhoz függesztve új jelentésű szót alkosson. A régi nyelvnek ezen képzőkkel alkotott szavai is félreértésnek voltak eredményei, még kevésbbé szabad most példájukra hivatkozva eleven erővel ellátni az ilyen egészen kihalt képzőket, p. o. az *ik-ék*-et. Ide számítja azokat az esetleges szóvégződéseket is, a melyekben a tudatlan írók képzőket sejtettek (akol, bokor, fészek, stb.).

Ovatosaknak kell lennünk a teljesen *eleven* képzők használatában is, a melyeknek jelentését jól ismerjük. Ezekkel bátran lehet szavakat alkotni, azonban ki kell előbb ismerni a természetüket. Vannak köztük, a melyek csak igékhez vagy csak főnevekhez járulhatnak; vannak olyanok, melyeknek »értelme csak egynéhány származéknak alkotására terjedhet, mint a *vin-ven* mely összesen csak hat szót alkothatott. A *só-ső* pedig csak helyet jelentő mellékeveket formálhat.«²

A mit az újabb orthologia a nyelvújítás egyik legsúlyosabb tévedésének hirdet, a gyökér elvonást, vagy más szóval, soha nem használt gyökök kikövetkeztetését és alkotását, arról Versegly a Feleletben hallgat, de úgy látszik csak feledékenységből, mert az Analyticában³ bőven éri gáncs ezt az eljárást. Sorra kerülnek az *árny*, *szik*, *üdv*, *kets*, *vajz*, *ür*, stb. mint a törvénytelen csonkítás ijesztő példái.⁴

A szóalkotás második eszköze a szóösszetétel. A nyelv, míg tökéletesen ki nem alakult, kénye-kedve szerint fűzhette egységbe

¹ Ez a megjegyzése téves. Mind a két képzőnek kiderítette a tudomány jelentését, és megállapította szerepléseinek határait.

² Vannak azonban neki is szokatlan vagy helytelen képzésű szavai p. o. az Aglájából: *alkotmányka* (kicsiny, formás alak 167. l.), *dücsit* (dicsőit 76. l.), *lángit* (95. l.), *lyányzik* (113. l.), *ogat* (óvni gyakorítója 165. l.), *szárnyékony* (lebegő, könnyed 131.), *szós* (beszédes 89.), *viszegő* (t. i. fül 47.).

³ I: 126. — 127. l.

⁴ Merészebb elvonásai ugyancsak az Aglájából: *aj* (ajak 186.), *ded* (kisdéd 185.), *erny* (ernyő 112.), *horny* (ráncz 45.), *ibolyka* (193.), *két* (kétség 99.), *lejt* (táncz 113.), *negéd* (185.), *szörnyet* (szörnyeteg 156.), *tápla* (táplálék 167.), *zsib* (zsibongó 44.). A' tiszta Magyarság »cadentiák' lajstromában» valamint a Lexicon terminorum technicorumban előforduló szóalkotásait közli Szily Kálmán A magyar nyelvújítás szótárában. Idézem a legelterjedtebbeket: *szónok*, *qány*, *magány*, *lámpa*.

a szokat, ingadozó volt a szokás, bizonytalan az összetétel módja. Lassanként azonban ez is az analogia törvénye alá került, meghatározódtak azok a föltételek, a melyek szerint a szokat össze lehet tenni, úgy hogy az írónak szigorúan alkalmazkodni kell hozzájuk, ha nem akarja sérteni a nyelvhelyességet. Ezek a törvények a magyar nyelv sajátos törvényei, megegyeznek részben a német és latin nyelv hasonló célú szabályaival, de csak részben, úgy hogy a szóalkotónak nagyon járatosnak kell lenni a magyar szóösszetételek törvényeiben. Ez az elméleti ismeret pedig legnagyobb részüknél hiányzik, idegen, főként latin és német minták után indulnak. Ne ragaszkodjunk az idegen összetett szók fordításában ahhoz, hogy az összetételnek mind a két tagját szóról szóra fordítsuk, s megtartsuk a kettejük között lévő viszonyt, hanem inkább az értelmükre legyünk tekintettel: használhatunk esetleg egészen más szokat vagy szót, olyant, mely a fogalomnak valamilyen lényeges jegyét fejezi ki.¹

Íme, mennyi nehézséggel kell megküzdenie annak, a ki a magyar nyelv idegen szavait pótolni akarja, vagy az új fogalmak kifejezésére keres megfelelő helyes szót. A jó érzéken kívül a tudomány megállapításait kell zsinórmértékül vennie, ha nem akar megbotlani. Ha figyelemmel kíséri a föntebb megállapított korlátozó határozmányokat és a szóképzés, szóösszetétel szabályait tiszteletben tartja, akkor, de csak akkor gazdagítja a nyelvet és viszi előbbre a nyelvművelés ügyét.

A legbiztosabb mód azonban a nyelv gazdagítására mégis az idegen szók átvétele és nemzetesítése. Hivatkozik megint arra, hogyha az idegen tárgy vagy fogalom nemzetivé tud válni, miért ne válhassék magyarrá a fogalom burka, a szó. Csak arra vigyázzunk az »elnevezetés«-nél, hogy az ne legyen egyszerűen elkorcsosítás is. Népünk jogosan járt el a nyelv gyermekkorában, midőn az idegen szót hozzáalkalmazta a saját egyéniségéhez, a fejletlen nyelvnek ehhez van joga, ma azonban ez már korcsosítás, s csak annyira szabad megváltoztatni a szók alakját, hogy alkalmas legyen a magyar képzők és ragok fölvételére. Ne felejtse el az író soha, hogy a szó csak ruha, mely a fogalmat fűdi, s a mint a ruha nem változtatja meg a nemzetiséget, akként az idegen szó sem rontja meg a nyelvet. Más képpel: a szó a nyelv teste, a nemzeti lélekhez nincs közvetlenül köze. Használjunk tehát idegen szót mindannyiszor, mikor arra törvényszerűen formált magyar szót nem találni, mert ha van ilyen vagy lehet ilyet alkotni, akkor — a tudományos könyveket kivéve — ezeknek kell elsőséget adni. Olyan igazság ez, melyet csak több mint félszázaddal később ismert el a magyar nyelvtudomány, de mikor elismerte, akkor az egész szóalkotás legelső, alapvető szabályának

¹ Szokatlan összetételei az Aglájából: *izmajom* (divat bolondja 114. l.), *kőzatya* (45), *sírpör* (169.), *szemfény* (131.), *vissztűz* (169.)

nyilvánította. Maradjanak meg a pótolhatatlan idegen szók, a többiek adjanak helyet a magyaroknak.

A tudomány és művészet mesterműszavai azonban megmaradhatnak az eredeti latinoknak vagy görögöknek. A tudomány és művészet az általános emberihez szól, a nemzetiség nem változtathatja a tudomány igazságain, a művészet tételein, mert az igazság az egész emberiség értelmét illeti, a művészet remekei az egész emberiség szívét gyönyörködtetik, csak ártanánk tehát a humanitásnak, ha közismert, egész világ használta terminus technicusokat új — még ha egyébként helyesen alkotott magyar szókkal is — akarnánk pótolni.¹

Az utolsó gondolat, a mely a nyelvújításra vonatkozik, megint nemcsak általános érvényű, a nyelvművelés minden korszakában tiszteletben tartandó igazság, hanem egyszersmind fényes bizonyítéka Verseghy genialitásának, mert fölismerte a nyelv-helyesség legérzékenyebb pontját. Ahhoz, hogy a szó csak a nyelv teste, hozzáfűzi most, hogy a szók összefűzése mondatokká, és az a különös, sajátos mód, a mint az egyes szókból egész kifejezéseket alkot, tehát a syntaxis és a phraseologia, a lelke a nyelvnek. Nem a szók adják meg a nyelvnek a nemzeti character-t, hanem a mondatfűzés különössége, és az az egyéni, más nemzetektől eltérő fölfogás, a melylyel ugyanazt a gondolatot más szókkal fejezi ki, mint a többi nyelv. Az ilyen idiotismusok szóról szóra le nem fordíthatók, sőt sokszor egészen más kifejezéssel kell élnünk az idegen nyelvben, ha meg akarjuk értetni a magyar idiotismust.

A mondattanban és az idiotismusokban nyilatkozik meg valóban a nemzet lelke, gondolatvilága, és még férfikorának is az az egyik legfontosabb megállapítható kritériuma, hogy idegen idiotismusokat nem lehet már átplántálni beléje: mennyivel súlyosabb vétséget követ el az az író, a ki a nyelvnek ezen törvényeit sérti meg. A nyelvújítóknak összes rossz szavait inkább meg lehet bocsátani, mint azt, hogy a nyelv lelkét megrontják idegenszerűséggel. Nemcsak azok az írók törlik le igazán a nyelv eredeti színét, a kik önkényesen koholt, rosszul képzett szókkal élnek, hanem még inkább azok, a kik a nemzet lelkétől idegen kifejezéseket írnak le, a kik így beszélnek: »hány a harang.«² Epen az a főhibájuk a

¹ Ebben a pontban megint nincs teljesen igazsága Verseghynek. A föltételei megállanak, sőt részben még a következmény is, de elfelejti, a mit pedig maga is hirdetett, hogy a humanitáshoz az út a nemzetiségen keresztül vezet, és bármilyen általános is a tudomány és művészet célja meg hatása, forrása mégsem az általános emberi elme és szív, hanem az egyéné, melyre a nemzetiség úgy rányomja a maga bélyegét, hogy az egyének tudományos kutatásain és művészeti alkotásain is rajtnarad.

² Analytica II: 366. A mondást Kazinczy Hamlet-fordításából vette Verseghy. Kazinczy rossz szavaira egyáltalán többször céloz az Analyticában, pl. I: 123. l. (Onkel, cousin stb.)

nyelvújítóknak, hogy az idegen szókat minden áron ki akarják küszöbölni a nyelvből, az idegen kifejezésektől és mondat szerkesztésektől pedig nem irtóznak, sőt ellenkezőleg, idegenszerű idiotismusaikkal megmételtyezik a magyar nyelvet.

Ezzel a szigorú ítélettel rámutatott a nyelvújítók legnagyobb tévedésére, a mely ellen a legerősebb fegyverekkel kell küzdeni mai nap is. Ez a legveszedelmesebb bűn, a melyet a nyelv ellen el lehet követni, mert azonkívül, hogy csakugyan a nyelv lelkét támadja meg, nagyon könnyen rácsúszik az írónak, különösen a fordítónak a tolla, viszont, hogy elkerüljük az örvényt, ahhoz sok tudomány kell, de drágán még ez sem elég, hanem ép, romlatlan nyelvérzék — drága és ritka kincs a mai korban.

A nyelvújítók megrontják a nyelvet, »új és ösmeretlen szókoholásokkal 's idegen nyelvekből kölcsönzött szófűggesztésekkel, a' haszontalan, sőt nagyon is ártalmas bővítésnek színfogása alatt, érthetetlennek, és így arra, hogy az észet megvilágosítsa 's a' szívet megillessen, szinte alkalmatlannak, vagy még különböztető jelnek is teszik, melly az egész nemzethez tartozó megyéket, felekezeteket, sőt még vallásokat is, egymástól még jobban elválassza, elidegenítse, (98—99. l.) írja ellenük. És az eredmény, mely a nyelvújítók munkáját kíséri? A nyelvművelés meggátolása. A nyelv, a humanitásra vezető legfontosabb út, elkorcsosodik, és a mint a nyelvművelés folyton jobban súlyod, akként távolodik az ember legnemesebb céljától, a humanitástól.

Az egész könyvnek, mint Verseggy egész élete pályájának, vezető gondolata a humanitás. Ebből indult ki a Felelet, ide tér vissza, s már ez is, ez a nemes ethikai cél, igen magas színvonalra emeli a könyvet. Mint egy letűnt kor tudományosságának legfontosabb eredményét, nem szabad a mai viszonyokhoz alkalmazkodó szemmel tekinteni, nem szabad apróbb-nagyobb tévedéseiről megróni, a melyekért pótolják úgyis kárunkat nagyszámú kiválóságai. De még ekkor is meg kell vallanunk, hogy nemcsak fölfogása, kiinduló pontja volt a maga idejében páratlan, hanem egész fölépítése becsületére válik a rendszerező, elmélkedő tudósnek. A míg filozófiai magaslaton marad, s pszichológiai szempontból vizsgálja a nyelvet, addig a maga korának fogyatékos pszichológiai ismereteivel maradandót is alkotott. A nyelv valóban pszichológiai productum, eddig kifogás nem érheti. Mikor azonban arról a filozófiai magaslatról fokozatosan lejjebb száll, s a megállapított eredményeket szigorú logikával akarja a nyelv tényeire kiterjeszteni, épen kérlelhetetlen logikája sodorja tévedésbe. Nem veszi észre, hogy a nyelv a maga egészében nem logika, így mindent logikai elméletekkel megmagyarázni nem lehet: beleszól már az élet, s az élet megnyilatkozása a szokás, a mit ő ugyan elismert, de eléggé nem ismerhetett. Ezért esett sokszor, igen sokszor túlzásba.

Hogy a munka célját nem érte el, azért érdeme nem lett kisebb. Verseghy megtette a magáét, tilalomfát állított a nyelvújítók elé.

Egész munkája nem egyéb, mint tiltakozás a nyelv megromlása ellen, de a nyelvújítók lelkes, szenvedélyes hada nem ügyelt reá. Annyira át voltak hatva a nyelvújítás szükségességétől, annyira erősnek érezték a kapcsolatot a nyelvújítás és az egész tudományos, társadalmi és politikai élet regenerálása között, hogy az ősz tudóst tilalomfájával együtt félrelökték az útból. Még ha tudományuk mérkőzhetett volna az övével, hevüktől elragadva még akkor sem kímélték volna, így pedig keresztülgázoltak rajta, s az egyre közeledő diadal reményében mind gyorsabban és féktelenebbül vágattak a cél felé: a magyar nyelv, szellem és élet megreformálása felé.

XX.

Verseghy együtt működik a klérussal (1818—1822).

(Verseghy Oszitzkyék és Sághyék körében. Viszonya a veszprémi káptalanhoz és a főpapokhoz. Az Egyházi Értekezések dolgozó társa lesz. A *Lericon terminorum technicorum* és a bibliafordítás megjavításának terve. Zsoltár-fordításai.)

A Felelet-et Verseghy rögtön, a mint elkészült vele, kinyomatta a saját neve alatt, s úgy küldte el a pályázatra. Jól tudta, hogy ezzel a tettevel lemond a jutalomról: a pályázati föltételek határozottan kikötötték a névtelenséget. Előszavában megadja eljárásának okát: »Mind orthographiám, mind magyarságom, de kiváltkép a' principiumok, melyekre mind a' kettőt már ezelőtt közrebocsátott könyveimben építettem, szembetűnőképen különbözvén a' legújabb Magyar Könyvszerzőkétül, lehetetlen bizonyára, hogy nevemet e' *Feleletnek* egynehány első sorai azonnal és világosan el ne árulják.«

Ez a mentés azonban a magyaráztatnak csak első fele, így csonkán nem érteti meg velünk eljárásának szükséges voltát. Ha azonban levelein keresztül egy pillantást vetünk lelkébe, föl-táruul az a mélyebben fekvő, rejtett ok, melyet a pályabíróság előtt elhallgatott, de veszprémi barátainak elpanaszolt: azt hitte, hogy a pályabírák, ha reáismernek munkájából, nem fogják neki ítélni a jutalmat. A II. és IV. kérdésre vonatkozólag igaza is volt, de csak azért, mert a bírák mindannyian a nyelv újítását és az etymologiai helyesírás védelmét várták a munkától. Verseghy azonban a maga felekezeti elfogultságában megint rémeket látott, a Marczibány-intézet vezető bizottsága s érdemes elnöke, Teleki gróf, az ő szemében egy »kálvinista sanhedrim«, mely vallásos elvakultságában az élet és tudomány minden kérdését felekezeti szempontból tekinti, s katolikus érzésű írótnak nem tűntetne ki.¹ Képzletében fölújulnak a XVI. és XVII. század hitvitái, mikor a

¹ Levele Vajky György veszprémi préposthoz. Közli Madarász i. értekezésében, Magyar Szemle, 1901 : 55. l.

két felekezet a legkegyetlenebb, legméltatlanabb fegyverekkel harczolt, s egymásról a legképtelenebb vádakát hirdette és hitte. A bíráló-bizottságot képesnek tartotta arra, hogy pályaművét, ha kéziratban küldi be, elsikkasztásuk vagy »diktátori ítéletök által azt hirdették volna, hogy semmit sem ér.«¹

Nem pályázott tehát, és így a bíráló-bizottság jelentése² főlemlíti ugyan az ő Feleletét is, de a jutalmazásnál számba nem vette, hanem 1819 okt. 13-án a huszonnégy beérkezett pályamunka közül Pálóczi Horváth Adámét (1815-iki kérdés), Teleki József grófét (1816. és 1817-iki kérdés), Kolmár Józsefét (Teleki gróf kérdése) tüntette ki, mire az elnök még egy ötödik jutalmat ajánlott föl Gáti Istvánnak, a ki egy munkában felelt meg mind a négy kérdésre.³

A pályázat további sorsa, a fényes ünnepségek, melyeket a megkoszorozott írók tiszteletére a nádor elnöklete alatt tartottak, nem tartozik tárgyunkra, s a pályaművek közül is csak Teleki grófnak, a bizottsági elnök fiának első felelete érdekel. »A' magyar nyelvnek tökéletesítése Új szavak és új szóállás-módok által« a neologianak a legnagyobb tudománnyal megírt vitaírata, az egyedüli, a mely méltó arra, hogy az orthologus Verseghy Feleletével összemérjék. Határozottan az újítás mellett nyilatkozik, hirdeti a nyelv bővítésének szükségét, de az eszközök megválogatásában igen óvatos. A régi szók és tájszók használatát ajánlja, a szóképzést és összetételt szintén célravezető eszköznek tartja, de szigorúan megköveteli, hogy az írók nagy gonddal figyeljenek a nyelv törvényeire, s erősen tiltakozik a helytelenül alkotott szók ellen. A gyökérszók alkotását (elvonást) is elítéli, »kénytelenek vagyunk az új Gyökerek koholását ... egyáltaljába tilalmazni«⁴, és még erősebb szókkal támadja az idegen nyelvek példájára alkotott kifejezéseket: »A' helytelenül készült új szóállásmód a' nyelvet jobban elundokítja, annak egész alkotását elronthatja, mindég idegenebben hangzik, és annak terjesztése nagyobb akadályokat szenved (t. i. mint a helytelenül képzett szó), de egyszers a' nyelvbe elterjedvén, onnan csak a' legnagyobb bajjal irtathatik ki.«⁵ Kár, hogy a gróf nagyobb történettudós és filozofus volt, mint nyelvész; e szép, még mind e mai napig érvényes elveiből levont praktikus következtetései, szabályai gyakran helytelenek, s a példák meg épen a nyelvrontásra adtak útmutatást (helyesli a fogház stb.-féle összetételeket és az olyan elvonásokat, mint kegy

¹ U. o.

² Megjelent Horvát István kis munkájában, A' ditső Marczibányi-familia tudományos jutalomtételének fényes kiosztása. Pesten. 1820.

³ A jutalmazott feleletek megjelentek ily czímmel: Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről. Kiadta Horvát István. Pesten. 1821. Két kötet.

⁴ A Jutalomfeleletek I. kötetében. a 144. lapon.

⁵ U. o. 244. l.

stb.). Mindamellett irányának mérsékelt volta, okoskodásának magyaros józansága, ildomos hangja nagy tekintélyt szerzett a tudmányszerető nagyúrnak, s a tudomány nemcsak köteles elismerését fejezi ki, hanem magát az igazságot is hirdeti, ha e munka megjelenésétől számítja a neologia igazi győzelmét,¹ és egyszersmind az 1821. évet jelöli meg azon határpontul, a mely után a nyelvújító törekvések túlzásainak gátat vetettek. Teleki szellemében újítottak legjobb íróink, azok, a kiknek tehetségük, ízlésük, műveltségük messze meghaladta a maradi, elfogult, korlátozt könyvszerzőkét. Az 1821 után föllépő költői nemzedék, első sorban Vörösmarty, a nyelvújításnak ezt az irányát juttatták teljes diadalra.

Ez a körülmény, az újítás híveinek szellemi kiválósága, magyarázza meg, hogy Kazinczy iránya győzedelmeskedett Verseggyén, noha az egyetem, a helytartó-tanács, a papság az orthologia mellett foglalt állást, és az iskola köteleességszerűen Verseggy elveit tanította.

Verseggy megfizette utolsó tartozását a nyelvészetnek, ezzel végleg búcsút mondott a nyelvtudománynak; a mit ezután írt, az, ha kapcsolatban van is régibb tudományos törekvéseivel, már más szempont alá esik. Már azelőtt elbúcsuzott a világi élettől, most már a világ tudománya sem érdekelte. A kis budai ház bezárult a világ előtt. De előbb nagy szomorúság érte, Verseggy szerető édesanyja, miután kilenczvenedik esztendejét betöltötte, meghalt, még a tizes évek közepe táján, 1814-ben vagy 1815-ben. Hűségesen ápolta fia, a beteg költő, a tehetetlen öregasszonyt mindhaláláig, szíve szeretetével fizetvén meg azt a gondoskodást, melylyel anyja nevelte.

Halála után lett csak igazán árva. Nemsokára azonban megszánta az agg költőt a sors és egy olyan család körébe vezette, mely befogadta bizalmas otthonába, és megosztotta vele a családi tűzhely melegét. Oszitzkyék voltak, a nádor ajtónállója és családja.²

Verseggy valószínűleg még akkor ismerkedett meg Oszitzky Jánossal, mikor mindennapos volt a nádori palotában, s Oszitzky mint alsóbb rangú komornyik vagy inas tartozott az udvartartáshoz.³ Ismeretségük akkor fűződhetett szorosabbra, mikor Verseggy a világtól visszavonult, s a tudományos élettel megszakított minden érintkezést.⁴ A világ hiúságaiban csalódott, a tuda-

¹ Az újabb tudomány nem méltatja kellőleg ezt a tévedései ellenére is igen derék munkát, pedig részolgálna, nemcsak értelmes, találó megfigyeléseivel, hanem filozófiai alapjával és logikus, ha néha el is hibázott, következtetéseivel.

² Sághy, Verseggy Ferencz' maradványai és élete, 222. l.

³ U. o.

⁴ Verseggy ugyanis 1820-ban beajánlotta Oszitzky fiát, Károlyt, a kit gyermekkorában tanított, Pyrker püspökhöz komornyiknak. E két adatból lehet következtetni barátságos viszonyuk kezdetének időpontjára.

mányos köröktől meg nem értett férfiú föltalálta nyugalmaát ebben az egyszerű környezetben, a hol nem ismerik az ambióiót, a nagy céllokat és a nyomukban járó torzsalkodást. Nem ítélik el, ha *y-t* ír *j* helyett, s nem vonják meg tőle a szeretetüket, mert véletlenül más a fölfogásuk a nyelvrről, már azért sem, mert német anyanyelvűek lévén, nincs is fogalmuk, mi az a helyes magyar beszéd, s nem is tudják talán, hogy ez a testes, ószes hajú, tréfálni szerető pap egész életét ilyen kérdések vizsgálatában töltötte. De épen ezt kívánta Verseggy teljes életében: csöndes, nyugalmas, egyszerű kört, szíves szavakat, ha együgyű lélektől is. Elidőzött társaságukban, elbeszélgetett a jámbor német családfővel és feleségével, Mária asszonynyal, meghallgatta apró-cseprő keserveiket és örömeiket, e közben felejtette gondját, baját, a nyelvészháborút, a mellőzést. Hálából az így nyert szórakozásért tanította a két Oszitzky-gyermeket, Rózsát és Károlyt.¹ Azelőtt királyi herceget és grófkisasszonyt, most egy komornyik-család két gyermekét tanította a nyelvekre és a tudomány clemeire, egyforma buzgalommal és nem kisebb eredménynyel. Régebben irtózott a tanítástól, most annyira megkedvelte, hogy egy-két jobb ismerősének gyermekét — valószínűleg szintén szegénysorsúakat — gondjaiba vette, vezette őket a tudományokban, csak azért a jóleső érzésért, melyet az emberi lélek érez, ha nemes tettet hajtott végre. Jutalmat nem fogadott el, nem hivatásból tanít, hanem szórakozásból, nemeslelkűségből.²

A családdal közösen vett egy kis házat — abban az időben, mikor a helytartó-tanács az Épitome honoráriumát kintalványozta — Budán természetesen, a Vizivárosban, a hol eddig is már vagy egy negyedszázadja lakott. Büszkén emlegeti Verseggy ezt a budai házacsckáját,³ de volt is oka vele megelégedettnek lenni: a várhegy északkeleti lejtőjén állott, ablakai, erkélye a Dunára nyíltak, szabadon tekinthetett le a csillogó folyóra s túl rajta a testvérvárosra, Pestre, el egészen a Rákos mezejéig. A ház mögött kis kert zöldellett, mely egyformán meg volt védve a déli és esteli naptól, úgy hogy mindég árnyékos lombbal kínálta a fáradt tudóst.⁴

Itt töltötte életének utolsó éveit nemcsak egy házban Oszitzkyekkel, hanem egy családban is, velük lakott, sőt náluk élt. Lassanként annyira egymáshoz szoktak, hogy egészen egynek érezte magát a családdal, a két gyermeket úgy szereti, mintha csak a maga édes szülöttei volnának, Károlyt még idegen embereknek is csak mint »fiunkat« emlegeti.⁵ A család is hálás

¹ Sággy i. m. u. o.

² U. o.

³ A' Teremtésnek Képe, megjelent Sággy i. munkájában, 133. l.

⁴ U. o. 222. l.

⁵ Levele Horváth kanonokhoz. Zirczi levéltár, 1821. 7. sz. levél. Idézve Madarász cikkében Verseggy és Pyrker. Magyar Szemle. 1901. 50. l.

a szeretetért, gondoskodik kényelméről, és minden módon iparkodik megkönnyíteni az életét. Nagy szüksége is volt rá. Régi betegsége, a köszvény, a korral megint kiújult, ereje is hanyatlott, a sok írás, már csak mint fizikai munka is, megviselte. A tizes évek végén egészen meg van testileg törve,¹ ha szelleme még mindig erős is. Oszitzkyék figyelme iránta nem lankad, türelmesen ápolják betegségében, ő pedig megtesz mindent, hogy sorsukon segítsen. Rózsát elhelyezi a nádornál, a hol a kis királyi hercegek mellé kerül,² Károlyt beajánlja Pyrker püspökhöz komornyiknak,³ s midőn ott elveszti állását, megint azon buzgólkodik, hogy jó helyet találjon számára.⁴

Sőt Oszitzkyék érdekében azt is megpróbálja, nem lehetne-e a királynál kicsinyke nyugdíját fölemeltetni. A mi pénze még maradt az iskolai könyvek tiszteletdíjából, azt a Felelet kiadása nemcsak fölemesztette, hanem még 1232 frttal adósa is maradt az egyetemi nyomdának.⁵ Hogy adósságát törleszthesse, és Oszitzkyéknak az ellátásért és gondozásért jobban kimutathassa háláját, még 1818 végén, a mint a Felelet megjelent, beadta kérvényét, melyben szokott élénk tollával, mondhatni drámai hangon kért száz forintnyi évi segítséget.⁶ A tanács, a hol csupa jó embere ült, a vallásügyi bizottság jelentése alapján megajánlotta a nyugdíjfelélést,⁷ de a kancellária csak a felét adta meg.⁸

Verseghy nem sokáig örült a kegyelemnek: alig hogy értesítették róla, mindjárt olyan hatalmas összeget vontak le nyugdíjából »drágasági járulék« gyanánt, hogy szinte vesztett rajta.⁹ A következő esztendőben azonban jóvátette a kancellária a hibát, fölemelte 400 frtra a penzióját,¹⁰ úgy hogy a káplánságért járó pótlékkal együtt innen haláláig 450 frt járt ki neki évenként.

Azt hitte, ez volt az utolsó kérése. Ekkor már leszámolt az élettel. Nem szűnt meg ugyan dolgozni, sőt újabb meg újabb tervekkel foglalkozott, de azért el volt készülve a halálra. Remélte, hogy élél még egypár évig, de nem félt attól a gondolattól sem, hogy másnap nem ébred föl újra. Hatvannegyedik évében járt, hálát adott Istennek, hogy eddig élt és ennyit dolgozhatott; ha az Úr színe elé kell lépnie, megnyugvással veszi a parancsot. Mint rendes gazda azonban el akart számolni a világgal is, 1820 nov. 2-án megírta végrendeletét, s öt nap múlva alá is íratta őt

¹ Folyamodványáról készült jelentés, Orsz. Levéltár, H. T. 1819 : 1120.

² Madarász i. cikke, Magyar Szemle, 14.

³ Levele Pyrkerhez, eredetije Zirczen. Idézve u. o. 38. l.

⁴ Levele Horváth kanonokhoz. Idézve u. o. 50 l.

⁵ L. Illéssy i. cikkét a Magyar Könyvszemle, 1897 : 340. l.

⁶ Folyamodványa az Orsz. Levéltárban, H. T. 1819 : 1120.

⁷ A vallásügyi bizottság s a tanács jegyzőkönyvei u. o.

⁸ A kancellária határozata u. o. M. udv. kancz. 1819 : 1713.

⁹ Folyamodványa u. o. H. T. 1820 : 21.490.

¹⁰ A kancellária határozata u. o. M. udv. kancz. 1820 : 14.331.

tanuval.¹ Úgy intézkedett, hogy ha marad valami pénze, s a mi ingóságából és házából begyűl, annak egy részét fordítsák jótékony célra, a többit örököljék Oszitzkyék, szeretetük jutalmául.²

Szerencsére azonban állapota még sem volt olyan fenyegető. Betegeskedett, de egyébként csak megvolt Oszitzkyék körében. Rajtuk kívül jóformán csak Sághyékkal érintkezett. Sághy, az egyetemi nyomda curatora, már régebben megkedvelte, hasonló nézeteik a nyelvről és a vallásról még közelebb hozták őket egymáshoz. Művelt, az irodalom iránt érdeklődő férfi volt, a ki nemcsak fogékonyságot tanusított a tudományos törekvések iránt, hanem erejéhez mérten támogatta is,³ s fiával, Sándorral együtt nagy tisztelője és párthíve Verseghynek. Az agg tudós rendes látogatójuk volt, gyakran beállított hozzájuk, hogy megtalálja azt, a mit Oszitzkyék minden jóindulatuk ellenére sem tudtak neki nyújtani, a komoly, tudományos csevegést. Sághyék színvonala éppen megfelelt Verseghy követelésének: volt annyi tanultságuk és ismeretük, hogy gondolatait megérthették, de mégis kevesebb, mintsem az ő erős egyéniségével szemben bármilyen önálló nézetet nyilváníthattak volna. Hallgatták őt, s elfogadták, a mit tőle hallottak, Verseghy meg bíráló hangoktól menten, korlátlanul uralkodott szellemével. Nem volt zsarnok természetű, de a nyelv tekintetében mégis mintha meg lett volna benne is az a »diktatori hajlam«, a mit Révaival egymás szemére vetettek: ebben a körben teljesen érvényre juttathatta. Elgondolhatjuk, milyen jól érezte magát ez az üldözött, megbántott, félreismert ember a Sághy-házban, a hol mindenki csak elismeréssel adózott neki, »nem« csak »puszta szókkal, hanem nemes tettekkel« is.⁴

Sághy kérére fog ekkor Ovidius Metamorphoses-ének fordításába. Szabad óráiban, pihenésül az édes szavú, művészi verselésű költő latin sorait önti könnyen folyó magyar hexametekbe, s német források alapján bevezetéssel, commentarral látja el. Mikor a fordítás vagy másfél énekre fölszaporodott, átküldte Sághynek barátsága emlékéül, azzal az ígérettel, hogy ha marad ideje, folytatja munkáját és talán be is fejezi. Ígéretét nem válthatta be, viszonyai úgy alakultak, hogy Ovidiusát csonkán kellett az utókorra hagynia.⁵

Ebben a legnagyobb része Horváth János veszprémi kánonknak volt. A kánonok már régebben nagy érdeklődéssel és szeretettel viseltetett Verseghy iránt, de érzelmeinek csak 1818-ban adhatott, kifejezést, mikor Egyházi Értekezések és

¹ Bélik József, esztergomi vikárius jelentése a primáshoz. Prim. Levélt. 1823. Nov. Arch.: 71.; P. E. Nr. 44.; 20 b.

² A helytartó-tanács átíratja a primáshoz, u. o. Nr. 40.; 20 d.

³ Verseghy levele Sághyhoz, megjelent Sághy i. m. XIV. 1.

⁴ U. o.

⁵ Megjelent Sághy i. művében.

Tudósítások címmel tudományos folyóiratot akart megindítani, körülbelül olyan irányút, mint a Tudományos Gyűjtemény, de pusztán egyházi jellegűt. Még a folyóirat megindítása előtt két igen kedves kijelentéssel örvendezteti meg Verseghyt: Sághy útján tudományos theologiai szótár szerkesztésével kínálja meg, és ha Verseghy nem fogadná el a megbízást, akkor pályázat révén akar megbízni valakit a föladattal, de kiköti, hogy a szótár-írónak Verseghy elveihez kell ragaszkodnia.¹

Sághy közölte Horváthnak ezt a levelét Verseghyvel. Hosszu idő óta nem érzett Verseghy olyan nagy boldogságot, mint mikor ezt a levelet olvasta. Horváth az egész káptalannak s egy meginduló tudományos folyóiratnak szószólója volt: egy nagy, befolyásos testület, vele egy tekintélyes közlőny s ennek folytán az egész ország egyik hatalmas rendje, a papság, nemcsak elfogadta tudományos elveit, hanem személyét tisztelte meg azzal, hogy ilyen fontos munkát rá akar bízni! Elfelejtette a keserőségek hosszú láncolatát, el Révaiék és a nyelvújítók támadásait, föltárult előtte az a tér, melyen ellenségek nélkül nyugodtan, bátorítva, magasztalva dolgozhatik. Lemond egészen a világi tudományokról és irodalomról, hogy kizárólag az egyházi irodalomnak szentelje tehetségét. Félreteszi Ovidiust — nem marad ideje, hogy a profán, még hozzá a pogány világ költészetét tolmácsolja magyarul.

Ettől a perctől kezdve minden gondolata, terve, érzése, egész lelke a veszprémieké. Nagy örömmel és lelkesedéssel fogadja az ajánlatot, s tiszta szívvel, minden mellékes gondolat nélkül elszánja magát arra, hogy a veszprémi hittudósok vezetése alatt az egyházi érdekek szolgálatába lép.

Az új föladat megacélozta fáradt idegeit. Ha végigtekintünk utolsó négy évének munkásságán, már a pusztá anyag bámulatra indít. Mennyit dolgozott e pár esztendő alatt! Már túl volt a hatvanadik esztendején, mikor erre az új térre, az egyházi irodalom mezejére lépett, eddigi irányával, tanulmányaival sokszor homlokegyenest ellenkező föladatokra vállalkozott, és bár a sok szenvedés, a szakadatlan szellemi munka testét kimerítette, mégis hihetetlenül rövid idő alatt beletanult az új munkakörbe, és egész lelkét ebbe az egy irányú működésbe fektetvén, annyit dolgozott agg korában, mint ifjúságának legmunkásabb éveiben. Szellemi erejét a kor nem gyöngítette, kedélye megérezte az évek súlyát, de értelme nem.

Egyelőre egészen abba a föladatba merül, melyet Horváth kanonok akart rábízni: a magyar tudományos mesterszókönyv szerkesztésébe. Horváth azt gondolta, hogy egy ember egy esztendő alatt végrehajthatja, Verseghy azonban, a mint már Fele-

¹ Horváth levele Sághyhoz, a zirczi levéltárban, i. Madarász a Budapesti Szemlében, CII. kötet (1900): 48—49. 1.

letének harmadik részében kifejtette, jól tudta, hogy ilyen munka elvégzésére évek kellene, s csak úgy teljesíthető, ha a szerkesztés egy ember kezében marad, de az anyagot sokan gyűjtik számára. Maga szívesen vállalkozott a szerkesztői munkára, de megkérte Horváthot, hogy buzgó fiatal emberekkel, papokkal vagy kis-papokkal, gyűjtesse össze azt az anyagot, a mit a szótár céljaira a régebbi magyar egyházi írók munkáiban találhatni. Valóban ez volt a szótárkészítés egyetlen helyes útja, az, a melyet azóta is követünk a rendszeres, teljes szótárak szerkesztésénél.

Horváth belátta Verseghy szavainak igazságát, s rögtön megindította az anyaggyűjtést, maga is nagy buzgalommal kutatótt át egy pár régi egyházi író. Verseghy ezalatt megcsinálta a szótár tervét. Őt része lett volna:

- I. Lexicon Logicum et Psychologicum.
- II. Lexicon Theologicum (vagy Dogmaticum) et Exegeticum.
- III. Lexicon Morale, Patrologicum et Liturgicum.
- IV. Lexicon Juris Patrio-Canonici.
- V. Lexicon Rhetorico-Aestheticum.¹

Az anyag szétoztása és rendszeres földolgozása a szerkesztő föladata volt, s ő reá volt bízva, mint föladatának legfontosabb része, a régi írókból hiányzó magyar mesterműszók megalkotása. Írásba, szabályokba foglalta azon elveket, melyek a szóalkotásban vezetik — nem volt nehéz munka, pusztán a Felelet fejtegetéseit kellett pontokra különíteni — s e szabályokat elküldte Veszprémbe.² A veszprémi kör, mely Verseghyt a legnagyobb magyar nyelvtudósnak tisztelte, tekintélye előtt szó nélkül meghajlott, csupán a purizmus túlságos hibáztatásában nem értett vele egyet. Horváth mérsékletre intette, s bár igazat adott neki, hogy az idegen szóktól kár olyan nagyon irtózni, mégis biztatta, hogy a mennyire lehet, iparkodjék magyar szóval kifejezni a latint. Verseghy engedett,³ és most már teljes lévén a megegyezés, hozzáfogott a munkához.

Egy év alatt elkészült a lexikon első részével,⁴ s hozzáfogott a második részhez. A Veszprémbe küldött első részről azonban nem érkezik semmi hír; kiadták bírálatra, de elfogadta-e a veszprémi tanács, s mikor kerül nyomdába, nem tudja meghallani. Hiába sürgeti, Horváth mindég csak ígéretekkel tartja, noha úgy látszik, a veszprémiek erősen el voltak szánva a munka kiadására. Verseghyt igen bántotta a dolog, de sokkal jobban meghajlott a veszprémiek előtt, mintsem panaszkodni mert

¹ Lexicon terminorum technicorum XXII—XXIII. l.

² U. o. XVII. l.

³ Horváth levélváltása Verseghyvel, közölve Madarásznál u. o. 62—63. (Eredetije a zirczi könyvtárban 1819 : 8. és 9. l.)

⁴ Lexicon term. techn. XXIII. l.

volna, csak leveleinek elégiái hangján lehetett érezni, hogy fáj szívének ez az ok nélküli késedelem. Félbe is hagyja a munkát, majd csak akkor veszi elő, ha az első kötet megjelenéséről hírt ad a folyóirat. »Főtisztelendő Úrnak megígérttem és most is újra szentül ígérem, hogy mielőtt az első résznek kiadása az *Értekezésekben* ki lesz hirdetve, én a második részt azonnal végrehajtom, melyből csak egynéhány betű van még hátra.«¹

Letette a tollat, biztosan remélve, hogy nemsokára újból folytathatja munkáját. A sors nem úgy döntött. Addig halogatták Veszprémben a kiadást, hogy az öreg szerkesztő nem tudta bevárni, élete megszakadt, mielőtt a nyomtatás megkezdődött volna. A kész első részt a töredékül maradt másodikkal azután összeolvasztották a veszprémiek és úgy adták ki, átdolgozva, négy évvel Verseghy halála után. Mennyi az átdolgozók hozzájárulása, nem tudni, de úgy látszik, majdnem egészen Verseghy műve ez a névleg logikai, tényleg azonban theologiai *Lexikon*, melynek magyaros fordításain, az így megteremtett műnyelven kívül egyik legnagyobb kiválósága, hogy bőségesen kiaknázza Pázmány nyelvének gazdag kincsét.²

Verseghy, bár a szótár kidolgozását teljesen abbahagyta, azért nem pihentette tollát. Még jóval az *Értekezések* megindulása előtt sűrű levélváltást folytat Horváthtal, a folyóirat kiadójával. Részletesen megbeszéli a folyóirat célját és irányát, megígéri, hogy szorgalmasan fog dolgozni az *Értekezésekbe*, fordít, sőt ír eredeti cikket is, csak forduljon hozzá, ha szüksége lesz kézíratra. Horváth meg kijelenti, hogy Verseghy nyelvtudományi elveit helyeseknek tartja, és örömmel tanul tőle, megígéri, hogy iparkodik az ő utasításai nyomán leszokni megrögzött hibáiról, és a folyóiratban is érvényt szerez majd Verseghy tanításainak. Nemcsak a helyesírást alkalmazza egészen Verseghy szabályaihoz, hanem az ő tanácsára hallgat a nyelvet érdeklő minden fontosabb kérdésben.

1820 elején megindul az Egyházi *Értekezések* és Tudósítások. Verseghy legelőször egy hosszabb tanulmányt készít számára *Barátságos tanácskozások az egyházi magyar élekszólásról* címmel,³ olyan modorban, a mint *Analyticájában* a világi szónoklatról értekezett. Megállapítja az egyházi szónoklat célját, azután fejtegeti a nyelvet, mint a szónoki hatás eszközt, végül részletesen közli a retorika és stilsztika tanította szabályokat, a periodust, a tropusokat és figurákat, végül a stílus élénkségét (a »rajzoló beszédet«) magyarázza. Az egész tulajdonképpen nem egyéb, mint

¹ Levele Horváthhoz 1822 júliusban, közölve Madarásznál u. o. 209. l. (Eredetije a zirczi levéltárban, 1822 : 14. sz. l.)

² *Lexicon Terminorum Technicorum* az az Tudományos Mesterszókönyv. Próbaképen készítették Némelly Magyar nyelv szeretők. Budánn, A' Királyi Magyar Universitas' betűivel és költségével, 1826.

³ Megjelent név nélkül az I. és II. évfolyamban.

az Analyticájának és részben a Magyar Nyelvtudományának hasonló célú fejtegetései, csak kissé hozzáalkalmazta szűkebb körű tárgyához, az egyházi szónoklathoz, vallásos példákkal, a szentírásból vett idézetekkel bővítette és lefordította magyarra. Több fordításán kívül van még egy eredeti értekezése, *Az egyházi énekről*.¹ Ismétli, a mit már harmincz esztendeje hírdet, milyen nagy hatást tesz az emberi lélekre az ének, és példákkal bizonyítja, hogy az egyház is már igen régen észrevette ezt, úgy hogy az istentiszteletnek szerves alkotó elemévé tette. A mint azonban az egyházi ének egyre jobban elterjedt, s egészen a kántorok hatalmába került, mindinkább megromlott, úgy hogy gyökeres följújtásra van szükség. Ezt csak úgy lehet elérni, ha az ének két elemét, a szöveget és zenét, szoros kapcsolatba hozzák. Bőven kitér mind a két követelményre, részletesen tárgyalja a költői és zenei rhythmust.

Maga járt elől jó példával, írt három egyházi éneket és megzenésíttette Seiler Józseffel, a várbeli plébánia templom karnagyával.² E három egyházi ének³ s a negyedik, *Ének Szent István király jobbjáról*, mely kéziratban maradt,⁴ tulajdonképen csak költői gyakorlatok, de még a legkevésbé sikerült sincs minden költői érték nélkül, míg a legkiválóbb, *Az Urnak felmutatása után* című, egységes, kerek költemény világos szerkezettel, melyben a magasztos gondolat szépen kapcsolódik a mély vallásos érzéshez. Egy-két döcögős sor és pórias szó sérti a fülünket, de mégis olyan erővel telt a költői dictiója, annyira tömör és könnyen perdülő, hogy bátran állíthatjuk Verseghy legsikerültebb lírai költeményei mellé, sőt mintha egy-egy sora Vörösmartynak pár év múlva megcsendülő, hatalmas erejű lirájához volna előhang. Milyen egyszerű és mégis kifejező a csonkán maradt befejezése:

Óh! kúcsolj minket, Jézus! oltalmadba.

Ha vágyaink gonoszra vonzanak.

Vedd kérlelő lelkünket irgalmadba,

Ha gyarló lábaink megbotlanak.

Add, hogy míg élünk, teljes jámborsággal

Háláljuk végtelen jóvoltodat.

Ez az ének bizonyítja, hogy a költői gyakorlatok közben Verseghyben újra föltámadt a költő. Nem a mult idők pajkos szerelni verseinek poétája, nem is a komoly, elmélkedő költő, hanem új gondolatvilágának megfelelően, a vallásos. Egy pillanatig úgy látszik, mintha a költészethez, ehhez a régi szerelméhez, megint visszatérne: egészen belemérül — nem ugyan a költésbe, hanem

¹ 1820. I : 147—168. l.

² Később az esztergomi bazilikában lett karnagy.

³ Megjelentek hangjegyekkel az Értekezések I. folyamában.

⁴ Verseghy Ferencz válogatott lírai költeményei (kiadta Madarász),

a vallásos költészet legrégebbi emlékeibe, Dávid király zsoltáiraiba. A zsoltárok ugyan, mint *költemények*, egyáltalán nem tartoznak a zsidó költészet gyöngyeihez, kevés közülök igazi költő műve,¹ azonban annál meghatóbbak egyes részei, ha önmagukban tekintjük őket, mint a vallásos szellem fönséges megnyilatkozásait. Verseghy a zsidó nyelvet folyékonyan olvasta, így eredetiben élvezhette a zsoltárok költészetét, megragadta lelkét egy-egy költőibb sor, Dávid király keserveinek, fohászainak egy-egy megrázóbb kitörése. Elfogta újra a költés vágya: milyen szép gondolat volna magyarul megszólaltatni a zsidó királyt, de nem úgy, a mint az eddigi katolikus zsoltár-fordítók tették, ragaszkodva az eredeti betűjéhez, hanem a héber rhythmusos prózát versben tolmácsolva, a töredékes gondolatokat kiegészítve, a sokféle összeállítás folytán értelmetlenné vált sorokat kijavítva, a fölösleges ismétléseket más költői gondolattal pótolva. Egyszóval csak a főbb gondolatokat és a zsoltár szellemét akarta megtartani, úgy akart énekelni, »a mint azokat hihetőképén maga Dávid kifejezte volna, ha magyarul irt volna«,² magyarul, még pedig — ezt is hozzátehetné volna — a XIX. század elején, a modern kor szellemi tőkájével. Ír Veszprémbe, megkérdezi barátai véleményét a kérdéstről. Ott azonban nem költői szempontból nézték a bibliát, hanem, a mint állásuk is megkívánta, theologiaiból: a dogma pedig megköveteli, hogy a héber szöveghez szorosan ragaszkodjék a fordító, versről versre, szóról szóra. Enged barátainak, s elkészíti az első hat és a hetvenedik zsoltár prózai fordítását, líven követve az eredetit, de, a mennyire bibliafordító tehette, értelmesebbé téve.³ Eredeti tervéről azonban nem tud lemondani, ha már hivatalos használatra nem is számíthat szabad fordításainál, önmagának és a költészetben gyönyörködőknek átdolgozhat zsoltárt.⁴ Valóban, az ő tehetségéhez illő föladat volt: láttuk, még eredeti költeményeit is mennyire szereti idegen költők eszméihez, hangulataihoz fűzni. E fordításoknál elég biztos alapul szolgáltak

¹ Bernh. Duhm: Die Psalmen, XXV. 1.

² Levele Veszprémbe, 1821 elején. Zirczi levéltár. Idézi Madarász a Magyar Szemlében, u. o. 26. l.

³ Megjelent mind a hét az Értekezésekben. A kiadó figyelmetlenségéből a 70.-et kétszer is közölte (egyszer Verseghy halála után), először mint szabad, másodikor mint szoros fordítást! (V. ö. 1822: 133—135. l. és 1824. III: 74—76. l.)

⁴ Megjelentek u. o. Egy ismeretlen szerző értekezést írt hozzájuk a zsoltárfordításról 1820. III: 1—79. l. Radnai (Aesthetikai törekvések Magyarországon 321—322. l.) ezeket is Verseghynek tulajdonítja. Az Értekezések minden cikket név nélkül közöltek, így nehéz határozottan ítélni. Ságghy i. művében nem említi, hogy az értekezés szerzője Verseghy, magam sem tartom az övének, mert vannak ugyan benne Verseghyre valló gondolatok, sőt a tárgyalás szempontjai is emlékeztetnek reá, de az egész kidolgozás, s annak említése, hogy a fordított zsoltárokat úgy kapta fölhasználás végett, határozottan ellentmond Radnai föltevésének. Verseghy valószínűleg csak egy pár gondolattal járult az értekezéshez.

Dávid szavai, de nem kötötték meg annyira képzeletét, hogy költői szárnyalásra alkalmatlanná vált volna. Egységes, értelmes egészbe fűzte az eredetinek szaggatott, rhapsodikus sorait, a nélkül, hogy szellemükön, mély vallásos érzésükön változtatott volna és — a mi talán páratlanul áll a zsoltárfordítás történetében — görög mértékre vette őket.

A veszprémiekkal való barátsága és az Értekezésekben megjelent dolgozatai lassanként jóhangzásúvá tették Verseghy nevét a katolikus klérus előtt. Nagy tudománya és elismert vallásos érzülete olyan tekintélyvel övezte, hogy a fiatalabbak tisztelettel tekintettek az egyszerű szerzetesre, műveikről kikérték véleményét,¹ az idősebbek pedig, közöttük előkelő főpapok, bizalmukkal ajándékozták meg. A kik még eddig kételkedtek megtérésének őszinteségében, azok is megértették most, hogy a régi »könnyelműség«-nek, »állhatatlanság«-nak nincs már szívében semmi nyoma, úgy hogy csakhamar kedvelt emberük lett. Paintner kanonokhoz, a ki mint a helytartó-tanács tagja már régen ismerte és szerette, és Fischer egri érsekhez, volt tanulótársához, a ki szintén már jó ideje becsülte és méltányolta, új jóakarói csatlakoznak a püspöki karból. Paintner kanonoknál újra találkozik a híres szepesi püspökkel, Pyrker Lászlóval, a kit már hosszú évek óta nem látott. Megújítják a régi barátságot, mely csakhamar igen szorosra fűződik a két volt szerzetes között², bár egyikük megmaradt szegény expaulinusnak, a másik püspökké emeltetett. Majd alkalma nyílik, mint említettük, bemutatkozni a magyar egyház fejének, a primásnak, a ki szintén kitünteti jóindulatával.

Minden főpap ismeretségéhez egy-egy irodalmi emlék fűződik. Az egri érsek barátsága indította meg a legjelentősebbet. Fischer egri érsek olvasta úgy látszik még kéziratban Verseghy zsoltárfordításait,³ és nagyon megtetszettek neki: mennyivel meghaladják a katolikusok számára Kálditól készített fordítást, zengzetesebbek, modernebbek, nyelvük nem az az avult, századoktól lejáratos, hanem élénk, kifejező. A fordító művészi ihlettel rendbeszedi a zsoltároknak a bibliai szöveghez ragaszkodó, épen azért érthetetlen, zavaros tartalmát, költeményt alkot a lazán egymáshoz fűzött sorokból. Ezzel a megfigyeléssel nem éri be az érsek, hanem kifejezést ad annak a gondolatnak, mely már régen élt a katolikus főpásztorok lelkében: át kell dolgozni az

¹ Fömmaradt egy levele 1822 február 2-ról, válaszul egy fiatal papársának kérésére, hogy mondjon ítéletet egy verséről. Munkácsy. Rajzolatok, 1837: 96. sz.

² Madarász cikke a Magyar Szemlében, i. h. 26. l.

³ Madarász u. o. azt mondja, hogy Fischernek az Egyházi Értekezésekben tetszettek meg Verseghy zsoltárfordításai, és úgy bízta meg Verseghyt azzal, hogy gondolkodjék a szentírás-fordítás megjavításáról. Ez csak azért is téves állítás, mert Fischer már 1819 első felében megtette Verseghynek az ajánlatot, az Értekezések pedig csak 1820-ban indultak meg, s a zsoltárok első darabja csak a 3. negyedben jelent meg.

egész bibliát, Káldi elavult orthographiáját és nyelvét hozzá kell alkalmazni a modern helyesíráshoz és nyelvhez.¹ Nem volt új a gondolat, sőt a jól értesült körök még arról is tudtak, hogy maga a primás egy nemzeti zsinat gondolatával foglalkozik, a mely e kérdésben döntené és hivatva. Az egri érsek tehát csak a köz-kíváncsúságot szolgáltatta meg, azt, melyet Verseghy maga is érzett és vallott, de új volt az a terve, hogy ezzel a föladattal Verseghy bízássék meg.²

Ez az új megtisztelés igen megalapozta Verseghyt, s nagy helyesléssel találkozott mindazokban a körökben, a hol Verseghy megfordult. Nemcsak Horváth és Paintner üdvözlék az eszmét, hanem Pyrker is, s mikor Fischer hivatalosan megbízta Verseghyt, hogy csináljon tervezetet a szentírás fordításának megjavítására, érdeklődéssel várja az eredményt. Verseghy azonban, már mikor a tervezet elkészítésére vállalkozott, jól tudta, hogy sokkal gyökeresebb változtatásra és javításra van szükség, mintsem a főurak gondolják; nem elég a fordítás külsejét megjavítani, a sajtóhibákat és a helyesírást kiigazítani, hanem mélyebbre kell ereszkedni, s a Káldi fordításába becsúszott nagy számú tévedést, az eredeti szöveg félreértését is helyre kell ütni.

A két főpap támogatásában bízva hozzáfog a munkához, mindegyikük számára készít egy-egy értekezést, a melyben kimutatja Káldi fordításának hibáit, módot ajánl a javításukra, s egy-egy részlet hű fordításával példát nyújt arra, miként végeznék az átdolgozást.

Megküldi nekik és várja a feleletüket, attól teszi függővé a munkát. Jól tudta, hogy a bibliának ez az átdolgozása, azaz teljesen új lefordítása, nagy, évekre szóló munka, a mely folytonos, megfeszített szorgalmat követel, s ekkor is csak úgy van értelme és haszna, ha a legfőbb egyházi hatóság, a primás és a zsinat, elfogadja. Két dolgot vár tehát pártfogóitól: anyagi támogatást, hogy gondoktól menten egész erejét e föladatnak szentelhesse,³ és jó szót a primásnál. Reményében azonban csalatkozott. Pyrker, alighogy megújították a barátságot, a szepesi püspöki székből a velencei patriarcha méltóságára szólítja a király bizalma, s ezzel majdnem teljesen elszakadnak azok a vékony szálak, melyek őt Magyarországhoz fűzték. Hiába ígérte meg, hogy a nemzeti zsinaton fölszólal Verseghy mellett, és a szentírás

¹ A Dissertatio de versione Scripturae Sacrae 257 l. ezt mint az egész katolikus egyház szándékát hirdeti.

² Madarász cikke u. o.

³ »A fordítást... folytatni nem merem... egyébkép, hanem ha subsistentiát jobb karba helyezné. Mert nekem bizonyos jutalomért kell dolgoznom, hogy tisztességesen ruházkozhassak, az életnek gyermekségemtől fogva megszokott és szükségessé vált alkalmatossága nélkül ne szűkölködjek és vénségemhez szabott elegelelkel táplálkozhassak« írja Pyrkernek 1820 júl. 2-án — nem ugyan az egri érsekre, hanem a primásra vonatkozólag. Eredetije a zirczi levéltárban, közli Madarász u. o. 27.

egészen új fordításának szükségességét hangoztatja, erre nem került a sor. Fischer pedig elfogadja ugyan Verseghy tervezetét, sőt ki is adja bírálatra két kanonokjának,¹ de az anyagi pártolásról úgy látszik nem akart tudni, s arra sem volt hajlandó, hogy Verseghy munkáját a primás elé terjessze, valószínűleg nem mert Verseghy gyökeres átdolgozása mellett szót emelni.

Verseghy fájo szívvel látta, hogy nagy vállalkozásában nem számíthat egyikük támogatására sem, tehát merész lépésre szánja el magát: minden közvetítő nélkül egyenesen a primáshoz fordul. Személyesen mutatja be hódolatát, hogy az élő szó erejével hasson a lelkére, és előterjeszti tervét. A primás maga is úgy gondolta, hogy csak átdolgozásról lehet szó, a mint tehát meghallotta azokat a súlyos botlásokat, melyeket Káldi elkövetett, egészen megdöbbsent. Érezte, hogy valamit tenni kell, de félt, hogy az új átdolgozás nagyobb hullámokat indít meg, mintsem az egyház érdeke eltűri. Megdicsérte Verseghyt és azt ajánlotta, hogy foglalja írásba gondolatait, sőt kijelentette, hogy szívesen vállalkozik a munka ki nyomtatására.²

Verseghy hálás szívvel távozott. Érzelmének egy órában adott kifejezést,³ azután megkezdte a rábizott munkát. Attanulmányozza a régebbi biblia-fordításokat, különösen Káldiét, összeveti az eredeti szöveggel, s megállapítja, hol értette félre vagy hol nem értette Káldi a szöveget. Majd tanulmányokat tesz a szöveg helyes fordításához és értelmezéséhez. Nemcsak a legjobb külföldi, kritikai fordításokat ismeri és használja, hanem minduntalan szem előtt tartja az eredeti héber és görög szöveget. Megjegyzései, bírálati és a fordított részletek olyan nyelvismetről tesznek tanúságot, hogy megérdemli a »főkéletes héber nyelvtudós« nevet.⁴ Sőt egy-egy kétesebb jelentésű szó magyarázatánál a kevésbé ismeretes szír és arab nyelveket is segítségül hívja. Iparkodik vitás esetekben megállapítani az eredeti helyes szövegét; nagy bátorsággal, néha a Vulgata ellenére is, kiválasztja a variáns lectionok közül azt, a melyet leghelyesebbnek ítél, s e szövegkritikai eljárása közben még önálló coniecturát is mer ajánlani. A bibliai tudomány másik felében, a források ismeretét kiegészítő exegetikus irodalomban ép oly járatos. Ismeri a legkiválóbb keresztyén commentatorokat és szótárakat, sőt még — ha talán csak másodkézből is — a zsidó exegetikusok közül is többet.⁵ Magyarázatukat bőségesen, de szakértelemmel használja.

Mindez új tanúságot tesz Verseghy tehetségéről. Nem volt járatlan eddig sem a héber nyelvben és a theologiai tudományokban,

¹ Madarász czikke, u. o. 26. l.

² *Dissertatio de versione Script. Sacr.* 264. l.

³ A' Primás Herczeg' Képére. Megjelent Sággy i. m.-ben 117—118. l.

⁴ Krausz Sámuel, Verseghy Ferencz mint héber nyelvtudós. Egyetemes Philologiai Közlöny. XXIII: 216.

⁵ U. o. 218. l.

tanuló korában kivált iskolatársai közül, később pedig tanította a zsidó nyelvet, mégis, hogy ilyen rövid idő alatt ennyire beleélte magát a rendszeres, tudományos bibliai tanulmányba, az nemcsak nagy szorgalmát, hanem lelki erejét, szellemének hatalmát is dicséri. A ki öreg korában, nem is két év alatt, ekkora eredményt tud fölmutatni olyan tudományágban, melylyel eddig nem foglalkozott, s kivüle sem sokan hazánkban, arról méltán mondhatta el ismertetője: »Verseghy a hibái daczára is mindig tiszteletet parancsoló állást fog elfoglalni hazánk tudományos mozgalmáiban«.¹

Munkálkodásának eredménye egy rövid értekezés Horváth folyóiratában² és egy latin nyelven írott hosszabb tanulmány³ feleletül a primás megbízására. Ez utóbbi a bevezető részen kívül — melyben a régebbi fordításokat bírálja, s kifejti a maga nyelvészeti elveit, mint azokat már a Feleletből és nyelvtudományi munkáiból ismerjük — közli az ó-testamentumnak öt, az újnak négy hosszabb részletét, párhuzamosan adva a Káldi és a saját fordítását. Kijavítja Káldi tévedéseit, és az idegenízű kifejezések helyett jobbat, magyarosat ad. Természetesen a saját helyesírását és nyelvtudományi nézeteit követi, de egyszersmind ki is vetközeti régicsségéből, avultságából a szöveget.

Az egész igyekezet azonban elkésett. Alig egy hónappal jelenhetett csak meg Verseghy halála előtt, így a primás pártfogása, még ha lett volna is szándéka Verseghyt támogatni az egész fordítás végrehajtásában, nem hozhatta meg Verseghy számára a jutalmat. Tanulmányai, fáradozása kárba veszttek, s nagy ambíciójának, lelkes szorgalmának nincs egyéb emléke, mint ez a hosszú értekezés.

Ilyen szerencsétlen volt Verseghy minden törekvése. Mintha utól érte volna a nemesis, hogy életének legnagyobb részét a világi élet tudományainak és művészetének szentelte, mintha élete második felének ép oly tragikusan kellett volna lezárulnia, mint az elsőnek: most, hogy erejét az egyház javára akarta fordítani, bármilyen kezdett, mind félbenmaradt, a nélkül, hogy hibás lett volna benne. Így járt a szótár, így a biblia-fordítás, ilyen töredék, be nem végzett alkotás Pyrkerrel való barátsága is. Ő volt az egyetlen a főpapok közül, a ki nemcsak nagyúri leereszkedéssel bánt vele, hanem a régi ismeretség alapján barátsággal is. Verseghy is megtett mindent, hogy kedvében járjon a püspököknek, és a mennyire a közöttük levő nagy hierarchikus különbség engedi, baráti viszonyt szőjjön vele. Kereste az érintkező pontokat. Azt látta, hogy a biblia-fordítás nem elég kapocs, olyat kell találnia, a mely a püspököket fűzi ő hozzá. Fölsírmerte az egyházfő legérzékenyebb

¹ U. o. 226. l.

² 1823. II: 122—134. l.

³ *Dissertatio de versione hungarica Scripturae Sacrae. Elucubavit Franciscus Verseghy. Budae, Typis regiae universitatis Hungaricae, 1822.*

pontját, a hiúságot, itt támadta meg. Megírta az Egyházi Értekezések számára az életrajzát,¹ és nagy lelkesedéssel magasztalta Pyrker működésének azt a felét, a melyre a püspök legbüszkébb volt, a költészetét.

Pyrker költői képe ismeretes azon polemiából, melyet Toldy és Kazinczy folytattak egymással Pyrker költeményeinek fordítása miatt.² Pyrker, a maga korában ünnevelt eposzköltő, külföldi tartózkodásai alatt nyelvből, érzésben annyira idegenné vált,³ hogy költői műveit német nyelven írta meg. A magyar közönség körében, bár általánosan elismerték költeményei szépségét, erős visszatetszést keltett ez az eljárás, csak két író nyilatkozott Pyrker mellett, a két ellenfél, Kazinczy és Verseghy. Az érdekesnek tartotta lefordítani A szent hajdan gyöngyeit, ez Pyrkerhez írott leveleiben adott kifejezést csodálatának.⁴ Verseghy ekkor már nem volt az a hizelegni nem tudó puritán ember, a ki régebben, és így nem dönthetjük el, mit tudjunk be magasztaló véleményéből őszinteségének, mit írunk a »captatio benevolentiae« rovására. Bármilyen volt igazi véleménye, nagy buzgalommal foglalkozik Pyrker költészetével. Vallásos eposzából, a Tunisiából, két részletet lefordított az Egyházi Értekezések számára,⁵ prózában ugyan — a mit Toldyval mi is megbocsáthatatlan hibának tartunk — de igen szép prózában. Látszik, hogy nagy gondnal készítette a fordítást, stílusában annyi az erő, mikor a szenvedélyt festi, annyi a lágyság, mikor csöndes érzelmeket tolmácsol, annyi a színes és jellemző vonás, hogy nemcsak minden eddig írt prózáját meghaladja, hanem méltóan állítható Kazinczy prózája mellé. Majd hosszabb »recensio«-t készít a Tunisiáról, és ki akarja adni Horváth folyóiratában. Pyrker nagyon megörül a hírnek, és maga is segíti a munkában. De ez a bírálat véget vetett jó viszonyuknak — megint Verseghy hibája nélkül.

Volt ugyanis a Tunisiában egy veszedelmes pont: a csodás elem, a machina. Pyrker, hogy a keresztyén vallás szolgáltatta szűk határok közé szorított machinán tágítson, fölépteti az ó-kor pogány hőseit, a kik a megváltás előtt élvén, nem lehetnek részesei az isteni kegyelemnek. A biblia egy helyére támaszkodva az égbe helyezi őket, a hol folyton az Isten igaz teremtetéseivel érintkeznek, megismerik a jót, a keresztyén erényt, és mivel hajlandóságuk, természetük nemes, maguk is részesei lehetnek a kegyelemnek, és végre megigazulnak. Költői szempontból természetesen nem lehet kifogást tenni Pyrker fölfogása ellen, de Verseghy jól tudta,

¹ 1821. évfolyam I: 188—194. l.

² Kritikai Lapok, 1831. és 1833. s Tudományos Gyűjtemény, 1831.

³ Verseghyhez is mindig németül írt.

⁴ Idézi a levelet Madarász a Magyar Szemlében, 1901: 27. l.

⁵ Az Egyházi Értekezések nem adta ki, csak Verseghy halála után jelent meg Sággy i. m. 119—129. l.

hogy bírálatát az Értekezések számára készítvén, Veszprémben majd theologiai szempontból fogják megítélni a kérdést. Pyrker tanítása pedig nagy mértékben ellenkezik a dogmával, úgy hogy az egyház sem a költeménynek, sem a bírálatnak nem adja meg az »imprimatur«-t. El kellett valamiképen oszlatni a theologusok aggodalmát. Verseghy igyekezett a veszprémi egyházi censornak, Kiss Ferencz kanonoknak, megpuhítani a szívét az által, hogy a Tunisiás pogány lelkeit mint megszemélyesítéseket, allegóriákat magyarázta.¹

Nem ért célzt. A veszprémi orthodoxok észrevették a dogma megsértését, a mit Verseghy magyarázata sem tudott eltüntetni: megtagadták a bírálattól a jóváhagyást.

Nagy gondot okozott az értesítés Verseghynek. Hogyan közölje a hírt a püspökkel. Ő ugyan ártatlan, de sejtette, hogy a megbántott költő haragja majd a közvetítő ellen fordul, és már közeledett a végzetes nap, mikor Pyrkerrel találkoznia kellett. 1821 januáriusában meglátogatta a velencei patriarcha budai barátait, s Paintner házában fogadta Verseghyt.² Barátságosan elbeszélgetnek, s beszéd közben Verseghy a legegyszerűbb, legnyíltabb módot választja a rossz hír közlésére, fölolvassa a Veszprémbe küldött védelmező írást és a kanonok feleletét.

Pyrker arcán nem látszott meg, milyen érzelmeket keltett szívében az elutasítás. Mint előkelő világfi, a ki senkinek sem akar kellemetlenséget okozni, még színleg igazat is adott a censornak. Igen szívesen társalog Verseghyvel, megbízásokkal látja el, úgy, hogy Verseghy örömmel veszi észre: nyoma sincs a félreértésnek és a haragnak.

Megint csalódott. Pyrker ekkor már nem szorult Verseghyre és elfordult tőle. Barátját csak eszköznek tartotta, a melyet elvet, ha célját nem éri el vele. Ha Verseghy nem tudja a Tunisiast megbírálni az Egyházi Értekezésekben, majd írat ő magáról a másik tudományos folyóiratban, a Tudományos Gyűjteményben. Majláth gróf közbenjárására Döbrentei Gábor vállalkozik a bírálatra, s a magasztaló ismertetés, mely erős gúnnyal támadja az eposz machináját hibáztató bírálatokat, rögtön az év elején megjelenik.³

Most már Verseghy is megértette, hogy Pyrkernek nincs többé szüksége reá, és szomorúan vallja be, hogy újra csalódott, emberismerete — hatvannégy esztendő s kora ellenére is — megint cserbenhagyta.⁴ Úgy látszik, történt közöttük egyéb is, mert Verseghy egész elkeseredéssel támadja Pyrker leveleiben, míg végre még nevének említésétől is tartózkodik.

¹ Madarász cikke a Magyar Szemlében 1901 : 39. l.

² U. o. 40. l.

³ 1821. I : 78 — 83. l.

⁴ Verseghy írja Horváthnak 1821-ben. Zirczi levéltár. közli Madarász u. o. 50. l.

Így maradt csonkán életének ez a fejezete is.

Irodalmi barátai közül csak Sággy és Horváth maradtak hozzá valóban hívek. Az Egyházi Értekezések volt az egyetlen folyóirat, a melybe a Kassai Museum óta dolgozott. Horváth, az Értekezések kiadója, s a veszprémi káptalan az az irodalmi kör, mely nemcsak mint író tartotta nagyra, hanem hű barátjának is fogadta. Hozzájuk tért vissza, ha elméjét vagy szívét megzavarták idegen emberek. Horváth részvevő, bátorító szavai mindig fölfrissítették ekkor már csüggedésre hajló lelkét. Viszonyuk hamar bizalmas barátsággá fejlődött, s ha egy-egy pillanatra elhomályosodott is, Horváth rögtön eloszlatta Verseggy aggodalmát, nem tekintett magasabb egyházi rangjára, hanem a hol lehetett, engedett a nála idősebb, beteg tudósnak, a kinek szellemi fönsőbbiségét szívesen elismerte. Verseggy életének utolsó négy esztendejét megédesítette az ő jó lelke, szerető gyöngédsége, igazi emberbaráti hivatást teljesített, melylyel méltán rászolgált az irodalomtörténet hálájára.

Baráti frigyüket személyes találkozással pecsételték meg. Verseggy meglátogatta veszprémi híveit¹, és Horváth is fölkereste 1820 júliusában budai jó embereit. Ezeknek a kedves napoknak emlékére készítette Verseggy *Búcsúzás* című költeményét.² A búcsúzás pillanatában Verseggy zongorához ült, elénekelt a dalt, és eljátszotta saját szerzeményű dallamát hozzá:³ azzal áldozott barátjának, a mije volt, költői tehetségével, zenei készségével. Horváth, a kiben az ideális, lelkesedő természet igen jól fért meg a gondos, praktikus szellemmel, viszont anyagilag támogatta az agg tudóst, de nem alamizsnaképen juttatott neki a földi javakból, hanem finom érzékkel, mint valami nagyúri maecenás. Azonkívül is gondjába fogadta, kitartásra ösztönözte, ha Verseggy fáradtan vissza akart vonulni; megvédte, ha támadták; visszatartotta, ha szenvedélye elragadta. Az utóbbi esztendőkből, ez gyakrabban megesett, a reformátusok elleni harag annyira elhatalmasodott lelkén, hogy már nyíltan készült föllépni ellenük. A Feleletben még nem nevezi meg őket, s ha támadja is a kálvinistákat, mindég a nyelvújítást használja ürügyül: a ki nem ismeri elfogultságát, nem is olvashat ki egyebet művéből. De az Értekezésekben már »nyakuk közé akar vágni«, s csak Horváth tanácsára marad el egyelőre a vágás, később pedig olyan helyen jelent meg, a hol Horváth már nem mérsekelhette Verseggyt, a *Dissertatio de versione Scripturae Sacrae*-ben.⁴ Különösen Kulcsárra haragudott, a »kálvinisták magyar újságírójára«, a ki állítólag Verseggynek vallásos értekezéseit nem tudta elszenvadni.

¹ Madarász értekezése a Budapesti Szemlében, i. h. 205. l.

² Megjelent Sággy i. m. 130–132. l. (a dallammal együtt).

³ Sággy i. m. 224. l.

⁴ Előszó és 5. l.

Leveleiben gyakran és igen hevesen kifakad Kulcsár ellen, és — mivel Horváth nem akarta belevinni lapjába a felekezeti harczot, bármennyire szerette is Verseghyt — egy latin flyamodványt küldött Veszprémbe, terjeszszék be a primáshoz. Arra kéri benne a magyar katholikus egyház fejét, szigoríttassa meg a censurát és »tiltassék meg az újságíróknak, hogy egyházi tárgyú dolgokat kritizáljanak«.¹

Számoljunk gondolatunkban vissza harmincz évet és idézzük föl emlékezetünkben az 1792. esztendő. Ekkor is kapott az esztergomi primás egy hasonló tartalmú följelentést, megtámadtak benne egy író, a ki kijátszván a censurát, a vallásos tárgyakról olyan szellemben ír, azokat úgy bírálja, hogy a dogmát minduntalan megsérti. Ez a bevádolt író Verseghy volt, az, a ki most hasonló vád alapján a censura szigorításáért esedezik!

Ne vádoljuk Verseghyt. Fogadjuk meg szavát, mely őszinte és igaz: »A ki tudja és meggondolja azon alacsony szívű marakodásokat, melyeket a magyar literatura miatt a magyar literátortól szenvednem kellett, melyek még régi, szelíd karakteremet is alig hogy meg nem szilajították, sajnálkodással nézi inkább, mint megvető rosszalással ama harapós heveskedéseimet és gyanakodásra nagyon kész hajlandóságomat, mely belöllem koronkint kilobban«.²

Valóban ehhez a védekezéshez nincs sok hozzátenni valónk. Egy üldözött, meggyötört lélek a vallás tanításaiban keresett vigaszt. Megenyhült; hogy azonban a régi és új keserőségek emléke mind el nem tűnt, sőt az öreg kór beteges érzékenysége folytán néha-néha ki is tört, azon nincs mit csodálkoznunk. Hogy mint megtérő vétkes a hit védelmezésében túlságba ment, és igazságtalanul támadta a kálvinistákat, azt is csak elfogult ember róhatja föl Verseghynek bűnül, csak olyan, a ki ebbe a vergődő lélekbe bele nem pillantott.

¹ Madarász. Budapesti Szemle, j. h. 204. l.

² Levele 1822-ből, zirczi levéltár 1822 : 27. sz. Idézi Madarász a Magyar Szemleben u. o. 51. l.

XXI.

Verseghy halála.

Utolsó napjait éli Verseghy, de még előbb el kell szenvedni az 1822. esztendőt, mely egyik csapást a másik után küldi az agg litteratorra. Oszitzkyné meghalt, a két gyermek és az öreg német megint a nádor szolgálatába állanak, s a beteg embert magára hagyják. Baja újra súlyosbodik, testének minden tagja fáj, ágyban kellene maradnia, de nem tud, nincs a ki ápolja, míg végre egy jámbor öreg lélek megszánya — hadd említsem meg a nevét: Kikinger Eleonora — és utolsó hónapjaiban pótolja valamennyire Oszitzkyék helyét. Verseghy azonban, bár érzi a kor súlyát, nem hallgat orvosaira, elhagyja szobáját és föl-alá ödög a Viziváros görbe utcáin, vonszolja testét erre is, arra is; a járókelők, a kik mindannyian ismerik, részvevő szívvel néznek utána, mindegyik tudja, hogy a szegény beteg már nem sokáig húzza az élet igáját.¹

Még ekkor sem kímélik meg a gondok. Az egyetemi nyomda sürgeti, törleszsze adósságát a Feleletért. De miből fizesse meg az 1000 frtnál többre rúgó összeget, alig van annyija, hogy megéljen és fizesse az orvost, patikát: följajánlja tehát adóssága fejében Feleletének megmaradt példányait.²

Júniusban veszedelmes fordulat állott be betegségében,³ az orvosok biztatják ugyan, de már nem sokat remél a sorstól. Jó humora azonban még a betegség kínzó csapásai közben is föl-fölcsillan néha. Különösen Horváth-tal levelezve tér vissza egy-egy perczre jó kedve. Horváth a szerető barát egész rábeszélő képességével iparkodik meggyőzni, hogy vigyázzon magára, és tartsa meg az orvosok rendeléseit, ő meg azt veti oda, jól van, megfogadja tanácsát, »ezentúl fejemben függendő barometrum nélkül még csak a kertbe sem megyek, mert látom, hogy nemcsak vénül, hanem még gyengül is a legény«.⁴

¹ A helytartó-tanács vallásügyi bizottságának 1822 nov. 4. üléséről szóló jegyzőkönyv. Orsz. Levéltár, H. T. 1822 : 26.650.

² L. Illéssy cikkét a Magyar Könyvszemle-ben. 1897 : 339–340. l.

³ I. jegyzőkönyv.

⁴ Levele Horváthhoz, i. Madarász. Budapesti Szemle, CII. kötet (1900) : 209. (Eredetije a zárczi levéltárban. 1822 : 13. sz.)

Gyöngült, egyre gyöngült. Azonban halála előtt még egy fájdalmas pillanatot kellett megélnie. Egy kis német újságban, a Pannoniában, mérges, durva támadás jelent meg ellene.¹ A cikk tulajdonképen Révairól szólt, de az író, a ki nevének csak kezdőbetűjét írta cikke alá, Révai iránti nagy szeretetében annyira elfogult, hogy nemcsak Verseghy irodalmi érdemeit tagadta meg, hanem még becsületére is bélyeget akart sütni. A J. F. Sch. alatt rejtőzködő író a 17 éves Toldy Ferencz volt (akkor még Schedel), s ez a cikk egyik első irodalmi kísérlete. Negyven esztendő múlva megbánta és jóvátette hibáját, emléket állítván Verseghy költészetének, de ez már nem gyógyította be a szerencsétlen szenvedőn ütött sebet.

A támadás, annyi támadás után az utolsó, megkeserítette végső napjait, de életkedvét nem vette el. Érezte, hogy közeledik élete vége, de hitte, hogy van még egy kis ideje hátra a földi mulandóságban. Még mindég tele volt tervekkel a lelke, s mikor utolsó sorait írta, decz. 11-én, a betegségtől kínzott keze még mindég azt a gondolatot veti papírra, mely őt egész munkás életében foglalkoztatta: dolgozni akar, dolgozni annyit, a menyit ereje enged.

Ez a levél volt utolsó munkája. 1822 decz. 15-én karosszékében ülve, lelki tehetségeinek teljes birtokában, Sághyékát, kik könnyes szemmel állottak mellette, biztatva és vigasztalva, reggel két és fél órakor csöndesen elköltözött.

* * *

A helytartó-tanács még decz. 6-i ülésén fölemelte a nyugdíját 100 forintra, a Feleletért 1823 márcz. 7-én 400 forintot utalványozott: e késő adományok már csak a temetés költségeit fődőzték. Decz. 17-én indult meg a szomorú menet, hogy elkísérje a megboldogult litteratort utolsó útjára, ki a budai temetőbe. Az egykorú újságok szerint temetése díszes volt. A dísz azonban csak a kísérő köznép adta, az irodalom nem vette ki belőle részét. Az írói világból csak négyen haladtak a koporsó mögött, Sághy, az egyetlen pesti barátja, a fiával, és két fiatal író, Bajza és Toldy. A milyen visszavonult volt élete, olyan volt a temetése is.

Hű barátai egyszerű sírkövet állítottak emlékének, áll ma is. A mit életében megvontak tőle, a nyilvános elismerést, megadta e kő, mely áradozó szavakban hirdeti dicsőségét. Egyszerűbb, megkapóbb az a kétsoros vers, melyet maga Verseghy készített koporsójára. Egyszerű, mint egész élete, és igaz:

A sír elfojtván zöld rügyét,
Hamvában kezdi életét.

¹ Pannonia, 1822. nov. 20. (11 : 44. l.)

IGAZÍTÁSOK.

- A 13. lap 3. jegyzetében *Horvát István i. h.* helyett olv.: *Horvát István*
(Boldogréti, Versegi Ferentz megfogyatkozott okoskodása, 64. l.).
- A 37. lap 36. sorában és a 86. lap 23. sorában *pesti censor* helyett olv.
budai censor.
- A 76. lap 34. sorában *Theokritos* helyett olv. *Theokritus*.
- A 150. lap 39. és 46. sorában *Kallimachos* helyett olv. *Kallimachus*.
- A 184. lap 35. sorában *Miklósi János* elől elmaradt: *Világosvári*.
- A 200. lap 5. jegyzetében és a 224. lap 31. sorában *Kiss János* helyett
olv. *Kis János*.
- A 226. lap 2. jegyzetében *Péczeli* helyett olv. *Péczeli*.
- A 231. lap 4. sorában *filozófikus* helyett olv. *filozofikus*.
- A 264. lap 4. sorában *nemzetek* helyett olv. *nemzetnek*.
- A 298. lap 23. sorában *Malherbes* helyett olv. *Malesherbes*.

NÉVMUTATÓ.

- A**baffy Ferencz 113, 133, 136, 265.
 Adelung 142, 150, 176, 207.
 Aeschylus 60, 65, 66.
 Aesopus 226.
 Alexovits Vazul 19, 25, 29, 65, 89,
 90, 91, 93, 116, 222.
 Allen Grant 47.
 Almásy-család 334.
 Almásy Pál 142—144.
 Amade László 74, 84.
 Annalen der Litteratur und Kunst
 327, 328.
 Anakreon 77.
 Aranka György 75, 94, 119, 168.
 Arany János 79, 82, 84, 217, 219,
 239, 246, 255, 319, 321.
 Aristoteles 43, 51, 91.
 Astleiter főhadnagy 140, 148.
 Augustus 235, 237.
 Anyos-család 85.
 Anyos Pál 85.
Badies Ferencz 332.
 Baernkopf Ignác 97.
 Bajza József 242, 273, 377.
 Bakonyvári Ildefonz 11.
 Balassa József 197, 330.
 Balassi Bálint 74.
 Ballagi Géza 83, 123.
 Barkó Vince báró tábornok 131, 139.
 Barkóczy Ferencz gróf primás 14.
 Bartalus István 256, 257.
 Batsányi János 33, 34, 40—42, 45,
 46, 82, 86, 94, 99, 124, 132, 140,
 146, 150, 152, 154, 156—160, 162,
 177, 326, 327.
 Batteux 51, 52, 239, 240, 243.
 Batthány Alajos gróf 123, 126.
 Batthány József gróf primás 29, 30,
 35, 89, 93—97, 100—103, 109—112,
 146, 177.
 Baumgarten Sándor Gottlieb 43—47,
 316.
 Baumgartner Alajos 257.
 Bayer József 57, 59, 61, 64, 65, 67, 68.
 Bayle 90.
 Bálintffy Károly 17.
 Bánóczy József 179, 184, 186, 190, 203.
 Báróti Sándor 33, 72, 287, 288.
 Beleznay Miklós gróf 113.
 Benyák Bernát 310.
 Beöthy Zsolt 234, 288, 304.
 Beregszászi Nagy Pál 178, 275.
 Beresevich József 280.
 Bertalanfy, Versegly tanítványa 14.
 Berzsenyi Dániel 54, 84, 159, 233,
 236, 240, 243, 251, 271, 325.
 Bessenyei György 58, 72, 86, 292,
 304, 342.
 Békkesy András 139.
 Bélik József 362.
 Birkenstock János censor 92.
 Blankenburg 46.
 Bogisich Mihály 27.
 Boileau 43, 163, 214.
 Bonaparte József 268.
 Bossuet 300.
 Bőjthy Antal 178.
 Böz Ferencz 1.
 Bscherer porkoláb 141.
 Budenz József 197.
 Bürger 232.
Carlyle 301.
 Cerrus Viktor 118.
 Cevallos Péter 268.
 Christiani 86, 87, 89.
 Cicero 7.
 Békési Concilia Emil 14.
 Condillae 252.
 Cörver János báró 5.
 Csaplár Benedek 105, 107.
 Csáky József gróf alkanczellár 97, 98.
 Cseh József 173, 201.
 Csengeri János 67.
 Cserey Farkas 201, 203.
 Csokonai Vitéz Mihály 34, 46, 118,
 153, 214, 215, 218, 227, 232, 238,
 240, 243, 246, 257, 317.
 Czinke Ferencz 279.
 Czerwenka kapitány 156.
 Czuczor Gergely 244.

Darwin 128, 207.
Dayka Gábor 90.
Debreczeni Grammatika 178, 279, 330.
Dessewffy József gróf 202, 265, 324, 336.
Diderot 87.
Döbrentei Gábor 373.
Dréta Antal, zirczi apát 335.
Dubovszky András 280.
Dugonics András 65, 73, 113, 218, 220, 221, 289, 290, 305.
Duhalde 228.
Duhm Bernhard 367.
Dusch 33.
Duval 68.
Eggenberger József 181, 277, 278.
Egyházi Értekezések és Tudósítások 337, 362, 365, 368, 372—374.
Elek Salamon 3.
Engel I. I. 41, 51, 52.
Endrődy János 201.
Eötvös József báró 303.
Erdélyi László 154.
Erdélyi Múzeum 320.
Erdmann Hilffreich 39.
Erdődy József gróf, a kanczellária elnöke 282.
Eszterházy József gróf 285.
Eszterházy Károly gróf 6.
Eszterházy Miklós gróf 257.
Euripides 65.
Édes Gergely 75, 168.
Fabehich József 201.
Faguet 88.
Faludi Ferencz 26, 46, 77, 84, 85, 257, 288.
Fazekas Mihály 254.
Fáy András 290.
Fekete kapitány 154, 155.
Felelet (Kölesci—Szemere) 330, 333.
VII. Ferdinánd, spanyol király 268.
Ferencz király 68, 94, 97, 100, 110, 130—133, 146, 147, 156, 160, 166, 167, 174, 280, 282—284, 361.
Ferenczy János 173, 201, 279.
Fénelon 163.
Fináczy Ernő 5, 7—9, 14, 15.
Fischer István báró, egri érsek 368—370.
Folmesich Lajos 330.
Fourier 304.
Földi János 45, 49, 53, 74, 75, 80, 177.
Fraknói Vilmos 70, 94, 113, 126, 134, 135, 138, 139, 143, 144, 149, 151.
Freureisz Ernő 20.
Nagy Frigyes 121.

Gáger pénztártiszt 21.
Galilei 108.
Gáti István 358.
Gellert 76.
Georch Illés 201.
Ghillányi János báró 265.
Gindel Gáspár 11.
Gleim 232.
Godoy Manuel 268.
Goethe 200, 219.
Goldoni 163.
Görgey Márton püspök 175.
Görög Demeter 59, 74, 86, 100, 177.
Grimm Jakab 204.
Grimmel börtönőr 156.
Gulyás István 55.
Guyau 47.
Guzmics Izidor 179.
Gyadányi József gróf 82, 86, 125, 214, 218.
Gyarmathi Sámuel 178.
Gyöngyösi István 34, 67, 218.
Gyurkovits Ferencz 15, 134.
Hadi és más nevezetes történetek 86.
Hagedorn 76.
Hajnóczy József 94, 98, 124, 132, 135—140, 142, 143, 145.
Haliczky András 113.
Haller József gróf 27, 95.
Hallónak boldog estéje 304.
Halmay Gyula 14, 258, 262.
Haraszti Gyula 85.
Hatvani István 151.
Haydu József 256, 257.
Hazai és Külföldi Tudósítások 278, 338.
Heinrich Gusztáv 228, 229, 289.
Helvetius 87, 123.
IV. Henrik, francia király 33.
Herder 41, 198, 207.
Herpi István 28.
Herpi Krisztina 24, 25, 28, 30, 78, 105, 116—119, 124, 152, 159, 172, 222, 245.
Hettner 121.
Historia septem sapientium 228.
Hobbes 124.
Hoffinger, cenzori titkár 28.
Hoffmann Antal, őrnagy 161.
Hoffmann L. A. 29.
Holbach 41.
Homér 65, 218.
Horatius 7, 50—55, 65, 76, 77, 83, 116, 193, 207, 215, 219, 232—237, 246, 256.
Horeczky báró, Versegly tanítánya 14.
Hornmayr 98.

- Horus 91, 93, 95, 282.
 Horvát István 13, 172, 173, 179—181, 184—186, 193, 199, 201, 202, 224, 225, 264, 274, 275, 278, 279, 321, 322, 325, 338, 340, 358.
 Pálóczi Horváth Adám 45, 46, 49, 72, 74, 222, 223, 262, 263, 338, 358.
 Horváth Endre 224.
 Horváth János, veszprémi kanonok 337, 360—365, 369, 371—376.
 Horváth Mihály 36, 98.
 Hübner Károly 37, 86, 92, 93, 111.
 Illésy János 131, 278, 308, 361, 376.
 Institutiones Oratoriae 317.
 Institutiones Poëticae 317.
 Szt. István 144.
 Ivánszky Antal 202.
 Jánosi Béla 48, 240.
 Jenisch 224.
 Jhering 249.
 Jókai Mór 294.
 Jourdan tábornok 160.
 József császár 12, 16, 21, 24, 28, 30, 35, 36, 70, 72, 90, 94, 98, 121—125, 130, 131, 134, 154, 283, 333.
 József nádor 166, 174, 266—271, 274, 278—281, 283, 284, 308, 358, 361, 376.
 Juhász János 115, 137, 143, 146, 157.
 Kallimachos 150.
 Kammerlaut porkoláb 141.
 Kant 47, 48.
 Fényfalvi Kardos Adorján (Révai) 180, 184, 186, 191, 208, 212, 224.
 Kassai Magyar Museum 41, 43, 45, 48, 69, 73, 76, 82, 112, 140, 177, 317, 326, 374.
 Katona István 15, 305.
 Kazinczy Ferencz 21, 25, 40—42, 54, 58, 59, 67, 71, 74—77, 79, 80, 82, 84, 85, 90, 94, 105, 113, 115, 123, 124, 130, 137, 138, 140—146, 148—152, 154—158, 160, 161, 163, 168, 169, 172, 173, 177, 178, 185, 200—203, 215, 217, 219, 223—225, 229, 236, 238, 239, 243, 253, 254, 265, 267, 274—276, 278, 279, 305, 317—321, 325—333, 335—337, 354, 359, 372.
 Káldi György 337, 368—371.
 Kármán József 45, 113, 114, 289, 290.
 IV. Károly, spanyol király 268.
 Károlyi Ferencz gróf 91.
 Kelez Imre 7.
 Kelemen László 59, 60.
 Koller Zsigmond 5.
 Kemény Zsigmond 289.
 Kerekes Sámuel 59, 74, 86, 177.
 Kieska Emil 208.
 Kikinger Eleonóra 376.
 Kis János 150, 173, 200, 224, 323, 325.
 Kisfaludy Károly 40, 63, 65, 230, 244, 290, 305, 342.
 Kisfaludy Sándor 26, 232, 240, 254, 265, 268, 318, 322, 327, 329, 332.
 Szentgyörgyi Kiss Antal 266.
 Kiss Ferencz kanonok 336, 373.
 Kiss István 171.
 Klaus, tábori főpap 149.
 Klein seb orvos 38.
 Kleist 76, 232.
 Klobusiczky József 96.
 Kluch József 40, 103—111, 177, 334.
 Kollmann Ulrik százados 32.
 Kolmár József 358.
 Kondé Miklós 38, 59, 117, 118, 157.
 Könyi János 287.
 Kopasz János 142.
 Koppi Károly 105, 107, 113—115, 133, 135—137.
 Kotzebue 58—61, 63—68, 214.
 Kovachich Márton György 71.
 Kovács József 201.
 Kozma Gergely 168, 224.
 Kölesy Ferencz 44, 275, 324, 325.
 Kraemer János 2.
 Kramer József 36.
 Krammer Ferencz 15, 95, 97.
 Krausz Sámuel 370, 371.
 Kreil Antal 90, 113, 133.
 Kresznerics Ferencz 257.
 Kulesár István 201, 278, 279, 338, 374, 275.
 Kurbély helyt. tanácsos 310, 311.
 Lacy generális 36.
 Lafontaine 226.
 La Mettrie 87.
 Laczkovics János 71, 94, 135, 136, 138.
 Laczkovics László 127, 156.
 Lakics György Zsigmond 12.
 Landerer Mihály 115, 137, 143, 146, 154.
 Láng Adám János 68.
 Lányi József 97—99, 101, 102, 144, 282, 283, 285.
 Lentsési 201.
 Lessing 60, 76, 232.
 Ley János 37.
 II. Lipót 71, 90, 94, 122, 125, 130—132, 134, 271.
 Locke 88, 120.
 Lujza királyasszony 68.
 Lyrische Blumenlese 52, 76, 77, 79, 232.

- Madarász Flóris** 39, 153, 167, 321, 330, 331, 334—336, 338, 357, 360, 361, 363—365, 367—370, 372—376.
Magassy Antal 254.
Magyar Hirmondó 45, 64, 178.
Magyar Merkurius 330.
Magyar Músa 25, 45, 74, 123, 126, 223, 330.
Majláth gróf 331, 373.
Majthényi-család 14, 24, 28, 30, 172, 174, 265.
Majthényi László 94.
Makk Domokos 115, 137, 143, 145, 170, 171.
Makó Pál 15.
Malesherbes 298.
Marczibány Imre 273.
Marczibány István 271—274, 321.
Marczibány Istvánné, Majthényi Mária 272, 273.
Markovics Mátyás 308, 309.
Martinovics Ignác 1, 28, 56, 70, 71, 98, 119, 124, 127, 131, 132, 134—137, 139—141, 146, 148, 174, 265, 282.
Massillon 18.
Mayer őrnagy 156.
Mária Terézia 11, 72.
Mártonfi József, erdélyi püspök 184, 201.
Ompolyi Mátrai Ernő 138, 254.
Mátyás király 267.
Melichár Kálnán 31, 32, 35.
Metternich herceg 282.
Mérey kéziratos följegyzése 65, 67.
Mészáros Ignác 288—290.
Világosvári Miklósi János (Révai) 184, 185, 194, 197—199.
Milassin Miklós 31, 35, 36.
Milesz Béla 140.
Millot apát 40, 86, 87, 89, 103, 249.
Mindenes Gyűjtemény 45, 60, 86, 123.
Misstery István 104.
Mitterpacher Lajos 15.
Molitor Boldizsár 36.
Molitor József őrnagy 162, 166.
Molnár János 65, 73.
Mondolat 324, 330, 331, 333, 336.
Moniteur 133, 269.
Montesquieu 121, 299.
Montfaucon 41, 88.
Moreau tábornok 160.
Morus Tamás 304.
Mozart 130, 257, 260.
Murat tábornok 268.
Müller börtönőr 156.
Müller Jakab, a Múzeum igazgatója 338.
Nagy Antal, jogakadémiai tanár 281, 283.
Nagy Gábor 200.
Nagy Iván 1, 2.
Nagy József, szombathelyi nagyprepost 264, 265.
Napoleon 161, 165, 268—271, 285.
Négyesy László 90, 232, 235, 256—258.
Németh János ügyigazgató 140, 143, 144, 146—148, 151.
Németh László 200.
Némethi Julia 1.
Nikolits István 314.
Nyitray helyt. tanácsos 281.
Nizsnyay Iván 9.
Nográdi László 1.
Novák kapitány 140—142, 144.
Okolicsányi, győri püspök 89, 96, 98.
Orezy-család 113.
Orezy László báró 18, 21, 35, 135.
Orezy Lőrincz báró 82, 123.
Orpheus 59, 77, 123.
Oszitzky János 359—362, 376.
Oszitzky Károly 359—361, 376.
Oszitzky Mária 360, 376.
Oszitzky Róza 360, 361, 376.
Qvidius 7, 163, 226, 362, 363.
Óz Pál 148.
Pacha Gáspár 68.
Paintner Mihály kanonok 186, 201, 368, 369, 373.
Pannonia 377.
Pap Ferencz 18, 25.
Patriotisches Tageblatt in Brünn 162.
Pauer Imre 250.
Pauer János 254.
Pauer kapitány 156.
Pauler Tivadar 12, 16, 90, 113, 133, 137.
Pálffy Károly gróf kanczellár 98.
Pánczél Pál 323.
Pápay Sámuel 201, 332.
Pápai Pariz Ferencz 162.
Pázmány Péter 18, 337, 365.
Pecz Vilmos 256.
Pereszlényi Pál 206.
Pethe Ferencz 330.
Petőfi Sándor 79, 84, 219, 319.
Petrarca 254.
Petrik Géza 27.
Petronius Arbitr 228.
Pétzeli József 33, 34, 45, 46, 48, 49, 58, 60, 86, 98, 226.
Phaedrus 226.
Pikler Gyula 249.
VI. Pius 30.
VII. Pius 170.

- Platon 91, 304.
 Plautus 65.
 Podmaniczky-család 113.
 Poneziánus historiája 287, 288.
 Pongrácz János 310.
 Potyondi Rafael 138, 172.
 Povolni Mihály 181, 200.
 Prónay László báró 97.
 Pulszky Ferenc 70.
 Püchler Károly báró 174.
 Pyber Benedek 169.
 Pyrker László püspök 39, 337, 359, 361, 368, 369, 371—373.
- R**
 Racine 65.
 Radnai Résző 44, 49, 219, 225, 316, 367.
 Ragályi Tamás 201.
 Ramler Károly Vilmos, 51—54, 76, 79, 240.
 Raphael Vendel Ignác 257.
 Rauscher Miklós 102, 103, 109, 110.
 Ráday Gedeon 41, 58, 59, 74, 75, 80, 85, 112.
 Rájnis József 73, 81, 82, 84, 179, 201, 232, 234, 235, 255.
 Rátay Egyed 5.
 Ráth Mátyás 58, 81, 82.
 Révai Miklós 26, 46, 72—74, 84, 85, 89, 143, 174, 178—208, 210—212, 222, 224, 225, 232, 235, 254, 264, 267, 275, 276, 278, 279, 310, 322, 326—328, 340, 346, 362, 363, 377.
 Riedl Frigyes 189, 190, 195, 197, 198, 207.
 Rietaller Mátyás 93, 95, 97, 98, 102.
 Riffelscheit János 281.
 Rimánóczy József 14.
 Roscius színész 319.
 Rosos Pál püspök 170.
 Rousseau 87—91, 121, 298, 299, 301, 302.
 Rózsa Jácint 1.
 Rudnay Sándor primás 335, 337, 369—371, 375.
 Runy Károly 172, 253, 285, 320.
 Ruszek József apát 322, 327, 329, 332.
- Bernardin de **Saint-Pierre** 298, 301, 302.
 Salamon és Markalf 287.
 Sággy Ferenc, 174, 308, 333, 334, 338, 362, 363, 374, 377.
 Sággy Fencz Versegghy Ferencz' maradványai és élete 7—10, 12—17, 21, 27, 28, 36, 38, 140, 162, 163, 165, 167, 174, 175, 186, 187, 189, 265—268, 277, 309, 334, 359, 360, 362, 367, 374.
 Sándor orosz czár 269, 285.
 Sándor Lipót nádor 95, 143.
 Scaliger 43.
 Schaibl Erzsébet (Versegghy Jánosné) 1, 6.
 Schedius Lajos 113.
 Schiller 47.
 Schlegel 204.
 Schmidt Ignác 21.
 Schulze 49.
 Schwarz György 115, 169, 171.
 Seiler József 366.
 Sigray Jakab 135.
 Simai Kristóf 62, 65, 220.
 Simonyi Zsigmond 177, 196, 197.
 Sipos József 350.
 Soarius 7.
 Sófalvi József 44, 49.
 Somogyi Gedeon 330, 331.
 Somogyi János itélőmester 147—149.
 Sophokles 65.
 Sorz ezredes 68.
 Steffani Antal József 257.
 Spencer Herbert 47, 207.
 Suarez 7.
 Sulzer János György 43, 44, 46—54, 235, 316—318, 347.
 Szabó András püspök 169, 170, 173.
 Baróti Szabó Dávid 42, 72, 73, 77, 81, 82, 169, 227, 232, 235.
 Lácza Szabó József 330.
 Szentjóni Szabó László 151, 152, 154, 155, 157, 162.
 Sáró Szabó Sámuel 155.
 Szapáry János gróf 174, 175, 265—267, 271, 274.
 Szapáry Leopoldina grófkisasszony 174, 175, 265, 266, 308.
 Szeitz Leó 90, 93.
 Szekeres censor 28, 86.
 Szemere Pál 202, 275, 324, 325.
 Szentgyörgyi József 330.
 Szentmarjay Ferenc 135, 136.
 Szent-Páli István 178.
 Szerdahelyi György 44—46, 50, 317.
 Szeremley Barna 233.
 Széchényi Ferenc gróf 266, 267, 274.
 Széchy Károly 31, 224.
 Szén Antal 154, 162.
 Szép Magdolna 288.
 Szily Kálmán 330, 352.
 Szirmay Antal 113, 115, 138, 140, 144, 147—149.
 ifj. Szimyei József 196, 197, 204.
 Szlavyné 150.
 Szoláresik Sándor 148, 149.
 Szőke Adolf 1.
 Szuhányi Ferenc 310.
 Szulovszky Menyhért 144.
 Szvorényi József 172, 276.

- Tacitus** 163.
Péteri Takács József 265, 332.
Takáts Sándor 5, 6.
Tancsics Ignác 154.
Teleki-család 113.
Teleki grófné, Bethlen Zsuzsánna 86, 89.
Teleki József gróf 358, 359.
Teleki László gróf 323, 324, 338, 339, 357.
Terentius 220.
Theokritus 76, 220.
Ponori Thewrewk Emil 184, 256, 279.
Thúróczy krónikája 306.
Toldy Ferencz 33, 113, 167, 203, 243, 372, 377.
Tompa László 15.
Tompa Mihály 230.
Tóth Rezső 254.
Trattner-család 152, 170.
Trattner János Tamás 27, 33.
Trattner Máttyás 338.
Traut Jakab 267.
Tröxler János 170, 171, 276.
Trstyánszky József 151, 152.
Trstyánszky Sámuel 2, 6, 38, 115, 171.
Tsétsi János 203, 337.
Tuboly László 265.
Tudományos Gyűjtemény 320, 337, 338, 363, 373.
Pósfalvi Tullok Mihály 254.

Uránia 45, 113.
Úz 76.
Úrményi József 172, 278, 279, 338.

Vajky György 335, 357.
Vandza Mihály 330.
Varro 191.

Vass Bertalan 173, 180, 181, 184, 189, 190, 201, 279, 345.
Verséggy János 1, 2.
Verséggy Károly 1.
Verséggy Vendel 2.
Vergilius 7, 65, 218.
Vida Jeromos 43.
Vierthaler 32, 41, 88, 95.
Boldogréti Vig László (Horvát István) 13, 179, 184, 186, 191, 193, 198, 199, 224, 225.
Vigh Ignác 6.
Vilt József 103.
Virág Benedek 113, 163, 168, 169, 174, 176, 201, 202, 232—235, 275, 278, 285, 306, 320.
Viszota Gyula 265.
Vitkovics Mihály 172, 173, 175, 181, 200—202, 253, 274—276, 321, 325, 327, 328, 330, 333.
Voltaire 33, 34, 41, 44, 66, 87, 88—91, 94, 98, 121, 124, 163, 214, 223, 228, 298—300, 302.
Vörösmarty Mihály 84, 366.
Vrhovszky 149.
Vulgata 370.

Wagner Ferencz 308, 309.
Weingand Mihály 39, 86.
Dr. Werner Adolf 9.
Wolf, weimari zeneszerző 61.
Wolff 48.
Wunsch János Ernő 93.

Young 163.

Zechenter Antal 65.
Zeitschrift von und für Ungarn 183.
Zichy Károly országbíró 94.
Zilahy Károly 66.
Zrínyi Miklós 31.

